

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Δ. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ

ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΤΩΝ ΤΥΧΑΙ
Η ΑΚΜΗ, Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΚΑΙ Η ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΤΩΝ ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΤΩΝ
Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ MISKOLC

Διδακτορική Διατριβή

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΣΦΕΤΑΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2013

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Δ. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ

ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΤΩΝ ΤΥΧΑΙ
Η ΑΚΜΗ, Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΚΑΙ Η ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΤΩΝ ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΤΩΝ
Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ MISKOLC

Διδακτορική Διατριβή

Υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Τομέας: Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Λαογραφίας
και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

Ημερομηνία Προφορικής Εξέτασης: 24/04/2013

Επιβλέπων Καθηγητής και Συμβουλευτική Επιτροπή:

Σπυρίδων Σφέτας

Βασίλειος Γούναρης

Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Εξεταστική Επιτροπή:

Φωκίωνας Κοτσαγιώργης

Ελευθερία Μαντά

Δημήτριος Παπασταματίου

«Η έγκριση της παρούσης Διδακτορικής Διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέως»
(Ν.5343/1932, άρθρο 202, παρ.2)

Κι ας μας φωνάζουν αεροβάτες
Φίλε μου, όσοι δεν ένιωσαν ποτέ με τι
Σίδερο, με τι πέτρες, τι αίμα, τι φωτιά
Χτίζουμε, ονειρευόμαστε και τραγουδάμε

Οδυσσέας Ελύτης, *Ο Ηλιος ο πρώτος*

Βραχυγραφίες

Αρχείο του Ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Βουδαπέστη
(A budapesti Nagyboldogasszony Magyar Ortodox templom archívum),
A.K.Θ.B.

Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού,
Κ.Ε.Μ.ΝΕ.

Οικουμενικό Πατριαρχείο, Αρχαιοφυλάκιο. Κώδιξ Πατριαρχικής
Αλληλογραφίας,
Οικ. Π. Αρχ./Κ. Π. Α.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Πρωθυπουργικό Αρχείο της Κωνσταντινούπολης),
B.O.A.

Από τις αρχαιακές συλλογές του Οθωμανικού αρχείου:

Maliyeden Müdevver Defter, MAD. D

Cevdet Maliye, C.ML.

Cevdet Adliye, C. ADL.

Cevdet Zabtiye, C.ZB.

Cevdet Dahiliye, C.DH.

Cevdet Askeri, C.AS.

Hatt-i Hümayun, HAT

Budapest Főváros Levéltára (Δημοτικό Αρχείο Βουδαπέστης),
B.F.L.

Borsod - Abauj – Zemplén. Megyei. Levéltár (Αρχείο των Κομιτάτων Borsod -
Abauj – Zemplén),
B.-A.-Z. m. Lt.

Περιεχόμενα

Πρόλογος.	4
Εισαγωγή.	6
Α' . Οι Βλάχοι.	20
1. Το Βλαχικό ως εθνολογικό πρόβλημα.	21
Β' . Η ακμή και η παρακμή της Μοσχόπολης.	36
1. Τοποθεσία και ίδρυση του οικισμού.	37
2. Ο πληθυσμός Μοσχόπολης.	43
3. Η πολιτική, διοικητική και κοινωνική οργάνωση της Μοσχόπολης.	54
4. Από την κτηνοτροφία στην υφαντουργία. Η είσοδος στο ευρωπαϊκό εμπόριο και η οικονομική ανάπτυξη της Μοσχόπολης.	56
5. Από την Μοσχόπολη ... στη Βενετία.	64
6. Η εκπαιδευτική και τυπογραφική δραστηριότητα στην Μοσχόπολη.	70
7. Οι εκκλησίες και τα μοναστήρια της Μοσχόπολης.	76
8. Η Αρχιεπισκοπή Αχρίδας.	77
9. Τα γεγονότα των ετών 1769 και 1789.	81
Γ' . Μοσχοπολιτών Τύχαι.	92
1. Η μετανάστευση ως διαδικασία. Μια θεωρητική προσέγγιση.	93
2. «Μοσχοπολίται εν τη Διασπορά».	98
3. Ικνηλατώντας τα δίκτυα της εμπορικής διασποράς. Ιστορικά δεδομένα –Μορφολογικοί νόμοι- Τυπολογικά σχήματα.	103
4. Οι δρόμοι προς ...τη γη της επαγγελίας.	105
5. Η πολιτική της Αψβουργικής Μοναρχίας.	107
6. Η εγκατάσταση στα αυτροκαρτούμενα και οθωμανοκρατούμενα εδάφη της πρώην Γιουγκοσλαβίας και την Τρανσυλβανίας.	113
7. Φθάνοντας στη μοναρχική πρωτεύουσα.	120
8. Στα εδάφη του στέμματος του Αγίου Στεφάνου (Kronenländer).	125

9. Εγκαταστάσεις κατά μήκος του Δούναβη.	131
10. Eger, Tokaj.	134
11. Η εγκατάσταση στην ουγγρική πρωτεύουσα.	140
Δ' . Η Κοινότητα του Miskolc.	148
1. Η εγκατάσταση των Μοσχοπολιτών στο Miskolc και η συμβολή τους στην καθημερινή ζωή της πόλης.	149
2. Η πληθυσμιακή δυναμική των Μοσχοπολιτών του Miskolc.	173
3. Η ελληνική κομπανία του Miskolc.	203
4. Προσδιοριστικές αφετηρίες και θεμελιακές συνιστώσες της ελληνικής εμπορικής ζωής.	228
5. Η θρησκευτική ζωή.	236
6. Η ελληνική εκπαίδευση στην κοινωνία του Miskolc.	263
Συμπεράσματα.	279
Summary.	287
Παράρτημα Εγγράφων.	299
Χρονολογικοί Πίνακες.	353
Χάρτες.	356
Εικόνες.	362
Βιβλιογραφία.	383

Πρόλογος

Όταν τον Σεπτέμβριο του 1999 περνούσα την είσοδο της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου, δεν μπορούσα να φανταστώ ότι η παραμονή μου εκεί θα ολοκληρωνόταν μετά από δεκατρία χρόνια, γράφοντας για το «ταξίδι» των Μοσχοπολιτών στο Miskolc, έτσι όπως αυτό ζωντανεύει μέσα στους περιορισμένους χώρους ενός αρχειακού αναγνωστηρίου στα βορειοανατολικά της σημερινής Ουγγαρίας.

Για τις ανάγκες της τελευταίας μου αυτής φοιτητικής δοκιμασίας μελέτησα σε αρκετά αναγνωστήρια και ήρθα σε επαφή με αρκετούς ανθρώπους, μερικούς εκ των οποίων νιώθω την ηθική υποχρέωση να ευχαριστήσω. Όπως πολύ εμφαντικά προκύπτει και από τον τίτλο, η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Προκειμένου να σχηματίσω μια τεκμηριωμένη εικόνα της Μοσχόπολης πριν τα γεγονότα του 1769 επισκέφθηκα και μελέτησα στο Πρωθυπουργικό Αρχείο της Κωνσταντινούπολης και στο Αρχαιοφυλάκιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Για την μέγιστη βοήθεια που μου παρείχαν και όλα όσα μου προσέφεραν στο διάστημα της εκεί παραμονής μου νιώθω τη βαθύτατη υποχρέωση να ευχαριστήσω τους κυρίους Niazi Karan, Σταύρο Γιολιτζόγλου και τον ιερέα Νικόλαο Πιτροπέλη. Το δεύτερο μέρος της εργασίας, οι «Τύχες» των Μοσχοπολιτών στο Miskolc, είχε δύο μεγάλους σταθμούς. Στη Βουδαπέστη εξαιρετικά πολύτιμη στάθηκε η πρακτική βοήθεια, αλλά και το ενδιαφέρον του καθηγητή και υπευθύνου του Δημοτικού Αρχείου της πόλης Andrea Horvath, καθώς και του εφημέριου και υπευθύνου του Αρχείου του Ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Kyrill Tatarka. Στο Miskolc η καθημερινή βοήθεια και υποστήριξη του προσωπικού που εργάζεται στο Αρχείο στάθηκε εξαιρετικά πολύτιμη. Εκείνους όμως που νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω ιδιαίτερα για την ανιδιοτελή και αμέριστη πρακτική και ψυχολογική συμπαράστασή τους είναι την κυρία Βασιλική Σγουράντη, τότε προέδρου της Ελληνικής Κοινότητας και τον κύριο Φώτη Γαλατά, ιδιοκτήτη του εστιατορίου «Saloniki». Στην Ελλάδα εξαιρετικά πολύτιμη στάθηκε η βοήθεια του κυρίου Κώστα Λάππα, Διευθυντή του Κέντρου Ερεύνης Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, ο οποίος μου παρείχε κάθε βοήθεια στην μελέτη των Καταλοίπων του Γεώργιου Λαΐου. Θα ήθελα ακόμη να ευχαριστήσω την κυρία Ελένη Γαβρά, για την υπόδειξη των μεταφραστών της ρουμανικής και ουγγρικής γλώσσας, καθώς επίσης και την κυρία Ελένη Τούντα, για την υπόδειξη των μεταφραστών της λατινικής παλαιογραφίας. Παράλληλα, θα ήθελα να ευχαριστήσω και όλους

τους μεταφραστές μου, την κυρία Αθανασία Λαμπροπούλου και τους κυρίους Μιχάλη Μήτση και Κωνσταντίνο Μπαλαμώσεβ.

Η ολοκλήρωση της διδακτορικής μου διατριβής σηματοδοτεί το τέλος της φοιτητικής μου ιδιότητας. Πέρα και έξω από κάθε διάθεση καθωσπρεπισμού η πρώτη και η μεγαλύτερη οφειλή μου είναι απέναντι στους δασκάλους μου. Αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω τον έως πρότινος επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Ιωάννη Κολιόπουλο, εμπνευστή και καθοδηγητή της παρούσας εργασίας, γιατί η μαθητεία δίπλα του ήταν καθοριστική για τη συγκρότηση της επιστημονικής, και όχι μόνο, σκέψης μου. Βαθιά πεπεισμένος για τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραμάτισε η Μοσχόπολη, η καιρία γεωπολιτική της θέση της οποίας καταδεικνύει βαθύτερες εθνικές και πολιτικές συνιστώσες, μου ανέθεσε την αναζήτηση της Μοσχοπολίτικης Τύχης. Η αναπάντεχη και απρόσμενη απομάκρυνσή του λίγο πριν την ολοκλήρωση της διατριβής προκάλεσε αναμενόμενα ανασφάλεια και αμηχανία. Ευτυχώς το κενό του κάλυψε με μεγάλη υπομονή και ζήλο ο παλιός του μαθητής και καθηγητής μου κύριος Βασίλης Γούναρης, τον οποίο ειλικρινά νιώθω την ηθική υποχρέωση να ευχαριστήσω για την κριτική ανάγνωση του κειμένου, τις ουσιαστικές του παρατηρήσεις και τη μέγιστη συμβολή του στην τελική διαμόρφωση της εργασίας. Η κατανόηση και συμπαράσταση που δέχθηκα από την πλευρά του με οδηγούν χωρίς δεύτερη σκέψη, χωρίς καμία απολύτως ιδιοτέλεια και φυσικά πέρα και έξω από κάθε υποψία καθωσπρεπισμού στο να του εκφράσω τις πιο ειλικρινείς μου ευχαριστίες. Στον κύριο Σπύρο Σφέτα, τον επιβλέποντα πλέον καθηγητή μου, ευχαριστώ εκ βάθους για την εμπιστοσύνη με την οποία με περιέβαλλε σε μια εξαιρετικά κρίσιμη καμπή της πορείας μου.

Χρωστώντας πολλά περισσότερα απ' όσα η απλή μνεία θα μπορούσε να αποδώσει σε ένα προλογικό σημείωμα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους τέσσερις πιο κοντινούς μου ανθρώπους, την οικογένειά μου, για την υπομονή, την κατανόηση, τη συμπαράσταση και την αισιοδοξία που μου προσέφεραν τόσο άπλετα σε όλη αυτή μου την πορεία, την γεμάτη αγωνία, άγχη και εξάρσεις πολλές φορές. Πολύτιμοι και ακάματοι συνοδοιπόροι πολλών ετών, ακλόνητοι και ήρεμοι υποστηρικτές κάθε μου προσπάθειας, η έκφραση ευγνωμοσύνης στο πρόσωπό τους αποτελεί απόδοση μικρού μόνο μέρους ανεξόφλητης οφειλής. Η αφιέρωση της παρούσας εργασίας σε αυτούς αποτελεί ελάχιστη οφειλή.

Κωνσταντίνα Δ. Καρακώστα

Εισαγωγή

Παρόλο που ο τίτλος της διατριβής αρχικά παραπέμπει στη μονογραφία του Άλκη Αγγέλου, *Πλάτωνος Τύχαι*¹, στην πραγματικότητα επιλέχθηκε εσκεμμένα ως μια σωτήρια λύση, πίσω από τον ευρύτατο ορίζοντα της οποίας θα μπορούσαν να συγκεντρωθούν άνετα τα πολλαπλά ερευνητικά ζητούμενα που είχαν τεθεί. Όπως αποδείχθηκε τελικά, τα ιστορικά ζητούμενα, οι προβληματισμοί και οι αμηχανίες που διαρκώς προέκυπταν ήταν πολλές περισσότερες από αυτές που είχαν υπολογιστεί στην αρχή. Και αυτό γιατί με μεγάλη δόση λογοτεχνικού λυρισμού και θαυμασμού για το μεγαλείο της στα χρόνια της ακμής της, η Μοσχόπολη έφθασε να χαρακτηριστεί από κάποιους συγγραφείς ως η Αθήνα της Τουρκοκρατίας, το Παρίσι της Ανατολής, η Ιερουσαλήμ των Βλάχων². Η θεαματική οικονομική και πολιτισμική της ακμή σε συνδυασμό με τις πολιτικές και κοινωνικές δομές που ανέπτυξε, την κατέστησαν αβίαστα και όχι άδικα, ένα από τα σπουδαιότερα κέντρα της Νότιας Βαλκανικής, μια σύγχρονη πολιτεία, που συνέβαλλε όσο καμία άλλη στο γλωσσικό εξελληνισμό των αλλοφώνων της ευρύτερης Βαλκανικής Χερσονήσου. Πρώτος έγραψε μονογραφία για τη Μοσχόπολη ο Κωνσταντίνος Σκενδέρης³. Ο Ιωακείμ Μαρτινιανός όμως ήταν εκείνος που πρώτος ανέδειξε την ιστορική σημασία της πόλης μέσα από τις δύο εκδόσεις του⁴. Αναμφίβολα το πιο σημαντικό κεφάλαιο της ιστορίας της Μοσχόπολης είναι αυτό της οικονομίας

¹ Άλκη Αγγέλου, *Πλάτωνος Τύχαι. Η λόγια παράδοση στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1963.

² Για την Μοσχόπολη έχουν γραφεί αρκετές μελέτες οι οποίες άλλοτε αφορούν στη συνολική ιστορία της, ενώ άλλοτε επικεντρώνονται σε συγκεκριμένες θεματικές που σχετίζονται με την πνευματική ή την οικονομική δραστηριότητα της πόλης. Ο Φάνης Μιχαλόπουλος ήταν εκείνος που την χαρακτήρισε ως η «Αθήνα της Τουρκοκρατίας», ο Δημήτριος Καλλίμαχος ως το «Παρίσι της Ρούμελης», ενώ ο Αστέριος Κουκούδης της έδωσε το προσωνύμιο «Ιερουσαλήμ των Βλάχων». Όπως εύκολα γίνεται αντιληπτό πρόκειται για χαρακτηρισμούς που δηλώνουν έκδηλα των θαυμασμό των συγγραφέων. Πέραν της ποιητικής αδείας, όμως, που επιτρέπει τα πάντα στους λογοτέχνες, τέτοιου είδους χαρακτηρισμοί δεν ανταποκρίνονται σε καμία περίπτωση στην ιστορική πραγματικότητα. Βλ. σχετικά, Φάνης Μιχαλόπουλος, *Μοσχόπολις, αι Αθήναι της Τουρκοκρατίας 1500-1769*, Αθήνα 1941, σ.6, Δημήτριος Καλλίμαχος, «Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως», *Παναθήναια* ΚΣ' (1913) 5-12, Αστέριος Κουκούδης, *Μελέτες για τους Βλάχους*, τ. Β', *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά των Βλάχων*, προλ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, Θεσσαλονίκη 2000, σ.320. Από τις πλέον συναισθηματικά φορτισμένες εκδόσεις είναι αυτή του Σταύρου Γκατσόπουλου, *Μοσχόπολις*, Ιωάννινα 1979, στην οποία ο συγγραφέας δίνει μια αρκετά ρομαντική εικόνα για την Μοσχόπολη, μια εικόνα που ξεφεύγει αισθητά από τον χώρο της ιστορίας και εμπίπτει περισσότερο στον χώρο της λογοτεχνίας.

³ Κωνσταντίνος Σκενδέρης, *Ιστορία της Αρχαίας και Συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, Αθήνα 2^η 1928.

⁴ Ιωακείμ Μαρτινιανός, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως. Α' η Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου κατά τον εν αυτή κώδικα 1630-1875*, Αθήνα 1939, ο ίδιος, *Η Μοσχόπολις, 1330-1930*, επιμ. Στιλπ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη, Ε.Η.Μ., 1957.

της. Η ευημερία που γνώρισε η πόλη προκάλεσε το ενδιαφέρον όλων όσων μελέτησαν τις οικονομικές δομές και λειτουργίες της. Ακόμη και για εκείνους δηλαδή που δεν είδαν την Μοσχόπολη ως την Αθήνα της Τουρκοκρατίας και δεν παρασύρθηκαν σε διθυράμβους, η Μοσχόπολη αναγνωρίστηκε ως ένα κοινωνικοοικονομικό πρότυπο ανάπτυξης που έχρηζε περαιτέρω διερεύνησης.

Από την αρχή της έρευνας φαινόταν ότι το υλικό που έπρεπε να μελετηθεί ήταν ιδιαίτερα ευμέγεθες, ενώ πολύ γρήγορα έγινε αντιληπτό ότι και στην προκείμενη περίπτωση δεν θα αποφεύγονταν τα συνήθη προβλήματα που παρουσιάζονται στη μελέτη της νεότερης ιστορίας. Η απουσία πρωτογενούς αρχειακού υλικού για την περιοχή, η έλλειψη ελληνικών πηγών και οι περιορισμοί των οθωμανικών τεκμηρίων αποτέλεσαν τα κυριότερα εμπόδια στην προσέγγιση του ερευνητικού ζητουμένου. Η Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, η βιβλιοθήκη της Βουλής, το Κέντρο Ερεύνης Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών και η βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών ήταν οι πρώτοι σταθμοί στο ταξίδι μιας μακράς αναζήτησης. Το αποτέλεσμα όμως που ανέκυπτε κάθε φορά από την βιβλιογραφική μελέτη δημιουργούσε νέους προβληματισμούς. Στη συνέχεια ακολούθησαν οι έρευνες στο Αρχαιοφυλάκιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου και στο Πρωθυπουργικό Αρχείο της Κωνσταντινούπολης, στο Δημοτικό Αρχείο της Βουδαπέστης, στο Αρχείο του Ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και στην Εθνική Βιβλιοθήκη της ίδιας πόλης, καθώς τέλος και στο Αρχείο του Miskolc.

Εκείνο που αποδεικνυόταν τελικά περίτρανα μετά από ώρες μελέτης ήταν η ανάγκη επαναπροσδιορισμού της παραδεδομένης εικόνας της Μοσχόπολης. Οι οικονομικές, πληθυσμιακές και πολιτισμικές δομές της πόλης τέθηκαν στο μικροσκόπιο της έρευνας, παραβλέποντας πλήρως τα μυθεύματα και τους θρύλους του παρελθόντος, που τη συνοδεύουν μέχρι σήμερα. Η μετεγκατάσταση των κατοίκων της άλλοτε ανθηρής πόλης στα εδάφη της Αψβουργικής Μοναρχίας και ο σχηματισμός των κοινοτικών τους θυλάκων έθεταν στο προσκήνιο σοβαρούς και ουσιαστικούς ιστορικούς προβληματισμούς, που στρέφονταν πλέον ευθέως στο ζήτημα του εθνικού προσδιορισμού των Βλάχων. Και σε αυτό ακριβώς το σημείο έγκειται η πρωτοτυπία της ανά χείρας μελέτης.

Είναι γεγονός ότι η εθνική φυσιογνωμία των Βλάχων συνοδευόταν πάντοτε από λεκτικά σχήματα, πολλές φορές συγκρουόμενα, τα οποία

ξεκινούσαν από διαφορετικές επιστημολογικές και πολιτικές αφετηρίες⁵. Οι ερμηνείες που λάμβαναν κάθε φορά οι διάφοροι επιθετικοί προσδιορισμοί ήταν πολλοί, οδηγώντας με αυτόν τον τρόπο τον μελετητή σε διαφορετικές προσεγγίσεις της ιστορίας των Βλάχων και κατ' επέκταση σε διαφορετικές εκτιμήσεις του ρόλου τους. Κεντρικό σημείο σε όλη αυτή τη συζήτηση που διαρκεί πολλά χρόνια, σημείο αναφοράς που κεντρίζει το ενδιαφέρον των μελετητών είναι αν οι Βλάχοι πρέπει να ενταχθούν ή αν ανήκουν ήδη σε κάποιον εθνικό κορμό. Οι διάφορες θεωρίες που εκφράστηκαν κατά καιρούς, άλλοτε γενικευμένες, άλλοτε στρατευμένες και άλλοτε χωρίς επιστημονικό υπόβαθρο το μόνο που πέτυχαν ήταν να δημιουργήσουν μια άνευ προηγουμένου ιδεολογική σύγχυση στην προσέγγιση του ζητήματος.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να επαναπροσεγγίσει και τελικά να επαναπροσδιορίσει το θέμα της βλάχικης ταυτότητας, μελετώντας αρχικά τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της πλέον αναγνωρισμένης και ακμάζουσας βλάχικης εστίας, της Μοσχόπολης και έπειτα παρουσιάζοντας ένα παράδειγμα που επιτρέπει να καταδειχθεί η διαδικασία εξέλιξης της μοσχοπολίτικης-βλάχικης ταυτότητας σε μια πόλη της Αψβουργικής Μοναρχίας, το Miskolc. Για την μελέτη του εν λόγω ερευνητικού ζητουμένου η επιλογή των παραπάνω πόλεων κάθε άλλο παρά τυχαία ήταν. Η Μοσχόπολη συμβολίζει την παράδοση, το παρελθόν, ενώ από την άλλη πλευρά στα μοναρχικά εδάφη αποτυπώνονται εξαιρετικά χαρακτηριστικά οι αλλαγές που συνέβησαν στον εθνικό φυσιογνωμικό ιστό των Βλάχων μετοίκων τόσο εξαιτίας των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούσαν, όσο και εξαιτίας της ευρείας διάδοσης των ιδεών του Διαφωτισμού που παρεισέφρεε εκεί με γοργούς ρυθμούς. Καθώς η ταυτότητα είναι μια έννοια με χαρακτήρα δυναμικό, που βρίσκεται σε διαρκή διαλεκτική σχέση με το περιβάλλον και η οποία αναπροσαρμόζεται όταν μια ομάδα διαφοροποιείται από το σύνολο και θεωρεί την ύπαρξή της ως ανεξάρτητη και αυτοτελή, με διαφορετικά και σαφώς αντιδιασελόμενα πολιτιστικά στοιχεία⁶, είναι ανάγκη να δούμε αν αυτό συνέβη και στην περίπτωση των Βλάχων της Ελλάδας.

⁵ Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο του M. D. Peyfuss, «Aromanian Landlords in the Banat around 1800», *Revista Istorică* ΙΔ' / τχ. 3-4 (2003) 59-82, στο οποίο ο συγγραφέας προτρέπει ως ορθή την χρήση του σχήματος «Ελληνόφωνοι Βλάχοι» έναντι του «Βλαχόφωνοι Έλληνες».

⁶ Δημήτριος Τσαούσης, «Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Το πρόβλημα της νεοελληνικής ταυτότητας», Δημήτριος Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα 1998, σσ.15-25.

Στην προσπάθεια αναζήτησης της βλάχικης ταυτότητας, αποδείχθηκε από την πρώτη κιόλας στιγμή ότι ήταν αναπόφευκτες οι παρεκκλίσεις σε κάποιες «συγγενείς» θεματικές, οι οποίες αφορούσαν στην ορεινή οικονομία των βλάχικων οικισμών, στο φαινόμενο της πρώιμης αστικοποίησης στον οθωμανοκρατούμενο χώρο, στα δεδομένα της μεταναστευτικής διαδικασίας και στον τρόπο σχηματισμού των εμπορικών δικτύων. Προκειμένου για την επιτυχέστερη κατανόηση του ιδιαίτερου ρόλου που διαδραμάτισε η Μοσχόπολη επιχειρείται στο πρώτο κεφάλαιο να φανεί πως πραγματοποιήθηκε η πορεία μετάβασης των Μοσχοπολιτών σε έναν αστικό τρόπο ζωής και συνακόλουθα η ένταξή τους στη χρηματιστική οικονομία της Ευρώπης, ζητήματα που οδηγούν απευθείας τον μελετητή στον ευρύτερο χώρο προβληματισμού της πρώιμης εκβιομηχάνισης του ορεινού χώρου.

Εκείνο που προκύπτει τελικά είναι ότι η οικονομική ανάπτυξη της Μοσχόπολης πρέπει να αναζητηθεί μέσα στο ίδιο το περιβάλλον της πόλης, το οποίο αποδείχθηκε ικανό να συγκρατήσει τον πληθυσμό του, μεταστρέφοντάς τον πολύ συχνά σε άλλες οδούς, οι οποίες, όμως, ήταν πάντοτε συνυφασμένες με την κτηνοτροφία⁷, στους θεσμούς που όριζε η οθωμανική ιστορική πραγματικότητα⁸ και τέλος στην μοναδική σχέση αλληλεξάρτησης της πόλης με το φυσικό της περιβάλλον. Με δεδομένους τους παραπάνω άξονες δημιουργήθηκε στη Μοσχόπολη ένας ορεινός θύλακας παραγωγής υφασμάτων και νημάτων, ο οποίος διαθέτοντας την παραγωγή του στις αγορές του εξωτερικού συμμετείχε στην χρηματιστική οικονομία της ευρωπαϊκής αγοράς ήδη από τον 17ο αιώνα⁹ και στον αρχικό σχηματισμό του «βιοτεχνικού φαινομένου» στην τουρκοκρατούμενη χώρα. Έτσι, δημιουργήθηκαν στην Μοσχόπολη τα πρώτα χαρακτηριστικά ενός αστικού τρόπου ζωής. Η ομάδα των ανθρώπων που ασχολήθηκε με το εμπόριο των παραγώγων της κτηνοτροφίας σαφώς και αποστασιοποιήθηκε από τον κλασικά παραδεδομένο χαρακτήρα του κτηνοτρόφου, ωστόσο δεν απέκτησε ποτέ την γνήσια εικόνα του αστού. Άλλωστε

⁷ Βασιλική Ρόκου, *Συμβολή στην μελέτη της κοινωνίας του κτηνοτροφικού χωριού (το παράδειγμα του Μεισόβου)*, [Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας], Ιωάννινα 1983, σσ.43-44.

⁸ Ο.π., σσ.16, 19.

⁹ Β. Ρόκου, *Ορεινές Κοινωνίες κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια, Το Μέτσοβο της κτηνοτροφίας από τον 17ο έως τον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2007, σ.22, η ίδια, «Η ορεινή πόλη της κτηνοτροφίας, πόλη της υπαίθρου, τρία ηπειρωτικά παραδείγματα: Μοσχόπολη, Μέτσοβο, Συρράκο», *«Νεοελληνική Πόλη, Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος»*. Πρακτικά Συμποσίου, τ. Α', Αθήνα 1985, σσ. 75-82, με τον ίδιο τίτλο στα *Ηπειρωτικά Γράμματα Ι'* (2006) 111-120, Σεραφείμ Μάξιμος, *Τουρκοκρατία 1685-1789, Ανέκδοτα έγγραφα για την οικονομία της εποχής από τα Γαλλικά αρχεία*, Αθήνα 21944, σ.18.

θα ήταν εξαρχής μεγάλο μεθοδολογικό λάθος να κάνουμε λόγο για καθαρή αστική τάξη¹⁰ ή αστικότητα στους κόλπους μιας θεοκρατικής Αυτοκρατορίας που δεν επέτρεπε πολιτικά δικαιώματα στο σύνολο των υπηκόων της¹¹.

Η οικονομική ευμάρεια της Μοσχόπολης προκάλεσε ζωηρή πνευματική κίνηση. Η Νέα Ακαδημία, « ...ο άκρος στολισμός της πολιτείας, η ευκοσμία των ηθών...»¹², η πλούσια Βιβλιοθήκη και το τυπογραφείο, που διέθετε, το δεύτερο ελληνικό τυπογραφείο σε ολόκληρη την Οθωμανική Ανατολή, σε συνδυασμό με το συγγραφικό και το διδασκαλικό έργο μιας σειράς επιφανών ανδρών, ανάμεσα στους οποίους διακρίνει κανείς τους Θεόδωρο Καβαλλιώτη, Δανιήλ Μοσχοπολίτη και Γρηγόριο Κωνσταντινίδη, κατέστησαν δικαίως τη Μοσχόπολη κέντρο αναφοράς του Ελληνικού Διαφωτισμού¹³. Αδιαμφισβήτητος και καθοριστικός ο ρόλος της Ακαδημίας στόχευε στη διάσωση της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης και τη διατήρηση του ελληνικού φρονήματος. Ειδικότερα για το έργο των επιφανών Καβαλλιώτη και Μοσχοπολίτη είναι σημαντικό να ερμηνευθεί η σημασία των λεξικών τους μέσα στο πολύγλωσσο και πολυεθνικό περιβάλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με έναν τέτοιο τρόπο που θα ξεπερνά τον αρχικό, αλλά και περιορισμένο χαρακτήρα τους, ως μέσου δηλαδή εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας, και θα τα αντιμετωπίζει ως

¹⁰ Ο Eric Hobsbawm, επιχειρώντας μια συγκριτική ανάλυση του ευρωπαϊκού κόσμου ως προς τα αστικά χαρακτηριστικά που επιδείκνυε την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης, σημείωσε πως ο κόσμος αυτός ήταν κατεξοχήν αγροτικός. Ελάχιστες ήταν οι περιοχές που εμφάνιζαν ακμάζοντα βιομηχανικά ή εμπορικά χαρακτηριστικά, καθώς σε ένα συνολικό ποσοστό τέσσερις στους πέντε κατοίκους εξακολουθούσαν να είναι άνθρωποι της υπαίθρου. Αστικές πόλεις το διάστημα αυτό ήταν μόνο το Λονδίνο και το Παρίσι. Βέβαια, όπως αναφέρει ο Hobsbawm, η λέξη «αστικός» την ίδια εποχή χρησιμοποιείται και για μια πληθώρα μικρών πόλεων της επαρχίας, γεγονός που προσδίδει στη λέξη αμφίσημο χαρακτήρα. Οι επαρχιακές αυτές πόλεις, αν και μικρές, προσδιορίζονταν ως αστικές εξαιτίας του γεγονότος ότι οι κάτοικοί τους περιφρονούσαν την γειτονική ύπαιθρο. Ήταν δηλαδή εκείνο το ευδιάκριτο διαχωριστικό σύνορο ανάμεσα στις δραστηριότητες της πόλης και της υπαίθρου που επέτρεπε σε κάποιες ολιγομελείς κοινωνίες, αν και επαρχιακές να χαρακτηρίζονται την περίοδο αυτή ως «αστικές». Eric Hobsbawm, *Η εποχή των Επανάστασεων 1789-1848*, μτφ. Μαριέτα Οικονομοπούλου, Αθήνα 21992, σσ.24-25. Βλ. επίσης το άρθρο του Ljuben Beron, «The effect of the West European economy on the market conditions in the Balkan countries in the 19th and early 20th c.», *Etudes Balkaniques* ΚΑ' /τχ.1 (1985) 22-39.

¹¹ Β. Ρόκου, *Υφαντική Οικιακή Βιοτεχνία, Μέτωβο 18 αι. 20 αι.*, Αθήνα 1994, σσ.37-57, η ίδια, «Η ορεινή πόλη της κτηνοτροφίας», *Νεοελληνική Πόλη*, ό.π.

¹²Θωμάς Παπαδόπουλος, *Ελληνική βιβλιογραφία (1466ci-1800) Αλφαβητική και χρονολογική ανακατάταξις*, τ. Β', (παράρτημα) προσθήκαι-συμπληρώσεις-διορθώσεις, Αθήνα 1986, σσ.431-432, Δ. Καλλιμάχος, «Ο πολιτισμός της Μοσχόπολεως», ό.π., Ιωάννης Λαμπριδής, *Περί των εν Ηπείρω αγαθοεργημάτων*, μέρος Α', Αθήνα 1880, σσ.103-105.

¹³ Θεόδωρος Βελλανίτης, «Μια εξαφανισθείσα πόλις. Η Μοσχόπολις της Β. Ηπείρου», *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος* (1922) 226-239, Κωστής Μοσκόφ, *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830-1909. Ιδεολογία του μεταπρατικού χώρου*, Αθήνα 21974, σσ.96-102, όπου το σχετικό κεφάλαιο με τον τίτλο «Τα όρια του νεοελληνικού διαφωτισμού».

ένα «πολιτισμικό όργανο» που αντικατόπτριζε και προσδιόριζε ένα πολυεδρικό σύστημα κοινωνικών, οικονομικών, πολιτισμικών και εθνικών συνιστωσών¹⁴.

Μετά την καταστροφή του 1769 οι βλαχόφωνοι απόδημοι¹⁵ της Μοσχόπολης και των όμορων οικισμών της, ολόκληρες οικογένειες ακόμη και ολόκληρα χωριά, αναζήτησαν ένα καλύτερο μέλλον τόσο σε κοντινά κέντρα της Μακεδονίας, της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Αλβανίας, όσο και σε μακρινότερους προορισμούς της βαλκανικής ενδοχώρας και της αφβουργικής επικράτειας. Το ζήτημα της μοσχοπολίτικης διασποράς τόσο εξαιτίας της γεωγραφικής ευρύτητας που προσέλαβε, όσο και εξαιτίας των πολλών μυθευμάτων που συνοδεύουν την ιστορία της πόλης έλαβε και αυτό μυθικές διαστάσεις. Στοιχεία όμως από το Πρωθυπουργικό Αρχείο της Κωνσταντινούπολης έδειξαν ότι ο μη μουσουλμανικός πληθυσμός της πόλης στην περίοδο της ακμής της δεν ξεπερνούσε τις 5.000. Πρόκειται για ένα ιστορικό στοιχείο, που προκύπτει για πρώτη φορά μέσα από την παρούσα εργασία, ένα στοιχείο που ανατρέπει πλήρως την παραδεδομένη πληθυσμιακή εικόνα της Μοσχόπολης και δημιουργεί εντελώς νέα ιστορικά δεδομένα. Μέσα από τα υποκεφάλαια του δευτέρου κεφαλαίου, εκείνο που συνάγεται είναι ότι οι απόδημοι βασίστηκαν πολύ συχνά σε ένα προϋπάρχον δομημένο πλέγμα οικογενειακών, εθνοτοπικών και επαγγελματικών διακλαδώσεων, καθώς αυτό

¹⁴ Armin Hetzer, «Das dreisprachige Worterverzeichnis von Theodoros Anastasiu Kavalliotis aus Moschopolis, gedruckt 1770 in Venedig, albanisch-deutsch-neugriechisch-aromunisch», *Balkan-Archiv, Neue Folge-Beiheft*, τ. Α', Αμβούργο 1981, Ami Boué, *Die Europäische Türkei. Deutsch herausgegeben von der Baué – Stiftungs – Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, τ. Β', Βιέννη 1889, σ.369, Ιωάννης Κολιόπουλος, *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800. Το έθνος, η πολιτεία και η κοινωνία των Ελλήνων*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 2000, σσ.75-76, ο ίδιος, *Η "Πέραν Ελλάς" και οι "Άλλοι" Έλληνες. Το σύγχρονο Ελληνικό Έθνος και οι Ετερόγλωσσοι Σύνοικοι Χριστιανοί (1800-1912)*, Θεσσαλονίκη 2003, σσ.158, 165-170, Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Ηπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ.300. Για μια συνολικότερη θεώρηση της πνευματικής κατάστασης που επικρατούσε στα Βαλκάνια, όπου και αναφορά στο λεξικό του Μοσχοπολίτη βλ. Paschalis Kitromilides, «"Imagined Communities" and the origins of the national question in the Balkans», *European History Quarterly* ΙΘ'/τχ.2 (1989) 149-192, επανακυκλοφόρησε το 1994 σε έκδοση συλλογής άρθρων του συγγραφέα με τίτλο *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the Culture and Political Thought of South-Eastern Europe*, Χάμσαϊρ 1994.

¹⁵ Είναι γεγονός ότι σε ολόκληρη την εργασία οι όροι «απόδημοι» και «μέτοικοι» εναλλάσσονται με αρκετή ευκολία, χωρίς ωστόσο να διαθέτουν πάντοτε την σωστή ετυμολογία και ερμηνεία τους. Προκειμένου να διορθωθεί, έως έναν βαθμό, αυτή η κατάχρηση που συμβαίνει παρατίθεται η ορθή φιλολογική διάσταση και χρήση των παραπάνω εννοιών. Η «αποδημία» λοιπόν αναφέρεται πάντοτε στην περίπτωση της διεθνούς μετανάστευσης και αφορά στο ρεύμα της μεταναστευτικής εκροής. Αντίθετα, η «μετοικία» παραπέμπει και αυτή στην διεθνή μετανάστευση, αλλά αφορά στο ρεύμα της μεταναστευτικής εισροής σε έναν τόπο. Δημ. Τσαούσης, *Κοινωνική Δημογραφία*, Αθήνα 1986, σσ.121-122.

μπορούσε να τους εγγυηθεί με σχετική ασφάλεια τη διακίνησή τους αλλά και την κατοχύρωσή τους στην κοινωνία υποδοχής. Οι δεσμοί προσδιόρισαν τις επιλογές των μετακινούμενων¹⁶.

Θεματική του τρίτου κεφαλαίου είναι οι υπογραφές των πολιτικών-διπλωματικών Συνθηκών του Κάρλοβιτς (1699), του Πασσάροβιτς (1718) και του Βελιγραδίου (1739) και οι συνακόλουθες εμπορικές συμφωνίες, που συνόδευσαν τα κείμενα των ειρηνευτικών συνθηκών, οι οποίες προκάλεσαν βαθύτατες μετατοπίσεις στις ευρωπαϊκές οικονομικές ισορροπίες που ίσχυαν έως τότε¹⁷ και έθεσαν σε λειτουργία έναν άγνωστο μηχανισμό, ο οποίος ήταν αποκλειστικά υπεύθυνος για την ανάπτυξη ενός στρώματος Βαλκάνιων εμπόρων¹⁸. Το εμπορικό κέντρο βάρους μετατοπίστηκε από τα λιμάνια της Γαληνότητας στην Αγγλία, τη Γαλλία και την Αυστροουγγαρία, προκαλώντας ένα πολυδύναμο μεταναστατευτικό ρεύμα, στο οποίο εντάσσεται και η θεματική της παρούσας εργασίας. Στην ανάπτυξη εμπορικών επαφών με την Ευρώπη η μόνη που δεν μπόρεσε να αποκτήσει κανένα όφελος ήταν η Αυτοκρατορία των Οθωμανών¹⁹.

Προκειμένου να επιτύχει το μεταναστευτικό της πρόγραμμα η βιεννέζικη αυλή (kaiserliche Haupt-und Residenzstadt) εξέδωσε επιπλέον δεκάδες

¹⁶ Για την ανάπτυξη των εμπορικών δικτύων βλ. την εμπειρισταωμένη ανάλυση της Μαρία-Χριστίνα Χατζηγιάννου, «Αυτοκρατορίες, μεταναστεύσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες», *Budapesti Negyed Δ'* (2006) 209-220.

¹⁷ Franklin Ford, *Europe 1780-1830*, Λονδίνο 1976, σσ.69-73, Γεώργιος Πλουμίδης, *Γεωγραφία της Ιστορίας του Νεοελληνικού χώρου*, Αθήνα 1984, σσ.62-67, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Η Ελληνική παροικία της Τεργέστης*, τ. Α', Αθήνα 1986, σσ.4-7, Αγγελική Ιγγλέση, *Βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της Τουρκοκρατίας, ο Σταύρος Ιωάννου*, Αθήνα 2004, σσ. 40-42.

¹⁸ Traian Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος», Σπ. Ασδραχά (εισ.-επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας ιε' - ιθ' αι.*, μτφ. Ντόρα Μαμαρέλη, Αθήνα 1979, σσ. 287-345, α' εκδ. στα αγγλικά με τον τίτλο «The Conquering Balkan Orthodox Merchant», *Journal of Economic History K'* (1960) 234-313, L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, εισαγ. Traian Stoianovic, Λονδίνο 2000, σσ.142-143.

¹⁹ William Hale, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Λονδίνο 2002, σσ.13-31, Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It*, Λονδίνο 2006, σσ. 70-71, 144-160, η ίδια, «Crisis and Change, 1590-1699», Halil İnalcik, Donald Quataer (επιμ.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Καίμπριτζ 1994, σσ.411-636, η ίδια, «Declines and revivals in textile production», Suraiya Faroqhi (επιμ.), *The Cambridge History of Turkey*, τ. Γ', *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, Καίμπριτζ 2006, σσ.356-375, Bruce Mc Gowan, *Economic life in Ottoman Europe, taxation, trade and the struggle for land, 1600-1800*, Καίμπριτζ 1981, σ.27, Spyros Asdrachas, «An introduction to Greek economic history, fifteenth to nineteenth centuries: Fields of observation and methodological issues», *The Historical Review B'* (2005) E.I.E./I.N.E 7-30, Έλενα Φραγκάκη-Syrett, *Οι Χιώτες έμποροι στις διεθνείς συναλλαγές 1750-1850*, Αθήνα 1995, σ.27. Για τις νέες συνθήκες του διεθνούς εμπορίου βλ. ενδεικτικά Βασίλης Κρεμμύδας, *Εισαγωγή στην οικονομική Ιστορία της Ευρώπης (16ος - 20ος αιώνας)*, Αθήνα 1989, σσ.163-186.

προνόμια, τα οποία προέβλεπαν την ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων των νεοεγκαταστηθέντων, την κοινοτική αυτοδιοίκησή τους καθώς επίσης και την εκχώρηση υλικών μέσων προκειμένου για τη μόνιμη εγκατάστασή τους στα εδάφη της²⁰. Συνδεδειγμένος κρίκος μεταξύ των ανατολικών και δυτικών περιοχών η Ουγγαρία διατηρούσε ένα ιδιότυπο πολιτικό, οικονομικό και διοικητικό καθεστώς, ένα καθεστώς που όμοιό του δεν συναντιόταν σε καμία άλλη επαρχία της Αγίας Αυτοκρατορίας (*Sacrum Imperium*)²¹. Μετά τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς, που επιδίκασε την Τρανσυλβανία και την Ουγγαρία κάτω από την διοίκηση της βιεννέζικης αυλής²², οι Αψβούργοι αυτοκράτορες έθεσαν σε εφαρμογή ένα σύνθετο πρόγραμμα, προκειμένου να επιτύχουν την εξυγίανση της Ουγγαρίας που μαστιζόταν από οικονομική ανέχεια, κοινωνική εξαθλίωση και πληθυσμιακή αραιώση²³. Η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν στις εμπορικές τους επαφές οι μέτοικοι ήταν η ελληνική. Η χρήση της ελληνικής και στις οικονομικές, αλλά και στις διαπροσωπικές επαφές των βλαχοφώνων Ελλήνων υπαγορευόταν τόσο από επαγγελματικούς όσο και από κοινωνικούς λόγους. Δεν πρέπει να λησμονείται, άλλωστε, ότι τα ελληνικά είχαν καθιερωθεί ως επίσημη γλώσσα του εμπορίου σε ολόκληρη την περιοχή της Βαλκανικής Χερσονήσου, αλλά ήταν

²⁰ John Lampe, «The Economic Legacy of Habsburg Domination», Lampe John, Jackson Marvin (επιμ.), *Balkan Economic History 1550-1950, From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Μπλούμινγκτον 1982, σσ. 50-79, Virginia Paskaleva, «Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias und die Balkanvölker», Grete Klingenstein, Richard Plaschka (επιμ.), «*Österreich im Europa der Aufklärung*». *Διεθνές Συνέδριο*, τ. Α', Βιέννη 1985, σσ.153-166, Σπυρίδων Λουκάτος, «Ο πολιτικός βίος των Ελλήνων της Βιέννης κατά την Τουρκοκρατία και τα αυτοκρατορικά προς αυτούς προνόμια», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε* ΙΕ' (1961) 287-350.

²¹ Για την εσωτερική κατάσταση στην Ουγγαρία βλ. Péter Katalin, «The later Ottoman period and royal Hungary, 1606-1711», Peter Sugar, Péter Hanák, Tibor Frank (επιμ.), *A history of Hungary*, Ινδιανάπολις 1990, σσ. 100-120, Robin Okey, *The Habsburg Monarchy c. 1765-1918, From Enlightenment to Eclipse*, Basingstoke 2001, σσ. 5-8.

²² László Kontler, *A History of Hungary*, Χάμσαϊρ, 2002, σσ.181-190, Barbara Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, τ. Α' (18ος-19ος αιώνας), επιμ. Βάσιας Τσοκόπουλος, μτφ. Χριστίνα Δελησιτάη, Αθήνα 2006, σσ.114-115.

²³ Miklós Molnár, *A Concise History of Hungary*, μτφ. Anna Magyar, Καίμπριτζ, 2001, σσ.139-147, L. Kontler, *A History of Hungary*, ό.π., σσ.195-207, Zsigmond Pál Pach, «Zur Geschichte der Handelsbeziehungen zwischen Österreich und Ungarn im 15. und 16. Jahrhundert», Pach Zsigmond Pal (επιμ.), *Hungary and the European economy in the Early Modern Times*, Βαριόρουμ 1994, σσ.244-256, Ivan Parven, *Habsburgs and the Ottomans between Vienna and Belgrade (1683-1739)*, Κολούμπια 1995, σσ.75-136, Robert Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526-1918*, Λος Άντζελες 1974, σσ.62-90.

και η γλώσσα που αποδείκνυε παράλληλα την ανώτερη καταγωγή και μόρφωση αυτών που την μιλούσαν²⁴.

Τέλος, το τέταρτο κεφάλαιο αφορά στη μοσχοπολίτικη παρουσία στο Miskolc. Η εγκατάστασή των Μοσχοπολιτών στη νέα τους πόλη, η αριθμητική τους δύναμη, η παρουσία τους στην εμπορική ζωή, η σύσταση της ελληνικής κομπανίας, του ελληνικού σχολείου και της ελληνικής εκκλησίας πραγματεύονται αναλυτικά στο τελευταίο αυτό κεφάλαιο της εργασίας. Εκείνο που προκαλεί ιδιαίτερα το ενδιαφέρον του μελετητή στο εν λόγω κεφάλαιο είναι η απογραφή (Conscriptio) που διενεργήθηκε στην πόλη το 1769 και αποδεικνύει ότι οι Μοσχοπολίτες αντιπροσώπευαν τότε περισσότερο από το 73% των μετοίκων. Το υπόλοιπο ποσοστό παρέπεμπε σε άτομα με καταγωγή από τη Σίπισκα, την Αχρίδα, την Καστοριά, το Γκράμποβο, τη Γράμμουστα, τα Γρεβενά και το Σίβιου. Η καταγωγή των μετοίκων όμως και ο τρόπος με τον οποίο αυτή αποτυπώνεται στα απογραφικά δεδομένα της χρονιάς εκείνης προκαλούν σοβαρότατους ιστορικούς προβληματισμούς. Όπως φαίνεται πολύ χαρακτηριστικά, όλοι οι απογραφέντες δήλωσαν «Μακεδόνες», με εξαίρεση μόνο τρία άτομα. Τον έναν και μοναδικό με καταγωγή από τα Γρεβενά που δήλωσε «Έλληνας», τον έναν και μοναδικό με καταγωγή από το Σίβιου, που δήλωσε «Βλάχος» και έναν από τη Σίπισκα που δεν δήλωσε εθνική καταγωγή.

Η πραγματικότητα αυτή, το γεγονός δηλαδή ότι στον όρο «Natio», με εξαίρεση μόλις τρεις περιπτώσεις, όλοι οι υπόλοιποι δηλώθηκαν ως «Μακεδόνες» εγείρει σημαντικά ιστορικά ερωτήματα. Ξεκινώντας από την παραδεδομένη αφετηρία ότι ο όρος «Natio» δήλωνε εκείνη την εποχή το «Γένος» είναι σημαντικό να προσπαθήσει να εξηγήσει κανείς γιατί οι μέτοικοι των βλάχικων οικισμών δεν δηλώθηκαν ως Βλάχοι, ως Ρωμάνοι, ως Αρομουνί, όπως οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται, αλλά δηλώθηκαν ως «Μακεδόνες». Γιατί δηλαδή η «βλαχοσύνη» τους δεν προσδιόριζε και την καταγωγή τους. Κι ακόμη γιατί η ελληνική παιδεία που είχαν λάβει και η ελληνική τους γλώσσα δεν

²⁴ Varban Todorov, «Catalogue of Greek manuscripts and printed books (17th – 19th century), The collection in Nyiregyhaza, Hungary», *Τετράδια Εργασίας* 22, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1999, Gunnar Hering, «Der Konflikt zwischen Griechen und Walachen in der Pester orthodoxen Gemeinde», Gunnar Hering (επιμ.), *Dimensionen griechischer Literatur und Geschichte. Festschrift für Pavlos Tzeremias zum 65. Geburtstag*, Φρανκφούρτη 1993, σσ.145-160, T. Stoianovich, «The Conquering Balkan», ό.π., Βασίλης Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το Διαφωτισμό έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ.34-47, Νίκος Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα 1996, σσ.389-390, Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, μφ. Ιωάννα Πετροπούλου-Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, Αθήνα 1977, σσ.39-40.

στάθηκαν ικανές για να αυτοπροσδιοριστούν οι εν λόγω μέτοικοι ως «Έλληνες». Πρόκειται για σημαντικά ερωτήματα στα οποία προσκρούει πολύ συχνά ο ιστορικός του 18ου αιώνα. Δεν πρέπει να παραβλέπεται άλλωστε ότι στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται και δεκάδες περιπτώσεις πολεμιστών του Μακεδονικού Αγώνα, όταν Βούλγαροι και Έλληνες δηλώνονταν επίσης ως «Μακεδόνες»²⁵.

Η βιβλιογραφική και αρχειακή μελέτη Miskolc έδειξε από την αρχή τις δυσκολίες της. Η εκτεταμένη γλωσσική πολυμορφία (Volksstämme) που χαρακτήριζε την Ουγγαρία του 18ου αιώνα δημιουργεί μια μακρά σειρά σοβαρών πρακτικών προβλημάτων στον ερευνητή. Καθώς το πρόβλημα που δημιουργούνταν από τον μεγάλο αριθμό των μητρικών γλωσσών στην Ουγγαρία έπρεπε να προσπελαστεί οπωσδήποτε στον χώρο της διοίκησης, τα λατινικά διατηρήθηκαν σχεδόν σε όλες τις εκφάνσεις του δημόσιου βίου για όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, προσλαμβάνοντας μάλιστα και έναν ιδιότυπο «επαναστατικό» χαρακτήρα. Τα λατινικά, δηλαδή, λειτούργησαν για τους Ούγγρους ως ανάχωμα στην προσπάθεια των Αψβούργων για την γερμανοποίησή τους, παράλληλα όμως λειτούργησαν ως ανάχωμα και για τους άλλους πληθυσμούς που κατοικούσαν στην Ουγγαρία και για τους οποίους οι Ούγγροι επιδίωκαν την μαγυαροποίησή τους²⁶. Το αποτέλεσμα τελικά είναι ότι τα περισσότερα έγγραφα είναι γραμμένα σε λατινική γραφή της εποχής εκείνης και επομένως δύσκολα στην ανάγνωσή τους. Οι δυσκολίες του ερευνητή όμως δεν εντοπίζονται μόνο εκεί, αλλά και στον εξουγγρισμό και την παραποίηση των ελληνικών ονομάτων. Συμβαίνει, δηλαδή, πολύ συχνά όχι μόνο να αλλάζει το όνομα σύμφωνα με τα ουγγρικά ονοματολογικά πρότυπα, αλλά και να χρησιμοποιείται ένα ψευδώνυμο του ατόμου, ένα παρατσούκλι του, η εθνική του καταγωγή ή το όνομα της γενέτειράς του ως επίθετό του. Οι πολλαπλές αυτές παραλλαγές των ονομάτων έχουν ως άμεση συνέπεια την συχνότατη αδυναμία ταύτισης των προσώπων με τα ονόματα με αποτέλεσμα να προκαλούνται πολύ συχνά λάθη και παρανοήσεις. Οι αδυναμίες αυτές χαρακτηρίζουν πολλές επιστολές, ιδιωτικά έγγραφα, προσωπική αλληλογραφία

²⁵ Β. Γούναρης, «Η Μακεδονία των Ελλήνων: Από το Διαφωτισμό έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο», Ιωάννης Στεφανίδης, Βλάσης Βλασίδης, Ευάγγελος Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα - Αθήνα 2008, σσ.183-210.

²⁶ Μαρία Στασινοπούλου, «Βαλκανική πολυγλωσσία στην αυτοκρατορία των Αψβούργων τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Ένα γοητευτικό φαινόμενο και οι δυσκολίες των εθνικών ιστοριογραφιών», Μαρία Στασινοπούλου, Μαρία-Χριστίνα Χατζηγιάννου (επιμ.), *Διασπορά - Δίκτυα - Διαφωτισμός* [Τετράδια Εργασίας 28], Αθήνα, Κ.Ν.Ε./ Ε.Ι.Ε., 2005, σσ.17-32, Andrea Seidler. «Η ανάδυση του λόγου περί εθνικής ταυτότητας στον ουγγρικό τύπο του 18^{ου} αιώνα», ό.π., σσ. 53-82.

και κοινοτικά πρακτικά που φυλάσσονται σε όλα τα αρχεία των ελληνικών κοινοτήτων της Ουγγαρίας²⁷.

Εκείνο που τελικά προκύπτει μέσα από τις σελίδες της εργασίας είναι ότι η «Τύχη των Μοσχοπολιτών» βρισκόταν σε άμεση συνάρτηση με τον τελικό προορισμό της εγκατάστασής τους, πραγματικότητα που ερμηνεύει απόλυτα την διαφορετικότητα που έλαβε από τόπο σε τόπο. Η μοσχοπολιτική «Τύχη» δηλαδή εξελίχθηκε διαφορετικά στα αφβουργικά εδάφη απ' ότι στη Σερβία ή στον ελλαδικό χώρο και αυτό γιατί δεν ίσχυαν οι ίδιες συνθήκες σε όλα τα περιβάλλοντα. Ειδικότερα, στην Αυστριακή Μοναρχία, όπου οδηγήθηκαν εξαιτίας των προγενέστερων επιχειρηματικών τους δεσμών, οι Μοσχοπολίτες βρέθηκαν μέσα σε ένα ακμάζον πνευματικό περιβάλλον, στο οποίο αναπτύσσονταν όλα εκείνα τα πολιτικά οράματα και τα θρησκευτικά ερεθίσματα που χαρακτήρισαν τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό. Μέσα σε αυτό το νέο πνευματικό περιβάλλον που διαμορφωνόταν στα μοναρχικά εδάφη συνέβη και η «επαναδιαμόρφωση», η επαναδιαπραγμάτευση της βλαχικής τους ταυτότητας. Στα πλουσιότερα μέρη της βιεννέζικης επικράτειας ο επαναπροσδιορισμός της ταυτότητας των Βλάχων συνέβη, όπως ήταν αναμενόμενο, με γοργότερους ρυθμούς, απ' ότι στις πιο φτωχές περιοχές. Ήταν τόσο το θέμα της καταγωγής τους, όσο και αυτό της γλώσσας τους που συντελούσαν καταλυτικά στην επιτάχυνση απόκτησης μιας νέας ταυτότητας.

Οι Βλάχοι, ωστόσο, λόγω της οικονομικής δύναμης που είχαν και κατ' επέκταση της κοινωνικής αναγνωσιμότητας που πέτυχαν, κατόρθωσαν να εξελιχθούν σε παράγοντες που διαμόρφωσαν καθοριστικά την εθνική φυσιογνωμία και συνείδηση του υπόδουλου Γένους. Η οικονομική ευμάρεια της Μοσχοπόλης πριν την καταστροφή της ήταν αυτή που προκάλεσε την πνευματική αναγέννηση της πόλης, ήταν η αιτία που έστρεψε τους κατοίκους της προς τον Ελληνισμό και τα ελληνικά γράμματα. Αποτέλεσμα ήταν οι

²⁷ Edit Petri, «A Kecskeméti Görög kereskedők története a XVIII. században» [Η ιστορία των ελληνικών επιχειρήσεων στο Κεσκεμέτ τον 18ο αιώνα], *Cumania III Historia*, 1975, σσ.21-25, Ödön Fűves, «A Pesti görögök nevei» (Τα ονόματα των Ελλήνων της Βουδαπέστης), *Nyelvtudományi Értekezések O'* (1970) 260-265, Izabella Papp, «Greeks in Jászberény in the 18th and 19th centuries», *Balkan Studies* ΛΔ' /τχ.2 (1993) 229-258, η ίδια, «Greek merchants in the Eighteenth-Century Jászkunság», *Balkan Studies* Λ' /τχ.2 (1989) 261-281, István Dobrossy, «A 17-19. századi újgörög diaszpóra néprajzi jelentősége Északkelet-Magyarországon» [Η λαογραφική σπουδαιότητα της νεοελληνικής διασποράς τον 17ο-19ο αιώνα] *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon* [Οι σχέσεις μεταξύ των εθνοτήτων της Βορειοανατολικής Ουγγαρίας], Μίσκολιτς 1984, σσ.159-169, Arpad Somogyi, *Kunstdenkmaler der Griechischen Diasporen in Ungarn*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ.-Ι.Μ.Χ.Α., 1970, σ.30, Βασιλική Σειρηνίδου, «Η ελληνική εμπορική διασπορά στην Αφβουργική Αυτοκρατορία (17^{ος} - 19^{ος} αι.)», *Budapesti Negyed*, ό.π., 177-188.

Μοσχοπολίτες να έχουν πλήρη επίγνωση της σπουδαιότητας της μακεδονικής γενέτειράς τους, αλλά και της ορθόδοξης πίστης τους. Ωστόσο, η γνώση της ελληνικής γλώσσας ή της ελληνικής ιστορίας δεν σήμαινε ότι οι άνθρωποι αυτοί είχαν μια συγκεκριμένη και συγκροτημένη εικόνα για την Ελλάδα, μια εικόνα τέτοια λόγου χάρη που συναντούμε αργότερα στην εποχή του Κοραή. Η Μοσχόπολη επομένως δεν επιλέχθηκε τυχαία ως αφειτηρία της παρούσας εργασίας. Το διπολικό σχήμα Μοσχόπολη-Miskolc καταδεικνύει ανάγλυφα όχι μόνο οικονομικά και κοινωνικά αλλά και εθνικά δεδομένα και συνιστώσες, γύρω από τον προσανατολισμό της ταυτότητας των Βλάχων.

Το 1975 η Muriel Schein εξέδωσε στο περιοδικό *Ethnology* ένα άρθρο στο οποίο επιχειρούσε να καταδείξει ποια είναι εκείνα τα συστατικά στοιχεία που καθορίζουν την έννοια της εθνοτικής ομάδας. Στο επίκεντρο του επιστημονικού της προβληματισμού έθεσε κυρίως τους Βλάχους τους οποίους μελέτησε συγκριτικά, πέρα από βιβλιογραφικές και μεθοδολογικές σχολές, συμφέροντα και αγκυλώσεις. Αφού ξεκαθάρισε εξ αρχής ότι η εθνικότητα αποτελεί μια πιο περίπλοκη έννοια, η πολλαπλή διάσταση της οποίας επιβάλλει την προσέγγισή της ως μιας διαδικασίας μεταβλητής και όχι σταθερής ή στατικής, κατέληξε τελικά να θεωρεί για τους Βλάχους ότι λόγοι οικονομικοί τους ανάγκασαν να διατηρήσουν την «εθνοτική» τους ιδιοσυστασία. Η «εθνοτική» αυτή συγκρότηση που επέδειξαν λειτούργησε ως ένα μέσο κοινωνικής οργάνωσης, το οποίο τους παρέιχε τη δυνατότητα να ανταπεξέρχονται σε κάθε είδους προβλήματα και να επιτυγχάνουν τη διατήρηση του μονοπωλίου που είχαν σε ορισμένους τομείς, κάτι που δεν κατάφεραν οι Σαρακατσάνοι²⁸. Η ανάγκη διατήρησης του οικονομικού μονοπωλίου οδήγησε με τη σειρά της στη διατήρηση της βλαχικής ταυτότητας σε ολόκληρο τον 18ο και 19ο αιώνα²⁹. Γεγονός είναι ότι η θεώρηση της Schein δεν είναι εντελώς λαθεμένη, είναι ωστόσο μονόπλευρη καθώς στο μικροσκόπιο της έρευνάς της έχει βάλει μόνο τους Βλάχους εκείνους που ασχολούνταν με την νομαδική ή ημινομαδική κτηνοτροφία στα ορεινά συγκροτήματα της χώρας.

Αγνοεί πλήρως τους Βλάχους των αστικών ή ημιαστικών κέντρων, της Κεντρικής Ευρώπης και των Βαλκανίων, τους Βλάχους φορείς του ελληνισμού έξω από τα σύνορα της τουρκοκρατούμενης πατρίδας. Αυτοί οι Βλάχοι δεν

²⁸ Οι οικονομικές και κοινωνικές δομές που συγκροτούν τις κοινότητες των Σαρακατσάνων μελετώνται διεξοδικά στο J. K. Campbell, *Honour, Family and Patronage*, Οξφόρδη 1974, όπου διαφαίνονται και οι διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις δύο ομάδες.

²⁹ Muriel Schein, «When is an Ethnic Group? Ecology and Class Structure in Northern Greece», *Ethnology* ΙΔ' /τχ.1 (1975), 83-97.

υπάρχουν στην μελέτη της Schein και η απουσία τους καθιστά το άρθρο αδύναμο στο να καταφέρει να πείσει τον αναγνώστη του πως μπορούν όλοι αυτοί οι διαφορετικά προσανατολισμένοι οικονομικά, επαγγελματικά, κοινωνικά και χωροθετικά ταξινομημένοι Βλάχοι, να αποτελούν ένα ενιαίο και συμπαγές «εθνοτικό» σώμα. Και αυτό το γεωγραφικά, γλωσσικά και εθνογραφικά, συγκεχυμένο περιβάλλον μέσα στο οποίο δρούσαν οι Βλάχοι φάνηκε να δημιουργεί εξ αρχής πρόβλημα, ακόμα και στους ίδιους τους πρωτεργάτες της ελληνικής εθνικής κίνησης³⁰. Πρόβλημα που αντιμετωπίζεται ακόμη και σήμερα με σκεπτικισμό και αμηχανία από τους μελετητές της βαλκανικής ιστορίας του 18ου αιώνα, όταν ερευνούν την εκδήλωση των πρώτων εθνικιστικών κινήσεων ανάμεσα στους σύνοικους χριστιανικούς πληθυσμούς των Βαλκανίων, τους τότε υπηκόους του Σουλτάνου³¹. Στην πολυεθνική, θεοκρατική αυτοκρατορία των Οθωμανών, άλλωστε, δεν υπήρχε καμία απολύτως οριοθέτηση της έννοιας του Οθωμανού πολίτη, ενώ μόλις στο 1876, στο τέλος της περιόδου του Τανζιμάτ, έγιναν οι πρώτες συνταγματικά κατοχυρωμένες προσπάθειες ανάπτυξης της οθωμανικής ιθαγένειας, οι οποίες όμως διέθεταν έναν πιο γενικευμένο και σφαιρικό χαρακτήρα³².

Με δεδομένη λοιπόν την απουσία της γνώσης της έννοιας του «υπηκόου», οι απογραφέντες Μοσχοπολίτες του Miskolc εμφανίζονται το 1769 να δηλώνονται «Μακεδόνες». Ενδεχομένως η επίγνωση της λαμπρής μακεδονικής ιστορίας του Μεγάλου Αλεξάνδρου λειτούργησε γι' αυτούς ως πυρήνας εθνικού

³⁰ Για τα παραπάνω ζητήματα βλ. διεξοδική μονογραφία της Ελπίδας Βόγλη, *Έλληνες το Γένος, Η ιθαγένεια και η ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων (1821-1844)*, Ηράκλειο 2007.

³¹ Η πολιτική φιλοσοφία του Διαφωτισμού που ήρθε τον 18ο αιώνα σε επαφή αρχικά με την δραστήρια τάξη των εμπόρων, εξελίχθηκε πολύ γρήγορα σε πηγή ιδεολογικών διαφοροποιήσεων για τους βαλκάνιους λαούς. Ο Traian Stoianovich στο ευρέως αναγνωρισμένο άρθρο του για τον Κατακτητή Ορθόδοξο Βαλκάνιο έμπορο έθεσε στο επίκεντρο του προβληματισμού του την ιδιαίτερη αυτή τάξη των Βαλκάνιων ορθόδοξων εμπόρων, που κατόρθωσε να ακμάσει στις μεγάλες αγορές της Ευρώπης. Η «μετακένωση» των μηνυμάτων της φωτισμένης Δύσης οδήγησε τους έως τότε ενωμένους, κάτω από το κοινό υπόστρωμα της οθωμανικής κατάκτησης και της ορθόδοξης ανατολικής της πίστης τους, υπηκόους του Σουλτάνου στην σφοδρή αμφισβήτηση της υποτέλειάς τους στον αλλόθρησκο κατακτητή, διαταράσσοντας με αυτόν τον τρόπο την πνευματική ενότητα όλων των Ορθόδοξων της Βαλκανικής. Οι ιδεολογικοί άξονες της οθωμανοκρατούμενης Ανατολής επανακαθορίστηκαν κάτω από τις θεωρίες των Ευρωπαίων φιλοσόφων που διακήρυσσαν περίτρανα ότι το συλλογικό πεπρωμένο θα πρέπει να στηρίζεται στη βάση πολιτισμικών και όχι θρησκευτικών κριτηρίων. T. Stoianovich, «The Conquering Balkan», ό.π., Πασχάλης Κιτρομηλίδης, *Το όραμα της ελευθερίας στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα 1992 σσ. 18-23, 40-43, I. Κολιόπουλος, *Ιστορία της Ελλάδος*, ό.π., σσ. 23-28, 45-49.

³² Constantin Iordachi, «The Ottoman Empire», *What is a Nation?*, Timothy Baycroft, Mark Hewitson (επιμ.), *What is a Nation?, Europe 1789-1914*, Οξφόρδη 2006, σσ. 120-151.

προσδιορισμού, με αποτέλεσμα η γεωγραφική τους καταγωγή να προβάλλει ως η μοναδική που μπορούσε να τους εγγυηθεί τη διατήρηση της ταυτότητάς τους. Η «Μακεδονία» δηλαδή λειτούργησε ως ένας ουδέτερος όρος, ο οποίος απάλλαξε όλους τους Βλάχους από τις αμηχανίες και τα αδιέξοδα που προκαλούσαν σε κάποιες περιπτώσεις η μη ελληνοφωνία τους, αλλά και το γεγονός ότι όσοι ήταν βλαχόφωνοι δε σήμαινε ότι ένιωθαν ταυτισμένοι με τους ελληνοφώνους. Όπως πολύ χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Βασίλης Γούναρης: «... με τον όρο «μακεδονικός λαός» στις αρχές του 20ού αιώνα προσδιορίζονταν... το σύνολο του μεικτού πληθυσμού της Μακεδονίας, συμπεριλαμβανομένων των αλβανοφώνων, ελληνοφώνων και τουρκοφώνων μουσουλμάνων»³³.

Οι Βλαχόφωνοι Μοσχοπολίτες διήλθαν από τους εμπορικούς σταθμούς και τις διατοπικές αγορές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πέρασαν από τις εμποροπανηγύρεις και τις εμπορικές πόλεις της Βαλκανικής, και σε κάποιες περιπτώσεις διαμετακομιστικής, ενδοχώρας για να καταλήξουν στην πολλά υποσχόμενη Κεντρική Ευρώπη, εν προκειμένω στα σύνορα της σημερινής Βορειοανατολικής Ουγγαρίας, στην πόλη του Miskolc. Στις σελίδες που ακολουθούν το μέγεθος του οικονομικού τους πλουτισμού, η επέκταση των επιχειρηματικών τους κινήσεων και οι όροι της κοινωνικής τους ένταξης αναδεικνύονται μέσα από την κοινή βιωματική τους εμπειρία, η οποία είχε πάντοτε στο επίκεντρό της την εναρμόνιση με τα δεδομένα της νέας τους πατρίδας, προκειμένου να επιτύχουν οικονομική και κοινωνική καταξίωση. Αντικειμενικά και αποστασιοποιημένα από συγκινησιακούς δεσμούς υπήρχαν σοβαροί λόγοι που επέβαλαν την μεταβολή στην ταυτότητα των νεοεγκατεστηθέντων, οι οποίοι σε ένα βάθος χρόνου έπρεπε να εναρμονιστούν με τους μηχανισμούς λειτουργίας της νέας τους πατρίδας. Κοινωνικοί και επαγγελματικοί-οικονομικοί λόγοι επέβαλαν την μεταβολή αυτή μέσα σε ένα πολύγλωσσο και πολυεθνικό περιβάλλον, του οποίου οι καθημερινές διαπροσωπικές συνιστώσες ήταν αδύνατο να αφήσουν ανεπηρέαστες γλωσσικές και ονοματολογικές καταβολές. Σαφής έκφραση της εν λόγω πραγματικότητας ήταν η αλλαγή των ελληνικών επιθέτων σύμφωνα με τα συγγρικά πρότυπα. Η κοινότητα που συγκρότησαν τελικά οι Μοσχοπολίτες στο Miskolc εδραζόταν σε έναν συμβολικά δομημένο νοηματικό ιστό, με άξονες τον πολιτισμό (Kultur), την κοινωνία (Gesellschaft) και την προσωπικότητα (Persönlichkeit).

³³ Β. Γούναρης, «Η Μακεδονία των Ελλήνων» *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο*, ό.π.

ΟΙ Βλάχοι

1. Το Βλαχικό ως εθνολογικό πρόβλημα.

Μελετώντας κανείς την ιστορία της Μοσχόπολης, με σκοπό να αναζητήσει και να συνθέσει όλους εκείνους τους λόγους που οδήγησαν στην αθρόα μετεγκατάσταση των κατοίκων της σε άλλους τόπους, καταλήγει τελικά να μελετά τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνισταμένες που ρύθμιζαν τη ζωή μιας ανθηρής και ακμαζουσας βλάχικης κοινότητας, μέσα στο ευρύτερο τουρκοκρατούμενο ελληνικό περιβάλλον του 17ου και 18ου αιώνα. Οι κυρίαρχες οικονομικές λειτουργίες και επιλογές των βλαχόφωνων και οι επιπτώσεις που αυτές προκάλεσαν στην κοινωνική οργάνωσή τους αντικατοπτρίστηκαν αργότερα ανάγλυφα στον χάρτη της γεωγραφικής τους διασποράς, με τα αστικά ή ημιαστικά κέντρα, εγγύτερα και απώτερα, να διαδραματίζουν άλλοτε πρωτεύοντα και άλλοτε δευτερεύοντα ρόλο, ανάλογα με τον επαγγελματικό προσανατολισμό και την οικονομική δυναμική των μετακινούμενων.

Οι εν λόγω μετοικεσίες επέφεραν, όπως ήταν αναμενόμενο, σημαντικές αλλοιώσεις στην ιδιοσυστασία των βλάχικων πληθυσμών με τη γλώσσα τους να δέχεται μεγάλο πλήγμα ως προς την καθαρότητα και την διατήρησή της. Από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα το βλάχικο στοιχείο των βόρειων και δυτικών επαρχιών κυρίως βρέθηκε στο επίκεντρο των διπλωματικών και πολιτικών ανακατατάξεων που ακολούθησαν την σταδιακή αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το ζήτημα της καταγωγής των Βλάχων τέθηκε τότε για πρώτη φορά στο προσκήνιο ως βασικό τεκμήριο των εθνικιστικών επιδιώξεων των βαλκάνιων γειτόνων, ενώ η ρουμανική προπαγάνδα αποδείχθηκε ιδιαίτερα επικίνδυνη για τα ελληνικά δίκαια.

Στην παρούσα ενότητα κρίνεται αναγκαίο, μαζί με όσα επιγραμματικά σημειώθηκαν ανωτέρω, να γίνει επίσης αναφορά και στο πρόβλημα της καταγωγής των Βλάχων. Καθώς στη συνέχεια της εργασίας θα φανεί ότι προέκυψαν πολλά προβλήματα στην Ελληνοβλαχική Κοινότητα της Πέστης ανάμεσα στους ελληνόφωνους και βλαχόφωνους Έλληνες σχετικά με την επίσημη ονομασία της κοινότητας και την παρουσία Βλάχου ιερέα στον ελληνορθόδοξο ναό της πόλης, προβλήματα που δίχασαν τους ιστορικούς ως προς την γένεσή τους και την ερμηνεία τους, προβάλλει επιτακτικά αναγκαίο να αποτυπωθούν εξ αρχής οι διάφορες θεωρίες της βλάχικης καταγωγής, έτσι όπως αυτές εκφράστηκαν από τους εκάστοτε υποστηρικτές τους. Ωστόσο μια ιδιαίτερα εκτενής ανάλυση του εν λόγω ζητήματος θα πρόβαλε ίσως υπερβολική

καθώς στη θεματική της παρούσας εργασίας δεν θα μπορούσε να ενταχθεί η εξαντλητικά διεξοδική μελέτη της βλάχικης καταγωγής.

Η εθνική λοιπόν ταυτότητα, η γλώσσα και η ιστορική παρουσία και πορεία των Βλάχων¹ στα Βαλκάνια τέθηκαν συστηματικά στο μικροσκόπιο των επιστημονικών διερευνήσεων από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, όταν άρχισε η εδαφική διάσπαση της άλλοτε κραταιάς αυτοκρατορίας των Σουλτάνων. Η διάλυσή της, που φαινόταν πλέον αναπόδραστη, προκάλεσε τις επεκτατικές βλέψεις των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής και τις εθνικές διεκδικήσεις των έως τότε υποτελών βαλκάνιων λαών σε ένα σκληρό αγώνα σε διπλωματικό και πολιτικό επίπεδο. Ωστόσο, εκείνο που πυροδότησε την ήδη έκρυθμη κατάσταση ήταν η σφοδρή εκδήλωση της ρουμανικής εθνικιστικής προπαγάνδας, η οποία επιδόθηκε σε έναν συστηματικό προσηλυτισμό των Βλάχων κάτω από την σημαία της ρουμανικής εθνικής ιδέας. Η δημιουργία του Βλαχικού Ζητήματος² αποτελούσε πλέον γεγονός. Στα χρόνια που ακολούθησαν το θέμα της βλαχικής ταυτότητας καθόρισε μοναδικά τις πολιτικές κινήσεις Ρουμάνων και Ελλήνων, ενώ παράλληλα δημιούργησε πλήθος προβλημάτων στο Μακεδονικό Ζήτημα, του οποίου αποτελεί οργανικά αναπόσπαστο τμήμα.

Για να αποδειχθούν στέρεα και ακλόνητα τα επιχειρήματα των αντιμαχόμενων πλευρών, επιστρατεύτηκαν δεκάδες γλωσσολόγοι, ιστορικοί, γεωγράφοι και ανθρωπολόγοι, με σκοπό να συνδράμουν, με την επιστημοσύνη τους, στην έγκυρη θεμελίωση των πολιτικών αιτημάτων που διεκδικούσαν. Από τις μελέτες που είδαν το φως τη δημοσιότητας κατά καιρούς άλλες ήταν μεθοδολογικά ασταθείς και τεκμηριωτικά αβάσιμες, προσπαθώντας τεχνηέντως να προωθήσουν τις διάφορες θεωρίες εθνογένεσης των Βλάχων, ενώ παρατηρήθηκαν και κάποιες προσπάθειες να προσεγγιστεί το θέμα μακριά από

¹ Σχετικά με την προέλευση και την ετυμολογία του ονόματος «Βλάχος» έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες. Ενδεικτικά βλ. Αντώνης Κολτσιδης, *Οι Κουτσόβλαχοι. Εθνολογική και λαογραφική μελέτη*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1976, σσ.13-22, Τηλέμαχος Κατσουγιάννης, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών*, τ. Α', Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1966, σσ.16-20, Αντώνιος Κεραμόπουλλος, «Βλάχοι», *Ελληνικά Δ'* (1953) 326-344, ο ίδιος, *Μακεδονικά*, Αθήνα 1956, ο ίδιος, *Αρχαία Ιστορία των Εβραίων. Η Αίγυπτος και οι Βλάχοι*, Θεσσαλονίκη 1952, σσ.13-19, Αχιλλέας Λαζάρου, «Καταγωγή και επίτομη ιστορία των Βλάχων της Αλβανίας», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1993-1994) 427-479.

² Στη βιβλιογραφία μπορεί να κινείται να το συναντήσει και ως Κουτσοβλαχικό ή σπανιότερα και ως Αρωμουνικό Ζήτημα. Εξαιτίας της εθνικής εμπλοκής των Ρουμάνων σε αυτό συμβαίνει πολλές φορές να δημιουργείται σύγχυση και, ανάλογα με τις καταβολές του συγγραφέα, ο όρος «Βλαχικό Ζήτημα» να παραπέμπει ακόμα και στο ζήτημα της εθνικής αποκατάστασης των Ρουμάνων. Βασίλης Γούναρης- Αστέριος Κουκούδης, «Από την Πίνδο ως τη Ροδόπη: Αναζητώντας τις εγκαταστάσεις και την ταυτότητα των Βλάχων», *Ιστωρ Κ'* (1997) 91-137.

τις επιδιώξεις των βαλκανικών πολιτικών συμφερόντων³. Χωρίς κανένα σημείο σύγκλισης μεταξύ τους και σαφώς αντικρουόμενες οι διάφορες θεωρίες, που έχουν κατά καιρούς εκφραστεί από τους ερευνητές αναφορικά με τον εθνολογικό προσδιορισμό των βλάχικων πληθυσμών, μπορούν να ενταχθούν σε δυο κύριες κατηγορίες⁴. Στην κατηγορία όσων ισχυρίζονται ότι οι Βλάχοι προήλθαν ως συνέπεια της ρωμαϊκής κατάκτησης των νότιων εδαφών της Χερσονήσου του Αίμου και επομένως είναι είτε απόγονοι Ρωμαίων αποίκων, είτε αυτόχθονες Έλληνες οι οποίοι εκλατινίστηκαν γλωσσικά και σε αυτούς που υποστηρίζουν ότι οι Βλάχοι κατάγονται από τις περιοχές που εκτείνονται γύρω από τον Δούναβη (Δακία, Παννονία) μέχρι και τη Ροδόπη και στην πορεία μετοίκησαν σε περιοχές της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου⁵.

Την θέση ότι οι Βλάχοι ήταν αυτόχθονες Έλληνες της Μακεδονίας, της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, καθώς και της Ιλλυρίας, οι οποίοι εκλατινίστηκαν γλωσσικά την εποχή της Ρωμαιοκρατίας, ως αποτέλεσμα του στρατιωτικού και διοικητικού μηχανισμού που εφάρμοσε η Αυτοκρατορία στις επαρχίες της, υποστήριξε πρώτος ο Κωνσταντίνος Κούμας⁶. Την άποψη του ακολούθησε πλήρως ο Αντώνιος Κεραμόπουλλος, καθηγητής του Πανεπιστημίου των Αθηνών και ακαδημαϊκός⁷, ο οποίος και ανέδειξε το ζήτημα της καταγωγής των Βλάχων στην ελληνική ιστοριογραφία⁸. Την ίδια άποψη είχε υποστηρίξει και ο Μιχαήλ Χρυσόχου⁹, ενώ και το πρώτο ετυμολογικό λεξικό της βλαχικής γλώσσας που εκδόθηκε την ίδια χρονιά στην Αθήνα από τον γυμνασιάρχη Κωνσταντίνο

³ J. G. Nandris, «The Aromani, Approaches to the evidence», *Balkan Archiv* N.F. 5 (1987), 15-71, Nicholas Balamci, «Can the Vlachs write their own history?», *Journal of the Hellenic Diaspora* IZ' /τχ.1 (1991) 9-36.

⁴ Basil Gounaris, «Vlachs and "Their Own" History», *Études balkaniques* Γ'-Δ' (1997) 75-84.

⁵ Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται και όσοι υποστηρίζουν ότι οι Βλάχοι κατάγονται από το θρακικό φύλο των Βεσσών, οι οποίοι, εξαιτίας των ληστρικών επιδρομών που δέχονταν, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα πατρίδια εδάφη τους στη Ροδόπη και να μετακινηθούν προς τον ορεινό όγκο της Πίνδου. Αντ. Κολτσιδίας, *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνοβλάχων στο Βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σ.24. Δημήτριος Παπαζήσης, «Βλάχοι (Κουτσόβλαχοι)», *Ηπειρωτική Εστία* τχ.271-272 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1974) 606-611. Για το αβάσιμο αυτής της θεωρίας βλ. την ανάλυση του Αχ. Λαζάρου, «Θρακολογία και ζήτημα καταγωγής των Βλάχων – Αρωμόνων», *Τρίκαλινά Ε'* (1985) 47-77.

⁶ Κωνσταντίνος Κούμας, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων από των αρχαιοτάτων χρόνων έως των ημετέρων μας*, τ. ΙΒ', Βιέννη 1832, σ.521 και σε ειδική επανέκδοση αποσπασμάτων από τον ίδιο τόμο στο, Κων. Κούμας, *Οι Έλληνες, Διαφωτισμός – Επανάστασις*, Αθήνα 1966, σ. 521.

⁷ Δημήτριος Οικονομίδης, *Εθνολογικά-Λαογραφικά*, τ. Α', Αθήνα 1997, σσ.245-249.

⁸ Ο Κεραμόπουλλος συνέγραψε και εξέδωσε πλήθος μελετών αναφορικά με το θέμα της καταγωγής και της γλώσσας των Βλάχων. Αναλυτικά όλες οι θέσεις του στην μονογραφία του *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*, Αθήνα 1939. Για τα παραπάνω βλ. σσ.13-14.

⁹ Μιχαήλ Χρυσόχου, *Βλάχοι και Κουτσόβλαχοι, ήτοι πραγματεία περί της καταγωγής και της προελεύσεως αυτών μετά δύο γεωγραφικών πινάκων*, Αθήνα 1909, σ.53.

Νικολαΐδη έδειξε ότι περισσότερες από το 50% των βλάχικων λέξεων ήταν ελληνικές¹⁰. Στην ίδια κατεύθυνση με αυτή του Χρυσοχόου ήταν επίσης προσανατολισμένες και οι προγενέστερες μελέτες, των Σπύρου Παπαγεωργίου¹¹ και Θωμά Πασχίδη¹². Την εντοπιότητα και την αυτοχθονία των Βλάχων της Ελλάδας, υποστήριξε ανθρωπολογικά ο Άρης Πουλιανός¹³, ενώ στα νεότερα χρόνια οι Τηλέμαχος Κατσουγιάννης και Αχιλλέας Λαζάρου αναδείχθηκαν ως οι πιο ζωηροί εκφραστές της ελληνικότητας των Βλάχων¹⁴. Την ελληνικότητα των

¹⁰ Κωνσταντίνος Νικολαΐδης, *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Κουτσοβλαχικής Γλώσσης*, Αθήνα 1909, σσ.κγ'-κδ'. Για τη δημιουργία, την εξέλιξη και τη μορφή της βλαχικής γλώσσας βλ. ενδεικτικά: Αχ. Λαζάρου, *Βαλκάνια και Βλάχοι*, Αθήνα 1993, σσ.210-220, ο ίδιος, *L' Aroumain et ses rapports avec le Grec*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1986, Νικόλαος Κατσάνης, *Ελληνικές επιδράσεις στα Κουτσοβλαχικά, Φωνητική-Μορφολογία*, Θεσσαλονίκη 1997, ο ίδιος, «Κουτσοβλαχικά τραγούδια», *Μακεδονικά ΚΣΤ'* (1987-1988) 1-14, Αντώνιος Μπουσιπούκης, *Το ρήμα της Αρωμουνικής*, Αθήνα 1982, Κωνσταντίνος Ντίνας, *Το Κουτσοβλαχικό ιδίωμα της Σαμαρίνας. Φωνολογική ανάλυση*, [Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Φιλολογίας], Θεσσαλονίκη 1986, Αντ. Κεραμιόπουλλος, *Οι Έλληνες και οι Βόρειοι Γείτονες*, Αθήνα 1945, σσ.185-189, ο ίδιος, *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*, ό.π., σσ.14-17, Τηλ. Κατσουγιάννης, *Περί των Βλάχων*, τ. Α', ό.π., σσ.47-51, Αντ. Κολτσιδης, *Οι Κουτσόβλαχοι*, ό.π., σσ.46-58, ο ίδιος, *Κουτσόβλαχοι οι Βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη. Γραμματική και λεξικό της κουτσοβλαχικής γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 21993, σσ.46-61, 215-439, ο ίδιος, «Η σημερινή κατάσταση της κουτσοβλαχικής γλώσσας στον Ελλαδικό χώρο», *Μακεδονικά ΛΑ'* (1997-1998) 185-211, Νίκος Μέρτζος, *Αρμάνοι οι βλάχοι*, εισ. Ν.Κ.Μουτσόπουλος, Θεσσαλονίκη 22001, σσ. 9-13. Γεγονός βέβαια είναι ότι προσπάθειες λεξικογραφικής σύνταξης της βλάχικης γλώσσας είχαν γίνει ήδη από τον 18ο αιώνα από βλαχόφωνους μάλιστα λογίους. Συγκεκριμένα, ο Δανιήλ Μοσκοπολίτης εξέδωσε το 1764 στη Μοσχόπολη την *Εισαγωγική Διδασκαλία πριέχουσα Λεξικόν Τειράγλωσσον των τεσσάρων κοινών διαλέκτων ήτοι της απλής Ρωμαϊκής, της εν Μοισία Βλαχικής, της Βουλγαρικής και της Αλβανικής* [ακολούθησαν εκδόσεις στη Βιέννη το 1794 και το 1802 και στο Πατριαρχικό Τυπογραφείο της Κωνσταντινούπολης το 1802], ενώ και ο Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης προέβη στο ίδιο εγχείρημα εκδίδοντας το 1770 στη Βενετία το *Λεξικόν Ελληνικόν, απλούν και Βλαχικόν και Αλβανικόν*. Στη Βιέννη του 1813 ο Μιχαήλ Μπιοϊατζής τύπωσε και κυκλοφόρησε την *Γραμματική Ρωμανική ήτοι Μακεδονοβλαχική*, ενώ ο Γεώργιος Ρόζιας, με το βιβλίο του *Εξετάσεις περι των Ρωμαίων ή των ονομαζομένων Βλάχων όσοι κατοικούσιν αντιπέραν του Δουνάβεως, επί παλαιών μαρτυριών τεθεμελιωμένοι*, που κυκλοφόρησε στην Πέστη 1808, προέτρεπε τους βλαχόφωνους στην κρήση της βλάχικης γλώσσας και στον γραπτό τους λόγο. Για τις περιπτώσεις των Καβαλλιώτη, Μοσκοπολίτη, Μπιοϊατζή και Ρόζια, θα γίνει εκτενής ανάλυση παρακάτω.

¹¹ Spiro Parageorges, *Les Koutsovalaques*, Αθήνα 1908.

¹² Θωμάς Πασχίδης, «Μονογραφία περί Βλάχων ή Κουτσοβλάχων», *Πανδώρα* ΙΘ'/τχ. 455 (1869) 441-445, ο ίδιος, *Οι Αλβανοί και το μέλλον αυτών εν τω Ελληνισμώ*, Αθήνα 1879, σσ.23-25.

¹³ Άρης Πουλιανός, *Η προέλευση των Ελλήνων. Εθνογενετική έρευνα*, Ινστιτούτο Εθνογραφίας της Ακαδημίας Επιστημών της Ε.Σ.Σ.Δ., Αθήνα 1960, σ.146.

¹⁴ Τηλ. Κατσουγιάννης, *Περί των Βλάχων*, τ. Α', τ. Β', ό.π.. Εκτενής ανάλυσή των επιχειρημάτων του Αχ. Λαζάρου, στο «Από την Αρμανία των Ελλήνων στη Romania των Δακών», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1996-1997) 5-39. Βλ. επίσης του ίδιου, «Καταγωγή και επίτομη ιστορία», ό.π., ο ίδιος, «Αρωμουνική Ανθρωπωνυμία», *Β' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1978, σσ. 157-181.

εκλατινισθέντων Βλάχων ανέπτυξε μερικά χρόνια αργότερα και ο Αντώνιος Κολτσιδίας¹⁵.

Από την άλλη πλευρά, τη βάση για την ανάπτυξη της ρουμανικής εθνικιστικής προπαγάνδας έθεσαν εν πολλοίς οι Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονικογράφοι. Την ύπαρξη λατινόφωνων πληθυσμών εντός των ορίων του ευρωπαϊκού τμήματος της Αυτοκρατορίας από τον 6ο αιώνα μας βεβαιώνουν οι Ιωάννης Λυδός, Θεοφάνης και Θεοφύλακτος Σιμοκάττης¹⁶, αλλά από τον 10ο αιώνα και έπειτα πολλοί από τους ιστορικούς της εποχής, ανάμεσα στους οποίους διακρίνονται οι Κεκαυμένος, Χαλκοκονδύλης και Αλέξιος Κομνηνός, υποστήριξαν τη φυλετική συγγένεια των Βλάχων της Πίνδου και της Θεσσαλίας με τους Δακορουμάνους¹⁷. Το θέμα είχε πλέον τεθεί. Ένας από τους πιο γνωστούς και χρονικά πρώιμους εκφραστές της θεωρίας που θέλει τους Βλάχους να προέρχονται από την περιοχή της Δακίας¹⁸ και της Μοισίας είναι ο Παναγιώτης Αραβαντινός¹⁹. Την λατινογενή καταγωγή του βλαχικού στοιχείου υποστήριξε και ο Νίκος Βέης στο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό του

¹⁵ Ενδεικτικά βλ., Αντ. Κολτσιδίας, *Οι Κουτσόβλαχοι*, ό.π., ο ίδιος, *Ιδεολογική συγκρότηση*, ό.π., σσ.13-38.

¹⁶ Ο Ιωάννης Λυδός κάνει ξεκάθαρα λόγο για την ύπαρξη λατινόγλωσσων πληθυσμών ελληνικής καταγωγής, οι οποίοι κατοικούσαν στην Ήπειρο και τη Δυτική Μακεδονία, ιδιαίτερα στους ορεινούς θύλακες της Πίνδου. Έναν αιώνα μετά ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης έγραψε στην ιστορία του για ένα περιστατικό που συνέβη κατά τη διάρκεια της εκστρατείας των Βυζαντινών εναντίων των Αβάρων στη Θράκη (579-582), όταν ένας στρατιώτης κάλεσε σε βοήθεια όχι στην ελληνική γλώσσα, αλλά στη λατινική. Το ίδιο περιστατικό αναφέρει και ο Θεοφάνης. Βλ. σχετικά Κωνσταντίνος Χρήστος, «Οι Αρωμούνιοι στο Βυζάντιο έως τον 11^ο αιώνα», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1991) 9-22, Τηλ. Κατσουγιάννης, *Περί των Βλάχων*, τ. Α', ό.π., σσ.28-31.

¹⁷ Διονύσιος Ζακυθηνός, «Μελέται περί της διοικητικής διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τῷ Βυζαντινῷ κράτει», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* ΙΗ' (1948) 42-62, *Φωνή της Ηπείρου*, 4 Ιουνίου 1893, «Εξ ανέκδοτων χειρογράφων του Φιλίτα – Βλάχοι», Αντ. Κολτσιδίας, *Οι Κουτσόβλαχοι*, ό.π., σσ.25-28, ο ίδιος, *Κουτσόβλαχοι οι Βλαχόφωνοι Έλληνες*, ό.π., σσ.23-28.

¹⁸ Σχετικά με τα γεωγραφικά όρια της Δακίας, την κατάκτησή της από τους Ρωμαίους και τη γλώσσα των Δακορουμάνων, έτσι όπως αυτή σχηματίστηκε, βλ. Διονύσιος Φωτεινός, *Ιστορία της πάλαι Δακίας τα νυν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας και Μολδαβίας*, τ. Α', Βιέννη 1818, σσ.41-45, 118-119, 158-162, 241-243, 307-310. Για την καταγωγή των Δακών, τις επαφές τους με το ελληνικό στοιχείο στη διάρκεια της Ρωμαϊοκρατίας και έπειτα, καθώς και για τη συμβολή του ελληνισμού στην ανάπτυξη των γραμμμάτων και των τεχνών στην περιοχή της Βλαχίας βλ. το άρθρο του Γ. Παπαδόπουλου, «Περί του εν Βλάχοις ελληνισμού», *Πανδώρα* Ι' /τχ. 224 (1859) 169-176, Ι' /τχ. 225 (1859) 193-204. Στο ίδιο άρθρο ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι οι Δάκες, οι αρχαίοι κάτοικοι της Βλαχίας και των γύρω περιοχών, ήταν φύλο γετικό.

¹⁹ Παναγιώτης Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε όμορων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών διατρέχουσαν κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854*, Αθήνα 1856-1857, τ. Β', σσ.32-33, ο ίδιος, *Μονογραφία περί Κουτσοβλάχων*, Αθήνα 1905, σσ.25-27.

Ελευθερουδάκη²⁰, ενώ αντίθετα ο Κωνσταντίνος Άμαντος, εγκαταλείποντας την αρχική του θέση, επανατοποθετήθηκε στην Μεγάλη Εγκυκλοπαιδεία του Πυρσού, καταλήγοντας στην εντοπιότητα των εκλατινισθέντων Βλάχων²¹.

Από την πλευρά των ξένων ερευνητών ο Ελβετός Johann Thunmann, καθηγητής του Πανεπιστημίου της Χάλλης ήταν εκείνος που έκανε τις πρώτες επιστημονικές θεωρήσεις, υποστηρίζοντας ότι τους Βλάχους δεν τους συνδέει καμία συγγενική-φυλετική σχέση με τους Δάκες, καθώς είναι γηγενής πληθυσμός²². Οι πλέον αναγνωρισμένοι περιηγητές της προεπαναστατικής Ελλάδας William Martin Leake²³ και François Rouqueville²⁴ ασχολήθηκαν επίσης με το θέμα της καταγωγής των βλαχόφωνων, ενώ με πολλά ερωτηματικά αναφορικά με την αιτία της παρουσίας τους στην Ελλάδα συνοδεύεται η μελέτη των Άγγλων Alan Wace και Maurice Thompson²⁵. Την δακική καταγωγή των Βλάχων υποστήριξε ο Βρετανός Nicholas Hammond²⁶, ο οποίος διατύπωσε μεταξύ άλλων πως η βλαχική γλώσσα δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια ρουμανική διάλεκτος και οι Βλάχοι παρά την γειννιάσή τους με τους Αλβανούς και τους Έλληνες, φυλετικά δεν έχουν καμία σχέση με αυτούς²⁷. Από την πλευρά του ο Tom Winnifrith επέμεινε στην ελκυστικότητα που προκαλεί στους μελετητές το ζήτημα της βλάχικης γλώσσας και όχι της ταυτότητάς τους²⁸.

Αναφορικά με την βιβλιογραφική παραγωγή που προκάλεσε το θέμα των Βλάχων εκείνο που προκύπτει είναι ότι το ερευνητικό ενδιαφέρον μεταστράφηκε σε προσφιλέσ αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης από τα μέσα του 19ου αιώνα, κάτω από την μεθοδευμένη καθοδήγηση των πιο δραστήριων

²⁰ Νίκος Βέης, «Βλάχοι», *Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ελευθερουδάκη*, τ. Γ', Αθήνα 1928, σσ.330-332.

²¹ Κωνσταντίνος Άμαντος, «Βλάχοι», *Μεγάλη Εγκυκλοπαιδεία «Πυρσού»*, τ. Ι', Αθήνα 1934, σσ.430-431.

²² Johann Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der Östlichen europäischen Völker*, τ. Α', Λειψία 1774, σσ.323-366.

²³ William Martin Leake, *Researches in Greece*, Λονδίνο 1914, σσ. 363-382, ο ίδιος, *Travels in Northern Greece*, τ. Α', Λονδίνο 1835, σ.268 κ. εξής.

²⁴ C.H.L. François Rouqueville, *Voyage dans la Grèce*, τ. Β', Παρίσι 1820, σ.207 κ. εξής, ο ίδιος, *Travels in Epirus, Albania, Macedonia, and Thessaly*, Λονδίνο 1820, ο ίδιος, *Travels in southern Epirus, Acarnania, Etolia, Attica and Peloponesus, or, the Morea in the years 1814-1816*, Λονδίνο 1822. Σε αρκετές σελίδες των ταξιδιωτικών του έργων αναφέρεται στους Βλάχους.

²⁵ Alan Wace– Maurice Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, εισ.–σχ. Νίκος Κατσάνης, μτφ. Πάνος Καραγιώργος, Θεσσαλονίκη 1989, σσ.274-275.

²⁶ Nicholas Hammond, *Migrations and invasions in Greece and adjacent areas*, Νιού Τζέρσεϊ 1976, σσ.37-38.

²⁷ N. Hammond, *Epirus. The Geography, the Ancient Remains, the History and Topography of Epirus and Adjacent Areas*, Οξφόρδη 1967, σσ.23-24.

²⁸ Tom Winnifrith, *The Vlachs. The History of a Balkan People*, Λονδίνο 1987, σ.7.

μορφών της ρουμανικής επανάστασης του 1848²⁹. Το ερευνητικό ζητούμενο όμως άρχισε να αυξάνεται από το 1878, όταν κατά τη διάρκεια των διπλωματικών διαπραγματεύσεων για την αναθεώρηση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, έγινε αισθητή σε όλους τους συμμετέχοντες η παντελής απουσία εθνογραφικών πληθυσμιακών στοιχείων για τους λαούς που κατοικούσαν στο ευρωπαϊκό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας³⁰. Η χάραξη των βαλκανικών συνόρων όμως ήταν επιτακτική και αυτό το αντιλήφθηκαν όλοι οι απεσταλμένοι στο Βερολίνο³¹. Εκμεταλλευόμενη το κενό που υπήρχε στον χώρο των εθνογραφικών μελετών η ρουμανική πλευρά ίδρυσε το 1893 στη Λειψία το «Ινστιτούτο Ρουμανικής Γλώσσας», με σκοπό την απόδειξη της κοινής καταγωγής των Βλάχων και Ρουμάνων. Διευθυντής του Ινστιτούτου τοποθετήθηκε ο Γερμανός καθηγητής του πανεπιστημίου της Λειψίας και διαπρεπής βαλκανολόγος Gustav Weigand³², η δράση και η αντικειμενικότητα του οποίου μπορούν εύκολα να αμφισβητηθούν, παρόλο που η αξία των γραφομένων του είναι μεγάλη³³. Η έναρξη της ένοπλης φάσης του Μακεδονικού Αγώνα ανέδειξε τους βλαχόφωνους και σλαβόφωνους της μακεδονικής ενδοχώρας³⁴ και σήμανε την απαρχή μιας πολυδύναμης συγγραφικής

²⁹ Ελευθερία Νικολαΐδου, *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βλαέτι των Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου (μέσα 19ου αι.-1900)*, τ. Α', Ιωάννινα 1995, σσ.66-68.

³⁰ Είναι γεγονός ότι εκείνη την περίοδο ο πιο γνωστός και ευρέως διαδεδομένος χάρτης, που αποτύπωνε την εθνολογική σύσταση του πληθυσμού στο ευρωπαϊκό τμήμα της Αυτοκρατορίας ήταν ο χάρτης του Γερμανού καθηγητή Heinrich Kiepert. Πρόκειται για έναν χάρτη ο οποίος κυκλοφόρησε το 1876 (*Zur ethnographischen Karte des europaischen*) και έθιγε καίρια τα εθνικά συμφέροντα και επομένως και τις διεκδικήσεις των Ελλήνων. Έναν χρόνο αργότερα, το 1877, κυκλοφόρησε ο χάρτης του Stanford ο οποίος υποστήριζε εμφανώς τις ελληνικές θέσεις, ωστόσο δεν είχε τύχει ευρείας αποδοχής και κυκλοφορίας. Για τις απόψεις του Stanford για τους Βλάχους βλ. Edward Stanford, *Εθνογραφικός Χάρτης της Ευρωπαϊκής Τουρκίας και Ελλάδος μετά εισαγωγικών παρατηρήσεων περί της διασποράς των φυλών εν τη Ιλλυρική Χερσονήσω και στατιστικών πινάκων του πληθυσμού*, Αθήνα 1877, σσ.3-5.

³¹ Στο μεταξύ είχαν ξεκινήσει οι διεκδικήσεις των Σλάβων για τα εδάφη της Μακεδονίας και της Ηπείρου, καθώς και των «Δακών» για τους βλαχόφωνους πληθυσμούς των ιδίων περιοχών. Το παραπάνω γεγονός δεν έμεινε απαρατήρητο ούτε από τον τύπο της ομογένειας. Χαρακτηριστική περίπτωση η εφημερίδα *Η Κλειώ* της Τεργέστης η οποία σε άρθρο της στις 9/21 Δεκεμβρίου 1861 με τον τίτλο «Ελλάς» σημειώνει τις επεκτατικές κινήσεις των βαλκάνιων συνοίκων εις βάρος των ελληνικών εθνικών δικαίων.

³² Μερικά χρόνια αργότερα, το 1902 ίδρυσε στη Λειψία το «Ρουμανικό Ινστιτούτο», το 1906 το «Βουλγαρικό Ινστιτούτο» και το 1925 το «Αλβανικό Ινστιτούτο» και το «Ινστιτούτο Νοτιοανατολικών Ερευνών» της Λειψίας. Ήταν μέλος της Ρουμανικής Ακαδημίας Επιστημών και της Εταιρείας Βουλγαρικής Λογοτεχνίας.

³³ Σε ελληνική μετάφραση Gustav Weigand, *Οι Αρωμούνοι (Βλάχοι)*, τ. Α', επιμ. Θεόδωρος Νημάς, μτφ. Thede Kahl, προλ.-σχ. Αχιλλέας Λαζάρου, Θεσσαλονίκη 2001, τ. Β', επιμ. Θεόδωρος Νημάς, μτφ. Γιώργος Παπασωτηρίου - Μαρία Ταμπακιώτη-Σίμου, προλ. Αχιλλέας Λαζάρου, Θεσσαλονίκη 2004.

³⁴ Jeanne Stephanopoli, *Les Koutzoulaques et L' Hellenisme*, Αθήνα 1903, Neocles Kazasis, *L'Hellenisme et la Macedoine*, Παρίσι 1903, V. Colocotronis, *La Macédoine et l'Hellénisme, Etude historique et ethnologique*, Παρίσι 1919.

παραγωγής με τις εφημερίδες να έχουν τη δική τους συμμετοχή στην προσπάθεια αποκατάστασης των εθνικών δικαιών³⁵.

Την περίοδο των έντονων διπλωματικών αμφισβητήσεων αναφορικά με το συνοριακό καθεστώς των Βαλκανίων ο ρουμανικός εθνικισμός αναπτύχθηκε και έδωσε την πλέον πολυάριθμη βιβλιογραφική παραγωγή του την περίοδο του Μεσοπολέμου. Από τους πιο γνωστούς και αναγνωρισμένους εκφραστές της από βορρά προέλευσης των Βλάχων είναι οι Anastase Hâciu³⁶ και Theodor Capidan³⁷, τα επιχειρήματα και η συγγραφική δραστηριότητα των οποίων επηρέασαν σημαντικά τη διεθνή βιβλιογραφία και το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Αξίζει ωστόσο, να σταθεί κανείς και στις περιπτώσεις των Valeriu Papahagi³⁸, Victor Papacostea³⁹, Nicolae Iorga⁴⁰, Ioan Cardula⁴¹, Toma Cardula⁴², Tache Papahagi⁴³, Ioan Caragiani⁴⁴ και Nicolae – Șerban

³⁵ Χαρακτηριστικά, ως προς αυτή την κατεύθυνση, είναι τα άρθρα που δημοσίευσε στις επιφυλλίδες της εφημερίδας *Νέα Ημέρα* ο καθηγητής Σπύρος Παπαγεωργίου με τον τίτλο «Περί Βλαχοφώνων Ελλήνων ή Κουτσοβλάχων». Επρόκειτο για αποσπάσματα της διάλεξης που είχε δώσει στον Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός» και δημοσιεύτηκαν τμηματικά στην εφημερίδα στις 19/2 Δεκεμβρίου 1905, 26/9 Δεκεμβρίου 1905 και 2/16 Δεκεμβρίου 1905. Σκοπός του καθηγητή είναι να καταδείξει την ελληνικότητα της καταγωγής των Βλάχων, έτσι όπως αυτή αποδεικνύεται μέσα από τα ήθη και έθιμά τους, τα οποία είναι όμοια με αυτά των ελληνόφωνων Ελλήνων, δίνοντας παράλληλα στοιχεία για την ονομασία τους, τα μέρη που κατοικούν και την γλώσσα τους.

³⁶ Anastase Hâciu, *Aromânii. Comerț, Industrie, Arte, Expansiune, Civilizate* [Οι Αρωμόνοι. Εμπόριο, Βιομηχανία, Τέχνες, Εξάπλωση, Πολιτισμός], Φωξάνη 1936.

³⁷ Theodor Capidan, *Les Macédo-Roumains. Esquisse historique et descriptive des populations Roumaines de la péninsule Balcanique*, Ρουμανική Ακαδημία, Βουκουρέστι, 1937, ο ίδιος, *Macedoromânii. Etnografie, Istorie, Limba* [Μακεδονορουμάνοι. Εθνογραφία, Ιστορία, Γλώσσα], Βουκουρέστι 1942.

³⁸ Valeriu Papahagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea* [Οι Μοσχοπολίτες Βλάχοι και το βενετικό εμπόριο τον 17ο και 18ο αιώνα], προλ. Ν. Iorga, Βουκουρέστι 1935, σσ.1, 140, ο ίδιος, *Dimitrie Procopiu Pamperi Moscopoleanul. Un aroman secretar, profesor și medic la curtea domnească din București în secolul al XVIII-lea și colaborator al lui J.-A. Făbricius*, [Δημητρίος Προκοπίου Παμπέρης ο Μοσχοπολίτης. Ένας Βλάχος γραμματέας, καθηγητής και ιατρός στην ηγεμονοική αυλή του Βουκουρεστίου τον 18ο αιώνα και συνεργάτης του J.-A. Făbricius], Βουκουρέστι 1937, σσ.13-14, ο ίδιος, *Constantin Hagi Gheorgiu Gehani din Moscopole. Un învâțat din secolul al XVIII-lea*, [Κωνσταντίνος Χατζή Γεωργίου Τζεκάνης από τη Μοσχόπολη. Ένας Βλάχος λόγιος του 17ου αιώνα], Βουκουρέστι 1937, σσ.5, 8-9, ο ίδιος, *Esprit-Marie Cousinéry și Aromânii* [Ο Εσπρί-Μαρί Κουζινερί και οι Βλάχοι], *Lumina*, Δ' /τχ. 1 (1940) 20-28.

³⁹ Victor Papacostea, «Teodor Anastasie Cavallioti. Trei manuscrise inedite» [Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιότης. Τρία ανέκδοτα χειρόγραφα], *Revista Istorică Română* Β' (1932) 59-82.

⁴⁰ Nicolas Iorga, *Introduction à la connaissance de la Roumanie et des Roumains*, Βουκουρέστι 1927, σ.15.

⁴¹ Ioan Cardula, *Istoria Armânilor* [Ιστορία των Αρμάνων], Κωσταντζα 2001, σσ.11-12, 18, 48, 50-53.

⁴² Toma Cardula, *Etnogeneza a Armânilor. Shi Rolja a lor tu istorie* [Η εθνογένεση των Αρμάνων. Ο ρόλος τους και η ιστορία τους], Κρούσοβο 2003.

⁴³ Tache Papahagi, *Macedo-Romani sau Aromânii*, Βουκουρέστι 1927, σσ.5-8.

Τανασόα, οι οποίοι με τη σειρά τους διαδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλο στην αποτύπωση των ρουμανικών θέσεων⁴⁵. Εκτός από τις παραπάνω μονογραφίες όμως τα τελευταία χρόνια εκδόθηκαν στη Ρουμανία και μελέτες που κρατούν αποστάσεις από τις προηγούμενες τοποθετήσεις. Πρόκειται για αυτές των Cornelia Papacostea-Danielopolu και Lidia Demény⁴⁶, καθώς και του Nicolae – Șerban Tanașoca⁴⁷. Ωστόσο, παρόλο που διαφοροποιούνται αρκετά από τους προαναφερθέντες ιστορικούς, εντούτοις είναι εξαιρετικά εμφανής μέσα από τον τρόπο γραφής τους η ρουμανική καταγωγή τους και επομένως μια φυσική ροπή.

Η επίσημη ρουμανική πολιτική ηγεσία από την πλευρά της δεν δίστασε να χαρακτηρίσει την πολιτική της ως «εθνική», καθώς σκοπό της έθεσε την εθνική αποκατάσταση όλων των αλύτρωτων ομογενών της⁴⁸. Αυτό που συνέβη τελικά ήταν μόνο κάποιες εφήμερες επιτυχίες και αυτές σε τοπικό επίπεδο⁴⁹. Η

⁴⁴ Ioan Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din peninsula balcanică* [Ιστορικές μελέτες για τους Βλάχους της Βαλκανικής χερσονήσου], προλ. Pericle Părahagi, Βουκουρέστι 2002, σ.256. Πρόκειται για έκδοση που έγινε πολλά χρόνια μετά τον θάνατο του συγγραφέα, με την υποστήριξη του Υπουργείου Πολιτισμού και Θρησκευμάτων.

⁴⁵ Θα ήταν σοβαρή παράλειψη να μην αναφερθεί ότι, πέρα από αυτές τις μεμονωμένες περιπτώσεις των ιστορικών, δημοσιεύονταν κατά καιρούς στη Ρουμανία και κάποιες εκδόσεις, που ήταν βασισμένες σε έγγραφα που φυλάσσονται στα εθνικά αρχεία της χώρας. Πρόκειται για απόλυτα προπαγανδιστικές εκδόσεις, οι οποίες απερίφραστα υποστήριζαν τη ρουμανική καταγωγή των Βλάχων. Βλ. ενδεικτικά Archivele Nationale ale României, *Romani de la sud de Dunare*, επιμ.-προλ. Stelian Brezeanu, Gheorghe Zbucnea, Βουκουρέστι 1997.

⁴⁶ Cornelia Papacostea-Danielopolu - Lidia Demény, *Carte și tipar în societatea Românească și Sud-Est Europeană (secolele xvii-xix)* [Αποτύπωση της ρουμανικής κοινωνίας και της Νοτιανατολικής Ευρώπης 17ος αι-19ος], Βουκουρέστι 1985, σ.127.

⁴⁷ Nicolae – Șerban Tanașoca, «Aperçus of the History of Balkan Romanity», Răzvan Theodorescu, Leland Conley Barrows (επιμ.), *Politics and Culture in Southeastern Europe*, Βουκουρέστι 2001, σσ. 97-174, Nicolae – Șerban Tanașoca-Anca Tanașoca, *Unitate Romanica și diversitate Balcanica* [Ενότητα και πολυμορφία στη βαλκανική Ρουμανία], Βουκουρέστι 2004, σσ.30-31.

⁴⁸ Η αλυτρωτική αυτή πολιτική των Ρουμάνων για την απελευθέρωση των «ομογενών» τους στις περιοχές της Βεσσαραβίας, της Τρανσυλβανίας και της Μακεδονίας ξεκίνησε να καλλιεργείται πιο συστηματικά από την εποχή του ηγεμόνα Κούζα, όταν συνέβη και η ένωση των Παρίστριων Ηγεμονιών. Μιχαήλ Λάσκαρις, *Το Ανατολικόν Ζήτημα: 1800-1923*, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 152 κ. εξής.

⁴⁹ Αξίζει να σταθεί κανείς στα όσα γράφει ο Νικόλαος Πατσέλης για όλους εκείνους τους βλαχόφωνους Έλληνες που εργάστηκαν για την επίτευξη των ρουμανικών επιδιώξεων σε βάρος των εθνικών δικαιών της Ελλάδας: «...του ζητήματος της εθνικής καταγωγής των Ελληνοβλάχων τούτων, λέγομεν ότι οι πληθυσμοί ούτοι συγχρωτισθέντες ποτέ με τα λείψανα των Ρωμαϊκών λεγεώνων που είχαν εγκατασταθεί εις την Ήπειρον, απέκτησαν από τον συγχρωτισμόν αυτόν και την ιδιαιτέραν διάλεκτον, μόνην συνέπειαν του συγχρωτισμού τούτου. Κατά τα άλλα παρέμειναν πιστοί εις την ελληνικήν ιδέαν. Εάν δε υπάρχουν μεταξύ αυτών οπαδοί αποκαταστάσεως των εις αυτόνομον κράτος ούτοι είναι ελάχιστοι. Και οι ελάχιστοι όμως ούτοι είναι τυχοδιώκται μάλλον και αρνησιπάτριδες, αγύρται και προδότες των ιερών και οσίων, χωρίς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, όργανα

ρουμανική προπαγανδιστική δράση επεκτάθηκε ακόμη και στο χώρο της εκπαίδευσης⁵⁰, αλλά και των εκκλησιαστικών πραγμάτων⁵¹. Σημαντικές πληροφορίες για την ανάπτυξη και διάδοση της ρουμανικής προπαγάνδας αντλεί κανείς και μέσα από τα κείμενα των εφημερίδων της εποχής⁵². Το πρόβλημα της ίδρυσης ρουμανόγλωσσων σχολείων στην Κορυτσά⁵³, η προσπάθεια διείσδυσης των ρουμανικών ιδεών στα Ιωάννινα, την Μοσχόπολη και την Ηπείρο⁵⁴, οι μεθοδευμένες κινήσεις των Βαλκάνιων, μέσα στο γενικότερο πνεύμα του πανσλαβισμού και της αναβίωσης της Μεγάλης Βουλγαρίας του Αγίου Στεφάνου⁵⁵ και η προσπάθεια απόδειξης της ελληνικότητας των διεκδικούμενων εδαφών της Μακεδονίας και της Βορείου Ηπείρου⁵⁶ αποτέλεσαν τους βασικούς άξονες γύρω από τους οποίους κινήθηκε η «εθνική» αρθογραφία της εποχής.

Αδιαμφισβήτητα η πολιτική στρατηγική που ακολούθησε η Ρουμανία προκειμένου να πετύχει την εθνική «αυτοσυνειδησία» των Βλάχων δημιούργησε προβλήματα όχι μόνο στους βλαχόφωνους, αλλά και στους ελληνόφωνους Έλληνες των διεκδικούμενων περιοχών⁵⁷. Οι διαρκείς εξάρσεις του

ξένων συμφερόντων...», Νικόλαος Πατσέλης, *Η Β. Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα*, Αθήνα 1873, σ.47.

⁵⁰ Αντ. Κολτσιδης, *Ιστορία του Μοναστηρίου της Πελαγονίας και των περιχώρων του. Η εθνική και κοινωνική διάσταση του ελληνισμού του Μοναστηρίου και της ευρύτερης περιοχής. Συμβολή στην ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 2003, σσ.286-297, ο ίδιος, *Ιδεολογική συγκρότηση*, ό.π., σσ.175-205, Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Αθήνα 1999, σ.96. Ανάλυση του κουτσοβλαχικού ζητήματος στις σελίδες 95-124.

⁵¹ Αθανάσιος Αγγελόπουλος, «Η εποπτεία της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης επί της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος Βελεσσών (1876-1914)», *Μακεδονικά ΙΖ'* (1977) 139-180, Αντ. Κολτσιδης, *Ιδεολογική συγκρότηση*, ό.π., σσ.263-295, Κων. Βακαλόπουλος, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστάσιου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1983, σσ.95-106, Μιχαήλ Τρίτος, «Ο Οικομενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ' και το Κουτσοβλαχικό Ζήτημα», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1993-94) 261-287, ο ίδιος, «Η ρουμανική προπαγάνδα στην περιοχή της Πελαγονίας» Αθανάσιος Αγγελόπουλος (επιμ.), *Χριστιανική Μακεδονία, Πελαγονία – Μια άλλη Ελλάδα Θεσσαλονίκη – Αχρίδα. Επιστημονικό Συμπόσιο*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 227-258. Βλ. επίσης την αναλυτική και εμπειρισιατωμένη μονογραφία της Ελ. Νικολαΐδου, *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αι.*, Ιωάννινα, Ι.Μ.Ι.Α.Χ., 1978.

⁵² Περικλής Βακουφάρης, «Ο τύπος της Θεσσαλονίκης απέναντι στο Κουτσοβλαχικό ζήτημα στα έτη 1880-1881», *Θ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ.199-208.

⁵³ *Φωνή της Ηπείρου* 5 Φεβρουαρίου 1893, «Εκ Κορυτσάς».

⁵⁴ *Φωνή της Ηπείρου*, 2 Ιουλίου 1904, χωρίς τίτλο.

⁵⁵ *Νέα Ημέρα*, 9/21 Μαρτίου 1885, «Αυστροουγγαρία».

⁵⁶ *Νέα Ημέρα*, 7/19 Νοεμβρίου 1887, «Η Ελληνική Χερσόνησος».

⁵⁷ Βλ. αναλυτικά τις μονογραφίες των Αντώνιου Σπηλιωτόπουλου, *Βλαχόφωνοι Έλληνες και η Ρουμανική προπαγάνδα*, Αθήνα 1905 και Ελ. Νικολαΐδου, *Η ρουμανική προπαγάνδα*, ό.π., Δώρας Πεφάνη, *Οι Έλληνες Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας και οι*

Μακεδονικού Ζητήματος⁵⁸, η απουσία επαρκών και αξιόπιστων τεκμηρίων και οι επιτηδευμένες προσπάθειες παραπλάνησης των ερευνητών από ορισμένους κύκλους περιέπλεξαν ακόμα περισσότερο το Βλαχικό Ζήτημα⁵⁹. Τα βλάχικα χωριά και οι κάτοικοί τους εισέρχονταν σε δοκιμασίες⁶⁰, ενώ η επίσημη ελληνική κυβέρνηση είχε στρέψει ολοκληρωτικά το ενδιαφέρον της στην επέκταση και καθιέρωση του εδαφικού της καθεστώτος⁶¹. Τελικά ένας μικρός μόνο αριθμός Βλάχων, άλλοτε συνειδητά και άλλοτε όχι, δέχθηκε τα μηνύματα της ρουμανικής προπαγάνδας και επομένως την ύπαρξη εθνολογικού ζητήματος. Η συντριπτική πλειοψηφία των Βλάχων έμεινε προσηλωμένη στον εθνικό κορμό, μαζί με τους ελληνόφωνους Έλληνες.

Αναφορικά με την προσπάθεια χαρτογράφησης των βλάχικων κοινοτήτων εκείνο που θα πρέπει να διευκρινιστεί εξ αρχής είναι ότι αυτές προέκυψαν, ως προς την σημερινή τους μορφή, ύστερα από μια σειρά ευμεγεθών πληθυσμιακών ανακατατάξεων, που έλαβαν χώρα στα νεότερα χρόνια. Ορόσημο βέβαια στη μελέτη των βλαχικών οικισμών αποτελεί το 1769, χρονιά κατά την οποία συνέβη η πρώτη καταστροφή της Μοσχόπολης. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η βίαιη μετακίνηση χιλιάδων Μοσχοπολιτών λειτούργησε καταλυτικά, προκαλώντας ένα ευρύτερο μεταναστευτικό ρεύμα, το οποίο

Ελληνόβλαχοι, προλ. Αντώνιος Κεραμόπουλος, Αθήνα 1949, του Αθανασίου Χρυσόχοου, *Οι Βλάχοι της Μακεδονίας Θεσσαλίας και Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1942, σ.10 κ. εξής, και της Καλλιόπης Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, «Συμβολή στη μελέτη των αγώνων των Ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Μακεδονίας για την προάσπιση των δικαιών τους (1878-1896)», Αθ.Ε Καραθανάσης (επιμ.), «*Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία*» Συμπόσιο, εποπ. Ν.Ι.Πανταζόπουλος, Θεσσαλονίκη 1991, σσ.123-134.

⁵⁸ Για τα προβλήματα που είχαν αντιμετωπίσει οι κάτοικοι της Μακεδονίας και της ευρύτερης περιοχής της Πελαγονίας από τις βουλγαρικές εθνικιστικές ομάδες, από το 1850 και την αφύπνιση της βουλγαρική συνείδησης μέχρι το 1878 βλ. ενδεικτικά Κων. Βακαλόπουλος, *Μακεδονία και Τουρκία (1830-1878). Μακεδονικός Ελληνισμός-Αλύτρωτη Πολιτική-Εθνική Διαπάλη*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ.177-210

⁵⁹ Δεν αποτελεί θεματική της παρούσας εργασίας η διεξοδική μελέτη του πολύπλοκου διπλωματικού και πολιτικού θέματος του Μακεδονικού Ζητήματος. Ωστόσο, για την οργανική σύνδεση του Μακεδονικού με το Βλαχικό Ζήτημα βλ. ενδεικτικά Νικόλαος Βλάχος, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήνα 1935. Αδιαμφισβήτητα, η αναλυτικότερη και πλέον πολυδιαβασμένη μελέτη σχετικά με την πολιτική εκμετάλλευση των Βλάχων της Ελλάδας από την ρουμανική πολιτική ηγεσία στο Ευάγγελος Αβέρωφ, *Η πολιτική πλευρά του κουτσοβλαχικού ζητήματος*, προλ. Σοφοκλής Βενιζέλος, Αθήνα 1948.

⁶⁰ Προβλήματα προσηλυτιστικής δράσης και έντονων πιέσεων από τους ρουμανίζοντες κύκλους δεν καταγράφηκαν μόνο σε περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας και της Ηπείρου, αλλά ακόμα και σε πιο απομακρυσμένες περιοχές, όπως π.χ. αυτή του Νευροκοπίου. Βλ. σχετικά Αθανάσιος Καραθανάσης, *Ο Ελληνισμός και η Μητρόπολη του Νευροκοπίου κατά τον Μακεδονικό Αγώνα*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1991, σ. 135 κ. εξής.

⁶¹ Βλ. σχετικά Βασίλης Κόντης, «Το Ηπειρωτικό Ζήτημα και η διευθέτηση των συνόρων». *Πρακτικά Συμποσίου «Η συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα, 75 χρόνια από την απελευθέρωση της Μακεδονίας»*, Θεσσαλονίκη 1990, Ι.Μ.Χ.Α., σσ. 55-70.

κυριολεκτικά έθεσε σε μεταναστευτική τροχιά τους κατοίκους των γειτονικών οικισμών, οι οποίοι ήταν άρρηκτα συνδεδεμένοι με την τύχη της Μοσχόπολης⁶². Παρόλο που δεν μπορούμε να ορίσουμε με ακρίβεια, ωστόσο μπορούμε να εικάσουμε με μεγάλη βεβαιότητα ότι, ο αριθμός όσων αναζήτησαν τότε μια καλύτερη τύχη μακριά από τις πατρογονικές τους εστίες θα ήταν πραγματικά μεγάλος για τα δεδομένα της εποχής, γεγονός που προκάλεσε την ανησυχία των οθωμανικών αρχών, οι οποίες προσπάθησαν να ανακόψουν αυτή την διασπορά⁶³.

Η γενικότερη εικόνα που έχει επικρατήσει σχετικά με τις μετακινήσεις των πληθυσμών σε όλη την διάρκεια της τουρκικής κατάκτησης είναι αυτή της μετεγκατάστασης των υπόδουλων Χριστιανών από τα πεδινά στα ορεινά και πιο ασφαλή κέντρα⁶⁴. Παρόλο που η εν λόγω θεώρηση έχει δεχθεί κριτικές και αμφισβητήσεις σχετικά με την εγκυρότητά της⁶⁵, εντούτοις κάτι τέτοιο θα μπορούσε να είχε συμβεί και στην περίπτωση των βλαχικών ορεινών εγκαταστάσεων αυτής της περιόδου⁶⁶. Σε συνδυασμό μάλιστα με το γενικότερο κλίμα αναστάτωσης και ανασφάλειας που επικρατούσε στην υπόδουλη χώρα από τις αρχές κιόλας του 17ου αιώνα, το παραπάνω ενδεχόμενο παρουσιάζεται αρκετά πιθανό⁶⁷. Οι πληθυσμιακές μετατοπίσεις που παρατηρήθηκαν από το

⁶² Πρόκειται κυρίως για τα χωριά Νικολίτσα, Λινοτόπι, Βιθκούκι, Νίτσα, Γκράμποβα, Αετομηλίτσα, Βετάρνικο, Γράμμουστα, Λάγγα, Νιζόπολη, Σίπισκα, και γενικότερα τα χωριά του Γράμμου. Στο ίδιο μεταναστευτικό ρεύμα εντάσσονται και οι μετακινήσεις των πιο απομακρυσμένων Βλάχων, αυτών δηλαδή του Πισοδεριού, του Νυμφαίου, της Κλεισούρας και της Βλάστης, οι οποίοι ζήτησαν καταφύγιο σε ασφαλέστερες περιοχές, όπως για παράδειγμα στο Μοναστήρι. Βλ. ενδεικτικά Απόστολος Βακαλόπουλος, *Οι Δυτικομακεδόνες Απόδημοι επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1958, σσ.24-26.

⁶³ Ο Hâciü υποστηρίζει ότι ο αριθμός των εκτοπισθέντων άγγιξε τις 150.000, Α. Hâciü, *Aromânii*, ό.π., σ. 161.

⁶⁴ Ενδεικτικό είναι το άρθρο του Απ. Βακαλόπουλου, «La retraite des populations grecques vers des régions éloignées et montagneuses pendant la domination turque», *Balkan Studies Δ'* (1963) 265-276.

⁶⁵ Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο των Ε. Frangakis-Syrett-J. M. Wagstaff, «The Height Zonation of Population in the Morea c.1830», *The Annual of the British School at Athens ΠΖ'* (1992) 439-446, για τη σύνταξη του οποίου οι συγγραφείς μελέτησαν συνδυαστικά οικισμούς και πληθυσμούς της Πελοποννήσου της περιόδου του 1830 προκειμένου να ελέγξουν τις επιλογές των ατόμων ως προς τα ορεινά ή πεδινά τμήματα. Εκείνο που προέκυψε ήταν ότι το ποσοστό του πληθυσμού που κατοικούσε στις πεδινές περιοχές ήταν πολύ μεγαλύτερο από εκείνο που ανέμεναν. Η διαπίστωση αυτή οδήγησε τους συγγραφείς στο να αμφισβητήσουν την διαδεδομένη θεωρία της πληθυσμιακής υπεροχής των ορεινών οικισμών των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Γεγονός ωστόσο είναι ότι η παραπάνω μελέτη αφορά σε μια περίοδο αρκετά μεταγενέστερη από αυτή που μελετά η ανά χείρας εργασία. Άλλωστε οι συνθήκες στην Πελοπόννησο, λίγο πριν την δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, διέφεραν αρκετά από αυτές των πρώτων αιώνων της Τουρκοκρατίας σε ολόκληρη την υπόδουλη χώρα.

⁶⁶ Β Γούναρης. –Αστ. Κουκούδης, «Από την Πίνδο ως τη Ροδόπη», ό.π.,

⁶⁷ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Γ' *Τουρκοκρατία 1453-1669. Αγώνες για την πίστη και την ελευθερία*, Θεσσαλονίκη 1968, σ.338 κ. εξής, Κων.

1769 και έπειτα προκάλεσαν μεγάλες αλλαγές στην γραφική αποτύπωση των βλάχικων οικισμών που ίσχυε ως τότε. Εκείνο που χαρακτηρίζει το μεταναστευτικό ρεύμα των βλαχόφωνων Ελλήνων αυτής της περιόδου, το οποίο διήρκεσε μέχρι και τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, είναι ότι οι μετακινούμενοι αποτελούν μια πολυπληθή και πολύμορφη ομάδα. Άλλοτε συλλογικά, άλλοτε οικογενειακά και άλλοτε ατομικά, οι Βλάχοι μέτοικοι ζητούσαν πλέον μια μόνιμη και όχι εποχιακή εγκατάσταση σε ένα μέρος που μπορούσε να τους προσφέρει δυνατότητες ασφάλειας αλλά και ευημερίας⁶⁸.

Η δημογραφική κατανομή των Βλάχων προκάλεσε, όπως ήταν αναμενόμενο, και τον οικονομικό και κοινωνικό επαναπροσδιορισμό των κοινοτήτων τους. Παρόλο που ευσεβείς μύθοι και παραδόσεις έχουν συνδέσει άρρηκτα τους βλαχόφωνους με την κτηνοτροφία, εντούτοις η αλήθεια δεν είναι πάντα αυτή. Εκείνο που τελικά φαίνεται να ισχύει είναι ότι η κτηνοτροφία αποτέλεσε ίσως μια αναγκαστική μορφή κοινωνικής οργάνωσης και οικονομικής δραστηριότητας για τους ορεισίβιους Βλάχους, καθώς ξεκίνησε από τους ίδιους ως «συμπληρωματικού» τύπου οικονομική λειτουργία και πρακτική⁶⁹. Το ρωμαϊκό σύστημα των οροφυλάκων διατήρησαν από την πρώτη στιγμή οι Οθωμανοί κατακτητές⁷⁰, οι οποίοι διάρθρωσαν πάνω στη βάση του ένα οργανωμένο και εκτεταμένο δίκτυο επικοινωνιών που κάλυπτε όχι μόνο στρατιωτικές, αλλά και οικονομικές και διοικητικές ανάγκες της Αυτοκρατορίας. Η δημογραφική αύξηση του πληθυσμού όμως οδήγησε στην ανάγκη εύρεσης μιας συμπληρωματικής οικονομικής προσόδου⁷¹. Έτσι προέκυψε η άσκηση της κτηνοτροφίας ως συμπληρωματικής οικονομικής λειτουργίας του ορεινού χώρου, η οποία από οικονομική πρακτική κατέληξε να

Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μείζονος Μακεδονίας (1350-1950)*, Θεσσαλονίκη 2005, σσ.65-66, Ιωάννης Χασιώτης, *Οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το πρόβλημα της κυριαρχίας στην Ανατολική Μεσόγειο από τα μέσα του 15ου αιώνα ως τις αρχές του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2005, σσ.155-168 Συνοπτικά μια συνολική εικόνα της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης που επικρατούσε στα εδάφη της Αυτοκρατορίας τον 17ο αιώνα στο Haj-El-Abou, «The nature of the Ottoman State in the latter part of the XVII th century», Andreas Tietze (επιμ.), *Habsburgisch-osmanische Beziehungen. Relations Habsbourg-ottomanes*, Βιέννη 1985, σσ.171-185.

⁶⁸ Για τις αιτίες που οδηγούσαν στη μετανάστευση τον 18ο αιώνα και τη διαφοροποίησή τους από αυτές του 17ου αιώνα, βλ. Ι. Χασιώτης, «Εισαγωγή», Ιωάννης Χασιώτης, Όλγα Κατσαρδής-Hering, Ευρυδίκη Αμπατζή (επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15ος – 21ος αι.*, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 2006, σσ.13-31.

⁶⁹ Θ. Πασχίδης, Μονογραφία περί Βλάχων ή Κουτσοβλάχων», *Πανδώρα Κ' /τχ.* 457 (1869) 11-15, Β. Ρόκου, *Συμβολή στην μελέτη*, ό.π., σσ.27-32.

⁷⁰ Βλ. ενδεικτικά Halil Inalcik, *Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, Λονδίνο 1978, σ. 103 κ.εξής.

⁷¹ Β. Ρόκου, *Συμβολή στην μελέτη*, ό.π., σσ.33-39.

αποκτήσει έναν πολυσύνθετο χαρακτήρα και να αναδειχθεί παράλληλα σε κοινωνική συνιστώσα των βλαχοφώνων κοιτίδων⁷².

Γεγονός βέβαια είναι ότι στα χρόνια που ακολούθησαν οι παραπάνω «βλαχοποιμένες», συσσωματωμένοι στα τσελιγκάτα κατέληξαν να αποτελούν μια ξεχωριστή, διακριτή κοινότητα⁷³, ενώ το τσελιγκάτο αποδείχθηκε ως η κυρία πηγή ανεφοδιασμού των ληστρικών συμμοριών⁷⁴. Για τους Οθωμανούς από την άλλη πλευρά, η απρόσκοπτη διατήρηση των συνθηκών που ευνοούσαν την κτηνοτροφία είχε μεγάλη σημασία, γεγονός που επιβεβαιώνεται μέσα από τις ειδικές φορολογικές ελαφρύνσεις και τα κοινοτικά προνόμια που απολάμβαναν οι κάτοικοι των κτηνοτροφικών περιοχών⁷⁵. Στόχος των διοικήσεων ήταν η συντήρηση και εκτροφή τόσων προβάτων όσων απαιτούνταν για την κάλυψη των αναγκών του στρατού και του κράτους σε διατροφή και ρουχισμό⁷⁶. Οι πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις όμως στην Ευρώπη του 18ου αιώνα προκάλεσαν βαθύτατες μετατοπίσεις και αλλαγές στις κτηνοτροφικές κοινωνίες

⁷² Β. Ρόκου, *Ορεινές Κοινωνίες*, ό.π., σσ.57-62, Αστ. Κουκούδης, *Μελέτες για τους Βλάχους*, τ. Β', ό.π., σσ.209-215.

⁷³ Ι. Κολιόπουλος, *Περί λύχνων αφάς, Η ληστεία στην Ελλάδα (19^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη 1994, σ.232.

⁷⁴ Νικόλαος Κασομούλης, *Ευθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων, 1821-1833*, επιμ. Γιάννη Βλαχογιάννη, τ. Α', Αθήνα 1939, σ.3, Κωστής Παπαγιώργης, *Τα καπάκια*, Αθήνα 2003, σ. 152. Για τον σχηματισμό, την οργάνωση, τη λειτουργία και τα οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του τσελιγκάτου, καθώς και τη διάδοσή του στα Βαλκάνια βλ. Κ. Καραβίδας, *Αγροτικά. Μελέτη Συγκριτική*, προλ. Ιωάννης Πεσματζόγλου, εισ. Νίκος Μουζέλης, Θεσσαλονίκη 1978, σσ.37-46. Η παραπάνω διαπίστωση δεν οδηγεί επουδενί στο συμπέρασμα ότι όλοι οι Βλάχοι ήταν συλλήβδην μέλη ληστρικών ομάδων ή κλεφταρματολικών σωμάτων. Στις οπλισμένες ομάδες της περιόδου εκείνης εντάσσονται δεκάδες μέλη ορεισίβιων πληθυσμών που ασχολούνταν με την κτηνοτροφία, χωρίς όμως να έχουν οποιαδήποτε σχέση με τους βλαχοφώνους. Επιπλέον, οι σχέσεις που διατηρούσαν οι παραπάνω ομάδες με την υπόλοιπη κοινωνία, οι σταθερές και οι παραδόσεις τους, που όριζαν και καθόριζαν την καθημερινότητά τους μέσα στο περιβάλλον τους και η διαρκής γεωγραφική κινητικότητα αποτελούν τεκμήρια που μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ληστεία προέκυψε από την ποιμενική ζωή ως «συμπληρωματική της λειτουργία». Ι. Κολιόπουλος, «Περί κοινωνικών και άλλων ληστών στη νεώτερη Ελλάδα», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε. ΚΓ'*(1980) 422-436. Πέρα, όμως, από τα οποιαδήποτε τεκμηριωτικά στοιχεία, υπάρχουν και δεκάδες ιστορικές μαρτυρίες που επιβεβαιώνουν την άρρηκτη σχέση πολλών βλαχοποιμένων με τη ληστεία. Χαρακτηριστικά ο Rouqueville σημειώνει ξεκάθαρα πως οι Βλάχοι νομάδες της Ακαρνανίας εφοδίαζαν κρυφά τους κλέφτες με τροφή και περιποιούνταν τους άρρωστους και πληγωμένους. Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1810-1821*, τ. Γ' 2, Αθήνα 1975, σ.347.

⁷⁵ Τα προνόμια παραχωρούνταν από τις Οθωμανικές αρχές στους υποτελείς με σκοπό την όσο το δυνατόν επιτυχέστερη οικονομική συμμετοχή των δευτέρων στις ανάγκες της Αυτοκρατορίας. Είχαν ευρύτατο χαρακτήρα καθώς μπορούσαν να αφορούν στην θρησκευτική, γλωσσική, διακαϊκή, οικονομική και φυλετική αυτονομία των υποτελών. Η έκτασή τους και το περιεχόμενό τους ποίκιλλε ανάλογα με την περιοχή και την περίοδο. Νικόλαος Πανταζόπουλος, «Τα “προνόμια” ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις Χριστιανών-Μουσουλμάνων», *Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών Θ'* (1975) 815-895.

⁷⁶ Β. Ρόκου, *Ορεινές Κοινωνίες*, ό.π., σσ.66-73.

του δυτικού οθωμανικού χώρου. Δεκάδες κτηνοτρόφοι στράφηκαν έκτοτε στην εμπορία των προϊόντων των κοπαδιών τους, τα οποία εξήγαν στις ανερχόμενες αγορές της Δύσης. Η ανάπτυξη εμπορικών επαφών με τις ευρωπαϊκές αγορές προκάλεσε την ανάπτυξη οικιακών βιοτεχνιών και οικογενειακών επιχειρήσεων, οι οποίες δραστηριοποιούνταν στον χώρο της κατεργασίας προϊόντων που προέρχονταν από την κτηνοτροφία (π.χ. μαλλί, δέρμα). Με αυτόν τον τρόπο αρκετές ανθηρές βλαχόφωνες κοινότητες χρησιμοποίησαν την κτηνοτροφία ως θεμέλιο λίθο για την μετάβασή τους στον χώρο του ευρωπαϊκού εμπορίου καθιερώνοντας το τρίπτυχο κτηνοτροφία-βιοτεχνία-εμπόριο, στη βάση του οποίου γνώρισαν μεγάλη οικονομική ανάπτυξη⁷⁷.

Σε μια συνολικότερη θεώρηση εκείνο που παρατηρεί ο μελετητής είναι ότι από τον 17ο αιώνα και έπειτα παρουσιάζονται πολυδύναμες ομάδες βλαχόφωνων να ασχολούνται άλλοτε με την κτηνοτροφία και άλλοτε με το εμπόριο, τη βιοτεχνία και τις τέχνες. Οι περισσότεροι βλαχόφωνοι θύλακες είχαν συνειδητά επιλέξει έναν εδραίο τρόπο ζωής και λειτουργούσαν στη βάση μιας μεικτής οικονομίας, ενώ ελάχιστοι ήταν εκείνοι οι Βλάχοι, Αρβανιτόβαχοι και Γραμμουσιάνοι κυρίως, που ακολουθούσαν πιστά το νομαδικό μοντέλο. Μετοικώντας άλλοτε ατομικά και άλλοτε ομαδικά, κατάφεραν να δημιουργήσουν νέους θύλακες, ακόμα και να συστήσουν ανθηρές παροικίες σε ολόκληρη τη Βαλκανική Χερσόνησο και να συγκροτήσουν μια νέα, διακριτή ομάδα βλάχικων εγκαταστάσεων, που υπαγόταν στους δικούς της μορφοδυναμικούς νόμους⁷⁸. Η καταστροφή της Μοσχόπολης πύκνωσε το κύμα εξόδου προς τα αστικά κέντρα και προκάλεσε πολλές και κάποτε οδυνηρές επιπτώσεις για την οικονομία και την κοινωνική εξέλιξη των βλάχικων πληθυσμών. Διαφορετικές οικονομικές λειτουργίες και πρακτικές, αλλά και κοινωνικές ιεραρχίες και πραγματικότητες μετατοπίστηκαν και προκάλεσαν νέα δεδομένα στον ιστό και την φυσιογνωμία των Βλάχων⁷⁹.

⁷⁷ Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα της Μοσχόπολης, του Μετσόβου, του Συρράκου και των Καλαρρυτών. Δημ. Παπαζήσης, «Βλάχοι (Κουτσόβλαχοι)», *Ηπειρωτική Εστία* τχ. 277-278 (Μάιος-Ιούνιος 1975) 295-305.

⁷⁸ B. Mc Gowan, «The Age of the Ayans: 1699-1812», *An Economic and Social History*, ό.π., σσ. 637-758.

⁷⁹ Β. Γούναρης –Αστ. Κουκούδης, «Από την Πίνδο ως τη Ροδόπη», ό.π.

Η ακμή και η παρακμή της Μοσχόπολης

1. Τοποθεσία και ίδρυση του οικισμού.

Η Μοσχόπολη ή Βοσκόπολη (αλβ. Voskorojë)¹ βρίσκεται στο οροπέδιο που εκτείνεται ανάμεσα στα βουνά της Όπαρης² και της Οστροβίτσας, στα δυτικά των λιμνών Πρεσπών και Αχρίδας. Η θέση της τόσο στον ευρύτερο γεωγραφικό, όσο και στον διαρκώς μεταβαλλόμενο διοικητικό χάρτη προκάλεσε από πολύ νωρίς πρόβλημα στους κατά καιρούς μελετητές της σχετικά με το που ανήκει. Όπως αποδεικνύεται μέσα από τα έργα ιστορικών, περιηγητών και γεωγράφων, πρόκειται για ερώτημα, του οποίου η απάντηση δεν έγκειται μόνο στην χωρογραφική ένταξη του οικισμού στην Μακεδονία ή στην Ήπειρο, αλλά αποτελεί τμήμα της γενικότερης προβληματικής που αφορά στο πολύπλοκο ζήτημα του προσδιορισμού των βορείων συνόρων του ελληνικού χώρου³.

Έτσι, δεν πρέπει να προξενεί εντύπωση στον αναγνώστη όταν συναντά εκδόσεις που τοποθετούν απερίφραστα τη Μοσχόπολη στην Αλβανία⁴, καθώς αυτό έχει συμβεί και από Έλληνες γεωγράφους⁵. Για όλους εκείνους, όμως,

¹ Η Μοσχόπολη χωριό σήμερα της Βορείου Ηπείρου, βρίσκεται 20 περίπου χιλιόμετρα βορειοδυτικά της Κορυτσάς, σε υψόμετρο 1.200 μέτρων. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η εικόνα που μας παραδίδει για τη Μοσχόπολη ο Αντ. Κεραμόπουλλος, όταν την επισκέφθηκε το 1931: «Εις εμέ επισκεφθέντα την Μοσχόπολιν επί δώρων το 1931, εφάνη αὐτῇ ορωμένη εκ του απέναντι μοναστηρίου του Προδρόμου επί οροπεδίου κειμένη μεταξύ τριῶν ρευμάτων και του ὄρους και ἔχουσα τετράγωνον σχῆμα ως κανονικόν ρωμαϊκόν στρατόπεδον (castra) ἢ ρωμ. αποικία (ὅτι ἀμφότερα ταῦτα ἦσαν ὁμοια...) ... Ὡστε εἶναι κλεισῶρεια, δι ἧς ἄλλοτε διήρχοντο καραβάνια 200-500 ἵππων», Αντ. Κεραμόπουλλος, *Τι εἶναι οἱ Κοιτισόβλαχοι*, ὁ.π., σ.17, σημ.2.

² Η Όπαρη ακολούθησε πιστά την τύχη της Μοσχόπολης. Διοικητικά ήταν ἄρρηκτα συνδεδεμένη με το προνομιακό καθεστῶς που ἴσχυε κάθε φορά στην Μοσχόπολη, Ι. Μαρτινιανός, *Συμβολαί εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχοπόλεως*, ὁ.π., σσ.99-100, ὁ ἴδιος, *Ἡ Μοσχόπολις 1330-1930*, ὁ.π., σσ.214-221.

³ Ι. Κολιόπουλος, *Ἡ "Πέραν Ἑλλάς"*, ὁ.π., σσ.115-139. Για τα βόρεια σύνορα του ελληνικού χώρου, ἔτσι ὅπως αὐτὰ αποτυπώθηκαν μέσα ἀπὸ τὸ συγγραφικὸ ἔργο Ἑλλήνων καὶ ξένων λογίων βλ. Βασίλειος Πλατῆς, *Ἱστορικὴ γεωγραφία καὶ ἐθνικὲς διεκδικήσεις τῶν Ἑλλήνων τὸν 19ο αἰῶνα*, [Ανέκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Ἀριστοτελεῖο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας], Θεσσαλονίκη 2008.

⁴ Felix Beaujour, *Voyage militaire dans l'Empire Othoman, ou description de ses frontières et des principales défenses, soit naturelles soit artificielles*, τ. Α', Παρίσι 1829, σ.328, Peter Mackridge, «The Greek Intelligentsia 1780-1830. A Balkan Perspective», Richard Clogg (επιμ.), *Balkan Society in the Age of Greek Independence*, Λονδίνο 1981, σσ.63-84, S.B. Margaroli, *La Turchia ovvero l' Impero Ottomano osservato nella sua situazione geografica-statistica-politica e religiosa*, τ. Α', Μιλάνο 1829, σ.296. Στὸ λεξικὸ τοῦ Margaroli συμβαίνει τὸ ἐξῆς παράδοξο: Κάτω ἀπὸ τὸ λήμμα «Voscorolis», τὸ ὁποῖο παραπέμπει στὴν Ἀλβανικὴ πόλη που κατοικεῖται ἀπὸ Βλάχους, ὁ συγγραφέας ἔχει τοποθετῆσει τὸ λήμμα «Voscoroli», γιὰ τὸ ὁποῖο ἀναφέρει ὅτι πρόκειται γιὰ πόλη τῆς Θεσσαλίας, ἡ ὁποία βρίσκεται σὲ εὐφορὴ περιοχὴ, διαθέτει πολὺ καλὸ κλίμα καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς ἔχει φθάσει τοὺς 50.000 κατοικοὺς.

⁵ Κοσμάς Θεσπρωτῶς- Αθανάσιος Ψαλίδας, *Γεωγραφία Ἀλβανίας καὶ Ἠπείρου ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου τοῦ Κοσμά Θεσπρωτοῦ με τοπογραφικὰ σχεδιαγράμματα καὶ γεωγραφικοὺς χάρτας τοῦ ἰδίου*, προλ.-σημ. Αθανάσιος Παπαχαρίσης, Ἰωάννινα, Ε.Η.Μ., 1964, σσ.14-15, 18.

που απορρίπτουν κάθε ενδεχόμενο ένταξης της Μοσχόπολης εντός της αλβανικής επικράτειας, εγείρεται αναπόδραστα το ζήτημα του γεωγραφικού προσδιορισμού της πόλης εντός των ορίων του βόρειου ελληνικού χώρου. Τα ανά τους αιώνες ασαφή και συγκεχυμένα σχηματικά εδαφικά όρια της Μακεδονίας και των νοτιών εδαφών της σημερινής Αλβανίας έθεσαν μοιραία τη Μοσχόπολη σε μια έντονη αμφισβήτηση σχετικά με το κατά πόσο ανήκει ή όχι στη Μακεδονία. Ωστόσο, όχι μόνο δεν ήταν λίγοι, αλλά μάλιστα ήταν περισσότεροι εκείνοι οι γεωγράφοι που υποστήριξαν με τα έργα τους ότι η Μοσχόπολη βρίσκεται εντός των ορίων των μακεδονικών εδαφών.

Ανάμεσα σε αυτούς διακρίνει κανείς τους Μελέτιο Μήτρου⁶, Νικόλαο Λωρέντη⁷, τους Δημητρείς⁸ και τον Κωνσταντίνο Κούμα⁹. Ως Μακεδονική Ιλλυρία χαρακτηρίζαν την ευρύτερη περιοχή της Αχρίδας ο Μαργαρίτης Δήμιτσας¹⁰, η Πολυτίμη Κούσκοιρη¹¹ και ο Marie Esprit Cousinery¹². Στην Άνω Μακεδονία ενέτασσαν την Μοσχόπολη ο Β. G. Niebuhr¹³ και ο Ιωάννης Καλοσύπης¹⁴. Στα νεότερα χρόνια οι Νεοκλής Καζάζης¹⁵, Ιωάννης Βλάσσης¹⁶, Μιχαήλ Χρυσόχοου¹⁷ και Δημήτριος Φιλιππίδης¹⁸ ενέτασσαν την Μοσχόπολη στη Μακεδονία, ενώ ο Τρύφωνας Ευαγγελίδης σημείωσε ότι η τουρκική

⁶ Μελέτιος Μήτρος, *Γεωγραφία Παλαιά και Νέα*, επιμ. Άνθιμος Γαζής, τ. Β', Βιέννη 21807, σ.254, Κωνσταντίνος Κυριακόπουλος, *Μελέτιος (Μήτρος) Αθηνών*, τ. Β', Αθήνα 1990, σσ.681, 686-688, 690.

⁷ Νικόλαος Λωρέντης, *Νεωτάτη Διδακτική Γεωγραφία προς ευκερή γνώσιν όλων των μερών και κατοίκων της γης*, τ. Β', Βιέννη 1838, σ.441 κ. εξής.

⁸ Δανιήλ Φιλιππίδης- Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, επιμ. Αικ. Κουμαριανού, Αθήνα 1988, σσ.208-209.

⁹ Κων. Κούμας, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τ. ΙΒ', ό.π., σ.531.

¹⁰ Μαργαρίτης Δήμιτσας, *Αρχαία γεωγραφία της Μακεδονίας*, τ. Β', Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1988, σσ.7-10, 132-164, 588-653, 870-904, ο ίδιος, *Η Μακεδονία εν λίθοις φθεγγομένοις και μνημείοις σωζόμενοις, ήτοι πνευματική και αρχαιολογική παράστασις της Μακεδονίας*, τ. Α', Αθήνα 1896, σσ.363-392.

¹¹ Πολυτίμη Κούσκοιρη, *Γεωγραφία της Αρχαίας Ελλάδος*, Αθήνα 1854, σσ.90-95.

¹² Esprit Marie Cousinery, *Voyage dans la Macédoine*, τ. Α', Παρίσι 1831, σ.17.

¹³ Β. G. Niebuhr, *Lectures Ancient Ethnography and Geography*, μτφ. από τα γερμανικά Leonhard Schmitz, τ. Α', Λονδίνο 1853, σ.278.

¹⁴ Ιωάννης Καλοσύπης, *Μακεδονία, ήτοι μελέτη οικονομολογική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας*, εισ.-σχόλια Θεοδόσης Πυλαρινός, Αθήνα 1993, σσ.55, 163-165. Το 1889 εκδόθηκε στην Αθήνα ένας συγκεντρωτικός κατάλογος όλων των ελληνικών γεωγραφικών εκδόσεων που δημοσιεύτηκαν το διάστημα 1800-1889. Ειδικότερα για το υπό μελέτη θέμα βλ. Αντώνιος Μηλιαράκης, *Νεοελληνική Γεωγραφική Φιλολογία ήτοι κατάλογος των από του 1800-1889 γεωγραφηθέντων υπό Ελλήνων*, Αθήνα 1889, σσ.1-2, 4-7, 15, 44-46, 50-52, 122.

¹⁵ Ν. Kazasis, *L'Hellenisme*, ό.π., χ.σ.

¹⁶ Ιωάννης Βλάσσης, *Περί των Μακεδονικών λόγος*, Αθήνα 1904, χ.σ.

¹⁷ Μιχ. Χρυσόχοου, *Ο Ελληνισμός εθνολογικώς και τοπογραφικώς*, Αθήνα 1904, σ.23.

¹⁸ Δ. Φιλιππίδης, *Η Μακεδονία, Ιστορικώς, Εθνολογικώς, Γεωγραφικώς, Στατιστικώς*, Αθήνα 1906, σσ.17, 64, 77.

απόδοση της αρχικής ονομασίας «Βοσκόπολη» είναι «Τομόρτζα»¹⁹. Εκτός, όμως, από την Μακεδονία πρόβλημα προκαλεί στους ιστορικούς και τους γεωγράφους και η περιοχή της Ηπείρου, την οποία η αρχαία γραμματολογία δεν αντιμετωπίζει πάντοτε ως αδιαμφισβήτητο τμήμα των ελληνικών εδαφών²⁰. Οι πιο γνωστές γεωγραφικές μελέτες που εκδόθηκαν κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας και παρέχουν αναλυτικές πληροφορίες για την τοπογραφία και την χωρογραφία της Ηπείρου είναι αυτές του Μελέτιου Μήτρου, των Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγόριου Κωνσταντά, καθώς και των Κοσμά Θεοσπρωτού και Αθανάσιου Ψαλίδα, οι οποίοι ωστόσο δεν θεωρούσαν τη Μοσχόπολη ως τμήμα της Ηπείρου²¹.

Αντίθετα στην Ήπειρο τοποθετούσαν την Μοσχόπολη ο Παναγιώτης Αραβαντινός²², ο Παύλος Λάμπρου²³, ο Μητροπολίτης Βελεγράδων Άνθιμος Αλεξούδης²⁴, καθώς και οι Βουτυράς, Βρετός και Βαφειάδης²⁵. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι σε μια μελέτη του Major Stuart ο πρόξενος παρουσιάζεται να θεωρεί την Μοσχόπολη ως τμήμα της Ηπείρου, αλλά όχι την Κορυτσά και τον γειτονικό οικισμό Βοτοκόπ, αφού τους έθεσε εκτός των ηπειρωτικών ορίων²⁶. Στην Ήπειρο ενέτασαν επίσης την Μοσχόπολη και οι Ζώτος Μολοσσός -την οποία σημείωνε μέσα σε παρένθεση δίπλα στην πόλη

¹⁹ Τρύφων Ευαγγελίδης, *Νέα Ελλάς, ήτοι ιστορική, γεωγραφική, τοπογραφική και αρχαιολογική περιγραφή των νέων Ελληνικών χωρών Ηπείρου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας, νήσων και οδηγός σαφής και ακριβής των ταξιδιωτών και περιηγητών*, Αθήνα 1913, σσ.81-82.

²⁰ Β. Πλατής, *Ιστορική γεωγραφία και εθνικές διεκδικήσεις*, ό.π., σ.80. Για την ιστορία και τη γεωγραφία της Ηπείρου σταθμό αποτελεί η μελέτη του Ν. Hammond, *Epirus*, ό.π.

²¹ Αναλυτικά για τα γεωγραφικά όρια της Ηπείρου, έτσι όπως αυτά αποδίδονται μέσα από τα έργα των παραπάνω γεωγράφων βλ. Μ. Μήτρος, *Γεωγραφία Παλαιά και Νέα*, ό.π., σσ.253-254, Δ. Φιλιππίδης- Γρ.Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, ό.π., σ.195, Κ. Θεοσπρωτός- Αθ.Ψαλίδα, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου*, ό.π., σ.50.

²² Παν. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, ό.π., τ. Α', σ.269. Στη Μοσχόπολη αναφέρεται και στο Β' τόμο του ίδιου του έργου του, βλ. σχετικά τ. Β', ό.π., σσ.35-36, ο ίδιος, *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, τ. Α', εισ. Κ.Θ. Δημαράς, επιμ. Ε.Ι.Νικολαΐδου, Ιωάννινα, Ε.Η.Μ., 1984, σ.119.

²³ Παύλος Λάμπρου, «Ιστορική πραγματεία περί της αρχής και προόδου της τυπογραφίας εν Ελλάδι μέχρι του έτους 1821», *Χρυσολίς Γ'* (1865) 361-364, 398-402, επίσης στο *Περί της αρχής και προόδου της τυπογραφίας εν Ελλάδι*, εισ. Παναγιώτης Χριστόπουλος, βιογραφία-εργογραφία Γεώργιος Λαγανάς, Αθήνα 1999.

²⁴ Άνθιμος Αλεξούδης, *Σύντομος ιστορική περιγραφή της Ιεράς Μητροπόλεως Βελεγράδων και της υπό την πνευματικήν αυτής διακιοδοσίαν υπαγομένης χώρας*, Κέρκυρα 1868, σσ.24-25.

²⁵ Σ.Ι. Βουτυράς, Ι.Α. Βρετός, Γ. Βαφειάδης (επιμ.), *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας, διαλαμβάνον περιληψιν της ιστορίας, φυσικήν και πολιτικήν χωρογραφίαν, τους βίους των μεγάλων ανδρών, τους μύθους και τας παραδόσεις πάντων των εθνών από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του νύν*, τ. Α', Κωνσταντινούπολη 1869, σ.1374.

²⁶ Major Stuart, *On the Physical Geography and Natural Resources of Epirus*, Λονδίνο 1869, χ.σ.

Λιστρών²⁷- Ηλίας Δασσαρήτης²⁸, Θεόδωρος Χαβέλλας²⁹, Ιωάννης Βογιατζίδης³⁰, Ευλόγιος Κουρίλας³¹ και Αντώνιος Κεραμόπουλλος³². Πληροφορίες για την κωροθέτηση της Μοσχόπολης εντοπίζουμε επίσης μέσα σε χρονογραφικά κείμενα, οδοιπορικά και δρομοδείκτες³³.

Εκείνο που τελικά προκύπτει από την παράθεση όλων των παραπάνω αναφορών είναι το γεγονός ότι για τους Έλληνες μελετητές της εποχής του Διαφωτισμού ήταν επιτακτική ανάγκη να διευκρινιστούν τα ακριβή όρια των περιοχών, γιατί με αυτόν τον τρόπο νόμιζαν ότι θα λυνόταν το ζήτημα των πληθυσμιακών ταυτοτήτων και έτσι θα ετίθετο σε στερεή βάση ο διαχωρισμός του νέου ελληνικού έθνους από τους βαλκάνιους γείτονές του. Η Μοσχόπολη ήταν μια νέα, βλαχική πόλη και η ενσωμάτωσή της στην αρχαία ελληνική γεωγραφία θα την βοηθούσε άμεσα να ενταχθεί στον αναδυόμενο ελληνικό κόσμο του Διαφωτισμού. Και αυτό το γνώριζαν πολύ καλά οι Έλληνες συγγραφείς της εποχής. Εκείνο όμως που τελικά αποδείχθηκε ήταν ότι ούτε η

²⁷ Ζώτος Μολοσσός, *Δρομολόγιον της ελληνικής Χερσονήσου, αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν*, τ. Δ', τεύχος Γ', Αθήνα 1887, σ.222, ο ίδιος, *Δρομολόγιον της ελληνικής Χερσονήσου*, τ. Δ', τεύχος Α', Αθήνα 1887, σ. κα'. Στοιχεία για την Ιλλυρία δίνει στο ίδιο τεύχος, σσ. 104-108.

²⁸ Ηλίας Δασσαρήτης, «Περί της Κορυτσάς», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.* Ε' (1896) 123-158. Για τους Δασσαρήτες και τα εδάφη στα οποία ζούσαν βλ. επίσης την θεωρία του Ν. Hammond στο *A History of Macedonia*, τ. Α', Οξφόρδη 1972, σσ.95-98.

²⁹ Θεόδωρος Χαβέλλας, *Ιστορία Ηπείρου και Αλβανίας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1830 μ.Χ.*, επιμ. Γεώργιος Πούσιος, Αθήνα 1909, σσ.22-41.

³⁰ Ιωάννης Κ. Βογιατζίδης, «Συμβολήν εις την μεσαιωνικήν ιστορίαν τής Ηπείρου», *Ηπειρωτικά Χρονικά* Α' (1926) 72-80.

³¹ Ευλόγιος Κουρίλας Λαυριώτης, «Βιβλιογραφία Ηπείρου και Αλβανίας», *Ηπειρωτικά Χρονικά* Γ' (1928) 50-102, Ε' (1930) 119-252, ΣΤ' (1931) 88-158. Για μια συγκεντρωτική βιβλιογραφία της Ηπείρου βλ. επίσης Φ. Μιχαλόπουλος, «Συμβολαί εις την Ηπειρωτικήν Βιβλιογραφίαν», *Ηπειρωτικά Χρονικά* Θ' (1934) 173-181.

³² Αντ. Κεραμόπουλλος, *Οι Έλληνες και οι Βόρειοι Γείτονες*, ό.π., σ. 203, ο ίδιος, *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*, ό.π., σ.17.

³³ Οι δρομοδείκτες επιτελούσαν οικονομικό-εμπορικό, αλλά και επικοινωνιακό-συγκοινωνιακό ρόλο, γι' αυτό και είχαν σπουδαίο ενδιαφέρον για τις διάφορες υπηρεσίες της Αυτοκρατορίας. Βλ. Kliti Kalamata, «Voskoroja and Korcha, Two towns with the same importance», Ε.Π.Δημητριάδης, Α.Φ.Λαγόπουλος, Γ.Τσότσος (επιμ.), *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι της Βαλκανικής από την αρχαιότητα στην ενιαία Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ.213-215, Ανώνυμος, *Δρομοδείκτης της Ελλάδος*, χ.σ., Βενετία, Ν. Γλυκής, χ.χ., σσ.35-36, Ανώνυμος, *Δρομοδείκτης των ακολούθων οκτώ μερών, Μεθ' αξιολόγων υποσημειώσεων του καθενός μέρους. Πελοποννήσου, Βοιωτίας, Αττικής, Θεσσαλίας, Ηπείρου, Μπόνας, Μακεδονίας, και Θράκης*, Βενετία, Μιχαήλ Γλυκής, 1829, σ.29, Ζώτος Μολοσσός, *Δρομολόγιον της ελληνικής Χερσονήσου*, τ. Δ', τεύχος Α', ό.π., σ.138, Αντώνιος Τούμας, *Ελλάς Μακεδονία και Νότιος Αλβανία, ήτοι η μεσημβρινή ελληνική χερσόνησος περιγραφόμενη υπό στρατιωτικήν, γεωγραφικήν, στατιστικήν και πολεμικοϊστορικήν έποψην*, μτφ. Ευγένιος Ρίζος Ραγκαβής, Αθήνα, Υπουργείο Στρατιωτικών, 1901, σ.136.

αρχαία γεωγραφία, ούτε τα πολιτικά δεδομένα που ίσχυαν μπορούσαν να αποδώσουν στοιχεία πολιτισμικής και εθνικής ενότητας³⁴.

Η Μοσχόπολη όμως, είτε με αυτή την ονομασία είτε ως Βοσκόπολη, δεν αναφέρεται πουθενά, σε κανένα κείμενο αρχαίου γεωγράφου ή ιστορικού. Αναφορές για αυτήν έχουμε μόνο στη νεότερη εποχή και πιο συγκεκριμένα σε κείμενο του Riquetville, ο οποίος πρώτος υποστήριξε ότι η πόλη ιδρύθηκε τον 11ο αιώνα από τον Κουίντο Μάξιμο, όταν εκείνος ανήγειρε στην αρχαία πόλη των Μόσχων (de Mosches) την Μοσχόπολη³⁵, θεώρηση που κρίθηκε έωλη, και όχι άδικα³⁶. Ο Μαρτινιανός, ο οποίος πρώτος μελέτησε εκτενώς την ιστορία της πόλης, απέρριψε απερίφραστα κάθε ενδεχόμενο ύπαρξής της προ του 1300³⁷, εξαιτίας των όσων παραδίδει το 1779 ο Μιχαήλ Γκόρας³⁸, μορφωμένος Μοσχοπολίτης. Γεγονός πάντως είναι ότι αυτό το χρονικό ante quem είχαν υποστηρίξει πριν τον Μαρτινιανό και οι Χαράλαμπος Καρμίτσας, Κωνσταντίνος Σκενδέρης και Ευλόγιος Κουρίλας³⁹. Σε αυτό το σημείο όμως τίθεται ένα ακόμη σοβαρό πρόβλημα.

Ο Σκενδέρης ανέφερε ότι το 1843 επισκέφθηκε την Μοσχόπολη ο αυστριακής καταγωγής πρόξενος Hahn, ο οποίος διέσωσε την παράδοση ύπαρξης ενός Κώδικα, που στη συνέχεια απωλέσθηκε⁴⁰. Τον Κώδικα αυτό βρήκε και εξέδωσε στη συνέχεια ο Μαρτινιανός. Ο συγγραφέας σημειώνει πως αν και αποσπασματικός ο κώδικας, ωστόσο ανέφερε την ύπαρξη ενός οργανωμένου οικισμού, με δική του κοινοτική οργάνωση από το 1610 και

³⁴ Β. Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων*, ό.π., σσ. 46-47, 63.

³⁵ F.C.H.L. Riquetville, *Voyage dans la Grèce*, ό.π., σσ.392-393.

³⁶ Βλ σχετικά την άποψη του Μαρτινιανού για την θεωρία του Riquetville, Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ.50-51, ενώ και ο Λάμπρου απορρίπτει συλλήβδην αυτή την θέση ως μια θεωρία κάθε άλλο παρά ιστορικά αποδεδειγμένη, Σπυρίδων Λάμπρου, «Η Μοσχόπολις και η οικογένεια Σίνα», *Νέος Ελληνομνημίων ΚΑ'* (1927) 159-164.

³⁷ Ι. Μαρτινιανός, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, ό.π., σσ.1, 66 Αναφορικά με τις πηγές που δίνουν πληροφορίες για την ιστορία της Μοσχόπολης βλ επίσης M.D. Peyfuss, *Die Druckerei von Moschopolis, 1731-1769, Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida*, Βιέννη 1996, σσ.15-22.

³⁸ Ι. Μαρτινιανός, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, ό.π., σσ.28-31.

³⁹ Χαράλαμπος Καρμίτσας, *Γεωγραφία της Κορυτιάς και της περιοικίδος προς χρήσιν των κατωτέρων τάξεων του Αστικού σχολείου των αρρένων και του παρθεναγωγείου της πόλεως*, Θεσσαλονίκη 1888, σ.60, Κων. Σκενδέρης, *Ιστορία της Αρχαίας και Συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, ό.π., σ.8, Ε. Κουρίλας, «Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής. Η καταγωγή των Κουτσοβλάχων και η εγγραμμάτισις της γλώσσης αυτών», *Θεολογία ΙΒ'* (1934) 69-84, 149-161, 314-335. Με την θέση αυτή συμφωνεί και ο Ανώνυμος συγγραφέας του άρθρου «Περί της εν Μακεδονία Κορυτιάς», *Πανδώρα ΙΗ'*/τχ.424 (1867) 318-320, ο οποίος δέχεται την άποψη ότι η πόλη άρχισε να κατοικείται από το 1339. Σχετικά με την οικιστική απαρχή της Μοσχόπολης βλ. επίσης Φ. Μιχαλόπουλος, *Μοσχόπολις*, ό.π., σσ.6-8, Θεόφραστος Γεωργιάδης, *Μοσχόπολις*, Αθήνα 1975, σ.7, Θ. Βελλιανίτης, «Μια εξαφανισθείσα πόλις», ό.π.

⁴⁰ Κων. Σκενδέρης, *Ιστορία της Αρχαίας και Συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, ό.π., σ.10.

έπειτα⁴¹. Το ζήτημα που προκύπτει όμως είναι ότι δεν υπάρχει κανένα απολύτως στοιχείο που να επιβεβαιώνει ότι ο κώδικας του Μαρτινιανού είναι ο ίδιος κώδικας για τον οποίο έκανε λόγο ο Ηαηη. Η εγκυρότητα των κωδίκων και τα όσα ισχυρίζονται οι δυο συγγραφείς παραμένουν αμφίβολα.

Στον αρχικό κτηνοτροφικό πληθυσμό της Μοσχόπολης προστέθηκαν ομάδες Βλάχων, οι οποίες εγκαταστάθηκαν σε αυτήν από τους γειτονικούς οικισμούς. Ωστόσο, υπάρχει και μια άποψη σύμφωνα με την οποία έφθασαν και κατοίκησαν στην Μοσχόπολη Βλάχοι από την Κωνσταντινούπολη. Η μετεγκατάσταση αυτή προκλήθηκε όταν μια ομάδα πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης περιήλθε, ως λάφυρο, στη δικαιοδοσία ενός εξωμότη, Αλβανού αξιωματούχου, ο οποίος με αυτόν τον τρόπο τιμήθηκε για τις υπηρεσίες του, αμέσως μετά την άλωση της Πόλης. Θεωρείται λοιπόν ότι ο πληθυσμός αυτός αποτέλεσε τον δυναμικό πυρήνα, γύρω από τον οποίο αναπτύχθηκε και άκμασε στη συνέχεια η Μοσχόπολη⁴². Βέβαια σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να τονιστεί ότι όλες αυτές οι θεωρίες στηρίζονται αποκλειστικά σε ιστοριοδικά τεκμήρια, ο ατελής επιστημονικός χαρακτήρας των οποίων θα πρέπει να τίθεται πάντοτε υπ' όψη πριν ληφθούν τα τελικά ιστορικά συμπεράσματα. Οι πρώτοι κάτοικοι της Μοσχόπολης εγκαταστάθηκαν στην περιοχή όπου στην συνέχεια έκτισαν την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής⁴³.

Το γενικότερο κλίμα αναστάτωσης, όμως, που επικρατούσε στην Ήπειρο από το β' μισό του 17ου αιώνα, με τις ληστείες, τους μαζικούς εξισλαμισμούς⁴⁴

⁴¹ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ.67-69.

⁴² Σχετικά με αυτή την άποψη βλ. Αντ. Μπουσμπούκης, «Συμβολή στη μελέτη της μορφολογίας του Μοσχοπολιτικού ονόματος», *Μοσχόπολις Διεθνές Συμπόσιο*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1999, σσ.171-182, Ασπ. Κουκούδης, *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά*, ό.π., σ.328-329.

⁴³ Η Αγία Παρασκευή τιμάται σε πολλούς βλάχικους οικισμούς. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν αποκλείεται οι μετεγκατασταθέντες να είχαν φέρει μαζί τους από το Βοσκόπι κάποιο θρησκευτικό κειμήλιο που αφορούσε στην λατρεία της Αγίας Παρασκευής. Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ.71-72.

⁴⁴ Από την ιδιαίτερα πλούσια βιβλιογραφία για το θέμα των εξισλαμισμών βλ. ενδεικτικά Ελ. Νικολαΐδου, *Οι κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας (αρχές 18ου αι .-1912)*, Ε.Η.Μ.-Ι.Μ.Ι.Α.Χ., Ιωάννινα 1979, σσ.15-20, Διον. Ζακυθηνός, *Η Τουρκοκρατία, Εισαγωγή εις την νεωτέρα ιστορίαν του ελληνισμού*, Αθήνα 1957, σσ.11-13, Ι. Βογιατζίδης, «Εκτουρκισμός και εξισλαμισμός των Ελλήνων κατά τον Μεσαίωνα, Ιστορικά Μελέται», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Β'* (1932) 95-152, Νικ. Πατσέλης, «Οι Μωαμεθανοί εις την Ήπειρον», *Ηπειρωτική Εστία*, τχ.177-179 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 1967) 1-20, ενώ σημαντικές πληροφορίες αναφορικά με τα αίτια εκδήλωσης των εξισλαμισμών, τον χρονικό εντοπισμό τους, την έκταση που έλαβαν, την ανάπτυξη του φαινομένου του κρυπτοχριστιανισμού και την αντίδραση της εκκλησίας βρίσκει ο αναγνώστης στο βιβλίο του Μανόλη Πεπονάκη, *Εξισλαμισμοί και επανεκχριστιανισμοί στην Κρήτη (1645-*

και την ανασφάλεια των κατοίκων να είναι παντού έκδηλα, είχε ως αποτέλεσμα την συρροή δεκάδων κατοίκων από πολλούς γειτονικούς οικισμούς στη Μοσχόπολη, η οποία για όλους αυτούς τους μετοίκους λειτούργησε όχι μόνο ως ασφαλές καταφύγιο διαβίωσης, αλλά και ως ένα πολλά υποσχόμενο κέντρο οικονομικής δραστηριότητας. Ας μη λησμονείται, άλλωστε, ότι την περίοδο αυτή άρχισαν να διακρίνονται τα πρώτα συμπτώματα παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴⁵, τα οποία παρουσιάζονταν έκδηλα στους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του πληθυσμού. Την εποχή αυτή λοιπόν χρονολογούνται οι μετοικεσίες πολλών κατοίκων του Σκαμνελίου⁴⁶, του Μετσόβου και των γύρω χωριών τους στην πόλη, η οποία από «Βοσκοπόλη», μετονομάστηκε «Μοσχόπολη»⁴⁷.

2. Ο πληθυσμός της Μοσχόπολης.

Στα 1832 ο Κωνσταντίνος Κούμας, αναφερόμενος στη Μοσχόπολη έγραφε μεταξύ άλλων: «...και μία Μακεδονική πόλις, όλη Βλαχοκατοίκητος, η Μοσχόπολις, ενόσω ήκμαζεν, ημιλλάτο να γείνη έξαρχος του φωτισμού των Ελλήνων...»⁴⁸. Ο χαρακτηρισμός της Μοσχόπολης ως μιας πόλης

1899), Ρέθυμνο 1997. Σχετικά με το τι προβλέπει το Κοράνι για τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς και ιδιαίτερα για τους Χριστιανούς βλ. ενδεικτικά Απόστολος Δασκαλάκης, *Ο Ελληνικός λαός κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Εκκλησία και γένος, κοινοτικός βίος και αυτοδιοικήσεις, αριστοκρατία του γένους, κοινότητες εξωτερικού, οικονομική ζωή*, Αθήνα 1965, σσ.10-13, Ελισάβετ Ζαχαριάδου, *Δέκα τουρκικά έγγραφα για την Μεγάλη Εκκλησία (1483-1567)*, Αθήνα, Ε.Ι.Ε./ I.B.E., 1996, σσ.51-61.

⁴⁵ Η. Inalcik, «Bursa and the Commerce of the Levant», *Journal of the Economic and Social History of the Orient* Γ' (1960) 131-147, Ε.Μ. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο Δυτικός πολιτισμός, Νεότεροι Χρόνοι*, επιμ.-προλ. Ιωάννης Κολιόπουλος, μτφ. Τάσος Δαρβέρης, Θεσσαλονίκη 42006, σ.233.

⁴⁶ Ι. Λαμπρίδης, *Ζαγοριακά*, Αθήνα 1870, σ.87. Ο Λαμπρίδης αναφέρει ότι την εποχή αυτή το Σκαμνέλι αριθμούσε 184 οικίες και ο πληθυσμός του έφθανε στους 1.000 κατοίκους, ενώ ισχυρίζεται ότι από μετοίκους του Σκαμνελίου που έφθασαν στη Μοσχόπολη έλκει την καταγωγή του ο βαρόνος Σίνας.

⁴⁷ Για την αλλαγή της ονομασίας βλ. Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ.63-64, Κων. Σκενδέρης, *Ιστορία της Αρχαίας και Συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, ό.π., σσ.8-9, 12-13, Κ. Σακελλαρίδης, «Περί Μοσχοπόλεως», *Πανδώρα* Θ' (1858) 44-45. Αναφορικά με τις ετυμολογικές θεωρίες που έχουν διατυπωθεί πρέπει να λαμβάνεται πάντοτε υπ' όψη ότι αυτές δεν στηρίχθηκαν σε αρχαικά τεκμήρια και γι' αυτό τον λόγο παρουσιάζονται επιστημονικά μη αποδεκτές. Είναι σημαντικό να σημειωθεί επίσης ότι ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος κάνει λόγο για άλλα δυο χωριά με το όνομα «Βοσκοπόλια» που βρισκόταν στην ευρύτερη περιοχή. Το ένα βρισκόταν στον καζά του Μπερατιού και το άλλο ήταν χωριό του Σκραπαρίου. Βλ. σχετικά *Αρχείο Αλή Πασά, Συλλογής Ι.Χωτζή, Γενναδείου Βιβλιοθήκης Αμερικανικής Σχολής Αθηνών*, έκδ.-σολ.-ευρετ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, συνεργασία Δημήτρης Δημητρόπουλος, Παναγιώτης Μιχαηλάρης, τ. Γ', 1818-1821, Αθήνα, I.N.E./E.I.E., 2007, σ.416.

⁴⁸ Κων. Κούμας, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τ. ΙΒ', ό.π., σ.531.

«Βλαχοκατοίκησης» στο σύνολό της θέτει ευθύς εξ αρχής τον πρώτο άξονα προβληματισμού που αφορά στον πληθυσμό της Μοσχόπολης, αυτόν της πληθυσμιακής σύστασής της. Ο δεύτερος άξονας σχετίζεται με το δημογραφικό δυναμικό της πόλης, καθώς από καιρού εις καιρόν έχουν γραφεί διάφορες υποθέσεις αναφορικά με την αριθμητική της ισχύ, υποθέσεις που πολύ συχνά αγγίζουν τα όρια του εξωπραγματικού.

Η πραγματικότητα βέβαια είναι ότι κάθε προσπάθεια να υπολογίσουμε με ακρίβεια τον πληθυσμό της πόλης προβάλλει όχι μόνο δύσκολη, αλλά ουσιαστικά ανέφικτη, εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν έχουν μελετηθεί τα οθωμανικά πληθυσμιακά αρχειακά τεκμήρια της εποχής που εξετάζουμε⁴⁹. Εξαιτίας αυτής της έλλειψης δεν είμαστε σε θέση όχι μόνο να γνωρίζουμε τον πληθυσμό που ζούσε στη Μοσχόπολη, αλλά και το μέγεθος εκείνου που έφυγε μετά τις δύο καταστροφικές λεηλασίες της πόλης το 1769 και το 1789. Κάτω από αυτές τις συνθήκες είμαστε σε θέση μόνο να εικάσουμε το πληθυσμιακό μέγεθος και τη σύνθεση της πόλης. Όσα στοιχεία διαθέτουμε για τη Μοσχόπολη προέρχονται από τον Κώδικα που εξέδωσε ο Μαρτινιανός και δεν μπορούμε να τα επιβεβαιώσουμε από άλλες πηγές. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με το ότι η Μοσχόπολη απέκτησε από πολύ νωρίς την μορφή ενός κοινωνικοοικονομικού προτύπου για τα δεδομένα της εποχής αποτέλεσαν ίσως τις αιτίες εκείνες πάνω στις οποίες στηρίχθηκαν πολλοί μελετητές στην προσπάθειά τους να υπολογίσουν τον πληθυσμό της. Διαφορετικές και εν πολλοίς συγκρουόμενες οι απόψεις που έχουν δει κατά καιρούς το φώς το δημοσιότητας, κάνουν λόγο για έναν πληθυσμό 20.000 έως και 200.000 κατοίκων⁵⁰.

Ειδικότερα, ο Ιωακείμ Μαρτινιανός υπολόγισε ότι οι περίπου 12.000 οικίες που υπήρχαν στην πόλη το 1760 θα φιλοξενούσαν τις 60.000 Μοσχοπολιτών που ζούσαν σε αυτή⁵¹. Την ίδια ακριβώς άποψη είχαν εκφράσει νωρίτερα ο Κωνσταντίνος Σκενδέρης⁵² και ο Χαράλαμπος Καρμίτσης⁵³. Ο Δημήτριος Καλλίμαχος συμφωνούσε επίσης με αυτά τα αριθμητικά δεδομένα,

⁴⁹ Σπύρος Ασδραχάς-Ν.Καραπιδάκης, «Η κίνηση του πληθυσμού», Ασδραχάς Σπύρος (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, συν. Ν.Ε.Καραπιδάκης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευτυχία Λιάτα, Άννα Ματθαίου, Michel Sivignon, Traian Stoianovich, τ. Α', Αθήνα 2003, σσ.136-149.

⁵⁰ Κωνσταντίνα Καρακώστα, «Η διασπορά των Μοσχοπολιτών προς Μοναστήρι, Κρούσοβο, Βελεσσά και Θεσσαλονίκη», *Διεθνές Συμπόσιο «Χριστιανική Μακεδονία Θεσσαλονίκη-Μοσχόπολη και τα πέριξ»*, Θεσσαλονίκη (2-4 Νοεμβρίου) 2007.

⁵¹ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ.75-76, ο ίδιος, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, ό.π., σ.161.

⁵² Κων. Σκενδέρης, *Ιστορία της Αρχαίας και Συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, ό.π., σ.10.

⁵³ Χ. Καρμίτσης, *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος*, ό.π., σ.60.

θέσεις με τις οποίες συντάχθηκαν και οι Ευλόγιος Κουρίλας⁵⁴, Θεόδωρος Βελλιανίτης⁵⁵, αλλά ασπαζόταν και ο Alexandre Rubin⁵⁶. Με την άποψη των Theodor Caridan και Francois Rouqueville, στους οποίους και παραπέμπει, ταυτίστηκε ο Mario Ruffini⁵⁷, ο οποίος έκανε επίσης λόγο για 60.000 κατοίκους. Για 12.000 οικογένειες και όχι για 12.000 σπίτια κάνουν λόγο ο Λάμπρος Κουτσονίκας⁵⁸, ο Παναγιώτης Αραβαντινός⁵⁹ και οι Βουτυράς, Βρετός και Βαφειάδης⁶⁰, υπολογίζοντας τον πληθυσμό περίπου στις 50.000 με 60.000, ενώ χωρίς αναφορά σε πληθυσμιακούς αριθμούς εμφανίζεται το έργο των Κοσμά Θεοπροτού και Αθανάσιου Ψαλίδα, οι οποίοι υποστήριξαν ότι πριν την καταστροφή της η Μοσχόπολη διέθετε 10.000 σπίτια⁶¹.

Πιο μετριοπαθείς οι Νικόλαος Λωρέντης⁶², William Martin Leake⁶³ και Ιωάννης Λαμπριδής⁶⁴ θεωρούσαν ότι ο πληθυσμός της πόλης έφθανε περίπου στις 40.000 ψυχές. Αντίθετα, ο Gustav Weigand θεωρούσε τις 40.000 ως κατώτατο όριο του πληθυσμού της πόλης, το οποίο μπορούσε να φθάσει μέχρι και τις 60.000⁶⁵. Στον αντίποδα των παραπάνω υπολογισμών βρίσκονται οι υπερβολικές θεωρήσεις των Σπυρίδωνα Λάμπρου⁶⁶ και Σωκράτη Λιάκου⁶⁷, οι οποίοι υπολόγιζαν τον πληθυσμό της Μοσχόπολης σε 85.000, ενώ με μεγάλη

⁵⁴ Δ. Καλλίμαχος, «Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως», ό.π., ο ίδιος, «Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913», *Ηπειρωτική Εστία* τχ.71 (1958) 183-188, Ε. Κουρίλας, «Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής», ό.π.

⁵⁵ Θ. Βελλιανίτης, «Μια εξαφανισθείσα πόλις», ό.π. Ο Θ. Γεωργιάδης συμφωνεί με τον Βελλιανίτη, βλ. σχετικά Θεόφραστος Γεωργιάδης, *Μοσχόπολις*, Αθήνα 1975, σ.8.

⁵⁶ Alexandre Rubin, *Les Roumains de Macédoine*, Βουκουρέστι 1913, σσ.119-120.

⁵⁷ Mario Ruffini, «Un centro Aromeno d' Albania : Moscopoli», *Rivista d' Albania* Γ' (1943) 158-169.

⁵⁸ Λάμπρος Κουτσονίκας, *Γενική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', Αθήνα 1863, σ.96.

⁵⁹ Παν. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Α', ό.π., σ.269, τ. Β', ό.π., σ.35, ο ίδιος, *Περιγραφή της Ηπείρου*, ό.π., σ.121, ο ίδιος, *Μονογραφία περί Κουτσοβλάχων*, ό.π., σ.44.

⁶⁰ Σ.Ι. Βουτυράς, Ι.Α. Βρετός, Γ. Βαφειάδης (επιμ.), *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας*, ό.π., σ.1374.

⁶¹ Κ. Θεοπροτός- Αθ. Ψαλίδα, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου*, ό.π., σ.14.

⁶² Νικ. Λωρέντης, *Νεωτάτη Διδακτική Γεωγραφία*, σ.445.

⁶³ W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. Α', ό.π., σ.343.

⁶⁴ Ι. Λαμπριδής, *Περί των εν Ηπείρω αγαθοεργημάτων*, μέρος Β', ό.π., σ.234.

⁶⁵ G. Weigand, *Οι Αρωμούνοι*, ό.π., σ.142.

⁶⁶ Σπ. Λάμπρου, «Η Μοσχόπολις και η οικογένεια Σίνα», ό.π.

⁶⁷ Σωκράτης Λιάκος, *Η καταγωγή των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 1965, σ.101'. Ο Λιάκος σχετικά με την καταγωγή των Μοσχοπολιτών είχε υποστηρίξει μια διαφορετική θεωρία από αυτές που αναφέρθηκαν ανωτέρω, καθώς ήθελε τους κατοίκους της να είναι ήδη αστικοποιημένοι Βλάχοι όταν έφθασαν να κατοικήσουν την Μοσχόπολη. Όπως ισχυρίστηκε αυτοί προέρχονταν από την Δεάβολη, σημαντική πόλη και έδρα επισκόπου, η οποία, όμως, παρήκμασε μετά το 1480 και την ανάδειξη της Κορυτσάς σε διοικητικό κέντρο. Οι κάτοικοί της με τον επίσκοπό τους έφυγαν και εγκαταστάθηκαν στη Μοσχόπολη. Σε αυτούς προστέθηκαν στη συνέχεια αρχοντικές οικογένειες της Κωνσταντινούπολης μετά την άλωσή της.

απόκλιση προβάλλεται η άποψη του Grigorii Arsh, ο οποίος πίστευε ότι στα μέσα του 18ου αιώνα ο πληθυσμός της Μοσχόπολης κυμαινόταν ανάμεσα στις 15.000-20.000 ⁶⁸.

Πέρα, όμως, από το ζήτημα του αριθμητικού μεγέθους της Μοσχόπολης υπάρχει και το θέμα της πληθυσμιακής σύστασής της. Οι διάφοροι μελετητές δε φαίνεται να συμφωνούν μεταξύ τους αναφορικά με το κατά πόσο η πόλη κατοικούνταν αποκλειστικά και μόνο από βλαχόφωνο πληθυσμό ή αν μαζί με αυτόν συνυπήρχαν και κάποιοι αλβανόφωνοι και σλαβόφωνοι. Ο Μαρτινιανός δεν κάνει πουθενά λόγο για την πιθανότητα να κατοικούσαν στην πόλη και άλλοι κάτοικοι εκτός των βλαχόφωνων Ελλήνων, στοιχείο που το στηρίζει στο ότι εξαιτίας των προνομίων δεν ήταν δυνατή η εγκατάσταση Τούρκων μέσα στην πόλη⁶⁹, χωρίς ωστόσο να αναφέρει οτιδήποτε άλλο για την παρουσία κατοίκων άλλων εθνικοτήτων. Σχετικά με το θρήσκευμα των παροικούντων το μόνο που αναφέρει είναι ότι η Μοσχόπολη ήταν ένας «συνοικισμός αμιγώς χριστιανικός»⁷⁰, αποκλείοντας το ενδεχόμενο παρουσίας Αλβανών ή σλαβόφωνων μουσουλμάνων. Η θέση του Μαρτινιανού συμπορευόταν με τις απόψεις άλλων ιστορικών και ερευνητών, οι οποίοι είχαν ασχοληθεί με την Μοσχόπολη πολύ πριν από αυτόν.

Πρώτος ο Johann Thunmann σημείωνε απερίφραστα ότι οι κάτοικοι της Μοσχόπολης μιλούσαν όλοι βλαχικά⁷¹, ισχυρισμός με ιδιαίτερη βαρύτητα καθώς αντικείμενο της έρευνάς του δεν αποτελούσαν μόνο οι Βλάχοι, αλλά και οι Αλβανοί. Με αυτή την άποψη συντάχτηκε και ο Αυστριακός πρόξενος Johann Hahn, ο οποίος έκανε λόγο για τους Βλάχους κατοίκους της «πλούσιας χριστιανικής πόλης»⁷², ενώ και ο Γεώργιος Ρόζιας έγραφε ότι η πόλη «κατοικείται μόνον από Ρωμαίους»⁷³. Τον χριστιανικό χαρακτήρα της πόλης πρόβαλε επίσης και ο Λάμπρος Κουτσονίκας⁷⁴, χωρίς όμως να ξεκαθαρίζει την εθνολογική προέλευση αυτών των Χριστιανών, ενώ αντίθετα για παρουσία και Αλβανών Χριστιανών έκανε λόγο ο Θωμάς Πασχίδης, ο οποίος ωστόσο τόνιζε πως οι Βλάχοι κάτοικοι της Μοσχόπολης ουδέποτε, μέχρι την εποχή του

⁶⁸ Grigorii Arsh, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ' και στις αρχές του ΙΘ' αιώνα, τα Δυτικοαλβανικά Πασαλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, εισ.-επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, μτφ. Αντωνία Διάλλα, Αθήνα 1994, σ.61.

⁶⁹ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολη 1330-1930*, ό.π., σ.79.

⁷⁰ Ό.π.

⁷¹ J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte*, ό.π., σ.178.

⁷² v. Johann Georg Hahn, *Albanesische Studien*, τ.Α', Βιέννη 1853, σ.269.

⁷³ Γ. Ρόζιας, *Εξετάσεις περι των Ρωμαίων*, ό.π., σ.143.

⁷⁴ Λ. Κουτσονίκας, *Γενική Ιστορία*, ό.π., σ.96.

περίπου, «συνέζευξαν τέκνον άρρεν ή θήλυ μετά των συμβιούντων Αλβανών χριστιανών, καίτοι γνωρίζοντες την Αλβανικήν άπαντες»⁷⁵.

Στον αντίποδα των παραπάνω θεωριών βρίσκονται οι απόψεις εκείνων που υποστήριζαν ότι μέσα στην Μοσχόπολη κατοικούσαν εκτός των βλαχόφωνων Ελλήνων και αρκετοί Αλβανοί. Ο Ιωάννης Λαμπριδής πλησιάζει πολύ την άποψη του Πασχίδη⁷⁶, ενώ εκείνος που απερίφραστα σημείωσε την αλβανική παρουσία ήταν ο Ευλόγιος Κουρίλας⁷⁷. Και ο Ηλίας Δασσαρήτης όμως είχε αναφέρει ότι οι πρώτοι οικιστές της Μοσχόπολης ήταν Αλβανοί και στη συνέχεια έφθασαν στην πόλη Βλάχοι από το γειτονικό Βεράτι⁷⁸. Την συγκατοίκηση Βλάχων και Αλβανών μέσα στη Μοσχόπολη υποστήριζαν επίσης και ο Σωκράτης Λιάκος και η Miranda Vickers⁷⁹.

Μετά από όλα αυτά γίνεται αβίαστα αντιληπτό ότι το ζήτημα του πληθυσμού της Μοσχόπολης, είναι, όπως άλλωστε και τα περισσότερα ζητήματα που αφορούν στην ιστορία της πόλης, περισσότερο εύτοκο σε προβληματισμούς σε αντίθεση με τις πηγές που γνωρίζουμε. Τα στοιχεία που έχουν παρατεθεί κατά καιρούς προέρχονται κυρίως από ιστοριοδίφες, οι οποίοι αναπαρήγαγαν τα γραφόμενα προγενέστερων, γεγονός που τα καθιστά εξ αρχής επιστημονικά ασταθή. Η έρευνα στο Πρωθυπουργικό Αρχείο της Κωνσταντινούπολης ανέτρεψε αρκετά από τα ιστοριογραφικά δεδομένα που αναπαράγονται και επέτρεψε να διαφανούν οι ρεαλιστικές τους διαστάσεις. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί εξ αρχής ότι τα οθωμανικά έγγραφα που μελετήθηκαν και χρησιμοποιούνται στην παρούσα εργασία, ως μοναδικό αρχειακό τεκμήριο για την πόλη πριν την καταστροφή της, δεν είναι δημογραφικά έγγραφα. Ακριβή πληθυσμιακά δεδομένα για την υπό μελέτη εποχή, έγγραφα δηλαδή που να φωτίζουν την δημογραφική εικόνα και τις αριθμητικές διακυμάνσεις που συνέβησαν στον πληθυσμιακό ιστό της Αυτοκρατορίας δεν υπάρχουν. Παρόλο που τον 15ο και 16ο αιώνα είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε με σχετική ασφάλεια αρκετά πληθυσμιακά μεγέθη, δεν ισχύει το ίδιο και για τον 17ο αιώνα. Η αιτία θα πρέπει να αναζητηθεί αποκλειστικά στην αλλαγή του φορολογικού συστήματος της Αυτοκρατορίας. Το τιμαριωτικό καθεστώς είχε ανάγκη καταλόγων, στους οποίους καταγράφονταν

⁷⁵ Θ. Πασχίδης, «Μονογραφία περί Βλάχων», *Πανδώρα*, Κ' ό.π.

⁷⁶ Ι. Λαμπριδής, *Περί των εν Ηπειρώ αγαθοεργημάτων*, μέρος Β', ό.π., σ.236.

⁷⁷ Ε. Κουρίλας, «Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής», ό.π.

⁷⁸ Η. Δασσαρήτης, «Περί της Κορυτσάς», ό.π.

⁷⁹ Σ. Λιάκος, *Η καταγωγή των Βλάχων*, ό.π., σ.162, κάνει λόγο για ελάχιστους Αρβανίτες που ζούσαν στην πόλη. Βλ. επίσης Miranda Vickers, *Οι Αλβανοί, νεότερη και σύγχρονη ιστορία*, Αθήνα 1997, σ.37.

όλοι όσοι υπόκειντο σε φορολογία προκειμένου να υπολογιστούν οι χρηματικές εισφορές που συγκέντρωνε κάθε φορά η κάθε επαρχία. Η παρακμή και η τελική αποσύνθεση του τιμαριωτικού συστήματος όμως τον 17ο αιώνα σήμανε βαθύτατες μετατοπίσεις στον τρόπο συγκέντρωσης και είσπραξης των φόρων, επομένως και αλλαγή στον τρόπο οργάνωσης των φορολογικών καταλόγων. Στο εξής δεν χρησιμοποιούνταν συγκεντρωτικά δημοσιονομικά κατάστιχα, αλλά εισήχθη η έννοια της φορολογικής ενότητας. Έτσι η προσπάθεια εξαγωγής αριθμητικών πληθυσμιακών συμπερασμάτων καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη και επισφαλής⁸⁰. Ωστόσο, όταν δεν υπάρχει άλλη δυνατότητα χρησιμοποιούνται πολύ συχνά από τους ερευνητές δημοσιονομικά κατάστιχα, τα οποία αν και υπόκεινται σε πολλούς περιορισμούς, ωστόσο είναι σε θέση να δώσουν μια σχηματική δημογραφική εικόνα. Και στην προκειμένη περίπτωση η πληθυσμιακή εικόνα που δίνεται βρίσκεται στον αντίποδα των ιστοριοδιφικών ρομαντικών μυθευμάτων.

Πιο συγκεκριμένα η αναλυτική ανάγνωση ενός κατάστιχου (defter) των «Cizye-i Gebran», όπου βρίσκονται συγκεντρωμένες πολλές και σημαντικές πληροφορίες για τον κεφαλικό φόρο (cizye) που πλήρωναν οι Χριστιανοί του βιλαετιού της Κορυτσάς, έδειξε ότι ανάμεσα στους οικισμούς δεν υπάρχει κάποιος με το όνομα Μοσχόπολη ή Βοσκόπολη ή με κάποια συγγενική ονομασία που να παραπέμπει άμεσα στη Μοσχόπολη. Εντοπίστηκε, όμως, ένα έγγραφο με ημερομηνία 22 Φεβρουαρίου 1678 (29 Zilhicce 1088)⁸¹, στο οποίο γίνεται λόγος για ένα χωριό με το όνομα «Uskorol». Πρόκειται αδιαμφισβήτητα για το μοναδικό χωριό του βιλαετιού, η ονομασία του οποίου βρίσκεται πιο κοντά σε αυτήν της Βοσκόπολης και μάλλον πρόκειται για αυτή. Στο εν λόγω έγγραφο αναφέρεται ότι στο χωριό Uskorol υπάρχουν 1.000 εστίες (hane). Αρχικά θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα κατάστιχα του κεφαλικού φόρου επιτρέπουν την αριθμητική προσέγγιση του φορολογούμενου πληθυσμού και όχι του πραγματικού, καθώς στην προκειμένη φορολογία υπόκειντο μόνο οι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί. Το δεδομένο αυτό εξηγεί απόλυτα την αδυναμία εξαγωγής συνολικών δημογραφικών συμπερασμάτων στη βάση των εν λόγω

⁸⁰ Fatma Acun, «A Portrait of the Ottoman Cities», *Muslim World* 92/τχ.3-4 (2002) XCII 255-285, Metin Coşgel, «Ottoman Tax Registers (Tahrir Defterleri)», *Historical Methods* ΛΖ' /τχ.2 (2004) 87-99, Φωκίων Κοτζαγιώργης, *Μικρές πόλεις της ελληνικής χερσονήσου κατά την πρώιμη νεώτερη εποχή: Η περίπτωση της Ξάνθης (15ος-17ος αι.)*, Ξάνθη 2008, σσ.29-30.

⁸¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), Maliyeden Müdevver Defter (MAD. d) No 15120, έγγραφο φορολογίας των Χριστιανών του Βιλαετιού της Κορυτσάς. Βλ. Παράρτημα, Εγγράφο 1. Στο εξής η παραπομπή θα σχηματίζεται από τα αρχικά του Αρχείου και της αρχειακής συλλογής.

φορολογικών καταλόγων. Και σε ένα ειδικότερο πεδίο όμως που αφορά αποκλειστικά στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς, τα *cizye defterleri* παρουσιάζουν επιπλέον αδυναμίες σε ακριβείς αριθμητικούς υπολογισμούς. Οι ασθενέστερες φορολογικές ομάδες, στις οποίες εντάσσονταν κυρίως οι χήρες, οι υπερήλικες, οι ανάπηροι και όσοι είχαν πολύ χαμηλό εισόδημα απαλλάσσονταν πολύ συχνά από την καταβολή του φόρου, ο οποίος από τον 17ο αιώνα και έπειτα πληρώνονταν κατ' αποκοπή (*maktu*) και έτσι οδηγούνταν απευθείας στο αυτοκρατορικό ταμείο, χωρίς την ανάγκη ύπαρξης και επομένως ανανέωσης των καταλόγων. Σε όλη τη διάρκεια του 17ου αιώνα μοναδικό μέλημα της Αυτοκρατορίας ήταν η συγκέντρωση της φορολογίας και όχι ο πληθυσμός στον οποίο αντιστοιχούσε αυτή η φορολογία⁸².

Πέρα από τους περιορισμούς και τις αδυναμίες όμως που μόλις σημειώθηκαν, επιπλέον προβλήματα δημιουργούνται και από τη φορολογική μονάδα του *hane*, η έννοια του οποίου ποίκιλλε κατά περίπτωση. Κυρίαρχο πρόβλημα και αναπάντητο ερώτημα παραμένει πάντοτε πόσα άτομα περιλάμβανε η κάθε εστία, το κάθε νοικοκυριό. Στις αρχές της δεκαετίας του 1940 ο Τούρκος ιστορικός Ömer Barkan εισήγαγε τον αριθμητικό συντελεστή 5 για κάθε έναν *hane*. Υπολόγισε δηλαδή σχηματικά τον αριθμό των μελών της κάθε εστίας σε 5 άτομα. Η άποψη του Barkan υποστηρίχθηκε τα επόμενα χρόνια από όλους τους ιστορικούς της οθωμανικής ιστορίας και μόλις το πρόσφατο διάστημα εκφράστηκαν απόψεις αναθεώρησής της. Νεότερες έρευνες έδειξαν ότι ο συντελεστής 5 ήταν υψηλός και πιο ρεαλιστικές εκτιμήσεις θα έδιναν συντελεστές το αριθμητικό εύρος των οποίων θα κυμαίνονταν από το 2,72 έως το 4,31. Και αυτό γιατί πίσω από την έννοια του *hane* περιλαμβάνονταν άλλοτε οι έγγαμοι άνδρες με την οικογένειά τους, άλλοτε οι χήρες (*bive*) και άλλοτε οι άγαμοι άνδρες (*mücerred*), τρεις δηλαδή διαφορετικές ομάδες οι οποίες δεν εκπροσωπούνταν από την ίδια αριθμητική παρουσία⁸³. Ειδικότερα για τον 17ο αιώνα θεωρήθηκε ότι θα πρέπει να χρησιμοποιείται ο συντελεστής 3 προκειμένου να εξαχθούν ασφαλή

⁸² Φ. Κοτζαγιώργης, *Μικρές πόλεις της ελληνικής χερσονήσου*, ό.π., σ.32.

⁸³ Για τους «χανέδες» και τον δημογραφική τους υπολογισμό βλ. Leila Erder, «The measurement of preindustrial population changes: The Ottoman Empire from the 15th to the 17th century», *Middle Eastern Studies* ΙΑ' /τχ.3 (2006) 284-301, Machiel Kiel, «Remarks on the administration of the poll tax (*cizye*) in the ottoman Balkans and value of poll tax registers (*cizye defterleri*) for demographic research», *Etudes Balkaniques* ΚΣΤ' /τχ.4 (1990), 70-104, Oktay Özel, «Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th centuries: The “Demographic Crisis” reconsidered», *Journal of Middle East Studies* ΛΣΤ' (2004) 183-205, Φ. Κοτζαγιώργης, *Μικρές πόλεις της ελληνικής χερσονήσου*, ό.π., σ.37-28.

συμπεράσματα δημογραφικού περιεχομένου. Με βάση τα παραπάνω δεδομένα λοιπόν η Μοσχόπολη φαίνεται ότι αριθμούσε περίπου 3.000 χριστιανούς κατοίκους το 1678. Στα πληθυσμιακά αυτά δεδομένα θα πρέπει να υπολογίσει κανείς και μια μεγάλη μερίδα ανθρώπων (λ.χ. ιερείς, τρελοί, αρματολοί, ανάπηροι, ένοπλοι, γέροι, παιδιά), οι οποίοι εξαιρούνταν του κεφαλικού φόρου. Προκειμένου να συμπεριλαμβάνονται τα άτομα αυτά στο συνολικό αποτέλεσμα ο Barkan είχε υποστηρίξει ότι θα πρέπει κάθε φορά να προστίθεται ένα 10% στο αρχικό εκτιμώμενο αριθμητικό μέγεθος⁸⁴. Το ίδιο ακριβώς έγγραφο βρέθηκε και με χρονολογία ενός έτους πριν, στοιχείο που δηλώνει την πρωτοτυπία του, λόγω της παλαιότητάς του. Το δεύτερο θα ήταν κατά πάσα πιθανότητα αντίγραφο, το οποίο θα στάλθηκε στις διοικητικές υπηρεσίες της Κωνσταντινούπολης⁸⁵.

Πολύ σημαντικό αποδεικνύεται ένα φορολογικό κατάστιχο του καζά της Κορυτσάς (Göricce/Korce) με χρονολογία 1107/1696 ⁸⁶. Και σε αυτή την περίπτωση η Μοσχόπολη δεν εμφανίζεται πουθενά, ενώ εντοπίζεται και πάλι το χωριό Uskorol, το οποίο είναι το μόνο ολόκληρου του καζά, το οποίο παραπέμπει ηχητικά στην Μοσχόπολη. Το έγγραφο είναι ένας ονομαστικός κατάλογος όσων κατοίκων πλήρωναν κεφαλικό φόρο (cizye), όπου δίπλα στον κάθε εγγεγραμμένο σημειώνεται και το όνομα του πατέρα. Στο εν λόγω κατάστιχο λοιπόν αναφέρονται ως υπόχρεοι της φορολογίας κάτοικοι τα ονόματα των οποίων ήταν Κώστας, Γιάννης, Δήμος, Μάνος, Γιώργος, Μιχάλης, Μήσος, Νάσος, αλλά και Coco, Simno, Yaniko, Yovan, Esferon, Andrecika, Doşen, Verşo. Δυστυχώς και στην περίπτωση της ονοματολογίας οι οθωμανικές πηγές εμφανίζουν δεκάδες λάθη και παραλήψεις, εξαιτίας των οποίων δεν μπορεί να διευκρινιστεί η εθνική καταγωγή των απογραφέντων. Πέρα από τα γνωστά προβλήματα που θέτει η οθωμανική γραφή (με το δυσανάγνωστο του χαρακτήρα της και την πολλαπλότητα της εκφώνησης των ονομάτων), οι κατάλογοι εμφανίζουν πολλές φορές και τεχνικά προβλήματα που εντοπίζονται στην σύγχυση των ονομάτων και στα λάθη στην καταχώρισή τους⁸⁷. Ωστόσο από το παραπάνω έγγραφο μπορεί να υποστηριχθεί με σχετική ασφάλεια η άποψη της παρουσίας σλαβικού στοιχείου στην πόλη. Αν υπολογίσει μάλιστα κανείς ότι υπόχρεοι του κεφαλικού φόρου ήταν μόνο όσοι είχαν οικία στην διάθεσή

⁸⁴ Φ. Κοτσαγιώργης, *Μικρές πόλεις της ελληνικής χερσονήσου*, ό.π., σ.137.

⁸⁵ B.O.A., MAD d Defter No 15156.

⁸⁶ B.O.A., MAD d Defter No 1271, φορολογικό κατάστιχο κεφαλικού φόρου. Βλ. Παρ. Έγγραφο 2.

⁸⁷ Φ. Κοτσαγιώργης, *Μικρές πόλεις της ελληνικής χερσονήσου*, ό.π., σ.147.

τους και επομένως δεν ήταν ανέσιοι υπηρέτες, που απλά φιλοξενούνταν σε κάποιο σπίτι, τότε προκύπτει εμφαντικά το στοιχείο ότι στην πόλη ζούσαν και Σλάβοι.

Μεγάλο ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει και μια άλλη παράμετρος του εγγράφου που σχετίζεται με το μέγεθος του πληθυσμού της πόλης. Στον φορολογικό κατάλογο σημειώνεται ότι η πόλη διαθέτει 1.484 φορολογούμενα πρόσωπα (*neferan*). Η εν λόγω απογραφή διενεργήθηκε μετά το 1691 και τη φορολογική μεταρρύθμιση που εισήγαγε η Αυτοκρατορία για την συγκέντρωση του κεφαλικού φόρου. Το νέο εισπρακτικό σύστημα που αποφασίστηκε τότε είχε ως επίκεντρό του φορολογούμενα πρόσωπα και όχι εστίες, με αποτέλεσμα να αρχίσουν έκτοτε να συντάσσονται λεπτομερείς ονοματολογικοί κατάλογοι. Η αλλαγή αυτή του φορολογικού συστήματος είναι εξαιρετικά σημαντική για τη συναγωγή δημογραφικών συμπερασμάτων, τα οποία από το 1691 και έπειτα μπορούν πλέον να προσεγγιστούν με μεγαλύτερη ασφάλεια στη σχετική απόκλισή τους από την πραγματικότητα⁸⁸. Ο κάθε ενήλικας άνδρας (*nefer*), ο οποίος συναντάται στο εξής στα φορολογικά κατάστιχα, υποστηρίχθηκε ότι αντιπροσωπεύει το 1/3 του συνόλου του πληθυσμού μιας περιοχής κατά τη διάρκεια της προβιομηχανικής περιόδου⁸⁹. Στην προκειμένη απογραφή λοιπόν του 1696 ο αριθμός των καταγεγραμμένων *neferan* αντιστοιχεί σε 4.452 μη μουσουλμάνους κατοίκους. Προσθέτοντας και το 10% ο αριθμός των κατοίκων φθάνει τις 4.897. Συγκριτικά μάλιστα με τα δεδομένα του προηγούμενου φορολογικού κατάστιχου που μελετήθηκε, αυτού του 1678, η πόλη φαίνεται ότι αύξησε τον πληθυσμό της κατά 1.591 κατοίκους περίπου σε διάστημα είκοσι χρόνων.

Εκεί όμως, που αξίζει πραγματικά να σταθεί κανείς, είναι ένα έγγραφο του 1774, το οποίο στάλθηκε από μουτεσελίμη (φοροεισπράκτορα) Κορυτσάς στον βεζίρη της Κωνσταντινούπολης και αφορούσε στις χρηματικές απαιτήσεις του Σουλτάνου από τους κατοίκους της περιοχής. Όπως αναφέρεται, ο Σουλτάνος από το 1769 και έπειτα ζητούσε κάθε χρόνο από την περιοχή της Κορυτσάς 1.000 άλογα ή τα χρήματα που αντιστοιχούσαν στην αξία τους. Ο μουτεσελίμης είχε ενημερώσει το παλάτι ότι τα χρήματα της προηγούμενης χρονιάς τα είχε συγκεντρώσει και μάλιστα υπήρχαν γραπτές αποδείξεις γι' αυτό,

⁸⁸ Ό.π., σσ.34, 71.

⁸⁹ L. Erder, «The measurement of preindustrial population changes», ό.π., Μ. Kiel, «Remarks on the administration of the poll tax (*cizye*)», ό.π., Φ. Κοτζιαγιώργης, *Μικρές πόλεις της ελληνικής χερσονήσου*, ό.π., σ.137.

αλλά οι αγιάννιδες⁹⁰ τα καταχράστηκαν και δεν τα έστειλαν. Παρολαυτά ο βεζίρης ζήτησε τα περσινά χρήματα και τα άλογα της χροιάς να αποσταλούν στον Σουλτάνο. Σε αυτή του την απαίτηση απαντά στο προκείμενο έγγραφο ο μουτεσελίμης, ο οποίος ξεκαθαρίζει ότι είναι αδύνατο να συμβεί αυτό από τη στιγμή που η Μοσχόπολη και οι γύρω οικισμοί της σχεδόν ερημώθηκαν και οι κάτοικοί τους έφυγαν στο Μοναστήρι και σε άλλους καζάδες. Το έγγραφο αποκτά επιπλέον αξία αν σκεφθεί κανείς ότι συνάχτηκε μετά το 1769 και την μεγάλη καταστροφή της πόλης. Στο έγγραφο λοιπόν η Μοσχόπολη, η οποία σημειώνεται ως *Iskorol*, αναφέρεται ως ναχιγιές (*nahiye*). Αυτός και μόνο ο χαρακτηρισμός είναι πολύ σημαντικός για την πληθυσμιακή σύσταση και τη δυναμική της πόλης, αφού ο ναϊμπης, ο έχων δηλαδή τη δικαστική τάξη του ναχιγιέ, βρισκόταν πάντοτε σε περιοχές με λίγο πληθυσμό και με μικρή έως μηδενική μουσουλμανική εκπροσώπηση. Αντίθετα, στις μεγάλες πόλεις με ισχυρή μουσουλμανική παρουσία, όπως για παράδειγμα στη γειτονική Κορυτσά, υπήρχε πάντοτε καδής (ιεροδίκης)⁹¹.

Ολοκληρώνοντας την θεματική για τον πληθυσμό της Μοσχόπολης εκείνο που αδιαμφισβήτητα προκύπτει είναι ότι δεν έχουμε στη διάθεσή μας στοιχεία τέτοια που να μπορούν να εγγυηθούν μια ασφαλή τοποθέτηση. Τα όποια πληθυσμιακά δεδομένα έχουν γραφεί κατά καιρούς έχουν στηριχθεί εν πολλοίς σε μια διογκωμένη προφορική παράδοση, ενώ οι περισσότεροι που ασχολήθηκαν με την πόλη αναπαρήγαγαν την προγενέστερη βιβλιογραφία και κυρίως όσα προέρχονται από τον Μαρτινιανό. Δεν μπορούμε επομένως να συνάγουμε ασφαλή συμπεράσματα για το αν ήταν μια απόλυτα βλαχική πόλη, ωστόσο εκείνο που προβάλλει σίγουρο είναι ότι ήταν βλαχόφωνη στη συντριπτική της πλειονότητα. Τα φορολογικά κατάστιχα πάντως που μελετήθηκαν έδειξαν ότι μέσα στην Μοσχόπολη κατοικούσαν και κάτοικοι σλάβοι στην καταγωγή, όπως φαίνεται από τα ονόματά τους, ενώ μετέωρο παραμένει το ζήτημα της αλβανικής παρουσίας στην πόλη⁹².

Από την άλλη πλευρά ίσως να πρέπει να θεωρηθεί σωστή η θέση του Μαρτινιανού, ότι μέσα στην πόλη δεν επιτρεπόταν η παρουσία Μουσουλμάνων

⁹⁰ Αγιάννης (*âyan*), τοπικός άρχοντας (πρόκριτος), κάτοχος ενός *âyanlık*.

⁹¹ B.O.A., C.M.L. 756 30782, οικονομικό έγγραφο.

⁹² Ο Αστ. Κουκούδης υποστηρίζει ότι μέσα στην Μοσχόπολη κατοικούσαν αλβανόφωνοι και ελληνόφωνοι Χριστιανοί και ίσως και κάποιοι σλαβόφωνοι, επειδή, όμως, οι περισσότεροι κάτοικοι της πόλης ήταν βλαχόφωνοι, συμπαρέσυραν και τους υπόλοιπους στο να μάθουν και να μιλούν τα Βλαχικά. Βλ. σχετικά Αστ. Κουκούδης, *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά*, ό.π., σσ. 31-33. Η τοποθέτηση του Κουκούδη, η οποία και υιοθετείται πλήρως ως απόλυτα ευλογοφανής, στην ουσία είναι μια καθ' όλα εύλογη υπόθεση που στερείται όμως τεκμηριωτικής βάσης.

κατοίκων⁹³. Πάντως η οικονομία της Μοσχόπολης ήταν τέτοια που δεν προβάλλει καθόλου μακρινό το ενδεχόμενο να ζούσαν μέσα στην πόλη και μη Βλάχοι, οι οποίοι θα συνέβαλαν στην ανάπτυξή της και θα συνέδραμαν στις εκτεταμένες ανάγκες που είχε να καλύψει. Αυτοί ήταν πιθανό να αναζητήσαν στην Μοσχόπολη εργασία και χρήματα που τους ήταν απαραίτητα για την επιβίωσή τους. Άλλωστε δεν είναι δυνατό ο πλούτος της πόλης και οι δυνατότητες πλουτισμού που προσέφερε να μην προσέλκυσαν το ενδιαφέρον των σύνοικων λαών. Υπήρχαν δηλαδή αμφίδρομες δυνάμεις «αναγκαιότητας», οι οποίες ξεκινούσαν τόσο από την Μοσχόπολη, όσο και από τους γύρω πληθυσμούς για να εξυπηρετήσουν κάθε φορά τις αντίστοιχες ανάγκες της κάθε πλευράς. Βέβαια, όλα αυτά παραμένουν εικασίες που μπορούν να εξαντληθούν μόνο σε επίπεδο προβληματισμού και δεν μπορούν να αποδειχθούν, όσο δεν υπάρχουν απογραφικά δεδομένα.

Πέρα, όμως, από τη σύνθεση ζωηρό παραμένει και το ζήτημα του μεγέθους του πληθυσμού της Μοσχόπολης. Η μαζικότητα της πληθυσμιακής εξόδου που παρατηρήθηκε και η εκτεταμένη παρουσία των κατοίκων της στην Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη σαφώς και υποδεικνύουν τη μεγάλη αριθμητική δυναμική του πληθυσμού της. Από την άλλη πλευρά η έρευνα στους καταλόγους των οθωμανικών αρχείων της Κωνσταντινούπολης δεν απέδειξε ότι η Μοσχόπολη ήταν μια πόλη τόσο πολυδύναμη. Προκύπτει δηλαδή εύλογα το ερώτημα, πως ήταν δυνατό μια πόλη 60.000 και 80.000 κατοίκων, όπως ισχυρίζονται διάφοροι ιστορικοί, να διέφυγε των εκτεταμένων οθωμανικών αναφορών και επομένως του οθωμανικού ενδιαφέροντος. Σαφώς επρόκειτο για μια πόλη μεγάλη. Θα ήταν όμως εξαιρετικά δύσκολο να συντηρήσει στα εδάφη της πληθυσμό, ο όγκος του οποίου θα ξεπερνούσε και στις πιο φιλόδοξες εκτιμήσεις τις 40.000 ⁹⁴.

Τα στοιχεία που προέκυψαν μέσα από τα φορολογικά κατάστιχα, αν και λιγοστά, ωστόσο είναι ικανά να ανασυνθέσουν πλήρως τις τάξεις των πληθυσμιακών μεγεθών που σημειώθηκαν στην αρχή. Τα οθωμανικά έγγραφα που παρατέθηκαν έδειξαν ότι το 1678 η Μοσχόπολη αριθμούσε 1.000 νοικοκυριά και είκοσι χρόνια αργότερα ο μη μουσουλμανικός πληθυσμός της προσπαθούσε να φθάσει τις 5.000. Η εικόνα των οθωμανικών αρχείων όχι μόνο δεν μπορεί να συμπορευτεί, αλλά βρίσκεται και σε καταφανή αντίθεση με τους

⁹³ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολη 1330-1930*, ό.π., σ.82.

⁹⁴ Κων. Καρακώστα, «Η διασπορά των Μοσχοπολιτών προς Μοναστήρι, Κρούσοβο, Βελεσσά και Θεσσαλονίκη», *Χριστιανική Μακεδονία*, ό.π.

ισχυρισμούς όλων εκείνων που υποστήριξαν ότι στα 1740 η πόλη αριθμούσε 12.000 σπίτια. Δεν είναι δυνατόν να χτίστηκαν περισσότερα από 10.000 σπίτια σε διάστημα μόλις 44 χρόνων, όσο μεγάλοι κι αν ήταν οι ρυθμοί ανάπτυξης της πόλης. Το μεγαλύτερο πρόβλημα το δημιούργησε μάλλον ο Μαρτινιανός, στον οποίο στηρίχθηκαν αποκλειστικά οι ιστοριοδίφες που ακολούθησαν. Εκείνοι όμως οι οποίοι πρώτοι δημιούργησαν αυτή την εικόνα για την πόλη ήταν οι ίδιοι οι Μοσχοπολίτες, οι οποίοι ήθελαν να συνδέσουν τον πλούτο των εμπορικών τους δραστηριοτήτων με ένα πολυδύναμο και πολυάνθρωπο αστικό κέντρο.

Ήθελαν δηλαδή να προβάλλουν ότι κατάγονταν από μια μεγάλη και πολυάνθρωπη πόλη. Στην προσπάθειά τους να εξάρουν το μεγαλείο της Μοσχόπλης βρέθηκαν να αναφέρονται σε αριθμούς που δεν επιβεβαιώνονται από καμία πηγή. Δυστυχώς η απουσία πληθυσμιακών αρχειακών δεδομένων, σε συνδυασμό με την «μυθική» διάσταση που έλαβε ο πλούτος και η ακμή της πόλης λειτούργησαν μοναδικά στη διατύπωση διαφόρων θεωριών που ξέφευγαν πλήρως από τα όρια της πραγματικότητας και ενέπιπταν περισσότερο στα όρια της μυθοπλασίας. Πράγματι, για τον πληθυσμό της Μοσχόπολης γνωρίζουμε πολλά περισσότερα πράγματα μετά τις δύο καταστροφές της πόλης και πολύ λιγότερα για τα χρόνια της ακμής της.

Οι υπερβολικοί αριθμοί όμως που αναφέρθηκαν ενέχουν τον κίνδυνο να μας απομακρύνουν πλήρως από την ιστορική πραγματικότητα. Με βάση το παραπάνω δεδομένο θα ήταν πραγματικά εξαιρετικά διαφωτιστικό να είχαμε στη διάθεσή μας στοιχεία για τον πληθυσμό της Μοσχόπολης, όχι μόνο για να απαντήσουμε στο ερώτημα πόσοι ήταν οι Μοσχοπολίτες, ούτε για να μας λυθεί η απορία αν ήταν όλοι τους Βλάχοι. Αλλά, για να γνωρίζαμε ακριβέστερα και τα κοινωνικά δεδομένα της πόλης. Για τον Εμιλ Ντυρκέμ η μορφή και το μέγεθος ενός πληθυσμού είναι αυτά που καθορίζουν αποκλειστικά την κοινωνική του ζωή. Αλλαγή σε έναν από αυτούς τους δύο άξονες σημαίνει και αλλαγή στο κοινωνικό υπόβαθρο⁹⁵.

3. Η πολιτική, διοικητική και κοινωνική οργάνωση της Μοσχόπολης.

Η πληθυσμιακή δυναμική της Μοσχόπολης προέκυψε εν πολλοίς ως απότοκος του «πολιτικού καθεστώτος» που ίσχυε σε αυτήν. Και όταν γίνεται λόγος για πολιτικό καθεστώς την περίοδο της Τουρκοκρατίας, εννοείται τόσο η

⁹⁵ Δημ. Τσαούσης, *Κοινωνική Δημογραφία*, ό.π., σ.9.

θέση που κατείχε η πόλη μέσα στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα⁹⁶, όσο και το ίδιο το διοικητικό σύστημα που λειτουργούσε στην πόλη⁹⁷. Παρά την αμφισβήτηση που επικρατεί σχετικά με την ύπαρξη ή όχι νομικής πράξης που αναγνώριζε «προνόμια» στους κατακτηθέντες, γεγονός αδιαμφισβήτητο είναι ότι ο Μωάμεθ ο Πορθητής, αμέσως μετά την Άλωση της Πόλης, προέβη στην αναγνώριση δικαιωμάτων αυτοδιοίκησης για τους πληθυσμούς που βρισκόταν κάτω από την δικαιοδοσία του⁹⁸. Βέβαια, τόσο η έκταση, το μέγεθος και η γεωγραφική θέση της τοπικής περιφέρειας, όσο και ο τρόπος λειτουργίας της κοινότητας και κατ' επέκταση ο βαθμός της αυτοδιοίκησής της ποίκιλλαν από κοινότητα σε κοινότητα⁹⁹, ωστόσο υπήρχαν κάποιοι χαρακτηριστικοί παράμετροι που ίσχυαν σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις των κοινοτήτων και αφορούσαν στους διοικούντες αυτών, στον ρόλο τους και τα καθήκοντα τους¹⁰⁰. Ιδεατή κατάσταση για κάθε κοινότητα ήταν να κατορθώσει να υπαχθεί σε ένα σύστημα τέτοιο που θα προέβλεπε όχι μόνο την κατανομή και την είσπραξη των φόρων άμεσα από τον μηχανισμό της κοινότητας, αλλά και την απόδοση του

⁹⁶ Σύντομα, αλλά περιεκτικά το ζήτημα των κοινοτήτων και τα προβλήματα που προκύπτουν από την ένταξη αυτών μέσα στο διοικητικό σύστημα της Αυτοκρατορίας, καθώς και η διαφορά τους από τις κοινότητες του εξωτερικού στο Δέσποινά - Ειρήνη Τσούρκα-Παπαστάθη, «Επισημάνσεις στο διοικητικό σύστημα των ελληνικών κοινοτήτων της Μακεδονίας (17^{ος} - 19^{ος} αι.)», *«Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού»*, ό.π., σσ.271-280. Πιο συγκεκριμένα για τη Μακεδονία βλ. Χαράλαμπος Παπαστάθης, «Η κοινοτική οργάνωση» Ιωάννης Κολιόπουλος, Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Η Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 84-95, Nikolaos Pandazopoulos, «Community laws and customs of western Macedonia under Ottoman Rule», *Balkan Studies B'* (1961) 1-22.

⁹⁷ Αναφερόμενος στις δραστηριότητες εκείνων των κοινοτήτων του τουρκοκρατούμενου ελληνικού χώρου που χαρακτηρίζονταν ως «πόλεις», ο Βασίλης Φίλιας σημείωσε ότι αυτές λειτουργούσαν από οικονομική άποψη ως κέντρα εμπορίου και μεσολάβησης, αλλά και ως μεγάλες αγορές καταναλωτικού χαρακτήρα. Οι πόλεις αυτές, πόλεις-παζάρια, όπως τις χαρακτηρίζει ο Φίλιας, διέφεραν ριζικά από την εικόνα των δυτικοευρωπαϊκών πόλεων, εξαιτίας του ότι δεν αναπτύχθηκαν ποτέ σε αυτόνομα κέντρα, Βασίλης Φίλιας, *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Ι. Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864*, Αθήνα 21975, σσ.23-26.

⁹⁸ Βλ. σχετικά Σταύρος Βουτυράς, *Τα προνόμια των εν Τουρκία Χριστιανικών κοινοτήτων*, χ.τ. 1911, Διον. Ζακυθινός, *Η άλωση της Κωνσταντινουπόλεως και η Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1954, σσ.14-17, Γιώργος Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982, σσ.52-60, Παρασκευάς Κονορτάς, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, Αθήνα 1998, σσ.298-300.

⁹⁹ Απ. Δασκαλάκης, *Ο Ελληνικός λαός κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, ό.π., σσ.51-52, 97-100, Χ. Παπαστάθης, «Ο κοινοτισμός στη Μακεδονία υπό το καθεστώς των «Εθνικών Κανονισμών»», *«Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού»*, ό.π., σσ. 135-155, Νικ. Πανταζόπουλος, *Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν*, Αθήνα 1958, σσ.14-16.

¹⁰⁰ Απ. Δασκαλάκης, *Ο Ελληνικός λαός κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, ό.π., σσ.52-57, Γ. Β. Καββαδίας, «Η ελληνική κοινότητα της Τουρκοκρατίας, Δοκίμιο Ορισμού», *«Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού»*, ό.π., σσ. 503-516, Ι. Χασιώτης, *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης. Ο Ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 2001, σσ.84-85.

συγκεντρωμένου ποσού απευθείας, χωρίς δηλαδή την συμμετοχή και παρέμβαση Τούρκου υπαλλήλου ή άλλου τρίτου προσώπου¹⁰¹, κατάσταση η οποία, σύμφωνα με τον Μαρτινιανό, επετεύχθη στην περίπτωση της Μοσχόπολης.

Σε ό,τι αφορά στις οθωμανικές τοπικές αρχές η Μοσχόπολη ανήκε διοικητικά στον μουτεσελίμη της Κορυτσάς και στον μπεηλέρ-μπεη της Ρούμελης¹⁰². Σύμφωνα πάντα με τον Μαρτινιανό τα προνόμια που προστάτευαν την Μοσχόπολη αφορούσαν στην απαγόρευση εγκατάστασης Τούρκου μέσα στην πόλη, στην αυτοδιοίκησή της από δικούς της δημοτικούς άρχοντες ελεύθερα εκλεγμένους, είχε δηλαδή ένα καθεστώς αυτονομίας, και στην καταβολή τριών μόνο φόρων, αυτών της υποτέλειας, του προβατονόμιου και του κεφαλικού¹⁰³. Σε αυτή λοιπόν την προνομιούχα κοινότητα αναπτύχθηκε ένα κοινωνικό σύστημα «αριστοκρατικής» δομής, το οποίο αποτελούνταν από τρεις τάξεις, διαρθρωμένες στη βάση ιδιαίτερα αυστηρών κριτηρίων που αφορούσαν στην «αρχαιότητα» των οικογενειών, την οικονομική κατάσταση και την επαγγελματική ενασχόλησή τους¹⁰⁴. Η κοινωνία της Μοσχόπολης δηλαδή ήταν μια κοινωνία δομημένη καταρχήν στη βάση της αυτοχθονίας, στοιχείο που αφορούσε στους επιγόνους των ιδρυτών της πόλης, ενώ έπονταν τα κριτήρια της οικονομικής και της πνευματικής κατάστασης των κατοίκων της. Δίπλα στην εξουσία των αρχόντων προσκολλήθηκαν θεσμικά αναγνωρισμένοι παράγοντες, όπως οι συντεχνίες, οι προεστοί και πολύ λιγότερο ο κλήρος, οι οποίοι ασκούσαν σημαντική πολιτική δραστηριότητα στα δρώμενα της πόλης, λαμβάνοντας κάποτε πέρα από τις διοικητικές και δικαστικές αρμοδιότητες¹⁰⁵.

4. Από την κτηνοτροφία στην υφαντουργία. Η είσοδος στο ευρωπαϊκό εμπόριο και η οικονομική ανάπτυξη της Μοσχόπολης.

¹⁰¹ Ιάκωβος Βιοβίτζης, «Η κοινοτική διοίκηση των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατία», 1453-1953, *Η πεντακοσιοστή επέτειος από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως*, Αθήνα 1953, σσ.183-204.

¹⁰² Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σ.151-153, Νικολάος Σχινάς, *Οδοιπορικοί Σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, τ. Β', Αθήνα 1886, σ.212.

¹⁰³ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ.79-86, Ε. Κουρίλας, «Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής», ό.π., Φ. Μιχαλόπουλος, *Μοσχόπολις*, ό.π., σ.13.

¹⁰⁴ Δ.-Ε. Τσούρκα-Παπαστάθη, «Κοινωνική διαστρωμάτωση και διοικητική οργάνωση της Μοσχόπολεως (17ος-18ος αιώνας)», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π., σσ.273-286.

¹⁰⁵ Γ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική*, ό.π., σσ.206-207, 212.

Όλα όσα γνωρίζουμε για την οικονομία της Μοσχόπολης προέρχονται κυρίως από τον Μαρτινιανό, γεγονός που ευθύς εξ αρχής καθιστά προβληματική την όποια προσέγγιση του ζητήματος, αφού δεν υπάρχουν μέχρι σήμερα αρχειακά τεκμήρια που να επιβεβαιώνουν ή να φωτίζουν άλλες παραμέτρους πέρα από εκείνες που παραδίδει ο Μητροπολίτης Ξάνθης. Υπάρχουν μόνο κάποια γενικά στοιχεία, όχι όμως κάποιο δεδομένο που να ενημερώνει λόγου χάρη για το ποιες ήταν οι πρώτες επιχειρήσεις που συστάθηκαν ή για το πως αυτές εξελίχθηκαν. Γνωρίζουμε δηλαδή γενικά ότι υπήρξε ένα πρότυπο ανάπτυξης για κάποιες ορεινές κοινότητες, ωστόσο δεν διαθέτουμε συγκεκριμένα στοιχεία που να φωτίζουν την ιδιαίτερη σχέση που συνέδεε την υφαντουργική με το εμπόριο και συνακόλουθα με την μετανάστευση. Από την άλλη, το γεγονός ότι δεν έχουμε στοιχεία για τον πληθυσμό της πόλης ούτε ποσοτικά ούτε ποιοτικά δεδομένα αποτελεί σοβαρό ανασταλτικό παράγοντα, καθώς η οικονομική θεωρία έχει αποδείξει ότι το άτομο είναι σαφώς το δρών υποκείμενο της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά είναι και ο αντικειμενικός σκοπός της οικονομικής ανάπτυξης¹⁰⁶. Οι μελέτες της οικιστικής γεωγραφίας από την πλευρά τους απέδειξαν ότι οι οικισμοί, αλλά και οι οικογένειες της προβιομηχανικής περιόδου ήταν συγκροτημένοι σύμφωνα με το πρότυπο των παραγωγικών εγκαταστάσεων, το οποίο είναι απόλυτα προσαρμοσμένο στην τοπογραφία του εδάφους, τις κλιματολογικές συνθήκες και τις ιστορικές συγκυρίες¹⁰⁷.

Η ανασύνθεση της οικονομικής ζωής της Μοσχόπολης δεν είναι δυνατόν να επιχειρηθεί μεμονωμένα από το συνολικότερο κλίμα που χαρακτήριζε την οικονομική ζωή των προνομιακών ορεινών, βλαχόφωνων και μη, κοινοτήτων του τουρκοκρατούμενου ελληνικού χώρου¹⁰⁸. Το προνομιακό τους καθεστώς βοήθησε καθοριστικά στην οικονομική τους ανάπτυξη, ενώ παράλληλα τις

¹⁰⁶ Λόης Λαμπριανίδης, *Στοιχεία οικονομικής γεωγραφίας*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ.152-153.

¹⁰⁷ Μιχάλης Αράπογλου, *Οικιστική γεωγραφία της Ηπείρου*, Ιωάννινα 2005, σσ.73-74, 78, Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Ιστορική Δημογραφία*, Αθήνα 1998, σ.57.

¹⁰⁸ Σχετικά με τα χαρακτηριστικά και τον τρόπο λειτουργίας της οθωμανικής οικονομίας και τις ιδιαίτερες προβληματικές που προκύπτουν βλ. S. Asdrachas, «An introduction», ό.π. Για μια συνολικότερη εικόνα της οικονομικής πολιτικής της Αυτοκρατορίας βλ. H. Inalcik, «The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy», Cook M. A. (επιμ.), *Studies in the Economic History of the Middle East, from the rise of Islam to the present day*, Οξφόρδη 1970, σσ.207-218. Εν συντομία η θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέσα στις οικονομικές ευρωπαϊκές εξελίξεις του 17ου αιώνα στο S. Faroqhi, *The Ottoman Empire*, ό.π., σσ.53-55.

απάλλαξε από πλήθος εισφορών¹⁰⁹. Έτσι δεν προβάλλει καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι οι εν λόγω κοινότητες, απαλλαγμένες από πολλές δουλείες του τιμαριωτικού συστήματος, στράφηκαν στην εκμετάλλευση των δυνατοτήτων που προέκυπταν από τη δευτερογενή παραγωγή. Η νηματουργία και η παραγωγή μάλλινων ειδών αποτέλεσαν τις πρώτες βιοτεχνικές δραστηριότητες, στις οποίες προστέθηκε αργότερα σε κάποιες περιοχές και η νημοβαφία¹¹⁰. Η σταδιακή στροφή στο εμπόριο προέκυψε ως διέξοδος για το πλεονάζον πληθυσμιακό δυναμικό όλων αυτών των κοινοτήτων, το οποίο μετατράπηκε έτσι σε ένα πολυάριθμο μεταναστευτικό δυναμικό. Εκείνο επομένως που προκύπτει είναι ότι η ιστορική διάσταση της καθημερινής ζωής των Μοσχοπολιτών πρέπει να αναγνωστεί μέσα σε ένα περιβάλλον τέτοιο που θα καθιστά σαφές από την αρχή ότι η πόλη δεν αποτελεί κάποια φωτεινή εξαίρεση, αλλά τμήμα ενός μοτίβου που συμπεριλαμβάνει παρόμοιες ιστορίες και άλλων κτηνοτροφικών οικισμών της Πίνδου¹¹¹.

Το φυσικό και θεσμικό περιβάλλον της Μοσχόπολης κατάφερε όχι μόνο να συγκρατήσει, αλλά και να ενδυναμώσει το ανθρώπινο δυναμικό του και η πόλη να αναπτυχθεί σε ένα μεγάλο πληθυσμιακό κέντρο. Η πληθυσμιακή δυναμική που γνώρισε η Μοσχόπολη θα ήταν μεγάλη για τα δεδομένα της, στοιχείο που ώθησε το πλεονάζον δυναμικό της να διοχετευτεί κάπου αλλού την ενέργειά του και να καλύψει τις οικονομικές του ανάγκες μέσα από άλλες δραστηριότητες και πρακτικές, συμπληρωματικές της κτηνοτροφίας. Η στροφή αυτή πραγματοποιήθηκε ήδη από τον 16ο αιώνα, όταν συναντούμε τις πρώτες γραπτές μαρτυρίες, που επιβεβαιώνουν την εμπορική παρουσία των

¹⁰⁹ Γ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική*, ό.π., σσ.53-60. Ειδικότερα για τα χωριά του Πηλίου οι Δημητριάδες γεωγράφοι είχαν επισημάνει από πολύ νωρίς την μεγάλη σημασία που είχε για την ανάπτυξή τους το γεγονός ότι είχαν αναγνωριστεί ως βακούφια. Βλ. σχετικά Δ. Φιλιππίδης- Γρ. Κωνσταντίνος, *Γεωγραφία Νεωτερική*, ό.π., σ.103.

¹¹⁰ Από τα πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι κοινότητες των Αμπελακίων και της Αγιάς. Βλ. σχετικά Socrates Petmezas, «Patterns of Protoindustrialization in the Ottoman Empire. The case of Eastern Thessaly», *Journal of European Economic History* 10 / τχ.3 (1990) 575-603, Ό. Κατσιαρδή – Hering, *Τεχνίτες και τεχνικές βαφής νημάτων. Από τη Θεσσαλία στην κεντρική Ευρώπη (18ος-αρχές 19ου). Επίκειρο: Η αμπελακιώτικη συντροφιά (1805)*, Αθήνα 2003, Ηλίας Νικολόπουλος, *Κοινωνικοοικονομικές δομές και πολιτικοί θεσμοί στην Τουρκοκρατία. Τα Θεσσαλικά Αμπελάκια (1770-1820)*, Αθήνα 1988, T. Stoianovich, «The Conquering Balkan», ό.π.

¹¹¹ Εξαιρετική ανάλυση της οικονομίας των κτηνοτροφικών οικισμών της Δυτικής Μακεδονίας στην μονογραφία του Κ. Καραβίδα, *Αγροτικά*, ό.π. Βλ. επίσης T. Winnifrith, *The Vlachs*, ό.π., σσ.129-130, Κων. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη 2003, σσ.61-63, Victor Bérard, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες – Τούρκοι – Βλάχοι – Αλβανοί – Βούλγαροι – Σέρβοι*, μτφ. Μ. Λυκούδης, εισ.-σχ. Θ. Πυλαρινός, Αθήνα 1987, σ.299.

Μοσχοπολιτών στη Βενετία¹¹². Η εξαγωγή κατεργασμένου και ακατέργαστου μαλλιού και η ανάπτυξη εμπορικών επαφών με τις αγορές της γειτονικής Βενετίας συνιστούν απόδειξη της ανεπτυγμένης κτηνοτροφικής δραστηριότητας που συνέβαινε στην πόλη, η οποία οδήγησε στην δημιουργία υπερπροϊόντος και συνακόλουθα στην μεταναστευτική κίνηση με σκοπό τη διοχέτευση αυτού του υπερπροϊόντος στις δυτικές αγορές¹¹³.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες το πλεονάζον πληθυσμιακό δυναμικό της Μοσχόπολης κατευθύνθηκε προς τα έξω. Στο εξής η κτηνοτροφία τέθηκε σε νέα βάση, ενώ τα θεσμικά κατοχυρωμένα προνόμια που προστάτευαν την πόλη συνέδραμαν καθοριστικά στο να αναπτυχθεί στους κόλπους της μια επιχειρηματική δραστηριότητα τέτοια που κατάφερε να αλλάξει τα δεδομένα της εργασίας που ίσχυαν μέχρι εκείνη την στιγμή και να προσθέσει την βιοτεχνική διάσταση δίπλα στην κτηνοτροφία. Για πολλούς μελετητές αυτή η εμπορευματοποίηση των κτηνοτροφικών προϊόντων και η συνακόλουθη έξοδος τους στις αγορές της Δύσης σήμαναν το οριστικό τέλος των προκαπιταλιστικών κοινωνιών, οι οποίες στο εξής οδηγούνταν στην κατεύθυνση του εγχρήματου εμπορικού καπιταλισμού. Η οικογένεια, η οποία αρθρώθηκε σε ένα δίκτυο τέτοιο ώστε να παράγει μια ευάριθμη ποικιλία προϊόντων που προέρχονταν από αλληλένδετες και συμπληρωματικές οικονομικές λειτουργίες, διαδραμάτισε θεμελιώδη ρόλο με αποτέλεσμα η μετάβαση στον χώρο της βιοτεχνίας, έτσι όπως συντελέστηκε, να αντανakλά περίτρανα την συμπληρωματικότητα των οικονομικών λειτουργιών του ορεινού χώρου¹¹⁴. Ο συνεκτικός πυρήνας της οικογένειας αποτέλεσε την θεμελιακή βάση πάνω στην οποία στηρίχθηκε και πραγματοποιήθηκε αυτός ο μετασχηματισμός, ενώ η συνεκτική οργάνωση και τα σουλιτανικά προνόμια της πόλης πέτυχαν την ενδυνάμωσή του και τελικά την επιτυχία του¹¹⁵. Η σύσταση και οργάνωση οικογενειακού τύπου βιοτεχνιών μετέβαλαν οριστικά τους όρους εργασίας που ίσχυαν ως τότε¹¹⁶. Βέβαια η μετάβαση από το ένα οικονομικό σύστημα στο άλλο δεν έγινε εν μια νυκτί.

Για μεγάλο χρονικό διάστημα οι αρχόμενες καπιταλιστικές σχέσεις συνυπήρχαν με τις καθιερωμένες, δημιουργώντας μια ιδιόμορφη κατάσταση.

¹¹² Η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν για τις εμπορικές τους συναλλαγές και την αλληλογραφία τους ήταν η ελληνική, Μ. Ruffini, «Un centro Aromeno», ό.π.

¹¹³ Β. Ρόκου, *Ορεινές Κοινωνίες*, ό.π., σσ.62-63, 66-67.

¹¹⁴ Τ. Stoianovich, «Αγρότες και γαιοκτήμονες των Βαλκανίων και Οθωμανικό κράτος: Οικογενειακή οικονομία, οικονομία αγοράς και εκσυγχρονισμός», *Εκσυγχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 1980, σσ. 158-198.

¹¹⁵ Β. Ρόκου, *Συμβολή στην μελέτη*, ό.π., σσ. 43, 47-48.

¹¹⁶ Τ. Stoianovich, «Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800», *The Journal of Economic History* ΙΓ' /τχ.4 (1953) 398-411.

Μια κατάσταση που, όπως επισήμανε χαρακτηριστικά ο Nikolai Todorov, προκάλεσε πλήθος ερωτημάτων στα οποία παρουσιάστηκαν ουσιαστικές αποκλίσεις και διαφορές όχι μόνο ανάμεσα στην μαρξιστική και την αστική ιστοριογραφία, αλλά και σε αυτούς ακόμη τους ίδιους τους κόλπους των μαρξιστών ιστορικών¹¹⁷. Ειδικότερα όμως, ο ορεινός κτηνοτροφικός κόσμος της βιοτεχνίας και του εμπορίου, ήταν ένας κόσμος που, όπως φάνηκε, αντιπροσώπευε ένα νέο, ανερχόμενο στρώμα εμπόρων, μια «ασχημάτιστη ακόμα ντόπια εμπορευματική αστική τάξη», η οποία κατευθύνονταν με δυναμική διάθεση στις μεγάλες αγορές της Ευρώπης¹¹⁸. Για την προσέγγιση των δομών αυτού του κόσμου η κατανόηση του ρόλου της οικογένειας και γενικότερα της οικιακής ομάδας προβάλλει ως βασική προϋπόθεση, καθώς αυτές είναι που μπορούν να ερμηνεύσουν και να αναλύσουν τους μηχανισμούς λειτουργίας των υπό μελέτη ιστορικών κοινωνιών¹¹⁹.

Στη Μοσχόπολη λοιπόν, σύμφωνα με τον Μαρτινιανό είχε αναπτυχθεί μια «ιδιαιτέρα βιομηχανία κατεργασίας ερίων», η οποία εξελίχθηκε μέχρι το σημείο να διαθέτει η κάθε οικογένεια το δικό της οικοτεχνικό εργαστήριο. Από την πόλη εξαγόταν σακάκια, φανέλες, τάπητες¹²⁰, μαλλί, κατεργασμένο, αλλά και ακατέργαστο ή μόνο πλυμένο και λαναρισμένο, κλωστές, βελόντζες, κάπες, δέρματα, επίσης κατεργασμένα ή ακατέργαστα, κερύ, καπνός και έλαια¹²¹, τα οποία προοριζόνταν για τις αγορές του εξωτερικού. Το μαλλί δηλαδή αποτέλεσε το πρωτογενές παραγωγικό κεφάλαιο, ήταν ο καταλύτης για τη μετάβαση της

¹¹⁷Nikolai Todorov, «Όψεις της μετάβασης από το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό στα βαλκανικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας», *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, ό.π., σσ. 261-284.

¹¹⁸ Η. Νικολόπουλος, *Κοινωνικοοικονομικές δομές*, ό.π., σ.75. Πέρα από τα ορεινά κτηνοτροφικά-βιοτεχνικά κέντρα, την περίοδο αυτή παρατηρείται μεγάλη οικονομική δραστηριότητα στις σταφιδοπαραγωγικές περιοχές της τουρκοκρατούμενης χώρας, στις εμπορικές πόλεις- λιμάνια και στα μικρά άγονα νησιά του Αιγαίου, Ό.π., σσ.102-103.

¹¹⁹ Ρωξάνη Καυτανζόγλου, «Ιστορία και ανθρωπολογία. Η συνάντηση των δύο επιστήμων στο πεδίο της ιστορίας και της οικογένειας», *Οικογένειες του Παρελθόντος. Μορφές οικιακής οργάνωσης στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια*, επιμ.-εισ.-μτφ. Ρωξάνη Καυτανζόγλου, Αθήνα 1996, σσ.9-34. Η συγγραφέας εντάσσει την μελέτη των κοινωνιών αυτών στα ενδιαφέροντα της ιστορικής σχολής των Annales, η οποία εμφανίστηκε στη Γαλλία την περίοδο του Μεσοπολέμου. Τα μέλη της σχολής έθεταν στο επίκεντρο των ιστορικών τους προβληματισμών την καθημερινή ζωή των απλών, ανθρώπων, υποκαθιστώντας με αυτόν τον τρόπο τις βιογραφίες των ισχυρών ανδρών και των μεγάλων γεγονότων που μονοπωλούσαν το ιστορικό ενδιαφέρον έως τότε.

¹²⁰ Στην Μοσχόπολη αναπτύχθηκε ιδιαίτερα ο κλάδος της ταπητουργίας. Βλ. σχετικά Δημήτριος Ευαγγελίδης, *Η Βόρειος Ήπειρος*, Αθήνα 1996 (ανατύπωση), σ.94, Φ. Μικαλόπουλος, *Μοσχόπολις*, ό.π., σ.9, Σπ. Λάμπρου, «Τα ελληνικά δίκαια», *Νέος Ελληνομνημών Ι'* (1913) 138-180.

¹²¹ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ.111-112. Για τα προϊόντα που εξαγόταν από αυτοκρατορία των Οθωμανών βλ. Τ. Stoianovich, «Οθωμανική παραγωγική βάση: ποσοτική προσέγγιση», *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, ό.π., σσ.434-446.

οικονομίας από την κτηνοτροφία στο χώρο των μεταφορών και του εμπορίου¹²². Η δυνατότητα συγκέντρωσης μεγάλου ποσοστού πρώτων υλών από τη μια πλευρά σε συνδυασμό με το πολυπληθές ανθρώπινο δυναμικό, που διέθετε η πόλη, δημιούργησαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της εριουργίας. Οι πρώτες ατομικές ή οικογενειακές επιχειρήσεις μάλλινων ειδών εξελίχθηκαν και ενδυναμώθηκαν στο πέρασμα του χρόνου στη λειτουργική βάση των απαιτήσεων μιας οργανωμένης βιοτεχνικής παραγωγής, η οποία στόχευε στην εμπορία, τόσο των τελικών προϊόντων, όσο και των πρώτων υλών¹²³. Τέλος, δεν ήταν λίγοι εκείνοι οι Μοσχοπολίτες που διακρίθηκαν για την ικανότητά τους στις τέχνες, την σιδηρουργία, την χαλκουργία και την χρυσοχοΐα, καθώς αποδείχθηκαν εξαιρετικοί κοσμηματοποιοί, κλειδοποιοί, οπλοποιοί και μαχαιροποιοί¹²⁴.

Οι Μοσχοπολίτες έφυγαν για τις μεγάλες αγορές της Δύσης έτσι όπως επέτασαν οι διεθνείς συσχετισμοί και οι οικονομικές αρχές της οθωμανικής τους κατάκτησης. Στην ανοδική της εξέλιξη η αστική τάξη, που άρχισε πρώιμα να διαμορφώνεται, ήρθε αντιμέτωπη με την τουρκική εξουσία. Η μεσαιωνική οργάνωση της Αυτοκρατορίας, το ξεπερασμένο και πολύπλοκο οικονομικό της σύστημα¹²⁵, η παρωχημένη εισπρακτική της λογική και οι αυθαιρεσίες των κατά τόπους οργάνων της εμπόδισαν την οικονομική ανάπτυξη των εμπόρων. Η οθωμανική διοίκηση στόχευε στην ανάπτυξη της κτηνοτροφίας προκειμένου να καλύψει τις δικές της ανάγκες σε είδη ρουχισμού και διατροφής και για τον λόγο αυτό περιέβαλλε πολλές ορεινές κοινότητες με ιδιαίτερα προνόμια. Η στροφή προς το ελεύθερο εμπόριο και η συμμετοχή στην εγχρήματη οικονομία της Ευρώπης δεν συνέπιπταν με τις επιθυμίες της σουλτανικής αυλής, ενώ οι δεκάδες περιορισμοί του οθωμανικού οικονομικού συστήματος δεν επέτρεψαν

¹²² Β. Ρόκου, *Ορεινές Κοινωνίες*, ό.π., σσ.27-28, η ίδια, «Η ορεινή πόλη της κτηνοτροφίας», *Νεοελληνική Πόλη*, ό.π.

¹²³Κων. Καρακώστα, «Μικρές Μοσχοπόλεις». Η εγκατάσταση των Μοσχοπολιάνων Βλάχων στον χώρο της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης», Εισήγηση στο *Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας*, Ρέθυμνο, 10-13 Δεκεμβρίου 2008, υπό έκδοση.

¹²⁴ Παν. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Α', ό.π., σ.269, Κούλα Ξηραδάκη, *Οι ξακουστοί πραγματευστάδες*, Αθήνα 1997, σσ.30-31, Φ. Μιχαλόπουλος, *Μοσχόπολις*, ό.π., σ.9, Θ. Γεωργιάδης, *Μοσχόπολις*, ό.π., σ.8, Κων. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Ηπείρου*, ό.π., σ.305, Απ. Βακαλόπουλος, *Οι Δυτικομακεδόνες Απόδημοι*, ό.π., σ.24.

¹²⁵ Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η πολύπλοκότητα ενός συστήματος, είτε οικονομικού χαρακτήρα, είτε πολιτικού, είτε κοινωνικού δεν αποτελεί στοιχείο οργάνωσης μιας κοινωνίας. Άλλωστε όλες οι κοινωνίες εμφανίζουν στοιχεία πολυπλοκότητας σε κάποιους τομείς τους, άλλες περισσότερο και άλλες λιγότερο. Σε κάθε περίπτωση εκείνο που παραμένει είναι ότι το οθωμανικό οικονομικό και φορολογικό σύστημα είχε πράγματι μια πολύπλοκη μορφή, παρά την πολυπλοκότητά του, όμως, και τις ατέλειές του συνέχιζε να λειτουργεί.

στις βιοτεχνικές πόλεις να εξελιχθούν σε αυτόνομα κέντρα, με δική τους οικονομική και πολιτική ανεξαρτησία, όπως συνέβη στη Δύση¹²⁶.

Παρόλες τις ατέλειες και τις αδυναμίες της όμως η ανάπτυξη της οικιακής βιοτεχνίας σηματοδότησε το πέρασμα από την προκαπιταλιστική οργάνωση στον αρχόμενο καπιταλισμό, όπως ονομάστηκε η περίοδος της εμπορευματικής οικονομίας του 16ου αιώνα¹²⁷. Οι ενδυματολογικές ανάγκες της εποχής δημιουργούσαν μεγάλη ζήτηση μάλλινων υφασμάτων, τα οποία κατευθύνονταν σε μεγάλες ποσότητες στις αγορές του εξωτερικού. Μέχρι τον 17ο αιώνα η διακίνηση του μαλλιού που προερχόταν από τα Βαλκάνια γινόταν από τα λιμάνια της Θεσσαλονίκης, της Χίου, της Σμύρνης και του Δυρραχίου¹²⁸, κατάσταση η οποία άλλαξε από τέλος του 17ου αιώνα, όταν το εμπορικό κέντρο βάρους μετατοπίστηκε στους χερσαίους δρόμους που οδηγούσαν από τα Βαλκάνια στην Κεντρική Ευρώπη¹²⁹. Η Βενετία, η Αγκώνα, η Μεσσήνη και στη συνέχεια το Βελιγράδι, η Βιέννη, η Πέστη και το Σεμλίνο (Zemun) αποτέλεσαν τα σημαντικότερα εμπορικά κέντρα, όπου κυρίως το μαλλί και το δέρμα, κατεργασμένα ή ακατέργαστα, μεταφέρονταν με σκοπό να καλύψουν τις απαιτήσεις της δυτικής πρωτοβιομηχανίας¹³⁰. Η ανάπτυξη εμπορικών επαφών με την Ευρώπη και οι συνακόλουθες μετοικεσίες πολλών Μοσχοπολιτών στα εμπορικά κέντρα της θεμελιώνουν αυτή τη μετακίνηση των Μοσχοπολιτών από τον χώρο της περιορισμένης κτηνοτροφικής οικονομίας στον ευρύτερο χώρο της ευρωπαϊκής εμπορικής οικογένειας και επαληθεύουν τον χαρακτήρα της μετανάστευσης ως εγγενούς φαινομένου του ορεινού χώρου¹³¹.

¹²⁶ Πολύ καλή ανάλυση όλων των παραπάνω στο Β. Φίλιας, *Κοινωνία και εξουσία*, ό.π., σσ.24-26. Βλ. επίσης Ν. Τοδορόν, «Όψεις της μετάβασης», *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, ό.π., ο ίδιος, *Η βαλκανική πόλη 15ος-19ος αιώνας, Κοινωνικό-οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη*, μτφ. Έφη Αβδέλα-Γεωργία Παπαγεωργίου, τ. Β', Αθήνα 1986, σ.282, Σ. Μάξιμος, *Τουρκοκρατία*, ό.π., σ.19.

¹²⁷ Β. Ρόκου, *Ορεινές Κοινωνίες*, ό.π., σ.114, Β. Κρεμμύδας, *Εισαγωγή στην οικονομική Ιστορία*, ό.π., σσ.120-125.

¹²⁸ S. Faroqhi, «Declines and revivals», *The Cambridge History of Turkey*, ό.π., η ίδια, «Rural life», ό.π., σσ.376-390, Β. Ρόκου, *Υφαντική Οικιακή Βιοτεχνία*, ό.π., σ.33, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969, σ.272, Παν. Αραβαντινός, *Περιγραφή της Ηπείρου*, ό.π., σ.122, Κωνσταντίνος Μέρτζιος, «Εμπορική αλληλογραφία εκ Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά Ζ'* (1966) 94-147, Ν. Μέρτζος, «Οι Μακεδόνες, πρώτοι σ' άρματα, στα γρόσια και στα γράμματα», *Μακεδονική Ζωή*, τχ. 240 (Μάιος 1986), σσ. 16-19.

¹²⁹ T. Stoianovich, «The Conquering Balkan», ό.π.

¹³⁰ Κων. Καρακώστα, «Όταν οι Μοσχοπολίτες ταξιδεύουν στην κοιλάδα του ποταμού Σίνβα. Οι εγκαταστάσεις των Μοσχοπολιτών στο Μίσκολτζ μέσα από το κρατικό αρχείο της συγγρικής πόλης», *Μακεδονικά ΛΗ'* (2009) 153-174.

¹³¹ Β. Ρόκου, «Μεταναστεύσεις στον ορεινό χώρο», περίληψη εισήγησης στον τόμο των πρακτικών του Ελληνογαλλικού Συνεδρίου *Ο Αγροτικός Κόσμος στον Μεσογειακό χώρο*,

Ο φόβος του αλλόθρησκου κατακτητική όμως παρέμενε πάντοτε σταθερός και δεν επέτρεπε επενδύσεις στην τουρκοκρατούμενη πατρίδα. Έτσι οι βιοτεχνικές οικογενειακές επιχειρήσεις παρέμειναν στα στενά όρια της παραγωγής τους, αδύναμες να ανταγωνιστούν την αναπτυσσόμενη βιομηχανία της Δύσης και φυσικά τις αρπακτικές διαθέσεις των Τούρκων αξιωματούχων. Τα χρηματικά κέρδη που συσώρευσαν από το εξωτερικό εμπόριο οι Μοσχοπολίτες κατέληξαν να καλύπτουν προσωπικές τους ανάγκες και συμπεριφορές καταναλωτικού, αστικού χαρακτήρα. Οι πολυτελείς κατοικίες¹³², οι ενδυμασίες και η προσπάθεια υιοθέτησης ενός ευρωπαϊκού μοντέλου διαβίωσης συνιστούν δείγματα του νέου τρόπου ζωής που εφάρμοσαν στην γενέτειρά τους οι εύποροι έμποροι. Παρατηρήθηκε δηλαδή μια προσπάθεια αστικοποίησης της καθημερινής συμπεριφοράς μιας ομάδας ανθρώπων, όχι όμως, και μια προσπάθεια αστικοποίησης της κοινωνίας, καθώς το πλεονάζον χρηματικό κεφάλαιο που εισερχόταν δε χρησιμοποιήθηκε για επενδύσεις που θα άλλαζαν άρδην την εικόνα της πόλης¹³³.

Έτσι η πόλη κατέληξε να μην αποτελεί επενδυτικό πόλο έλξης για τους κατοίκους της, αλλά λειτουργούσε ως τόπος εγκατάστασης και παραμονής κάποιων αντιπροσώπων. Με το πέρασμα του χρόνου και τη στροφή στο χερσαίο εμπόριο της γηραιάς ηπείρου, πυρήνες και φορείς της οικονομικής προόδου αναδείχθηκαν οι κοινότητες που σύστησαν οι Μοσχοπολίτες στα νέα μέρη που εγκαταστάθηκαν. Το μητροπολιτικό τους κέντρο, η Μοσχόπολη, εμφανιζόταν να λειτουργεί τόσο ως αφειτηρία, προκειμένου για την έξοδο των ντόπιων προϊόντων προς τις ευρωπαϊκές αγορές, όσο και ως τελικός σταθμός απορρόφησης των εισαγόμενων προϊόντων που έφθαναν σε αυτήν. Και αυτή η απόφαση για επένδυση οικονομικών κεφαλαίων και σύσταση εμπορικών επιχειρήσεων εκτός των ορίων της πόλης ερμηνεύεται πολύ εύκολα μέσα στο κλίμα της

Ε.Κ.Κ.Ε.-Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε, Αθήνα 1988, σσ.251-252, Κων. Καρακώστα, «Μικρές Μοσχοπόλεις». *Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας*, ό.π.

¹³² Βλ. ενδεικτικά Νίκος Μουτσόπουλος, «Τα αρχοντικά των πραγματευτάδων της Μακεδονίας», «*Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού*», ό.π., σσ.351-382.

¹³³ Βασιλική Θεοδωροπούλου, *Recherches sur l' économie de Moschopolis aux XVIIe et siècles, d'après le code du Monastère de Timios Prodromos*, [Μεταπτυχιακή Εργασία, Université De Paris I, Panteon Sorbonne/D.E.A. D' Histoire et Civilization du Monde Byzantin et prost Byzantin] Σορβόννη 1987. Η ίδια κατάσταση συνέβαινε και στο Ζαγόρι. Βασιλή Δαλκαβούκη, «Κληροδοτήματα και «περιφερειακή ανάπτυξη»: παρελθόν και παρόν μιας ειδικής κατηγορίας «οικονομικών πόρων». Το παράδειγμα του Ζαγορίου στην Ήπειρο», Εισήγηση στο *Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας*, Ρέθυμνο, 10-13 Δεκεμβρίου 2008, υπό έκδοση.

παρακμάζουσας οθωμανικής πραγματικότητας¹³⁴. Πολύ εύστοχα ο Σπύρος Αοδραχάς σημείωσε για την περίπτωση της Μοσχόπολης ότι: «...έχουμε να κάμουμε...με την αδυναμία ένταξης ενός «θύλακα» εμπορικών δραστηριοτήτων σε μια ενδοχώρα που υπακούει σε άλλη οικονομική και κοινωνική λογική»¹³⁵.

5. Από την Μοσχόπολη ... στη Βενετία.

Οι Μοσχοπολίτες ανέπτυξαν αξιόλογες εμπορικές επαφές με τη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου, με την οποία συνδέονταν μέσω των λιμανιών του Δυρραχίου και της Αυλώνας¹³⁶. Η εμπορική επικοινωνία αναπτύχθηκε πάνω σε ένα ήδη διαμορφωμένο περιβάλλον εμπορικών συναλλαγών των Ελλήνων με την ιταλική πολιτεία, η απαρχή του οποίου μετρούσε αρκετούς αιώνες πριν, ήδη από την Βυζαντινή εποχή¹³⁷. Οι έμποροι της Μοσχόπολης δηλαδή βρήκαν στην βενετική δημοκρατία μια απόλυτα οργανωμένη και πλούσια ελληνική κοινότητα, η οποία τους βοήθησε σημαντικά στον οικονομικό και κοινωνικό τους προσανατολισμό. Οι Έλληνες έμποροι, οι οποίοι στις διάφορες βενετικές πηγές διαφαίνονται με τις ονομασίες *commercianti*, *sensali* και *negozianti*¹³⁸, ανέπτυξαν μεγάλη δραστηριότητα στην πόλη τις τελευταίες δεκαετίες του 17ου και τις πρώτες του 18ου αιώνα, παρά το ότι το βενετικό λιμάνι δεν ήταν πλέον το κυρίαρχο λιμάνι του διαμετακομιστικού εμπορίου¹³⁹. Η πρώτη έγγραφη αναφορά για Μοσχοπολίτες εμπόρους εντοπίζεται στα αρχεία του υπουργείου εξωτερικών της Γαλλίας. Πιο συγκεκριμένα, ο Γάλλος πρόξενος στο Δυρράχιο, Comte, σε επιστολή του προς τον υπουργό των Ναυτικών της χώρας του, κόμη Pontchartrain, με ημερομηνία 8 Φεβρουαρίου 1699, παρέθετε αναλυτικές πληροφορίες για το εμπόριο που αναπτυσσόταν ανάμεσα σε διάφορες περιοχές της Μακεδονίας, της Ηπείρου και της Αλβανίας με την Βενετία.

¹³⁴ Κων. Καρακώστα, «Μικρές Μοσχοπόλεις», *Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας*, ό.π.

¹³⁵ Σπ. Αοδραχάς, «Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην τουρκοκρατία», *Τα Ιστορικά Γ' / τχ. 5* (1986) 45-62.

¹³⁶ S. Faroqhi, *The Ottoman Empire*, ό.π., σσ.140-142, V. Bérard, *Τουρκία και Ελληνισμός*, ό.π., σσ.48-49, Ι. Μαρτινιανός, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, ό.π., σσ.163-164.

¹³⁷ Χρύσα Μαλτέζου, *Η Βενετία των Ελλήνων*, Αθήνα 1999, σσ.8-16.

¹³⁸ Αρτεμη Ξανθοπούλου – Κυριακού, *Η ελληνική κοινότητα της Βενετίας (1797-1866), διοικητική και οικονομική οργάνωση, εκπαιδευτική και πολιτική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη 1978, σ.13.

¹³⁹ Ειδικότερα για την εμπορική εικόνα που παρουσίαζε η Βενετία τον 17ο αιώνα χαρακτηριστική είναι η μονογραφία του Domenico Sella, *Commerci e industrie a Venezia nel secolo XVII*, Βενετία 1961.

Η μεγάλη εμπορική κίνηση όμως που συνέδεε την Μοσχόπολη με τις αγορές της Γαληνοτάτης αποδεικνύεται περίτρανα μέσα από την αλληλογραφία του εκάστοτε Βενετού προξένου στο Δυρράχιο¹⁴⁰. Η εκδοτική προσπάθεια του Παπαχατζή υπήρξε άκρως διαφωτιστική, παρά το γεγονός ότι η ρουμανική του καταγωγή δεν του επέτρεψε πολλές φορές να σταθεί αντικειμενικά απέναντι στην βλαχική καταγωγή των Μοσχοπολιτών εμπόρων¹⁴¹. Παρά τις όποιες αδυναμίες του ο Παπαχατζής φαίνεται πως πέτυχε τελικά τον σκοπό του, ο οποίος, όπως σημείωνε στις πρώτες σελίδες του βιβλίου του, ήταν να δείξει, μέσα από κάποιες επιστολές των Μοσχοπολιτών εμπόρων και των προξένων της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας, πως παρουσιάζονταν οι Μοσχοπολίτες έμποροι στον κόσμο της Βενετίας, ποια ήταν η σχέση τους με τις βενετικές αρχές της Κωνσταντινούπολης και του Δυρραχίου, ποια εμπορεύματα διακινούσαν στις δύο πλευρές της Αδριατικής και με ποιο τρόπο και τελικά τι συνέβη και απομακρύνθηκαν σταδιακά από τις βενετικές αγορές¹⁴². Στην αλληλογραφία του εκάστοτε Βενετού προξένου στο Δυρράχιο με τον βαϊλο της Κωνσταντινούπολης και τους Πέντε Άρχοντες της Βενετίας (*cinque savi alla mercanzia*), οι οποίοι ήταν επιφορτισμένοι με ζητήματα εμπορίου, γίνονταν πολύ συχνές αναφορές στους έμπορους της Μοσχόπολης¹⁴³.

Ο πρόξενος του Δυρραχίου, λόγω θέσης και αρμοδιοτήτων, βρισκόταν σε πολύ στενή επαφή με τους Μοσχοπολίτες εμπόρους, ενώ αυτούς που θεωρούσε έμπιστους τους υποδείκνυε και στις βενετικές αρχές της Κωνσταντινούπολης, όπου γίνονταν δεκτοί για ακρόαση¹⁴⁴. Οι σχέσεις των Μοσχοπολιτών με τον εκάστοτε πρόξενο συνεχίστηκαν σε ιδιαίτερα φιλικό κλίμα με αποτέλεσμα ο Βενετός πρόξενος να συστήνει συνεχώς Μοσχοπολίτες εμπόρους στον εκάστοτε

¹⁴⁰ V. Parahagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian*, ό.π., ο ίδιος, «Οι Μοσχοπολίται και το μετά της Βενετίας εμπόριον κατά τον 18ον αιώνα», *Ηπειρωτικά Χρονικά* Θ' (1934) 127-139, ο ίδιος, «Νέαι Συμβολαί εις την ιστορίαν των κατά τον ΙΗ' αιώνα εμπορικών σχέσεων των Μοσχοπολιτών μετά της Βενετίας», *Ηπειρωτικά Χρονικά* Γ' (1935) 270-288.

¹⁴¹ Αναφερόμενος στο έργο του Dušan Popović, *O Cincarima*, ο Παπαχατζής υποστήριξε ιδιαίτερα εμφαντικά πως αν ενδιαφέρουν τον Popović και τους υπόλοιπους Σέρβους η ιστορία των Βλάχων, πολύ περισσότερο ενδιαφέρει τους Ρουμάνους καθώς δεν είναι καθόλου υπερβολικό πως οι Βλάχοι αποτελούν ένα αναπόσπαστο κομμάτι του έθνους τους. V. Parahagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian*, ό.π., σ.140. Βλ. επίσης του ίδιου, *Moscopole, Metropola comerciala și culturala a Romanilor din Peninsula Balkanica în secolul al XVII-lea* [[Μοσχόπολη. Εμπορική και πολιτιστική μητρόπολη των Αρουμάνων της Βαλκανικής χερσονήσου τον 18° αιώνα](#)], Βουκουρέστι 1939, σ.16.

¹⁴² V. Parahagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian*, ό.π., σσ.5-6.

¹⁴³ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σ.101, V. Parahagi, «Οι Μοσχοπολίται και το μετά της Βενετίας εμπόριον», ό.π., Φώτης Κιλίπρης, «Μοσχοπολίτες έμποροι στη Βενετία», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π., σσ.97-108.

¹⁴⁴ V. Parahagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian*, ό.π., σ.83.

βαΐλο και η αλληλογραφία ανάμεσα στο Δυρράχιο και την Κωνσταντινούπολη να γίνεται μέσω της Μοσχόπολης (*per via di Voscoroli*)¹⁴⁵. Πέρα, όμως, από την γενικότερη εικόνα που προκύπτει από την επιστολογραφία της εποχής η αλληλογραφία των Μοσχοπολιτών εμπόρων και των Βενετών αντιπροσώπων δίνει την δυνατότητα να φωτιστούν δεκάδες παράμετροι της εμπορικής πρακτικής και συμπεριφοράς που ακολουθούσαν και εφαρμόζαν οι έμποροι της Μοσχόπολης.

Παράμετροι που σχετίζονται με τον τρόπο της οργάνωσής τους, την συγκρότηση συνεταιρισμών και την ανάπτυξη εμπορικών-επιχειρηματικών δικτύων. Εμπορευματικά είδη, ονόματα Μοσχοπολιτών εμπόρων, συνεργασίες με οικογενειακά πρόσωπα, συμπολίτες, αλλά και άτομα των γειτονικών περιοχών, εντάσεις, καβγάδες και προβλήματα αποτυπώνονται μέσα στις σελίδες των επιστολών, αφήνοντας παράλληλα να διαφανεί εκείνο το ιδιαίτερο κλίμα της εποχής που όριζε τις αρχές της εμπιστοσύνης και της αλληλεγγύης να είναι αναγκαίες στη συγκρότηση εμπορικών δραστηριοτήτων. Όπως προκύπτει το εμπόριο διεξαγόταν συνήθως μέσω συνεταιρισμών, στους οποίους πολύ συχνά έπαιρναν μέρος άτομα από γειτονικούς οικισμούς της Μοσχόπολης. Χαρακτηριστικό λόγου χάρη είναι ότι Μοσχοπολίτες ανέπτυξαν συνεταιριστικές εταιρείες με αρκετούς εμπόρους από την Σιάτιστα. Γνωστό είναι το παράδειγμα των Ιωάννη Γεωργίου Παπά (Giovanni Giorgio Papa) και Δημήτριου Βιζούκα (Demetrio Bisuca) από την Μοσχόπολη, οι οποίοι για το διάστημα 1705-1712 είχαν συνέταιρο τον Ιωάννη Νεράντζη (Giovanni Neranzi) από την Σιάτιστα.

Από την αλληλογραφία των Μοσχοπολιτών εμπόρων προκύπτει ακόμη ότι ήταν πολλοί οι Μοσχοπολίτες που έφθασαν στην ακμάζουσα πολιτεία της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου όχι μόνο για να προμηθευτούν ή να πουλήσουν εμπορεύματα, να διδάξουν στα παιδιά τους την τέχνη του εμπορίου ή να εγκατασταθούν εκεί ως εμπορικοί αντιπρόσωποι, αλλά επειδή ενδιαφέρονταν να έρθουν σε επαφή με τον δυτικό πολιτισμό, να σπουδάσουν και να μορφωθούν¹⁴⁶. Έτσι πολλά παιδιά Μοσχοπολιτών έφθασαν στην Βενετία και εισήλθαν στις τάξεις του Φλαγγινειανού Φροντιστηρίου, διδάχθηκαν τις

¹⁴⁵ Ό.π., σσ.84-89, ο ίδιος, «Οι Μοσχοπολίται και το μετά της Βενετίας εμπόριον», ό.π., ο ίδιος, *Moscopole*, ό.π., σ.8, Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σ.109, Φ. Κιλιπέρης, «Μοσχοπολίτες έμποροι στη Βενετία», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π.

¹⁴⁶ V. Parahagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian*, ό.π., σσ.81-82. Ο Parahagi υποστήριξε ότι χάρη στην επαφή που είχαν οι Μοσχοπολίτες με την Βενετία «συνειδητοποίησαν την λατινική καταγωγή τους». V. Parahagi, *Dimitrie Procopiu Pamperi Moscopoleanul*, ό.π., σ.14.

επιστήμες και τα γράμματα στο πεπαιδευμένο περιβάλλον της Γαληνότητας και επιστρέφοντας πίσω στην γενέτειρά τους προσπάθησαν να μεταδώσουν τις γνώσεις τους και στους συντοπίτες τους. Το πλέον αναγνωρισμένο παράδειγμα είναι αυτό του Μοσχοπολίτη Ιωάννη Χαλκέα, ο οποίος δύο φορές διετέλεσε σχολάρχης του Φλαγγινιανού Φροντιστηρίου και ιεροκήρυκας της ελληνικής εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου ¹⁴⁷.

Τα manifesti di carico και viscontri di scarico, οι κατάλογοι δηλαδή των φορτωθέντων και εκφορτωθέντων εμπορευμάτων των βενετικών πλοίων που αγκυροβολούσαν στο Δυρράχιο παρέχουν μέχρι και για το έτος 1755 πολύ σημαντικές και λεπτομερείς πληροφορίες αναφορικά με τα εμπορευματικά είδη που διακινούσαν οι Μοσχοπολίτες. Όπως προκύπτει λοιπόν μέσα από τους παραπάνω καταλόγους από την Μοσχόπολη προς τη Βενετία εξάγονταν μαλλί (lana), αμπάδες, τσέργες, βελέντζες, νήματα, σαχτιάνια, μαροκίν (maroquins), κάπες, σακάκια, κλινοσκεπάσματα, τάπητες διαφόρων ποιοτήτων, από πολύ χοντρούς μέχρι πολύ λεπτούς, ποικιλόχρωμους και εξαιρετικής ποιότητας, δέρματα αρνιών κατεργασμένα με βερνίκι και ακατέργαστα, δέρματα προβάτων και μοσχαριών, καφές, σαφράν, καπνός και κεριά ¹⁴⁸. Από την Βενετία έφθαναν στις αγορές της Μοσχόπολης τσόχες, βελούδα¹⁴⁹, χρυσοϋφαντα, μεταξωτά, ταφτάδες, λοντρίνες¹⁵⁰, μανδήλια, καφτάνια, χρυσά σιρίτια διακοσμητικά, διάφορα υφάσματα¹⁵¹ και ενδύματα, όλα αυτά σε ποικίλες ποιότητες, καθώς

¹⁴⁷ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ.103, 109-111.

¹⁴⁸ V. Parahagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian*, ό.π., σσ.47-48. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Παπαχατζής, ανάμεσα στα εμπορεύματα που σημειώνει, αναφέρει πως κάποιος Μοσχοπολίτης έστειλε στη Βενετία και ένα δέρμα αρκούδας (pelle d' orso). Για τα προϊόντα που εξάγονταν στην Γαληνοτάτη βλ. επίσης V. Parahagi, «Οι Μοσχοπολίται και το μετά της Βενετίας εμπόριον», ό.π., Φ. Κιλπιτήρης, «Μοσχοπολίτες έμποροι στη Βενετία», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π., Μ. Ruffini, «Teodoro Anastasie Cavallioti, scrittore moscopolitano dal sec. XVIII», *Rivista d' Albania B'* (1942) 110-125.

¹⁴⁹ Εκτός συναγωνισμού ήταν τα εξαιρετικής ποιότητας βενετσιάνικα βελούδα, εξαιτίας των μοτίβων που έφεραν. Η απaráμιλλη τεχνική τους και το γεγονός ότι δεν ήταν ιδιαίτερα ακριβά τα καθιστούσαν πρώτα στις προτιμήσεις του αγοραστικού κοινού. F. Beaujour, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκρατία (1787-1797)*, μτφ. Ελένη Γαρίδη, επιμ. Τάσος Βουρνάς, Αθήνα 1994, σσ.210-211.

¹⁵⁰ Πρόκειται για μάλλινα λεπτά και ιδιαίτερα τραχιά υφάσματα, τα οποία πρώτοι οι Άγγλοι (londres-londra-Λονδίνο) διοχέτευσαν την αγορά. Η ζήτησή τους ήταν τόσο μεγάλη στις αγορές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ώστε Βενετοί και Γάλλοι επιχείρησαν με την σειρά τους να τις κατασκευάσουν. Ό.π., σ.172.

¹⁵¹ Από τα πιο γνωστά και φημισμένα μάλλινα βενετικά υφάσματα ήταν οι σάγιες (saglie ή sargie) οι οποίες διακρίνονταν για το εξαιρετικό κόκκινο χρώμα τους και την λεπτή και πυκνή ύφανσή τους, που τις καθιστούσε αδιάβροχες. Για τον λόγο αυτό οι περισσότερες κάπες φτιάχνονταν από σάγιες. Νικόλαος Παπαδόπουλος, *Ερμής ο Κερδώς ήτοι εμπορική εγκυκλοπαιδεία*, Νικόλαος Παπαδόπουλος, Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, Παναγιώτης Μιχαηλάρης (επιμ.), τ. Β', Αθήνα 1989, σσ.187-188, F. Beaujour, *Πίνακας του εμπορίου*, ό.π., σ.205.

καλούνταν να καλύψουν τις ολοένα και αυξανόμενες, αλλά και διαφορετικές ανάγκες των κατοίκων της Ανατολής. Επιπλέον εισάγονταν γυάλινα είδη, ποτήρια, καράφες, μπουκάλια, πολλά από αυτά φτιαγμένα στα εργαστήρια της νήσου Μουράνο, πολλά κατασκευασμένα από πορσελάνη εξαιρετικής επεξεργασίας, πιστόλια, γαϊτάνια, προϊόντα για την βαφή και την φύλαξη των δερμάτων και των υφασμάτων, σύρματα σιδερένια, καλλυντικά είδη, διακοσμητικά είδη, καθρέφτες¹⁵², λυχνίες, κάγκελα, χαρτιά, βιβλία, μελάνι, κασσίτερος, ζάχαρη, καφές, ξηροί καρποί, βιβλία¹⁵³, σταυροί, δισκοπότηρα, πολυέλαιοι, τέμπλα, προσευχητάρια¹⁵⁴.

Οι «marchands grecs de Moschopolis», ή αλλιώς «I mercanti Greci di Moscopoli»¹⁵⁵ είναι δύο μόνο από τους χαρακτηρισμούς που συναντώνται στα

¹⁵² Πρόκειται για είδος πολυτελείας, που όπως και όλα τα υπόλοιπα της κατηγορίας του, αντανakλούσε την οικονομική και κοινωνική δυναμική αυτού που το κατείχε. Οι καθρέφτες ήταν περίτεχνα διακοσμημένοι, σμιλεμένοι, ακόμα και ζωγραφισμένοι γι' αυτό και είχαν την αξία έργων τέχνης. Fernand Braudel, *Υλικός πολιτισμός, καπιταλισμός και οικονομία (XV-XVII αιώνες)*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1995, σσ.302-303, Δημήτρης Δημητρόπουλος, «Στοιχεία για τον οικιακό εξοπλισμό στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Η περίπτωση του καθρέφτη», *Τα Ιστορικά ΚΔ'-ΚΕ'* (1996) 37-66.

¹⁵³ Το βιβλίο την περίοδο αυτή αποτελούσε κατεξοχήν εμπορευματικό είδος, το οποίο έφθανε στη διάθεση των ενδιαφερομένων μετά από ειδική παραγγελία.

¹⁵⁴ V. Parahagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian*, ό.π., σσ.48-50, Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ.112-113, Αντ. Κολτσιδης, «Οι οικονομικές δραστηριότητες των Μοσχοπολιτών ως παράγοντας διαφωτιστικής και πολιτισμικής μετακένωσης στον ελληνισμό», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π., σσ.109-120. Ο Parahagi παραθέτει δεκάδες επιστολές που αναφέρονται στην εισαγωγή και εξαγωγή των παραπάνω προϊόντων που έφθαναν μαζικά στο λιμάνι του Δυρραχίου και επιβεβαιώνουν ότι αποτελούσαν τα σημαντικότερα εμπορευόμενα είδη. Βλ. σχετικά V. Parahagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian*, ό.π., σσ.52-66, ο ίδιος, «Νέαι Συμβολαί εις την ιστορίαν», ό.π.

¹⁵⁵ V. Parahagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian*, ό.π., σσ. 8, 18-19. Στις παροικίες της ιταλικής χερσονήσου οι Έλληνες ήταν συνήθως οι «Greci» και οι «Greci non uniti». Οι εν λόγω χαρακτηρισμοί όμως δεν αφορούσαν αποκλειστικά και μόνο στους «Γραικούς» ως εθνικό σύνολο, καθώς «Greci» νοούνταν εκτός από τους Έλληνες και οι Ιλλυριοί, ενώ ο χαρακτηρισμός «Greci non uniti» έφερε έναν έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα, καθώς παρέπεμπε σε όλους εκείνους τους ορθόδοξους που κατοικούσαν στην περιοχή και δεν είχαν προσχωρήσει στην Ουνία. Στην Μοναρχία των Αψβούργων επίσης το «Griechische Nation» παρέπεμπε σε ένα ευρύτατο στρώμα, όχι μόνο ελληνόφωνων και βλαχόφωνων Ελλήνων, αλλά και σε όλους τους ομόδοξους Σλάβους της Βαλκανικής, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν την ελληνική γλώσσα για τις εμπορικές τους δραστηριότητες και ήταν μέλη ενός κοινού βυζαντινού παρελθόντος. Όλα αυτά ωστόσο ίσχυαν μέχρι τα μέσα περίπου του 18ου αιώνα. Ιδίως από τα τέλη του 18ου αιώνα και έπειτα ο όρος «Griechen» παύει να έχει θρησκευτική έννοια και αποκτά πλέον καθαρό εθνικό περιεχόμενο. Βλ. σχετικά Ό. Κατσιαρδή – Hering, «Από την Οθωμανική κατάκτηση ως την εδραίωση του Νεοελληνικού κράτους», *Οι Έλληνες στη Διασπορά*, ό.π., σσ.35-52, η ίδια, *Η Ελληνική παροικία της Τεργέστης*, τ. Α', ό.π., σσ. ιθ', 32, η ίδια, «Das Habsburgerreich: Anlaufpunkt für Griechen und andere Balkanvölker im 17.-19. Jahrhundert», *Osterreichische Osthefte* ΛΗ' (1996) 171-188, Δέσποινα Βλάμη, *Το φιορίνι, το σπάρι, και η οδός του κήπου. Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο 1750-1868*, προλ. Σπύρος Ασδραχάς, Αθήνα 2000, σσ.37-41, 268-272, Μ. D. Peyfuss, «Balkanorthodoxe Kaufleute in Wien», *Österreichische Osthefte* (1975) 258-268.

βενετικά αρχεία. Από τις πιο γνωστές Μοσχοπολίτικες εμπορικές οικογένειες ήταν αυτές των Μπένδου, Σιδέρη, Ζουπάν, Βιζούκα, Παπά, Θεοδώρου, Σταύρου, Βρετού και Σιγκούνα¹⁵⁶, ενώ η πιο πολυπληθής εμπορική οικογένεια της πόλης ήταν των Γίρα, της οποίας σχεδόν όλα τα μέλη είχαν αναπτύξει αξιόλογες εμπορικές επαφές με την Βενετία σύμφωνα με τον Rosa¹⁵⁷. Το εμπόριο διεξαγόταν συνήθως μέσω συνεταιρισμών, στους οποίους πολύ συχνά έπαιρναν μέρος άτομα από γειτονικούς οικισμούς της Μοσχόπολης όπως της Σιάτιστας¹⁵⁸.

Μπορεί η επιλογή των Μοσχοπολιτών ως έμπιστων προσώπων της Βενετικής Πολιτείας να προσέδιδε αδιαμφισβήτητο κύρος και αξία τόσο στους ίδιους, όσο και στην πόλη τους, δεν χωράει ωστόσο καμία αμφιβολία ότι την εμπιστοσύνη αυτή οι Μοσχοπολίτες προσπαθούσαν να την εκμεταλλευτούν στο έπακρο προκειμένου να αποκομίσουν τα μεγαλύτερα δυνατά οφέλη από το εμπόριό τους με την ιταλική πόλη¹⁵⁹. Από το 1741, όμως, και εξής πληθαίνουν οι αναφορές ότι οι Μοσχοπολίτες έμποροι δεν είναι πλέον οι πιστοί και αφοσιωμένοι έμποροι των περασμένων ετών. Η συνεργασία τους με πλοία που εξυπηρετούσαν τα οικονομικά συμφέροντα τις Ραγούζας γινόταν ολοένα και πιο στενή, ενώ κατά δεκάδες έφθαναν στο Δυρράχιο οι διαμαρτυρίες ότι αθετούσαν τους εμπορικούς νόμους και έκαναν λαθραία εισαγωγή πολλών προϊόντων¹⁶⁰. Το 1755 πλέον το όνομα του Κωνσταντίνου Σεγκούνα είναι το τελευταίο όνομα Μοσχοπολίτη εμπόρου που εμφανίζεται στην αλληλογραφία μεταξύ του Βενετού προξένου στο Δυρράχιο και τους Πέντε Άρχοντες.

Η αλληλογραφία συνεχίστηκε αμείωτη μέχρι το 1761, όταν και αναφέρονται για τελευταία φορά οι Μοσχοπολίτες έμποροι σε επιστολή του Antonio Bartolonich. Ο Βενετός πρόξενος στο Δυρράχιο σε μια εκτενή, άλλα άκρως ενδιαφέρουσα επιστολή εξέθεσε τους λόγους εκείνους που οδήγησαν στην παρακμή το λιμάνι της Γαληνοτάτης και ώθησαν τους εμπόρους στις αγορές της Κεντρικής Ευρώπης¹⁶¹. Οι βαρείς φόροι που επέβαλε η Δημοκρατία

¹⁵⁶ Η οικογένεια Σιγκούνα ή Σεγκούνα από την Μοσχόπολη μετά την καταστροφή της πόλης μετεγκαταστάθηκε στην Ουγγαρία. Το 1808 γεννήθηκε στο Miskolc ο Ανδρέας Σιγκούνας, γιος του Ναούμ και της Αναστασίας Σιγκούνα, ο οποίος και έλαβε το αξίωμα του Μητροπολίτη. V. Papanagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian*, ό.π., σσ.44-45.

¹⁵⁷ Ό.π., σ.41.

¹⁵⁸ Γεώργιος Λάιος, *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση (17^{ος} - 19^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1982, σσ.14-16.

¹⁵⁹ V. Papanagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian*, ό.π.,σσ.91-92.

¹⁶⁰ Ό.π., σσ.126-127.

¹⁶¹ V. Papanagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian*, ό.π., σσ.131-132, Απ. Βακαλόπουλος, *Οι Δυτικομακεδόνες*, ό.π., σσ.10-11, ο ίδιος, *Ιστορία της*

του Αγίου Μάρκου στα εμπορεύματα που έφευγαν από το λιμάνι του Δυρραχίου, οδήγησαν πολλούς εμπόρους στα λιμάνια της Θεσσαλονίκης και της Σαγιάδας. Η αλλαγή αυτή του ναυτικού δρομολογίου, σε συνδυασμό με τα πολλά ναυάγια που είχαν συμβεί είχαν ως αποτέλεσμα πολλοί έμποροι να στραφούν στο χερσαίο εμπόριο¹⁶². Σε αυτά τα δεδομένα του προξένου θα πρέπει κανείς να συνυπολογίσει και το ότι η Αγκόνα ήταν απαλλαγμένη από δασμούς ήδη από το 1737, με απόφαση του πάπα Κλήμη του ΙΒ', κατάσταση στην οποία περιήλθε και η Τεργέστη το 1754, σύμφωνα με διάταγμα της Μαρίας Θηρεσίας. Για τον Βενετό πρόξενο η ενδεδειγμένη λύση ήταν να μειωθούν οι φορολογικές εισφορές με τις οποίες βαρύνονταν οι έμποροι, κάτι το οποίο δεν συνέβη ποτέ. Η τελευταία μνεία για τους Μοσχοπολίτες εμπόρους που έφθαναν στην Γαληνοτάτη γίνεται μέσα από την επιστολή του Bartolovich στις 8 Φεβρουαρίου 1761.

6. Η εκπαιδευτική και τυπογραφική δραστηριότητα στην Μοσχόπολη.

«Η Μοσχόπολις δύναται να καυχηθή, ότι έσχεν ήδη ...τον δέκατον όγδοον άντρας λογίους, οίτινες διά της φιλεργίας αυτών και των συγγραφών ουκ ολίγον συνετέλεσαν εις την ανύψωσιν της αγωγής του υπό των τυράννων δυναστευομένου ελληνικού έθνους» σημείωνε ο Σπυρίδων Λάμπρου¹⁶³. Οι εμπορικές επαφές των Μοσχοπολιτών με τα πολυδύναμα οικονομικά κέντρα της Ευρώπης προκάλεσαν στην πόλη ζωηρή πνευματική κίνηση. Είναι πολύ πιθανό ότι στην Μοσχόπολη είχαν συσταθεί σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης από τα μέσα περίπου του 17ου αιώνα, εκείνο όμως το οποίο γνωρίζουμε με βεβαιότητα είναι ότι το 1700 ιδρύθηκε στην πόλη σχολείο το οποίο προσέφερε ανώτερη μόρφωση στους μαθητές του, καθώς στο πρόγραμμα διδασκαλίας του συμπεριλαμβάνονταν και τα εγκύκλια μαθήματα¹⁶⁴. Το σχολείο παρείχε υψηλού επιπέδου υπηρεσίες, όπως προκύπτει και από τα ονόματα των

Μακεδονίας, ό.π., σσ.272-273, ο ίδιος, *Παγκάρπια Μακεδονικής γης*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1980, σσ.415-416.

¹⁶² Απ. Βακαλόπουλος, *Οι Δυτικομακεδόνες*, ό.π., σ.12, ο ίδιος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ.274, Κων. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Ηπείρου*, ό.π., σσ.299-300.

¹⁶³ Σπ. Λάμπρου, «Ιστορικά σημειώματα περί του Ηπειρωτικού ζητήματος», *Νέος Ελληνομνημων Ι'* (1913) 370-443. Βλ. επίσης και την εξίσου γλαφυρή εικόνα του Παν. Αραβαντινού, *Ιστορία της ελληνικής παιδείας παρ' Ελλήσων*, εισ.-επιμ. Ε.Ι.Νικολαΐδου, Ιωάννινα, Ε.Η.Μ. 1986, σσ.238-239.

¹⁶⁴ Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ.115-116, Αντ. Κολτσιδης, *Η εκπαίδευση των Αρωμόνων στη Δυτική Μακεδονία κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 2001, σ.86.

δασκάλων που εργαστήκαν σε αυτό¹⁶⁵. Πρώτος δάσκαλός του και σχολάρχης του διετέλεσε ο μοναχός Χρυσάνθος ο Ηπειρώτης¹⁶⁶, τον οποίο διαδέχθηκε ο Νικόλαος Στυγνής και τέλος ο Ιωάννης Χαλκέας¹⁶⁷, σχολάρχης του Φλαγγινιανού Φροντιστηρίου και ιεροκήρυκας της ελληνορθόδοξης εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου στη Βενετία¹⁶⁸. Τον Ιωάννη Χαλκέα διαδέχτηκε στα εκπαιδευτικά πράγματα της Μοσχόπολης ο Καστοριανός Σεβαστός Λεοντιάδης¹⁶⁹, ο οποίος με την εκπαιδευτική του παρουσία κατόρθωσε να δώσει έναν ανανεωτικό αέρα στο σχολείο της πόλης που άρχιζε αθόρυβα, αλλά σταθερά να λειτουργεί ως φυτώριο ανώτερης μόρφωσης και διδασκαλίας για τους μαθητές της Μοσχόπολης και των γειτονικών περιοχών¹⁷⁰.

Στο μεταξύ η κατακόρυφη άνοδος του βιοτικού επιπέδου των Μοσχοπολιτών προκαλούσε όλο και πιο επιτακτικά το αίτημα για άνοδο και των εκπαιδευτικών και πολιτισμικών τους αγαθών. Το σχολείο της πόλης είχε ήδη από το 1744 μετονομασθεί σε «Νέα Ακαδημία»¹⁷¹, ύστερα όμως από εισήγηση του διευθυντή της, Σεβαστού Λεοντιάδη αναγνωρίσθηκε από όλους η ανάγκη να χτισθεί ένα κτήριο, ανάλογο της φήμης και του κύρους που διέθετε η σχολή. Το 1750 ολοκληρώθηκαν οι εργασίες ανέγερσης και εγκαινιάστηκε το νέο σχολείο,

¹⁶⁵ Ασπ. Κουκούδης, *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά*, ό.π., σ.336.

¹⁶⁶ Παν. Αραβαντινός, *Ιστορία της ελληνικής παιδείας*, ό.π., σσ.126-127, ο ίδιος, *Βιογραφική Συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, εισ.-επιμ. Κ.Θ. Δημαράς, Ιωάννινα, Ε.Η.Μ., 1960, σσ.218-219, Τρ. Ευαγγελίδης, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α', Αθήνα 1936, σσ.133-134, Κων. Χατζόπουλος, *Ελληνικά σχολεία*, ό.π., σ.116.

¹⁶⁷ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ.134, Κων. Χατζόπουλος, *Ελληνικά σχολεία*, ό.π., σ.116.

¹⁶⁸ Γεώργιος Βενδότης, *Προσθήκη της Εκκλησιαστικής Ιστορίας Μελετίου Αρχιεπισκόπου Αθηνών*, Βιέννη 1795, σ.140, Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σ.103, Παν. Αραβαντινός, *Βιογραφική Συλλογή*, ό.π., σσ.102-103, Αθ. Καραθανάσης, *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1975, σσ.112-113.

¹⁶⁹ Παν. Αραβαντινός, *Ιστορία της ελληνικής παιδείας*, ό.π., σσ.13,305, ο ίδιος, *Βιογραφική Συλλογή*, ό.π., σσ.102-103, Τάσος Γριτσόπουλος, (επιμ.-εισ.-ευρετ.) Ζαβίρα Γεωργίου, *Νέα Ελλάδα ή ελληνικόν θέατρον*, Αθήνα 1972 (ανατύπωση α' εκδ.), σσ.530-531, Μ. D. Reyfuss, «Η "Νέα Ακαδημία" της Μοσχόπολης (1744-1769)», *Ελληνικά ιστορικά εκπαιδευτήρια στη Μεσόγειο από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*. Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 2002, σσ.153-158, Ευστάθιος Κεκρίδης, «Η Νέα Ακαδημία της Μοσχόπολης και η ακτινοβολία της στον βαλκανικό χώρο», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π., σσ.79-95, Παντελής Ζάπτας, *Σχολεία, διδάσκαλοι, λόγιοι της τουρκοκρατούμενης Καστοριάς*, Καστοριά 1984, σσ.50-52.

¹⁷⁰ Κων. Καρακώστα, «Η εν Μοσχόπολει πνευματική κίνησης» *Ιστορία, Φιλοσοφία και Διδακτική των Επιστημών, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου*, επιμ. Κ. Σκορδούλης, Ε. Νικολαΐδης, Ε. Κολέζα, Δ. Χασιάκης, Αθήνα 2011, σσ.39-47.

¹⁷¹ Αναλυτικά για τη Νέα Ακαδημία βλ. G. Chassiotis, *Le College de Moschopolis*, Παρίσι 1881. Βλ. επίσης Ε. Κουρίλας, «Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής», ό.π., Βασίλης Χαραλαμπόπουλος, *Η πνευματική αναγέννησις του υπόδουλου ελληνισμού*, Αθήνα 1971, σσ.94-99.

το οποίο έφερε την ονομασία «Ελληνικό Φροντιστήριο»¹⁷² και προσέφερε στους μαθητές του ένα πρόγραμμα σπουδών τέτοιο που λίγα σχολεία σε ολόκληρη τη Βαλκανική μπορούσαν να προσφέρουν. Σπουδαίοι δάσκαλοι έφθασαν και δίδαξαν στο σχολείο της Μοσχόπολης¹⁷³. Εκτός από τον Σεβαστό Λεοντιάδη εξέχουσα θέση κατέχουν ο Θεόδωρος Καβαλλιώτης¹⁷⁴, συγγραφέας της *Πρωτοπειρίας*, ο ιερομόναχος Γρηγόριος ο Αργυροκαστρίτης¹⁷⁵, πρώτος μεταφραστής της Καινής Διαθήκης στην αλβανική γλώσσα και ο ιερέας Δανιήλ Μοσχοπολίτης¹⁷⁶, ο οποίος συνέγραψε το τετράγλωσσο λεξικό. Η Ακαδημία διέθετε και μια εξαιρετικά πλούσια βιβλιοθήκη, η οποία περιείχε πολλά και σπουδαία χειρόγραφα, τα περισσότερα θρησκευτικού περιεχομένου.

Μοναδικό κεφάλαιο στην ιστορία της ελληνικής τυπογραφίας είναι η εκδοτική προσπάθεια που επιχειρήθηκε στη Μοσχόπολη¹⁷⁷. Οι διαδοχικές λεηλασίες όμως είχαν ως αποτέλεσμα σήμερα να γνωρίζουμε ελάχιστα πράγματα με βεβαιότητα και στην ουσία μόνο όσα προέρχονται μέσα από τις σωζόμενες εκδόσεις. Αυτό που σίγουρα γνωρίζουμε είναι ότι την περίοδο που

¹⁷² Χ. Καρμίτης, *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος*, ό.π., σ.61, Κων. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*, ό.π., σ.300, ο ίδιος, *Ιστορία της Ηπείρου*, ό.π., σσ.243-244, Φ. Μικαλόπουλος, *Μοσχόπολις*, ό.π., σ.18. Ωστόσο τις περισσότερες φορές οι δύο ονομασίες χρησιμοποιούνται εκ παραλλήλου με αποτέλεσμα, για τα χρόνια μετά το 1774 όποτε αναφερόμαστε στη Νέα Ακαδημία να εννοούμε το Ελληνικό Φροντιστήριο.

¹⁷³ Ο Ε. Κουρίλας παραθέτει έναν κατάλογο από 32 δασκάλους που δίδαξαν στην Ακαδημία και κατάγονταν από την Μοσχόπολη ή τους γύρω από αυτήν οικισμούς, «Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής», ό.π. Βλ. επίσης Φώτιος Οικονόμου, *Τα σχολεία της ενιαίας Ηπείρου, στους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1453 – 1913)*, Αθήνα 1987, σ.91.

¹⁷⁴ Για την ζωή και τη δράση του Θεόδωρου Καβαλλιώτη βλ. Ε. Κεκριδής, *Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης (1718-1789), ο διδάσκαλος του Γένους*, Καβάλα 1991, Α. Hetzer, «Das dreisprachige Worterverzeichnis», ό.π., V. Papacostea, «Teodor Anastasie Cavallioti», ό.π., Μ. Ruffini, «Teodoro Anastasie Cavallioti», ό.π., Κων. Σκενδέρης, *Ιστορία της Αρχαίας και Συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, ό.π., σ.18, Τ. Γριτσόπουλος, *Νέα Ελλάς*, ό.π., σσ. 319-320. Ο γιός του, Αναστάσιος Καβαλλιώτης χειροτονήθηκε και αυτός ιερέας και προσέφερε τις υπηρεσίες του το 1808 στον ελληνορθόδοξο ναό του Miskolc, Μ. D. Peyfuss, «Η “Νέα Ακαδημία” της Μοσχόπολης», «Ελληνικά ιστορικά εκπαιδευτήρια», ό.π., V. Papacostea, «Povestea unei cărti. Protopiria lui Cavallioti «ein unicum». Extras din omagiu lui Const. Kitrescu» [Η ιστορία ενός βιβλίου. Η Πρωτοπειρία του Καβαλλιώτη «ein unicum»], μτφ. Μαρία Παπαγεωργίου, *Δελτίον Ρουμανικής Βιβλιογραφίας* Γ' (1970) 7-16.

¹⁷⁵ Ε. Κουρίλας, *Αλβανικαί Μελέται, η μετάφρασις της Καινής Διαθήκης εις το Αλβανικόν*, Θεσσαλονίκη 1933, σσ.1-4, Γεράσιμος Κονιδάρης, *Η ελληνική εκκλησία ως πολιτιστική δύναμις εν τη ιστορία της χερσονήσου του Αίμου*, Αθήνα 1948, σσ.187-189

¹⁷⁶ Ανδρέας Παπαδόπουλος Βρετός, *Νεοελληνική Φιλολογία ήτοι κατάλογος των από πώσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι εγκαθιδρύσεως της εν Ελλάδι Βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ελλήνων εις την ομιλουμένην, ή εις την αρχαίαν ελληνικήν γλώσσαν*, μέρος Α', Αθήνα 1854, σ.259.

¹⁷⁷ Αποκλειστικά για το τυπογραφείο της Μοσχόπολης βλ. Μ. D. Peyfuss, *Die Druckerei von Moschopolis*, ό.π., σσ.47-94, ο ίδιος, «The Printing Shop of Moschopolis», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π., σσ.199-206, Χρήστος Πατρινέλης, *Το ελληνικό βιβλίο κατά την Τουρκοκρατία (1476-1820)*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ.23-24.

λειτουργούσε το τυπογραφείο της Μοσχόπολης δε λειτουργούσε κανένα άλλο ελληνικό τυπογραφείο σε ολόκληρη την οθωμανική Ανατολή, με εξαίρεση φυσικά το τυπογραφείο του Πατριαρχείου¹⁷⁸. Οι εργασίες ανέγερσής του θα κάλυψαν μάλλον το διάστημα 1720-1730, ενώ δεν ήταν λίγοι εκείνοι που υποστήριξαν ότι το τυπογραφείο είχε αρχίσει την εκδοτική του δραστηριότητα πολύ πιο πριν, το 1710 ¹⁷⁹, ή το 1720 ¹⁸⁰, ή ακόμη και το 1734 ¹⁸¹. Η ανεπάρκεια των πηγών όμως δεν επιτρέπει την ασφαλή αποδοχή καμίας εκ των παραπάνω υποθέσεων. Δυστυχώς δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ούτε πόσα βιβλία εκδόθηκαν στο τυπογραφείο, ούτε πότε.

Οι εκδόσεις που πραγματοποιήθηκαν στο τυπογραφείο της Μοσχόπολης αποδεικνύουν χωρίς καμία αμφιβολία ότι κλήθηκαν να καλύψουν πρωτίστως θεολογικές και δευτερευόντως εκπαιδευτικές ανάγκες. Εξαιρετικής σημασίας όμως είναι οι λεξικογραφικές απόπειρες των Θεόδωρου Καβαλλιώτη και Δανιήλ Μοσχοπολίτη, οι οποίοι επιχείρησαν να αποδώσουν ταυτόχρονα στην ελληνική, τη βλαχική και την αλβανική, ο Μοσχοπολίτης και στην βουλγαρική, τις ίδιες λέξεις, για τις οποίες χρησιμοποίησαν μόνο ελληνικούς τυπογραφικούς χαρακτήρες. Προσπάθησαν δηλαδή να αποδώσουν τους εκάστοτε φθόγγους με βάση το ελληνικό αλφάβητο¹⁸². Η λεξικογραφική προσπάθεια αποτελεί αναμφίβολα σταθμό στην ιστορία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, προκαλώντας

¹⁷⁸ Νεόφυτος Δούκας, *Μάξιμου Τύριου λόγοι*, Βιέννη 1810, σ. λς', Κων. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Ηπείρου*, ό.π., σ.247, Endre Horvath, *Η ζωή και τα έργα του Γεωργίου Ζάβρα*, Αθήνα 1937, σ.68, Χριστίνα Κίτσου-Πιτούλη, *Ηπειρώτες εκδότες και τυπογράφοι της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1980, σσ.25-27. Οι Α. Wace και Μ. Thompson είχαν αμφισβητήσει την ύπαρξη τυπογραφείου στην Μοσχόπολη, στοιχείο που το ανέφερε ο Τ. Winnifrith στο βιβλίο του *The Vlachs*, ό.π., σσ.130-131. Παρόλο που ο ίδιος δεν πήρε θέση σχετικά με το ζήτημα του τυπογραφείου, εντούτοις σημείωσε εμφαντικά ότι οι Έλληνες αρέσκονται στο να προσδίδουν στην Μοσχόπολη ένα μεγαλείο. Όπως χαρακτηριστικά έγραφε, μόνο Έλληνες γνώριζε να έχουν κάνει λόγο για τυπογραφείο, ενώ αντίθετα οι ξένοι περιηγητές Wace και Thompson το αμφισβήτησαν. Ο Φ. Μιχαλόπουλος, *Μοσχόπολις*, ό.π., σ.23, είχε υποστηρίξει ότι το τυπογραφείο της Μοσχόπολης ήταν το τρίτο και όχι το δεύτερο στην οθωμανική Ανατολή, καθώς εκτός από το τυπογραφείο της Κωνσταντινούπολης λειτουργούσε και αυτό της Σμύρνης.

¹⁷⁹ Ματθαίος Παρανίκας, *Σχεδίασμα περί της εν τω ελληνικώ έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 Μ.Χ) μέχρι των αρχών της ενεστώσης (ΙΘ'.) εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολη 1867, σ.80, Αντώνιος Σπηλιωτόπουλος, *Βλαχόφωνοι Έλληνες και η Ρουμανική προπαγάνδα*, Αθήνα 1905, σ.33.

¹⁸⁰ Κων. Σκενδέρης, *Ιστορία της Αρχαίας και Συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, ό.π., σ.15, Δ. Καλλίμαχος, «Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως», ό.π., Θ. Βελλιανίτης, «Μια εξαφανισθείσα πόλις», ό.π.

¹⁸¹ Βλ. σχετικά Σπ. Λάμπρου, «Ιστορικά σημειώματα», ό.π., Παν. Αραβαντινός, *Ιστορία της ελληνικής παιδείας*, ό.π., σ.239, ο ίδιος, *Περιγραφή της Ηπείρου*, ό.π., σ.123, σημ.1

¹⁸² Νίκος Σκιαδάς, *Χρονικό της Ελληνικής τυπογραφίας*, τ. Β', Αθήνα 1981, σ.305. Για το ζήτημα της λεξικογραφικής αποκωδικοποίησης της βλαχικής βλ. Μ. D. Peyfuss, *Die Aromunische Frage, Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns*, Βιέννη 1974, σσ.23-30.

το ενδιαφέρον πολλών μελετητών, άλλοτε με περισσότερες και άλλοτε με λιγότερες επιστημονικές αξιώσεις¹⁸³, ενώ συγχρόνως δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι ένα λεξικό ελληνικών, βλαχικών και αλβανικών λέξεων αποτελεί από μόνο του σπουδαίο υλικό για να προκαλέσει στρατευμένες μελέτες, οι οποίες κάθε φορά υπηρετούν διαφορετικά συμφέροντα¹⁸⁴.

Το έργο του Καβαλλιώτη φάνηκε να το συνεχίζει ο μαθητής του Δανιήλ Μοσκοπολίτης¹⁸⁵. Ενδιαφέρουσα προβάλλει η θέση της Αγγελικής Κωνσταντακοπούλου, η οποία διέκρινε στην *Εισαγωγική Διδασκαλία* «δύο παράλληλες και αλληλοσυμπληρούμενες διαδικασίες»¹⁸⁶, που στόχευαν ταυτόχρονα στην κοινωνική και πολιτισμική αναγέννηση του αναγνωστικού κοινού, το οποίο ο Δανιήλ διαβεβαίωνε ότι αυτή μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσα από τον γλωσσικό εξελληνισμό του¹⁸⁷. Δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανείς ότι η *Πρωτοπειρία* του Καβαλλιώτη επηρέασε καθοριστικά τον Μοσκοπολίτη¹⁸⁸. Σε κάθε περίπτωση αυτό που παραμένει δεδομένο και στοιχειοθετεί την κοινή βάση των δύο έργων είναι η βαθιά πεποίθηση των συγγραφέων τους ότι η

¹⁸³ Ασφαλώς δεν έκαιραν όλες αυτές οι μελέτες της ίδιας επιστημονικής βαρύτητας. Για παράδειγμα η μελέτη του A. Hetzer βρίσκεται διαμετρικά απέναντι από αυτήν του Αλβανού ερευνητή Mitke Qafëzezi, «Priftër të qëmocerë punëtorë të shqipes. Protopara Theodor Nastas Kavalioti Voskorojari (1726-1891) [Ιερωσύνη των Αλβανών εργαζομένων. Ο πρωτόπαπας Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτη από την Μοσχόπολη (1726-1891)]», Leka ΣΤ' / τχ.8 (1934) 268-274.

¹⁸⁴ V. Papacostea, «Teodor Anastasie Cavallioti», ό.π., ο ίδιος, «Povestea unei cărti», ό.π., στην πρώτη του ρουμανική του έκδοση, *Povestea unei cărti. Protopiria lui Cavalioti. Extrās din omagiu Const. Kiritescu*, [Η ιστορία ενός βιβλίου. Η Πρωτοπειρία του Καβαλλιώτη. Απόσπασμα από την ελεγεία του Κωνσταντίνου Κιριτεσκου], Βουκουρέστι 1937, σ.3.

¹⁸⁵ Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850). Το τετράγλωσσο λεξικό του Δανιήλ Μοσκοπολίτη*, Ιωάννινα 1988, σσ.32-33.

¹⁸⁶ Ό.π., σ.115.

¹⁸⁷ Πολύ χαρακτηριστικά έγραφε στην εισαγωγή του ο Μοσκοπολίτης για τον εαυτό του ότι: «Ρωμαίικια γλώσσα θέλωντας τους πάντας να διδάξη και τα Βουλγαραλβανικά ήθη να μεταλλάξη», Δ. Μοσκοπολίτης, *Εισαγωγική Διδασκαλία*, ό.π., χ.σ. Βλ. επίσης Α. Κωνσταντακοπούλου, *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια*, ό.π., σσ.12-13, 115-116, 141-144, Richard Clogg, «Aspects of the Movement for Greek Independence», Richard Clogg (επιμ.), *The Struggle for Greek Independence*, Λονδίνο 1973, σσ.1-40, Ε. Κεκρίδης, «Ο Μητροπολίτης Πελαγονίας Νεκτάριος και η “Εισαγωγική Διδασκαλία” του Δανιήλ Μοσκοπολίτη», «Χριστιανική Μακεδονία, Πελαγονία», ό.π., σσ. 277-291.

¹⁸⁸ Ωστόσο δεν ήταν μόνο ο Καβαλλιώτης και ο Μοσκοπολίτης που προσπάθησαν να καταγράψουν λέξεις της βλαχικής σε ένα λεξικό. Πολύ πιο συστηματικές προσπάθειες βρίσκουμε στα λεξικά του Κωνσταντίνου Ουκούτα, επίσης κληρικού από την Μοσχόπολη, του Κωνσταντίνου Ρόζια, του Μιχαήλ Μποϊατζή και του Δημήτρη Δάρβαρη, οι οποίοι εξέδωσαν και κυκλοφόρησαν τις εργασίες τους στο εξωτερικό. Ωστόσο θα ήταν μεγάλο λάθος οι εν λόγω λεξικογραφικές προσπάθειες και θέσεις των συγγραφέων να συγχέονται με τις αντίστοιχες των Καβαλλιώτη και Μοσκοπολίτη. Στόχευαν και υπηρετούσαν εντελώς διαφορετικές ανάγκες και σκοπούς, οι οποίοι θα αναλυθούν στην σχετική ενότητα των εκπαιδευτικών πραγμάτων των Ελλήνων στην Αυστροουγγαρία. Ωστόσο βλ. ενδ. Νικόλαος Σιώκης, «Η βλαχική γλώσσα και οι προσπάθειες διατήρησής της από τους Βλάχους αποδήμους (τέλη 18ου-τέλη 19ου αιώνα)», *Ελμειακά ΜΗ'-ΜΘ'* (2002) 39-57.

ελληνική γλώσσα αποτελεί το κυρίαρχο γλωσσικό όργανο επικοινωνίας ανάμεσα στους λαούς της Βαλκανικής¹⁸⁹.

Σε μια γενικότερη θεώρηση τόσο το περιεχόμενο των εκδόσεων, όσο και οι χρηματοδότες τους καθιστούν πασιδηλούς τους σκοπούς που προσπαθούσε να καλύψει το μοσχοπολίτικο τυπογραφείο. Ο μεγάλος αριθμός των ακολουθιών που εκδόθηκαν, ακολουθίες κυρίως νεομαρτύρων¹⁹⁰, επεδίωκαν την τόνωση του θρησκευτικού φρονήματος του υπόδουλου ποιμνίου, σε μια εποχή που οι εξωμοσίες είχαν λάβει εξαιρετικά αυξητικές τάσεις, ενώ και η διείσδυση του καθολικισμού γινόταν με γοργούς ρυθμούς από την παπική εκκλησία (Propaganda Fide)¹⁹¹. Κάτω από αυτές τις συνθήκες γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι το τυπογραφείο λειτούργησε όχι ως ένας φορέας που θα επέφερε κέρδος στον ιδιοκτήτη του, αλλά ως ένα κέντρο πνευματικής καθοδήγησης. Ένα κέντρο που στόχευε να εξυπηρετήσει πολύ συγκεκριμένες ανάγκες της ευρύτερης περιοχής της Μοσχόπολης. Το περιεχόμενο των εκδόσεων μπορεί κάτω από μια γενικευμένη οπτική να είχε καθολικό χαρακτήρα, ωστόσο δεν εξυπηρετούσε σε καμία περίπτωση τις ανάγκες ολόκληρου του υπόδουλου Γένους, αλλά κυρίως τις ειδικότερες ανάγκες της περιοχής που εκτεινόταν γύρω από την Μοσχόπολη¹⁹².

¹⁸⁹ Για όλα τα παραπάνω βλ. Α. Κωνσταντακοπούλου, *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια*, ό.π., σσ.59-63. Για την σπουδαιότητα και την εκτεταμένη χρήση της ελληνικής γλώσσας στο εμπόριο της εποχής, η οποία λειτούργησε ως *lingua franca* βλ. το εμπειρισιατικό άρθρο του Τ. Stoianovich, «The Conquering Balkan», ό.π. Βλ. επίσης Β. Γούναρης- Αστ. Κουκούδης, «Από την Πίνδο ως τη Ροδόπη», ό.π.

¹⁹⁰ Για τις ακολουθίες βλ. αναλυτικά Μ. D. Peyfuss, *Die Druckerei von Moschopolis*, ό.π., σσ.95-140, 146-155, ο ίδιος, «Η “Νέα Ακαδημία” της Μοσχόπολης», *Ελληνικά ιστορικά εκπαιδευτήρια*, ό.π., Κωνσταντίνος Νιχωρίτης, «Οι εκδόσεις της Μοσχόπολης και οι Άγιοι Επτάριθμοι», *Ηπειρωτικά Γράμματα Ι'* (Οκτώβριος 2006) 299-322. Βλ. επίσης Γιώργος Μπώκος, *Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία στο χώρο της «Καθ' ημάς Ανατολής» (1627-1827)*, Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α, 1997, σσ.89-90, Ödön Fűves, «Κατάλογος των ελληνικών εντύπων της βιβλιοθήκης του ελληνορθόδοξου σερβικού επισκοπάτου στο Σαιν-Εντρέ της Ουγγαρίας», *Ο Ερασιστής Γ'* (1965) 97-105, Θ. Παπαδόπουλος, *Ελληνική βιβλιογραφία*, τ. Α', Αθήνα 1984, σ.335, τ. Β', ό.π., σ.429.

¹⁹¹ Χ. Παπασιάθης, «Το Μοσχοπολίτικο “Συνταγματίον Ορθόδοξον” και η ιταλική του μετάφραση από μαθητή του Νικηφόρου Θεοτόκη», *Ελληνικά ΚΕ'* (1925) 192-199, Ν. Σκιαδάς, «Το τυπογραφείο της Μοσχόπολης και οι εκδόσεις του», *Νέα Εστία ΠΓ'* (1968) 802-808, Γ. Μπώκος, *Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία*, ό.π., σ.81, Ε. Κουρίλας, «Η Μοσχόπολη και η Νέα Ακαδημία αυτής», ό.π., Μ. D. Peyfuss, *Die Druckerei von Moschopolis*, ό.π., σσ.159-165.

¹⁹² Γ. Μπώκος, *Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία*, ό.π., σσ.88-90, Konstantinos Staikos-Triantaphyllos Sklavenitis, *The Publishing Centers of the Greeks from the Renaissance to the Neohellenic Enlightenment*, Υπουργείο Πολιτισμού, Εθνικό Κέντρο Βιβλίου Ελλάδος 2001, σ.173, Ν. Σκιαδάς, *Χρονικό της Ελληνικής*, τ. Α', ό.π., σ.73, Κων. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Ηπείρου*, ό.π., σσ.247-248, Κων. Κούμας, «Το τυπογραφείο της Μοσχόπολης και οι εκδόσεις του», *Νέα Εστία ΜΒ'* (1968) 802-808.

7. Οι εκκλησίες και τα μοναστήρια της Μοσχόπολης.

Στην Μοσχόπολη την περίοδο της ακμής της υπήρχαν περίπου 22 ναοί, οι οποίοι διακρίνονταν για τα επιβλητικά ξυλόγλυπτα τέμπλα τους, πολλά από αυτά επίχρυσα, τους ξυλόγλυπτους άμβωνες και θρόνους των αρχιερέων, τα περίτεχνα διαμερίσματα των ψαλτών, αλλά και τις πολυσύνθετες τοιχογραφίες τους, στοιχεία που τους προσέδιδαν αδιαμφισβήτητη μεγαλοπρέπεια και παράλληλα αντανάκλουν τον πλούτο και την δύναμη της πόλης¹⁹³. Όλοι τους σώζονταν μέχρι τον Οκτώβριο του 1916, χτισμένοι εντός των συνοικιών της πόλης, με εξαίρεση την μονή του Τιμίου Προδρόμου που βρίσκεται σε μικρή απόσταση από αυτήν, συνδεόταν, όμως, μαζί της μέσω λιθόκτιστης οδού¹⁹⁴.

Η πιο παλιά εκκλησία της πόλης, αλλά και η πιο απλή ήταν η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, προστάτιδας των Βλάχων, η οποία χτίστηκε μάλλον από τους πρώτους οικιστές που έφτασαν στην Μοσχόπολη. Παρά τις καταστροφές που γνώρισε η πόλη οι περισσότεροι από τους περικαλλείς ναούς της διατηρήθηκαν σε αξιοπρεπή κατάσταση, γεγονός που εντυπωσίασε τον Δημήτριο Καλλίμαχο, όταν την επισκέφτηκε το 1913 και σημείωνε ότι «ευτυχώς» σώζονταν όλοι, με τα «...απαστράπτοντα...μνημεία ξυλογλυπτικής αριστουργηματικής...»¹⁹⁵. Εκείνο που προκάλεσε σφοδρό πλήγμα στην εκκλησιαστική εικόνα της πόλης ήταν τα γεγονότα του Οκτωβρίου του 1916, όταν οι Γάλλοι είχαν ανακηρύξει την «Αλβανική Δημοκρατία της Κορυτσάς» και ο Αλβανός Σαλί Μπούτκα μαζί με την ομάδα των ένοπλων ληστών του εισήλθαν βίαια στην Μοσχόπολη, την κατέλαβαν, πυρπόλησαν μεγάλο τμήμα της και εκτέλεσαν δεκάδες κατοίκων της.

Από της εκτεταμένης κλίμακας λεηλασίες κατόρθωσαν να σωθούν μόνο πέντε εκκλησίες και το καθολικό της μονής του Τιμίου Προδρόμου, η οποία

¹⁹³ Θ. Βελιανίτης, «Μια εξαφανισθείσα πόλις», ό.π., Δ. Καλλίμαχος, «Η Μοσχόπολις όπως την είδα», ό.π., Φ. Μιχαλόπουλος, *Μοσχόπολις*, ό.π., σ.35, ο ίδιος, «Η οικοδομική και η τέχνη της Μοσκοπόλεως», *Νέα Εστία* ΚΘ' (1941) 105-112.

¹⁹⁴ Βλ. συνοπτικά Ε. Κουρίλας, «Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής», ό.π., Μιχαήλ Τρίτος, «Η ιστορική Μοσχόπολη της Β. Ηπείρου και η συμβολή της στην πολιτισμική και οικονομική ανάπτυξη της Χερσονήσου του Αίμου», *Ο κόσμος της Ορθοδοξίας στο παρελθόν και το παρόν*, Θεσσαλονίκη 2006, σσ.253-271, Πύρρος Θώμος, «Η Μοσχόπολη και οι σχέσεις με τον έξω κόσμο», *Επικοινωνίες και Μεταφορές στην Προβιομηχανική Περίοδο*, Αθήνα Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ 2001, σσ.137-144, Φ. Οικονόμου, *Η εκκλησία εν Βορείω Ηπείρω. Από της πρώτης διαδόσεως του Χριστιανισμού μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Αθήνα 1969, σ.102.

¹⁹⁵ Δ. Καλλίμαχος, «Η Μοσχόπολις όπως την είδα», ό.π., βλ. επίσης του ίδιου, «Ο πολιτισμός της Μοσκοπόλεως», ό.π.

βρισκόταν βόρεια της Μοσχόπολης σε πολύ κοντινή απόσταση από αυτήν¹⁹⁶. Η μονή είναι στενά συνδεδεμένη με την ιστορία της πόλης αφού σε αυτήν βρήκαν καταφύγιο δεκάδες γυναίκες και παιδιά το 1769¹⁹⁷, ενώ δεν πρέπει να λησμονείται ότι ο Κώδικάς της αποτέλεσε εξαιρετικά πολύτιμο οδηγό για την ιστορία της. Στην παρούσα ενότητα θα πρέπει να εντάξουμε ίσως και την μονή του Οσίου Ναούμ, που αν και βρισκόταν στην Αχρίδα, διατηρούσε όμως τόσο στενή επικοινωνία με την Μοσχόπολη, ώστε η ιστορία της πόλης να είναι πολλές φορές άρρηκτα συνδεδεμένη με το εν λόγω μοναστήρι¹⁹⁸. Εξαιρετικά χαρακτηριστικό ως προς τα παραπάνω είναι το γεγονός ότι το τυπογραφείο της Μοσχόπολης μετέφερε την λειτουργία του στο εν λόγω μοναστήρι περίπου στα 1746¹⁹⁹.

8. Η Αρχιεπισκοπή Αχρίδας.

Μέχρι το 1767, οπότε και καταργήθηκε το αυτοκέφαλο της Αρχιεπισκοπής Αχριδών αδιαμφισβήτητη αίγλη περιέβαλε τους αρχιεπισκόπους της²⁰⁰. Στην μεγαλύτερή της ακμή έφτασε η Αρχιεπισκοπή στο διάστημα 1718-1745, όταν στο αρχιεπισκοπικό αξίωμα βρισκόταν ο Ιωάσαφ, με καταγωγή από την Μοσχόπολη²⁰¹. Καθώς τα διοικητικά όρια των περιοχών που βρίσκονταν κάτω από την πνευματική καθοδήγηση της Αρχιεπισκοπής σταθεροποιήθηκαν

¹⁹⁶ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ.306-347, Κων. Σκενδέρης, *Ιστορία της Αρχαίας και Συγχρόνου Μοσοποπόλεως*, ό.π., σσ.110-125, Θ. Βελλιανίτης, «Μια εξαφανισθείσα πόλις», ό.π., Χρίστος Ζαφειρης, *Βαλκάνιος Πραγματευτής. Οδοιπορία μνήμης σε ελληνικές κοινότητες και παροικίες*, Αθήνα 1998, σσ.142-146. Για τη μονή του Τιμίου Προδρόμου βλ. Κων. Σκενδέρης, *Ιστορία της Αρχαίας και Συγχρόνου Μοσοποπόλεως*, ό.π., σ.52, Ανώνυμος, «Περί της εν Μακεδονία Κοριτσάς», ό.π. Για την αρχιτεκτονική του ναού βλ. Κωνσταντίνος Γιακουμής, *Ορθόδοξα μνημεία στη Βόρειο Ήπειρο*, Ιωάννινα, Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών, 1994, σσ.59-60, Π. Θώμος, «Οι εκκλησίες της Μοσχόπολης», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π., σσ.45-64, Μιχ. Τρίτος, *Η εκκλησία στο Ανατολικό Ιλλυρικό και την Αλβανία*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ.129-132, ο ίδιος, «Η Μοσχόπολη του χθες και του σήμερα», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1998) 213-235, Τ. Γριτσόπουλος, «Μοσχόπολις», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. Θ', Αθήνα 1966, σσ. 96-97, Υπουργείο Πολιτισμού, *Οι Δρόμοι του ορθόδοξου Μοναχισμού. Μοναστήρια της Εγνατίας Οδού*, Αθήνα 2006, σ.144.

¹⁹⁷ Θ. Βελλιανίτης, «Μια εξαφανισθείσα πόλις», ό.π. Ο G. Weigand όταν την επισκέφτηκε σημείωσε πολύ χαρακτηριστικά ότι: «Δεν προσφέρει τίποτα το ενδιαφέρον», G. Weigand, *Οι Αρωμόνοι*, ό.π., σ.143.

¹⁹⁸ Για την οδό που οδηγούσε από την Μοσχόπολη στην Αχρίδα βλ. Αντ. Τούμας, *Ελλάς Μακεδονία*, ό.π., σ.136.

¹⁹⁹ Γ. Μπώκος, *Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία*, ό.π., σ.78.

²⁰⁰ Σωτήριος Βαρναλίδης, *Ο Αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Ζωσιμάς (1686-1746) και η εκκλησιαστική και πολιτική δράσις αυτού*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1974, σσ.19-47.

²⁰¹Ο.π., σσ.44-47, 93, Αθανάσιος Γιομπλάκης, «Ιωάσαφ, ο Μοσοπολίτης Αρχιεπίσκοπος Αχριδών», *Μακεδονική Ζωή* τχ. 211 (Δεκ.1983) 23-25.

σταδιακά στο πέρασμα των χρόνων²⁰², ο αριθμός των Μητροπόλεων και των Επισκοπών που διατελούσαν κάτω από την καθοδήγησή της δεν είναι πάντοτε ο ίδιος²⁰³. Ο Αρχιεπίσκοπος Αχριδών, εξαιτίας ιδιαίτερων προνομίων που του δόθηκαν υπέγραφε πάντοτε τα κείμενά του με πράσινο μελάνι²⁰⁴. Η παύση του εκκλησιαστικού θεσμού της Αρχιεπισκοπής Αχριδών θεωρήθηκε γεγονός εξαιρετικής σπουδαιότητας, καθώς δεν ήταν λίγοι εκείνοι που υποστήριξαν ότι η κατάργηση της συνδέεται στενά με την καταστροφή της Μοσχόπολης που συνέβη μόλις δύο χρόνια νωρίτερα. Η βαθύτατη αποσύνθεση της διοικητικής οργάνωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όμως και οι εκτεταμένες συνέπειες που είχε για τους περισσότερους Έλληνες η συμμετοχή τους στις επαναστατικές κινήσεις των Ορλώφ αφήνουν πολλά περιθώρια διαλόγου για το κατά πόσο θα μπορούσε η Αρχιεπισκοπή να είχε συμβάλλει ώστε να είχε αποτραπεί η καταστροφική λεηλασία της Μοσχόπολης και των γειτονικών οικισμών της.

Σαφώς ο σκοπός της ίδρυσης της Αρχιεπισκοπής, όπως και η ιδιαίτερα καίρια γεωπολιτική της θέση μέσα σε ένα ορθόδοξο ελληνοσλαβικό ποιμνιο καταδεικνύουν βαθύτερες πολιτικοοικονομικές και κοινωνικές συνιστώσες²⁰⁵, με δεδομένο ότι βρισκόταν σε ένα τμήμα στο οποίο Ελληνικά, Σλαβικά, Αλβανικά και Βλαχικά ομιλούνταν παράλληλα σε περιοχές που λειτούργησαν ως σπουδαία κέντρα εξελληνισμού²⁰⁶. Και μόνο αυτός ο χαρακτήρας της

²⁰² Ιωάννης Ταρνανίδης, *Ιστορία της Σερβικής εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ.82-83

²⁰³ Βλ. σχετικά Παν. Αραβαντινός, «Περί Αχρίδος», *Πανδώρα*, ΙΗ' /τχ.424 (1867) 310-313, ΙΗ' /τχ.425 327-330 (1867), Κεραμεύς Αθανάσιος Παπαδόπουλος, «Τακτικόν των Ορθοδόξων Εκκλησιών της Ανατολής και κατάλογος αρχιερέων ακμασάντων εν αιταίς μεταξύ ΙΖ' και ΙΗ' αιώνος», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε. Γ'* (1889) 468-478, *Συνταγμάτιον περί της τάξεως των πατριαρχικών θρόνων και των Αυτοκέφαλων Συνόδων, Αρχιεπισκοπών, και Μητροπολιτών*, Αθήνα 1855, σ.10, Διον. Ζακυθηνός, «Συμβολαί εις την ιστορίαν των εκκλησιών Αχρίδος και Ιπεκίου», *Μακεδονικά Α'* (1940) 429-458, Κων. Κυριακόπουλος, *Μελέτιος (Μήτρος) Αθηνών*, τ. Β', ό.π., σσ.729-730, Η. Δασσαρήτης, «Περί της Κορυτσάς», ό.π.

²⁰⁴ Λ. Κουτσονίκας, *Γενική Ιστορία*, τ. Α', ό.π., σ.97, Νικ. Παναζόπουλος, *Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης ιζ'- ιθ' αι.*, συνεργ. Δεσπ. Τσούρκα – Παπαστάθη, Θεσσαλονίκη 1974, σ. κα'.

²⁰⁵ Από τα μέσα περίπου του 17ου αιώνα και μέχρι την κατάργηση της Αρχιεπισκοπής υπάρχουν πολλά έγγραφα που καταδεικνύουν τις γενικότερες σταθερές που όριζαν το περιβάλλον της Αρχιεπισκοπής Αχριδών. Πολλά από αυτά τα έγγραφα έχουν εκδοθεί στις μονογραφίες των Heinrich Gelzer, *Der Patriarchat von Axrida. Geschichte und urkunden*, Άαλεν 1980, και του Αρχιμανδριτή Καλλίνικου Δελικάνη, *Πατριαρχικών Εγγράφων Τόμος τρίτος, ήτοι τα εν τοις κωδιξι του Πατριαρχικού Αρχιεπιφυλακειου σωζόμενα επίσημα εκκλησιαστικά έγγραφα τα αφορώντα εις τας σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς τας Εκκλησίας Ρωσσίας, Βλαχίας και Μολδαβίας, Σερβίας, Αχριδών και Πεκίου 1564-1863*, Κωνσταντινούπολη, Πατριαρχικό Τυπογραφείο, 1905, σσ.781-900. Βλ. επίσης, Διον. Ζακυθηνός, «Συμβολαί εις την ιστορίαν», ό.π., Άνθιμος Αλεξούδης, «Συνοδικαί Πράξεις της Αρχιεπισκοπής Αχριδών και Πάσης Βουλγαρίας», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε. Δ'* (1892) 547-573.

²⁰⁶ Ι. Κολιόπουλος, *Η "Πέραν Ελλάς"*, ό.π., σσ.80, 85.

επιστολή παραίτησης που κατέθεσε το 1767 ο Αρχιεπίσκοπος Αρσένιος στον Πατριάρχη Σαμουήλ Α' Χαντζερή²¹³. Ο Πατριάρχης με την σύμφωνη γνώμη του Σουλτάνου έκανε δεκτή την απόφαση του Αρσενίου²¹⁴. Μια απόφαση που αφήνει πολλά περιθώρια διαλόγου σχετικά με το κατά πόσο ο μοναδικός λόγος που την προκάλεσε ήταν αποκλειστικά οικονομικός. Πίσω από την σημαντικότερη απόφαση του Σαμουήλ να καταργήσει την Αρχιεπισκοπή Αχριδών το οικονομικό προβάλλει περισσότερο ως δικαιολογία, παρά ως αιτία.

Στην πραγματικότητα εκείνο που κρυβόταν πίσω από την κατάργηση της Αρχιεπισκοπής ήταν η επιθυμία του Σαμουήλ να επεκτείνει την δικαιοδοσία του σε περιοχές που διατηρούσαν ως τότε την εκκλησιαστική τους αυτονομία. Άλλωστε η Αρχιεπισκοπή της Αχρίδας βρισκόταν στην πρώτη θέση στην εκκλησιαστική ιεραρχία της Ανατολής μετά φυσικά από τα Πατριαρχεία²¹⁵. Κάτω από αυτές τις συνθήκες η «οικειοθελής» παραίτηση του Αρσενίου προβάλλει ολωσδιόλου προσχηματική, ιδιαίτερα αν αναλογιστεί κανείς πως μόλις τον προηγούμενο χρόνο παρόμοιοι λόγοι ανέκυψαν και στην Αρχιεπισκοπή Ιπεκίου, για να αποφασιστεί η κατάλυσή της και να περιέλθει κάτω από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης²¹⁶. Η παύση του εκκλησιαστικού θεσμού του Αρχιεπισκόπου Αχριδών θεωρήθηκε εξαιρετικά σημαντικό γεγονός. Αρκετοί μάλιστα, όπως σημειώθηκε, υποστήριξαν ότι η κατάργηση της Αρχιεπισκοπής συνδέεται στενά με την καταστροφή της Μοσχόπολης. Θεώρησαν δηλαδή ότι η κατάργηση του ανώτατου αυτού εκκλησιαστικού θεσμού, ο οποίος βρισκόταν αμέσως μετά από αυτόν την Κωνσταντινούπολη, έθεσε σε άμεσο κίνδυνο την υπόσταση του ορθόδοξου χριστιανικού ποιμνίου της περιοχής. Πραγματικά η Αρχιεπισκοπή στήριζε τις

²¹³ Κ. Δελικάνης, *Πατριαρχικών Εγγράφων Τόμος τρίτος*, ό.π., σ.893, Άνθιμος Αλεξούδης, *Σύντομος ιστορική περιγραφή*, ό.π., σσ.101-102, Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος, «Ο τελευταίος Αρχιεπίσκοπος Αχριδών», *Μακεδονικά* ΙΒ' (1972) 19-32. Για τον Χαντζερή βλ. εν συντομία Ζαχαρίας Μαθάς, *Κατάλογος ιστορικός των πρώτων Επισκόπων και των εφεξής Πατριαρχών της εν Κωνσταντινουπόλει Αγίας και Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας*, Αθήνα 21884, σσ.154-157.

²¹⁴Ο.π., σσ.895-898.

²¹⁵ Βασιλική Νεράντζη Βαρμάζη, *Η βαλκανική επαρχία κατά τους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες*, Θεσσαλονίκη 1998, σ.80.

²¹⁶ Ι. Ταρνανίδης, *Ιστορία της Σερβικής εκκλησίας*, ό.π., σσ.86-90, Νικ. Πανταζόπουλος, *Εκκλησία και Δίκαιον εις την χερσόνησον του Αίμου επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1960-1963, σ.705, Γερ. Κονιδάρης, *Η ελληνική εκκλησία ως πολιτιστική δύναμις*, ό.π., σ.139, Διον. Ζακυθηνός, «Συμβολαί εις την ιστορίαν», ό.π.. Για τις περιοχές που είχε υπό την δικαιοδοσία της η Αρχιεπισκοπή Ιπεκίου βλ. Stefan Pavlowitch, *Ιστορία των Βαλκανίων 1804-1945*, επιμ. Κώστας Σκορδύλης, μτφ. Λουκιανός Χασιώτης, Θεσσαλονίκη 2005, σ.20, Κ. Παπαδόπουλος, «Τακτικόν των Ορθοδόξων Εκκλησιών», ό.π., *Συνταγμάτιον περί της τάξεως των πατριαρχικών θρόνων*, ό.π., σ.9, Κ. Δελικάνης, *Πατριαρχικών Εγγράφων Τόμος τρίτος*, ό.π., σσ.895-898.

θηρσκευτικές ανάγκες των κατοίκων της και συνέβαλε ουσιαστικά στην ανάσχεση των κρουσμάτων του εξισλαμισμού και της ουνίας. Κατά πόσο όμως η παύση της λειτουργήσε ενθαρρυντικά για τις διάφορες ληστρικές ομάδες των Τουρκαλβανών της περιοχής παραμένει υπό συζήτηση.

9. Τα γεγονότα των ετών 1769 και 1789.

Υπάρχει μια σειρά οθωμανικών και πατριαρχικών εγγράφων που σώζεται και περιγράφει με λεπτομέρειες το εξαιρετικά έκρυθμο κλίμα που επικρατούσε στη Αυτοκρατορία από τις αρχές του 18ου αιώνα. Όπως φαίνεται ήδη από το 1715 είχε σταλεί επίσημη οδηγία από την Πύλη στους κατά τόπους Οθωμανούς αξιωματούχους να μην επιτρέψουν σε κανέναν να παρενοχλήσει ιερείς, ηγουμένους και επισκόπους καθώς επίσης και το χριστιανικό ποίμνιο της περιοχής Αχριδών²¹⁷. Παρόμοια διάταξη στάλθηκε ξανά, δύο χρόνια αργότερα, το 1717, με την οποία το παλάτι έδειχνε ότι γνώριζε τις αφόρητες πιέσεις που προκαλούσαν οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί της περιοχής στους Χριστιανούς, τους οποίους εξανάγκαζαν να ασπαστούν το Κοράνι και τους δυσκόλευαν αφόρητα στην τέλεση των ιερών καθηκόντων του Πάσχα που είχε μόλις περάσει. Μέσα σε αυτό το κλίμα δόθηκε εντολή από την Πύλη σε όλους τους αξιωματούχους να σταματήσουν αυτήν την κατάσταση και μην επιτρέψουν στο εξής τέτοιου είδους φαινόμενα²¹⁸.

Η ανεξέλεγκτη δράση όμως των μουσουλμάνων Αλβανών, οι οποίοι οργανωμένοι σε συμμορίες καταδυνάστευαν τους χριστιανικούς πληθυσμούς της περιοχής, φαινόταν ότι δεν μπορούσε να ανασταλεί από τους αξιωματούχους, ενώ παράλληλα το ολοένα και διογκούμενο κλίμα της ανασφάλειας που επικρατούσε σε όλη την περιοχή είχε ως αποτέλεσμα τα πεδινά τμήματα της Αλβανίας να έχουν ασπαστεί την μουσουλμανική θρησκεία σε ένα ποσοστό που έφθανε περίπου στα 2/3 του συνολικού πληθυσμού. Σε αυτή την ζοφερή κατάσταση σπουδαίο έργο επιτέλεσαν ο Νεκτάριος Τέρπος και ο Κοσμάς ο Αιωλός, οι οποίοι συνέδραμαν καθοριστικά στην ανάσχεση των εξωμοσιών²¹⁹. Τα υπομνήματα των κατά τόπους Μητροπολιτών της

²¹⁷ Β.Ο.Α., C. ADL. 1 60, δικαστικό έγγραφο.

²¹⁸ Β.Ο.Α., C. ADL. 53 3222, δικαστικό έγγραφο.

²¹⁹ Ελ. Νικολαΐδου, *Οι κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας*, ό.π., σσ.38-40, Γερ. Κονιδάρης, *Η ελληνική εκκλησία ως πολιτιστική δύναμις*, ό.π., σσ.180-184, Ε. Κουρίλας, *Γρηγόριος ο Αργυροκασρίτης*, Αθήνα 1935, σσ.45-47, Απόστολος Γλαβίνας, «Η Εκκλησία στην Ήπειρο την εποχή της Τουρκοκρατίας (1430-1913)», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1998) 241-268, ο ίδιος, «Η συμβολή του Μοσχοπολίτη ιερομόναχου Νεκταρίου Τέρπου στην

Αρχιεπισκοπής Αχριδών δείχνουν ότι με το πέρασμα των ετών παρατηρήθηκε σταδιακή αποδυνάμωση της εκκλησιαστικής παρουσίας στην περιοχή, γεγονός που ωθούσε σε αλληπάλληλες παραιτήσεις Μητροπολιτών²²⁰. Τον Ιούνιο του 1759 πλέον, σύμφωνα με τον Μητροπολίτη Βελεγράδων Ιωάσαφ, η «αγιωτάτη» Αρχιεπισκοπή Αχριδών ήταν «απροστάτευτη και αποίμαντος»²²¹. Η κατάργησή της μερικά χρόνια αργότερα είχε ως αποτέλεσμα να περιέλθουν όλοι οι Μητροπολίτες της στην δικαιοδοσία του Πατριάρχη²²².

Ιδιαίτερης σημασίας είναι ένα έγγραφο το οποίο στάλθηκε από τον Μητροπολίτη Πελαγονείας Συμεών στον Οικουμενικό Πατριάρχη στις 7 Φεβρουαρίου 1783 και με το οποίο ο Μητροπολίτης ζητούσε την οικειοθελή παραιτήση από το αξίωμά του. Στην επιστολή του όμως σημείωνε πως παραιτείται γιατί δεν υπάρχει καμία μέριμνα για την ζωή του ποιμνίου του, το οποίο τον εμπιστεύεται τόσο πολύ, πραγματικότητα η οποία τον οδήγησε στην απόφαση να παραιτηθεί του αξιώματός του²²³. Χαρακτηριστικό είναι ότι η προκείμενη επιστολή εστάλη στο Πατριαρχείο πέντε μόλις χρόνια πριν την δεύτερη καταστροφή της Μοσχόπολης, επιδεικνύοντας γλαφυρά το κλίμα μέσα στο οποίο αναγκαζόταν να επιβιώσει το ορθόδοξο χριστιανικό στοιχείο της

ανάσχεση των εξισλαμισμών», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π., σσ.29-43, Μιχ. Τρίτος, «Νεκτάριος Τέρπος, ο Μοσχοπολίτης διδάσκαλος του Γένους», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π., σσ.227-252, Κων. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μείζονος Μακεδονίας*, ό.π., σσ.68-69, ο ίδιος, *Ιστορία της Ηπείρου*, ό.π., σσ.118-126, 254-256, Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα 1999, σσ.173-176, Α. Ξανθοπούλου-Κυριακού, *Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και οι Βενετοί (1777-1779). Τα τελευταία χρόνια της δράσης του και το πρόβλημα των διδασκάντων*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ.16-24, π. Γεώργιος Μεταλληνός, *Παράδοση και αλλοτρίωση. Τομές στην πνευματική πορεία του νεότερου Ελληνισμού κατά τη Μεταβυζαντινή περίοδο*, Αθήνα 1998, σσ.85-110, Κώστας Σαρδελής, *Αναλυτική βιβλιογραφία Κοσμά του Αιτωλού 1765-1973*, Αθήνα 1974, σσ. 13, 54, 59, 67, 93-94, 97, 103, 106, 125, 143, 145, 155-156, 183-184, 189, Νικόδημος ο Αγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον ήτοι μαρτυρία των νεοφανών μαρτύρων*, επιμ. Π.Β.Πάσχος, Αθήνα 1964, σσ.201-208, Φ. Οικονόμου, *Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και η ιεραποστολική δράσις αυτού (1714-1779)*, Αθήνα 1976, σσ.13-35, Μιχαήλ Σακελλαρίου, *Ιστορικοί Ελληνικοί Χώροι, Ήπειρος 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997, σσ.268, 316, Λουκία Δρούλια, «Νοοτροπίες και δεκτικότητα του οικονομικού στη Νοτιοανατολική Ευρώπη», *Προσεγγίσεις στις νοοτροπίες των Βαλκανικών λαών 15ος -20ος αι. Οικονομικές αντιλήψεις και συμπεριφορές*, Αθήνα 1988, σσ.7-40, Φ. Μιχαλόπουλος, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήνα 1968, σσ.46-47, Μάρκος Γκιόλιας, *Ο Κοσμάς Αιτωλός και η εποχή του*, Αθήνα 1972, σσ.108-110, 119-144, Άγγελος Παπακώστας, «Το αναμορφωτικό έργο του Κοσμά του Αιτωλού στη Βόρειο Ήπειρο», Κων. Σκενδέρης (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικόν ημερολόγιον «Πελασγού» Κορυτσάς*, Αθήνα 1947, σσ.89-95, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σσ.345-348, Σπ. Ασδραχάς, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία. Τεκμήρια*, τ. Β', ό.π., σ.440.

²²⁰ Οικουμενικό Πατριαρχείο, Αρχιεπισκοπή. Κώδιξ Πατριαρχικής Αλληλογραφίας Α' / Στ', σ.132. Στο εξής η παραπομπή θα σχηματίζεται ως εξής: Οικ. Π. Αρχ./Κ. Π. Α.

²²¹ Οικ. Π. Αρχ./Κ. Π. Α., Α' / Δ', σ.234. Βλ. Παρ. Έγγραφο 6.

²²² Οικ. Π. Αρχ./Κ. Π. Α., Α' / Ζ', σ.112, Οικ. Π. Αρχ./Κ. Π.Α., Α' / Θ', σ.149.

²²³ Οικ. Π. Αρχ./Κ. Π. Α., Α' / Ζ', σ.152. Βλ. Παρ. Έγγραφο 7.

περιοχής. Το 1790, λίγους μόλις μήνες μετά την δεύτερη καταστροφή της Μοσχόπολης, παραιτήθηκε ο Μητροπολίτης Κορυτσάς Ιωακείμ, φροντίζοντας να επικαλεστεί λόγους γήρατος²²⁴.

Από την άλλη πλευρά υπάρχει ένα πλήθος οθωμανικών εγγράφων, που αποδεικνύει περίτρανα τις αλληπάλληλες καταστροφές, δηώσεις, πυρκαγιές και φόνους που προκαλούσαν ένοπλες ομάδες ληστών από τις αρχές του 18ου αιώνα και έπειτα στην Κορυτσά και τους γειτονικούς από αυτήν οικισμούς. Οι ληστές που κινούνταν εκτός νόμου και είχαν δημιουργήσει έντονο κλίμα τρομοκρατίας στην περιοχή κατά την περίοδο των κριτζαλίδων ήταν αλβανικής καταγωγής, όπως σημειώνουν τα επίσημα έγγραφα της τουρκικής διοίκησης²²⁵. Κατέστησαν μάλιστα τόσο ανεξέλεγκτοι, ώστε η δράση τους δεν περιοριζόταν μόνο εναντίον των υπόδουλων πληθυσμών, αλλά έφτασαν στο σημείο να στραφούν και ενάντια σε Οθωμανούς αξιωματούχους, όπως για παράδειγμα όταν το 1732 έκαψαν και λεηλάτησαν την οικία του μπέη της περιοχής Κορυτσάς²²⁶. Η κατάσταση στην περιοχή της Κορυτσάς λίγα μόλις χρόνια πριν την πρώτη καταστροφή της Μοσχόπολης ήταν ιδιαίτερα έκρυθμη. Τα οθωμανικά έγγραφα κάνουν συνέχεια λόγο για τις προσπάθειες των Τούρκων τοπαρχών να επιβάλλουν την τάξη, στέλνοντας τα κεφάλια των νεκρών ληστών στο παλάτι.

Το 1762, επτά μόλις χρόνια πριν τα γεγονότα του 1769, η δραστηριότητα των Τούρκων εντεταλμένων στην περιοχή φαίνεται ότι άρχισε να αποδίδει αποτελέσματα, τα οποία ωστόσο δεν ήταν επαρκή. Την χρονιά εκείνη ο Osman αγάς έστειλε στην Κωνσταντινούπολη το κεφάλι του αρχηγού μιας ληστρικής συμμορίας από την Κορυτσά, που έπιασε σε ενέδρα²²⁷, ενώ παρόμοιο είναι και το περιεχόμενο μιας επιστολής που στάλθηκε από τον καδή της Γκόρας Mehmet στην Κωνσταντινούπολη και ενημερώνει για τα αποτελέσματα της δίωξης μιας ληστρικής ομάδας που λυμαίνονταν την περιοχή. Προκειμένου να καταστείλουν την δράση της στάλθηκε από τον Σουλτάνο ένας αξιωματικός του παλατιού, ονόματι El Haci Osman. Στο πλευρό του συγκέντρωσε τις τοπικές οθωμανικές στρατιωτικές δυνάμεις, που λίγο αργότερα συγκρούστηκαν με τους ληστές. Τελικά κατάφεραν να τους

²²⁴ Οικ. Π. Αρχ./Κ. Π. Α., Α' / Ζ', σ.260 και Α' / Ζ', σ.261. Βλ. Παρ. Έγγραφα 8, 9.

²²⁵ Βλ. Ενδεικτικά Β.Ο.Α., C.ADL. 76 4551, Β.Ο.Α., C.ZB. 38 1899, Β.Ο.Α., C.ZB.39 1932, δικαστικό και νομοθετικό έγγραφο. Βλ. Παρ. Έγγραφα 3, 4 και 5.

²²⁶ Β.Ο.Α., C.ZB. 39 1913, νομοθετικό έγγραφο.

²²⁷ Β.Ο.Α., C.ZB. 30 1480, νομοθετικό έγγραφο.

διασπάσουν και να σκοτώσουν αρκετούς, όχι όμως και τον Αλβανό καπετάνιο, ο οποίος διέφυγε²²⁸.

Εκτός των όσων συνέβαιναν στην Αλβανία ολόκληρη σχεδόν η Ελλάδα βρισκόταν σε επαναστατικό αναβρασμό, ο οποίος τροφοδοτούταν από τις συντονισμένες κινήσεις της Μεγάλης Αικατερίνης. Αρχικά φάνηκε ότι τα επαναστατικά σχέδια των Ορλώφ θα στέφονταν με επιτυχία, γρήγορα όμως η έλλειψη υλικών μέσων και η κακή οργανωτική πολεμική προετοιμασία έστεψαν νικητές τους Τούρκους²²⁹. Στα αντίποινα, τα οποία διήρκεσαν εννέα ολόκληρα χρόνια, πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτισαν οι Αλβανοί, οι οποίοι οργανωμένοι σε ένοπλες ομάδες κατέληξαν επαχθείς ακόμα και για τους ίδιους τους Οθωμανούς κυριάρχους²³⁰. Ιδιαίτερα στην Ήπειρο η εμφάνιση του Αλή Πασά λίγα χρόνια αργότερα φάνηκε ότι θα δημιουργούσε επιπλέον προβλήματα στην Υψηλή Πύλη, η οποία κατέβαλε συστηματικές προσπάθειες να περιορίσει την δράση των Αλβανών στα εδάφη της²³¹.

Κλίμα αναστάτωσης και ανασφάλειας επικρατούσε όχι μόνο στην Μοσχόπολη, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της, αρκετά πριν την εκδήλωση

²²⁸ Β.Ο.Α., C.DH. 30 1480, έγγραφο εσωτερικής διοίκησης

²²⁹ Συνοπτικά τα γεγονότα των Ορλωφικών, Μιχ. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την δεύτεραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Αθήνα 1939, σσ.162-192, Κωνσταντίνος Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς 1453-1821*, Αθήνα 1962, σσ.452-495.

²³⁰ Κων. Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, ό.π., σσ. 495-496, William Smith, *A History of Greece from the Earliest times to the Roman Conquest*, Βοστώνη 1857, σ.608, Antonis Anastasopoulos, «Albanians in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans», Elias Kolonos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou, Marinos Sariyannis (επιμ.), *The Ottoman Empire, The Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History*, Κωνσταντινούπολη 2007, σσ.37-49, Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ.164-167, Κων. Σκενδέρης, *Ιστορία της Αρχαίας και Συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, ό.π., σ.36, Γεώργιος Μοσχόπουλος, *Οι Έλληνες της Βενετίας και της Ιαλυρίας (1768-1797). Η μητρόπολη Φιλαδελφείας και η σημασία της για τον Ελληνισμό της Β. Αδριατικής*, Αθήνα 1980, σ.35. Ο Αθανάσιος Βαϊνάκης, Μοσχοπολίτης στην καταγωγή, αναφέρεται ως ιδιαίτερος γραμματέας ενός από τους αδελφούς Ορλώφ. Βλ. σχετικά Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ.306. Για τα αντίποινα στην Πελοπόννησο βλ. ενδεικτικά Τ. Γριτσόπουλος, *Τα Ορλωφικά. Η εν Πελοποννήσω επανάστασις του 1770 και τα επακόλουθα αυτής*, Αθήνα 1967, σσ.133-146, Μιχ. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την δεύτεραν Τουρκοκρατίαν*, ό.π., σσ. 133-146, 193-200.

²³¹ Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, «Η επαναστατική κίνηση των Ελλήνων κατά τον δεύτερον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1787-1792)», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε. ΙΔ'* (1960) 33-155, Παντελής Κοντογιάννης, *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί της Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1768-1774)*, Αθήνα 1903, σσ.343-346. Ειδικότερα, η αύξηση της δύναμης του Αλή πασά προκαλούσε την αγωνία και την δυσθυμία όχι μόνο των αξιωματούχων της Πύλης, αλλά και των Γάλλων κατόχων των Επτανήσων που επιθυμούσαν την ανατροπή του. Ενδεικτικά είναι 6 υπομνήματα της γαλλικής κυβέρνησης το διάστημα 1807-1809 που αποδεικνύουν τους φόβους της για την διασφάλιση της γαλλικής κυριαρχίας στο Ιόνιο. Βλ. σχετικά Δημήτριος Ανωγάτης-Πελέ, *Έξι γαλλικά υπομνήματα για τα Επάνησα και τον απέναντι ηπειρωτικό χώρο (1798-1809)*, Κέρκυρα 1993, σσ.12-14,191-197.

των Ορλωφικών²³². Ομάδες Αλβανών απαιτούσαν χρήματα και αξιώματα από την κεντρική εξουσία, η οποία αδυνατούσε πλήρως να ελέγξει τις απαιτήσεις τους. Έτσι προέκυψαν οι διάφοροι ισχυροί Αλβανοί τοπάρχες, οι οποίοι λογικό ήταν να διεκδικήσουν μερίδιο από τον πλούτο της Μοσχόπολης. Οι Μοσχοπολίτες άρχοντες, προκειμένου να προστατεύσουν την πόλη τους από τα σώματα των μουσουλμάνων Αλβανών, αναγκάζονταν να ζητούν τη βοήθεια ισχυρών μπέηδων έναντι ενός χρηματικού ποσού, με την υπόσχεση ότι αυτοί θα προστάτευαν την πόλη από επιδρομές και τους κατοίκους στην ελεύθερη διεξαγωγή των εμπορικών τους δραστηριοτήτων²³³. Στο μεταξύ πολλοί πλούσιοι Μοσχοπολίτες που είχαν αναπτύξει εμπορικές επαφές με το εξωτερικό άρχισαν να εγκαταλείπουν την πόλη ήδη από το 1750 και να εγκαθίστανται στην Βαλκανική και την Κεντρική Ευρώπη, ενώ οι πιο αδύναμοι οικονομικά οδηγήθηκαν σε περιοχές της Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας, διαβλέποντας τους κινδύνους που επέρχονταν²³⁴.

Όπως πολύ γλαφυρά αναφέρει ο Κώδικας του Τιμίου Προδρόμου, στις 2 Σεπτεμβρίου οι Μοσχοπολίτες συγκέντρωσαν ό, τι μπορούσαν να πάρουν μαζί τους και μέσα σε τρεις ημέρες έφυγαν από την πόλη τους. «Και δεν απόμεινε εις την χώραν ούτε σκυλί»²³⁵. Η απομάκρυνση των Μοσχοπολιτών επέτρεψε στους μπορτζαλήδες να μπουν μέσα και να αποσπάσουν ανενόχλητοι ό,τι επιθυμούσαν. Τον Μάρτιο του 1770 περίπου 200 οικογένειες Μοσχοπολιτών επανήλθαν, μη δυνάμενοι να επιβιώσουν στα μέρη που είχαν πάει. Μέχρι το 1779 στην Μοσχόπολη έφθασαν άλλες 300 περίπου οικογένειες. Όλες για λόγους ασφαλείας συγκεντρώθηκαν στο κέντρο της πόλης, μιας πόλης που δε θύμιζε σε τίποτα το αλλοτινό της μεγαλείο. Άδειες γειτονιές, ερειπωμένα και κατεστραμμένα σπίτια, άνθρωποι που βρέθηκαν για λόγους ανάγκης να κατοικούν σε σπίτια άλλων ανθρώπων, συνέθεταν το σκηνικό μιας εξαθλιωμένης πόλης, που ούτε σε αυτή της την κατάσταση δεν έτυχε μιας καλύτερης

²³² Ο Φ. Μιχαλόπουλος, *Μοσχόπολις*, ό.π., σ.42, υποστήριξε ότι δεν υπάρχει καμία απολύτως σχέση ανάμεσα στα Ορλωφικά και την καταστροφή της Μοσχόπολης και κάθε προσπάθεια σύνδεσής τους είναι ολότελα λαθεμένη. Για την κατάσταση που επικρατούσε αυτή την περίοδο στην ευρύτερη περιοχή της Μοσχόπολης και στην Ήπειρο βλ. την αναλυτική μονογραφία του G. Arsh, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π.

²³³ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ. 167-170, ο ίδιος, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, ό.π., σσ.72-73, Στίλπων Κυριακίδης, «Εγγραφα εκ Μοσχοπόλεως», *Μακεδονικά Γ'* (1953-1955) 408-412, Απ. Βακαλόπουλος, *Οι Δυτικομακεδόνες*, ό.π., σ.25.

²³⁴ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ. 178-180, ο ίδιος, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, ό.π., σσ.74-79, Θ. Γεωργιάδης, *Μοσχόπολις*, ό.π., σσ.88-89, Παν. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Α', ό.π., σσ.269-270, Ανώνυμος, «Περί της εν Μακεδονία Κοριτσάς», *Πανδώρα ΙΗ'* / τχ. 424, ό.π.

²³⁵ Ι. Μαρτινιανός, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, ό.π., σσ.78-79.

μεταχείρισης από τους μπορτζαλήδες. Οι ένοπλες ομάδες επέμεναν να ζητούν τα οφειλόμενα των Μοσχοπολιτών, οι οποίοι για να αποφύγουν τα χειρότερα προέβησαν σε εκποιήσεις των εκκλησιαστικών τους σκευών, των ιδρυμάτων και των περιουσιών όσων είχαν εγκαταλείψει οριστικά την πόλη²³⁶.

Το 1772 η ανάμνηση της καταστροφής της Μοσχόπολης και της φυγής των κατοίκων της παρέμενε ζωνρή ακόμη και στις επιστολές των Οθωμανών αξιωματούχων. Σε απάντηση προς την Πύλη αναφέρεται ότι η Μοσχόπολη δεν μπορεί να ανταποκριθεί στο ύψος των χρηματικών απαιτήσεων του Σουλτάνου, καθώς τόσο από αυτήν όσο και από τους γύρω οικισμούς οι περισσότεροι κάτοικοι είχαν φύγει μετά το 1769 και είχαν εγκατασταθεί στο Μοναστήρι και σε άλλους καζάδες²³⁷. Μέχρι το 1786 η Μοσχόπολη διατελούσε υπό την προστασία και την ήρεμη διοίκηση που της προσέφερε ο Κουρτ πασάς, ο οποίος προσπάθησε να διατηρήσει την πόλη μακριά από τα αντίποινα των μπορτζαλήδων και την επεκτατική πολιτική του Αλή πασά, ο οποίος ανερχόταν πολύ γρήγορα στα αξιώματα²³⁸. Στο διάστημα της διοίκησης του Κουρτ πασά αν και είχαν περιοριστεί αρκετά, ωστόσο δεν εξαλείφθηκαν εντελώς τα προβλήματα των Μοσχοπολιτών. Δεκάδες οθωμανικά έγγραφα, διοικητικού περιεχομένου αποδεικνύουν ότι και στα χρόνια που ακολούθησαν την πρώτη καταστροφή της Μοσχόπολης το πρόβλημα των ένοπλων ληστρικών σωμάτων παρέμενε αμείωτο στην περιοχή.

Πολύ χαρακτηριστικό είναι ένα σουλτανικό φερμάνι του 1780 το οποίο συντάχθηκε από την Υψηλή Πύλη, μετά από πολυσέλιδες εκθέσεις των καδήδων που είχαν σταλεί στην Πόλη και ανέλυαν την κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή της Μοσχόπολης εξαιτίας των ληστρικών συμμοριών. Το φερμάνι συντάχθηκε με σκοπό να ενημερώσει αναλυτικά τον νέο καϊμακάμη της Ρούμελης Yusuf Pasa για τα τεκταινόμενα στην περιοχή, λίγο πριν αναχωρήσει από την Κωνσταντινούπολη. Σημειώνεται λοιπόν ότι οι περισσότερες οικογένειες Μοσχοπολιτών είχαν κάποια μέλη τους στο εξωτερικό, τα οποία δραστηριοποιούνταν στο εμπόριο, απ' όπου κέρδιζαν σημαντικά οικονομικά οφέλη. Τμήμα των χρημάτων που κέρδιζαν το έστελναν μέσω κάποιου συμπολίτη τους στη Μοσχόπολη, με σκοπό να βοηθήσουν τις οικογένειές τους. Πολύ συχνά όμως, το άτομο αυτό έπεφτε θύμα των ληστών

²³⁶ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ. 184-187, Στ. Κυριακίδης, «Έγγραφα εκ Μοσχοπόλεως», ό.π., Κων. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Ηπείρου*, ό.π., σ.306, Robert Stuart, «The Vlaxhs of Mount Pindus», *Transactions of the Ethnological Society of London* Στ' (1868) 311-313.

²³⁷ Β.Ο.Α., C.ML. 756 3078227, οικονομικό έγγραφο.

²³⁸ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ. 190-198.

που λυμαινόταν την περιοχή, με αποτέλεσμα να του κλέβουν όλα τα χρήματα και τα υπάρχοντα που είχε μαζί του. Σημειώνονται μάλιστα και τα ποσά που κατάφεραν και αποσπούσαν οι Αλβανοί ληστές, ενώ εντύπωση προκαλεί ότι πολλούς από αυτούς που λήστευαν τους κρατούσαν για ομήρους. Στην ίδια κατάσταση περιέρχονταν και οι Μοσχοπολίτες έμποροι που ζούσαν στην Μοσχόπολη, κάθε φορά που έβγαιναν από την πόλη τους για να πάνε σε κάποιον γειτονικό οικισμό και να προμηθευτούν όσα τους ήταν απαραίτητα²³⁹. Όπως επίσης σημειώνεται στο ίδιο έγγραφο ακόμη και οι υπάλληλοι και οι αξιωματούχοι του οθωμανικού κράτους που βρίσκονταν εγκατεστημένοι στην Κορυτσά αποδεικνύονταν ανίκανοι να αντισταθούν στις ομάδες των έκνομων Αλβανών και υπέκυπταν στις ληστρικές τους απαιτήσεις.

Προκειμένου να επιτύχει την σύλληψη των ληστών η Πύλη έδωσε εντολή στον Ρούμελη βαλέση να διατάξει τους κατοίκους της περιοχής του να δώσουν όρκο στον καδή ότι δε θα κρύβουν ληστές υποκινούμενοι από τον φόβο τους, αλλά θα τους καταδίδουν αμέσως στις αρχές²⁴⁰. Αλβανοί ληστές επέφεραν διαρκώς εκτεταμένης κλίμακας καταστροφές, οι οποίες για να αποφευχθούν οδηγούσαν ακόμα και στην παρέμβαση των οθωμανικών στρατιωτικών δυνάμεων. Ενδεικτικό της κατάστασης είναι ένα έγγραφο του 1783, το οποίο σημειώνει ότι αλβανικά σώματα λεηλάτησαν περιοχές του καζά της Καστοριάς και της Κορυτσάς και ο Ρούμελη Βαλέσι, Abdi Pasa αναγκάστηκε να συγκεντρώσει δυνάμεις του στρατού προκειμένου να εκτονώσει την κατάσταση και να επαναφέρει την τάξη²⁴¹. Η έκρυθμη κατάσταση που είχε διαμορφωθεί είχε προκαλέσει την ανησυχία και τον έντονο προβληματισμό της Υψηλής Πύλης, η οποία προσπάθησε να εκτονώσει την κρίση καθώς έβλεπε ότι η αναρχία που επικρατούσε είχε σημαντικότερες επιπτώσεις στην οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων και επομένως στο κεντρικό ταμείο. Πολλοί από τους κατοίκους αναγκάζονταν να φύγουν σε άλλους, ασφαλέστερους τόπους, προκειμένου να αποφύγουν τα δεινά των ληστών, τα οποία τους είχαν οδηγήσει σε σημείο να μην μπορούν να ανταποκρίνονται στις οικονομικές τους υποχρεώσεις στην Αυτοκρατορία²⁴².

Το 1786 τον Κουρτ πασά διαδέχθηκε ο γαμπρός του Ιμπραήμ πασάς, ο οποίος έδειξε από την αρχή ότι δεν διέθετε κανένα από τα ηγετικά πλεονεκτήματα του προκατόχου του. Στο μεταξύ η γενικότερη κατάσταση

²³⁹ B.O.A., C.DH. 327 16315, έγγραφο εσωτερικής διοίκησης.

²⁴⁰ B.O.A., C.DH. 302 15051, έγγραφο εσωτερικής διοίκησης.

²⁴¹ B.O.A., C.AS. 825 35152, έγγραφο στρατιωτικών υποθέσεων.

²⁴² B.O.A., C.ML. 756 30782, οικονομικό έγγραφο.

τρομοκρατίας που επικρατούσε ως τότε φάνηκε να καταλαγιάζει κάπως από το 1785, όταν ο Αλή πασάς ανέλαβε από την Υψηλή Πύλη την εντολή να εξοντώσει όλες τις οπλισμένες συμμορίες που λυμαινόταν την περιοχή²⁴³. Ο μετέπειτα πασάς των Ιωαννίνων όμως, όχι μόνο δεν κυνήγησε, αλλά έδειξε ανοχή και μάλιστα συνεργάστηκε με τις ληστρικές αυτές ομάδες, κυρίως στα πρώτα χρόνια της ανέλιξής του.

Ενδεικτικά παρατίθεται ένα έγγραφο του 1788 το οποίο αναφέρει ότι στην Κορυτσά και την Βίγλιστα δρούσαν ληστρικές ομάδες, οι οποίες διατάρασαν συνεχώς την καθημερινή ζωή των κατοίκων. Μετά από συντονισμένη επιχείρηση, ο Mustafa Ibrahim Pasas της Αυλώνας κατόρθωσε να τους πιάσει ως αιχμαλώτους. Επρόκειτο για 16 συνολικά άτομα, τα οποία ανήκαν όλα σε ένοπλα σώματα του Αλή²⁴⁴. Στο διάστημα μέχρι το 1788 ο Αλή πασάς απέκτησε μεγάλη δύναμη και διεκδίκησε από τον Ιμπραήμ τη Μοσχόπολη. Οι μάχες των δύο ανδρών τον Ιούνιο του 1788 έφεραν νικητή τον Αλή, ο οποίος μπήκε στην πόλη και ζήτησε την υποταγή των κατοίκων της. Τις ημέρες της σύγκρουσης των δύο πασάδων οι Μοσχοπολίτες αναβίωσαν στην μνήμη τους τα θλιβερά γεγονότα του 1769 και πολλοί, φοβούμενοι νέες καταστροφές έφυγαν ξανά από την πόλη τους. Το κύμα των νέων αυτών φυγάδων δεν θα μπορούσε να συγκριθεί σε καμία περίπτωση με αυτό του 1769, ούτε ως προς την δυναμική του, ούτε ως προς τον τρόπο με τον οποίο συντελέστηκε. Γεγονός ωστόσο είναι ότι ο Αλή πασάς εξέδωσε διαταγή με την οποία ζητούσε να επιστρέψουν πίσω όλοι όσοι είχαν φύγει από την πόλη²⁴⁵.

Στα χρόνια που ακολούθησαν κάποιες ομάδες ληστών εξακολουθούσαν να προκαλούν προβλήματα. Σύμφωνα με διοικητικό έγγραφο της κεντρικής διοίκησης το 1790, 2.000 Αλβανοί κλέφτες λυμαινόταν τις περιοχές της Κορυτσάς, της Ακρίδας και της Δίβρης²⁴⁶. Από την άλλη πλευρά ο οικονομικός μαρασμός της Αυτοκρατορίας συνεχιζόταν σταθερά. Το 1799 πλέον η

²⁴³ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ. 199-206, ο ίδιος, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, ό.π., σ.93.

²⁴⁴ Β.Ο.Α., ΗΑΤ. 182 8318, αυτοκρατορικό διάταγμα.

²⁴⁵ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ. 207-213, ο ίδιος, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, ό.π., σ.94. Το 1820, λίγο πριν την πτώση του Αλή πασά από τα στρατεύματα της Υψηλής Πύλης, ο Αλής κοινοποίησε διάταγμά του σε όλους του επικεφαλής των καζάδων που βρίσκονταν υπό την δικαιοδοσία του, με το οποίο τους ζητούσε να απαγορεύουν στους κατοίκους των επαρχιών τους να μετοικούν σε άλλους τόπους και όσοι το έχουν πράξει ήδη να τους διαταχθεί να επιστρέψουν πίσω. Ωστόσο οι λόγοι της παρούσας διάταξης μπορεί να κρύβουν προσωπικούς υπολογισμούς και σχέδια του Αλή πασά. Βλ. σχετικά Έγγραφο 1285, *Αρχειό Αλή Πασά, Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Γ', 1818-1821, ό.π., σσ.57-58.

²⁴⁶ Β.Ο.Α., C.DH. 9 427, έγγραφο εσωτερικής διοίκησης.

οικονομική δυστοκία στη συγκέντρωση των φόρων στην περιοχή είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο, ώστε η Πύλη εξέδωσε διάταγμα με το οποίο ζητούσε από τα ανήλικα παιδιά του Μοναστηρίου και της Αχρίδας να συμμετέχουν και αυτά στον κεφαλικό φόρο²⁴⁷. Το 1794 ο Αλή πασάς έγινε πλέον κύριος ολόκληρος της περιοχής της Αχρίδας, ενώ ο γιος του Muhtar έλεγχε την περιοχή της Κορυτσάς²⁴⁸. Από έγγραφο του αρχείου του Αλή πασά, που φυλάσσεται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη προκύπτει ότι το 1802, και ενώ η Μοσχόπολη βρισκόταν κάτω από την διοικητική εποπτεία του Αλή, κάποιος Φρασεριώτης μπέης είχε αναλάβει την ασφάλεια αυτής και των γειτονικών χωριών της Όπαρης από τις επιθέσεις των οπλισμένων συμμοριών²⁴⁹.

Για την Μοσχόπολη η εμφάνιση του Αλή πασά σηματοδοτούσε ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία της, κάτω από τις προσταγές του ισχυρού άνδρα²⁵⁰. Για 30 περίπου χρόνια, όσο δηλαδή διήρκησε η παραμονή του Αλή στο αξιωματικό του, η πόλη διήγαγε μια από τις ήσυχες περιόδους της ιστορίας της. Βεβαίως υπήρχε πάντα ο φόβος των ληστών και πολλοί Μοσχοπολίτες έφυγαν οριστικά από την πόλη τους, οι εντάσεις, όμως και το κλίμα τρομοκρατίας των προηγούμενων χρόνων είχε κάπως καταλαγιάσει²⁵¹. Φυσικά η Μοσχόπολη δεν επανήλθε ποτέ στην αλλοτινή της δόξα και μεγαλείο, κατάφερε όμως να είναι περισσότερο ασφαλής, χωρίς τον καθημερινό φόβο των επιδρομών και των δηλώσεων. Άλλωστε αυτό ήταν που ενδιέφερε τους κατοίκους της, οι οποίοι προσπαθούσαν να επουλώσουν τις τραυματικές μνήμες του παρελθόντος και να συνεχίσουν ομαλά την ζωή τους²⁵².

Επανερχόμενοι ωστόσο στο αρχικό ζητούμενο, στις αιτίες δηλαδή που συνδυαστικά οδήγησαν στην παρακμή της Μοσχόπολης, εκείνο που προκύπτει είναι ότι πέρα από τους εξωγενείς, υπήρχαν και ουσιαστικοί ενδογενείς παράγοντες που συνετέλεσαν στην σταδιακή αποδυνάμωση της πόλης. Πρόκειται για τις κοινοτικές έριδες που είχαν αναπτυχθεί στην Μοσχόπολη και οι οποίες έλαβαν ακόμη και δολοφονικές διαστάσεις μεταξύ των αντιπάλων

²⁴⁷ Β.Ο.Α., C.DH. 34 1684, έγγραφο εσωτερικής διοίκησης.

²⁴⁸ Β.Ο.Α., HAT. 48 2309, αυτοκρατορικό διάταγμα.

²⁴⁹ Έγγραφο 154, *Αρχείο Αλή Πασά*, Γενναδείου Βιβλιοθήκης, τ. Α', 1747-1808, ό.π., σσ.287-288.

²⁵⁰ Βλ. έγγραφο 104, ό.π., σσ.189-192, έγγραφο 463, ό.π., τ. Β', 1809-1817, σσ.51-52, έγγραφο 927, ό.π., σσ.770-780, όπου φαίνεται ότι η Μοσχόπολη, ως τμήμα που υπαγόταν στην περιφέρεια του Αλή πασά, έδινε τα δοσίματά της και τις οικονομικές τις υποχρεώσεις σε ανθρώπους του.

²⁵¹ Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ. 212, 221.

²⁵² Ό.π., σσ. 221-229, ο ίδιος, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, σ.95, Κ. Σαρδελής, *Η Μοσχόπολη*, Ιωάννινα 1985, σ.7.

πλευρών. Σφοδρότατοι ανταγωνισμοί και αντιζηλίες είχαν αναπτυχθεί μεταξύ των κοινοτικών αρχόντων, σχετικά με το αξίωμα του μέγα άρχοντα και την διοίκηση της πόλης²⁵³. Οι έντονες διαμάχες και οι φατριασμοί είχαν φτάσει σε τέτοιο επίπεδο ώστε πολλοί από τους σημαίνοντες πολίτες είχαν προσλάβει μισθωμένους σωματοφύλακες από τις γειτονικές περιοχές της Κολώνιας για να τους προστατεύουν²⁵⁴. «...η δικόνοια των κατοίκων...» της Μοσχόπολης, ήταν η αιτία η οποία προκάλεσε και την καταστροφή της πόλης, «το ελεεινό ναυάγιο» της, έγραφαν με περισσή γλαφυρότητα οι Δημητρείς²⁵⁵. Πολλές από τις πλούσιες και αριστοκρατικές οικογένειες της πόλης που διέβλεπαν έναν επερχόμενο κίνδυνο, ως συνέπεια της παραπάνω κατάστασης, είχαν ήδη φύγει από την πόλη λίγα χρόνια πριν την πρώτη καταστροφή της²⁵⁶.

Τα προβλήματα εξουσίας που ανέκυψαν στην Μοσχόπολη ασφαλώς δεν αποτελούν μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία του κοινοτισμού της υπόδουλης χώρας. Η συχνότητά τους όμως ήταν αυτή που οδήγησε τον D. Urquhart να καταδικάσει την ανάπτυξη πολιτικών δυνάμεων στο εσωτερικό των κοινοτήτων, καθώς τις θεώρησε εξ ολοκλήρου υπεύθυνες για «την διάσπαση της κοινωνικής και πολιτικής συνοχής»²⁵⁷ του πληθυσμού. Βασισμένη σε μια εξ ολοκλήρου μαρξιστική λογική, η Βασιλική Ρόκου υποστήριξε ότι η καταστροφή της Μοσχόπολης δεν ήταν τίποτα άλλο παρά η σύγκρουση των ομάδων διαφορετικών τοπαρχών, οι οποίες διεκδικούσαν η κάθε μια για λογαριασμό της τον πλούτο της πόλης και μέσω αυτού μια δική της ξεχωριστή θέση στα πράγματα της περιοχής²⁵⁸. Συμπληρώνοντας την Ρόκου, οι Βασίλης Γούναρης και Αστέριος Κουκούδης είδαν πίσω από την καταστροφή της Μοσχόπολης τις αδυναμίες των κατοίκων της να συγκροτήσουν και να οργανώσουν μια αστική τάξη που θα λειτουργούσε με γνώμονα τις αρχές της εκβιομηχάνισης, έστω και πρωτόλειας²⁵⁹.

Η αλήθεια είναι ότι δεν εγείρει βάσιμο αντίλογο η άποψη ότι η έλλειψη οικονομικού κεφαλαίου μέσα στην πόλη, δημιουργούσε εξ αρχής πρόβλημα

²⁵³ I. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ. 170-171, ο ίδιος, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, ό.π., σ.55, Αστ. Κουκούδης, *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά*, ό.π., σ.340.

²⁵⁴ I. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ. 171-172, ο ίδιος, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, ό.π., σσ.55-56.

²⁵⁵ Δ. Φιλιππίδης- Γρ. Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, ό.π., σ.209.

²⁵⁶ I. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σσ. 176-177.

²⁵⁷ Γ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική*, ό.π., σ.205. Για την Μοσχόπολη ειδικότερα, σσ.352-353.

²⁵⁸ Β. Ρόκου, «Η ορεινή πόλη της κτηνοτροφίας», *«Νεοελληνική Πόλη»*, ό.π.

²⁵⁹ Β. Γούναρης -Αστ. Κουκούδης, «Από την Πίνδο ως τη Ροδόπη», ό.π.

στην απρόσκοπτη ανάπτυξη κάθε είδους επαγγελματικών δραστηριοτήτων, ενώ παράλληλα έθετε εν αμφιβόλω και τη μακρόχρονη διατήρηση των επιχειρηματικών κύκλων (business cycles). Το κατά πόσο όμως θα μπορούσε μέσα στο περιβάλλον μιας φεουδαρχικά δομημένης αυτοκρατορίας να λειτουργήσουν με επιτυχία αρχόμενες καπιταλιστικές σχέσεις, παραμένει πάντοτε ένα ερώτημα. Όπως παραμένει πάντοτε και ως ερώτημα ποιοι παράγοντες -οικονομικοί και κοινωνικοί- μπορούσαν να εγγυηθούν την ασφάλεια διατήρησης ενός ελληνικού εμπορικού κεφαλαίου μέσα στην τουρκοκρατούμενη χώρα. Γεγονός αδιαμφισβήτητο παραμένει πάντοτε ότι οι θεωρητικές αναζητήσεις γύρω από το τρίπτυχο επιχειρηματία-επιχείρησης-επιχειρηματικότητα αποτελούν αντικείμενο διεπιστημονικών συζητήσεων, ενώ οι τοπικές και χρονικές ιδιαιτερότητες της σύγχρονης ευρωπαϊκής, αλλά και παγκόσμιας οικονομίας επέτρεψαν να αναδειχθούν οι εθνικές οικονομίες σε οικονομικά μοντέλα που άλλοτε υποστηριζόνταν και άλλοτε επικρίνονταν σύμφωνα με τις πολιτικές τοποθετήσεις των οικονομολόγων, των ιστορικών και των κοινωνιολόγων που τις προσέγγιζαν κάθε φορά²⁶⁰.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο της Μοσχόπολης συμπεραίνει κανείς ότι η καταστροφή της πόλης δεν αποτέλεσε μοναδικό φαινόμενο για την περιοχή, που όπως αποδείχθηκε λυμαινόταν από ένοπλες ληστρικές συμμορίες. Παράλληλα με την Μοσχόπολη λεηλατήθηκαν οι γειτονικοί οικισμοί της Σίπισκας, της Γράμμουσας, του Λινοτοπίου, της Νικολίτσας, της Νίτσας, της Γκράμποβας, αλλά και πολλών άλλων χωριών της Όπαρης²⁶¹. Για τους κατοίκους όλων αυτών των περιοχών η φυγή σε ασφαλέστερους τόπους πρόβαλλε ως μόνη διέξοδος. Όσο για την Μοσχόπολη, η μεγάλη καταστροφή που έζησε το 1769 ήταν ουσιαστικά η αιτία που την ανέδειξε στην σφαίρα της ουτοπίας.

²⁶⁰ Μ.-Χ. Χατζηγιάννου, «Η Ιστορία των Επιχειρήσεων. Γενικευτικές αναγωγές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες», *Μνήμων ΚΗ'* (2006-2007) 241-266.

²⁶¹ Αστ. Κουκούδης, *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά*, ό.π., σ.216

Μοσχοπολιτών Τύχαι

1. Η μετανάστευση ως διαδικασία. Μια θεωρητική προσέγγιση.

Ξεκινώντας την μελέτη της διασποράς εκείνο που προκύπτει ευθύς εξ αρχής είναι ότι οι μεταναστευτικές ροές απαιτούν έναν ιδιαίτερο χειρισμό στην προσέγγισή τους, ενώ μια σειρά ζητημάτων, όπως λόγου χάρη αυτού της μέτρησης του αριθμητικού μεγέθους των μετακινούμενων, ζητημάτων δηλαδή που προέρχονται από την ίδια την φύση του φαινομένου, καθιστούν την ανάλυσή του εξαιρετικά κοπιώδη. Τα τελευταία χρόνια κοινωνιολόγοι, ιστορικοί, δημογράφοι και οικονομικοί μελετητές προσπάθησαν να δώσουν την δική τους ερμηνεία απέναντι στα διασπορικά φαινόμενα. Έτσι διατυπώθηκαν δεκάδες θεωρίες σχετικά με τα αίτια που οδηγούν τα άτομα στη μετανάστευση και τις επιπτώσεις που αυτή προκαλεί στον κοινωνικό και οικονομικό ιστό τόσο των χωρών εκκίνησης όσο και των χωρών υποδοχής¹.

Παρατηρήθηκε τότε ότι οι ερευνητές ανάλογα με την ειδικότητά τους προσέγγιζαν διαφορετικά το ζήτημα και έδιναν διαφορετικές και πολλές φορές αντικρουόμενες ερμηνείες. Οι κοινωνιολογικές δηλαδή και ανθρωπολογικές αναλύσεις διέφεραν ουσιωδώς από τις αναλύσεις των οικονομολόγων. Οι πρώτες στηρίζονταν περισσότερο στις έννοιες της οικογένειας και του περιβάλλοντος, ενώ οι δεύτερες, βασισμένες στην συντριπτική πλειονότητά τους σε ένα μαρξιστικού τύπου ερμηνευτικό μοντέλο, αντιμετώπιζαν πάντοτε την μετανάστευση ως το αποτέλεσμα των αρνητικών συνεπειών που προκαλεί το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα. Και στην πρώτη και στην δεύτερη περίπτωση οι μανιαϊστικές ερμηνείες που διατυπώθηκαν δεν επέτρεψαν την τοποθέτηση μιας ενδιάμεσης προσέγγισης, που πλάι στις αριθμητικές και κοινωνικές αναλύσεις, θα έθετε στο επίκεντρο των ερευνητικών της προβληματισμών τον άνθρωπο, ως έλλογο και ανεξάρτητα δρών υποκείμενο που μπορεί να προκαλεί, να αποφασίζει και να μορφοποιεί².

Η μονόπλευρη αντιμετώπιση στην μελέτη της ιστορίας της ανθρώπινης διασποράς³ προκάλεσε ακόμη και σχηματοποιημένες αναλύσεις, ενώ ανέδειξε

¹ Patrick Manning, *Migration in World History*, Νέα Υόρκη 2005, σσ.1-15, 132-145, Λουκία Μουσούρου, *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Αθήνα 1991, σσ.55-121.

² Γεώργιος Ταπεινός, *Στοιχεία Δημογραφίας*, επιμ. Χ.Μπακαβός, μτφ. Ν.Βουλέλης, Αθήνα 1993, σσ.256-257, William Petersen, «A General Typology of Migration», *American Sociological Review*, ΚΓ' /τχ.3 (1958) 256-266, ο ίδιος, «International Migration», *Annual Review of Sociology*, Δ' (1978) 533-575, P. Manning, *Migration in World History*, ό.π., σ.2.

³ Για την παγκόσμια διασπορά βλ. ενδεικτικά James Clifford, «Diasporas», Steven Vertovec, Robin Cohen (επιμ.), *Migration, Diasporas and Transnationalism*,

και διπολικά ζεύγη⁴, τα οποία σήμερα έχουν κριθεί όχι μόνο ξεπερασμένα, αλλά και πλήρως ανεπαρκή για την ανάλυση των μεταναστευτικών φαινομένων⁵. Και αυτό γιατί θεωρίες όπως αυτή της έλξης και απώθησης (push and pull factors), επιχειρούν να διερευνήσουν τις αντιδράσεις που προκαλούν οι παράγοντες που οδηγούν κάθε φορά στις μεταναστεύσεις και δεν αναζητούν τα δομικά χαρακτηριστικά των ίδιων των παραγόντων⁶. Επειδή όμως, η μετανάστευση είναι ένα σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο θέτει αναπόδραστα μια σειρά διλημάτων ποικίλου χαρακτήρα φιλοσοφικού, ιστορικού, κοινωνικοπολιτικού και οικονομικού, απαιτεί μια διεπιστημονική προσέγγιση στην ανάλυσή του⁷.

Παρά το γεγονός ότι η διασπορά αποτελεί τμήμα ενός ιστοριογραφικού πεδίου το οποίο έχει μελετηθεί σε πολλές περιπτώσεις ακόμα και λεπτομερειακά, εκείνο το οποίο προβάλλει συναρπαστικά ενδιαφέρον και της προσδίδει τον χαρακτήρα της μοναδικότητας και της πρωτοτυπίας είναι ότι πάντα, ως φαινόμενο, έχει να επιδείξει πολλές και κάποιες φορές ουσιαστικές διαφορές. Και αυτό γιατί υπάρχει κάθε φορά τόσο στις χώρες προέλευσης

Τσέλιενχαμ 1999, σσ.215-251, α' δημοσίευση με τον ίδιο τίτλο στο *Cultural Anthropology*, Θ' /τχ.3 (Αύγουστος 1994) 302-338, William Mc Neill, «Human Migration: A historical overview», William Mc Neill, Ruth Adams (επιμ.), *Human Migration, Patterns and Policies*, Βοστώνη 1978, σσ. 3-19. Ο J. Clifford σημείωσε ότι υπάρχει ένα μεγάλο φάσμα φαινομένων που μπορούν να περιληφθούν πίσω από τον όρο «διασπορά». Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί πολλές και διαφορετικές προσεγγίσεις του θέματος της διασποράς, ωστόσο όλες αυτές οι θεωρητικές αναλύσεις δεν εφαρμόζονται πάντοτε στην πράξη και μάλιστα με την ίδια ευκολία. Στην μελέτη των διασπορικών φαινομένων έχουν διατυπωθεί πολλοί και διαφορετικοί ορισμοί.

⁴ Βλ. σχετικά Charles Tilly, «Migration in Modern European History», *Human Migration*, ό.π., σσ. 48-71, Leslie Page Moch, *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, Μπλούμινγκτον, Indiana University Press 2003, σσ.13-18, όπου ανάμεσα στα υπόλοιπα αναλύονται και τα τέσσερα είδη της μετανάστευσης, δηλαδή η τοπική, η κυκλική, η αλυσιδωτή και αυτή της καριέρας.

⁵ Μ.-Χ. Χατζηϊωάννου, «Αυτοκρατορίες, μεταναστεύσεις», ό.π., Λίνα Βεντούρα, *Μετανάστευση και Έθνος*, Αθήνα, Ε.Μ.Ν.Ε., 1994, σσ.10-11, Ό. Κατσιαρδή – Hering, «Από τις “ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού” στην ιστοριογραφία του μεταναστευτικού φαινομένου (15^{ος}-19^{ος} αι.)», Πασχ. Κιτρομηλίδης, Τριαντ. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας «Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002»*, τ. Β', Αθήνα 2004, σσ.223-250, Nancy Green, *Οι δρόμοι της μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, μτφ. Δημήτρης Παρσάνογλου, Αθήνα 2004, σσ.131-133.

⁶ Δημ. Τσαούσης, *Κοινωνική Δημογραφία*, ό.π., σσ.131-132, όπου και σχηματικός πίνακας με τους κυριότερους οικονομικούς, κοινωνικούς, φυσικούς και ψυχολογικούς παράγοντες που οδηγούν τα άτομα στην μετανάστευση.

⁷ N. Green, *Οι δρόμοι της μετανάστευσης*, ό.π., σ.17. Η Green υποστήριξε ότι η μελέτη της εκάστοτε μετανάστευσης θα πρέπει να ξεκινά από την χώρα υποδοχής και στη συνέχεια να στρέφεται στην χώρα αναχώρησης. Αυτός ο αντίστροφος χαρακτήρας που πρότεινε στηριζόταν στην αντίληψή της ότι μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορούν να ερμηνευτούν οι επιλογές των μετοίκων και να φωτιστούν τα προβλήματα που αντιμετώπισαν στην μεταναστευτική τους διαδρομή.

(homeland), όσο και στις κοινωνίες υποδοχής (host country) ένα πλέγμα διαφορετικών δομικών συνθηκών που βρίσκεται να συνοδεύει τα άτομα που μετακινούνται⁸. Σαφώς η επαναληψιμότητα αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό γνώρισμα ενός σημείου. Καθώς, όμως, κάθε επανάληψη συμβαίνει μέσα σε νέες συνθήκες, το νόημα δεν παραμένει ποτέ το ίδιο. Και αυτό γιατί κανένα σημείο δεν επαναλαμβάνεται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Αρκεί και μόνο να επιχειρήσει να διερευνήσει κανείς την παράμετρο της εμπειρίας (Erfahrung) των μετακινούμενων ατόμων και τότε θα διαπιστώσει πόσο μοναδικά διαφορετική είναι σε κάθε ένα⁹.

Εκείνο που θα πρέπει επομένως να γίνει κατανοητό είναι ότι η μετανάστευση δεν είναι και γι' αυτό δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται απλά ως μετακίνηση από έναν τόπο σε έναν άλλο, σε μια δεδομένη χρονική στιγμή. Μια τέτοιου είδους προσέγγιση εκτός από εξαιρετικά απλοϊκή είναι και ολότελα μονομερής καθώς δεν επιτρέπει εξ αρχής την σύλληψη και την κατανόηση της ολότητας του φαινομένου της μετανάστευσης¹⁰. Και τούτο γιατί η μετανάστευση μπορεί να έχει έναν χαρακτήρα επαναληψιμότητας, παραπέμποντας, όμως, κάθε φορά σε διαφορετικές συνθήκες αποκτά και διαφορετικές ερμηνευτικές μεταβλητές. Από τους πλέον αναγνωρισμένους άξονες αυτών των συνθηκών που είναι διαφορετικός σε όλες τις περιπτώσεις των μεταναστευτικών ροών (migrational flow) είναι αυτός της οικονομικής πραγματικότητας που επικρατεί κάθε φορά στην χώρα υποδοχής.

Πολύ σημαντικό κεφάλαιο επίσης, το οποίο επηρεάζει καθοριστικά τους μετακινούμενους πληθυσμούς στην χώρα που εγκαθίστανται είναι αυτό της «ταυτότητας». Στην μελέτη δηλαδή των διασπορικών φαινομένων αρθρώνεται και αναπτύσσεται ένα αντιθετικό διπολικό σχήμα, αυτό της «ταυτότητας-ετερότητας», «διατήρησης-αφομοίωσης». Στην πραγματικότητα πρόκειται για

⁸ Ο W. Petersen, «A General Typology of Migration», ό.π., ο ίδιος, «International Migration», ό.π., επιχειρήσει να μελετήσει τα στοιχεία της μετανάστευσης, έτσι όπως αυτά εκφράστηκαν σε κάθε ήπειρο. Εκείνο που τελικά αποδείχθηκε ήταν ότι όλοι οι υπό μελέτη μετακινούμενοι πληθυσμοί δεν μπορούσαν να ενταχθούν στο ίδιο πεδίο, καθώς κάθε φορά προέκυπταν διαφορετικά δεδομένα. Άλλοι μετανάστευαν μόνιμα, άλλοι για ένα μόνο χρονικό διάστημα, άλλοι παράνομα, άλλοι νόμιμα, άλλοι ήταν φυγάδες και άλλοι όχι, ενώ εξαιρετικά διαφορετικά είναι τα δεδομένα που προκύπτουν από την εσωτερική και την εξωτερική μετανάστευση. Βλ. επίσης W. Mc Neill, «Human Migration», *Human Migration*, ό.π.

⁹ Εξαιρετικά συστηματική και πολύπλευρη είναι η ανάλυση που γίνεται μέσα από 140 κεφάλαια στο τετράτομο έργο των Graziella Caselli, Jacques Vallin, Guillaume Wunsch (επιμ.), *Demography, analysis and synthesis*, συνεργ. Daniel Courgeau, Άμστερνταμ 2006. Βλ. επίσης την έκδοση των Marc Termote, Guillaume Wunsch, *Introduction to demographic analysis: principles and methods*, Νέα Υόρκη 1978.

¹⁰ Γ. Ταπεινός, *Στοιχεία Δημογραφίας*, ό.π., σσ.237-238.

όρους, το ιδεολογικό περιεχόμενο των οποίων δεν μπορεί να νοηθεί παρά μόνο αντιδιασταλτικά¹¹. Το σύνολο των στοιχείων εκείνων που λειτουργούν ως ένα άριστα δομημένο σύστημα ταξινόμησης που ορίζει, αλλά και οριοθετεί τις κοινά αποδεκτές θέσεις του κάθε κοινωνικού συνόλου δεν προσδιορίζει μόνο την ταυτότητα του συνόλου αυτού, αλλά και την ετερότητά του από τα άλλα σύνολα¹². Βέβαια, μέσω της εθνικής ταυτότητας (national identity) ο διάλογος που αναπτύσσει κάθε άτομο με την πολιτισμική ταυτότητά του (ethnic and cultural identity) δεν είναι πάντα ο ίδιος. Κάτω από αυτές τις διαδικασίες δημιουργείται η επενεργός ιστορία (Wirkungsgeschichte) του κάθε ανθρώπου¹³, η οποία οδηγεί τελικά στην σχηματοποίηση μιας επενεργού ιστορικής συνείδησης. Η εν λόγω συνείδηση, καθώς είναι κληρονομικά και συγκινησιακά μεταδιδόμενη στο κάθε άτομο, το χαρακτηρίζει καθοριστικά, παρά το γεγονός ότι το άτομο δεν έχει σαφή επίγνωση αυτής της διαδικασίας¹⁴.

Πολλές φορές ωστόσο παρατηρούνται βαθιές μεταβολές στο σύστημα διάρθρωσης των ταυτοτήτων των μεταναστών εξαιτίας κοινωνικών παραγόντων, γεγονός που επιβεβαιώνει περίτρανα την σχετικότητα των αξόνων της ταυτοποίησης¹⁵. Η μετάπλαση του αντιθετικού σχήματος «ταυτότητας-ετερότητας», «διατήρησης-αφομοίωσης» σε μια διαλεκτική σχέση είναι τελικά το ουσιαστικό ζητούμενο στην προσέγγιση και την βαθύτερη ανάγνωση των διασπορικών ταυτοτήτων¹⁶. Φυσικά δεν αποτελεί αντικείμενο του ιστορικού να αναζητά «πιστοποιητικά ταυτότητας», αλλά να αναλύει τις διαδικασίες ταυτοποίησης, επισημαίνοντας παράλληλα τις συνθήκες που οδήγησαν κάθε φορά στην ανάγκη επαναπροσδιορισμού των «ταυτοτικών κεφαλαίων»¹⁷. Εκείνο δηλαδή που σε κάθε περίπτωση παραμένει ουσιώδες είναι ότι δεν οδηγεί

¹¹ Denys Cuche, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, επιμ. Μαίρη Λεοντινίη, μτφ. Φώτης Σιάτιτσας, Αθήνα 2001, σ.165. Αυτή άλλωστε είναι κατά την συγγραφέα και η κυριότερη αιτία που διαφοροποιεί την έννοια της ταυτότητας από αυτήν της κουλτούρας. Η ταυτότητα δηλαδή αναφέρεται σε μια συνειδητή επιλογή του ανθρώπου να ενταχθεί σε ένα περιβάλλον. Η συνειδητότητα έγκειται στο γεγονός ότι η επιλογή προκύπτει από μια σειρά θεμελιωμένων συμβολικών αντιθέσεων που διαχωρίζουν αυτό το άτομο από εκείνα άλλων ομάδων. Αντίθετα, η κουλτούρα παραπέμπει τις περισσότερες φορές σε ασυνείδητες διαδικασίες. Ό.π., σ.146.

¹² Ό.π., σ. 152.

¹³ Γιώργος Ξηροπαΐδης, *Η διαμάχη των ερμηνειών, Gadamer Habermas*, Αθήνα 2008, σσ.26-27.

¹⁴ Ό.π., Γεώργιος Λεονταρίτης, «Εθνικισμός και Διεθνισμός. Πολιτική ιδεολογία» *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, ό.π., σσ.27-35, Δ. Βλάμη, *Το φοριόρι, το σιτάρι*, ό.π., σσ.39-42.

¹⁵ Δημ. Τσαούσης, «Ελληνισμός και Ελληνικότητα», *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, ό.π.

¹⁶ Για μια διαφορετική προσέγγιση των εννοιών της παράδοσης και του εκσυγχρονισμού βλ. το άρθρο του Κωνσταντίνου Τσουκαλά, «Παράδοση και εκσυγχρονισμός: Μερικά γενικότερα ερωτήματα», *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, ό.π., σσ.37-48.

¹⁷ D. Cuche, *Η έννοια της κουλτούρας*, ό.π., σσ.155-156.

πουθενά η προσπάθεια να μελετάται η διασπορά αποκλειστικά και μόνο πάνω στο αντιθετικό σχήμα της αφετηρίας-ενσωμάτωσης¹⁸.

Αυτό ωστόσο που μπορεί να αποδώσει ερμηνευτικά αποτελέσματα είναι να προσεγγίσει κανείς την μετανάστευση, εν προκειμένω αυτή την Μοσχοπολιτών, μέσα από ένα πλέγμα το οποίο θα ερευνά την κοινωνική και οικονομική δομή των τόπων υποδοχής, την εγκατάσταση των μετακινούμενων στις νέες τους πατρίδες, την σύνδεσή τους με το ντόπιο στοιχείο (indigenus) και την μεταξύ τους αλληλεπίδραση, τους μηχανισμούς που καθόριζαν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες και τις κοινωνικές τους επιλογές, τις οικονομικές και ηθικές αρχές που εφάρμοσαν στις εμπορικές και κοινωνικές τους στρατηγικές, την θέση που κατέλαβαν στην κοινωνική και οικονομική ιεραρχία, το δίκτυο των μεταξύ τους σχέσεων και πως αυτό λειτούργησε στην ενδοκοινοτική τους οργάνωση, τη συμμετοχή τους στις πολιτικές και οικονομικές δράσεις της καινούριας τους πατρίδας και τελικά ποιες ήταν αυτές οι ποιοτικές αλλαγές που συνέβησαν στον φυσιογνωμικό τους ιστό, τα στάδια της ενσωμάτωσής τους (integration) δηλαδή, πάντοτε σε συνάρτηση με τα χαρακτηριστικά που όριζαν την μορφή της κοινωνίας υποδοχής¹⁹. Η τυπολογία που θα προκύψει θα καταδείξει στο τέλος πολιτισμικές και εθνικές ταυτότητες, μηχανισμούς και δίκτυα²⁰.

Οι μηχανισμοί και η τοπολογία των δικτύων μπορούν να ερμηνεύσουν την τυπολογία των παροικιακών νησίδων. Βέβαια ακόμα και αυτή η προσέγγιση

¹⁸ Λ. Βεντούρα, *Μετανάστευση και Έθνος*, ό.π., σσ.65-69.

¹⁹ Ό. Κατσιαρδή-Hering, «Από τις “ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού”», *Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας*, ό.π., Ίκαρος Μαντούβαλος, «Το εμπορικό αρχείο της οικογένειας Μάννου (1780-1850)», *Διασπορά -Δίκτυα -Διαφωτισμός*, ό.π., σσ.99-114, ο ίδιος, «Πρακτικές κληροδοσίας Ελλήνων της Τεργέστης. Μια πρώτη συγκριτική προσέγγιση αναφορικά με την περίπτωση της Βιέννης και της Πέστης (19ος αιώνας)», *Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας*, ό.π., υπό έκδοση, Βασιλική Θεοδώρου, «Ευεργετισμός και όψεις της κοινωνικής ενσωμάτωσης στις παροικίες (1870-1920)», *Τα Ιστορικά* τχ.7 (Δεκέμβριος 1987) 119-154.

²⁰ Ο Γρηγόριος Νιώτης απέδωσε μια εξαιρετική προσέγγιση της έννοιας των μεταναστευτικών δικτύων. Πιο συγκεκριμένα σημείωσε ότι: «Με αυτό τον όρο εννοείται το σύνολο των παραγόντων δικτύωσης, που αναλύονται στους κοινούς τόπους φυλετικών, θρησκευτικών, ιδιωτικών ή οικονομικών συναντήσεων και συνυπάρξεων και αποκτούν έναν εξειδικευμένο χαρακτήρα (συναντησιακού και θεματικού σκοπού). Η πραγματικότητα των δικτύων αυτών επιφέρει (και εξηγεί) την διαιώνιση και την αναπαραγωγή της φυσιογνωμίας και εθνοτικής ιδιοσυστασίας της διασποράς. Με άλλα λόγια, στον ιδιαίτερο αυτό χώρο συναντήσεων, αναπτύσσονται δραστηριότητες διεκπεραίωσης απλών και σύνθετων αναγκών ενός μέλους, έτσι ώστε να καλύπτονται και οι συνθετότερες από αυτές». Γρηγόρης Νιώτης, *Η συγκρότηση των θεσμικών, επιχειρηματικών, μορφωτικών και επικοινωνιακών δικτύων του ελληνισμού στον παγκόσμιο χώρο και η ανάπτυξη και αξιοποίησή τους*, [Ανέκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών και Πολιτικών Σπουδών], Θεσσαλονίκη 2005, σσ.32-33.

αφήνει κάποια περιθώρια λάθους. Δεν μπορούν όλες οι ανθρώπινες συμπεριφορές να εγγράφονται απόλυτα στο ίδιο πλαίσιο και να υπόκεινται στις ίδιες περιχαρακωμένες μεθοδολογικές αρχές. Σε κάθε περίπτωση τα περιθώρια των φαινομένων που μπορούν να χαρακτηριστούν ως τυχαία παραμένουν απεριόριστα. Ωστόσο υπάρχει πάντοτε μια αλάνθαστη διαλεκτική σχέση μεταξύ αναγκαιότητας και τύχης ή σύμπτωσης²¹.

2. «Μοσχοπολίται εν τη Διασπορά»²².

Η Μοσχοπολίτικη διασπορά αποτελεί μια ερευνητική πρόκληση. Όσο κι αν επιχειρήσει κανείς να την θέσει στο μικροσκόπιο της μελέτης με τις λιγότερες δυνατές πιθανότητες στατιστικού λάθους, εκείνο το οποίο αποδεικνύεται άμεσα είναι η αντικειμενική αδυναμία να την προσεγγίσει και να την χαρτογραφήσει σε όλο της το εύρος. Αναφορικά με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των μετακινούμενων εκείνο που προκύπτει είναι ότι αυτοί διέφεραν ουσιωδώς από αυτούς των περασμένων ετών. Ενώ δηλαδή μέχρι το 1769 όσοι αναζήτησαν ένα καλύτερο μέλλον μακριά από την πατρώα γη ήταν στην συντριπτική πλειονότητά τους έμποροι και εποχιακοί μετανάστες που αποτελούσαν κυρίως το δημογραφικό πλεόνασμα της γενέτειρας τους, μετά το 1769 οι μετακινούμενοι επέδειξαν μια εξαιρετική πολυμορφία. Δεν ήταν πλέον οι άνδρες, νεαρής ηλικίας που δεν σκόπευαν σε μια μόνιμη εγκατάστασή τους στο εξωτερικό και παρέμενε πάντοτε μέσα τους ζωντανή η επιστροφή τους στην πατρίδα. Οι μετοικεσθέντες που προκλήθηκαν μετά την πρώτη καταστροφή της Μοσχόπολης αντιπροσώπευαν ολόκληρες οικογένειες, ακόμη και ολόκληρους

²¹ Κων. Καρακώστα, «Πέστη-Κεσκεμέτ-Έγγερ-Τόκαϊ. Η εγκατάσταση των Μακεδόνων στην αψβουργική Ουγγαρία του 18ου αιώνα», *Οι Μακεδόνες στη Διασπορά 17ος, 18ος και 19ος αιώνας*, επιμ. Ι.Κολιόπουλος, Ι. Μικηλίδης, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 2011, σσ. 236-267, η ίδια «Εισαγωγή», Dušan Poronić, *Αρμάνοι Βλάχοι στα Βαλκάνια. Ο Cincarima*, μτφ. Ι.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., επιμ.-προλ.-σχολ. Κωνσταντίνα Καρακώστα, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 2010, σσ.33-39.

²² Ο τίτλος της παρούσας ενότητας αποτελεί παραφθορά του τίτλου «Εκκλησία εν τη Διασπορά», με τον οποίο ο Μανουήλ Γεδεών κυκλοφόρησε το 1906 ένα άρθρο του στο περιοδικό *Εκκλησιαστική Αλήθεια*. Για μια ερμηνεία και προσέγγιση των εννοιών «διασπορά», «παροικία», «αποικία», «κοινότητα» και πως αυτές πρέπει να χρησιμοποιούνται βλ. Γρ. Νιώτης, *Η συγκρότηση των θεσμικών, επιχειρηματικών, μορφωτικών και επικοινωνιακών δικτύων*, ό.π., σσ.20-22, 29-30, Ι. Χασιώτης, «Εισαγωγή», *Οι Έλληνες στη Διασπορά*, ό.π., ο ίδιος, *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1993, σ.20, Ό. Κατσιαρδή – Hering, «Από τις “ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού”», *Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας*, ό.π. Ο Δημ. Τσαούσης, *Κοινωνική Δημογραφία*, ό.π., σ.124 διακρίνει τις έννοιες της παροικίας και της αποικίας από το είδος της εξάρτησης που τις συνδέει με το μητροπολιτικό κέντρο. Στην παροικία υπάρχει συναισθηματική εξάρτηση με την χώρα προέλευσης. Στην αποικία η εξάρτηση έχει και διοικητικές παραμέτρους.

οικισμούς²³. Τα γειτονικά χωριά της Σίπισκας, της Λάγγας, της Νίτσας, του Γκράμποβου και του Βιθκουκίου και αρκετά χωριά του Γράμμου φάνηκε ότι ακολούθησαν πιστά την τύχη της. Οι κάτοικοι των οικισμών αυτών «σύντροφοι στην ευημερία και την δυστυχία»²⁴, όπως πολύ λογοτεχνικά σημείωναν οι Wace και Thompson, ακολούθησαν τους Μοσχοπολίτες στο μεταναστευτικό τους ταξίδι. Εμπορικές συσσωματώσεις (κομπανίες) αναπτύχθηκαν σταδιακά στη Βαλκανική, την Τρανσυλβανία και την Αυστροουγγαρία, οι οποίες εξελίχθηκαν σε ανθηρές κοινότητες²⁵.

Παρόλο που οι μετοικεσίες των Μοσχοπολιτών εμφανίζονται αθρόες στις κατά καιρούς δημοσιεύσεις, εντούτοις στην πραγματικότητα δεν είμαστε σε θέση να υπολογίσουμε την αριθμητική τους ευρύτητα²⁶. Ακούγεται οξύμωρο, αλλά είναι πραγματικότητα ότι σήμερα η συντριπτική πλειονότητα όσων γνωρίζουμε για την διασπορά των Μοσχοπολιτών προέρχεται μέσα από τις κοινότητες που αυτοί σύστησαν στα αψβουργικά εδάφη. Για τις εγκαταστάσεις που πραγματοποίησαν εντός της οθωμανικής επικράτειας δεν γνωρίζουμε παρά ελάχιστα και αποσπασματικά στοιχεία. Το οθωμανικό διοικητικό σύστημα, αλλά και τα πολεμικά γεγονότα του 20ου αιώνα που συντάραξαν τον βόρειο ελλαδικό χώρο δεν επέτρεψαν την διάσωση τεκμηριωτικών στοιχείων.

Όπως προβάλλει εξαιρετικά εύλογο οι ασθενέστεροι οικονομικά κατέφυγαν σε κοντινότερους τόπους, με τα βλαχοχώρια να αποτελούν τους πλέον προσφιλείς προορισμούς, ενώ οι πιο εύρωστοι οικονομικά κατέληξαν στα ανερχόμενα αστικά κέντρα της αψβουργικής αυλής²⁷. Η ασφάλεια της ζωής και της περιουσίας, όπως επίσης και η οικονομική εξασφάλιση αποτέλεσαν τα δύο

²³ Β. Γούναρης- Αστ. Κουκούδης, «Από την Πίνδο ως τη Ροδόπη», ό.π., Κων. Καρακώστα, «Πέστη-Κεσκεμέτ-Εγγερ-Τόκαϊ», *Οι Μακεδόνες στη Διασπορά*, ό.π., η ίδια, «Όταν οι Μοσχοπολίτες ταξιδεύουν στην κοιλάδα του ποταμού Σίνβα», ό.π.

²⁴ Α. Wace- Μ. Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων*, ό.π., σ.216.

²⁵ Σπ. Λουκάτος, «Ο πολιτικός βίος των Ελλήνων», ό.π., Νίκος Σιγάλας, « «Ελληνισμός» και εξελληνισμός: ο σχηματισμός της νεοελληνικής έννοιας ελληνισμός», *Τα Ιστορικά ΙΘ'* (2001) 3-70, Γρ. Νιώτης, *Η συγκρότηση των θεσμικών, επιχειρηματικών, μορφωτικών και επικοινωνιακών δικτύων*, ό.π., σσ.26-27. Για την έννοια της κομπανίας και τα χαρακτηριστικά της βλ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, «Τα δίκτυα της ελληνικής εμπορικής διακίνησης», *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, ό.π, σσ.461-481.

²⁶ Donald Quataert, *Η οθωμανική αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1707-1922*, μτφ. Μαρίνος Σαρηνιάννης, Αθήνα 2006, σσ.196-199, Σπ. Ασδραχάς, «Η δομή του πληθυσμού» *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, τ. Α', ό.π., σσ.118-136. Βλ. επίσης Michael Flinn, *The European Demographic System 1500-1820*, Βαλτιμόρη 1981, σσ.1-12.

²⁷ Max Demeter Peyfuss- Elvira Konency, «Der Weg der Familie Dumba von Mazedonien nach Wien», *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* NH' (1980) 313-327, Neil Tranter, «Πληθυσμός, Μετανάστευση και προσφορά εργασίας», Derek H. Aldcroft, Simon P.Ville (επιμ.), *Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία 1750-1914. Θεματική προσέγγιση*, μτφ. Νικηφόρος Σταματάκης, Αθήνα 2005, σσ.53-92.

βασικά ζητούμενα. Για τον λόγο αυτό πολλοί από τους απόδημους που παρέμειναν Οθωμανοί υπήκοοι επέλεξαν, εκτός από τους βλαχικούς οικισμούς, περιοχές με ισχυρή κεντρική εξουσία και ανεπτυγμένη οικονομική δραστηριότητα. Όσοι τέλος κατευθύνθηκαν στην Αυστροουγγαρία, κάτω από την προστασία και τα προνόμια της αυστριακής διοικητικής αυλής²⁸, φάνηκαν να επιλέγουν ως τελικό προορισμό τους άλλοτε μεθοριακά κέντρα (Σεμλίνο, Miskolc), τα οποία ωστόσο ήταν σε θέση, λόγω της γεωγραφικής τους θέσης, να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στο κερσαίο διαμετακομιστικό εμπόριο, ενώ άλλοτε στράφηκαν προς τα οργανωμένα αστικά κέντρα της Βιέννης και της Πέστης, τα οποία διέθεταν περισσότερο διαμορφωμένες κοινωνικοοικονομικές δομές²⁹. Όποιος κι αν ήταν ο τελικός προορισμός τους, εκείνο το οποίο παραμένει σε κάθε περίπτωση είναι ότι οι μετοικεσίες που έλαβαν χώρα αυτή την περίοδο στα εδάφη της κατοπινής “Indivisibiliter ac Inseparabiliter”³⁰ Αυτοκρατορίας, ως αποτέλεσμα των νέων οικονομικών και πολιτικών συνθηκών που επικρατούσαν στην Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη³¹, συγκροτούν μια από τις πλέον αναγνωρισμένες και πολυαναφερόμενες ελληνικές διασπορές, ενώ οι Μοσχοπολίτες αποτελούσαν μια μόνο όψη του πολυεδρικού προσώπου του ανερχόμενου «Ορθόδοξου Βαλκάνιου εμπόρου»³².

Όπως προκύπτει από δευτερογενείς πηγές στην Μακεδονία, την Ήπειρο και την Θεσσαλία τα κυριότερα κέντρα που φιλοξένησαν τους βλαχόφωνους απόδημους της ευρύτερης περιοχής της Μοσχόπολης ήταν το Νυμφαίο, η Βλάστη, η Σιάτιστα, το Άργος Ορεστικό, η Κλεισούρα, η Νάουσα, η Βέροια, η Θεσσαλονίκη, η Έδεσσα, οι Σέρρες και τα Άνω Πορόια, η Σαμαρίνα, τα

²⁸ Adolf Beer, «Die Zollpolitik und die Schaffung eines einheitlichen Zollgebietes unter Maria Theresia», *Mitteilungen des Instituts für österreichischen Geschichtsforschung* ΙΔ' (1893) 237-326.

²⁹ Ο. Κατσιαρδή-Hering, «Τεργέστη. Μια πόλη της διασποράς», «*Νεοελληνική Πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος*». Πρακτικά Συμποσίου, τ. Α', Αθήνα 1985, σσ.43-48.

³⁰ Πρόκειται για τη λατινική έκφραση, η οποία σημαίνει «Αδιαίρετα και Αχώριστα» και βρισκόταν στο κάτω μέρος του εθνόσημου της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, συμβολίζοντας την ένωση της Αυστρίας και της Ουγγαρίας κάτω από το δυναστικό στέμμα των Αψβούργων. Στο κέντρο υπήρχε το εθνόσημο των Αψβούργων, αριστερά της Αυστρίας και δεξιά της Ουγγαρίας. Η ένωση αυτή και το εθνόσημο διήρκεσε από το 1867 μέχρι το 1918.

³¹ Βλ. ενδεικτικά B. Mc Gowan, «The Age of the Ayans», *An Economic and Social History*, ό.π., Robert Mantran, «L' Empire ottoman et le commerce asiatique aux XVIe et XVIIe siècles», *L' Empire ottoman du XVIe au XVIIIe siècle. Administration, économie, société*, Λονδίνο 1984, σσ.169-179, Georges Castellan, *Ιστορία των Βαλκανίων (14^{ος} – 20^{ος} αι.)*, μτφ. Βασιλική Αλιφέρη, Αθήνα 1991, σσ.267-274, Τρ. Ευαγγελίδης, *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από της ιδρύσεως αυτής μέχρι της σήμερον (1281-1894)*, Αθήνα 1894, σσ.504-513.

³² T. Stoianovich, «The Conquering Balkan », ό.π.

Ιωάννινα, τα Ζαγοροχώρια, το Μέτσοβο και τα χωριά της Πίνδου, τα χωριά του Πηλίου, οι Μηλιές και η Ζαγορά³³. Στην πρώην Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία αθρόες εγκαταστάσεις παρατηρήθηκαν στην Αχρίδα, το Μοναστήρι, το Κρούσεβο, την Μιλόβιστα, τα Βελεσσά, την Πρισρένη, το Σεμλίνο (Zemun), τη Κορυτσά, το Δυρράχιο και το Ελβασάν³⁴. Η Βιέννη, η Πέστη, το Kecskemét, το

³³ Συγκεντρωτικά, για όλες τις περιοχές του ελλαδικού χώρου βλ. Αστ. Κουκούδης, *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά*, ό.π., σσ. 347-356, 365-366, ο ίδιος, *Μελέτες για τους Βλάχους*, τ. Γ', *Οι Ολύμπιοι Βλάχοι και τα Βλαχομογλενά*, προλ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, Θεσσαλονίκη 2001, σσ.35-36, ο ίδιος, *Μελέτες για τους Βλάχους*, τ. Δ', *Οι Βεργιανοί Βλάχοι και οι Αρβανοτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας*, προλ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, Θεσσαλονίκη 2001, σ.181, 188, 402-403, ο ίδιος, *Μελέτες για τους Βλάχους*, τ. Α', *Η Θεσσαλονίκη και οι Βλάχοι*, προλ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, Θεσσαλονίκη 2000, σσ.62-64, 70-73, Γεώργιος Τσότσος, «Οι μετοικεσίες Βλαχόφωνων από τη Βόρειο Ήπειρο στη Δυτική Μακεδονία», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα Ζ'* (1996) 324- 338, Τ. Winnifrith, *The Vlachs*, ό.π., σσ.468-469, D. Ρορονιό, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σ.100, 103-104, Ευαγγελία Βίττη, «Βλάτσι (ή Βλάστη): Τόπος καταφυγής και αφετηρία Μοσχοπολιτών», *Μοσχοπόλις Συμπόσιο*, ό.π., σσ.9-27, Μ. Καλινδέρης, *Ο βίος της κοινότητας Βλάστης επί Τουρκοκρατίας εις το πλαίσιο του Δυτικο-μακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1982, σσ.32-33, 57-62, 87-89, Γ. Λάιος, *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι*, ό.π., σσ.11-12, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σσ. 305, 402-403, Κων. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μείζονος Μακεδονίας*, ό.π., σ.81, ο ίδιος, *Ο Βόρειος Ελληνισμός*, ό.π., σ.223, Ν. Σκινάς, *Οδοιπορικοί Σημειώσεις*, τ. Α', ό.π., σσ.120-125, 130, τ. Β', ό.π., σσ.209-211, Γιάννης Τσάρας, «Η Κλεισούρα στα 1849», *Μακεδονικά ΙΗ'* (1978) 219-225, Δημήτρης Καμαρούλιας, «Το καθολικό της Μονής Παναγίας Κλεισούρας Καστοριάς», *Ηπειρωτική Εταιρεία* 2000 276-279, Ιωάννης Παπαδριανός, *Οι Έλληνες απόδημοι στις Γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος-20ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 159-160, F.C.H.L. Rouqueville, *Travels in Epirus*, ό.π., σσ.73-74, Βασίλης Δημητριάδης, *Η Θεσσαλονίκη της παρακμής, η ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού*, Ηράκλειο 1997, σ.140, V. Bérard, *Τουρκία και Ελληνισμός*, ό.π., σ.49, Πέτρος Πέννας, *Ιστορία των Σερρών*, Αθήνα 21966, σσ.100-104, Γιώργος Καφταντζής, *Η ιστορία της Ηράκλειας Νομού Σερρών*, Ηράκλεια 1973, σ.51, Παναγιώτης Ζιώγας, *Άνω Ποροόια. Γενεαλογίες και Εικόνες*, Θεσσαλονίκη 2005, σσ.25-26, 108-109, 182-183, Π. Πέννας, *Τα Άνω Ποροόια Σερρών. Το διαμάντι του Μπέλες. (Ιστορία και Λαογραφία)*, Αθήνα 1989, σσ.10-15, Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς, από τα αρχαία χρόνια ως τα σήμερα*, Αθήνα 1960, σσ.13, 380, Δ. Φιλιππίδης, *Γεωγραφικόν της Ρουμανίας*, τ. Α' μέρος Β', Λειψία 1816, σ.30.

³⁴ Για τις αθρόες εγκαταστάσεις που σχηματίστηκαν στα εδάφη της πρώην Γιουγκοσλαβίας θα γίνει αναφορά στη συνέχεια της εργασίας. Για τις εγκαταστάσεις σε όλες τις περιοχές που σημειώθηκαν ανωτέρω βλ. συγκεντρωτικά G. Weigand, *Οι Αρωμόνιοι*, τ. Α', ό.π., σ.99, Ν. Σκινάς, *Οδοιπορικοί Σημειώσεις*, τ. Β', ό.π., σσ.294-295, 317-318, Ζώτος Μολοσσός, *Δρομολόγιον της ελληνικής Χερσονήσου*, τ. Δ', τεύχος Α', ό.π., σσ.125-126, Γ. Τσότσος, «Οι μετοικεσίες Βλαχόφωνων», ό.π., ο ίδιος, *Ο Ελληνισμός του Κρουσόβου εκ των σωζόμενων αρχιτεκτονικών μνημείων*, «Χριστιανική Μακεδονία, Πελαγονία», ό.π., σσ.599-614, Αστ. Κουκούδης, *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά*, ό.π., σσ. 357-367, Κων. Βακαλόπουλος, *Ο Βόρειος Ελληνισμός*, ό.π., σσ.217-218, 223, D. Ρορονιό, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σσ.77, 95-99, Edmund Spencer, *Travels in European Turkey, in 1850*, τ. Β', Λονδίνο 1851, σσ.71-76, Αντ. Κολτσιδάς, *Ιστορία του Μοναστηρίου*, ό.π., σσ.68-69, 741-745, ο ίδιος, *Ιδεολογική συγκρότηση*, ό.π., σσ.46-47, Adelaide Mary Walker, *Δια της Μακεδονίας ως τις Αλβανικές λίμνες Οχρίδας και Μαλίτης*, επιμ. Σωκράτης Λιάκος, μτφ. Κωνσταντίνος Πύρζας, Θεσσαλονίκη 1973, σσ.73-77, Fanshawe Henry Tozer, *Researches in the Highlands of Turkey*, τ. Α', Λονδίνο 1869, σσ.166-167, 183-184, Αναστάσιος Ιορδάνογλου, «Οθωμανικές

Eger, το Miskolc και το Tokaj αποτέλεσαν τους πιο προσφιλείς προορισμούς των απόδημων στην Αυστροουγγαρία.

Βέβαια είναι κάτι περισσότερο από προφανές ότι δεν είναι δυνατό να καταγραφούν όλα ανεξαιρέτως τα μέρη στα οποία έφθασαν οι βλαχόφωνοι απόδημοι αυτής της περιόδου. Όσο κι αν προσπαθήσει κανείς να ικνηλατήσει τις διαδρομές τους πολύ σύντομα αντιλαμβάνεται ότι είναι αδύνατο να τις χαρτογραφήσει χωρίς να αφήσει κενά ή ασυνέχειες. Είναι η φύση του ζητήματος τέτοια³⁵. Δεν ήταν άλλωστε μόνο οι βλαχόφωνοι της Μοσχόπολης που μετανάστευσαν αυτήν εποχή. Η καταστροφή της Μοσχόπολης και το γενικότερο επαναστατικό κλίμα που επικρατούσε προκάλεσαν ένα γενικότερο μεταναστευτικό ρεύμα προς την Κεντρική και τη Βαλκανική Ευρώπη, το οποίο «συμπαρέσυρε» και πλήθος ελληνόφωνων, κυρίως από τις περιοχές του βόρειου ελλαδικού χώρου. Ενδεικτική της κατάστασης που επικρατούσε τότε είναι η εικόνα που λαμβάνει κανείς διαβάζοντας την αυτοβιογραφία του Καστοριανού Παναγιώτη Ναούμ³⁶. Ο Ναούμ έφυγε από την Καστοριά και μέσω του Μοναστηρίου, των Βελεσσών, του Νις, του Βελιγραδίου και του Σεμλίνου

επετηρίδες (Σαλνάμε) του βιλαετίου Μοναστηρίου», *Μακεδονικά ΚΘ'* (1993-1994) 308-337, Β. Γούναρης, *Στις όχθες του Υδραγόρα. Οικογένεια, οικονομία και ασική κοινωνία στο Μοναστήρι, 1897-1911*, Αθήνα 2000, σσ.51,71-75, Παν. Αραβαντινός, *Ιστορία της ελληνικής παιδείας*, ό.π., σ.106, Γεώργιος Δήτσιος, *Η καταστροφή του Κρουσόβου. Θηριωδία Βουλγάρων και Οθωμανών εναντίον των Ελλήνων*, Αθήνα 1904, σσ.5-10, Νικόλαος Μπάλλας, *Ιστορία του Κρουσόβου*, πρόλ. Χριστόφορος Νάλτσας, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1962, σσ.17-23, Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Το Κρούσοβο πέρα από την ιστορία και τη μνήμη*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ.50-51, 90-97, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σσ.450-452, Ι. Παπαδριανός, «Πως είδε το Κρούσοβο ο ιστορικός Ντούσαν Πόποβιτς;» *Χριστιανική Μακεδονία, Πελαγονία*, ό.π., σσ.55-64, Milenko Filipović, «Οι Κουτσόβλαχοι των Βελεσσών», μτφ. Ι. Παπαδριανός, *Βαλκανική Βιβλιογραφία Παράρτημα Ε'* (1976) 315-328, α' εκδ. στα σερβικά με τον τίτλο «Cincari u Velesu», *Južni Pregled Ε'* (1936) 173-180, Αθ. Αγγελόπουλος, «Η εποπτεία της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης», ό.π., ο ίδιος, «Ελληνορθόδοξες κοινότητες της σημερινής Νοτίου Γιουγκοσλαβίας (β' μισό του 19ου αι.)», *Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού*, ό.π., σσ.91-103, Χρ. Ζαφείρης, *Βαλκάνιος Πραγματευτής*, ό.π., σσ.199-207, Κων. Καρακώστα, «Η διασπορά των Μοσχοπολιτών προς Μοναστήρι, Κρούσοβο, Βελεσσά και Θεσσαλονίκη», *Χριστιανική Μακεδονία*, ό.π., Ιωάννης Μπάκας, «Ελληνες στο Κοσσυφοπέδιο κατά τον 19ο αιώνα. Η Ελληνική κοινότητα της Πρισρένης», *Οι πνευματικές σχέσεις του Ελληνισμού με τους βαλκανικούς λαούς. Πρακτικά Β' Διαβαλκανικού Συνεδρίου Εταιρείας Παιδαγωγικών Επιστημών*, Κομοτηνή 2000, σσ.141-150, Αδελάιδα Ισμυρλιάδου, *Κοριτσά. Εκπαίδευση-Ευεργέτες-Οικονομία 1850-1908*, Θεσσαλονίκη 1997, Ελ. Νικολαΐδου, *Ξένες προπαγάνδες*, ό.π., σ.195.

³⁵ Η μελέτη των διασπορικών διαδρομών μπορεί να γίνεται είτε σε επίπεδο παγκόσμιας ιστορίας, είτε να εστιάζεται στο επίπεδο μιας συγκεκριμένης ομάδας ανθρώπων ή μιας περιοχής. Ανάλογα με τον γενικότερο ή ειδικότερο χαρακτήρα που έχει η μελέτη καταλήγει είτε σε «μακρο-αναλυτικά», είτε σε «μικρο-ιστορικά» συμπεράσματα και δεδομένα, όπως υποστηρίζει και χρησιμοποιεί την εν λόγω ορολογία η Ν. Green, *Οι δρόμοι της μετανάστευσης*, ό.π., σ.43.

³⁶ Παναγιώτης Μουλλάς, «Ένας Μακεδόνας απόδημος στην Κεντρική Ευρώπη. Η αυτοβιογραφία του Παναγιώτη Π. Ναούμ», *Εποχές τχ. ΙΕ'* (1964) 83-104.

έφθασε τελικά στην Πέστη. Πρόκειται για ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα της εποχής τόσο αναφορικά με τον τόπο εκκίνησης και τους ενδιαμέσους σταθμούς, όσο φυσικά για τον τόπο προορισμού και τελικής εγκατάστασης. Έτσι λοιπόν η Μοσχοπολίτικη διασπορά όσο κι αν επιχειρηθεί να μελετηθεί συστηματικά, πάντοτε θα διαλάθει της προσοχής του μελετητή κάποιος ενδιάμεσος ή τελικός σταθμός.

3. Ικνηλατώντας τα δίκτυα της εμπορικής διασποράς.

Ιστορικά δεδομένα –Μορφολογικοί νόμοι- Τυπολογικά σχήματα.

Οι πρώτες εγκαταστάσεις των βλαχόφωνων εμπόρων λειτούργησαν καταλυτικά για δεκάδες άλλους, που μοιράζονταν κοινά εθνοτοπικά χαρακτηριστικά³⁷, προκειμένου να ακολουθήσουν την ίδια διαδικασία (migrational process). Δημιουργήθηκε δηλαδή στην χώρα προορισμού ένα στρώμα υποδοχής, το οποίο αρχικά είχε σχηματιστεί στη βάση ενός εμπορικού πυρήνα, καθώς συστάθηκε διαθέτοντας αποκλειστικά εμπορικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, στην πορεία, όμως, αποδείχθηκε ότι αυτό προκάλεσε μια διαρκή αλυσιδωτή μετανάστευση (chain migration) μιας πολυδύναμης ομάδας ανθρώπων³⁸. Η ισχύς των δικτυακών σχηματισμών που δημιουργούν τα υπάρχοντα δομημένα δίκτυα συγγενών ή φίλων είναι τόσο μεγάλη, ώστε χωρίς αυτά δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τις περισσότερες, αν όχι όλες, από τις επιλογές και τις συμπεριφορές των μετακινούμενων³⁹.

Και αυτό γιατί τα δίκτυα λειτουργούν πάντοτε ως μια κεντρομόλος δύναμη, η οποία εδράζεται στη βάση κοινών συγκινησιακών-ψυχολογικών παραμέτρων. Η μεγάλη επίδραση που μπορούν να ασκούν στα άτομα οι συγκινησιακά φορτισμένοι δεσμοί δημιούργησαν ισχυρούς κλειστούς

³⁷ Εθνοτοπικά είναι τα χαρακτηριστικά που έχει μια κοινωνική ομάδα, η οποία αποτελεί τμήμα ενός ολόκληρου έθνους. Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά της ταυτότητάς της δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να είναι εθνικά, γιατί η ομάδα αυτή αποτελεί τμήμα κάποιου έθνους, δεν μπορούν όμως να είναι και τοπικά γιατί δεν παραπέμπουν σε έναν αυστηρά περικαρακωμένο γεωγραφικό χώρο.

³⁸ Για την αλυσιδωτή μετανάστευση η πλέον αναγνωσμένη ανάλυση είναι αυτή του C. Tilly, «Migration in Modern European History», *Human Migration*, ό.π.

³⁹ Σχετικά με το πώς αρθρώνονται και λειτουργούν τα δίκτυα, καθώς και τι είδους ανθρώπινες σχέσεις μπορούν αυτά να συνδέουν βλ. εν συντομία David Knoke-James Kuklinski, «Network analysis: basic concepts», Grahame Thompson, Jennifer Frances, Rosalind Levačić, Jeremy Mitchell (επιμ.), *Markets, Hierarchies and Networks, The Coordination of Social Life*, Λονδίνο 1991, σσ.173-182.

επιχειρηματικούς κύκλους (business cycles)⁴⁰. Αρχές όπως η εμπιστοσύνη, η φερεγγυότητα, η εντιμότητα, οι οποίες απέρρεαν από το κοινό παρελθόν των μετακινούμενων λειτούργησαν καθοριστικά για την δημιουργία και την ανάπτυξη των εμπορικών-επιχειρηματικών δραστηριοτήτων των Ελλήνων του εξωτερικού⁴¹. Μέσα στο ίδιο αυτό δικτυακό πλέγμα τοποθετείται επίσης και ερμηνεύεται πλήρως και το φαινόμενο των ενδογαμιών, το οποίο παρατηρήθηκε έντονα και ήταν εν πολλοίς υπεύθυνο για την οικονομική φυσιогνωμία των κοινοτήτων του εξωτερικού⁴². Εμπορικοί πράκτορες τοποθετήθηκαν στις κατά τόπους μεγάλες αγορές, σπεδιτόροι εγκαταστάθηκαν στους μεγάλους εμπορικούς σταθμούς και επιμελούνταν για την ασφαλή και απρόσκοπτη μεταφορά των εμπορευμάτων στον τελικό τους προορισμό⁴³ και αντιπρόσωποι στέλνονταν στα διάφορα πανηγύρια⁴⁴, δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο ένα εκτεταμένο δίκτυο σε μια περιοχική πολλών τετραγωνικών χιλιομέτρων⁴⁵.

Ειδικότερα, για τους Βλάχους εκείνο που παρατηρήθηκε είναι ότι λειτουργούσαν ως μια κλειστή συγγενική και εθνοπολιτισμική ομάδα, η οποία αναπτυσσόταν μέσα από τους θεσμούς της οικογένειας και της κουμπαριάς. Στη σύσταση των οικογενειακών τους επιχειρήσεων εφάρμοσαν συγκεκριμένες

⁴⁰ Αναφορικά με το τρίπτυχο αγορά-ιεραρχία-δίκτυο, τις βασικές διαφορές τους, τους κοινούς άξονες της σύνδεσής τους, αλλά και το πως αυτά αποτελούν τμήματα που συνθέτουν την έννοια και την λειτουργία της οικονομίας βλ. το άρθρο του Powell Walter, «Neither market nor hierarchy: network forms of organization», *Markets, Hierarchies and Networks*, ό.π., σσ.265-276.

⁴¹ Από τις πλέον αναγνωρισμένες περιπτώσεις επιχειρηματικών-οικογενειακών δικτύων είναι αυτές που αναλύονται στις μονογραφίες των Α. Ιγγλέση, *Βορειοελλαδίτες έμποροι*, ό.π., και Μ.-Χ. Χατζηγιάννου, *Οικογενειακή στρατηγική και εμπορικός ανταγωνισμός. Ο οίκος Γερούση του 19ο αιώνα*, Αθήνα 2003.

⁴² Μ. – Χ. Χατζηγιάννου, «Νέες προσεγγίσεις στη μελέτη των εμπορικών δικτύων της διασποράς. Η ελληνική κοινότητα στο Μάντισεστερ», *Διασπορά –Δίκτυα –Διαφωτισμός*, ό.π., σσ.145-166. Στη σύναψη γαμήλιων σχέσεων οι ενδογαμίες χαρακτήριζαν αρχικά όλες τις ομάδες των μετακινούμενων, ωστόσο εκείνο που παρατηρήθηκε με το πέρασμα του χρόνου είναι ότι μόνο οι Χιώτες διατήρησαν πιστά την ενδογαμία. Τζελίνα Χαρλαύτη, «Εμπόριο και Ναυτιλία τον 19ο αιώνα. Το επιχειρηματικό δίκτυο των Ελλήνων της διασποράς. Η “χιώτικη” φάση (1830-1860)», *Μνήμων* ΙΕ' (1993) 69-127, Δ. Βλάχη, *Το φορίνι, το σιτάρι*, ό.π., σσ. 42-43.

⁴³ Για την σημασία των σπεδιτόρων βλ. Σπ. Λάμπρου, «Σελίδες εκ της ιστορίας του εν Ουγγαρία και Αυστρία Μακεδονικού Ελληνισμού», *Νέος Ελληνομνήμων* Η' (1911) 257-300.

⁴⁴ Αναφορικά με την οικονομική σπουδαιότητα των παζαριών για τις περιοχές στις οποίες γίνονταν, την διαμόρφωση και την χωροταξική τους δομή βλ. Arno Mehlman, «Der Bazar auf dem Balkan in der Türkenzeit», *Südost-Forschungen* Ε' / τχ.4 (1940) 832-863, του ιδίου, «Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία», *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, ό.π.

⁴⁵ Το δίκτυο των κατά τόπους εγκατεστημένων εμπόρων αποτελούσε σημαντικό παράγοντα στην διαμόρφωση του τελικού κόστους του προϊόντος. Β. Κρεμμύδας, *Εμπορικές πρακτικές στο τέλος της τουρκοκρατίας. Μυκονιάτες έμποροι και πλοιοκτήτες*, Αθήνα 1993, σσ.100-111. Για τους υπόλοιπους παράγοντες που επηρέαζαν το κόστος των εμπορευμάτων, ό.π., σσ.131-133.

στρατηγικές που προέκυπταν από δύο θεμελιώδεις άξονες, αυτόν της κοινής εθνικής καταγωγής και αυτόν που όριζε την θεσμική πραγματικότητα στον νέο τόπο εγκατάστασης. Ο πρώτος άξονας λειτουργούσε συσπειρωτικά, ενώ ο δεύτερος καθόριζε την επιτυχία και την καταξίωση, ενώ παράλληλα προσέφερε και προστασία⁴⁶. Ο κλειστός και κάποτε απόμακρος χαρακτήρας που επεδείκνυαν πολύ συχνά, αυτή η κοινωνική οριοθέτηση δηλαδή που παρουσίαζαν, είχε ως μοναδικό σκοπό την συντήρηση των «πολιτισμικών ορίων» (cultural boundaries) τους. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν ερμηνεύεται η δημιουργία κλειστών όχι όμως και περικλειστών ελληνικών κοινοτικών-παροικιακών θυλάκων στα εδάφη του Καισαροβασιλικού στέμματος.

4. Οι δρόμοι προς ...τη γη της επαγγελίας.

Η γεωμορφολογική πολυμορφία της Βαλκανικής δημιουργούσε πολλά προβλήματα τόσο στην επικοινωνία της με τις «έξω» από αυτήν περιοχές, όσο και στην κυκλοφορία των ίδιων της των κατοίκων σε διάφορα τμήματα της ενδοχώρας της. Όπως ήταν αναμενόμενο αναπτύχθηκαν συγκεκριμένοι οδικοί άξονες στα πιο εύκολα προσπελάσιμα μέρη. Στα μέρη εκείνα όπου οι άξονες αυτοί διασταυρώνονταν άκμασαν πολλές πόλεις, οι οποίες όφειλαν την ανάπτυξή τους στην καίρια γεωγραφική θέση που βρέθηκαν να κατέχουν στον οδικό χάρτη της εποχής⁴⁷. Η Εγνατία Οδός, ο περίφημος δρόμος των ρωμαϊκών χρόνων, διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο⁴⁸.

⁴⁶ Gelina Harlaftis, «Mapping the Greek Maritime Diaspora from the Early Eighteenth to the Late Twentieth Centuries», Ina Baghdiantz Mc Cabe, Gelina Harlaftis, Ioanna Pepelasis Minoglou (επιμ.), *Diaspora Entrepreneurial Networks. Four Centuries of History*, Οξφόρδη, Νέα Υόρκη 2005, σσ.147-171, η ίδια, «Εμπόριο και Ναυτιλία τον 19^ο αιώνα.», ό.π., Ιωάννα Πεπελάση-Μίνογλου, «Επιχειρηματικότητα», Κώστας Κωστής, Σωκράτης Πετιμεζάς (επιμ.), *Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας κατά τον 19^ο αιώνα (1830-1914)*, Αθήνα 2006, σσ.463-496, Μ. – Χ. Χατζηγιάννου, «Νέες προσεγγίσεις στη μελέτη των εμπορικών δικτύων», *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός*, ό.π., η ίδια, «Δίκτυα της διασποράς. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις», *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός*, ό.π., σσ. 13-16, Απόστολος Διαμαντής, *Τύποι εμπόρων και μορφές συνείδησης στη νεώτερη Ελλάδα*, προλ. Σπύρος Ασδραχάς, Αθήνα 2007, σσ.50-52.

⁴⁷ Για την σημασία των οδικών δικτύων στην ανάπτυξη μιας περιοχής βλ. ενδεικτικά Δημ. Ανωγιάτης-Πελέ, «Σχέσεις δρόμου και χωριών στη Βαλκανική Χερσόνησο τον 18ο αιώνα», *Τα Ιστορικά Β' /τχ.4* (1985) 405-422, Μιχ. Αράπογλου, *Οικιστική γεωγραφία*, ό.π., σσ.78-79, Γ. Τσότσος, «Τα πέτρινα γεφύρια ως τεκμήρια για τον καθορισμό της πορείας των ιστορικών δρόμων», ανατ. *Πρακτικά Α' Επιστημονικής Συνάντησης ΚΕ.ΜΕ.ΠΕ.Γ.*, Αθήνα 2003, σσ.147-160, Andrew Clark, «Geographical Change: A Theme for Economic History», *The Journal of Economic History Κ' /τχ.4* (1960) 607-613.

⁴⁸ Για την σπουδαιότητα και την ιστορική σημασία της Εγνατίας Οδού βλ. εν συντομία την μονογραφία της Πολυξένης Τσατσοπούλου-Καλούδη, *Εγνατία Οδός. Ιστορία και*

Πιο αναλυτικά, για να φθάσει κανείς από την Ανατολική και Κεντρική Μακεδονία στην Κεντρική Ευρώπη συνηθέστεροι ήταν δύο δρόμοι. Ο πρώτος ξεκινούσε από τις Σέρρες και είχε κατεύθυνση το Μελένικο. Από εκεί συνέχιζε για την Σόφια, και στη συνέχεια για το Βιδίни. Όταν πλέον ο ταξιδιώτης έφθανε στο Βιδίни είχε περάσει στα αφβουργικά εδάφη, επομένως επέλεγε την πορεία του ανάλογα με το ποιος ήταν ο τελικός του προορισμός. Ο δεύτερος δρόμος που υπήρχε πήγαινε παράλληλα με την ακτογραμμή της κοιλάδας του Στρυμόνα και μέσω του Νις έφτανε στη Σόφια. Έπειτα περνούσε μέσα από το Βελιγράδι και από εκεί με κατεύθυνση προς τον συνοριακό σταθμό του Σεμλίνου κατέληγε στις Καισαροβασιλικές κτήσεις. Για όσους ξεκινούσαν το ταξίδι τους από την Δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο, έφθαναν στο Βελιγράδι έχοντας ως αφετηρία το Μοναστήρι. Έπειτα ακολουθούσαν τις εκβολές της κοιλάδας του Αξιού και του Μοράβα. Όταν έφθαναν στο Νις έπαιρναν τον κύριο δρόμο που οδηγούσε στο Βελιγράδι. Μέσω Βελιγραδίου και Σάβου έφθαναν τελικά στο Σεμλίνο. Στη συνέχεια ο δρόμος ήταν κοινός με αυτόν που χρησιμοποιούσαν και οι υπόλοιποι από τις άλλες περιοχές της Μακεδονίας⁴⁹.

Η κατάσταση στο δίκτυο των συγκοινωνιών εξαρτιόταν άμεσα από την πολιτική και οικονομική κατάσταση της Αυτοκρατορίας⁵⁰. Τα караβάνια αποτελούσαν το πιο συνηθισμένο μέσο μεταφοράς και διακίνησης εμπορευμάτων και οι οδηγοί τους, γνωστοί ως αγωγιάτες ή κираτζίδες, ήταν

διαδρομή στο χώρο της Θράκης, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, 2005. Βλ. επίσης Δημήτρης Σαμσάρης, *Ιστορική Γεωγραφία της Ρωμαϊκής επαρχίας Μακεδονίας. Το τμήμα της σημερινής Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1989, σσ.21-27.

⁴⁹ Για το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας που ένωνε τη Βαλκανική με την Κεντρική Ευρώπη, καθώς και τα προβλήματα που υπήρχαν σε αυτό βλ. Γεώργιος-Στυλιανός Πρεβελάκης, *Τα Βαλκάνια. Πολιτισμοί και Γεωπολιτική*, μτφ. Μάρω Πρεβελάκη, Αθήνα 2001, σσ.45-53, Α. Mehlan, «Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία», *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, ό.π., Ι. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες απόδημοι*, ό.π., σσ.60-68, Μαρία Νυσταζοπούλου Πελεκίδου, «Το οδικό δίκτυο της Χερσονήσου του Αίμου και η σημασία του κατά τους Μέσους Χρόνους. (Γενικές επιστημονικές και προτάσεις έρευνας)», *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι*, ό.π., σσ.155-159, η ίδια, «Θεσσαλονίκη και Βαλκάνια, Εμπορικές σχέσεις στον ύστερο μεσαίωνα (12ος-15ος αι.)», *Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο Επαγγελματικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης «Θεσσαλονίκη: Επαγγέλματα, παραγωγή-εμπόριο, κοινωνική ζωή, 18ος - 20ος αι.»*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ.35-43, Κωνσταντίνα Πανάγου, «Η χερσαία διακίνηση βαμβακιού από τη Μακεδονία στην Ευρώπη κατά τον 18ο και 19ο αιώνα», *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι*, ό.π., σσ.201-212.

⁵⁰ Για τις συνθήκες διακίνησης βλ. Δημ. Ανωγιάτης-Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση στον Ελλαδικό χώρο κατά τον 18ο αιώνα*, Αθήνα 1993, σσ.91-133, Γεώργιος Παπαγεωργίου, «Οι χερσαίες επικοινωνίες στο νοτιοδυτικό τμήμα της Βαλκανικής Χερσονήσου (τέλη 18ου - αρχές 20ου αι.)», *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι*, ό.π., 169-178, Γ. Τσότσος, «Ορεινοί δρόμοι στη Βόρεια Πίνδο κατά τον 18ο και 19ο αιώνα», *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι*, ό.π., σσ.179-190, Κων. Πανάγου, «Η χερσαία διακίνηση βαμβακιού», *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι*, ό.π., Ε. Spencer, *Travels in European Turkey*, ό.π., σ.65.

οργανωμένοι σε συντεχνίες⁵¹. Τα χάνια ή караβάν σεράγια αποδείκνυαν με την ύπαρξή τους τη λειτουργία εμπορίου, την δυσκολία ή την ευκολία του δρόμου, ακόμα και την φόβο ή όχι της συγκεκριμένης περιοχής⁵². Η κατάσταση των οδικών δικτύων, η ασφαλής ή όχι διέλευσή τους, ο τρόπος της μετακίνησης, η ταχύτητα, καθώς και η απόσταση ρύθμιζαν καιρία το κόστος της μεταφοράς και επομένως και των μεταφερόμενων εμπορευμάτων, καθώς επίσης και τον χρόνο παράδοσής τους στις αγορές⁵³. Στην μετακίνηση των ανθρώπων από την πολυεθνική αυτοκρατορία των Οσμανλιδών στην πολλά υποσχόμενη χριστιανική Ευρώπη σημαντική παράμετρος ήταν το διαβατήριο. Τα διαβατήρια ή κάθε είδους ταξιδιωτικά έγγραφα που θα έπρεπε να φέρουν μαζί τους οι μετακινούμενοι υπόκεινταν σε πολύ ελαστικούς νόμους και μόλις το 1801, ως αποτέλεσμα της εμπόλεμης κατάστασης με τη Γαλλία και τα μέτρα επιτήρησης των ξένων, κατέστη υποχρεωτική η επίδειξη διαβατηρίου⁵⁴.

5. Η πολιτική της Αψβουργικής Μοναρχίας.

Οι πόλεμοι του «Ιερού Συνασπισμού του Linz (Sainte Lige Linz)» (1684-1699 και 1716-1718) που σήμαναν την οριστική απομάκρυνση του σουλτανικού κινδύνου από την Κεντρική Ευρώπη, τροποποίησαν άρδην και τις εμπορικές σχέσεις Αψβούργων και Οθωμανών⁵⁵. Τα 30 άρθρα που συνέθεταν την Συνθήκη

⁵¹ A. Wace- M. Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων*, ό.π., σ.74. Βλ. επίσης Δημήτριος Παπαζήσης, «Αγωγάτες, Κυρατζήδες, Καραβανάρηδες τα παλιά χρόνια», *Μακεδονική Ζωή* τχ. 162 (Νοέμβριος 1979) 39-41.

⁵² Για τα χάνια και τη λειτουργία τους, όπως επίσης και για τα караβάνια βλ. Γ. Παπαγεωργίου, «Οι χερσαίες επικοινωνίες», *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι*, ό.π., Δημ. Ανωγάτης-Πελέ, «Σχέσεις δρόμου και χωριών», ό.π., Ελένη Γαβρά, «Χάνια και Καραβάν Σεράγια από τη Θεσσαλονίκη έως την πόλη των Σερρών και γύρω απ' αυτήν από το 1774 έως το 1913», *Μακεδονικά ΚΕ'* (1985-1986) 143-178, Απ. Διαμαντής, *Τύποι εμπόρων και μορφές συνείδησης*, ό.π., σσ.95-100. Σχετικά με την δομή και την λειτουργία των χανίων, τι προσέφεραν στους επισκέπτες τους και που βρίσκονταν πολλά από αυτά στην Βαλκανική βλ. την αναλυτική μονογραφία του Πασκάλη Ανδρούδη, *Χάνια και Καραβάν - Σεράγια στον Ελλαδικό χώρο και στα Βαλκάνια*, Θεσσαλονίκη κ.κ.

⁵³ Για το τελικό κόστος και τις τιμές των αγαθών, όπως επίσης και για τους παράγοντες που τα διαμόρφωναν βλ. Αθανάσιος Βερναρδάκης, *Περί του εν Ελλάδι εμπορίου*, εισ.-ευρ. Χρήστος Μπαλόγλου, Αθήνα 1990 (επανεκδοση), σσ.128-133, Απ. Διαμαντής, *Τύποι εμπόρων και μορφές συνείδησης*, ό.π., σσ.116-120, L. Beron, «Οι μεταβολές των τιμών στο εμπόριο της Τουρκίας με την Ευρώπη (ΙΣΤ' - ΙΘ' αι.)», *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, μτφ.Ντόρα Μαμαρέλη, ό.π., σσ. 531-544.

⁵⁴ Αλίκη Νικηφόρου, *Τα διαβατήρια του 19ου αι. των Αρχείων της Κέρκυρας (1800-1870)*, Κέρκυρα 2003, σσ.15-16,34, Βλ. επίσης John Torrey, *The invention of the passport: Surveillance, Citizenship and the State*, Καίμπριτζ 2000.

⁵⁵ Βλ. ενδεικτικά I. Parven, *Habsburgs and the Ottomans*, ό.π., σσ.75-136, R. Kann, *A History of the Habsburg*, ό.π., σσ.62-70. Για μια σύντομη, αλλά συνολικότερη εικόνα

του Κάρλοβιτς (Karlowitz) αναγνώριζαν τη βιεννέζικη αυλή ως μοναδική κυρίαρχη δύναμη σε ολόκληρη την Βόρεια Βαλκανική και Κεντρική Ευρώπη. Εκείνο όμως που καθιστά τη Συνθήκη του 1699 ως μια από τις σημαντικότερες για τις εξελίξεις στην Νοτιοανατολική Ευρώπη είναι τα άρθρα 14 και 15, με τα οποία προβλέπονταν για πρώτη φορά η ελεύθερη και απρόσκοπτη διακίνηση των εμπορών υπηκόων των δύο συμβαλλόμενων πλευρών και η ασφάλεια των εμπορικών τους δραστηριοτήτων⁵⁶. Το 1718 η Συνθήκη του Κάρλοβιτς αντικαταστάθηκε από την Συνθήκη του Πασσάροβιτς (Passarowitz)⁵⁷, οποία όχι μόνο επιβεβαίωσε, αλλά και επέκτεινε τους όρους της προηγούμενης, επικυρώνοντας την σταθεροποίηση των χριστιανικών συνόρων στην Κεντρική Ευρώπη και εκφράζοντας την συστηματική πολιτική που προωθούσε ο Αψβούργος αυτοκράτορας⁵⁸ για την ανάπτυξη των εμπορικών επαφών της Αυτοκρατορίας του με την Ανατολή. Επιπλέον, με ειδικό συμφωνητικό αποφασίστηκε η ελευθερία του εμπορίου σε όλους τους δρόμους των δύο Αυτοκρατοριών, η ελεύθερη ναυσιπλοΐα του Δούναβη, ο διορισμός εκατέρωθεν προξενικών αρχών, εκείνο, όμως, το οποίο είχε την μέγιστη οικονομική σημασία ήταν η συμφωνία εφαρμογής προνομιακού τελωνιακού δασμού 3% για όλα τα εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα που διακινούνταν ανάμεσα στις δύο Αυτοκρατορίες⁵⁹. Η υπογραφή αυτού του άρθρου έδωσε ώθηση σε χιλιάδες Έλληνες και Σέρβους να ακολουθήσουν τους δρόμους προς τον πολλά υποσχόμενο Βορρά.

Ένα χρόνο αργότερα, το 1719 με διάταγμα ο Καρόλος Στ' (1711-1740) ανακήρυξε την Τεργέστη και το Φιούμε ως ελεύθερα λιμάνια, σύστησε την

της ευρωπαϊκής οικονομίας, βλ. ενδεικτικά Bancroft Shepard Clough- Woolsey Charles Cole, *Economic History of Europe*, Βοστώνη 31952.

⁵⁶ Για το πλήρες το κείμενο της Συνθήκης βλ. Gabriel Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, τ. Α' (1300-1789), Παρίσι 1897, σσ.182-193 (το κείμενο στα λατινικά), σσ.193-196 (η περίληψη στη γαλλική γλώσσα). Σχετικά με τα κέρδη των Αυστριακών από την Συνθήκη βλ. ενδεικτικά Β. Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, τ. Α', ό.π., σσ.114-116.

⁵⁷ Για τις ευρωπαϊκές εξελίξεις και τους λόγους που οδήγησαν στην Συνθήκη του Πασσάροβιτς βλ. εν συντομία Ι. Χασιώτης, *Οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις και η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., σσ.197-218, G. Castellán, *Ιστορία των Βαλκανίων*, ό.π., σσ.272-274.

⁵⁸ Marta Bur, «A balkáni kereskedök és a magyar borkivitel a XVIII században» [**Ο Βαλκάνιος έμπορος και η συγγκική εξαγωγή κρασιού τον 18^ο αιώνα**], *Történelmi Szemle* ΚΑ'/τχ. 2 (1978) 285-287, O. Katsiardi-Hering, «Das Habsburgerreich», ό.π., Snežka Panova, «Zu Fragen über die rolle Österreich-Ungarns im wirtschaftlichen Prozess des Heranreifens der Balkanvölker (17.-18. Jahrhundert)», «*Österreich im Europa*», ό.π., σσ.167-172.

⁵⁹ Για το πλήρες το κείμενο της Συνθήκης βλ. G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux*, τ. Α', ό.π., σσ.208-216 (το κείμενο στα λατινικά), σσ.220-227 (στη γαλλική γλώσσα).

«Compagnia Orientale» και καθιέρωσε δασμολογικές απαλλαγές και ελαφρύνσεις, προστάτεψε τη ναυσιπλοΐα, ενώ πολύ σημαντικό ήταν ότι παραχώρησε στους ξένους εμπόρους, ανεξαρτήτως εθνικότητας, το δικαίωμα να ιδρύουν τις δικές τους εμπορικές επιχειρήσεις και οίκους και να προβαίνουν μάλιστα και στην αγοροπωλησία ακινήτων⁶⁰. Με τις δύο αυτές συνθήκες οι βιεννέζικες κτήσεις άρχισαν να αποτελούν σοβαρό και υπολογισίμο αντίπαλο των Άγγλων, των Γάλλων και των Ολλανδών και να αλλάζουν άρδην το σκηνικό του εμπορίου στην Νοτιοανατολική Ευρώπη⁶¹. Στο επίκεντρο της νέας οικονομικής πολιτικής της Βιέννης για ολόκληρο τον 18ο αιώνα βρισκόταν η προσέλκυση έμπειρων Οθωμανών εμπόρων (türkische Unterthanen), οι οποίοι γνώριζαν καλά τους χερσαίους δρόμους που οδηγούσαν από τα Βαλκάνια στα εδάφη του Καισαροβασιλικού στέμματος και θα μπορούσαν με επιτυχία να ανταποκριθούν στην ολοένα και αυξανόμενη ζήτηση ακατέργαστου βαμβακιού, για τις ανάγκες της αυστριακής βαμβακουργίας⁶².

Ο έντονος ανταγωνισμός των δυτικοευρωπαϊκών κρατών για την εκμετάλλευση των πρώτων υλών της παραπαίουσας Αυτοκρατορίας των Οθωμανών καθιστούσε τους υπηκόους αυτής σημαντικούς παράγοντες σε αυτό το ευρωπαϊκό παιχνίδι ισορροπιών, στοιχείο που το γνώριζε καλά η αψβουργική αυλή, γι' αυτό και τους παραχώρησε δεκάδες προνομία προκειμένου να εγκατασταθούν στα εδάφη της⁶³. Αρκετά χρόνια πριν ο αυτοκράτορας Λεοπόλδος Α' (1657-1705) είχε παραχωρήσει θρησκευτικά και αυτοοργανωτικά προνόμια στους Ορθόδοξους υπηκόους του Σουλτάνου που θα εγκαθίσταντο στην επικράτειά του και θα ασκούσαν το εμπόριο (Diploma Leopoldinum)⁶⁴, ο Καρόλος Στ' όμως ήταν εκείνος που έθεσε την εμπορική ανάπτυξη της χώρας

⁶⁰ Αναλυτικά οι όροι του διατάγματος στο Ό. Κατσιαρδή – Hering, *Η Ελληνική παροικία της Τεργέστης*, τ. Α', ό.π., σσ.8-9.

⁶¹ I. Parveen, *Habsburgs and the Ottomans*, ό.π., σσ.289-302, N.T. Gross, «The Habsburg Monarchy 1750-1914 » Carlo M. Cipolla (επιμ.), *The Fontana Economic History of Europe, The Emergence of Industrial Societies*, τ. Δ', Λονδίνο 1975, σσ. 228-278, M. Bur, «Das Raumergreifen balkanischer Kaufleute im Wirtschaftsleben der ostmittel-europäischen Länder im 17. und 18. Jahrhundert», *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel-und Osteuropa*, Βουδαπέστη 1986, σσ.17-88.

⁶² V. Paskaleva, «Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias», «*Österreich im Europa*». ό.π., N.T. Gross, «The Habsburg Monarchy», *The Fontana Economic History*, ό.π., Για τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η βαμβακουργία της Μοναρχίας βλ. Herman Freudenberger, «The Woolen-Goods Industry of the Habsburg Monarchy in the Eighteenth Century», *The Journal of Economic History* Κ' /τχ. 3 (1960) 383-406.

⁶³ Απ. Διαμαντής, *Τύποι εμπόρων και μορφές συνείδησης*, ό.π., σ.77.

⁶⁴ Λάζαρος Χουμανίδης, *Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, Αθήνα 1991, σ.413. Για την πολιτική του Λεοπόλδου βλ. ενδεικτικά Robert Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy 1550-1700*, Οξφόρδη 1979, σσ.117-154.

του σε συγκεκριμένο πρόγραμμα⁶⁵. Γερμανοί, Ελβετοί και Βαλκάνιοι, τον ακριβή αριθμό των οποίων δεν μπορούμε να υπολογίσουμε⁶⁶, έφθασαν κατά εκατοντάδες στο πολλά υποσχόμενο περιβάλλον των Αψβούργων, αναζητώντας νέες δυνατότητες οικονομικής και κοινωνικής προόδου⁶⁷. Στο νέο ευρωπαϊκό θεσμικό σκηνικό που διαμορφωνόταν οι Έλληνες έμποροι είχαν την δική τους θέση⁶⁸. Οι Αυστριακοί επιθυμούσαν την εγκατάσταση ελληνικής καταγωγής εμπόρων (griechischer Handelsmann) στα εδάφη τους, γιατί τους θεωρούσαν ικανούς και δραστήριους επιχειρηματίες⁶⁹. Σε αυτό το σημείο ωστόσο είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι κάτω από την ονομασία «Έλληνες» (Griechen),

⁶⁵ Για την πολιτική του Καρόλου βλ. αναλυτικά V. Paskaleva, «Shipping and Trade on the Lower Danube in the Eighteenth and Nineteenth Centuries», Απόστολος Βακαλόπουλος, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Béla Király (επιμ.), *Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies from the Mid-Eighteenth Century to 1914*, Columbia University Press-I.M.X.A., Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 131-151, η ίδια, «Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias», «Österreich im Europa». ό.π., Charles Ingrao, *The Habsburg Monarchy 1618-1815*, Καίμπριτζ 1994, σσ.53-105, M. Bur, «A balkáni kereskedők» (Ο Βαλκάνιος έμπορος), ό.π., Ό. Κατσιαρδή-Hering, *Η Ελληνική παροικία της Τεργέστης*, τ. Α', ό.π., σσ.6, 20, N.T. Gross, «The Habsburg Monarchy», *The Fontana Economic History*, ό.π., Hermann Kellenbenz, *The rise of the European Economy*, Λονδίνο 1976, σ.219.

⁶⁶ Υπολογισμοί σχετικά με τον πληθυσμό της Αυτοκρατορίας στα Η. Kellenbenz, *The rise of the European*, ό.π., σσ.201-207, Iván Berend- György Ránki, *Economic development in East-Central Europe in the 19th and 20th centuries*, Νέα Υόρκη 1974, σσ.16-27, T.C.W. Blanning, *Joseph II*, Λονδίνο 1994, σσ.3-4. Γενικότερα ο πληθυσμός ολόκληρης της αψβουργικής επικράτειας την περίοδο αυτή υπολογίζεται περίπου στα 14.000.000, με σχετικές μικρές αποκλίσεις.

⁶⁷ Herbert Moller, «Population and Society during the Old Regime c. 1640-1770», Herbert Moller (επιμ.), *Population Movements in Modern European History*, Νέα Υόρκη 1964, σσ.19-42, Peter Sugar, «The nature of the non-Germanic societies under Habsburg rule», Peter Sugar (επιμ.), *Nationality and Society in Habsburg and Ottoman Europe*, Βαριόρουμ 1997, σσ. 1-30, N.T. Gross, «The Habsburg Monarchy», *The Fontana Economic History*, ό.π., R. Evans, *Austria, Hungary, and the Habsburgs, Essays on Central Europe, c. 1683-1867*, Οξφόρδη 2006, σσ.7-12, T.C.W. Blanning, *Joseph II*, ό.π., σσ.10-11, R. Okey, *The Habsburg Monarchy*, ό.π., σσ.10-11, 70-72, William O' Reilly, «Διαιρεί και Βασίλευε: Φυλή, Εθνικότητα και Διοίκηση στην Ουγγαρία των Αψβούργων του 18ου αιώνα» Guomundur Hálfdanarson (επιμ.), *Φυλετικές διακρίσεις στην Ευρωπαϊκή Ιστορία*, μτφ. Βούλα Αράπογλου, προλ. Ιάκωβος Μιχαηλίδης, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 151-199.

⁶⁸ M. D. Pezfuss – E. Konency, «Der Weg der Familie Dumba», ό.π., M. D. Pezfuss, «Balkanorthodoxe Kaufleute», ό.π.

⁶⁹ Εμπεριστατωμένη ανάλυση των συνθηκών που οδήγησαν δεκάδες Ελλήνων στην αψβουργική επικράτεια στο G. Hering, «Die griechische Handelsgesellschaft in Tokaj. Ihre innere Ordnung und ihre Auflösung 1801», *Südost-Forschungen* ΜΣΤ' (1987) 79-93. Για τα εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα των δύο Αυτοκρατοριών βλ. T. Stoianovich, «Οθωμανική παραγωγική βάση», *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, ό.π., M. Bur, «Das Raumergreifen balkanischer Kaufleute», *Bürgertum und bürgerliche*, ό.π., M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923*, Νέα Υόρκη 1966, σ. xvii, L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, ό.π., σσ.142-143, ενώ αναλυτικό κατάλογο με όλα τα εμπορεύματα παραθέτουν η Marianne Herzfeld, «Zur Orienthandelspolitik Österreichs unter Maria Theresia in der Zeit von 1740-1771», *Archiv für österreichische Geschichte* PH' (1919) 214-334 και η V. Paskaleva, «Shipping and Trade», *Southeast European Maritime Commerce*, ό.π.

εκτός από τους ελληνόφωνους και βλαχόφωνους, βρισκόταν ένα πολυσύνθετο, ως προς την εθνική και γλωσσική σύστασή του, σώμα εμπόρων, το οποίο απαρτιζόταν και από Σέρβους (Raizen), Αρμένιους και Βουλγάρους, των οποίων επαγγελματική ασχολία ήταν η εμπορία και η διακίνηση ανατολικών προϊόντων. Όλοι αυτοί, εκτός από τις όποιες πολιτισμικές και εθνικές διαφορές που είχαν, διέθεταν ένα ισχυρό κοινό υπόστρωμα: προέρχονταν όλοι από την Αυτοκρατορία των Οθωμανών. Σταδιακά, η λέξη «Έλληνας» απέκτησε μια συλλογικότερη σημασία, η οποία προσδιδόταν σε όλους εκείνους, οι οποίοι προέρχονταν από την Αυτοκρατορία του Σουλτάνου, ήταν Ορθόδοξοι στο θρήσκευμα, είχαν ως επαγγελματική ασχολία τους το εμπόριο και ήταν φορείς οικονομικού πλούτου ευμάρειας και πολυτελούς διαβίωσης⁷⁰.

Συνεχίζοντας την πολιτική στρατηγική (Reichspolitik) του πατέρα της, η Μαρία Θηρεσία επεδίωξε την οικονομική ενδυνάμωση και την ενοποίηση (Einrichtungswerk) της πολυάνθρωπης, πολυεθνικής (Nationalitätenstaat)⁷¹ και πολύγλωσσης Αυτοκρατορίας της⁷². Κατακόρυφα ανοδική παρουσιάστηκε τότε η εισαγωγή μακεδονικού βαμβακιού από τις εκτεταμένες βαμβακοκαλλιέργειες της Μακεδονίας⁷³, ενώ από τα πλέον σημαντικά κέντρα καλλιέργειας βάμβακος αναδείχθηκε η περιοχή των Σερρών⁷⁴. Το 1771 η

⁷⁰ I. Papp, «Greeks in Jászberény», ό.π., η ίδια, «Greek merchants», ό.π., M. Bur, «A balkáni kereskedők» (Ο Βαλκάνιος έμπορος), ό.π., M. D. Peyfuss – E. Konency, «Der Weg der Familie Dumba», ό.π., M. D. Peyfuss «Balkanorthodoxe Kaufleute», ό.π., G. Hering, «Stoianovich Traian, Conquering Balkan Orthodox Merchant», *Balkan Studies B'* (1961) 167-171, α' δημοσίευση με τον ίδιο τίτλο στο *Journal of Economic History* Ιούνιος 1960 234-313, Β. Σειρηνίδου, «Βαλκάνιοι Έμποροι στην Αψβουργική Μοναρχία», *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός*, ό.π., σσ.53-82, Ζαχαρίας Τσιρπανλής, *Η «Σοσιετία των Γραικών» στην αυτοκρατορία των Αψβούργων (1720)*, χ.τ. χ.χ., σσ.155-156.

⁷¹ Αναφορικά με τις έννοιες των συνόρων και των επαρχιών στην Αψβουργική Αυτοκρατορία, τις ιδιομορφίες που παρουσίαζαν και τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να προσεγγίζονται βλ. Andrea Komlosy, «Habsburg Borderlands: A Comparative Perspective», εισήγηση στο *XIV International Economic History Congress*, Helsinki, 21-25 August. Βλ. επίσης A. Beer, «Die Zollpolitik», ό.π., N.T. Gross, «The Habsburg Monarchy», *The Fontana Economic History*, ό.π., R. Evans, *The Making of the Habsburg*, ό.π., σσ.160-162.

⁷² Για την διοίκηση της Μαρίας Θηρεσίας και την γενικότερη πολιτική κατάσταση στην Ευρώπη βλ. Jean Bérenger, «Die Habsburgermonarchie als Ständestaat. Zäsur und Kontinuität zur Zeit Maria Theresias mit besonderer Berücksichtigung Ungarns», «*Österreich im Europa*», ό.π., σσ.437-445, R. Kann, *A History of the Habsburg*, ό.π., σσ.174-178, İlber Ortaylı, *Ottoman Studies*, Κωνσταντινούπολη 2004, σσ.111-125, Α. Ιγγλέση, *Βορειοελλαδίτες έμποροι*, ό.π., σσ.47-49.

⁷³ M. Herzfeld, «Zur Orienthandelspolitik», ό.π.. Για την αύξηση των εξαγωγών από τον ελληνικό χώρο σε περιοχές της αυστριακής Μοναρχίας βλ. επίσης Σ. Μάξιμος, *Τουρκοκρατία*, ό.π., σσ.28-39, ο ίδιος, *Η αυγή του Ελληνικού Καπιταλισμού, Τουρκοκρατία 1685-1789*, Αθήνα 1945, σσ.28-35.

⁷⁴ T. Stoianovich, «Land Tenure and Related Sectors», ό.π., Κων. Πανάγου, «Η χερσαία διακίνηση βαμβακιού», *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι*, ό.π., N. Todorov, *Η βαλκανική πόλη*, τ. Β', ό.π., σ.385. Για την μεγάλη παραγωγή βαμβακιού στις Σέρρες

διοίκηση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους (Sacrum Romanum Imperium Nationis Germanicae) αποφάσισε την εξομοίωση των Αυστριακών και Οθωμανών εμπορών ως προς τα δασμολογικά μέτρα, προκαλώντας αναστάτωση στους Τουρκομερίτες εμπόρους (türkische Handelsmänner), οι οποίοι άρχισαν δειλά, αλλά σταθερά να προσανατολίζονται προς την ιδέα της αυστριακής πολιτογράφησης τους (naturalizzazione)⁷⁵. Στην ίδια εθνική στρατηγική ήταν βασισμένη και η διαταγή που εξέδωσε το 1774 η Μαρία Θηρεσία, με την οποία καλούσε όλους τους Έλληνες εμπόρους, που ζούσαν και εμπορεύονταν στα εδάφη της, να δώσουν όρκο πίστης σε αυτήν και την Μοναρχία της (Regnum Marianum) και να δηλώσουν εάν επιθυμούσαν (animus manendi) να εγκατασταθούν μόνιμα εκεί με τις οικογένειές τους και να λάβουν την απβουργική υπηκοότητα (Kaiserliche/Königliche Unterthanen). Για εκείνους που δεν επιθυμούσαν την απόκτησή της (Ausländern/Fremde) θα τους επιτρέπονταν να εμπορεύονται συγκεκριμένα μόνο προϊόντα στη βάση πολύ μικρότερων φορολογικών ελαφρύνσεων.

Μέχρι το 1774 η πολιτική που εφαρμόζε η Αυστριακή Αυτοκρατορία (Kaisertum Österreich) βρισκόταν σε απόλυτη συμφωνία με την εξωτερική πολιτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της οποίας κυρίαρχος στόχος ήταν η αναχαίτιση της Ρωσίας από τη Μεσόγειο. Η υπογραφή των Συνθηκών του Κιουτσούκ Καϊναρτζή, όμως και του Αϊναλί Καβάκ δημιούργησαν νέα, εντελώς διαφορετικά δεδομένα από εκείνα που ίσχυαν μέχρι τότε. Ο Ιωσήφ Β', έκδηλα ανήσυχος σχετικά με το νέο ρόλο που ανέλαβε να διαδραματίσει η Ρωσία, υπέγραψε το 1781 Ρωσο-Αυστρική συμφωνία, η οποία προέβλεπε και το διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁷⁶. Μετά από αυτά μπορεί να εξηγήσει κανείς γιατί από την δεκαετία του 1770 ξεκίνησαν οργανωμένες

και την εξαγωγή του στην Κεντρική Ευρώπη βλ. Στέφανος Βλαστός, «Σκιαγραφία της καταστάσεως του ελληνισμού κατά τας παραμονάς της εθνικής ημών εξεγέρσεως, και επ' αυτής επίδρασις της εμπορίας», *Παρνασσός* 1 (1877) 481-497, όπου ο συγγραφέας σημειώνει ότι η εκτεταμένη καλλιέργεια βαμβακιού στις Σέρρες είχε ως αποτέλεσμα την δημιουργία 300 χριστιανικών χωριών στην περιοχή, ενώ η πεδιάδα των Σερρών και η κοιλάδα του Σιτρυμόνα από το 1787 μέχρι το 1797 είχαν ετήσια συγκομιδή 70.000 δέματα βάμβακος, των 128 κιλών.

⁷⁵ V. Paskaleva, «Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias», «*Österreich im Europa*», ό.π. Ό. Κατσιαρδή-Hering, *Η Ελληνική παροικία της Τεργέστης*, τ. Β', ό.π., σ.378, Α. Ιγγλέση, *Βορειοελλαδίτες έμποροι*, ό.π., σ.45.

⁷⁶ A. Beer, *Die Orientalische Politik Oesterreichs*, Πράγα-Λειψία 1883, σσ.45-54, Derek Beales, «Die auswärtige Politik der Monarchie vor und nach 1780: Kontinuität oder Zäsur», «*Österreich im Europa*», ό.π., σσ.473-567, Brendan Simms, «The eastern empires from the ancient regime to the challenge of the French wars, 1780-c.1806» Pamela M. Pilbeam (επιμ.), *Themes in Modern European History 1780-1830*, Λονδίνο 1995, σσ. 65-84, T.C.W. Blanning, *Joseph II*, ό.π., σσ.125-137, 176-181, B. Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, ό.π., σσ.122-123.

προσπάθειες με σκοπό τον περιορισμό της προνομιακής δράσης των Οθωμανών εμπόρων και την μετατόπιση της εμπορικής δραστηριότητας στα χέρια των μόνιμων υπηκόων του Καισαροβασιλικού κράτους. Η αποσόβηση του κινδύνου μιας ενδεχόμενης συμμαχίας ανάμεσα στην Πρωσία και την Πύλη, καθώς και ο επιτυχημένος διαπραγματευτικός ρόλος της Αυστρίας στην συνθήκη ανακωχής ανάμεσα στον Τσάρο και τον Σουλτανο, το 1774 σηματοδότησαν την αλλαγή των πολιτικών συνθηκών στο εσωτερικό της Αψβουργικής Μοναρχίας⁷⁷.

6. Η εγκατάσταση στα αυστροκαρτούμενα και οθωμανοκρατούμενα εδάφη της πρώην Γιουγκοσλαβίας και την Τρανσυλβανίας.

Η εγκατάσταση των Μοσχοπολιτών⁷⁸ στα εδάφη του πρώην γιουγκοσλαβικού κράτους μπορεί να διακριθεί γεωγραφικά και διοικητικά σε δύο περιφέρειες. Στις αμιγώς σερβικές, οθωμανοκρατούμενες επαρχίες από τη μια πλευρά και στις βορειότερες, αυστροκρατούμενες περιοχές της Βαλκανικής από την άλλη, οι οποίες συνόρευαν με την Τρανσυλβανία. Τα μέρη εκείνα που προσέφεραν τις πλέον κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη εμπορικών και επιχειρηματικών εργασιών αποτέλεσαν τους πιο προσφιλείς προορισμούς και εντοπίζονται συνήθως στις περιοχές πλησίον των ποταμών Δούναβη και Μοράβα (Morava)⁷⁹. Αντίθετα, οι περιοχές της Βοσνίας, της Ερζεγοβίνης καθώς επίσης και το δυτικό τμήμα της Σερβίας δεν προσέλκυσε στον ίδιο βαθμό το ενδιαφέρον των μετακινούμενων⁸⁰. Τα κυριότερα κέντρα που φιλοξένησαν τους βλαχόφωνους

⁷⁷ D. Beales, «Die auswärtige Politik», «*Österreich im Europa*», ό.π., M. Herzfeld, «Zur Orienthandelspolitik», ό.π., R. Kann, *A History of the Habsburg*, ό.π., σσ.156-170. Πολύ αναλυτικά και εμπειριστατωμένα η εξωτερική πολιτική του Ιωσήφ Β' στο A. Beer, *Die Orientalische Politik*, ό.π., σσ.30-145. Για τις αλλαγές που συνέβησαν στην Μοναρχία μετά τον θάνατο του Ιωσήφ Β' βλ. εν συντομία B. Simms, «The eastern empires», *Themes in Modern*, ό.π., σσ. 65-84, ο ίδιος, «The eastern empires from the challenge of Napoleon to the Restoration, c. 1806-30», *Themes in Modern*, ό.π., σσ. 85-106, F. Ford, *Europe*, ό.π., σ.145 κ. εξής, C. Ingraio, *The Habsburg Monarchy*, ό.π., σσ.220-242, B. Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, ό.π., σσ.262-264.

⁷⁸ Ο D. Ρορονιό διακρίνει εμφαντικά τους Μοσχοπολίτες από τους υπόλοιπους Βλάχους, καθώς όπως χαρακτηριστικά αναφέρει: «Μεταξύ των Τσιντσάρων οι Μοσχοπολίτες θεωρούνταν οι πιο ικανοί και οι πιο καλλιεργημένοι. Ήταν ένα είδος αριστοκρατίας μεταξύ των Τσιντσάρων.», *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σ.204.

⁷⁹ Πολύ γλαφυρά ο D. Ρορονιό, σημειώνει ότι: «Οι Τσιντσάροι πήγαιναν εκεί όπου μπορεί κανείς να κερδίσει πολλά.», ό.π., σ.140.

⁸⁰ Αν και ισχνή η πληθυσμιακή παρουσία των Βλάχων στα εδάφη της Βοσνίας, εντούτοις έχει αναγνωριστεί η μοναδική συμβολή τους στην ανάπτυξη του εμπορίου και του αστικού τρόπου ζωής, καθώς και η πρωτοκαθεδρία που πολύ γρήγορα απόκτησαν στην οικονομική και πνευματική ζωή των Ορθοδόξων της περιοχής, συντελώντας μάλιστα στην ανάπτυξη της επαναστατικής ζύμωσης με σκοπό την αποτίναξη της

Μοσχοπολίτες στο σερβικό τμήμα της Βαλκανικής ήταν το Niš, το Βελιγράδι, το Kragujevac, το Krusevac, το Pozarevac και το Smederevo. Στις περιοχές που μετά το 1718 βρέθηκαν κάτω από την δικαιοδοσία της αψβουργικής αυλής πολλοί Μοσχοπολίτες εγκαταστάθηκαν στο Σεμλίνο (Zemun), το Κάρλοβιτς (κρ. Srijemski Karlovci, γερμ. Karlowitz) και το Novi Sad, ενώ στην διοικητική περιφέρεια του Βανάτου αρκετοί έφτασαν στο Τέμεσβαρ και το Pancevo. Τέλος, επίσης στην Κροατία αφίξεις παρατηρήθηκαν στο Osijek και το Zagreb⁸¹.

Τα αποσπασματικά στοιχεία που υπάρχουν αποτυπώνουν ένα σαφές πληθυσμιακό προβάδισμα των Μοσχοπολιτών σε περιοχές της Κροατίας και του Σρεμ, ανάλογο του οποίου δεν παρατηρείται στις καθαρά σερβικές περιοχές. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι στο κροατικό τμήμα της Κράινα η συντριπτική πλειονότητα των εμπόρων καταγόταν από την Μοσχόπολη. Απογραφή του 1774 στην Κροατία απέδειξε ότι από τις 71 οικογένειες των νεοεγκατεστηθέντων οι 28 κατάγονταν από την Μοσχόπολη, 17 από την Κατράνιτσα και ακολουθούσαν με πολύ μικρότερους αριθμούς η Βλάστη, η Κλεισούρα και η Σιάτιτσα. Τέλος, στην διοικητική περιφέρεια του Σρεμ πληθυσμιακά δεδομένα του 1770 αποκαλύπτουν ότι και σε αυτή την περίπτωση οι Μοσχοπολίτες αποτελούσαν το πλέον ευάριθμο στοιχείο. Καταγράφηκαν 29 Μοσχοπολίτες, 20 από την Κατράνιτσα και ακολουθούσαν πάλι οι άλλες περιοχές⁸². Η καταστροφή της Μοσχόπολης προκάλεσε την εμφάνιση βλαχόφωνων και σε αρκετές περιοχές της Βοσνίας. Ωστόσο ο συνολικός αριθμός τους στα εδάφη της δεν ξεπέρασε τις 200 οικογένειες⁸³. Σε μια συνολικότερη θεώρηση εκείνο που προκύπτει είναι ότι στα εδάφη πέρα από τον Σάβο, στις περιοχές δηλαδή που βρίσκονταν κάτω από τις διαταγές του Καισαροβασιλικού στέμματος, υπερτερούσαν εμφανώς οι Βλάχοι από την Μοσχόπολη και ακολουθούσαν οι βλαχόφωνοι από τη Βλάστη και τη Σιάτιτσα, ενώ το ακριβώς αντίστροφο συνέβαινε στις καθαρά σερβικές επαρχίες⁸⁴.

6.1 Βελιγράδι

οθωμανικής κυριαρχίας. Milenko Filipovic, «Cincars (Aromuns) in Bosnia», *Zbornik Radova XIV Ethnografski Institut B'* (1951) 54-56.

⁸¹ Ι. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες απόδημοι*, ό.π., σσ.40-51, ο ίδιος, «Οι Μακεδόνες απόδημοι στη Βαλκανική Χερσόνησο», Ιωάννης Κολιόπουλος, Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Η Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία*, τ. Α', ό.π., σσ. 418-435, J. Lampe, «The Economic Legacy», *Balkan Economic History*, ό.π., Μαρία Συμεών, «Αι ελληνικαί παροικίαι εις την Γιουγκοσλαβίαν», *Μακεδονική Ζωή* τχ. 8 (Ιαν. 1967) 21-23.

⁸² Αναλυτικά, D. Ρορονιό, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σ.107.

⁸³ M. Filipovic, «Cincars (Aromuns) in Bosnia», ό.π.

⁸⁴ D. Ρορονιό, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σ.111.

Η πιο σημαντική από τις ελληνικές παροικίες που σχηματίστηκαν στη Σερβία ήταν αυτή του Βελιγραδίου. Στο μεγαλύτερο ποσοστό τους οι απόδημοι έλκυαν την καταγωγή τους από την Κλεισούρα, τη Σιάτιστα και τη Βλάστη και ακολουθούσαν αυτοί με καταγωγή από τη Μοσχόπολη. Ο D. Ρορονίτς μας πληροφορεί ότι από τις 109 πιο ονομαστές οικογένειες μετοίκων, των οποίων ο τόπος καταγωγής μας είναι γνωστός, οι 32 από προέρχονταν από την Κλεισούρα, περίπου 11 από την Σιάτιστα και τη Βλάστη και μόλις 6 από τη Μοσχόπολη⁸⁵. Από τις πιο γνωστές μοσχοπολίτικες οικογένειες ήταν αυτή των Μπόντη, η οποία αποτελούσε μια από τις πλέον οικονομικά εύρωστες οικογένειες όχι μόνο του Βελιγραδίου, αλλά ολόκληρης της Σερβίας. Ο Δημήτριος Μπόντης, διετέλεσε Πρόξενος της Γιουγκοσλαβίας στο Μοναστήρι το 1889 ⁸⁶. Εξαιρετικά σημαντική παρουσία στην πόλη είχε επίσης ο Μοσχοπολίτης Αναστάσιος Γκούτας, ο οποίος διετέλεσε πρώτος διευθυντής του τελωνείου του Βελιγραδίου⁸⁷. Άλλοι Μοσχοπολίτες που εντοπίζονται στο Βελιγράδι είναι οι Ζίβκοβιτς, Λαζάρεβιτς (Φούντα), Μιχάιλοβιτς και Ρόσιου⁸⁸. Στο εξώφυλλο αρκετών λειτουργικών βιβλίων της Μητρόπολης βρίσκεται η υπογραφή του Μοσχοπολίτη Γεώργιου Αργύρη, ο οποίος είχε διακριθεί σε πολλά μέρη του σερβικού ορθόδοξου κόσμου ως εξαιρετικός αργυροχόος⁸⁹.

6.2 Σεμλίνο

⁸⁵ Ό.π., σσ.108-109, Ι. Παπαδριανός, «Για μερικούς άγνωστους Σιατιστινούς απόδημους στο Βελιγράδι κατά τα έτη 1826 και 1845», *Μακεδονικά* ΙΓ'(1973) 436-439, ο ίδιος, *Οι Έλληνες απόδημοι*, ό.π., σ.44.

⁸⁶ D. Ρορονίτς, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σ.352, Ι. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες απόδημοι*, ό.π., σ.159, Αδριανός Παπαδριανός, «Άγνωστοι δυτικομακεδόνες απόδημοι στο Βελιγράδι και στην Τεργέστη στα 1826 και 1845», ανατ. *Ελιμειακά*, Θεσσαλονίκη 1999, Ε. Βίτη, «Βλάχοι», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π., σσ.9-27. Σε αντίθεση με τον Ι. Παπαδριανό που ασπάζεται την άποψη του D. Ρορονίτς για την Μοσχοπολίτικη καταγωγή της οικογένειας Μπόντη, ο Μιχ. Καλινδέρης ισχυρίζεται ότι γενέτειρα της οικογένειας ήταν η Γριάσιανη. Βλ. σχετικά Μιχ. Καλινδέρης, *Ο βίος της κοινότητας Βλάστης*, ό.π., σ.63.

⁸⁷D. Ρορονίτς, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σ.364, Α. Παπαδριανός, «Νέα στοιχεία για ορισμένους Έλληνες απόδημους στη Σερβία (19ος-20^{ος} αι.)», ανατ. *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, Θεσσαλονίκη 1999-2000, σσ.301-309.

⁸⁸ D. Ρορονίτς, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σσ.383, 410, 421, 447-449. Το επίθετο «Λαζάρου», με καθαρή πατρωνυμική προέλευση, είναι από εκείνα τα επίθετα που συναντούμε πολύ συχνά στη Μοσχόπολη.

⁸⁹ Για την ζωή του και τη δράση του βλ. Miroslav Timotijević, «The Moschopolis silversmith Georgije Argiri», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π., σσ.231-223. Βλ. επίσης D. Ρορονίτς, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σ. 342.

Το Σεμλίνο (σερβ. Zemun, ουγγρ. Zimony) άρχισε να γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Βελιγραδίου⁹⁰ και την ανακήρυξή του σε ελεύθερο Καισαροβασιλικό στρατιωτικό δήμο (privilegirte kaiserlich-königliche Militarcommunitaet)⁹¹. Από το 1754 το μεγαλύτερο μέρος των εμπορικών δραστηριοτήτων της πόλης βρισκόταν στα χέρια των Ελλήνων, ανάμεσα στους οποίους ξεχωρίζει κανείς την μοσχοπολιτική οικογένεια Σπίδα⁹². Απογραφή του 1770 έδειξε ότι σε ένα σύνολο 76 ελληνικών οικογενειών, των οποίων ο τόπος καταγωγής τους μας είναι γνωστός, οι 29 ήταν από τη Μοσχόπολη και ακολουθούσαν με μικρότερα ποσοστά οι προερχόμενοι από τις περιοχές της Κατράνισας, της Βλάσης, και της Σιάτιστας⁹³. Ανάμεσα σε αυτούς που έφθασαν στην πόλη μέχρι το 1769 ξεχωρίζει κανείς τους εμπόρους Γ. Πέρρου, Μ. Ζήκου, Ν. Παμπέρη, Ν. Ρούσση και Ν. Κοϊσσόρου. Ο Νάστος Κοϊσσόρου μάλιστα θεωρούταν ένας από τους πλέον εξέχοντες οικονομικούς παράγοντες του Σεμλίνου και οι δύο γιοί του υπήρξαν ιδρυτικά μέλη του ελληνικού σχολείου⁹⁴. Από τις πιο ονομαστές μοσχοπολιτικές οικογένειες που έφθασαν στην πόλη μετά το 1788 ήταν οι εμπορικές οικογένειες των Ι. Ζαφείρη, Α. Μπουμπορόνιου, Β. Γκιόζα και Ν. Πεσχάρου. Οι τρεις πρώτοι υπήρξαν πρωτεργάτες στην ίδρυση της ελληνικής σχολικής αδελφότητας του Σεμλίνου, προσφέροντας μεγάλα ποσά. Ο Ναούμ Πεσχάρου, ένας από τους μεγαλύτερους εμπόρους του Σεμλίνου, διετέλεσε «δευτερεύων» επίτροπος του ελληνομουσείου της πόλης. Μεγάλη φήμη και κύρος διέθεταν επίσης οι οίκοι του Μοσχοπολίτη Θ. Σουτάρη, όπως επίσης και των Π. Μόρφη και Δ. Πέτροβιτς⁹⁵.

6.3 *Τέμεσβαρ*

⁹⁰ Ι. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18ος – 19ος αι.). Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1988, σσ.11, 21-22, Κων. Πανάγου, «Η χερσαία διακίνηση βαμβακιού», *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι*, ό.π.

⁹¹ Επρόκειτο για μια ξεχωριστή περιοχή με ελάχιστες στρατιωτικές υποχρεώσεις απέναντι στην Μοναρχία και πολλές ελευθερίες αυτοδιοίκησης. Α. Komlosy, «Habsburg Borderlands», *International Economic History Congress*, ό.π., Ι. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου*, ό.π., σ.29.

⁹² D. Ρορονιός, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σ.176, Ι. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου*, ό.π., σ.44.

⁹³ D. Ρορονιός, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σσ.107-108, Ι. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου*, ό.π., σ.53, ο ίδιος, *Οι Έλληνες της Σερβίας (18ος -20ος αι.)*, Αλεξανδρούπολη 2001, σσ.33-35.

⁹⁴ Ι. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου*, ό.π., σσ.53-54, 160-162.

⁹⁵ Ι. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες απόδημοι*, ό.π., σσ. 44-45, 62, 90-92. Για τα ονόματα και τη δράση άλλων Μοσχοπολιτών που εγκαταστάθηκαν στο Σεμλίνο βλ. D. Ρορονιός, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σσ.339, 348, 353, 356-357, 360, 366, 379, 388-389, 394, 406, 408, 410, 412, 420, 425, 430, 433, 436, 452, 459-461, 468, 471-472 και Ι. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου*, σσ.150-151.

Το Βανάτο του Τέμεσβαρ (ουγγρ. Temesi Bánság) ονομάστηκε έτσι το 1718, όταν επιδικάστηκε εντός της Καισαροβασιλικής επικράτειας, της οποίας ήταν στρατιωτικό σύνορο (Militärgrenze). Μέχρι τότε αποτελούσε πασαλίκι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁹⁶. Το Βανάτο, το τελευταίο προπύργιο του αψβουργικού Χριστιανισμού (eine Vormauer der Christenheit), ήταν αραιοκατοικημένο και σε πολλά τμήματα έρημο (terra deserta)⁹⁷. Οι Βλάχοι που έφθασαν και εγκαταστάθηκαν εκεί επωφελήθηκαν ιδιαίτερα από το αυτοκρατορικό προνομιακό διάταγμα (Exercitium liberum religionis) που τους αναγνώριζε την ελευθερία της άσκησης των θρησκευτικών τους αναγκών στις δικές τους εκκλησίες και με τους δικούς τους ιερείς⁹⁸.

Το 1739 στην Τιμισοάρα (ρουμ. Timișoara, ουγγ. Temesvár), τη μεγαλύτερη πόλη του Βανάτου, η απογραφή που διενεργήθηκε έδειξε ότι το ελληνικό στοιχείο εκπροσωπούσαν από 12 Μοσχοπολίτες⁹⁹ και από έναν με καταγωγή από τα Ιωάννινα, την Καστοριά και τη Θεσσαλονίκη. Στην ίδια απογραφή, σύμφωνα πάντα με τον D. Ρορονιό, απογράφησαν και 14 Αλαβανοί, εκ των οποίων οι 10 δήλωσαν τη Μοσχόπολη ως τόπο καταγωγής τους¹⁰⁰. Αντίθετα, ο Anastase Hâciu κάνει λόγο για 22 Μοσχοπολίτες που ζούσαν στο Τέμεσβαρ το 1739, σε ένα σύνολο 39 Βαλκάνιων εμπόρων¹⁰¹. Η ελληνική κοινότητα είχε υπό τον έλεγχό της τη διεξαγωγή μεγάλου τμήματος της εμπορικής δραστηριότητας που λάμβανε χώρα. Το σχολείο της μάλιστα γνώρισε μεγάλη ακμή και αναγνώριση. Σε αυτό προσέφεραν τις υπηρεσίες τους πολλοί και ονομαστοί δάσκαλοι, ανάμεσα στους οποίους διακρίνεται ο Μοσχοπολίτης Κωνσταντίνος Χατζή Τζεχάνης, ένας από τους πιο φημισμένους δασκάλους εκείνης της εποχής με πλούσιο και σημαντικό εκπαιδευτικό έργο στα σχολεία των ελληνικών κοινοτήτων της Πέστης και του το Novi Sad¹⁰².

6.4 Τρανσυλβαβία

⁹⁶ Steven Béla Várdy, *Historical Dictionary of Hungary*, Λονδίνο 1997, σσ.670-671.

⁹⁷ W. O' Reilly, «Διαίρει και Βασίλευε», *Φυλετικές διακρίσεις*, ό.π.

⁹⁸ J. Lampe, «The Economic Legacy», *Balkan Economic History*, ό.π., M. D. Peyfuss, «Aromanian Landlords», ό.π.

⁹⁹ Για τα ονόματα και την επαγγελματική θέση των Μοσχοπολιτών βλ. D. Ρορονιό, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σσ.344, 358, 361, 372, 387, 404, 408, 418, 443, 459.

¹⁰⁰ Ό.π., σ.106.

¹⁰¹ A. Hâciu, *Aromânii*, ό.π., σ.335, M. D. Peyfuss, «Aromanian Landlords», ό.π.

¹⁰² Ελ. Νικολαΐδου, «Συμβολή στην ιστορία», ό.π., D. Ρορονιό, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σσ.272-273.

Μέχρι το 1867 και την ενσωμάτωση της Τρανσυλβανίας (γερ. Siebenbürgen, ουγγρ. Erdély) στην Ουγγαρία υπό το νέο καθεστώς της Αυστροουγγρικής Μοναρχίας (γερ. Ausgleich, ουγγρ. Kiegyezés), η επαρχία της Τρανσυλβανίας αποτελούσε Πριγκιπάτο και έχαιρε ιδιαίτερων οικονομικών, τελωνειακών και διοικητικών προνομίων¹⁰³. Ο Ödon Fűves σημειώνει ότι η εμπορική παρουσία των Ελλήνων στην περιοχή εντοπίζεται ήδη από το 1545, όταν και έχουμε τις πρώτες αναφορές για «Έλληνες επιχειρηματίες»¹⁰⁴. Το 1636 ο ηγεμόνας της Γεώργιος Rákóczy Α' παραχώρησε τα πρώτα προνόμια στους Έλληνες (Universitas Quaestorum Graecorum) εμπόρους της Τρανσυλβανίας, οι οποίοι έκτοτε αποκτούσαν το δικαίωμα να λαμβάνουν μέρος στις εμποροπανηγύρεις, διεξάγοντας χονδρικό και λιανικό εμπόριο με προϊόντα κάθε είδους προέλευσης, καθώς επίσης και να συγκροτούν τις δικές τους αυτοδιοικούμενες εμπορικές κομπανιές¹⁰⁵. Μέσα σε αυτό το πολιτικο-οικονομικό κλίμα δημιουργήθηκαν οι παλαιότερες ελληνικές παροικίες της Κεντρικής Ευρώπης στις πόλεις Σιμπίου (ρουμ. Sibiu, ουγγρ. Nagyszeben, γερ. Hermannstadt) και Μπρασόβ (ρουμ. Βρασον, ουγγρ. Brassó, γερ. Kronstadt). Η πρώτη χρονολογείται το 1636 και η δεύτερη το 1678¹⁰⁶. Το 1701 ο αυτοκράτορας Λεοπόλδος Α' επικύρωσε εκ νέου τα προνόμια των Ελλήνων (Societates Graecorum), προσφέροντάς τους προστασία και πολλές διευκολύνσεις¹⁰⁷.

¹⁰³ Σύντομα η ιστορία του Πριγκιπάτου της Τρανσυλβανίας στο P. Sugar, «The Principality of Transylvania», *A history of Hungary*, ό.π., σσ. 121-137, R. Evans, *The Making of the Habsburg*, ό.π., σσ.235-274.

¹⁰⁴ Ö. Fűves, «A Görög kereskedők megjelenése Pesten» [[Η εμφάνιση των Ελλήνων επιχειρηματιών στην Πέστη](#)], *Antik Tanulmányok* ΙΘ' / τχ.2 (1972) 227-231. Βλ. επίσης Νικόλα Γαβριλονιό, «Οι εκ Μακεδονίας Βλάχοι εις τα έγγραφα του κρατικού Αρχείου Μπρασόβ», *Δελτίον Γουγκοσλαβικής Βιβλιογραφίας* Η' / τχ. 1 (1971) 35-73, α' εκδ. στο *Gini Β'-Γ'* (1970) 317-349 και φυσικά την αναλυτική μονογραφία της Olga Cicanci, *Companiile Grecesti din Transilvania si comertul european in anii 1636-1746* [[Ελληνικές κομπανιές στην Τρανσυλβανία και το ευρωπαϊκό εμπόριο στα χρόνια 1636-1746](#)], Βουκουρέστι 1981.

¹⁰⁵ Σπ. Λάμπρου, «Σελίδες εκ της ιστορίας», ό.π. Για μια συνολικότερη εικόνα της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας της Τρανσυλβανίας την περίοδο αυτή βλ. P. Sugar, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την Οθωμανική κυριαρχία 1354 – 1804*, τ. Β', μτφ. Παυλίνα Χρ. Μπαλουζή, Αθήνα 1994, σσ.103-110.

¹⁰⁶ Δ. Τσούρκα – Παπαστάθη, *Η ελληνική εμπορική κομπανία του Σιμπίου Τρανσυλβανίας 1636-1848. Οργάνωση και Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1994, σσ.36-41, 53-60, 82-88, Ό. Κατσιαρδή – Hering, «Τα δίκτυα της ελληνικής εμπορικής διακίνησης», *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, ό.π.

¹⁰⁷ Το σχετικό έγγραφο του Λεοπόλδου στο *Documente privitoare la Istoria Românilor volumul XV al colectiei „Hurmuzaki“, Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu) Publicate după copiile Academiei Române* [[Έγγραφα σχετικά με την ιστορία των Ρουμάνων, από τη συλλογή Hurmuzaki. Πράξεις και έγγραφα από τα αρχεία των πόλεων της Τρανσυλβανίας, Bistrița, Brașov, Sibiu. Αντίγραφα που δημοσιεύτηκαν από την Ακαδημία της Ρουμανίας](#)], επιμ. Nicolae Iorga, μέρος Β' 1601-1825, Βουκουρέστι 1913, σσ.1486-1488.

Όπως έκδηλα προκύπτει από τα αρχεία των πόλεων Μπρασόβ και Σιμπίου, τόποι καταγωγής των Ελλήνων που έφθασαν εκεί ήταν κυρίως η Μοσχόπολη, το Αρβανιτοχώρι, η Κοζάνη, το Μέτσοβο, οι Σέρρες και το Μελένικο. Ο Traian Stoianovich υποστήριξε ότι το 1770 τα 3/5 των εμπόρων της Τρανσυλβανίας προέρχονταν από την Μοσχόπολη, την Κατράνιτσα, την Κοζάνη και τη Βλάστη¹⁰⁸. Αξίζει να αναφερθεί κανείς στις περιπτώσεις των μοσχοπολιτικών οικογενειών Σαγκούνα και Δούζη. Μέλη της πρώτης οικογένειας εγκαταστάθηκαν μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης στο Γκράμποβο, ενώ κάποια άλλα έφθασαν βορειότερα, στο Σιμπίου αποκλειστικά και μόνο για να εξυπηρετήσουν τα εμπορικά συμφέροντα της οικογένειάς τους εκεί. Το ίδιο περίπου συνέβη και με την οικογένεια Δούζη, η οποία αρχικά έφθασε και εγκαταστάθηκε στο το Novi Sad. Προκειμένου για τις εμπορικές ανάγκες της οικογένειας μέλη της βρέθηκαν να κατοικούν στο το Novi Sad, τη Βιέννη, το Τέμεσβαρ και το Σιμπίου¹⁰⁹.

Η θέση του Μπρασόβ ήταν η αιτία που η πόλη λειτούργησε για κάποιους Μοσχοπολίτες ως ενδιάμεσος σταθμός στο ταξίδι τους για το Βουκουρέστι. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η οικογένεια Κάψα, που διατηρούσε το πιο ακριβό εστιατόριο στο κέντρο του Βουκουρεστίου¹¹⁰. Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει επίσης να γίνει στην περίπτωση του Γιαννάκη Αδάμη, Μοσχοπολίτη εμπόρου, ο οποίος μετά την καταστροφή της πόλης του εγκαταστάθηκε για λίγο στο Αρβανιτοχώρι του Μεγάλου Τυρνόβου Βουλγαρίας και έπειτα για επιχειρηματικούς λόγους έφθασε στο Σιμπίου. Το επίθετο της οικογένειάς του στην Μοσχόπολη ήταν Αδάμ. Χαρακτηριστικός εκπρόσωπος του έμπορου-λογίου της εποχής εξέδωσε αρκετά έργα, μετέφρασε έργα ξένων

¹⁰⁸ T. Stoianovich, «Διασπορές και εδαφική τριμερής κατανομή», *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, ό.π., σσ.446-461. Βλ. επίσης Απ. Διαμαντής, *Τύποι εμπόρων και μορφές συνειδήσης*, ό.π., σσ.70-71, 151-152, 169, C. Papacostea-Danielopolu-L. Demény, «Grecs, Roumains, Bulgares et Serbes dans la Compagnie 'Grecque' de Braşon (1777-1850)», *Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen Bulletin I* /τχ. 2 (1972) 263-274 (ιδιαίτερα τις παραπομπές 35-37). Από ρουμανικής ιστορικής πλευράς αναφορικά με τους «Μακεδονορουμάνους» που έφτασαν στην Ουγγαρία και την Τρανσυλβανία βλ. T. Capidan, *Macedoromânii*, ό.π., σσ.211-218.

¹⁰⁹ Αθ. Καραθανάσης, *Ο ελληνικός κόσμος στα Βαλκάνια και τη Ρωσία*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ.161-165, ο ίδιος, «Γιαννάκης Αδάμης, ένας λόγιος του δευτέρου μισού του 18ου αιώνας από το Αλβανιτοχώρι του Μεγάλου Τυρνόβου της Βουλγαρίας», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.* ΣΤ' (1999) 43-52.

¹¹⁰ Βλ. την αναλυτική μονογραφία της Maria-Magdalena Ionita, *Casa și familia Capşa în România Modernă 1852-1950 [Το σπίτι και η οικογένεια Κάψα στη σύγχρονη Ρουμανία 1852-1950]*, Βουκουρέστι 2000. Ειδικά για το θέμα του ενδιάμεσου σταθμού του Μπρασόβ στο δρόμο για το Βουκουρέστι βλ., ό.π., σσ.61-62.

επιστημόνων και, επηρεασμένος από τα κηρύγματα του Διαφωτισμού, προσπάθησε για την πνευματική ανάπτυξη των Ελλήνων της περιοχής του¹¹¹.

7. Φθάνοντας στη μοναρχική πρωτεύουσα.

Η Βιέννη πρωτεύουσα της Αγίας Αυτοκρατορίας και έδρα του αψβουργικού οίκου αποτέλεσε χωρίς καμία αμφιβολία το κομβικότερο σημείο στην ιστοριογραφική αφήγηση των μεταναστευτικών διαδρομών και των εμπορικών διακλαδώσεων στον χάρτη της Νοτιοανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης του 18ου αιώνα, στον πολύβουο αυτό και πολυεθνικό χάρτη διακίνησης ανθρώπων και εμπορευμάτων. Ως οικονομικό και διοικητικό κέντρο -με σημαντικό αστικό πυρήνα (Wirtschaftsbürgertum) ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα- μιας αχανούς Αυτοκρατορίας στην οποία ιδιόμορφα συνυπήρχαν διαφορετικές εθνικές και θρησκευτικές ομάδες, ετερόκλητοι θεσμοί, πολιτισμοί, κοινωνικές δομές και οικονομικο-πολιτικά μοντέλα η πόλη προήχθη πριν την αυγή του 19ου αιώνα σε ένα δυναμικό πολιτικό κέντρο που επανακαθόριζε και μετασχημάτιζε καιρία τα δεδομένα της πολυπολιτισμικής Αυτοκρατορίας, εφαρμόζοντας μια ενιαία, κεντρική και συγκεντρωτική διοίκηση¹¹².

Ως εμπορικό και αποθηκευτικό κέντρο βάμβακος και νημάτων η Βιέννη είχε από πολύ νωρίς προσελκύσει το ενδιαφέρον δεκάδων Οθωμανών υπηκόων. Οι πρώτοι Έλληνες που έφθασαν συγκεντρώθηκαν στον εσωτερικό της πυρήνα (Innenstadt) και έπειτα στα προάστια Leopoldstadt και Landstrasse, επιλογές που υποδείκνυαν επαγγελματικές και κοινωνικές παραμέτρους. Στην κεντρική συνοικία Fleischmarkt, η οποία με τον καιρό εξελίχθηκε σε ελληνική συνοικία, διεξαγόταν αποκλειστικά το χονδρεμπόριο και βρίσκονταν οι αποθήκες και τα γραφεία των εμπορικών επιχειρήσεων¹¹³. Οι πρώτες αφίξεις βλαχόφωνων και ελληνόφωνων στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα χρονολογούνται στις αρχές του

¹¹¹ Βιογραφικά στοιχεία του Γιαννάκη Αδάμη στα Αθ. Καραθανάσης, *Ο ελληνικός κόσμος στα Βαλκάνια*, ό.π., σσ.81-92, ο ίδιος, «Γιαννάκης Αδάμης», ό.π., Ανδρόνικος Δημητρακόπουλος, *Προσθήκαι και Διορθώσεις εις την Νεοελληνικήν Φιλολογίαν Κωνσταντίνου Σάθα*, Λειψία 1871, σ.106.

¹¹² Για την θέση των Ελλήνων στο νέο περιβάλλον της Βιέννης και την σπουδαιότητα της πόλης βλ. ενδεικτικά Σπ. Λάμπρου, *Λόγοι και αναμνήσεις εκ του Βορρά*, Αθήνα 1909, σσ.65-72, Β. Σειρηνίδου, «Κοσμοπολιτισμός, μοναρχία και πολυεθνική πραγματικότητα, Η Βιέννη των Ελλήνων και του Ρήγα», *Μνήμων* ΚΑ' (1999) 189-200. Στο Γ. Λάιος, *Έρευνα εν τοις αρχείοις της Βιέννης προς μικροφωτογράφησιν εγγράφων αφορώντων εις την Νεωτέραν Ελληνικήν ιστορίαν*, ανατ. Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1970, ο συγγραφέας σημειώνει αναλυτικά όλες τις αρχειακές συλλογές της Βιέννης, στις οποίες μπορεί ο ερευνητής να βρει πληροφορίες για το ελληνικό στοιχείο της πόλης.

¹¹³ Σπ. Λάμπρου, «Σελίδες εκ της ιστορίας», ό.π.

18ου αιώνα και παραπέμπουν στη συντριπτική πλειονότητά τους σε άτομα τα οποία ανήκαν κυρίως στην ευκατάστατη τάξη της τοπικής τους κοινωνίας. Ενδεικτικά σημειώνονται τα ονόματα των Χατζημιχαήλ, Δούμπα και Σίνα, για τους οποίους υπάρχουν σαφή δεδομένα της οικονομικής τους ευμάρειας προτού εγκατασταθούν στην Βιέννη¹¹⁴. Υπολογίζεται ότι στην περίοδο της μεγαλύτερης της ακμής η ελληνική παρουσία δεν θα ξεπέρασε τα 2.000 άτομα, στο σύνολο ενός πληθυσμού 240.000 κατοίκων¹¹⁵. Γενικότερα όμως σε ολόκληρη την Αυστρία το ελληνικό στοιχείο δεν κατόρθωσε ποτέ να φθάσει στα επίπεδα εκείνα της Ουγγαρίας¹¹⁶.

Σχετικά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των πρώτων οθωμανικής καταγωγής εμπόρων που έφθασαν και εγκαταστάθηκαν στην Βιέννη εξαιρετικά διαφωτιστική είναι η απογραφή που διενεργήθηκε στην πόλη το 1766. Η παλαιότερη λοιπόν και επισημότερη πηγή που έχουμε στη διάθεσή μας έδειξε ότι στην αυτοκρατορική έδρα δραστηριοποιούνταν 134 έμποροι οθωμανικής υπηκοότητας. Από αυτούς οι 13 ήταν γνήσιοι Τούρκοι, οι 18 Εβραίοι, οι 21 Αρμένιοι και οι υπόλοιποι 82 Έλληνες. Σε αυτούς τους 82 πρέπει να προστεθούν άλλοι 110 Έλληνες έμποροι στο επάγγελμα, οι οποίοι δεν έμεναν μόνιμα στην Βιέννη αλλά, είτε διατηρούσαν στην πόλη εμπορικό κατάστημα, είτε είχαν εκεί συνεταίρους¹¹⁷. Σχετικά με τον τόπο καταγωγής των Ελλήνων απογραφέντων αποδεικνύεται ότι η Σιάτιστα και η Καστοριά είχαν την μεγαλύτερη εκπροσώπηση¹¹⁸.

Στην ίδια απογραφή εντοπίζονται 15 Μοσχοπολίτες. Πρόκειται για τους Α. Τύρκα, Α. Σταλίτοσκο, Χ. Πατσάτζι, Κ. Ντάμτσκο, Μ. Βρέττα Ζουπάν, Α. Αργύρη, Κ. Ζίμποβιτς, Κ. Πεσχάρ, Ι. Σαγκούνα, Χ. Τζεχάνη, Ι. Εμμανουήλ και Ν. Μαλάγκιτς. Από αυτούς οι 4 τοποθετούσαν τη Μοσχοπόλη στην Μακεδονία

¹¹⁴ Βλ. σχετικά Μ. D. Peyfuss–E. Konency, «Der Weg der Familie Dumba», ό.π., Γ. Λάιος, *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι*, σ.103, ο ίδιος, *Σίμων Σίνας*, Αθήνα 1972, σσ.14-16.

¹¹⁵ Ο Willibald Plöchl, *Die Wiener Orthodoxen Griechen*, Βιέννη 1983, σ.24, υπολογίζει τους Έλληνες της Βιέννης σε 4.000 το 1814.

¹¹⁶ Μ. Στασινοπούλου, «Αυστρία», στο κεφάλαιο «Αναζητώντας τις χώρες της επαγγελίας: ο απόδημος ελληνισμός από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο», *Οι Έλληνες στη Διασπορά*, ό.π., σσ. 168-173.

¹¹⁷ Για την απογραφή βλ. Polychronis Enepekides, *Griechische Handelsgesellschaften und Kaufleute in Wien aus dem Jahre 1766 <ein Konskriptionsbuch>*, aus den Beständen des Wiener Haus-,Hof, und Staatsarchivs, Θεσσαλονίκη 1959, σσ.v-viii, Vasilj Popovic, «Les marchands ottomans à Vienne en 1767», *Revue historique du Sud-Est Europeen* IZ' (1940) 166-187.

¹¹⁸ Ρ. Enepekides, *Griechische Handelsgesellschaften*, ό.π., ο ίδιος, «Γλώσσα – Παιδεία και Εθνική Συνείδηση των Μακεδόνων και Βορειοηπειρωτών στο χώρο της παλαιάς Αυστροουγγαρίας», *Πρακτικά Γ' Πανδυτικομακεδονικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ.123-133, V. Popovic, «Les marchands ottomans», ό.π.

και οι υπόλοιποι στην Αλβανία. Πλήρη στοιχεία οικογενειακής κατάστασης, ηλικίας και πρώτης άφιξης στην Μοναρχία διαθέτουμε για τους 12 από τους 15, καθώς οι άλλοι 3 αναγράφονται ως συνέταιροι και μας δίνεται μόνο το όνομά τους και το που βρίσκονταν την δεδομένη χρονική στιγμή. Οι απογραφέντες Μοσχοπολίτες κάλυπταν ένα φάσμα ηλικιών από 22 μέχρι 57 χρονών και με εξαίρεση έναν ανύπαντρο ήταν όλοι τους παντρεμένοι και η οικογένειά τους βρισκόταν στη Βιέννη. Οι 7 από αυτούς έφθασαν στην Βιέννη όταν διένυαν την δεύτερη δεκαετία της ζωής τους. Τρεις ήταν ανάμεσα στις ηλικίες 21-30 και από ένας στις δύο επόμενες ηλικιακές δεκαετίες. Με εξαίρεση τρεις περιπτώσεις, όλοι οι υπόλοιποι είχαν από έναν μέχρι δύο συνεταίρους, οι οποίοι βρίσκονταν κυρίως στην οθωμανική επικράτεια, στην Ουγγαρία και το Σεμλίνο για εμπορικούς λόγους. Όλοι τους είχαν το λιγότερο από ένα κατάστημα στην πόλη και ένας, ο Χατζή Πατσάτζι, είχε στην κατοχή του πέντε. Όλοι τους είχαν δηλώσει ότι είναι Τούρκοι υπήκοοι και θα παρέμεναν στην Βιέννη για όσο διάστημα απαιτούσαν οι εμπορικές τους δραστηριότητες, ενώ εκείνο που προκαλεί εντύπωση είναι ότι δύο από αυτούς ο Κωνσταντίνος Ντάμσκο και ο Μιχαήλ Βρέττα Ζουπάν δήλωσαν ξεκάθαρα ότι θέλουν να μείνουν μόνιμα με την οικογένειά τους στην Βιέννη και άλλαξαν μάλιστα το δόγμα τους, ασπαζόμενοι τον καθολικισμό¹¹⁹. Τέλος, τα προϊόντα που δήλωσαν ότι εμπορεύονταν ήταν κόκκινο νήμα, σαφράν, κερί, δέρμα, βαμβάκι και μαλλί προβάτου.

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την επισταμένη ανάγνωση της απογραφής είναι απολύτως ενδεικτικά της γενικότερης εικόνας που παρουσίαζαν οι ελληνικές επιχειρήσεις στην Βιέννη και επιβεβαιώνονται μάλιστα και από άλλες πηγές. Οικογενειακές σχέσεις στήριζαν εμπορικές εταιρείες, με τον έναν συνέταιρο να βρίσκεται στην πρωτεύουσα και τον άλλο να είναι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ή σε κάποιο άλλο εμπορικό κέντρο της Καισαροβασιλικής επικράτειας. Στοιχεία του επιμελητηρίου των μεγαλεμπόρων (Grosshandlungsgremium) της πόλης το διάστημα 1780-1850 δείχνουν ως μέλη του τους Μοσχοπολίτες εμπόρους Γεώργιο Σίνα, Αδάμ Γύρα¹²⁰ και Δημήτρη Κούρτη. Από τις πλέον ευημερούσες εμπορικές οικογένειες με

¹¹⁹ Για τους Μοσχοπολίτες βλ. P. Enepekides, *Griechische Handelsgesellschaften*, ό.π., σσ.4-5, 8-10, 17-18, 22, 24-25, 34-38, 41, 44-46, V. Popovic, «Les marchands ottomans», ό.π. Τα όσα παραδίδει ο Ενεπεκίδης είχε ερευνήσει νωρίτερα ο Γεώργιος Λάιος. Τα σχετικά με την υπό ανάλυση απογραφή δεδομένα βρίσκονται στο Κ.Ε.Μ.ΝΕ., σειρά Κατάλοιπα Λαΐου, Φάκελος 56 (Conscription).

¹²⁰ Dimitri Sturdza, *Grandes Familles De Grèce d'Albanie et de Constantinople*, Παρίσι 1983, σ.183, όπου και το οικοσημο της οικογένειας.

καταγωγή από την Μοσχόπολη ήταν επίσης η οικογένεια Τύρκα, ενώ για την πλούσια επιχειρηματική οικογένεια του Κωνσταντίνου Βέλλιου, ο οποίος έλαβε και τον τίτλο του βαρόνου, δεν υπάρχει απόλυτη συμφωνία για το κατά πόσο έλκυε την καταγωγή της από την Μοσχόπολη ή το Λινοτόπι¹²¹. Από την Μοσχόπολη κατάγονταν επίσης τα αδέρφια Ιωάννης και Κωνσταντίνος Εμμανουήλ που διατηρούσαν μια επιχείρηση στην Μοσχόπολη, από την οποία εξήγαν βαμβάκι και μαλλί και μια στην Βιέννη, η οποία προμηθευόταν και πουλούσε τα εν λόγω προϊόντα¹²². Γνωστές μοσχοπολίτικες οικογένειες εμπόρων της Βιέννης ήταν επίσης αυτές των Σπίδα και Βρανά¹²³.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία όμως ότι η πλέον ευημερούσα και εξέχουσα οικογένεια Μοσχοπολιτών της Βιέννης ήταν αυτή των Σίνα¹²⁴. Από τις αρχές κιόλας του 19ου αιώνα ο οίκος των Σίνα συγκαταλεγόταν ανάμεσα στους τρεις μεγαλύτερους τραπεζικούς οίκους της Αυστρίας και έλαβε από τον Αυτοκράτορα την άδεια να χρηματοδοτήσει τον πρώτο σιδηρόδρομο της Μοναρχίας και την ατμοπολοΐα του Δούναβη. Ο Σίμων Σίνας ήταν εκείνος ο οποίος δημιούργησε τον πλούσιο εμπορικό οίκο και το έργο του επέκτειναν μοναδικά ο γιός του Γεώργιος και ο εγγονός του Σίμων. Ο Γεώργιος μάλιστα διετέλεσε πρώτος γενικός πρόξενος της Ελλάδας στην Αυστρία από το 1834 και μετά τον θάνατό του την θέση του πήρε ο Σίμων Σίνας ο νεότερος, ο οποίος πολιτογραφήθηκε Έλληνας και ανέλαβε την θέση του πρέσβη¹²⁵.

¹²¹ Ο D. Sturdza, *Grandes Familles*, ό.π., σ. 176, ισχυρίζεται ότι ο Βέλλιος καταγόταν από την Μοσχόπολη, ενώ αντίθετα ο Καλινδέρης ότι καταγόταν από το Λινοτόπι. Βλ. Μιχ. Καλινδέρης, *Ο Βαρόνος Κωνσταντίνος Δ. Βέλιος 1772-1838. Η ζωή και η υπέρ του έθνους προσφορά του*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1973, σσ.15-17, 70.

¹²² D. Sturdza, *Grandes Familles*, ό.π., σ.182.

¹²³ Ό.π., σσ.184, 191.

¹²⁴ Εκτός από τους Σίνα, τίτλους ευγενείας έλαβαν και άλλες οικογένειες. Από τις πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι αυτές των Δούμπα, Βέλλιου και Κάραγιαν. Βλ. ενδεικτικά Μιχ. Καλινδέρης, *Ο Βαρόνος Κωνσταντίνος Δ. Βέλιος*, ό.π., Στράτος Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι στη Μεσευρώπη (1650-1950). Η συμβολή τους στην οικονομία και στον πολιτισμό*, Θεσσαλονίκη, Υ.Μα.Θ., 2005, σσ.147-177, Π. Ενεπεκίδης, *Μακεδονικές πολιτείες και οικογένειες 1750-1930*, Αθήνα 1984, σσ.231-250, Μ. D. Reyfuss – E. Konency, «Der Weg der Familie Dumba», ό.π., E. Βίττη, «Βλάτσι», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π., Φώτης Βίττης, «Δυτικομακεδόνες που κυριάρχησαν στη ζωή της Βιέννης. Νικόλαος Δούμπας ο Βαρόνος από τη Βλάστη που συνέβαλε στη μουσική ανάπτυξη στην Αυστρία», *Μακεδονική Ζωή* τχ. 126 (Νοέμβριος 1976) 20-21.

¹²⁵ Από την πλούσια βιβλιογραφία για την οικογένεια Σίνα χαρακτηριστική είναι η μονογραφία του Γ. Λαΐου, *Σίμων Σίνας*, ό.π. Βλ. επίσης Σπ. Λάμπρου, «Η Μοσχόπολις και η οικογένεια Σίνα», ό.π., Γεώργιος Λυριτζής, *Αι μακεδονικά κοινοτήτες της Αυστροουγγαρίας*, Κοζάνη 1952, σσ.22-23, 29, Ö. Fűves, «Die Bekanntesten Geadelten Grichen in Ungarn», *Balkan Studies* Ε' (1964) 303-308, Αναστάσιος Γούδας, *Βίοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, τ. Δ', Αθήνα 1871, σσ.1-52, Γ. Λάιος, *Το Αστεροσκοπείο Αθηνών (ανέκδοτα έγγραφα)*, Αθήνα 1962, Φωτεινή Ασημακοπούλου, «Γεώργιος Σίνας “Ο κατακτητής Ορθόδοξος Βαλκάνιος

Μετά το 1776, όταν με διάταγμα της Θηρεσίας αποφασίστηκε ότι ο ναός (Καπέλλα) του Αγίου Γεωργίου ανήκε μόνο στους Έλληνες (Griechen der nicht unirten orientalischen Kirche)¹²⁶ εντοπίζονται πολλοί Μοσχοπολίτες τόσο στο δωδεκαμελές του συμβούλιο, όσο και ως μέλη της αδελφότητας. Ενδεικτικά σημειώνονται τα ονόματα των Δ. Θεοδώρου, Σ. Σίνα, Β. Τζεχάνη, Ν. Δότζου και Α. Τύρκα¹²⁷ για την πρώτη περίπτωση και των Βρέτα, Ζίμποβικ, Γκίκου, Ζουπάνου, Τζέτζια, Μπάλα, Χρήστου, Μανόλη και Αδάμ για τη δεύτερη¹²⁸. Στη Βιέννη, όμως εκτός από τις εμπορικές τους δραστηριότητες οι Μοσχοπολίτες επιδόθηκαν και σε μια αξιοζήλευτη εκδοτική παραγωγή¹²⁹. Το 1797 ο Μοσχοπολίτης κληρικός Κωνσταντίνος Ουκούτας εξέδωσε στην βλαχική το έργο του *Νέα Παιδαγωγία*, υποδεικνύοντας τον τρόπο αποκωδικοποίησης της βλαχικής, στηριζόμενος στο ελληνικό αλφάβητο. Η υποστήριξη του ελληνικού αλφαβήτου από τον Μοσχοπολίτη κληρικό αντανάκλα τους ιδεολογικούς του άξονες και την βαθύτατη επίδραση που είχαν ασκήσει επάνω του ο πολιτισμός και η ορθόδοξη πίστη, έτσι όπως αυτά αναπτύχθηκαν στην κοινωνία της Μοσχόπολης¹³⁰. Οι Μοσχοπολίτες της πόλης υποστήριξαν επίσης ένθερμα την εκδοτική παραγωγή του Ιώσηπου Μοισιόδακα, γεγονός που το αναγνώριζε και ο ίδιος ο λόγιος, όταν με αισθήματα θέρμης αναφερόταν στους Μοσχοπολίτες στενούς του φίλους και διακεκριμένους εμπόρους στην Πέστη Θεόδωρο Γκίκα και Ναούμ Μόσχα, οι οποίοι χρηματοδότησαν το έργο του. Με ιδιαίτερες ευχαριστίες περιβάλλει στον πρόλογο της «Απολογίας» του τον επίσης

έμπορος», *Budapesti Negyed*, ό.π., 189-208, Eszter Kerényi, «Ο Έλληνας μαικήνας του ουγγρικού πολιτισμού», *Budapesti Negyed*, ό.π., 129-138, Νίκα Πολυχρονοπούλου - Κλαδά, «Το ζήτημα της ιταλικής ανεξαρτησίας και ο Σίμων Σίνας (1858-1860)», *ΚΒ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο*, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 249-275.

¹²⁶ *Καισαροβασιλική Πατέντα περί του Καμπίου, Ανακοινωθείσα υπό της κραταιότητας αυτοκρατορίας των Ρωμανών Μαρίας Θηρεσίας*, Βιέννη 1791, Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, *Ο εν Βιέννη ναός του Αγ. Γεωργίου και η κοινότης των Οθωμανών υπηκόων*, επιμ.-εισ.-ευρετ. Χαράλαμπος Χοτζάκογλου, Αθήνα 1997 (ανατύπωση α' εκδ.), σσ.30-35. Έγγραφο της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου που αφορούν στην λειτουργία της εκκλησίας, στα Σπ. Λάμπρου, «Έρευνα εν ταις βιβλιοθήκαις και αρχείοις Ρώμης, Βενετίας, Βουδαπέστης και Βιέννης», *Νέος Ελληνομνημών Κ'* (1926) 47-54, 182-192, *ΚΑ'* (1927) 165-178, Θεόδωρος Νάτσινας, *Οι μακεδόνες πραγματευτάδες εις τας χώρας Αυστρίας και Ουγγαρίας*, Θεσσαλονίκη 1939, σσ.44-46.

¹²⁷ Σπ. Λάμπρου, «Έρευνα εν ταις βιβλιοθήκαις και αρχείοις», *Νέος Ελληνομνημών ΙΗ'*, ό.π., 48-69, Σ. Ευστρατιάδης, *Ο εν Βιέννη ναός του Αγ. Γεωργίου*, ό.π., σσ.85, 168-170, 185.

¹²⁸ Κ.Ε.Μ.ΝΕ., Κατάλοιπα Λαΐου, Φάκελος 50 ΙΑ'.

¹²⁹ Για μια γενικότερη εικόνα βλ. Αικ. Κουμαριανού-Λ. Δρούλια-Ε. Layton, *Το ελληνικό βιβλίο 1476-1830*, Αθήνα 1986, σσ. 163-164, Γεώργιος Λαδάς- Αθανάσιος Χατζηδήμου, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973, σσ.69-73, Κ. Staikos -Τ. Sklavenitis, *The Publising Centers*, ό.π., σσ.120-145.

¹³⁰ Α. Κωνσταντακοπούλου, *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια*, ό.π., σσ.37-38, όπου και ολόκληρος ο τίτλος του έργου. Ο. Katsiardi-Hering, «Das Habsburgerreich», ό.π.

Μοσχοπολίτη Νικόλαο Κωστίκα, ο οποίος διακρίθηκε στα κοινοτικά πράγματα των Ελλήνων της Βιέννης, στον εμπορικό στίβο, καθώς επίσης και στην ενίσχυση των πνευματικών προσπαθειών. Για την πολύπλευρη πολιτισμική δράση του ο Ν. Κωστίκας είχε χαρακτηριστεί ως μαικήνας των αποδήμων¹³¹. Ωστόσο δεν ήταν μόνο αυτοί οι Μοσχοπολίτες που στήριξαν τον Μοισιόδακα, αλλά πολλοί άλλοι όπως φαίνεται στα βιβλία του «Ηθική Φιλοσοφία»¹³² και «Θεωρία της Γεωγραφίας»¹³³.

8. Στα εδάφη του στέμματος του Αγίου Στεφάνου (Kronenländer)¹³⁴.

Ο Κάρολος Στ' και οι διάδοχοί του παραχώρησαν ειδικά προνόμια, προέβησαν σε ευνοϊκές δασμολογικές ρυθμίσεις, κατοχύρωσαν δικαιώματα θρησκευτικής και αυτοοργανωτικής ελευθερίας και προσέφεραν ακόμη και υλικά αγαθά σε όσους ενδιαφέρονταν για μια μόνιμη εγκατάσταση στην Ουγγαρία, συντελώντας έτσι καθοριστικά στην κατακόρυφη αύξηση του πληθυσμού της ουγγρικής γης¹³⁵. Η χώρα λειτούργησε ως εσωτερική αποικιακή αγορά για την Αυτοκρατορία. Η Βοημία, η Γαλικία, η Μοραβία και η Κάτω Αυστρία προμηθεύονταν τις πρώτες ύλες και τα αγροτικά προϊόντα που παράγονταν στην Ουγγαρία, ενώ οι εμπορικές προμήθειες της χώρας συνέβαιναν αποκλειστικά μέσα από αυστριακές περιοχές¹³⁶. Το 1787 η Ουγγαρία, με έναν αγροτικό πληθυσμό 9,3 εκατομμυρίων¹³⁷, φαίνονταν μοιρασμένη ανάμεσα στα δυτικά

¹³¹ Π. Κιτρομηλίδης, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ*, Αθήνα 1958, σσ.122-124, 129.

¹³² Ιώσηπος Μοισιόδακας, *Ηθική φιλοσοφία*, Βενετία 1761, σσ. λε' -λς'.

¹³³ Ι. Μοισιόδακας, *Θεωρία της Γεωγραφίας*, Βιέννη 1781. Τα παραπάνω ονόματα παρατίθενται στο τέλος του βιβλίου, μετά τα περιεχόμενα, χωρίς όμως η σελίδα να φέρει αρίθμηση.

¹³⁴ Ο Στέφανος ήταν μέλος της δυναστείας των Arpad, οι οποίοι κυβέρνησαν την Ουγγαρία από το 884 μέχρι το 997, και έλαβε το προσωνύμιο Άγιος. Σχετικά με την δυναστική οικογένεια βλ. εν συντομία Richard Bright, *Travels from Vienna through lower Hungary*, Λονδίνο 1818, σσ.300-302.

¹³⁵ Βλ. ενδεικτικά G. Hering, «Die griechische Handelsgesellschaft», ό.π., V. Paskaleva, «Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias», «*Österreich im Europa*», ό.π., M. Herzfeld, «Zur Orienthandelspolitik», ό.π., M. Bur, «Handelsgesellschaften-Organisationen der Kaufleute der Balkanländer in Ungarn im 17.-18. Jh.», *Balkan Studies KE'* (1984) 267-307.

¹³⁶ Ember Gyöző, «Magyarország külkereskedelmi áruformája a XVIII. század második harmadában» [*Εισαγωγές – εξαγωγές εμπορευμάτων στο β' τρίτο του 18ου αιώνα*], *Századok PΘ'*/τχ. 3-4 (1975) 796-903.

¹³⁷ I. Berend – G. Ránki, *Economic development*, ό.π., σ.18. Ο αριθμός των νοικοκυριών που υπήρχαν σε ένα σπίτι ήταν περίπου 1,24. Η λέξη «νοικοκυριό», όπως επίσης και η έκφραση «οικιακή ομάδα» (household) χρησιμοποιούνται για να παραπέμψουν σε μια ομάδα ατόμων, τα οποία μοιράζονται την ίδια στέγη, χωρίς όμως να συνδέονται κατ' ανάγκη μεταξύ τους με συγγενικούς δεσμούς. Το νοικοκυριό δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να συγχέεται ή να ταυτίζεται με την έννοια της οικογένειας

πρότυπα και τα πρότυπα των περιοχών της Σερβίας και της Ρωσίας, γεγονός που δημιουργούσε μια καταπληκτική ανομοιογένεια και ανομοιομορφία¹³⁸. Στο κοινωνικοπολιτικό πεδίο οι ευγενείς των διαφόρων επαρχιών ήταν εκείνοι που κρατούσαν στα χέρια τους την πολιτική εξουσία. Γι' αυτούς οι έννοιες του Αυτοκράτορα και της Μοναρχίας τους ήταν εξαιρετικά αδιάφορες και εμπλέκονταν σε αυτές μόνο όταν το απαιτούσαν τα συμφέροντά τους¹³⁹.

Η ανάγκη για πληθυσμιακή αναδιοργάνωση του πληγέντος ουγγρικού Βασιλείου (Königreichs Ungern) πρόβαλε επιτακτικά αναγκαία για τους νέους κυριάρχους. Η περιοχή με την μέγιστη σημασία για την οικονομική ζωή ολόκληρης της Ουγγαρίας ήταν το τμήμα Δούναβη-Τίσα, το οποίο είχε προκαλέσει το ενδιαφέρον των διοικούντων από την εποχή της δυναστείας των Agrad και σε όλη τη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων¹⁴⁰. Η οικονομική σπουδαιότητα του Δούναβη, σε συνδυασμό με την δυναμική που προσέφερε ο ποταμός Τίσα, ο οποίος είναι ο δεύτερος μεγαλύτερος και πιο σημαντικός ποταμός της χώρας και για μεγάλο διάστημα αποκαλούνταν ως «ο πιο ουγγρικός ποταμός» (legmagyarabb folyó)¹⁴¹, προσέδιδαν στην περιοχή έναν σημαίνοντα εμπορικό ρόλο στην σύνδεσή της με το ανατολικό εμπόριο.

Παρά τα πολλαπλά προβλήματα που παρουσιάζει κάθε συστηματική προσπάθεια μελέτης της ελληνικής διασποράς στα εδάφη του Αγίου Στεφάνου, εκείνο το οποίο σε κάθε περίπτωση παραμένει σταθερό είναι ότι η ελληνική διασπορά αυτής της περιόδου στην Ουγγαρία αποτελεί μια από τις πλέον αναγνωρισμένες και πολυαναφερόμενες εμπορικές διασπορές¹⁴². Η Πέστη ήταν

(family), της οποίας τα μέλη συνδέονται με συγγενικούς δεσμούς δεν μοιράζονται όμως απαραίτητα την ίδια στέγη. Για μια πιο εκτεταμένη ανάλυση των όρων αυτών και πως αυτοί εμφανίζονται μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα της Ουγγαρίας βλ. J. Hajnal, «Two kinds of pre-industrial household formation system», Richard Wall, Jean Robin, Peter Laslett (επιμ.), *Family forms in Historic Europe*, Καίμπριτζ 1983, σσ. 65-104.

¹³⁸ Βλ. εκτεταμένη ανάλυση στο Rudolf Andorka-Tamás Faragó, «Pre-industrial household structure in Hungary», *Family forms*, ό.π., σσ. 281-307

¹³⁹ R. Bright, *Travels from Vienna*, ό.π., σσ.304-306, B. Simms, «The eastern empires from the ancien regime», *Themes in Modern*, ό.π., Denis Silagi, *Jakobiner in der Habsburger-Monarchie*, Βιέννη 1962, σσ.18-19, B. Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, ό.π., σσ.214-217.

¹⁴⁰ Ö. Füves, «Görögök a Duna-Tisza közén» [[Ελληνες μεταξύ Δούναβη και Τίσα](#)], *Antik Tanulmányok II'* (1966) 92-98, Β. Σειρηνίδου, «Η ελληνική εμπορική διασπορά», ό.π.

¹⁴¹ S. Várdy, *Historical Dictionary*, ό.π., σ.679.

¹⁴² Χρονολογία σταθμό στη μελέτη τη ελληνικής παρουσίας στα Αυστροουγγρικά εδάφη αποτέλεσε το έτος 1911. Τη χρονιά εκείνη ο Σπ. Λάμπρος εξέδωσε τα αποτελέσματα των ερευνών του. Το περιοδικό «Νέος Ελληνομνήμων» του 1911 άνοιξε ένα νέο πεδίο ερευνών για τους ιστορικούς των κατοπινών χρόνων. Στα χρόνια που ακολούθησαν οι Γ. Λαίος, Ι. Παπαδριανός, Π. Ενεπεκίδης, Ν. Τωμαδάκης και Δ. Κράνης επέκτειναν τους

φυσικά αυτή που αποτέλεσε τον σημαντικότερο πόλο έλξης των μετακινούμενων. Γρήγορα όμως η νευραλγική θέση που κατείχε το Kecskemét, σε συνδυασμό με τις οινοπαραγωγικές προοπτικές που προσέφερε το Eger, το Miskolc και το Tokaj προκάλεσαν το ενδιαφέρον των μετακινούμενων, οι οποίοι φθάνοντας εκεί έδωσαν μοναδική ώθηση στην οικονομική ανάρρωση της ουγγρικής ενδοχώρας. Από το τελευταίο τέταρτο του 17ου αιώνα και εξής η πλειοψηφία των νεοεγκατασταθέντων εμπόρων εντοπίζεται κυρίως στα εδάφη βόρεια και ανατολικά του Δούναβη (Duna), και μεταξύ αυτού και του ποταμού Τίσα (Tisza/Theiss), στο τμήμα δηλαδή εκείνο που είχε στο παρελθόν βρεθεί κάτω από οθωμανική κατοχή και εξαιτίας των πολεμικών συγκρούσεων χαρακτηριζόταν από αραιή πληθυσμιακή παρουσία¹⁴³. Γενικότερα, η αραιή πληθυσμιακή πυκνότητα, η επικράτηση του φιλελεύθερου προτεσταντικού δόγματος¹⁴⁴ και η γεωγραφική θέση που είχαν οι περιοχές στο χάρτη της κερσαίας οδικής διακίνησης¹⁴⁵ αποτέλεσαν τις βασικότερες παραμέτρους για την επιλογή των νέων τόπων εγκατάστασης. Είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί ότι οι Έλληνες εγκαταστάθηκαν στις περιοχές εκείνες που δεν είχαν εγκατασταθεί Γερμανοί μέτοικοι¹⁴⁶.

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία της απογραφής (Conscriptio) που διενεργήθηκε το 1769 ως τόποι καταγωγής της συντριπτικής πλειονότητας των απογραφέντων προβάλλουν η Μοσχόπολη, η Σιάτιστα, το Μοναστήρι, η

προβληματισμούς του Σπ. Λάμπρου και έδωσαν νέα δυναμική στο ερευνητικό αυτό αντικείμενο. Ταυτόχρονα και οι Ούγγροι ιστορικοί ξεκίνησαν τις πρώτες προσπάθειες καταγραφής των οικονομικών, κοινωνικών και πνευματικών επιπτώσεων που προκάλεσε στη χώρα τους η εγκατάσταση των Ελλήνων. Από τους πλέον αναγνωρισμένους μελετητές αυτής της περιόδου ήταν οι Ödön Fűves, Endre Horvath και Laszlo Schäfer. Για τους Ούγγρους ιστορικούς βλ. σύντομα και περιεκτικά Ε. Horvath «Ελληνοουγγρική Μελέται», *Η Καθημερινή* 5 Σεπτεμβρίου 1938, σσ. 1, 4, Ευάγγελος Τζιάτζιος, «Ουγγροελληνική Μελέται», *Μακεδονικά Α'* (1940) 537-540.

¹⁴³ Sándor Gyömrői, «A kereskedelmi töké kialakulása és szerepe Pest-Budán 1849-ig» [Ο εμπορικός σχηματισμός του κεφαλαίου και ο ρόλος του στην Βουδαπέστη 1849 κ. εξής], *Tanulmányok Budapest Múltjából* IB' (1957) 197-278.

¹⁴⁴ Οι Έλληνες επέδειξαν μια συστηματική προτίμηση εγκατάστασης στα μέρη εκείνα που είχε επικρατήσει το προτεσταντικό δόγμα. Η αιτία δεν θα πρέπει να αναζητηθεί πουθενά αλλού παρά μόνο στην μεγάλη ανεκτικότητα και την φιλελεύθερη στάση που επεδείκνυε η προτεσταντική εκκλησία, σε αντίθεση με την αυστηρή ρωμαιοκαθολική. Δεν θα πρέπει να λησμονείται άλλωστε ότι και η προτεσταντική εκκλησία είχε δεχθεί την έντονη πολεμική εκ μέρους του Βατικανού, στοιχείο που ερμηνεύει την ουδέτερη στάση που αυτή επέδειξε απέναντι στους πιστούς του ανατολικού ορθόδοξου κόσμου. A. Somogyi, *Kunstdenkmaler*, ό.π., σ.7.

¹⁴⁵ A. Clark, «Geographical Change», ό.π.

¹⁴⁶ Ferencz Eckhart, «Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században» [Οι μεσολαβητές του εμπορίου μας τον XVIII αιώνα], *Századok* NB' (Ιανουάριος 1918) 356-391.

Καστοριά και η Κοζάνη¹⁴⁷, γεγονός που ήγειρε συχνά το εθνικό αίσθημα πολλών Ούγγρων ιστορικών της εποχής, οι οποίοι εξέφραζαν την, υπερβολική κατά τα άλλα ανησυχία τους, μήπως η Ουγγαρία καταλήξει τελικά να γίνει μια δεύτερη Μακεδονία¹⁴⁸. Οι Μοσχοπολίτες αποτέλεσαν την συντριπτική πλειονότητα των μεταναστών και η εικόνα του Οσίου Ναούμ που έφεραν μαζί τους ταξίδεψε σε όλα τα μέρη της ουγγρικής ενδοχώρας που εγκαταστάθηκαν¹⁴⁹. Συνολικά πάντως υπολογίζεται ότι στα μέσα του 18ου αιώνα το ελληνικό στοιχείο θα πλησίασε περίπου τις 10.000, για να υποστεί σταδιακή μείωση μετά το πέρασμα στον 19ο αιώνα¹⁵⁰. Στη διάρκεια του 18ου αιώνα εμφανίζεται περισσότερα από 800 παιδιά Ελλήνων να φοιτούν στα 17 σχολεία που λειτουργούσαν σε ολόκληρη την Ουγγαρία και μας είναι σήμερα γνωστά. Η εκπαίδευση των ελληνοπαίδων αποτελούσε βασικό ζητούμενο των Ελλήνων μετοίκων, αλλά και όσων παρέμεναν πίσω στην υπόδουλη πατρίδα. Μέγιστη απόδειξη αποτελεί το έργο «Συνταγμάτιον Ορθόδοξον», που τυπώθηκε στο μοσχοπολιτικό τυπογραφείο και στο οποίο γινόταν λόγος για την ανάγκη σωστής διαπαιδαγώγησης και εκπαίδευσης των παιδιών των Ελλήνων εμπόρων της Ουγγαρίας¹⁵¹. Μαζί με την εκπαιδευτική και την τυπογραφική

¹⁴⁷ Ö. Fűves, «Görög kereskedők Dunántúlon 1754-1771 között» [Ελληνες επιχειρηματίες στην ευρύτερη περιοχή του Δούναβη μεταξύ 1754-1771], *Antik Tanulmányok* IB' (1965) 106-109, ο ίδιος, «A Magyarországi Görög telepések a legújabbkori Görög történelmi irodalomban» [Οι Έλληνες έποικοι της Ουγγαρίας στη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία], *Antik Tanulmányok* I' (1963) 65-68, Σπ. Λάμπρου, «Σελίδες εκ της ιστορίας», ό.π. Βλ. επίσης E. Petri, «A Kecskeméti Görög» [Η ιστορία των ελληνικών επιχειρήσεων στο Κεσκεμέτ τον 18ο αιώνα], *Cumania*, ό.π., Peter Hidas, «The Greeks of Hungary», John M. Fossey, Jacques Morin (επιμ.), *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora From Antiquity to Modern Times*, τ. Β', Άμστερνταμ 1991, σσ.131-139.

¹⁴⁸ Ö. Fűves, *Οι Έλληνες της Ουγγαρίας*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α, 1965, σ.13, ο ίδιος, «A Magyarországi» [Οι Έλληνες έποικοι], ό.π.

¹⁴⁹ Ö. Fűves, *Οι Έλληνες της Ουγγαρίας*, ό.π., σσ.9-11, ο ίδιος, «Görögök a Duna-Tisza» [Ελληνες μεταξύ Δούναβη και Τίσα], ό.π., ο ίδιος, «A Görög kereskedők» [Η εμφάνιση των Ελλήνων], ό.π., E. Petri, «A Kecskeméti Görög» [Η ιστορία των ελληνικών επιχειρήσεων], ό.π., Maria Berényi, «Colonii macedoromâne în Ungaria (Secolul XVIII-XX)», Maria Berényi (επιμ.), «Comunicările Celui de al vi-lea simpozion al cercetătorilor Români din Ungaria», *Simpozion*, I.C.R.U., Γιούλα 2002, σσ.66-88, Gaetano Moroni, *Dizionario di erudizione Storico-Ecclesiastica*, τ. PIZ', Βενετία 1858, σ.136, Β. Σειρηνίδου, «Βαλκάνιοι Έμποροι στην Αψβουργική Μοναρχία», *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός*, ό.π., Γ. Λυριτζής, *Αι μακεδονικά κοινότητες της Αυστροουγγαρίας*, ό.π., σ.12.

¹⁵⁰ Ö. Fűves, *Οι Έλληνες της Ουγγαρίας*, ό.π., σ. 25, ο ίδιος, «Characteristics of the Greeks in Hungary (1550-1850)», *Proceedings*, ό.π., σσ.141-153, M. Bur, «Handelsgesellschaften», ό.π., Ελ. Νικολαΐδου, «Συμβολή στην ιστορία τεσσάρων ελληνικών κοινοτήτων της Αυστροουγγαρίας (Zemun, Novi Sad, Orsova, Temesvar)», *Δωδώνη* Θ' (1980) 323-373, P. Hidas, «The Greeks of Hungary», *Proceedings*, ό.π.

¹⁵¹ Γ. Λυριτζής, *Αι μακεδονικά κοινότητες της Αυστροουγγαρίας*, ό.π., σ.40, E. Horvath, «Η 150ετηρίς της Ελληνικής Εκκλησίας της Βουδαπέστης», *Η Καθημερινή* 15 Αυγούστου 1938, σσ. 1, 4, Δημήτριος Κράνης, *Η πνευματική δράση των Ελλήνων της*

δραστηριότητα αναπτύχθηκε και η θρησκευτική ζωή των μετοίκων. Η ανέγερση ναών τους επιτράπηκε μετά το 1781 και το Διάταγμα Ανοχής (Edictum Toleraantiae) που εξέδωσε ο Ιωσήφ Β'. Σταθμό στα εκκλησιαστικά πράγματα αποτέλεσε το διάστημα 1790-1828, όταν στον επισκοπικό θρόνο της Βούδας ανήλθε ο Διονύσιος (Dénes) Παπαγιαννούσης Ρορονίς, με τη μέριμνα του οποίου χτίστηκαν οι περισσότεροι ελληνικοί ναοί¹⁵².

Κύρια επαγγελματική ασχολία των περισσότερων μετοίκων αποτέλεσε φυσικά το εμπόριο¹⁵³. Η δυναμική που επέδειξαν στην ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας, στην δημιουργία της αστικής τάξης και στην εφαρμογή των αρχόμενων καπιταλιστικών σχέσεων, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι όλοι τους ασχολήθηκαν σχεδόν αποκλειστικά με το εμπόριο είχε ως αποτέλεσμα και σε αυτή την πόλη, όπως σε όλη την ουγγρική κοινωνία, η λέξη Έλληνας (Görög) να ταυτιστεί απόλυτα με αυτή του εμπόρου¹⁵⁴. Σύμφωνα με Ούγγρους ιστορικούς οι ελληνικές επιχειρήσεις που συστάθηκαν τότε έφθασαν περίπου τις 130 σε ολόκληρη την Μοναρχία. Τα χρηματικά ποσά που κέρδιζαν από τις εμπορικές τους δραστηριότητες οι Έλληνες έμποροι θα πρέπει να ήταν πραγματικά πολύ μεγάλα και οι ίδιοι να προκαλούσαν συχνά το κοινό αίσθημα μέσα από τον πολυτελή τρόπο ζωής που διήγαν, τα ρούχα που φορούσαν και τα πλούσια

Ουγγαρίας και ειδικότερα των Μακεδόνων κατά την περίοδο 1600-1880, Αθήνα 1991, σ.15, ο ίδιος, «Οι Μακεδόνες της Ουγγαρίας», *Μακεδονική Ζωή* τχ. 236 (Ιανουάριος 1986) 21-23, τχ.237 (Φεβρουάριος 1986) 17-20, Στέφανος Παπαδόπουλος, «Οι ελληνικές κοινότητες της Ουγγαρίας και η συμβολή τους στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της Βόρειας Ελλάδας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας», *Δωδώνη* ΙΗ' (1989) 93-103, M. Berényi, «Colonii macedoromâne», «*Comunicările Celui*», ό.π.

¹⁵² László Sasvári, *Keleti keresztények Magyarországon [Χριστιανοί από την Ανατολή στην Ουγγαρία]*, Βουδαπέστη 2005, σσ.28-29, v. Martin Schwartner, *Statistik des Konigre Ungarn*, τ. Α' Ofen 1809, σσ.108,156, τ. Β', Ofen 1811, σσ.108-109, τ. Γ', Ofen 1811, σ.483, Ö. Fűves, «Characteristics of the Greeks», *Proceedings*, ό.π. Σχετικά με τα εκκλησιαστικά κειμήλια των Ελληνορθόδοξων ναών που έχουν σωθεί μέχρι σήμερα στην Ουγγαρία βλ. την μονογραφία της Márta Nagy, *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I. Ikonok, ikonosztázionok [Η ελληνική διασπορά στην Ουγγαρία μέσα από τα θρησκευτικά κειμήλια. Εικόνες, εικονοστάσια]*, Ντέμπρετσεν 1998.

¹⁵³ Σε έναν κατάλογο με το δασμολόγιο εισαγωγής των εμπορευμάτων βλέπουμε να αναγράφονται ως προϊόντα που έφθασαν από περιοχές της Τουρκίας τα παρακάτω: καπνός, μαυροπίπερο, δέρμα κατεργασμένο και ακατέργαστο, δέρμα μοσχαριού, λεμόνια, κουρμάδες, ξίγκι, κερι από ξίγκι, σούκα, μαλλί, βαμβάκι κατεργασμένο και ακατέργαστο, ψάρια, καφές, αμύγδαλα, πίπα, ρύζι, σαφράν, λαρδί και κερι. Βλ. F. Eckhart, «Kereskedelmünk» [*Οι μεσολαβητές*], ό.π.

¹⁵⁴ Laszló Schäfer, *A görögök vezetészerepe Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában [Ο ηγετικός ρόλος των Ελλήνων στην εξέλιξη του πρώιμου καπιταλισμού στην Ουγγαρία]*, Βουδαπέστη 1930, σσ.21, 29, 33-34, 42, M. Bur, «The "Greek Company" in Hungary in the 17th-18th centuries», *Proceedings*, ό.π., σσ.155-165.

ακίνητα που διέθεταν¹⁵⁵. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι η έκφραση «Οι πλούσιοι Έλληνες» (Görögök Gazdagok) ήταν αυτή που κυριάρχησε στην Ουγγαρία μέχρι και το τέλος του 19ου αιώνα. Προσεγγίσεις όπως αυτή του Ödön Fűves, ο οποίος ανέφερε ότι οι Μακεδόνες Έλληνες είχαν υπό τον έλεγχό τους και διακινούσαν ολόκληρο το εμπόριο της Ουγγαρίας, ενώ τα караβάνια τους, όταν επέστρεφαν στη μακεδονική γενέτειρά τους, ήταν φορτωμένα «με τσουβάλια γεμάτα χρυσό»¹⁵⁶ μπορεί να αντανάκλουν τον θαυμασμό του συγγραφέα για το ελληνικό στοιχείο και σίγουρα να εμπεριέχουν κάποια δόση υπερβολής, απηχούν όμως αναμφίβολα και την οικονομική δύναμη που απέκτησαν οι Έλληνες από το εμπόριο¹⁵⁷. Από την άλλη πλευρά δεν θα πρέπει να παραβλέπεται και η αντίθετη ομάδα των Ούγγρων μελετητών, η ομάδα δηλαδή εκείνη που είδε στην ολιγάριθμη ελληνική παρουσία τους μετοίκους εκείνους που οδήγησαν την ουγγρική οικονομία σε καθυστέρηση και προκάλεσαν βαθύτατο πλήγμα στην ανάπτυξή της¹⁵⁸.

Οι εντάσεις και τα προβλήματα μεταξύ των Ελλήνων και των ντόπιων εμπόρων δεν άργησαν να προκληθούν¹⁵⁹. Οι τελευταίοι διαμαρτύρονταν διαρκώς ότι οι νέοι μέτοικοι επέφεραν σημαντικότερες οικονομικές ζημιές στο εμπόριο της Μοναρχίας με τεράστιες επιπτώσεις στους ίδιους¹⁶⁰, ενώ παράλληλα οδηγούσαν παράνομα πολύτιμο χρήμα έξω από την χώρα, συντελώντας έτσι στην διαρκή πτώση του εμπορικού ισοζυγίου¹⁶¹. Παράλληλα πρέπει να συνυπολογιστούν και οι διαρκείς ανησυχίες ότι η τόσο ισχυρή παρουσία μετακινούμενων εμπόρων στα εδάφη τους ενείχε σοβαρότατους

¹⁵⁵ L. Schäfer, *A görögök vezetészerepe* [Ο ηγετικός ρόλος των Ελλήνων], ό.π., σσ. 43, 45. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο L. Schäfer ανήκει σε εκείνη την ομάδα των μελετητών, η οποία όχι μόνο δεν διακρίνεται από ευμένεια και θαυμασμό για τους Έλληνες, αλλά αντίθετα στέκεται επικριτικά απέναντί τους, κατηγορώντας τους ότι κράτησαν την πρωτοκαθεδρία και άφησαν στον μαρασμό και στην οικονομική καθυστέρηση το γηγενές στοιχείο.

¹⁵⁶ Ö. Fűves, «Die Bekanntesten», ό.π., ο ίδιος, «A Magyarországi Görög telepesek» [Οι Έλληνες έποικοι], ό.π.

¹⁵⁷ Εξαιρετικά θετικές και αλληλοϋποστηρικτικές παρουσιάζει και ο Ιωάννης Τέλφου τις σχέσεις των δυο λαών. Με αποδοχή των θέσεων «...οι (ενν. Έλληνες) τιμώσι και αγαπώσι τους Ούγγρους» ο Τέλφου στο έργο του *Συγγραμμάτια Ελληνικά*, Βουδαπέστη 1818, παρουσιάζει μια άλλη κατάσταση από αυτή που ίσχυε εν πολλοίς στην πραγματικότητα. Βλ. ενδεικτικά σσ.4-5, 83.

¹⁵⁸ Ö. Fűves, «Görögök a Duna-Tisza» [Έλληνες μεταξύ Δούναβη και Τίσα], ό.π., M. Bur, «A balkáni kereskedők» [Ο Βαλκάνιος έμπορος], ό.π., F. Eckhart, «Kereskedelmünk» [Οι μεσολαβητές], ό.π.

¹⁵⁹ I. Dobrossy, «A 17-19, századi» [Η λαογραφική σπουδαιότητα], *Interetnikus* [Οι σχέσεις], ό.π., F. Eckhart, «Kereskedelmünk» [Οι μεσολαβητές], ό.π.

¹⁶⁰ G. Hering, «Die griechische Handelsgesellschaft», ό.π., I. Papp, «Greeks in Jászberény», ό.π., η ίδια, «Greek merchants», ό.π.

¹⁶¹ Ö. Fűves, *Οι Έλληνες της Ουγγαρίας*, ό.π., σσ. 15-16, F. Eckhart, «Kereskedelmünk» [Οι μεσολαβητές], ό.π.

κινδύνους για την δημόσια υγεία. Τα πνεύματα οξύνθηκαν πολύ το 1737 όταν εντοπίστηκαν κρούσματα πανούκλας που εξαπλώθηκαν ραγδαία σε ολόκληρη την χώρα, προκαλώντας δεκάδες θύματα¹⁶².

Σχετικά με τους Μοσχοπολίτες εμπόρους που έφθασαν και έδρασαν στην Ουγγαρία η διενεργηθείσα απογραφή του 1769 παρέχει σημαντικές πληροφορίες. Από τους πλέον γνωστούς εμπόρους που εντοπίζονται στις σελίδες της είναι οι Ι. Καζαντζής, Κ. Κωνσταντίνος και Β. Στέφανος¹⁶³, καθώς και ο Κωνσταντίνος Τζεκάνης, ο οποίος όμως σύντομα εγκατέλειψε το εμπόριο και επιδόθηκε στις σπουδές¹⁶⁴. Από τα προσωπικά στοιχεία που έδωσαν οι απογραφέντες προκύπτει ότι αυτοί έφθασαν στην Ουγγαρία στο διάστημα των ετών 1740-1765, όταν βρίσκονταν από το 10ο μέχρι το 56ο έτος της ηλικίας τους¹⁶⁵. Η οικονομική δυναμική και κοινωνική καταξίωση των Ελλήνων εμπόρων είχε ως αποτέλεσμα την απόκτηση τίτλων ευγενείας. Μοσχοπολίτες που απέκτησαν τίτλους στην νέα τους πατρίδα ήταν ο Ανδρέας Δέρρας, ο Ναούμ Μόσχας και ο Πέτρος Μοσχόνης, οι οποίοι όλοι τους είχαν εγκατασταθεί στην Πέστη¹⁶⁶. Γενικότερα, όπως προκύπτει από τα έργα των ξένων μελετητών, οι Ούγγροι ξεχώριζαν τους Μοσχοπολίτες από όλους τους άλλους μετοίκους που έφθασαν και εγκαταστάθηκαν στα εδάφη τους. Θεωρούσαν ότι αυτοί διακρίνονταν για την πνευματική τους καλλιέργεια, το υψηλό μορφωτικό τους επίπεδο και την οικονομική τους δυναμική¹⁶⁷.

9. Εγκαταστάσεις κατά μήκος του Δούναβη.

Κατά μήκος του Δούναβη οι Έλληνες ανέπτυξαν σπουδαία εμπορική δραστηριότητα σε πόλεις, οι οποίες δεν είναι τόσο μεγάλες και γνωστές¹⁶⁸. Στο

¹⁶² Ö. Fűves, «A Görög kereskedők bevándorlása Pestre 1718-1774 között» [Οι Έλληνες έμποροι που μετανάστευσαν στην Πέστη μεταξύ των ετών 1718-1774], *Antik Tanulmányok KB' /tχ.1* (1975) 118-125.

¹⁶³ Σπ. Λάμπρου, «Ερευναι εν ταις βιβλιοθήκαις και αρχείοις», *Νέος Ελληνομνήμων* ΙΗ' (1924) 276-291.

¹⁶⁴ Γ. Λυριτζής, *Αι μακεδονικαί κοιότητες της Αυστροουγγαρίας*, ό.π., σ.50, Ε. Horvath, *Η ζωή και τα έργα*, ό.π., σ.93.

¹⁶⁵ Αναλυτικά οι ηλικίες τους και η χρονολογία εισόδου τους στην Ουγγαρία στο Σπ. Λάμπρου, «Ερευναι εν ταις βιβλιοθήκαις και αρχείοις», ό.π., ΙΗ' (1924) 374-382.

¹⁶⁶ Ö. Fűves, «Die Bekanntesten», ό.π.

¹⁶⁷ Α. Somogyi, *Kunstdenkmaler*, ό.π., σ.49.

¹⁶⁸ Βλ. ενδεικτικά Nikola Tomadakis, «Les communautés helléniques en Autriche», *Miscellanea Byzantina-Neohellenica*, Μοδένα, 1972, σσ.452-461, Ö. Fűves, «A Magyarországi Görög» [Οι Έλληνες έποικοι], ό.π., L. Schäfer, *A görögök vezetészerepe [Ο ηγετικός ρόλος των Ελλήνων]*, ό.π., σ. 44, Γρηγόριος Γώγος, «Η εν Πέστη της Ουγγαρίας Ορθόδοξος Ελληνική Κοινότης και Εκκλησία», *Εκκλησιαστική Αλήθεια Δ'* (1883-1884) 339-344, Π. Κοντογιάννης, *Ιστορικά διηγήσεις*, Αθήνα x.x, σσ.24-25.

Estergom, το Győr, το Szentendre και τη Nagykanizsa μπορεί να μην αναπτύχθηκαν δυναμικές, αμιγώς ελληνικές κοινότητες, ωστόσο και σε αυτές τις περιοχές οι ελληνικής καταγωγής έμποροι επέδειξαν δυναμική παρουσία στα εμπορικά πράγματα¹⁶⁹. Αποσπασματικές και ελάχιστες είναι οι πληροφορίες που διαθέτουμε για την περιοχή της Hegyalja, το Sárospatak και το Sátorajzájhely που λειτουργούσαν ελληνικές κοινότητες. Για τα μέλη τους δεν έχουμε πληροφορίες ούτε από τα κοιμητήρια και τα ταφικά τους μνημεία¹⁷⁰. Αντίθετα στην πόλη Komárom έχουν εντοπιστεί 25 ταφικά μνημεία, εκ των οποίων τα 6 ανήκουν σε Μοσχοπολίτες, όπως σημειώνεται στις επιγραφές τους¹⁷¹. Στα 1770 εντοπίζεται ελληνική παρουσία στο Estergom¹⁷², ενώ στο Nagyvárád η λέξη Έλληνας ήταν γνωστή ήδη από το 1618 ¹⁷³. Και στο Gyöngyös η χρυσή εποχή για τους Έλληνες εμπόρους ήταν κατά τη διάρκεια του β' μισού του 18ου αιώνα¹⁷⁴, ενώ στο Győr, ελεύθερη βασιλική πόλη και έδρα του ομώνυμου κομιτάτου¹⁷⁵, όπου οι περισσότεροι από τους «Έλληνες μαγαζάτορες» του (Győri Boltos Görögök) ασχολούνταν επαγγελματικά με την βυρσοδεψία και το εμπόριο των δημητριακών¹⁷⁶, η πρώτη αναφορά σε Έλληνα έμπορο εντοπίζεται ήδη από το 1587. Η ελληνική παρουσία στο Szentendre ήταν επίσης ολιγάριθμη και έτσι προβάλλει σήμερα ιδιαίτερα δύσκολη στο να εντοπιστεί¹⁷⁷. Παρόλο που το ελληνικό στοιχείο της πόλης κάλυπτε τις

¹⁶⁹ Ö. Fűves, «Görög kereskedők Dunántúlon» [[Έλληνες επιχειρηματίες](#)], ό.π.

¹⁷⁰ I. Dobrossy, «A miskolci görög-ortodox közösség XVIII-XIX. századi görög és magyar feliratú síremlékei» [[Οι τάφοι της ελληνορθόδοξης κοινότητας του Μίσκολτς του 18ου -19ου αιώνα, με συγγκρικές και ελληνικές επιγραφές](#)], *Levéltári Évkönyve I'* (2000) 177-191.

¹⁷¹ Ό.π., Ö. Fűves, «Επιτύμβιοι επιγραφαί Ελλήνων εις την Ουγγαρίαν», *Ελληνικά ΙΘ'* (1966) 296-347.

¹⁷² Ö. Fűves, «Görög kereskedők Dunántúlon» [[Έλληνες επιχειρηματίες](#)], ό.π., ο ίδιος, «Görögök a Duna-Tisza» [[Έλληνες μεταξύ Δούναβη και Τίσα](#)], ό.π.

¹⁷³ I. Dobrossy, «A 17-19. századi» [[Η λαογραφική σπουδαιότητα](#)], *Interetnikus [Οι σχέσεις]*, ό.π. Η πόλη, η οποία βρίσκεται στα σύνορα της Ρουμανίας με την Ουγγαρία, σήμερα ανήκει στο ρουμανικό κράτος και φέρει την ονομασία Oradea.

¹⁷⁴ Ό.π. M. Berényi, «Colonii macedoromâne», «*Comunicările Celui*», ό.π.

¹⁷⁵ Adriano Balbi - Κωνσταντίνος Κούμας, *Γεωγραφία*, τ. Β', Βιέννη 1838, σ.78.

¹⁷⁶ László Sasvári - György Diószegi, «A XVII-XIX. századi magyarországi görög közösségek történetének főbb jellemzői Győr, Miskolc, Szentendre, Tokaj és Vác ortodoxiája tükrében» [[Τα κύρια χαρακτηριστικά της ιστορίας των ελληνικών κοινοτήτων της Ουγγαρίας του 17ου-19ου αιώνα στον καθρέφτη της ορθοδοξίας του Miskolc, Szentendre, Tokaj και Vác](#)], *Görög Örökség. A Görög Ortodox Diaszpóra Magyarországon a XVII-XIX. században* [[Ελληνική Κληρονομιά. Η Ελληνική Ορθόδοξος διασπορά στην Ουγγαρία, 17ος- 19ος αιώνας](#)], Βουδαπέστη, 2009, σσ.43-64, Charalampos Chotzakoglou, «Auf den Spuren der Griechen in Győr (Ungarn)», *Balkan Studies ΔΗ' / τχ.1* (1997) 63-100.

¹⁷⁷ Ö. Fűves, «Görög kereskedők Dunántúlon» [[Έλληνες επιχειρηματίες](#)], ό.π., László Fenyvesi, «A Budai Szandzsák Görögkeleti Központjainak Görög Diaszpórája a 16. században» [[Τα σαντζάκια της Βούδας των ορθόδοξων κέντρων της ελληνικής διασποράς](#)]

θηρσκευτικές του ανάγκες μαζί με τους Σέρβους στην κοινή τους εκκλησία¹⁷⁸, εντούτοις ο ναός είχε μετονομαστεί ήδη από τον 18ο αιώνα σε «Ελληνικό Ναό» (Görögök Temploma) και μέχρι σήμερα ο δρόμος δίπλα από την εκκλησία ονομάζεται «Οδός Ελλήνων» (Görögök utca)¹⁷⁹.

Στην απογραφή του 1770 το ελληνικό στοιχείο του Vác αριθμούσε 47 άτομα¹⁸⁰. Το 1795 εγκαινίασε δικό του ναό, αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο. Ο ναός ήταν χτισμένος στην αυλή του δώροφου σπιτιού του Μοσχοπολίτη Αθανασίου Μάντουκα (Athanás Mandzsuka), κατόπιν προσφοράς του ιδίου¹⁸¹. Μοσχοπολίτης στην καταγωγή ήταν και ο Δημήτριος Μαντσέγκου (Demetrius Mancsugu), έμπορος που διατηρούσε κατάστημα δίπλα στο Δημαρχείο της πόλης¹⁸². Τέλος, η ελληνική εγκατάσταση στο Ráczeve υπολογίζεται περίπου στα 1650¹⁸³. Οι τοιχογραφίες του ορθόδοξου παρεκκλησίου, του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή, και οι επιγραφές, που σώζονται όλα ακέραια, ανήκουν στον Μοσχοπολίτη ζωγράφο Theodor Gruntovics¹⁸⁴. Ο σερβικής καταγωγής μελετητής Petkovics σημείωσε ότι στις επιγραφές εντοπίζονται ορθογραφικά λάθη και υποστήριξε ότι τα λάθη αυτά προέρχονται από το γεγονός ότι στους βλαχόφωνους η σερβική ορθοδοξία και ορθογραφία ήταν πιο οικεία απ' ότι η ελληνική. Ο Arpad Somogyi όμως, υποστήριξε ως ολότελα λαθεμένη την θέση του Petkovics. Θεώρησε ότι έφτασε σε αυτό το συμπέρασμα γιατί αγνοούσε το γεγονός πως τις επιγραφές τις έγραψε ο ζωγράφος μετά από καθοδήγηση του Σέρβου αρχιμανδριτη Isaia Stephanovits¹⁸⁵. Ο Somogyi υποστήριξε ακόμη ότι, αν θέλει κανείς να έχει μια πλήρη εικόνα της πολιτισμικής φυσιογνωμίας της Μοσχοπόλης θα πρέπει να εξετάζει και το πως «μετακένωσαν» οι Μοσχοπολίτες στους τόπους που εγκαταστάθηκαν, την παιδεία που έλαβαν στην γενέτειρά

τον 16ο αιώνα], *Századok PK'* (1986) 123-162, L. Sasvári-G. Diószegi, «A XVII-XIX. századi» [Τα κύρια χαρακτηριστικά], *Görög Örökség [Ελληνική Κληρονομιά]*, ό.π.

¹⁷⁸ Ö. Fűves, «Görögök a Duna-Tisza» [Ελληνες μεταξύ Δούναβη και Τίσα] ό.π. Σχετικά με το αρχείο της επισκοπής του Αγίου Ανδρέα βλ. Χ. Χοτζάκογλου, «Οι ελληνικές κοινότητες της Ουγγαρίας μέσα από τα αρχεία της Σερβικής επισκοπής του Αγίου Ανδρέου Βουδαπέστης (szentendre)», *Μνήμων Κ'* (1998) 271-275.

¹⁷⁹M. Nagy, *A magyarországi görög [Η ελληνική διασπορά]*, ό.π., σσ.61, 92-93.

¹⁸⁰ Ö. Fűves, «Görögök a Duna-Tisza» [Ελληνες μεταξύ Δούναβη και Τίσα], ό.π., Μ. Berényi, «Colonii macedoromâne», «*Comunicările Celui*», ό.π., Μ. Nagy, *A magyarországi görög [Η ελληνική διασπορά]*, ό.π., σ.106.

¹⁸¹ Γ. Βενδότης, *Προσθήκη της Εκκλησιαστικής Ιστορίας*, ό.π., σ. 68, Παν. Αραβαντινός, *Βιογραφική Συλλογή*, ό.π., σσ.114-115.

¹⁸² Ö. Fűves, «Οι κατάλογοι των πολιτογραφηθέντων Ελλήνων παροίκων της Πέστης και Βούδας στην περίοδο 1687-1848», *Μακεδονικά ΣΤ'* (1964-1965) 106-119.

¹⁸³ Ö. Fűves, «A Ráczevei Görögök Nyomában» [Στα ίχνη των Ελλήνων του Ράτσεβε], *Antik Tanulmányok ΣΤ'* (1959) 117-122.

¹⁸⁴ Αναλυτικά στο άρθρο του Davidov Dinko, «Ikonen der Zographen aus Moshopolje in Srpski Kovin (Ráczeve) in Ungarn», *Balkan Studies ΚΔ'* /τχ.2 (1983) 355-364

¹⁸⁵ A. Somogyi, *Kunstdenkmaler*, ό.π., σσ.19-21.

τους. Η περίπτωση του Gruntonics αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Μοσχοπολίτης στην καταγωγή, όπως προκύπτει ξεκάθαρα από σχετικό έγγραφο του Ráczkeve, χρησιμοποίησε την τέχνη *al fresco*, «μεταφέροντας» μια συνηθισμένη τεχνοτροπία της Μοσχόπολης σε ένα παρεκκλήσι μιας παραδουνάβιας πόλης¹⁸⁶.

Το Kecske-mét (Αιγόπολις) βρίσκεται στο κέντρο σχεδόν της Ουγγαρίας¹⁸⁷. Το 1690 υπολογίζεται η πρώτη εγκατάσταση των Ελλήνων στην πόλη. Το 1708 οι Έλληνες έμποροι συγκρότησαν τη δική τους κομπανία, προκειμένου να προστατεύσουν τα συμφέροντά τους¹⁸⁸. Η Σιάτιστα και η Κοζάνη αποδείχθηκαν οι πόλεις με την πολυαριθμότερη πληθυσμιακή εκπροσώπηση ελληνικής καταγωγής μετοίκων στο Kecske-mét¹⁸⁹. Βασική επαγγελματική ασχολία των μετοίκων αποτέλεσε φυσικά το εμπόριο, εκείνο όμως που τους απέφερε το μεγαλύτερο κέρδος ήταν το εμπόριο ζώων¹⁹⁰. Αναφορικά με την μοσχοπολίτικη παρουσία στην πόλη ιδιαίτερα γνωστή είναι η περίπτωση του Ναούμ Ζουπάνου, ο οποίος διετέλεσε εφημέριος του ναού¹⁹¹.

10. Eger, Tokaj.

Eger

Το Eger (γερ. Erlau, τουρκ. Eğri), μητρόπολη του κομιτάτου του Heves, βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της Ουγγαρίας¹⁹². Την ελληνική παρουσία στην

¹⁸⁶ Ό.π., σσ.49-50.

¹⁸⁷ A. Balbi – Κων. Κούμας, *Γεωγραφία*, ό.π., σ.73.

¹⁸⁸ Iván Hajnóczy, *A Kecske-méti Görögség Története [Ιστορία του Ελληνισμού του Κεσκεμέτ]*, Βουδαπέστη 1939, σ. 32, Ö. Fűves, «Görögök a Duna-Tisza» [*Έλληνες μεταξύ Δούναβη και Τίσα*], ό.π., L. Sasvári-G. Diószegi, «Adalékok a XVIII–XIX. századi magyarországi görögök történetéhez, avagy emlékezés a Tiszán „Tokajtól-Szegedig a görögök nyomában”», [*Προσθήκες στον XVIII—XIX αιώνα. Οι Έλληνες στην ιστορία της Ουγγαρίας μέσα από τις αναμνήσεις του Tiszá. Τα χνάρια των Ελλήνων στο Tokaj και το Szeged*], *Agora, Görög Kisebbségi Kulturális Magazin [Αγορά, Περιοδικό Πολιτισμού της Ελληνικής Κοινότητας]* 10-11 (2010) 105-115, M. Berényi, «Colonia macedoromâne», «*Comunicările Celui*», ό.π.

¹⁸⁹ Ö. Fűves, «Επιτύμβιοι επιγραφαί», ό.π.

¹⁹⁰ M. Bur, «The “Greek Company”», *Proceedings*, ό.π., Στ. Παπαδόπουλος, «Οι ελληνικές κοινότητες της Ουγγαρίας», ό.π. Πιο αναλυτικά η επιχειρηματική παρουσία των Ελλήνων στην πόλη στο άρθρο του E. Petri, «A Kecske-méti Görög» [*Η ιστορία των ελληνικών επιχειρήσεων*], ό.π.

¹⁹¹ Λεάνδρος Βρανούσης, *Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί*, τ. ΣΤ', έτος 7ο 1797, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, ΚΕ.Μ.ΝΕ., 1995, σ. 673

¹⁹² A. Balbi-Κων. Κούμας, *Γεωγραφία*, ό.π., σ.79, S. Várdy, *Historical Dictionary*, ό.π., σ.260

πόλη κάποιοι μελετητές τοποθετούν στο β' μισό του 17ου αιώνα¹⁹³, ενώ κάποιοι άλλοι στο β' μισό του 18ου¹⁹⁴. Όπως προκύπτει από τις διάφορες πηγές το διάστημα 1721-1722 το Eger είχε καταστεί η πόλη που φιλοξενούσε τους περισσότερους Έλληνες σε ολόκληρη την Ουγγαρία¹⁹⁵. Το 1748 πλέον η ελληνική εμπορική κομπανία της πόλης ήταν ανάμεσα στις δέκα πιο πλούσιες κομπανίες της χώρας, στοιχείο που προξενούσε αντιπάθειες στους Σέρβους σύνοικους¹⁹⁶. Η απογραφή του 1769 έδειξε ότι στην πόλη κατοικούσαν 89 οικογένειες. Από αυτές οι 32 κατάγονταν από την Μοσχόπολη και 10 από την Κοζάνη¹⁹⁷. Ανάμεσα στους Μοσχοπολίτες διακρίνει κανείς τα ονόματα των εύπορων Αδάμ Καπετάνου, Γιαννάκη Ναούμ και Μιχάλη Νέμεζε¹⁹⁸. Το εμπόριο κρασιού και σιτηρών απορρόφησε το ενδιαφέρον των περισσότερων Ελλήνων της πόλης, οι οποίοι επισκέπτονταν διαρκώς τις αγορές της Βιέννης, της Σαξονίας και της Πολωνίας για τις εισαγωγικές και εξαγωγικές δραστηριότητές τους¹⁹⁹.

Ανάμεσα στις ελληνικές συνεταιριστές επιχειρήσεις, που συστάθηκαν τότε και απέκτησαν μεγάλη οικονομική δύναμη, διακρίνει κανείς αυτές των Ν. Αδάμ, Σ. Γιάνου και Γ. Γεωργίου. Η περίπτωση του Νικόλαου Αδάμ παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την επιχειρηματική δυναμική του εμπόρου και την ποικιλία των προϊόντων που διακινούσε. Στο αρχείο της ελληνικής κοινότητας του Miskolc υπάρχουν αρκετές επιστολές του Αδάμ²⁰⁰,

¹⁹³Ö. Füves, «Adatok az Egri görögök történetéhez» [[Στοιχεία της ιστορίας των Ελλήνων της πόλης Έγγκερ](#)], *Antik Tanulmányok E'* (1958) 78-81, I. Dobrossy, «A 17-19, századi» [[Η λαογραφική σπουδαιότητα](#)], *Interetnikus* [[Οι σχέσεις](#)], ό.π., A. Somogyi, *Kunstdenkmaler*, ό.π., σ.42, Κων. Καρακώστα, «Πέστη-Κεσκεμετ-Έγγκερ-Τόκαϊ», *Οι Μακεδόνες στη Διασπορά*, ό.π.

¹⁹⁴József Bihari, «Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből» [[Κεφάλαια από την ιστορία των Σέρβων και Ελλήνων του Έγγκερ](#)], *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve B'* (1956) 392-456.

¹⁹⁵Sándor Takáts, «A török alattvalók kereskedése Magyarországon» [[Ο εμπορικός ρόλος των Τούρκων υπηκόων στην Ουγγαρία](#)], *A Magyar Gazdaság történelmi Szemle IB'* (1905) 233-240, I. Dobrossy, «A 17-19, századi» [[Η λαογραφική σπουδαιότητα](#)], *Interetnikus* [[Οι σχέσεις](#)], ό.π.

¹⁹⁶F. Eckhart, «Kereskedelmünk» [[Οι μεσολαβητές](#)], ό.π., Ö. Füves, «Adatok az Egri» [[Στοιχεία της ιστορίας](#)], ό.π., I. Dobrossy, «A 17-19, századi» [[Η λαογραφική σπουδαιότητα](#)], *Interetnikus* [[Οι σχέσεις](#)], ό.π.

¹⁹⁷A. Somogyi, *Kunstdenkmaler*, ό.π., σσ.43-44, M. Bur, «Handelsgesellschaften», ό.π., M. Berényi, «Colonii macedoromâne», «*Comunicările Celui*», ό.π.

¹⁹⁸Ö. Füves, «Adatok az Egri» [[Στοιχεία της ιστορίας](#)], ό.π., ο ίδιος, «Επιτύμβιοι επιγραφαί», ό.π.

¹⁹⁹M. Bur, «Handelsgesellschaften», ό.π.

²⁰⁰B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 4. 1. Πιο συγκεκριμένα υπάρχουν τέσσερις μεγάλοι φακέλοι, οι οποίοι κατά αριθμητική σειρά παραπέμπουν στα έτη 1740-1798, 1753-1798, 1759-1788, 1769-1787. Τα αρχικά γράμματα των περιοχών του κομιτάτου Borsod - Abauj - Zemplén και της αρχειακής συλλογής Megyei Levéltar, συνοδευόμενα από τον κωδικό της κάθε ενότητας και τον αντίστοιχο τίτλο του φακέλου ή κιβωτίου, καθώς τέλος και

μέσα από τις οποίες φωτίζεται τόσο η προσωπική του δράση, όσο και η ακμαία παρουσία των Ελλήνων εμπόρων στην πόλη, καθώς και η οργανική σύνδεση της κομπανίας τους με αυτήν του Miskolc²⁰¹. Το 1787 αποτέλεσε χρονολογία σταθμό στην εμπορική ζωή των Ελλήνων του Eger. Οι αρχές της πόλης κλείσανε το κατάστημα του Αδάμ, σηματοδοτώντας την έναρξη μιας περιόδου έντονων διωγμών του ελληνικού στοιχείου. Με επιστολή του, που φυλάσσεται σήμερα στο αρχείο του Miskolc και φέρει ημερομηνία 13 Ιανουαρίου 1787, ο Αδάμ σημείωνε ότι ζούσε στο Eger περίπου δυόμιση χρόνια και ήταν ένας από τους πρώτους και καλύτερους καλφάδες της πόλης. Με απόφαση του «Μαγγεστράτου της Έγρης» ξεκίνησε ξαφνικά μια αναίτια επιθετική συμπεριφορά εναντίον του. Όπως ο ίδιος σημειώνει αυτή η συμπεριφορά δεν στόχευε αποκλειστικά σε αυτόν. Εκείνο που ο Αδάμ διείδε πίσω από την προκλητική κίνηση της πόλης ήταν η επιθυμία της να αρχίσει να πλήττει το σύνολο των Ελλήνων μετοίκων που ζούσαν και εργάζονταν εκεί²⁰².

Μετά το κλείσιμο του καταστήματός του οι αρχές του Eger συνέταξαν τον κατάλογο των προϊόντων που βρήκαν μέσα σε αυτό. Εκείνο που φαίνεται από τον κατάλογο είναι ότι μονάχα ο αριθμός των ενδυμάτων και οι πρώτες ύλες που υπήρχαν ξεπερνούσαν στον αριθμό τους τα εκατό. Στο κατάστημα του Μοσχοπολίτη μεγαλεμπόρου βρέθηκε μάλιστα και ένας εκπληκτικά μεγάλος αριθμός προϊόντων, διαφορετικών ποιοτήτων. Ανάμεσά τους μπορεί να διακρίνει κανείς υφάσματα όλων των ειδών, περίπου 1000 μαντίλες για το κεφάλι, ταφτάδες, 7 ειδών κόκκινο ύφασμα, 6 ειδών φακιόλια, 15 ειδών τσόχα προερχόμενη από διάφορα μέρη της Ευρώπης και σε διάφορα χρώματα, 6 ειδών βελούδο, 10 ειδών δαντέλα, 5 ειδών υλικό για γλέκο, 200 γραβάτες, αναρίθμητα κουμπιά και υλικά ραπτικής, 100 καπέλα, 50 ζευγάρια γάντια, παπλώματα, δέρματα και γούνες²⁰³.

Εκείνο που εντοπίζεται εμφανικά στο Eger είναι η ανάπτυξη επιχειρηματικής στρατηγικής, μέσα από την σύσταση εμπορικού δικτύου που λειτουργούσε στη βάση κοινών εθνοτοπικών δεσμών. Έχουν εντοπιστεί στην πόλη 16 περιπτώσεις σύναψης γαμήλιων σχέσεων ανάμεσα σε Ελληνικής καταγωγής μετοίκους του Eger με ομοεθνείς τους από το γειτονικό Miskolc. Όλες αυτές οι περιπτώσεις ήταν μεταξύ εμπόρων των δυο πόλεων και όλες τους

από τον αριθμό των σελίδων των εγγράφων, θα χρησιμοποιούνται στο εξής ως τρόπος παραπομπής του αρχείου.

²⁰¹ Βλ. ενδεικτικά B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 4. 1.

²⁰² B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 4, 13 Ιανουαρίου 1787.

²⁰³ I. Dobrossy, «A 17-19, századi» [[Η λαογραφική σπουδαιότητα](#)], *Interetnikus* [[Οι σχέσεις](#)], ό.π.

οδήγησαν, μετά τον γάμο, στην σύσταση κοινών εμπορικών εταιριών. Πιθανή αιτία των ισχυρών δεσμών που αναπτύχθηκαν και ένωναν μεταξύ τους τους ελληνικής καταγωγής μετοίκους του Eger και του Miskolc θα πρέπει να ήταν το γεγονός, ότι οι πλουσιότεροι έμποροι και των δύο πόλεων είχαν καταγωγή από την Μοσχόπολη²⁰⁴. Η οικονομική ακμή του ελληνικού στοιχείου προκάλεσε, όπως αναφέρθηκε, την αντίδραση των Σέρβων, αλλά και των ντόπιων κατοίκων της πόλης, οι οποίοι αντιμετώπιζαν επικριτικά και ιδιαίτερα επιθετικά τα ευνοϊκά προνόμια που προστάτευαν τους Τουρκομερίτες συμπολίτες τους²⁰⁵. Από την άλλη πλευρά, οι επεκτατικές κινήσεις των Ελλήνων, οι οποίες αποδείκνυαν απερίφραστα ότι αθετούσαν πολλούς από τους περιορισμούς των αυτοκρατορικών προνομίων, είχαν ως αποτέλεσμα την αναζωπύρωση των εντάσεων στην κοινωνία της πόλης.

Οι επίσημες αναφορές, που έφθαναν συνεχώς κατά δεκάδες στη διοίκηση του Eger στα μέσα του 18ου αιώνα, αφορούσαν στα παράπονα και τους προβληματισμούς των γηγενών για το γεγονός ότι οι ελληνικής καταγωγής έμποροι της πόλης μετέφεραν τεράστιες ποσότητες βοοειδών από την Alföld στη Βιέννη και συγχρόνως συγκέντρωναν τα σιτηρά, που παράγονταν στην πλούσια ουγγρική πεδιάδα, για να τα προωθήσουν στις αγορές του Miskolc, της Πέστης και του Pozsony (γερμ. Pressburg, ουγγρ. Pozsony, σημ. (σλοβ.) Bratislava)²⁰⁶. «Πρωτοκόλλο της επισκοπικής πολιτείας Αίγρην εν έτει 1768 Μαρτίου 30» σημειώνει παραστατικά τα πολλαπλά προβλήματα που δημιουργούνταν στην πόλη από την εποχή που «η βασιλική αυλή έδωσε δικαίωμα σε πολλούς Ρωμαίους πραγματευτάδες» να κατοικήσουν στα εδάφη της και να ασκήσουν ελεύθερα το εμπόριο τους. Παρά τη μεγάλη ελευθερία που δόθηκε «εις τους υπηκόους των Τούρκων», εκείνοι δεν έδειξαν από την πλευρά τους τον απαιτούμενο σεβασμό απέναντι στις υποχρεώσεις τους. Οι περισσότεροι «ονομασθέντες ρωμαίοι πραγματευτάδες» καταπατούσαν «την βασιλική προσταγή δεν υποτάσσονται μάλιστα εις τας ημετέρας πολλές προσταγάς, όπου τους εκάμαμεν κατά της βασιλικής διαταγής»²⁰⁷.

Το έκρυθμο κλίμα που δημιουργήθηκε εκφράστηκε τελικά μέσα από την εκδήλωση έντονων διαφωνιών θρησκευτικού περιεχομένου. Προτού ακόμη

²⁰⁴ I. Dobrossy, «Family and economic relations among the Greek merchands of Miskolc in the Carpathian-basin», *Ethnographica et Folkloristica Carpathica* E'- Στ' (1988) 205-212, ο ίδιος, «A miskolci görög-ortodox» [[Οι τάφοι της ελληνορθόδοξης](#)], ό.π.

²⁰⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 4, 16 Ιανουαρίου 1787.

²⁰⁶ F.Eckhart, «Kereskedelmünk» [[Οι μεσολαβητές](#)], ό.π.

²⁰⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 4, 30 Μαρτίου 1768.

τελειώσει ο 18ος αιώνας ξέσπασαν σφοδρές διαμάχες ανάμεσα σε Έλληνες και Σέρβους, οι οποίες εντάθηκαν και έδειξαν πολύ γρήγορα τα πρώτα αποτελέσματά τους σε βάρος της ελληνικής εμπορικής δραστηριότητας. Ο Σέρβος επίσκοπος της πόλης προκάλεσε με βίαιο τρόπο τη διάλυση πολλών ελληνικών επιχειρήσεων και έτσι την απομάκρυνση από την πόλη δεκάδων Ελλήνων. Τα αποτελέσματα αυτής της κατάστασης αποτυπώθηκαν άμεσα στην ιστορία της πόλης από τον επόμενο κιόλας αιώνα, όταν πια δεν μπορούμε να βρούμε στοιχεία για την οικονομική δραστηριότητα των Ελλήνων²⁰⁸.

Τοκαϊ

Το Τοκαϊ, μια μικρή πόλη της βορειοανατολικής Ουγγαρίας²⁰⁹, είναι ευρέως γνωστό εξαιτίας του φημισμένου ομώνυμου κρασιού του, το οποίο ο Λουδοβίκος ΙΔ' το αποκαλούσε «Το κρασί των βασιλέων, ο βασιλιάς των κρασιών» (*Vinum Regum, Rex Vinorum*)²¹⁰. Η αρχαιότερη από τις ελληνικές κομπανίες που συστάθηκαν στην Ουγγαρία και με το πέρασμα του χρόνου μετεξελίχθηκαν σε ακμαίες κοινότητες ήταν αυτή του Τοκαϊ. Το γεγονός ότι στο Τοκαϊ εντοπίζουμε ελληνική παρουσία αρκετά νωρίτερα απ' ότι σε άλλες πόλεις της Ουγγαρίας δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί τυχαίο. Η γεωγραφική τοποθεσία της πόλης ήταν εκείνη που την ανέδειξε σε σπουδαίο «πέρασμα» και επομένως σε κομβικό σημείο στην λειτουργία του διαμετακομιστικού εμπορίου. Κρασί, σιτηρά, ξυλεία, αλάτι της περιοχής του Máramaros και βοοειδή από τα εδάφη του Tiszántúl συγκεντρώνονταν στην πόλη για να ταξιδέψουν άλλοτε δυτικά, ακολουθώντας τον άξονα Βούδα (Buda)-Βιέννη (Bécs)-Nürnberg και άλλοτε ανατολικά, μέσω της κερσαίας οδού Kassa-Lemberg-Lublin-Varsó-Danzig²¹¹. Η συστηματική εμπορική εκμετάλλευση του παραγόμενου κρασιού όλων των γειτονικών οινοπαραγωγικών περιοχών²¹² αποτέλεσε το βασικό ζητούμενο της επιχειρηματικής δράσης των Ελλήνων²¹³.

²⁰⁸ I. Dobrossy, «A 17-19. századi» [[Η λαογραφική σπουδαιότητα](#)], *Interetnikus [Οι σχέσεις]*, ό.π., Μανουήλ Γεδεών, «Ιστορία από σκυβάλων. 'Αθροισμα πρώτων. Αποικία», *Εκκλησιαστική Αλήθεια ΛΣΤ'* (1916) 114-120.

²⁰⁹ A. Balbi-Kón. Κούμας, *Γεωγραφία*, ό.π., σ.80.

²¹⁰ M. D. Peyfuss, «Aromanian Landlords», ό.π.

²¹¹ József Komáromy, «Adatok Miskolc XVII-XVIII. századi kereskedelmi viszonyaihoz» [[Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση στο Μίσκολτς τον 17ο -18ο αιώνα](#)], *A Herman Otto Muzeum Évkönyve Z'* (1968) 363-390, M. Berényi, «Colonii macedoromâne», «*Comunicările Celui*», ό.π.

²¹² Εξαιρετικής ποιότητας κρασί παραγόταν όχι μόνο στο Τοκαϊ, αλλά σε όλη την ευρύτερη περιοχή. Γνωστές γειτονικές οινοπαραγωγικές πόλεις, η οικονομία των οποίων

Η κατάληψη του Nagyvárád από τα οθωμανικά στρατεύματα στις 27 Αυγούστου 1660 σήμανε την αύξηση του ελληνικού πληθυσμού της πόλης και την τόνωση της εμπορική της κίνησης²¹⁴. Μια ακόμη ομάδα ελληνικής καταγωγής μετοίκων, προερχόμενη αυτή την φορά από το γειτονικό Debrecen, έφθασε στο Tokaj λίγα χρόνια αργότερα ως αποτέλεσμα των εντάσεων που είχαν αναπτυχθεί με το δημοτικό συμβούλιο της πόλης και έληξαν τελικά το 1683 με την ανακήρυξη του Debrecen σε ελεύθερη βασιλική πόλη²¹⁵. Ανάμεσα στην κοινωνία του Tokaj όμως και τους Έλληνες εμπόρους ανέκυψαν εντάσεις και διαξιοισμοί αρκετά σύντομα. Εξαιτίας αυτής της κατάστασης πολλοί από τους Έλληνες αναγκάστηκαν να ξαναφύγουν και να εγκατασταθούν μόνιμα στο Miskolc²¹⁶, στοιχείο που μας επιτρέπει να εικάσουμε με αρκετή ασφάλεια τη μοσχοπολιτική καταγωγή τους. Αναφορικά με τον χρονολογικό εντοπισμό της ίδρυσης της ελληνικής κομπανίας οι μελετητές δεν συμφωνούν μεταξύ τους, αφού υπάρχει μεγάλη απόσταση ανάμεσα σε όσους υποστήριξαν τη σύστασή της πριν το τέλος του 17ου αιώνα²¹⁷ και όσους την τοποθετούν στην αρχή ή ακόμη και στα μέσα του 18ου ²¹⁸.

οχειζόταν με την καλλιέργεια αμπελώνων και την πώληση κρασιού, ήταν επίσης οι Mád, Tállya, Tolcsva, Tarcal, Sárospatak και Sátoraljaújhely.

²¹³ M. Bur, «A balkáni kereskedők» [[Ο Βαλκάνιος έμπορος](#)], ό.π.

²¹⁴ I. Dobrossy, «A 17-19. századi» [[Η λαογραφική σπουδαιότητα](#)], *Interetnikus [Οι σχέσεις]*, ό.π., György Kerekes, «Görögök Kassán a XVII. században» [[Οι Έλληνες του Κόσιτσε τον 17ο αιώνα](#)], *Századok ME'/τχ.5* (1911) 366-369, L. Sasvári – G. Diószegi, «Adalékok», [[Προσθήκες](#)], L. Sasvári, «Tokaj ortodox lakóiról» [[Οι Ορθόδοξοι κάτοικοι του Τόκαϊ](#)], János Bencsik, István Orosz (επιμ.), *Tokaj. Város történeti tanulmányok [Μελέτες για την ιστορία της πόλης]*, τ. Γ', Τόκαϊ 2002, σσ. 283-299, Κων. Καρακώστα, «Πέστη-Κεσκεμέτ-Έγгер-Τόκαϊ», *Οι Μακεδόνες στη Διασπορά*, ό.π.

²¹⁵ Οι ελεύθερες βασιλικές πόλεις υπάγονταν διοικητικά απευθείας στη βασιλική αυλή. Ως προς το φορολογικό τους καθεστώς περιβάλλονταν από πολλές δασμολογικές ελαφρύνσεις. Τα διοικητικά και φορολογικά τους προνόμια καταργήθηκαν το 1870. S. Várdy, *Historical Dictionary*, ό.π., σσ.600-601.

²¹⁶ I. Dobrossy, «A görög kereskedők szerepe és jelentősége Miskolc XVIII. századi üzlethálózatában» [[Ο ρόλος και η σημασία των Ελλήνων εμπόρων στο εμπορικό δίκτυο του Μίσκολτς τον ΙΗ' αιώνα](#)], *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 1Δ' (1975) 21-32.

²¹⁷ M. Bur, «Das Raumergreifen balkanischer Kaufleute», *Bürgertum und bürgerliche*, ό.π., η ίδια, «The "Greek Company"», *Proceedings*, ό.π., Ö. Füves, «Üjabb adalékok a Tokaji görögség történetéhez» [[Καινούρια στοιχεία για την ιστορία των Ελλήνων του Τόκαϊ](#)], *Antik Tanulmányok B'* (1955) 260-261, Θεμιστοκλής Βολίδης, «Ανέκδοτος αλληλογραφία περί της Ελληνικής Κοινότητας Τόκαϊας», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* KB' (1952) 75-81.

²¹⁸ Antal Hodinka, *A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának ügye 1735-1772* [[Η εμπορική εταιρεία των Ελλήνων του Τόκαϊ και τα προνόμιά της 1735-1772](#)], Βουδαπέστη 1912, σσ.228-229, Lajos Zoltai, *Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel* [[Ο εκατόχρονος πόλεμος της πόλης Debrecen με τους Έλληνες εμπόρους](#)], Ντέμπρετσεν 1935, σσ.40-41, I.Dobrossy, «A 17-19. századi» [[Η λαογραφική σπουδαιότητα](#)], *Interetnikus [Οι σχέσεις]*, ό.π., G. Diószegi, «Hegyaljai aszúkereskedelem a XVII-XVIII. században, avagy a tokaji görög kereskedők

Σε μια συνολικότερη θεώρηση εκείνο που συνάγεται από την μελέτη της ιστορίας της πόλης είναι ότι η Ελληνική Κοινότητά συγκροτούσε μια ιδιαίτερη, διακριτή ομάδα ανάμεσα στον υπόλοιπο πληθυσμό. Η επίσημη ονομασία της ήταν «Ευγενής Κομπανία Ελλήνων του Τοκαϊ». Μοσχοπολίτες και Κοζανίτες στο μεγαλύτερο ποσοστό τους οι Έλληνες μέτοικοι διήγαν την μέγιστη ακμή τους μέσα του 18ου αιώνα, όταν είχαν στην κατοχή τους σπίτια και αμπέλια και διέθεταν σημαντικά χρηματικά ποσά²¹⁹. Ανάμεσα στους Μοσχοπολίτες που έφθασαν στο Τοκαϊ μετά την πρώτη καταστροφή της Μοσχόπολης ήταν και ο μοσχοπολίτης δάσκαλος Θεόδωρος Καβαλλιώτης.

11. Η εγκατάσταση στην ουγγρική πρωτεύουσα.

Η Πέστη, «η ωραιότερα και πολυανθρωποτέρα πόλις της Ουγγαρίας... καλλωπιζομένη και μεγαλυνομένη καθημερινώς...»²²⁰, βρισκόταν σε ένα εξαιρετικά σημαντικό γεωγραφικό σημείο της ουγγρικής γης, στο σημείο εκείνο που οι χερσαίοι οδικοί άξονες ενώνονταν με τα πλωτά τμήματα του Δούναβη²²¹. Τα προβλήματα που δημιούργησε η οθωμανική κατοχή στην πόλη²²² φάνηκαν να ξεπερνιούνται μετά το 1715, όταν Ούγγροι, Γερμανοί και Σλάβοι κυρίως παρουσιάστηκαν να διπλασιάζουν τον πληθυσμό της²²³ και να δρουν καταλυτικά στην εμπορική της ανάπτυξη και την επαφή της με το μητροπολιτικό κέντρο της Βιέννης²²⁴. Σε αυτή την πόλη οι βλαχόφωνοι και ελληνόφωνοι Έλληνες οργάνωσαν από το πρώτο τέταρτο του 18ου αιώνα την πιο δυναμική και πολυπληθή κοινότητά τους σε ολόκληρη την Ουγγαρία. Οι

tevékenységének főbb jellemzői» [Το εμπόριο κρασιού της Hegyalja τον 17^ο και 18^ο αιώνα. Τα κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής εμπορικής δραστηριότητας στο Τόκαϊ], *Partium* (Αυγ. 2008) 38-55, G. Hering, «Die griechische Handelsgesellschaft», ό.π., Σπ. Λάμπρου, «Σελίδες εκ της ιστορίας», ό.π.

²¹⁹ I. Dobrossy, «A 17-19, századi» [Η λαογραφική σπουδαιότητα], *Interetnikus* [Οι σχέσεις], ό.π., G. Kerekes, «Görögök Kassán» [Οι Έλληνες του Κόσιτσε], ό.π., G. Hering, «Die griechische Handelsgesellschaft», ό.π., G. Diószegi, «Hegyaljai aszúkereskedelem» [Το εμπόριο κρασιού της Hegyalja], ό.π.

²²⁰ A. Balbi – Κων. Κούμας, *Γεωγραφία*, ό.π., σσ.71-72.

²²¹ Σπ. Λάμπρου, «Σελίδες εκ της ιστορίας», ό.π., Krisztina Szabó, «Örökhagyók és Örökösök- Görög családok a Magyar múltból» [Διαθέτες και κληρονόμοι. Οικογένειες από το παρελθόν της Ουγγαρίας], *Görög Örökség* [Ελληνική Κληρονομιά], ό.π., σσ.72-84, Vera Bacskai, «Η συμβολή των Ελλήνων εμπόρων στην αστικοποίηση της ουγγρικής πρωτεύουσας», *Budapesti Negyed*, ό.π., 115-128, Π. Μουλλάς, «Ένας Μακεδόνας απόδημος στην Κεντρική Ευρώπη», ό.π.

²²² Για την περίοδο των οθωμανικών χρόνων της Πέστης βλ. ενδεικτικά L. Fenyvesi, «A Budai Szandzsák» [Τα σαντζάκια της Βούδας], ό.π.

²²³ Ernst von Häckel, «Der Hausbesitz im alten Pest», *Südost-Forschungen* E' /τχ. 4 (1940) 749-768.

²²⁴ S. Gyömrei, «A kereskedelmi töke» [Ο εμπορικός σχηματισμός], ό.π.

ανάγκες της πόλης για πρώτες ύλες και βαμβάκι ήταν εκείνες που έδωσαν στην ελληνική παρουσία σημαίνοντα ρόλο και μοναδική δυναμική.

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του κτηματολογίου (Adressbuch) και την απογραφή των Ορθόδοξων ιδιοκτητών σπιτιών (Extractus Domorum in Lra. Reaque. Citte. Pestiensis) που έγινε τον Ιούλιο του 1793 ²²⁵, ανάμεσα στους πιο πλούσιους και ευκατάστατους κατοίκους της πόλης ανήκαν και οι Μοσχοπολίτες Δημήτριος Αργύρης, Γεώργιος Σίνας, Δημήτριος Λύκας και Αναστάσιος Λέπωρας, οι οποίοι διέθεταν πολυτελή διώροφα σπίτια, που είχαν σχεδιάσει επώνυμοι αρχιτέκτονες της εποχής. Ενδεικτικό της οικονομικής δυναμικής των παραπάνω είναι ότι η οικία του Δ. Αργύρη κόστισε μόλις 1.000 φιορίνια λιγότερα από όσα δόθηκαν από την ελληνική κοινότητα για την αγορά του οικοπέδου ακριβώς μπροστά στο Δούναβη, στο οποίο ανεγέρθηκε ο ελληνορθόδοξος ναός. Η οικία του Δ. Λύκα αποκαλούνταν από τους κατοίκους της Πέστης «αναγεννησιακό παλάτι», στοιχείο που είχε προκαλέσει σκέψεις να μετονομαστεί η πλατεία Vörösmarty (tér) σε πλατεία Λύκα. Η οικογένεια Λύκα παρουσιάζεται ως μια από τις πιο πλούσιες οικογένειες με περισσότερα από 15 οικήματα στην κατοχή της εντός της Πέστης. Με μικρή διαφορά ακολουθούσε η οικογένεια Λέπωρα, ενώ ο Σίνας μόνο στην περιοχή Lipótváros είχε 7 σπίτια το 1840 ²²⁶. Το τέλος του 19ου αιώνα όμως και η είσοδος στον 20ο σήμανε την οριστική σχεδόν παρακμή και πτώση των περισσότερων ελληνικών οικογενειών, οι οποίες έχασαν τις περιουσίες τους ή μια μετά την άλλη. Την εποχή αυτή μόνο η οικογένεια Λύκα παρουσιάζεται να κατοικεί στο παλιό της σπίτι στην πλατεία Vörösmarty (tér)²²⁷.

Το διάστημα 1687-1848 το ελληνικό στοιχείο της πόλης αριθμούσε 248 άτομα, ποσοστό που αντιστοιχούσε περίπου στο 3% του συνολικού πληθυσμού. Όπως προκύπτει από τους δημογραφικούς καταλόγους η συντριπτική πλειονότητα των Ελλήνων, σε ένα ποσοστό που έφθανε το 93%, καταγόταν από τη Μακεδονία και την Ήπειρο και μόλις ένα 7% προερχόταν από άλλες περιοχές του κατοπινού ελλαδικού κράτους²²⁸. Η Καστοριά, η Κοζάνη, η

²²⁵ Ö. Füves, «Pesti Görög Háztulajdonosok» [Ελληνες ιδιοκτήτες σπιτιών στην Πέστη], *Antik Tanulmányok IZ'* /tχ.1 (1970) 49-54, M. Berényi, *Cultura romaneasca la Budapesta in secolul al XIX-lea*, Βουδαπέστη 2000, σσ.9-11.

²²⁶ Ö. Füves, «Pesti Görög Háztulajdonosok» [Ελληνες ιδιοκτήτες σπιτιών], ό.π., όπου και αναλυτικοί πίνακες με τα ονοματεπώνυμα των ιδιοκτητών σπιτιών στην Πέστη, τις διευθύνσεις τους καθώς και τις χρονολογίες αγοράς και πώλησης των οικιών. Βλ. επίσης M. Berényi, *Cultura romaneasca*, ό.π., σσ.11-12.

²²⁷ Ö. Füves, «Pesti Görög Háztulajdonosok» [Ελληνες ιδιοκτήτες σπιτιών], ό.π.

²²⁸ Ö. Füves, «Statisztikai adatok Pest és Buda 1687-1848 közt polgárjogot nyert görög származású lakosairól» [Στατιστικά στοιχεία των ελληνικής καταγωγής αστικών

Μοσχόπολη, η Σίπισσα, το Μοναστήρι, το Μεγάροβο, το Τύρνοβο, τα Βελεσσά, τα Ιωάννινα, η Κλεισούρα, το Μέτσοβο, οι Σέρρες και η Θεσσαλονίκη εμφανίζονται διαρκώς και στις κατά καιρούς απογραφές (Conscriptiōnes) ως οι συνηθέστεροι τόποι προέλευσης των νεοεγκατεστηθέντων²²⁹, με την βλάχικη καταγωγή των περισσότερων να είναι ιδιαίτερα εμφανής²³⁰. Από τους Μοσχοπολίτες της Πέστης διακρίνονται επίσης οι Ανδρέας Δέρρας, Ναούμ Μόσχας και Πέτρος Μοσχόνης, οι οποίοι είχαν λάβει τίτλους ευγενείας από την αψβουργική αυλή²³¹. Στη συντριπτική πλειονότητά τους οι Μοσχοπολίτες ασκούσαν το επάγγελμα του εμπόρου, ενώ υπήρχαν και αρκετές περιπτώσεις που δήλωναν «εισοδηματίες». Ανάμεσα σε αυτές διακρίνονται οι Αργύρης Δημήτριος και Αργύρης Μιχαήλ, Δέρρας Αθανάσιος, Γκίνης Νάστος και Μαλαγκέτης Ιωάννης²³².

Εκτός από την περίπτωση του Γεωργίου Σίνα, η δράση του οποίου στάθηκε ιδιαίτερα καταλυτική για την ζωή της Πέστης, καθώς πέρα από όλα τα άλλα του έργα στην Μοναρχία ανέλαβε επίσης και την ένωση της Βούδας με την Πέστη μέσω της «Γέφυρας των Αλυσίδων»²³³, αξίζει να σταθεί κανείς και στις Μοσχοπολίτικες οικογένειες των Δέρρα και Λύκα, η επιχειρηματική δράση των οποίων τις κατέστησε από τις πλέον αναγνωρισμένες και ευκατάστατες της πόλης. Η οικογένεια Δέρρα ασχολούνταν με την εμπορία υφασμάτων και τα χρήματα που κέρδιζε τα επένδυε σε ακίνητα. Ο Ναούμ Δέρρας είχε λάβει ως σύζυγό του την κόρη του πλούσιου εμπόρου της Πέστης Μοσχόνη (μειτονομάστηκε κατόπιν σε Ρορονίς), που είχε λάβει τίτλο ευγενείας από το 1784. Ο Ναούμ Δέρρας απέκτησε τίτλο ευγενείας το 1820 ως ευχαριστήρια ανταπόδοση για το άτοκο δάνειο ύψους 10.000 φιορινίων που χορήγησε στην πόλη το 1805. Μεγάλο μέρος των κεφαλαίων του επένδυσε σε ακίνητα κυρίως

πληθυσμών της Βούδας και της Πέστης που έλαβαν υπηκοότητα μεταξύ 1687 και 1848], *Antik Tanulmányok I'* (1963) 235-238, ο ίδιος, «Οι κατάλογοι των πολιτογραφηθέντων Ελλήνων», ό.π., ο ίδιος, «A Görögök állandó letelepülésének meggyorsulása Pesten (1774-1780)» [Η μόνιμη εγκατάσταση των Ελλήνων στην Πέστη (1774-1780)], *Antik Tanulmányok* ΚΓ'/τχ.1 (1976) 105-109.

²²⁹ Σπ. Λάμπρου, «Σελίδες εκ της ιστορίας», ό.π., ο ίδιος, «Επιτύμβια Ελλήνων ιδίως Μακεδόνων εν Πέστη», *Νέος Ελληνομνήμων*, Η' (1911) 462-479, Α. Παπαδριανός, «Ένα άρθρο στα Σερβοκροατικά για όλους τους Δυτικομακεδόνες και τους άλλους Έλληνες στη Βουδαπέστη (τέλη 18ου- αρχές 19ου αιώνα), *Δυτικομακεδονικά γράμματα*, Κοζάνη, 2000 σσ.284-285.

²³⁰ M. Berényi, *Cultura romaneasca*, ό.π., σσ.171-177.

²³¹ Ö. Fűves, «Die Bekanntesten», ό.π., D. Sturdza, *Grandes Familles*, ό.π., σ.186.

²³² Βλ. αναλυτικά όλα τα στοιχεία των Μοσχοπολιτών στο Ö. Fűves, «Οι κατάλογοι των πολιτογραφηθέντων Ελλήνων», ό.π., ο ίδιος, «Απογραφές των Ελλήνων παροίκων του Νομού της Πέστης», *Μακεδονικά* Ε' (1963) 124-241, Σπ. Λάμπρου, «Έρευναι εν ταις βιβλιοθήκαις και αρχείοις», ό.π., ΙΗ' (1924) 374-382, ΙΘ' (1925) 225-232.

²³³ Laszlo Csorba, «Γέφυρα, πόλη, πολιτεία», *Budapesti Negyed*, ό.π., 139-150.

στην Πέστη, την Βούδα και το Miskolc. Ο γιός του, Αν. Δέρρας εμφανίζεται ως κτηματίας και εργάστηκε ως ειρηνοδίκης και διευθυντής της Κοινοπραξίας της Γέφυρας των Αλυσίδων. Η αδελφή του, Αικατερίνη ήταν παντρεμένη με τον Γεώργιο Σίνα²³⁴.

Η οικογένεια Λύκα δραστηριοποιούνταν στο εμπόριο δερμάτων και κρασιού. Αρχικά ο Δημήτριος και στη συνέχεια ο γιος του, Αναστάσιος κατάφεραν να αποσπάσουν μεγάλα κέρδη κυρίως από τις εξαγωγές οίνου στην Πολωνία, σημαντικό τμήμα των οποίων επένδυσαν σε ακίνητα και στην κατασκευή της πολυτελούς τριώροφης οικίας τους. Ο Νικόλαος, γιος του Δημητρίου, συμμετείχε ενεργά στα ζητήματα της ελληνικής κοινότητας και είχε εκλεγεί αρκετές φορές αρχιεπιστάτης της ελληνικής εκκλησίας. Ενεπλάκη μάλιστα και στα πολιτικά πράγματα της Πέστης, υποστηρίζοντας σθεναρά την υποψηφιότητα του Pal Teleki, κατοπινού πρωθυπουργού της Ουγγαρίας, η μητέρα του οποίου καταγόταν από την ελληνική οικογένεια των Μουράτη, πλούσιων βαμβακεμπόρων της Πέστης με προέλευση από την Κοζάνη²³⁵.

Στις πλέον διακεκριμένες παρουσίες Μοσχοπολιτών της πόλης ανήκαν και αυτές του Θεοδώρου Γκίκα και του ευγενή Ναούμ Μόσχα. Οι δυο Μοσχοπολίτες έμποροι υπήρξαν στενοί φίλοι και υποστηρικτές του Ιώσηπου Μοισιόδακα, ο οποίος δεν παρέβλεπε να τους μνημονεύει πάντοτε με θερμά λόγια στα συγγράμματά του. Ιδιαίτερα για το παιδαγωγικό του έργο «Περί Παιδων Αγωγής ή Παιδαγωγία», ο Μοισιόδακας έφυγε από την Πέστη με προορισμό το εκδοτικό κέντρο της Βενετίας, μόλις έλαβε την απαιτούμενη χρηματοδότηση του εν λόγω συγγράμματος από τον Θεόδωρο Γκίκα²³⁶. Τέλος, αξίζει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά και στην περίπτωση του Κωνσταντίνου Σμολένσκη, γιού του Λεωνίδα Σμολένσκη, ο οποίος έφυγε από την Μοσχόπολη και εγκαταστάθηκε στην Πέστη, όπου και εργάστηκε ως έμπορος. Ο Κωνσταντίνος Σμολένσκης, απόφοιτος της Ανώτατης Στρατιωτικής Σχολής του Βελγίου, είχε το αξίωμα του Συνταγματάρχη όταν δόξασε με τον ηρωισμό του τον ελληνικό στρατό κατά τον ατυχή ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 ²³⁷.

Οι Έλληνες έμποροι της Πέστης κατάφεραν να αναλάβουν υπό την κηδεμονία τους σχεδόν ολόκληρη την εμπορική δραστηριότητα της πόλης και

²³⁴ K. Szabó, «Örökhagyók és Örökösök» [Διαθέτες και κληρονόμοι], *Görög Örökség [Ελληνική Κληρονομιά]*, ό.π., V. Bacsikai, «Η συμβολή των Ελλήνων εμπόρων», ό.π., D. Sturdza, *Grandes Familles*, ό.π., σ.180.

²³⁵ K. Szabó, «Örökhagyók és Örökösök» [Διαθέτες και κληρονόμοι], *Görög Örökség [Ελληνική Κληρονομιά]*, ό.π.

²³⁶ Π. Κιτρομηλίδης, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ*, ό.π., σσ.123-124.

²³⁷ Γ. Λυριτζής, *Αι μακεδονικά κοινοτήτες της Αυστροουγγαρίας*, ό.π., σ.56.

να συμβάλλουν καθοριστικά στην ανάπτυξη της ντόπιας αστικής τάξης και του μερκαντιλιστικού πνεύματος²³⁸. Ενδεικτικό είναι ότι στη δεκαετία του 1770 αντιπροσώπευαν το 70% όλων των εμπόρων της Πέστης και αποτελούσαν τα 2/3 των μελών του εμπορικού συλλόγου της²³⁹. Εκτός από την εμπορική όμως, ανέπτυξαν και έντονη φιλανθρωπική δραστηριότητα στην πόλη, η οποία άλλοτε έφερε έναν «εθνικό» χαρακτήρα, καθώς εκδηλωνόταν μέσα από το ενδιαφέρον τους για την θεμελίωση ναού και σχολείων, την βοήθεια των αναξιοπαθούντων μελών της κοινότητας, ενώ άλλοτε στρεφόταν προς την χώρα υποδοχής και εκδηλωνόταν μέσα από την σύσταση ιδρυμάτων και την κατασκευή κοινωφελών έργων σε αυτή²⁴⁰. Ειδικότερα για την παροχή βοήθειας προς τα αναξιοπαθούντα μέλη της κοινότητας υπάρχει μια πληθώρα εγγράφων τόσο στο αρχείο του Ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, όσο και στο Δημοτικό Αρχείο Βουδαπέστης (Budapest Főváros Levéltára), στα οποία παρουσιάζονται άτομα να ζητούν την οικονομική βοήθεια της κοινότητας, εξαιτίας της ένδειας στην οποία βρίσκονταν. Οι επιστολές εμφανίζουν τα άτομα αυτά να περιβάλλουν την κοινότητα με ικετευτικές εκφράσεις και χαρακτηρισμούς όπως «Τιμιωτάτην και φιλάνθρωπον», «Τιμιωτάτη και ένδοξος», «Ευγενή και θεοφρούρητο». Οι εκφράσεις αυτές μάλιστα επαναλαμβάνονται πολλές φορές μέσα στο κείμενο και ξεχωρίζουν αμέσως καθώς είναι γραμμένες με πολύ έντονα γράμματα. Οι αιτούντες παρακαλούν τις περισσότερες φορές «μετά δακρύων» και εύχονται στον Θεό να «...ανταμείψει (ενν. την κοινότητα) εκατονταπλασίως εις ταύτην και εις την μέλλουσαν ζωήν»²⁴¹.

Στις 18 Απριλίου 1788 οι βλαχόφωνοι και ελληνόφωνοι Έλληνες της Πέστης, οι οποίοι ως τότε εκκλησιάζονταν στον σερβικό ναό (Szerb Templom), ζήτησαν την απόσχισή τους από το σερβικό ορθόδοξο ποιμνιο και την δημιουργία δικής τους εκκλησίας. Το έγγραφο της αίτησής τους υπογράφηκε από 125 οικογενειάρχες, ανάμεσα σε αυτούς και όλοι οι Μοσχοπολίτες, για λογαριασμό των 521 μελών τους και στη συνέχεια κατατέθηκε στο

²³⁸Ö. Füves, «A Görög kereskedők bevándorlása» [Οι Έλληνες έμποροι], ό.π., Μ. Bur, «Das Raumergreifen balkanischer Kaufleute», *Bürgertum und bürgerliche*, ό.π.

²³⁹ V. Bacskai, «Η συμβολή των Ελλήνων εμπόρων», ό.π.

²⁴⁰ Βλ. ενδεικτικά Β. Θεοδώρου, «Ευεργετισμός», ό.π.

²⁴¹ Στο Αρχείο του Ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Βουδαπέστη (A budapesti Nagyboldogasszony Magyar Ortodox templom archívum) και στο Δημοτικό Αρχείο της Βουδαπέστης (Budapest Főváros Levéltára) υπάρχουν πολλές και αχρονολόγητες επιστολές σε διάφορους φακέλους. Βλ. επίσης και τις χρονολογημένες Β. F. L., 18 Δεκεμβρίου 1827, 10 Ιουλίου 1838. (Β. F. L., από τα αρχικά γράμματα του Αρχείου).

Τοποτηρητικό Συμβούλιο (Helytartó Tanácshoz) προς κρίση²⁴². Στις 27 Νοεμβρίου 1789 το Συμβούλιο εξέδωσε απόφαση με την οποία παραχωρούσε στους Έλληνες της πόλης την άδεια οικοδόμησης του δικού τους ναού, με τον όρο να καταθέσουν πρώτα τον προϋπολογισμό και τα αρχιτεκτονικά σχέδια. Ο Μοσχοπολίτης Δημήτριος Αργύρης, το πιο ευκατάστατο οικονομικά μέλος της ελληνικής κοινότητας εκείνο το διάστημα, μαζί με άλλους πέντε εμπόρους συγκέντρωσαν 20.150 φιορίνια, τα οποία και έδωσαν για την αγορά του οικοπέδου που βρίσκεται σήμερα η ελληνική εκκλησία.

Με σχετικό έγγραφο που υπογράφηκε στις 17 Νοεμβρίου 1790 η «συναθείσα των Ρωμαίων αδελφότης» αποφάσισε τη σύσταση δωδεκαμελούς συμβουλίου που θα αναλάμβανε την επιτοασία των ζητημάτων της κοινότητας και σε αυτό παραχωρούσε την πληρεξουσιότητα να λαμβάνει κάθε απόφαση που απαιτείται. Σε αυτό το δωδεκαμελές συμβούλιο εντοπίζονται τα ονόματα των Μοσχοπολιτών Ν. Δέρρα, Μ. Αργύρη και Ν. Αργύρη²⁴³. Μετά από δύο χρόνια προσπαθειών η ελληνική κοινότητα της πόλης ξεκινούσε την οικοδόμηση της δικής της εκκλησίας δίπλα στο Δούναβη, στην πλατεία (tér) Ρετόφι²⁴⁴. Το 1791 τοποθετήθηκε ο θεμέλιος λίθος του ναού, ο οποίος είναι αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου (Nagyboldogasszony)²⁴⁵. Οι πρώτοι επίτροποι του ήταν οι Μοσχοπολίτες Δημ. Αργύρης και Νικ. Βικέλλας. Οι συνολικές δαπάνες για την ανέγερση της εκκλησίας έφθασαν τα 110.000 φράγκα. Εκτός από τον Δημ. Αργύρη στους μεγάλους ευεργέτες του ναού ανήκουν η Σοφία Λύκα και ο Αλέξανδρος Λέπωνας, Μοσχοπολίτες και οι δυο στην καταγωγή²⁴⁶.

²⁴² Ö. Füves, «A Pesti görögök önállóságért folytatott harca 175 évvel ezelőtt» [Ο αγώνας των Ελλήνων της Πέστης για την ανεξαρτησία τους πριν 175 χρόνια], *Antik Tanulmányok* ΙΑ' (1964) 127-132, ο ίδιος, «A Pesti Görögök küzdelme a teljes önállóság kivívásáért» [Ο αγώνας των Ελλήνων της Πέστης για την απόκτηση πλήρους αυτονομίας στις δραστηριότητές τους], *Antik Tanulmányok* ΙΕ' (1968) 261-263, ο ίδιος, «A Pesti görög templom építéstörténete» [Η κατασκευή της ελληνικής εκκλησίας της Πέστης], *Építés-Építészettudomány Z' /τχ.1-2* (1975) 153-170.

²⁴³ Αρχείο Ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Βουδαπέστη, 17 Νοεμβρίου 1790. Στο εξής η αρχαιακή παραπομπή θα σημειώνεται Α.Κ.Θ.Β.

²⁴⁴ Σπ. Λάμπρου, «Ερευναι εν ταις βιβλιοθήκαις και αρχειοις», *Νέος Ελληνομνήμων* ΙΖ' (1923) 113-139, Ö. Füves, «A Pesti görögök önállóságért» [Ο αγώνας των Ελλήνων της Πέστης], ό.π., ο ίδιος, «A Pesti Görögök küzdelme» [Ο αγώνας των Ελλήνων της Πέστης], ό.π., ο ίδιος, «A Pesti görög templom» [Η κατασκευή της ελληνικής εκκλησίας], ό.π.

²⁴⁵ E. Horvath, «Η 150ετηρίς», ό.π., Μ. Γεδεών, «Ιστορία από σκυβάλων», ό.π., 105-112

²⁴⁶ Σπ. Λάμπρου, «Σελίδες εκ της ιστορίας», ό.π., Φ. Κιλιπίρης, «Μοσχοπολίτες έμποροι στη Βενετία», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π., Γρ. Γώγος, «Η εν Πέστη της Ουγγαρίας», ό.π.

Επίσης ο Μοσχοπολίτης Δημήτριος Λύκας αφιέρωσε στο ναό πολυτελή κρυστάλλινο πολυέλαιο και ο Βρέττας Γεώργιος Παπαναούμ με προσωπικά του έξοδα κατασκεύασε και τοποθέτησε στον ναό χάλκινο πολυέλαιο²⁴⁷. Αξιόλογες εισφορές προσέφεραν και οι Μοσχοπολίτες Γ. Χριστοδούλου, Γ. Μπογιατζής, Α. Γκίνας, Δ. Αργυρίου και Ν. Μέσκας. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι από τα 32.454 φλουριά που συγκεντρώθηκαν από τον πρώτο έρανο εισφορών τα 26.000 δόθηκαν από Μοσχοπολίτες. Τότε είχαν συνδράμει χρηματικά 300 οικογένειες, εκ των οποίων οι 177 ήταν από την Μοσχόπολη, ενώ διαρκώς στους κατάλογους των συνδρομητών συναντά κανείς μοσχοπολίτικα ονόματα²⁴⁸. Δίπλα στην ελληνορθόδοξη εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου λειτουργούσαν το ελληνικό σχολείο²⁴⁹ με τη βιβλιοθήκη²⁵⁰ του, το ιατρείο και το γραφείο της κοινότητας.

Η ολοκλήρωση των εργασιών του ναού σηματοδότησε μια περίοδο έντονων τριγμών στον δομικό πυρήνα της ελληνικής κοινότητας. Τα προβλήματα ξεκίνησαν, όταν οι βλαχόφωνοι ζήτησαν να περιληφθεί στην επίσημη ονομασία της κοινότητας ο επιθετικός προσδιορισμός που δήλωνε την γλωσσική τους ιδιαιτερότητα και παράλληλα να ξεκινήσουν οι απαραίτητες διαδικασίες για τον διορισμό Βλάχου ιερέα και ψάλτη στο ναό²⁵¹. Με σκοπό να μην λάβει περαιτέρω έκταση, οι ελληνόφωνοι δέχθηκαν να αλλάξει η επίσημη ονομασία της κοινότητας και από «Γραικοβλαχική Κοινότητα» να μετονομασθεί σε «Κοινότητα Γραικών και Βλάχων». Η αλλαγή της “Graeca Valachica Communitas” σε “Graeca et Valachica Communitas” συνοδεύτηκε και από το δεύτερο αίτημα των βλαχόφωνων, τον διορισμό δηλαδή Βλάχου ιερέα, ο οποίος, όμως, θα λειτουργούσε στην ελληνική γλώσσα. Όλα αυτά συμφωνήθηκαν και υπογράφηκαν στις 9 Νοεμβρίου 1802 μέσα από την ιδρυτική πράξη της

²⁴⁷ Σπ. Λάμπρου, «Έρευνα εν ταις βιβλιοθήκαις και αρχείοις», *Νέος Ελληνομνήμων* ΙΖ' (1923) 113-139, όπου και κατάλογος με τις χρηματικές ευεργεσίες κάποιων ατόμων για την εκκλησία.

²⁴⁸ Α.Κ.Θ.Β., 21 Ιανουαρίου 1791, 20 Ιουνίου 1791, 19 Μαρτίου 1792, 10 Μαΐου 1794. Βλ. επίσης Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ό.π., σ.140.

²⁴⁹ Ö. Fűves, «A Pesti Görög-Román iskolák» [[Τα ελληνο-ρουμανικά σχολεία της Πέστης](#)], *Magyar pedagógia* Α'-Β' (1971) 134-138. Αναλυτικά τα ονόματα όλων των δασκάλων και τα χρόνια της διδασκαλίας τους στα δύο σχολεία στο Ö. Fűves, «A Pesti Görögök iskolái» [[Τα σχολεία των Ελλήνων της Πέστης](#)], *Antik Tanulmányok* Κ' / τχ. 1 (1973) 98-104.

²⁵⁰ Τ. Γριτσόπουλος, *Γεώργιος Ζαβίρας, Ο Σιατιστεύς Θεράπων του Λόγιου Ερμού και του Κεδρώου, Πνευματικοί άνδρες της Μακεδονίας κατά την Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1972, σσ.135-184, Γρ. Γώγος, «Η εν Πέστη της Ουγγαρίας», ό.π., Ε. Horvath, *Η ζωή και τα έργα*, ό.π., σ.11, 14-22, Ö. Fűves, «Zavirasz György végrendelete» [[Η διαθήκη του Γεωργίου Ζάβειρα](#)], *Antik Tanulmányok* ΙΕ' / τχ.1 (1968) 90-93.

²⁵¹ Β. Σειρηνίδου, «Βαλκάνιοι Έμποροι στην Αψβουργική Μοναρχία», *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός*, ό.π.

Ελληνικής και Βλαχικής Κοινότητας (Griechen und Wallachen)²⁵². Στο αρχείο του Ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου σώζεται επιστολή αυτού του μήνα, μέσα από την οποία δηλώνεται η αναγκαιότητα να υπάρχει και δεύτερος ιερέας «Βλάχος Μακεδόνας», όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται.

Η ίδια επιστολή αναφέρει επίσης ότι οι δυο ιερείς θα πρέπει να συνεργάζονται αρμονικά μεταξύ τους και να λειτουργούν αγαπημένοι, λύνοντας τις διαφορές που θα προέκυπταν, ενώ σχετικά με το αξίωμά τους χαρακτηρίζονται ως «ισοδύναμοι»²⁵³. Εκείνο ωστόσο που παρατηρείται, μέσα από το τεταμένο κλίμα που δημιουργήθηκε, είναι ότι ποτέ δεν τέθηκε επίσημα ζήτημα απόσχισης της μιας ή της άλλης πλευράς από τον οργανικό ιστό της κοινότητας και επομένως της δημιουργίας δύο διαφορετικών κοινοτικών σχηματισμών, παρόλο που κάποιες φορές οι διαφωνίες είχαν λάβει ακραίες διαστάσεις²⁵⁴. Η έκρυθμη κατάσταση στο εσωτερικό της κοινότητας φάνηκε να εκτονώνεται μόλις το 1821 με ένα διάταγμα της αυτοκρατορικής αυλής που προέβλεπε η τέλεση των ιερών ακολουθιών να γίνεται στην εκκλησία και στις δύο γλώσσες (βλαχική και ελληνική), σε διαφορετικές φυσικά ώρες²⁵⁵.

²⁵² Ö. Fűves, «Gründungsurkunde der Griechischn gemeinde in Pest aus dem jahre 1802», *Μακεδονικά* ΙΑ' (1971) 335-341.

²⁵³ Α.Κ.Θ.Β., 9 Νοεμβρίου 1802.

²⁵⁴ Ö. Fűves, «Gründungsurkunde», ό.π.

²⁵⁵ G. Hering, «Der Konflikt zwischen Griechen und Walachen», *Dimensionen griechischer Literatur*, ό.π. Βλ. ενδεικτικά τα όσα υποστηρίχτηκαν από τους Ρουμάνους ιστορικούς στο Μ. Berényi, «Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea», Maria Berényi (επιμ.), «Comunicările Celui de al vi-lea simpozion al cercetătorilor Români din Ungaria», *Simpozion*, I.C.R.U., Γιούλα 1997, σσ.2-38.

Η Κοινότητα του Miskolc

1. Η εγκατάσταση των Μοσκοπολιτών στο Miskolc και η συμβολή τους στην καθημερινή ζωή της πόλης.

Οι μετοικεσίες των βλαχόφωνων Ελλήνων στο Miskolc λίγο πριν την έναρξη του 18ου αιώνα αποτελούν ένα από τα πιο γνωστά κεφάλαια της διασποράς αυτής της περιόδου στα εδάφη του Στέμματος του Αγίου Στεφάνου. Η πόλη από το πρώτο τέταρτο του 18ου αιώνα άρχισε να μεταστρέφει εμφανώς την κοινωνική και οικονομική της εικόνα και να γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη ως κέντρο εμπορίας οίνου σε ολόκληρη την περιοχή του Tokaj, εκμεταλλεζόμενη τα πλεονεκτήματα που της παρείχε η γεωγραφική της θέση¹. Καθώς εκτείνεται στα εδάφη εκείνα που τα ορεινά τμήματα ενώνονται με τα πεδινά, το Miskolc κατάφερε να αναδείξει και να εκμεταλλευτεί το γεωγραφικό του προνόμιο και στηριζόμενο σε αυτό να αναδειχθεί σε σημαίνοντα εμπορικό διαμετακομιστικό σταθμό. Όπως και πολλές άλλες πόλεις της Ουγγαρίας έτσι και το Miskolc βίωσε έντονα στην οικονομική του ζωή τον αντίκτυπο των εκθροπραξιών που έλαβαν χώρα εξαιτίας του πολέμου της πολωνικής διαδοχής (1733-1735) και λίγα χρόνια αργότερα της αυστριακής διαδοχής (1740-1748). Το παλαιό, οικονομικά εύρωστο στρώμα των ευγενών γαιοκτημόνων και εμπόρων της πόλης –διακρίνονται οι οικογένειες των Dóry, Négyesi, Szepessy, Borsy, Bűk και Balla- αν και εμφανώς συρρικνωμένο, προσπαθούσε με κάθε μέσο να εκμεταλλευτεί τις δυνατότητες που του προσφέρονταν για την απόκτηση κέρδους. Παρά τις φιλότιμες προσπάθειες όμως που κατέβαλε αναγκάστηκε να παραδώσει τη θέση του στο νεοαφιχθέν και πολλά υποσχόμενο στρώμα των Ελλήνων εμπόρων που εγκαταστάθηκαν στην πόλη².

Σχετικά με τους ελληνικής καταγωγής υπηκόους του Σουλτάνου που έφτασαν στο Miskolc πολλά και ενδιαφέροντα στοιχεία συνάγονται από τους καταλόγους των απογραφών που διενεργήθηκαν στην περιοχή το υπό μελέτη διάστημα, ενώ εξαιρετικά διαφωτιστικό για την οργάνωση της ελληνικής

¹ M. D. Peyfuss, «Aromanian Landlords», ό.π. Για το δίπολο γεωγραφίας-οικονομίας και για το πώς αυτό καθορίζει την οικονομική ανάπτυξη και πολλές φορές την ιστορική εξέλιξη μιας περιοχής έχει γίνει ήδη αναφορά, ωστόσο βλ. ενδεικτικά A. Clark, «Geographical Change», ό.π.

² J. Komáromy, «Az első Miskolci vendégfogadók» [[Τα πρώτα πανδοχεία του Μίσκολτς](#)], *A Miskolci Herman Otto Múzeum Közleményei* Γ' (1956) 48-53, ο ίδιος, «Adatok Miskolc XVII-XVIII.» [[Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση](#)], ό.π.

κοινότητας είναι το σωζόμενο αρχείο της, που φυλάσσεται στην πόλη³. Σε αυτά τα αρχειακά τεκμήρια ο μελετητής μπορεί να συγκεντρώσει πληροφορίες αναφορικά με τον τόπο προέλευσης των μετοικεσθέντων, την οικογενειακή τους κατάσταση, την ηλικία, το φύλο τους και τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες. Όπως προκύπτει λοιπόν από τα συγγρικά τεκμήρια η πρώτη εγκατάσταση των βλαχόφωνων και ελληνόφωνων Ελλήνων στα εδάφη του Miskolc υπολογίζεται στα τέλη του 17ου αιώνα. Ο Károly Barna, στο σύντομο έργο του για την ελληνική κοινότητα σημείωσε ότι σε έναν φορολογικό κατάλογο της πόλης με χρονολογία 1692 εμφανίζεται ένας έμπορος ονόματι Dániel Görög, δηλαδή Δανιήλ ο Έλληνας⁴. Ωστόσο, όπως συνεχίζει ο Barna, επόμενη γραπτή μαρτυρία, που να δηλώνει ελληνική εγκατάσταση στην πόλη δεν υπάρχει πριν το 1711.

Ο István Dobrossy όμως υποστήριξε ότι ελληνικής καταγωγής έμποροι ζούσαν στο Miskolc ήδη από το 1668, πολύ νωρίτερα δηλαδή από την χρονολογία του Barna⁵. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγήθηκε εξαιτίας μιας σειράς εγγράφων του ίδιου έτους, τα οποία κάνουν λόγο για τις στενές εμπορικές επαφές που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ των πόλεων Tokaj και Miskolc. Πιο συγκεκριμένα, πρωτόκολλο της πόλης του Miskolc αναφέρει πως το 1668 «...ένας άνθρωπος με το όνομα János Tokaji Némethi, έμπορος του Tokaj...το έντιμο Συμβούλιο του παραχώρησε το δικαίωμα να στήσει σκηνή στο πανηγύρι»⁶. Όπως υποστήριξε ο Dobrossy το έγγραφο αυτό, καθώς και τα αντίστοιχα των ίδιων χρόνων έχουν πολύ μεγάλη σημασία, αν αναλογιστεί κανείς ότι το παραχωρητήριο προνομίων, πάνω στο οποίο βασίστηκε η εμπορική παρουσία των Ελλήνων στην Ουγγαρία εκδόθηκε μόλις έναν χρόνο νωρίτερα, το 1667. Οι εν λόγω χρονολογίες αποκτούν ακόμη μεγαλύτερη βαρύτητα αν συσχετιστούν με κάποια γεγονότα που συνέβαιναν τότε στο Debrecen και το Tokaj.

³ Το αρχειακό υλικό που αφορά στην πόλη του Miskolc υπάγεται στο γενικότερο Αρχείο των Κομιτάτων Borsod - Abauj – Zemplén. Η εν λόγω αρχειακή συλλογή βρίσκεται στο κτήριο του κρατικού αρχείου της πόλης (Miskolci állami Levéltár /Miskolc város leveltara). Τα έγγραφα που αφορούν στην ελληνική κοινότητα (Miskolci görög kompania iratai) είναι πλήρως ταξινομημένα κατά θεματικές ενότητες, ενώ οι γλώσσες με τις οποίες έρχεται σε επαφή ο μελετητής τους είναι η ελληνική, η λατινική και η γερμανική της περιόδου εκείνης. Σχετικά με το περιεχόμενο του αρχείου βλ. το άρθρο του Ίκαρου Μαντούβαλου, «Miskolc-Sátorajújhely-Bουδαπέστη. Αναζητώντας τα ίχνη της ελληνικής εμπορικής διασποράς στην Ουγγαρία», *Εώα και Εσπέρια Ζ'* (2007) 335-365.

⁴ I. Dobrossy, «A görög kereskedők szerepe» [[Ο ρόλος και η σημασία των Ελλήνων εμπόρων](#)], ό.π.

⁵ Ό.π.

⁶ Ό.π.

Όπως ήδη σημειώθηκε οι μακροχρόνιες συγκρούσεις ανάμεσα στους Έλληνες και το δημοτικό συμβούλιο του Debrecen⁷ τελείωσαν μόλις το 1683 με την ανακήρυξη της πόλης σε ελεύθερη βασιλική (mezőváros)⁸. Μέχρι τότε όμως πολλοί Έλληνες αναγκάστηκαν να μετεγκατασταθούν στο Tokaj, το οποίο κατείχε ήδη σημαντική θέση στο διαμετακομιστικό εμπόριο, ενώ ένας μικρός αριθμός τους κατέφυγε στο Miskolc⁹, του οποίου ο εμπορικός ρόλος ήταν σαφώς μικρότερος. Και στο Tokaj όμως, όπως φάνηκε, δεν έλειψαν τα προβλήματα και οι προστριβές με την τοπική κοινωνία, γεγονός που ώθησε εκ νέου τους ελληνικής καταγωγής μετοίκους να αναζητήσουν αλλού καταφύγιο. Οι περισσότεροι τότε οδηγήθηκαν στο Miskolc, το οποίο μπορούσε να υποσχεθεί μεγαλύτερες δυνατότητες πλουτισμού μετά την ανακήρυξή του σε αυτοκρατορικό κτήμα και την παραχώρηση των εμπορικών προνομίων από τον βασιλιά Rákóczy το 1667 ¹⁰.

Ο Dobrossy εντόπισε ξανά ελληνικό στοιχείο σε επίσημο έγγραφο του Miskolc δυο χρόνια μετά το 1692 και τον Dániel Görög του Barna. Όπως λοιπόν αναφέρει ο Dobrossy στα δημοτικά πρακτικά της πόλης του 1694 σημειώνεται ότι εκλάπη το άλογο ενός Έλληνα εμπόρου στην επαρχιακή οδό Szikszótól-Forró (Σίκσο-Φόρρο)¹¹. Από την πλευρά του ο ιστορικός József Komáromy δεν αναφέρει τίποτα από όλα αυτά στις μελέτες του και χρονολογεί την άφιξη των Ελλήνων στο Miskolc μεταξύ των ετών 1714-1720 ¹². Η αιτία που οδήγησε τον Komáromy στο να χρονολογήσει τις πρώτες ελληνικές εγκαταστάσεις στην πόλη αρκετά χρόνια μετά το πέρασμα στον 18ο αιώνα θα πρέπει να αναζητηθεί μάλλον στα αντικειμενικά προβλήματα που προκύπτουν

⁷ Το Debrecen, η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της Ουγγαρίας, γνωστή και ως «Καλβινιστική Ρώμη», ανακηρύχτηκε σε ελεύθερη βασιλική πόλη (libera et regia civitas) εξαιτίας της σημαντικής γεωγραφικής της θέσης. Καθώς βρισκόταν στο σημείο εκείνο όπου η Τρανσυλβανία συνόρευε με την αυτοκρατορική και την οθωμανική Ουγγαρία, η πόλη κατάφερε να αποσπάσει διοικητικά προνόμια και πολύ σύντομα να αναδειχθεί σε σπουδαίο κέντρο εμπορίου, γεωργίας και κτηνοτροφίας. S. Várdy, *Historical Dictionary*, ό.π., σσ.238-239, A. Balbi-Kón. Κούμας, *Γεωγραφία*, ό.π., σ.74.

⁸ «Mezőváros» ονομάζονταν οι κωμοπόλεις εκείνες που απολάμβαναν ένα ποσοστό αυτονομίας, την οποία είχαν και οι περιτειχισμένες πόλεις. S. Várdy, *Historical Dictionary*, ό.π., σσ.532-533.

⁹ I. Dobrossy, «A 17-19. századi» [*Η λαογραφική σπουδαιότητα*], *Interetnikus* [*Οι σχέσεις*], ό.π., Ö. Füves, «A Magyarországi Görög telepesek» [*Οι Έλληνες έποικοι*], ό.π.

¹⁰ I. Dobrossy, «A görög kereskedők szerepe» [*Ο ρόλος και η σημασία των Ελλήνων εμπόρων*], ό.π., L. Sasvári- G. Diószegi, «A XVII-XIX. századi» [*Τα κύρια χαρακτηριστικά*], *Görög Örökség* [*Ελληνική Κληρονομιά*], ό.π., σσ.43-64.

¹¹ I. Dobrossy, «A görög kereskedők szerepe» [*Ο ρόλος και η σημασία των Ελλήνων εμπόρων*], ό.π.

¹² J. Komáromy, «Az első Miskolci vendégfogadók» [*Τα πρώτα πανδοχεία του Μίσκολτς*], ό.π., ο ίδιος, «Adatok Miskolc XVII-XVIII.» [*Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση*], ό.π.

από τον εξουγγρισμό των ελληνικών ονομάτων, καθώς επίσης και από το γεγονός ότι πολύ συχνά τα ονόματα που εντοπίζονται στις πηγές δεν ανταποκρίνονται στα πραγματικά ονόματα των ατόμων, αλλά παραπέμπουν είτε στην εθνική τους καταγωγή, είτε σε κάποια προσωπογραφικά-εξωτερικά γνωρίσματα που είχαν.

Πιο συγκεκριμένα λοιπόν ο Komáromy υποστήριξε ότι κατά τη δεκαετία του 1710 και κάτω από την ηγεσία των Görgö Pál (Έλληνας Παύλος) και Görgö Tamás (Έλληνας Θωμάς) οι Έλληνες έμποροι, παράτολμοι και με σημαντικό κεφάλαιο στη διάθεσή τους, διακινούσαν τα εμπορεύματά τους στη Λειψία και τη Βιέννη και από εκεί, μέσω του Miskolc έφθαναν στη Μοραβία. Ανάμεσα στα διακινούμενα προϊόντα μπορεί κανείς να διακρίνει χρυσά νήματα, μετάξι, ερυθρές βαφές, δέρματα, κουβέρτες, υφασμάτινα διακοσμητικά και πλεκτά. Το κέρδος των Ελλήνων αυξανόταν όλο και περισσότερο καθώς οι ποσότητες των εμπορικών τους ειδών συνεχώς γίνονταν μεγαλύτερες. Η συσσώρευση σημαντικού εμπορικού κεφαλαίου στα χέρια των Ελλήνων, πραγματικότητα η οποία την περίοδο αυτή χαρακτηρίζει την οικονομική ζωή της πόλης, είχε ως συνέπεια τον οικονομικό μαρασμό πολλών ντόπιων επαγγελματιών, σε μια κοινωνία που μαστιζόταν ήδη από την οικονομική ανέχεια.

Ενδεικτική της οικονομικής κατάστασης της πόλης είναι η εικόνα που προκύπτει από ένα ρυθμιστικό φορολογικό έγγραφο του νομού Borsod και αφορά στο έτος 1695. Σύμφωνα με το έγγραφο υπήρχαν τέσσερις κατηγορίες επαγγελματιών και με βάση αυτές γινόταν και η φορολόγησή τους. Στην πρώτη κατηγορία υπήρχαν οι κρεοπώλες, οι τσαγκάρηδες και οι υφαντουργοί. Στην δεύτερη κατηγορία βρίσκονταν οι κατασκευαστές αμαξών και οι σιδεράδες, την επόμενη ομάδα απάρτιζαν οι χτίστες, οι τορναδόροι, οι επιπλοποιοί και οι καλαθάδες και στην τέταρτη επαγγελματική κατηγορία εντάσσονταν οι κατασκευαστές μπότας, οι γουναράδες, οι ραφτάδες και οι κατασκευαστές κουμπιών. Οι τέσσερις αυτές επαγγελματικές ομάδες αντικατόπτριζαν με την ίδια σειρά και την οικονομική δυναμική των μελών τους και επομένως την ιεραρχία που υπήρχε στην κοινωνία της πόλης. Σχετικά με την φορολόγησή τους δεν λαμβάνονταν υπ' όψη μόνο τα έσοδα από το επάγγελμά τους, αλλά συνυπολογίζονταν και τα αμπέλια, καθώς και τα ζώα που είχαν στην διάθεσή τους. Οι περισσότεροι επαγγελματίες εργάζονταν μόνοι τους, χωρίς να απασχολούν άλλα άτομα ως εργατικό δυναμικό και ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες, οι οποίες με τον τρόπο που λειτουργούσαν εμπόδιζαν σημαντικά την ανάπτυξη των μελών τους. Με πλήρη την απουσία του βιοτεχνικού τομέα, η

οικονομική ζωή του Miskolc βασιζόταν αποκλειστικά στην χειρωνακτική και αγροτική εργασία. Τα αγροτικά προϊόντα που καλλιεργούνταν ήταν εξαιρετικά περιορισμένα και περιλάμβαναν εκτός από τα αμπέλια, σιτάρι, κριθάρι, βρώμη, λυκίσκο, κρεμμύδια και λάχανα¹³.

Βυρσοδέψες, υποδηματοποιοί, βαρελοποιοί, κατασκευαστές αμαξών, υφαντές, ράφτες προσπάθησαν στην αρχή να αντιδράσουν με κάθε μέσο, και κυρίως μέσω των συντεχνιών τους, απέναντι στην νέα αυτή κατάσταση, ωστόσο η οικονομική κρίση, στην οποία περιέρχονταν όλο και πιο βαθιά, δεν τους επέτρεψε να συνεχίσουν για πολύ τον αγώνα τους. Όσο για τους αγρότες, αυτοί αναγκάστηκαν να φύγουν από την πόλη και να κατευθυνθούν σε περιοχές της περιφέρειας. Οι μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές αντιθέσεις που εμφανίστηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα στην πόλη του Miskolc ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς κατοίκους του αποτυπώνονται ανάγλυφα σε πολλά συγγρικά κείμενα της εποχής εκείνης. Τα μεταξωτά υφάσματα και οι περίτεχνα διακοσμημένες ενδυμασίες των πλούσιων εμπόρων και βιοτεχνών έρχονταν σε καταφανή αντίθεση με τα τρύπια και λινά ρούχα των φτωχών, που συγκεντρώνονταν στους κεντρικούς δρόμους της πόλης σε αναζήτηση και της πιο φθηνής εργασίας. Μιας πόλης που στο ξεκίνημα του 18ου αιώνα αριθμούσε περίπου 4.000-5.000 κατοίκους, ενώ στο τέλος του ίδιου αιώνα ο πληθυσμός της είχε φθάσει τις 15.000 ¹⁴.

Η εγκατάσταση και η επικράτηση των Ελλήνων στην οικονομική ζωή του Miskolc συνέβη σταδιακά και παράλληλα με την εξασφάλιση όλων εκείνων των δεδομένων που μπορούσαν να εγγυηθούν την οικονομική τους πρόοδο και ανέλιξη. Η πρωταρχική τους κίνηση φαίνεται να ήταν η απόκτηση των δικαιωμάτων ενοικίασης των προσοδοφόρων καπηλειών, τα οποία βρίσκονταν κάτω από το ιδιοκτητικό καθεστώς της πόλης¹⁵. Η οικονομική ανέχεια όμως που έπληττε το Miskolc, το οποίο πολύ συχνά αντιμετώπιζε δυσκολίες πληρωμής, οδήγησε πολλούς από τους Έλληνες μετοίκους στην απόφαση να το

¹³ J. Komáromy, «A Pataky-Gerga üzleti társasszerződés 1778-ból» [[Το Εμπορικό συνεταιριστικό συμβόλαιο του Pataky-Gerga από το 1778](#)], *A Herman Otto Múzeum évkönyve* H' (1969) 285-339, όπου σημειώνεται αναλυτικά και το ποσό της φορολογίας που προβλεπόταν για κάθε είδος.

¹⁴ J. Komáromy, «Az első Miskolci vendégfogadók» [[Τα πρώτα πανδοχεία του Μίσκολτς](#)], ό.π., T. Faragó, «A város népessége» [[Ο πληθυσμός της πόλης](#)], Faragó Tamás (επιμ.), *Miskolc Története III/1 1702-1847-ig*. [[Ιστορία του Μίσκολτς III/1 1702-1847](#)], Μίσκολτς 2000, σσ.151-231.

¹⁵ J. Komáromy, «Az első Miskolci vendégfogadók» [[Τα πρώτα πανδοχεία του Μίσκολτς](#)], ό.π., I. Dobrossy, «A 17-19. századi» [[Η λαογραφική σπουδαιότητα](#)], *Interetnikus* [[Οι σχέσεις](#)], ό.π.

δανειοδοτήσουν. Σε αντιστάθμισμα αυτής τους της ενέργειας η δημοτική διοίκηση τους παρέσχε βοήθεια ώστε να αποκτήσουν πιο γρήγορα άδειες ενοικίασης καταστημάτων μέσα στην πόλη¹⁶. Οι διασυνδέσεις των Ελλήνων με άτομα της δημόσιας διοίκησης, οι οποίες με το χρόνο γίνονταν ολοένα και πιο διευρυμένες, συγκρότησαν εκείνο το πλέγμα των παραμέτρων, το οποίο επέτρεψε την μελλοντική τους προνομιακή δράση. Η εμπλοκή τους στο χερσαίο διαμετακομιστικό εμπόριο προέκυψε ως φυσική και λογική συνέχεια των επιχειρηματικών τους κινήσεων.

Οι κινήσεις αυτές, σε συνδυασμό με την εξασφάλιση των τραπεζικών δανείων που είχαν επιτύχει νωρίτερα, οδήγησε πολύ γρήγορα τους Έλληνες στην κατάκτηση εκ μέρους τους ενός ηγετικού-ρυθμιστικού ρόλου στην οικονομία όχι μόνο του Miskolc, αλλά και της ευρύτερης περιοχής¹⁷. Η επιχειρηματικότητα των νεοαφιχθέντων υπηκόων του Σουλτάνου βρέθηκε έτσι να συνοδεύεται πολύ συχνά από πράξεις δανειοδοτήσεων και δωροδοκιών. Ιδιαίτερα σε ότι αφορά στο διαμετακομιστικό εμπόριο, που πολύ σύντομα πέρασε στον έλεγχό τους, καθώς επίσης και στις περιστάσεις, κάτω από τις οποίες βρέθηκαν να έχουν στην διάθεσή τους τις άδειες ενοικίασης των καταστημάτων της πόλης υπάρχουν πολλά παραδείγματα που επιβεβαιώνουν τις κερδοσκοπικές δραστηριότητες των μετοίκων.

Έτσι, τα στοιχεία που εντοπίζονται έκτοτε για τους Έλληνες του Miskolc αφορούν στην δράση τους ως εμπόρων, όχι μόνο στις υπαίθριες αγορές και τα ετήσια παζάρια αλλά και στα καταστήματα της πόλης. Έγγραφο αγοροπωλησίας με ημερομηνία 6 Ιανουαρίου 1701 αναφέρει την αγορά πολλών ειδών έτοιμων ενδυμάτων καθώς επίσης και ειδών μοδιστρικής από το κατάστημα που διατηρούσε Έλληνας έμπορος στην πόλη. Τα αμέσως επόμενα χρόνια και σε όλη τη διάρκεια της πρώτης εικοσαετίας του 18ου αιώνα ο αριθμός των Ελλήνων που έφθαναν και εγκαθίσταντο στο Miskolc αυξανόταν όλο και περισσότερο. Η πραγματικότητα αυτή θα πρέπει να τεθεί σε άμεση συνάρτηση με την απόφαση του δημοτικού συμβουλίου της πόλης, το οποίο όρισε βαθμιαία αύξηση των ενοικίων των καταστημάτων. Η αύξηση στα ενοικιαστήρια

¹⁶ I. Dobrossy, «A görög kereskedők szerepe» [Ο ρόλος και η σημασία των Ελλήνων εμπόρων], ό.π., ο ίδιος, «A 17-19, századi» [Η λαογραφική σπουδαιότητα], *Interetnikus [Οι σχέσεις]*, ό.π., M. Berényi, «Colonii macedoromâne», «*Comunicărele Celui*», ό.π.

¹⁷ J. Komáromy, «Adatok Miskolc XVII-XVIII.» [Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση], ό.π., I. Dobrossy, «A 17-19, századi» [Η λαογραφική σπουδαιότητα], *Interetnikus [Οι σχέσεις]*, ό.π.

αποδεικνύει και την αύξηση της ζήτησης άδειας ενοικίασης καταστημάτων¹⁸. Η παράλληλη αύξηση των ενοικιαστηρίων και του αριθμού των ελληνικής καταγωγής εμπόρων της πόλης έγιναν σχεδόν ταυτόχρονα με κάποια γεγονότα που συνέβησαν στο Miskolc και έβλαψαν σημαντικά την εικόνα του και την καθημερινή ζωή των κατοίκων του. Το 1706 ο Γερμανός στρατηγός Ραμπούτιν, προκειμένου να αποσπάσει δια παντός το Miskolc από την επιρροή των Rákóczi και να θέσει και εκεί σε εφαρμογή το αποικιστικό πρόγραμμα των Αψβούργων, λήστεψε και κατέκαψε ολόκληρη την πόλη. Σχετικά με τον βαθμό της καταστροφής που υπέστη τότε το Miskolc γραπτή πηγή της εποχής εκείνης αναφέρει τα εξής: «με ασύλληπτο από ανθρώπινο μυαλό πλούτη, χρήματα, ενδύματα, κάθε είδους εσωτερικά αγαθά, οίνος, σιτάρι, όλα της καλύτερης διαλογής φορτώθηκαν την πέμπτη ημέρα της παρουσίας του κόμη Ραμπούτιν στην πόλη, ο οποίος μετά από αυτή την λήστευση έβαλε φωτιά σε ολόκληρη την πόλη, τα κελάρια και τα σπιτία της και την μετέτρεψε σε στάχτες»¹⁹.

Την καταστροφή της πόλης ακολούθησε ένδεια και μετά από λίγα χρόνια, την διετία 1710-1711 λοιμός, μάλλον πανούκλα, από την οποία πέθαναν περίπου 6.000 κάτοικοι, ενώ πολλές οικογένειες αναγκάστηκαν να φύγουν για να σωθούν, γεγονός που είχε σημαντικό αντίκτυπο στην εικόνα της πόλης. Ο βαθμός της καταστροφής που υπέστη τότε το Miskolc επιβεβαιώνεται από τα επίσημα πληθυσμιακά στοιχεία που σώζονται. Σύμφωνα με αυτά ο πληθυσμός της πόλης το 1700 ανερχόταν σε 4.460 κατοίκους, το 1709 σε 5.760 και το 1712 σε 3.760 κατοίκους. Για την αναμόρφωση του Miskolc, η παρουσία των δεκάδων βλαχόφωνων, που έφτασαν και εγκαταστάθηκαν στα εδάφη του, αποδείχθηκε καταλυτική. Η ανανεωτική πνοή του ελληνικού εμπορίου προκάλεσε πρώτα απ' όλα την πληθυσμιακή αύξηση της πόλης, της οποίας ο πληθυσμός έφθασε τις 12.000 τη δεκαετία 1760-1770 ²⁰. Έτσι, ενώ λίγο πριν το τέλος του 18ου αιώνα οι Ελληνορθόδοξοι έμποροι που ζούσαν και δραστηριοποιούνταν στο Miskolc αντιπροσώπευαν λίγο περισσότερο από το 2% του συνολικού του πληθυσμού του, εντούτοις αποτελούσαν μια ενιαία, ισχυρή

¹⁸ Για όλα τα παραπάνω βλ. J. Komáromy, «Adatok Miskolc XVII-XVIII.» [Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση], ό.π., I. Dobrossy, «Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás és társadalmi közérzet Miskolcon a 19. század elején» [Η συσσώρευση του κεφαλαίου από τους Έλληνες εμπόρους και η κοινωνική αίσθηση στο Μίσκολτς στις αρχές του 19ου αιώνα], *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve* ΚΕ' -ΚΣΤ' (1988) 341-351.

¹⁹ Για όλα αυτά βλ. I. Dobrossy, «A görög kereskedők szerepe» [Ο ρόλος και η σημασία των Ελλήνων εμπόρων], ό.π.

²⁰ Ό.π., T. Faragó, «A város népessége» [Ο πληθυσμός της πόλης], *Miskolc Története* III/1 [Ιστορία του Μίσκολτς III/1], ό.π.

παρουσία κεφαλαιούχων, η οποία κατάφερε να θέσει σε τροχιά ανόδου την άλλοτε κατεστραμμένη πόλη.

Η αναντιστοιχία που διέκρινε την αριθμητική από την οικονομική δυναμική των Ελλήνων αποτυπώνεται ανάγλυφα μέσα από τις σειρές ενός κειμένου του Péter Bárány, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Οι μη ενωμένοι²¹ Έλληνες παρόλο που είναι μόνο το 1/463 μέρος του πληθυσμού του νομού, κι όμως με την κερδοσκοπία τους είναι στο κέντρο του νομού και στο Miskolc, έχουν τα καλύτερα σπίτια, τα καλύτερα αμπέλια, τους καλύτερους αγρούς. Κανένα άλλο έθνος δεν μπορεί να φθάσει τα χνάρια τους στην πολυτέλεια, στην άνετη ζωή τους και δικαίως θα μπορούσαμε να πούμε γι' αυτούς ότι μια χούφτα ψυχές κρατάνε στο πορτοφόλι τους ολόκληρης της Hegyalja, του Borsod, του Heves και του Αβάύζ το κέρδος του εμπορίου»²².

Οι εμπορικές δραστηριότητες των ελληνικής καταγωγής εμπόρων, οι οποίες αρχικά αφορούσαν στην συμμετοχή τους στο καθημερινό και το παζαριώτικο εμπόριο και επεκτάθηκαν πολύ γρήγορα, προκάλεσαν, όπως ήταν αναμενόμενο, συγκρούσεις και προστριβές με τους ντόπιους εμπόρους και βιοτέχνες, οι οποίοι δεν μπορούσαν να τους ανταγωνιστούν οικονομικά. Οι τελευταίοι κατηγορούσαν τους Έλληνες εμπόρους ότι καταστρατήγησαν όλους τους περιορισμούς που έθετε το παραχωρηθέν προνόμιο του 1667, με το οποίο τους επιτρεπόταν να εμπορεύονται μόνο ανατολικά προϊόντα. Στις κατά καιρούς τους αναφορές προς τη διοίκηση κατηγορούσαν τους ξενόφερτους εμπόρους, που μπήκαν ανάμεσά τους, ότι συγκέντρωναν στην ιδιοκτησία τους όλο και περισσότερες κάβες στις περιοχές Ávas και Tetemvár, αγόραζαν φθηνά τον μούστο του Miskolc και των περιχώρων του και μετέφεραν κρασί από την περιοχή της Hegyalja στην πόλη, όπου μετά την ωρίμανσή του το εξήγαγαν στην Πολωνία²³. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι πράγματι η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη των Ελλήνων εμπόρων του Miskolc προήλθε μέσα από το εμπόριο του κρασιού.

Προκειμένου να μπορέσει κανείς να αντιληφθεί με οικονομικά μεγέθη την οινοπαραγωγική δυναμική της περιοχής Tokaj-Hegyalja, αρκεί και μόνο να

²¹ Ο χαρακτηρισμός «μη ενωμένοι» παραπέμπει σε όλους εκείνους τους ορθόδοξους Χριστιανούς που δεν ασπάστηκαν την Ουνία και επομένως δεν συμπορεύτηκαν με την Ρωμαιοκαθολική εκκλησία. Οι «μη ενωμένοι» δηλαδή είναι οι μη Ουνίτες.

²² Péter Bárány, «Borsod vármegye némelly statisztikai tekéntetekben» [[Στατιστικά στοιχεία της κομητείας του Borsod](#)], *Tudományos Gyűjtemény* Θ' (1817) 49-63.

²³ I. Dobrossy, «Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π., F. Eckhart, «Kereskedelmünk» [[Οι μεσολαβητές](#)], ό.π.

αναλογιστεί ότι στην πρώτη φάση του απελευθερωτικού αγώνα του Rákóczy, που ξεκίνησε το 1703, σχεδόν όλα τα έξοδα καλύφθηκαν, χωρίς υπερβολή, από τα έσοδα που προέρχονταν από τις καλλιέργειες των αμπελώνων²⁴. Στην εφαρμογή ενός συντονισμένου σχεδίου, τελικός σκοπός του οποίου θα ήταν η όσο το δυνατόν πιο επικερδής οικονομική εκμετάλλευση του Tokaj, απέβλεπε εκ νέου ο Rákóczy, όταν το 1705 περιέβαλε τους ελληνικής καταγωγής εμπόρους της πόλης με ειδικό προστατευτικό διάταγμα και τρία χρόνια αργότερα έστειλε επίσημη διαταγή στις διοικητικές αρχές του νομού Zemplén με την οποία προβλεπόταν η πλήρης απαλλαγή των Ελλήνων από κάθε είδους φορολογία²⁵. Τα ηγεμονικά προνόμια προέβλεπαν την ελεύθερη άσκηση των εμπορικών δραστηριοτήτων και επιπλέον την δυνατότητα απόκτησης έγγειας ιδιοκτησίας εκ μέρους των Ελλήνων εμπόρων²⁶.

Μέσα σε αυτό το θεσμικά κατοχυρωμένο προστατευτικό πλαίσιο ο Rákóczy κατάφερε να συγκροτήσει ένα άριστα δομημένο επιχειρηματικό δίκτυο μεταφοράς του φημισμένου κρασιού του από την επικράτειά του προς τις πολωνικές και ρωσικές αγορές²⁷. Η ποικιλία aszú, η οποία ήταν και η πιο δημοφιλής της περιοχής, είχε τη δυνατότητα να αντέχει στις πολύωρες μεταφορές, σε αντίθεση με πολλά άλλα κρασιά που έχαναν μεγάλο μέρος της ποιότητάς τους. Το κρασί του Tokaj κατόρθωσε πολύ σύντομα να αποκτήσει έναν «πολιτικό-διπλωματικό» χαρακτήρα, αφού χρησιμοποιήθηκε πολύ συχνά για την δημιουργία, αλλά και την διατήρηση ευνοϊκών σχέσεων μεταξύ διαφόρων ευρωπαϊκών περιοχών. Έτσι, παρουσιάζονται πολύ συχνά οι απεσταλμένοι του ηγεμόνα να μεταφέρουν πάντοτε μαζί τους βαρέλια με το κρασί της περιοχής τους, όταν επισκέπτονταν τσαρικές και αυτοκρατορικές αυλές. Οι περιπτώσεις του Λουδοβίκου ΙΔ' και του Μεγάλου Πέτρου είναι ενδεικτικές της αναγνώρισης που έχαιρε το κρασί του Tokaj, ένα κρασί που, ανάμεσα στους πολλούς επαινετικούς χαρακτηρισμούς που έλαβε, ήταν και

²⁴ G. Diószegi, «Hegyaljai aszúkereskedelem» [[Το εμπόριο κρασιού της Hegyalja](#)], ό.π.

²⁵ Imre Bánkuti, «A németi görögök Tokajba telepítése 1705-ben» [[Η εγκατάσταση των Ελλήνων του Νίμετι στο Τόκai το 1705](#)], *Történelmi Szemle* IB' /τχ.1-2 (1969) 207-212. Σχετικά με τα προστατευτικά προνόμια, με τα οποία περιβλήθηκαν οι Έλληνες έμποροι του Τόκαϊ βλ. αναλυτικά A. Hodinka, *A tokaji görög kereskedőtársulat* [[Το εμπορική εταιρεία των Ελλήνων](#)], ό.π.

²⁶ M. Bur, «Handelsgesellschaften», ό.π., G. Diószegi, «Hegyaljai aszúkereskedelem» [[Το εμπόριο κρασιού της Hegyalja](#)], ό.π.

²⁷ M. Bur, «A balkáni kereskedők» [[Ο Βαλκάνιος έμπορος](#)], ό.π., G.Hering, «Die griechische Handelsgesellschaft», ό.π., Ö. Füves, *Οι Έλληνες της Ουγγαρίας*, ό.π., σ.24, Ανώνυμος, «Οι Έλληνες εν Πόζεν», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε* Θ' (1926) 580-585.

αυτός «της διπλωματίας»²⁸. Η προσπάθεια διατήρησης των εμπορικών επαφών ανάμεσα στις δύο χώρες συνεχίστηκε πιο μεθοδικά τα επόμενα χρόνια. Έτσι στο διάστημα 1733-1798 δρούσε στο Tokaj Ρωσική Επιτροπή Αγοράς Οίνου (Orosz Borvásárló Bizottság), η οποία προετοιμάζε τη συγκέντρωση και την αγορά του, με σκοπό να διοχετευτεί στην συνέχεια στην ρωσική επικράτεια²⁹.

Παρόλο που δεν μπορούμε να διαπιστώσουμε με ακρίβεια την ποσότητα των εξαγωγών του κρασιού προς τα πολωνικά και ρωσικά εδάφη, εντούτοις εκείνο που παραμένει βέβαιο είναι ότι πολλές χιλιάδες λίτρα έφθαναν στις παραπάνω αγορές³⁰. Σε αυτή τη χερσαία διακίνηση οίνου προς το εξωτερικό η γεωγραφική θέση που κατείχε το Miskolc αποδείχθηκε εξαιρετικά σημαντική, καθώς η πόλη βρίσκεται στο κέντρο του άξονα που ενώνει την Ουγγαρία με την Πολωνία, η οποία στα έγγραφα της εποχής απαντάται με το όνομα Λεχία. Στο κοινοτικό αρχείο του Miskolc σώζονται δεκάδες έγγραφα, στα οποία γίνεται αναφορά στις εμπορικές επαφές πολλών μελών της κομπανίας με την Λεχία και το κερδοφόρο εμπόριο που είχαν αναπτύξει³¹. Εκτός από το κρασί ιδιαίτερα επικερδές αποδείχθηκε το εμπόριο βοοειδών καθώς και η παραγωγή και η εμπορία κρέατος και γάλακτος. Το εμπόριο των βοοειδών και των αλόγων, καθώς επίσης και των γεωργικών προϊόντων, τα οποία σε ολόκληρη την περιοχή του Alföld³² βρισκόταν στα χέρια των Ελλήνων εμπόρων, όπως επίσης και το εμπόριο του κρασιού διακρίθηκαν ως τα πιο δυναμικά και προσοδοφόρα. Επιπλέον, στην οικονομική ζωή της πόλης διαδραμάτιζε ανέκαθεν σημαντικό ρόλο η εμπορία σιτηρών. Η ευρύτερη περιοχή προμήθευε πολλές αγορές της Αυστρίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας με άλευρα, σίκαλη, κριθάρι, καλαμπόκι, φακές και φασόλια³³.

Το πλήθος των παραπόνων και των διαμαρτυριών που έφθαναν στις διοικητικές αρχές αυξήθηκε κατακόρυφα στην δεκαετία του 1750. Στις 18

²⁸ L. Sasvári – G. Diószegi, «A XVII-XIX. századi» [Τα κύρια χαρακτηριστικά], *Görög Örökség* [Ελληνική Κληρονομιά], ό.π., οι ίδιοι, «Adalékok», [Προσθήκες], ό.π.

²⁹ I. Dobrossy, «A 17-19. századi» [Η λαογραφική σπουδαιότητα], *Interetnikus* [Οι σχέσεις], ό.π.

³⁰ Ό.π.

³¹ Βλ. ενδεικτικά B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 174, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 144, εμπορικές επιστολές.

³² Η περιοχή του «Alföld» ή όπως είναι ευρύτερα γνωστή της «Μεγάλης Ουγγρικής Πεδιάδας» καλύπτει μια έκταση 52.000km², ποσοστό που αντιστοιχεί στο 56% ολόκληρης της ουγγρικής γης. Την περίοδο που μελετούμε η Πεδιάδα εκτεινόταν και σε περιοχές που σήμερα βρίσκονται εκτός των ορίων της Ουγγαρίας και άλλοτε αποτελούσαν τμήμα της Πεδιάδας της Πανονίας.

³³ Judit Tónári, «A Miskolci társadalom gazdasági vezető csoportjainak átrétegződése (1872-1917)» [Ηγετικές οικονομικές ομάδες της κοινωνίας του Μίσκολτς], *Századok* ΠΙΔ' / τχ. 4 (1980) 781-817.

Δεκεμβρίου 1762 εισήγηση του Νομού Zemplén στην Τοποτηρητική Αρχή ανάμεσα στα άλλα ανέφερε για τους Έλληνες τα παρακάτω:

«...αισχροκερδούν σε βάρος των μαστόρων και των βιοτεχνών και σα να μη φτάνουν όλα αυτά επηρεάζουν ακόμη και τις τιμές διαφόρων μικροπραγμάτων, όπως του βουτύρου, του χοιρινού λίπους, του κεριού, του τυριού, του καπνού, από την πώληση των οποίων θα μπορούσαν να επωφεληθούν και οι φτωχοί δουλοπάροικοι, έτσι ώστε δεν βλάπτουν μόνο εκείνους, αλλά παίρνουν το ψωμί και τούτων. Επίσης, εμπορεύονται ακόμα και με μοσχάρια, κρασί, δημητριακά και αρνιά, διατηρούν σφαγεία, ενοικιάζουν οινοπωλεία, μολονότι αυτά τα δικαιώματα ανήκουν μόνο στους ιθαγενείς και ιδιοποιώντας τα προκαλούν τεράστιες ζημιές στο εμπόριο και στη χώρα γενικά, γιατί συγκεντρώνουν τεράστιες περιουσίες και εξάγουν χρήματα με τα τσουβάλια στην Τουρκία»³⁴.

Δεν ήταν επίσης λίγες εκείνες οι περιπτώσεις στις οποίες γηγενείς κάτοικοι του Miskolc διατύπωναν προς τις αρχές τα παράπονά τους, στα οποία οι Έλληνες έμποροι παρουσιάζονταν ως ένα «κοινωνικό πρόβλημα». Ένα πρόβλημα που προκαλούσε στη συνέχεια πολλά παρεπόμενα προβλήματα στην οικονομική ζωή της πόλης και εμπόδιζε την ανάπτυξή της, όπως χαρακτηριστικά ισχυρίζονταν. Με το πέρασμα του χρόνου και κάτω από το «βάρος» της πολυτελέστατης ζωής πολλών ελληνικών οικογενειών, οι διαμαρτυρίες προσέλαβαν πέρα από την «εθνική» και «ηθική» χροιά εναντίον των πλούσιων ξένων³⁵, για τους οποίους γράφτηκαν τότε πολλά σατυρικά ποιήματα³⁶.

Σε μια πρώτη ανάγνωση τα παράπονα των κατοίκων του Miskolc δεν αφήνουν και πολλά περιθώρια αμφιβολιών σχετικά με την βασιμότητά τους, καθώς το ελληνικό στοιχείο είχε υπερβεί κατά πολύ τα προνόμια που όριζαν τα κείμενα των Συνθηκών. Είναι όμως ανάγκη να εξεταστεί κατά πόσο τα παράπονα αυτά δημιουργούνταν στη βάση της απολύτου ευθύνης των Ελλήνων εμπόρων ή εάν για το πολεμικό κλίμα, που είχε προκύψει μεταξύ των δυο εθνικών ομάδων, ευθύνονταν και οι διοικητικές αρχές. Εάν δηλαδή οι ίδιες οι

³⁴ I. Dobrossy, «A görög kereskedők szerepe» [[Ο ρόλος και η σημασία](#)], ό.π.

³⁵ I. Dobrossy, «Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π., ο ίδιος, «A kereskedelmi élet fórumai és képviselői» [[Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης της εμπορικής ζωής](#)], *Miskolc Története III/1* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/1](#)], ό.π., σσ.429-499, F. Eckhart, «Kereskedelmünk» [[Οι μεσολαβητές](#)], ό.π.

³⁶ I. Dobrossy, «A 17-19. századi» [[Η λαογραφική σπουδαιότητα](#)], *Interetnikus* [[Οι σχέσεις](#)], ό.π., ο ίδιος, «Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π.

αρχές επέτρεπαν εσκεμμένα την παρεκτροπή από τα ορισθέντα προνόμια του 1690 και άφηναν να διατηρείται υπό την σιωπηρή ανοχή τους και κάποτε υπό την συγκατάθεσή τους μια έκρυθμη κατάσταση. Επιστολή των Μοσχοπολιτών Παύλου Ναούμ και Γεωργίου Πατάκη, «Προς το Ένδοξο Δημοτικό Συμβούλιο (universitas) της κομητείας του Borsod», η οποία φέρει ημερομηνία 20 Μαρτίου 1770, αφήνει να δημιουργηθούν αρκετά ερωτήματα. Οι δυο έμποροι στο υπόμνημά τους παρακαλούν να τους «δοθεί η δυνατότητα να υποβάλλουν αίτηση απευθυνόμενη στην Αυτού Ιεροστάτη Μεγαλειότητα ζητώντας την απόκτηση άδειας αγοράς ακόμα άλλων ξένων, πέρα από τα Βιεννέζικα εμπορεύματα, και τον καθορισμό του χρονικού διαστήματος της εισαγωγής αυτών»³⁷.

Η δομή της επιστολής και τα όσα αναφέρονται σε αυτή επιτρέπουν να διαφανεί το μακροσκελέστατο και πολυεδρικό εκείνο πλέγμα που διαμόρφωσε τελικά την τυπολογία του Έλληνα εμπόρου και του ελληνικού εμπορίου την εποχή αυτή στα αψβουργικά εδάφη. Πιο συγκεκριμένα, οι δυο συντάκτες ξεκινούν την επιστολή τους απευθυνόμενοι στο «Ένδοξο Δημοτικό Συμβούλιο», αναφερόμενοι στην «σκληρή» μεταναστευτική εμπειρία που έζησαν όλοι οι συμπατριώτες τους όταν έφυγαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όπως πολύ γλαφυρά σημειώνουν τη

«χωρίς καμιά αποζημίωση εγκατάλειψη των κλήρων μας, τα αγαθά μας, τόσο τα ακίνητα, διότι αφήσαμε τα σπίτια μας, τους αμπελώνες, τα χωράφια, τους μύλους και άλλα, όσο και τα κινητά, διότι αφήσαμε όλη την οικοσκευή, τα κτήνη και τα πρόβατα, όποια σκεύη είχαμε, τους υπηρέτες και ό,τι παραλείπουμε να απαριθμήσουμε, για τα οποία κινητά αγαθά θεωρούσαμε ότι δεν μπορούν να αποκατασταθούν γρήγορα λόγω της μετανάστευσής μας, αλλά ότι μας επιβάρυναν, τα αφήσαμε ως λεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία»³⁸.

Η «εκούσια» απόφασή τους να εγκατασταθούν στα εδάφη της Μοναρχίας συνοδεύτηκε από το ενδιαφέρον τους να εργαστούν «όσο πιο φιλοπόνως προς αυτήν την κατεύθυνση, ώστε με τόσο σεβασμό να μπορέσουμε να εγκαταστήσουμε την τόσο χρήσιμη εμπορεία μας, υπό την αιγίδα της Αυτού Μεγαλειότητας από τον χρόνο της παραμονής μας μαζί με την ικανοποίηση του συμφέροντος τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού, και να μπορέσουμε να

³⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 63, επιστολή των Παύλου Ναούμ και Γεωργίου Πατάκη προς το Δημοτικό Συμβούλιο της κομητείας του Borsod.

³⁸ Ο.π.

την προωθήσουμε (ενν. την εμπορεία)· με τέτοιον τρόπο να προσαρμόσουμε τη ζωή και τα ήθη μας, ώστε να μη αφήσουμε χώρο για κανένα παράπονο, αντίθετα βέβαια από την πίστη μας, με ακριβείς αποδόσεις τόσο των εισφορών, όσο και των στοιχείων της περιουσίας μας στις φορολογικές απογραφές (census dominalis) και έναντι του δημοσίου, και με τις ιδιωτικές μας υπηρεσίες να παράσχουμε απτές αποδείξεις του βίου μας»³⁹.

Η σκληρή εργατικότητα όλων των Ελλήνων μετοίκων, την οποία προέταξαν στην επιστολή τους οι δυο Μοσχοπολίτες, συνοδευόμενη από την υπενθύμιση της υλικής ανταμοιβής που προσέφεραν στην Μοναρχία, μέσω της πλήρους τακτοποίησης των φορολογικών τους υποχρεώσεων, αποτελούσαν το ένα σκέλος της έννομης δράσης και προσφοράς τους. Από την άλλη πλευρά η συνδρομή τους στις ανάγκες του Καισαροβασιλικού στέμματος κάλυπτε και στρατιωτικές παραμέτρους, τις οποίες οι δυο έμποροι φρόντισαν να υπενθυμίσουν στα μέλη του Συμβουλίου. Η μελλοντική βοήθεια και η συνδρομή τους μάλιστα σε κάθε πόλεμο της Αυτοκρατορίας θα έπρεπε να θεωρείται δεδομένη. «Οι πρόθυμες υπηρεσίες θα είναι πλήρως αφοσιωμένες και αν στο μέλλον ακόμη παραστεί οποιαδήποτε ανάγκη για πιστούς υπηρέτες να αποδείξουμε ότι θα είμαστε μετά πίστεως έτοιμοι και πρόθυμοι»⁴⁰.

Μετά λοιπόν την «υπενθύμιση» της προσφοράς του ελληνικού στοιχείου στο Βασίλειο της Ουγγαρίας, αιτήθηκαν

«Όστε να κατορθώσουμε να είμαστε χρησιμότεροι προς τις βασιλικές υπηρεσίες και τα δημόσια καθήκοντά μας και να φροντίσουμε να βρούμε γιατρεία εν τω μεταξύ για τη συμφορά που έχουμε υποστεί στην Τουρκία, και προς επαύξηση της εμπορικής μας δραστηριότητας, και για τις τόσες ζημιές που έχουμε υποστεί, ζητάμε να προσπαθήσουμε να επιτύχουμε εκείνη την Χάρη της Αυτού Ιεροτάτης Πρασιτάτης Μεγαλειότητας ως θεραπεία για τις συμφορές μας, δηλαδή πέρα από τα Βιεννέζικα εμπορεύματα, να έχουμε δυνατότητα και για την αγορά άλλων ξένων εμπορευμάτων και για την εισαγωγή τους σ' αυτό το Βασίλειο, καθώς και τον καθορισμό δια της Αυτού Μεγαλειότητας για πόσο χρόνο θα έχουμε τη χαρά να υπάρχει αυτή η δυνατότητα, και να θεωρούμε ότι προς την επίτευξη αυτού του σκοπού συνεπικουρούν για μας παρά πολύ και οι ευνοϊκές συστατικές επιστολές του Ενδόξου Κοινού. Γι' αυτό, απευθύνουμε ικεσία προς το Ένδοξο Κοινό, ώστε να

³⁹ Ό.π.

⁴⁰ Ό.π.

αξιωθεί δια της μετ' ευνοίας παροχής των συστατικών επιστολών του να μας δώσει παρηγοριά προς τον προκαθορισμένο σκοπό μας, για την οποία εύνοια εμείς δηλώνουμε ότι είμαστε ταπεινά υπόχρεοι»⁴¹.

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα όμως είναι η απάντηση που στάλθηκε στους δύο εμπόρους. Στις 2 Μαΐου του ίδιου έτους (1770) «Η κομητεία του Borsod στέλνει συστατική επιστολή για τους εμπόρους της, ελληνορθόδοξου τυπικού, από το Miskolc του Gremium, Pál Naum και György Pataky, με σκοπό την απόκτηση από αυτούς του προνομίου να διακινούν εμπορεύματα όχι της Βιέννης, αλλά και άλλων ξένων, και ως προς τον καθορισμό των δασμών εισαγωγής των εμπορευμάτων με την άδεια της Αυτού Ιεροτάτης Μεγαλειότητας»⁴². Όπως λοιπόν σημειώνουν διοικητικές οι αρχές

«Οι έμποροι μας από το Μίσκολιτς του Gremium Παύλος Ναούμ και Γεώργιος Πατάκης στάθηκαν ικέτες ενώπιόν μας, για να μεταφέρουν μαζί τους κρυφά τις συζύγους, τα παιδιά και τις οικογένειές τους μακριά από την βαρβαρική αγριότητα, επειδή έχουν αφήσει όλα τα αγαθά τους ως λεία για τον βάρβαρο, και να έρθουν οικειοθελώς υπό την δικαιοδοσία της Ιεροτάτης Υμών Μεγαλειότητας, και να αποκτήσουν σπίτια και αμπελώνες από τη μια μεριά στη Sua από την άλλη στην Agria, επιπλέον μαζί με επίσημο χρηματικό δάνειο, για να μπορέσουν να επουλώσουν τις πληγές τους από τις ζημιές που έχουν υποστεί στην Τουρκία. Και επιπλέον προς επαύξηση της εμπορικής τους δραστηριότητας μέχρι να αποκτήσουν την Φιλόφρονα άδεια για την εισαγωγή ξένων εμπορευμάτων, θα θέλαμε να τους δώσουμε συστατική επιστολή. Αλλά και γι' αυτό, επειδή αυτοί από τον χρόνο της παραμονής τους προσάρμοσαν με τέτοιο τρόπο τη ζωή τους και τα ήθη τους, ώστε να μην αφήσουν κανένα χώρο για παράπονα και να παράσχουν απτές αποδείξεις της πίστης τους με την απόδοση ακριβών φορολογικών στοιχείων σε απογραφές και εισφορές. Αλλά και με αφορμή την κατάταξη νεοσύλλεκτων στρατιωτών κατά τον πρόσφατο Πρωσικό πόλεμο, επειδή κατά την παροχή πιστών υπηρεσιών έδειξαν έτοιμοι και πρόθυμοι, πάλι τους συστήνουμε ώστε να μπορέσουν να ιατρέψουν τις πληγές τους για τις ζημιές που έπαθαν, να αποπληρώσουν τις οφειλές τους, αλλά και να δείξουν ότι είναι έτοιμοι για την υπηρεσία της

⁴¹ Ο.π.

⁴² B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 66, απαντητική επιστολή κομητείας του Borsod σε Παύλο Ναούμ και Γεώργιο Πατάκη.

Ιεροτάτης Υμών Μεγαλειότητας και τα δημόσια καθήκοντά τους. Τους συστήνουμε ταπεινότατα για την απόκτηση της άδειας αγοράς ξένων εμπορευμάτων και της εισαγωγής τους σ' αυτό το Βασίλειο, με τον καθορισμό παράλληλα από την Ιεροτάτη Υμών Μεγαλειότητα του χρόνου της διευκόλυνσης, εμείς που κατά τα λοιπά παραμένουμε στη διάθεση της Χάρης και της Φιλανθρωπίας της Ιεροτάτης Υμών Μεγαλειότητας»⁴³.

Μετά την παραπάνω απαντητική επιστολή το ζήτημα της έκνομης εμπορικής δράσης των Ελλήνων εμπόρων του Miskolc τίθεται αναμφίβολα σε εντελώς διαφορετική βάση. Σαφώς δεν εγείρει ενστάσεις η θέση ότι η προνομιακή μεταχείριση των Τουρκομεριτών εμπόρων είχε λάβει πολλές φορές ανεξέλεγκτες διαστάσεις, κάνοντας ακόμη και τα αυτοκρατορικά διατάγματα να φαίνονται εντελώς ανίκανα να σταματήσουν την έκρυθμη κατάσταση. Ωστόσο, εκείνο που παρέμενε πάντοτε σταθερό και οδηγούσε τη διοίκηση σε τέτοιου είδους αποφάσεις και εσκεμμένη υποχωρητικότητα ήταν το γεγονός ότι οι διοικούντες γνώριζαν πολύ καλά πως οι Έλληνες αποτελούσαν το κυρίαρχο εμπορικό δυναμικό σε ολόκληρη την Ουγγαρία και γι' αυτό «δικαιούνταν» μιας άλλης μεταχείρισης. Μιας μεταχείρισης που τελικά δημιούργησε πολλές εντάσεις στον κοινωνικό ιστό της πόλης, εντάσεις για τις οποίες, όπως αποδείχθηκε, δεν ήταν απόλυτα υπεύθυνο το ελληνικό εμπορικό στοιχείο. Από την πλευρά τους οι Έλληνες δεν δίσταζαν να εκφράζουν σε όλους τους τόνους και με κάθε ευκαιρία την αβίαστη και οικιοθελή απόφασή τους να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους και να εγκατασταθούν στην Ουγγαρία.

Η απόφασή τους αυτή μάλιστα τους είχε οδηγήσει στο να αφήσουν πίσω στην γενέτειρά τους όλα τους τα υπάρχοντα, όπως διατράνωναν, και να εργαστούν με ζήλο και υπομονή για το συμφέρον του Ουγγρικού Βασιλείου. Στις κατά καιρούς αντιπαραθέσεις τους μάλιστα ακόμη και με τις διοικητές αρχές του νομού πρόβαλλαν πάντοτε αυτή την πραγματικότητα, προκειμένου να διεκδικήσουν τα αιτήματά τους. Επίσημα έγγραφα της περιόδου εμφανίζουν τους Έλληνες εμπόρους δυναμικούς και πάντοτε έτοιμους να κερδίσουν το δίκαιό τους, μετά από χρόνια παραμονής και προσφοράς τους στα ουγγρικά εδάφη. Ενδεικτική είναι μια επιστολή στην οποία οι Έλληνες μέτοικοι διαμαρτύρονταν γιατί είχαν καταβάλλει 62.189 φιορίνια στο βασιλικό φέουδο (koronauradalom) του Διόσγϋρ για τα ενοίκια των ετών 1756-1777 ⁴⁴. Το εν

⁴³ Ο.π.

⁴⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 16, επιστολή διαμαρτυρίας Ελλήνων στο βασιλικό φέουδο του Διόσγϋρ.

λόγω ποσό είναι κατά πολύ πολλαπλάσιο του αντίστοιχου ποσού που θα έπρεπε να είχε καταβληθεί κανονικά, αλλά οι διοικούντες αναζητούσαν διάφορες αφορμές έτσι ώστε να επιτύχουν τις επιδιωκόμενες προσαυξήσεις. Η αδικία που συνέβαινε από τους ιθύνοντες είχε οδηγήσει τους Μοσχοπολίτες János Pamperi, Athanáz Peszkár και Antal (Αντώνιος) Poponic να καταθέσουν επιστολή διαμαρτυρίας στο Ουγγρικό Αυλικό Επιμελητήριο, με την οποία κατήγγειλαν το βασιλικό φέουδο ότι τους είχε επιβάλλει προσαυξήσεις στο ενοίκιο, το μέγεθος των οποίων ξεπερνούσε τα 26.000 φιορίνια. Για την κατάσταση αυτή ζητούσαν την άμεση επέμβαση του Επιμελητηρίου, την απόδοση δικαιοσύνης και την δίκαιη μεταχείριση όλων των Ελλήνων εμπόρων⁴⁵.

Παρά τις εντάσεις και τις διαμαρτυρίες όμως που δημιουργούνταν από τους ντόπιους οι Έλληνες κατάφεραν να διεισδύουν όλο και πιο βαθιά στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης και να αναδειχθούν σε οργανικό και αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητάς της. Η ενοικίαση καταστημάτων από μέρους τους, η οποία χαρακτήριζε τις δυο πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα, έδωσε πολύ γρήγορα την θέση της στην αγορά ιδιοκτητιών ακινήτων. Το 1730 πλέον εμφανίζονται σποραδικά και έπειτα όλο και πιο συχνά οικοδομήματα των Ελλήνων, τα οποία θεμελιώθηκαν με ίδιους πόρους των ιδιοκτητών τους. Η οικονομική ανάπτυξη και δυναμική που άρχιζε σταδιακά να γνωρίζει η πόλη είναι αυτή που μπορεί να ερμηνεύσει πως οι απαιτήσεις της ανερχόμενης τότε οικονομικής αστικής τάξης (Wirtschaftsbürgertum), λόγου χάρη για καφέ, γλυκό και πρωινό έδωσαν ώθηση στη δημιουργία ανάλογων καταστημάτων ήδη από το 1735. Οκτώ χρόνια αργότερα, το 1743, ο ελληνικής καταγωγής, όπως φανερώνει το επίθετό του, György Tamás Görög, απέκτησε την άδεια πώλησης καφέ, τσαγιού από βότανα και ποτού από σίκαλη. Στο μεταξύ, ήδη από το 1737 είχαν αρχίσει να χτίζονται στην πόλη νέα, πέτρινα καταστήματα, τα οποία από το 1741 εκμισθώνονταν από Έλληνες. Την ίδια χρονιά, το 1741, έχουμε πληροφορίες για οκτώ ενοικιαστές, οι οποίοι εμφανίζονταν όλο και πιο συχνά σε συμφωνίες του δημοτικού συμβουλίου, ως έντιμοι Έλληνες έμποροι⁴⁶.

⁴⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 601. 154, επιστολή διαμαρτυρίας Μοσχοπολιτών στο Ουγγρικό Αυλικό Επιμελητήριο.

⁴⁶ J. Komáromy, «Az első Miskolci vendégfogadó» [[Τα πρώτα πανδοχεία του Μίσκολτς](#)], ό.π., I. Dobrossy, «Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π.

Το πέρασμα στο β' μισό του 18ου αιώνα σηματοδότησε την περαιτέρω επέκταση της πόλης και των καταστημάτων της, τα οποία εκμισθώνονταν σε Έλληνες εμπόρους. Το 1755 ο Ábrahám Vay, ουγγρικής καταγωγής ευκατάστατος κάτοικος του Miskolc, έχτισε ένα πέτρινο πολυκατάστημα για την ελληνική κομπανία της πόλης⁴⁷. Η περιγραφή της εικόνας των νέων καταστημάτων, έτσι όπως αυτή προέρχεται από επίσημα έγγραφα του Miskolc είναι η ακόλουθη:

«Στα καταστήματα υπήρχαν δύο μεγάλα παράθυρα, κατασκευασμένα από βιενέζικους κρίκους γυαλιού και ερυθρή ελάτη, τα οποία άνοιγαν σε τέσσερις κατευθύνσεις, τα κάθετα στοιχεία των κουφωμάτων ήταν από λαξευμένη πέτρα, στον τετράγωνο, στολισμένο με πράσινο σμάλτο θόλο, με πάτωμα επενδυμένο με πέτρα, υπήρχε κλίβανος θέρμανσης με τέσσερις λαβές, ενώ οι θύρες ήταν βαμμένες με ειδική βαφή, σε χρώμα στάχτης, στολισμένες με έλασμα καλυμμένο με χαλκό και μεντεσέδες από αγγλικό σίδηρο, εξοπλισμένες με γαλλικές κλειδαριές»⁴⁸.

Η παραπάνω περιγραφή μας βοηθάει αρκετά να σχηματίσουμε μια εικόνα για τα «επιφανή ελληνικά καταστήματα», όπως τα αποκαλούσαν οι κάτοικοι της πόλης και οι ξένοι που έφθαναν σε αυτή.

Τα ακίνητα που εκμισθωναν αρχικά και αγόραζαν ή έκτιζαν από το 1760 και έπειτα οι ελληνικής καταγωγής μέτοικοι βρίσκονταν όλα στο κέντρο της πόλης. Στους κεντρικότερους δρόμους του Miskolc (Szécheny, Kossuth, Rákoczi) οι νεοεγκατεστηθέντες ήδη από το 1770 είχαν στην διάθεσή τους πολύ μεγάλη ακίνητη περιουσία και διαμόρφωσαν σταδιακά με την παρουσία τους έναν πυρήνα, ο οποίος έμελλε να αλλάξει αποφασιστικά τη φυσιογνωμία της πόλης⁴⁹. Στα τέλη του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου, την περίοδο δηλαδή της μέγιστης ακμής τους, υπολογίζεται ότι περισσότερα από 200 οικήματα ανήκαν στην κατοχή τους. Καφενεία, καπηλειά, κρεοπωλεία, πανδοχεία, καταστήματα ρούχων, δερμάτων και υφαντών εξυπηρετούσαν τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων, διαμορφώνοντας παράλληλα ρόλους,

⁴⁷ I. Dobrossy, «Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π.

⁴⁸ J. Komáromy, «Az első Miskolci vendégfogadók» [[Τα πρώτα πανδοχεία του Μίσκολτς](#)], ό.π.

⁴⁹ Lajos Kiss Marjalaki, «Miskolc régi mellékutcai» [[Παλαιοί πάροδοι του Μίσκολτς](#)], *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve B'* (1958) 133–153, J. Komáromy, «Adatok Miskolc XVII-XVIII.» [[Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση](#)], ό.π., ο ίδιος, «A Pataky-Gerga üzleti» [[Το Εμπορικό συνεταιριστικό συμβόλαιο](#)], ό.π., I. Dobrossy, «Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π.

τάσεις και χαρακτηριστικά⁵⁰. Τα καταστήματα και τα σπίτια⁵¹ που είχαν στην κατοχή τους, καθώς και τα προϊόντα που πουλούσαν οι Έλληνες, τα αντικείμενα της καθημερινότητάς τους, η ενδυμασία τους⁵², ο πολυτελής, τις περισσότερες φορές τρόπος ζωής τους και οι συνήθειές τους συνετέλεσαν μοναδικά στην αναμόρφωση της εικόνας του Miskolc. Τα μεγάλα εμπορικά ονόματα, που αποτελούσαν τις πιο αναγνωρισμένες φυσιογνωμίες στα χρηματοοικονομικά και εμπορικά πράγματα της πόλης και καθόριζαν την πνευματική και πολιτική ζωή της νέας τους πατρίδας⁵³, ήταν αυτά των Pilita, Gerga, Pamperi, Gyka, Zehani (Τζεχάνη), Peszkár και Pattaki⁵⁴, τα οποία απέκτησαν τόση δυναμική, ώστε κατάφεραν και διατηρήθηκαν για πέντε περίπου γενιές.

Η ολοένα και αυξανόμενη οικονομική και κοινωνική δυναμική που αποκτούσαν στο πέρασμα του χρόνου οι Έλληνες έμποροι προκαλούσε ακόμη περισσότερο την οργή των ντόπιων, οι οποίοι επικαλούνταν διαρκώς νέους

⁵⁰ I. Dobrossy, «A 17-19, századi» [[Η λαογραφική σπουδαιότητα](#)], *Interetnikus* [[Οι σχέσεις](#)], ό.π., J. Komáromy, «A Pataky-Gerga üzleti» [[Το Εμπορικό συνεταιριστικό συμβόλαιο](#)], ό.π., M. Berényi, «Colonii macedoromâne», «*Comunicările Celui*», ό.π.

⁵¹ Η οργάνωση της οικίας και τα αντικείμενα χρήσης της απαρτίζουν μερικά από τα στοιχεία εκείνα που είναι δηλωτικά της οικονομικής δύναμης των κατόχων τους. Για τους κοινοτικούς σχηματισμούς της περιόδου που μελετούμε τα είδη οικιακής χρήσης και εξοπλισμού δεν πιστοποιούσαν μόνο τις οικονομικές δυνατότητες των κατόχων, αλλά ταυτόχρονα αποτελούσαν καθοριστικό παράγοντα για την ένταξη των αποδήμων στην κοινωνική ιεραρχία της χώρας υποδοχής. Καθρέπτες, καναπέδες, ασημικά, πορσελάνες και κρύσταλλα, χαλιά και ρολόγια ήταν μερικά από τα αντικείμενα εκείνα που καταδεικνυαν το οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό προφίλ των κατόχων τους. Δημ. Δημητρόπουλος, «Στοιχεία για τον οικιακό εξοπλισμό», ό.π.

⁵² Αφαιρώντας τον καθαρά χρηστικό του ρόλο, το ένδυμα δηλώνει επίσης τις οικονομικές και κοινωνικές δυνατότητες του ατόμου. Για μια συνολικότερη θεώρηση των προεκτάσεων της ενδυμασίας και τον σημειοδοτικό της χαρακτήρα βλ. ενδεικτικά τις μονογραφίες των Jane Farrell-Beck- Winakor Geitel- Blanche Payne, *Ενδυματολογία: ιστορία της ενδυμασίας*, μτφ. Ρούντυ Παγίδα, Αθήνα 2000, Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την ένωση (1864-1910). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*, Αθήνα 1991. Στα ενδύματα βέβαια θα πρέπει να συνυπολογίσει κανείς και τα συνοδευτικά αυτών πολυτελή αντικείμενα, όπως τα ακριβά κομπολόγια και τα κοσμήματα. Επίσης, δεν θα πρέπει να λανθάνει της προσοχής και η χρήση νομισμάτων, που άλλοτε λειτουργούσαν ως κόσμημα και άλλοτε ενσωματώνονταν στο ρούχο, φαινόμενο που συναντάται ιδιαίτερα στις ομάδες των Βλάχων αυτής της περιόδου. Βλ. σχετικά Άννα Ματθαίου, «Η ενδυμασία, ένας επιδεικτικός καταναγκασμός;», *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, τ. Α', ό.π., σσ.534-541. Για τα πρότυπα που καθόρισαν τις ενδυματολογικές επιλογές των Ελλήνων παροίκων στις κοινότητες του εξωτερικού βλ. Ολυμπία Σελέκου, *Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων της διασποράς. Δημόσιος και ιδιωτικός βίος (19ος - αρχές του 20ού αιώνα)*, Αθήνα, 2004, σσ.109-122.

⁵³ I Dobrossy, «A 17-19, századi» [[Η λαογραφική σπουδαιότητα](#)], *Interetnikus* [[Οι σχέσεις](#)], ό.π.

⁵⁴ Εξαιρετικής σημασίας ήταν το εμπορικό συμβόλαιο που υπογράφηκε το 1778 ανάμεσα στον Γεώργιο Πατάκη και τον Γεώργιο Γκέργκα. Η συνεταιριστική τους εμπορική παρουσία αποτέλεσε σταθμό στα οικονομικά πράγματα της νέας τους πατρίδας, ενώ είναι ενδεικτική για τη συσσώρευση του κεφαλαίου που πέτυχαν οι Έλληνες έμποροι. Αναλυτικά το συμβόλαιο και τα όσα καταδεικνύει στην συνέχεια.

λόγους για να τους κατηγορούν για την συμπεριφορά που επιδείκνυαν. Στην έναρξη του 19ου αιώνα μια καινούρια κατηγορία ήρθε να βαρύνει τους ελληνικής καταγωγής μετοίκους της πόλης. Στις 6 Νοεμβρίου 1796, έπειτα από συζήτηση και ψηφοφορία στην ουγγρική Βουλή αποφασίστηκε η στράτευση 50.000 νέων φαντάρων. Τον Μάιο του 1802 ο βασιλιάς Ferenc αποφάσισε την καθιέρωση μόνιμου ουγγρικού στρατού, ο οποίος θα αποτελούνταν από 64.000 άτομα, αριθμός ο οποίος θα αυξανόταν κατά 12.000 όποτε το απαιτούσαν οι περιστάσεις. Ένα χρόνο μετά και εξαιτίας των Ναπολεόντειων πολέμων έφθασε εντολή στο νομό του Borsod να στρατολογήσει από την περιφέρειά του 228 άτομα. Ειδικότερα από την πόλη του Miskolc ζητήθηκαν 64 στρατιώτες.

Η εντολή του βασιλιά εξαιρούσε από την στρατολόγηση μικρά παιδιά, οικογένειες με ένα μόνο παιδί και δουλοπάροικους, ενώ παράλληλα σημείωνε ρητά την απαγόρευση απαλλαγής από τα στρατιωτικά καθήκοντα και την κατάθεση χρημάτων έναντι αυτής. Για τους ελληνικής καταγωγής κατοίκους της πόλης διατυπώνονταν όμως διαρκώς παράπονα ότι πλήρωναν προκειμένου να εξαγοράσουν την συμμετοχή τους στο στράτευμα. Οι Έλληνες από την πλευρά τους διαμαρτύρονταν έντονα στις επικριτικές κατηγορίες των συμπολιτών τους, δηλώνοντας ότι πάντοτε έστελναν στρατιώτες και μάλιστα περισσότερους από αυτούς που θα έπρεπε, με δεδομένο ότι το ποσοστό τους στην πόλη δεν αντιστοιχούσε ούτε στο 1/6 του συνολικού πληθυσμού της. Επίσης και οι γονείς τους, όταν είχαν πρωτοέρθει στην πόλη, την είχαν στηρίξει, πολέμησαν για αυτήν και συμμετείχαν ενεργά όποτε χρειάστηκε. Όπως ισχυριζόνταν ακόμη, τα χρήματα που κατέθεταν για τη μη συμμετοχή τους στο στράτευμα σε κάποιες περιπτώσεις ήταν γιατί πολύ συχνά έλειπαν από την πόλη εξαιτίας των εμπορικών τους δραστηριοτήτων. Απέρριπταν επιπλέον τις διαρκείς επικρίσεις από την στιγμή που οι ίδιοι οι ντόπιοι έκαναν τα πάντα για να μην στέλνουν τα παιδιά τους στρατιώτες, χωρίς μάλιστα να πληρώνουν την απουσία τους με μεγάλα χρηματικά ποσά, όπως έκαναν αυτοί⁵⁵.

Στο αρχείο πάντως της κοινότητας υπάρχουν έγγραφα, στα οποία αναφέρεται απερίφραστα ότι σε «Γενικήν συνάθροισιν της τιμίας κοινότητος» διοριζόταν κάποιο άτομο με σκοπό: «να συνάξη το κατά κλάσεις χρέος, δια την ελευθερίαν οπού έπρεπε να εξαγοράσωμεν ...από την στρατιωτικήν από 1801

⁵⁵ I. Dobrossy, «Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π., ο ίδιος, «A kereskedelmi élet fórumai» [[Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης](#)], *Miskolc Története III/1* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/1](#)], ό.π.

έως 1804 δια τρεις χρόνους»⁵⁶. Η κάθε μια από τις τρεις κλάσεις πλήρων διαφορετικό χρηματικό ποσό. Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι το κατ' αποκοπή ποσό που προβλεπόταν για κάθε κλάση δεν αντιστοιχούσε στην οικογένεια, αλλά ατομικά σε κάθε ένα από τα μέλη της. Εκτός πάντως της χρηματικής εξαγοράς βέβαιο παραμένει ότι οι Έλληνες του Miskolc, που δεν στρατολογούνταν, πλήρωναν στην πόλη τα χρήματα που απαιτούνταν για ολόκληρο τον εξοπλισμό ενός στρατιώτη. Επιπλέον, πολλοί από αυτούς βοηθούσαν τον στρατό, για τον οποίο κουβαλούσαν μάλλινα υφάσματα και ειδικό ρουχισμό⁵⁷. Τα έγγραφα μάλιστα της ελληνικής κοινότητας επιτρέπουν να υποστηριχθεί ότι η συμμετοχή των ελληνικής καταγωγής μετοίκων στα πολεμικά γεγονότα της Μοναρχίας λάμβανε ακόμα πιο «πρακτικό» χαρακτήρα σε κάποιες περιπτώσεις. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι τον Ιανουάριο του 1799 η ελληνική κοινότητα, «δια να προστρέξη...με αυτοπροαίρετον συμβοηθείαν»⁵⁸ την Καισαροβασιλική Μοναρχία στον «κατά των φραντζέζων πόλεμον», αποφάσισε να προσφέρει 200 τσουβάλια βρώμης. Ο προεστός, Anastaszio Szonte (Αναστάσιος Σόντας) και τα υπόλοιπα μέλη της αδελφότητας όρισαν το ποσοστό συμμετοχής που αναλογούσε στην κάθε οικογένεια ανάλογα με την κλάση στην οποία ανήκε⁵⁹.

Η επίκληση των διοικούντων της κοινότητας απέναντι σε όσους «έχουν να δώσουν βοήθεια αυτοπροαιρέτως τω αγιωτάτω αυτοκρατόρι μας βασιλεά» συνέβαινε πολύ συχνά, ιδιαίτερα σε περιόδους πολεμικών συρράξεων. Ιδιαίτερα το 1796 η κοινότητα προέβη πολλές φορές σε «αυτοπροαιρετική βοήθεια» προς την «αγιωτάτη βασιλεία»⁶⁰. Οι διαρκείς πολεμικές αναμετρήσεις εναντίων των Γάλλων φαίνεται από τα έγγραφα ότι εξωθούσαν τα μέλη της κοινότητας στην απόφαση να συνδράμουν διαρκώς οικονομικά «τω σπλαγχνικώ αυτοκράτορι». Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι το ποσό που οριζόταν κάθε φορά να πληρώσει η κάθε κλάση «δια τας χρείας του πολέμου»⁶¹ δεν ήταν το ίδιο, αλλά δεχόταν αυξομειώσεις. Τα ονόματα πάντως που εμφανίζονται στους καταλόγους των τριών κλάσεων είναι ενδεικτικά της οικογενειακής κοινωνικής διαστρωμάτωσης της κοινότητας. Όπως προκύπτει και από τους καταλόγους των χορηγιών, που

⁵⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 10. 2, πρακτικό κοινοτικού εγγράφου Γενικής Συνέλευσης.

⁵⁷ I. Dobrossy, «Görög kereskedelmi tókefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π., ο ίδιος, «A kereskedelmi élet fórumai» [[Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης](#)], *Miskolc Története III/1* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/1](#)], ό.π.

⁵⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 7, πρακτικό κοινοτικού εγγράφου Γενικής Συνέλευσης.

⁵⁹ Ό.π.

⁶⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 243, πρακτικό κοινοτικής απόφασης.

⁶¹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 245, πρακτικό κοινοτικής απόφασης.

κάνουν τα ίδια άτομα προκειμένου για την ανέγερση της εκκλησίας και του σχολείου, στην ευπορότερη τάξη βρίσκονταν οι Anastaszio Szonte, György Pataky, Mihály Zsupan, János Dimtsa, János Pamperi, Adam Gerga, Naum Dona, Nikolaosz Janovits (Γιαννάκης), Naum Kosmiczki, Anastaszio Kosmiczki και Ferenc Saguna⁶².

Μια άλλη κατηγορία που ακουγόταν πολύ συχνά από τους ντόπιους κατοίκους του Miskolc ήταν ότι οι Έλληνες δεν συμμετείχαν στα «κοινά βάρη» της πόλης. Στα «κοινά βάρη» εννοούνταν η συμμετοχή τους στο ενοίκιο της αστυνομίας, στο χτίσιμο δρόμων και καναλιών, στις αγροτικές δουλειές των κτημάτων που ανήκαν στην πόλη, δηλαδή στο θέρισμα, στο μάζεμα των καρπών, στο δέσιμο των χόρτων, στο κοσκίνισμα και στο πλύσιμο, καθώς επίσης και η συμμετοχή τους στις αγγαρείες της πόλης, στις οποίες απαιτούνταν η συνδρομή των αλόγων και των αμαξών των κατοίκων. Οι ντόπιοι κάτοικοι ισχυρίζονταν ότι, προκειμένου να απαλλάσσονται από όλες αυτές τις δουλειές, οι Έλληνες πλήρωναν κάθε χρόνο από 175 φιορίνια και επιπλέον δέχονταν να φιλοξενούν στα σπίτια τους, και να τους παρέχουν μάλιστα και τροφή, όλους τους ανώτερους αξιωματικούς που βρίσκονταν στο Miskolc. Όπως προκύπτει από το αρχείο της ελληνικής κοινότητας, πράγματι το 1785 υπογράφηκε μια τριετής συμφωνία μεταξύ των αντιπροσώπων της ελληνικής κομπανίας, η οποία τότε αριθμούσε 33 μέλη μόνιμα εγκατεστημένα (*domicialis*), και της διοίκησης της πόλης σχετικά με τις υποχρεώσεις των πρώτων έναντι της δεύτερης.

Η εν λόγω συμφωνία προέβλεπε την καταβολή ετήσιου ποσού από την πλευρά των Ελλήνων προκειμένου για την απαλλαγή τους από τις υποχρεώσεις που είχαν οι ντόπιοι. Προέβλεπε επίσης ότι, σε περίπτωση διέλευσης στρατιωτικής ακολουθίας από την πόλη, οι ελληνικής καταγωγής μέτοικοι ήταν υποχρεωμένοι να φιλοξενήσουν στα σπίτια τους μόνο τους ανώτερους αξιωματικούς και όχι απλούς φαντάρους και υπαξιωματικούς, όπως έπρεπε να κάνουν οι γηγενείς κάτοικοι. Κάθε τρία χρόνια οι συμφωνίες αυτές ανάμεσα στους Έλληνες και την πόλη ανανεώνονταν, με τους πρώτους όμως να πληρώνουν κάθε φορά όλο και περισσότερα χρήματα. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι το ποσό που συγκέντρωσε και κατέθεσε η κοινότητα «εις το ευγενές Μαγιστράτον δια ...δοσίματα και βάρη δια το 1800 έτος» ήταν 225 φιορίνια⁶³,

⁶² B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 8. 1, κατάλογος οικονομικών χορηγιών.

⁶³ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 9. 2, συμφωνητικό μεταξύ της ελληνικής κομπανίας και της πόλης.

ποσό που έφθασε να αγγίζει τα 285 φιορίνια το διάστημα 1800-1806. Και σε αυτές τις κατηγορίες οι Έλληνες αντιδρούσαν έντονα, υποστηρίζοντας ότι σε αντίθεση με πολλούς ντόπιους, που δεν εκτελούσαν τις υποχρεώσεις τους έναντι της πόλης και δεν πλήρωναν μάλιστα για την μη συμμετοχή τους στα «κοινά βάρη», αυτοί όχι μόνο πλήρωναν αδρά, αλλά προέβαιναν επιπλέον και σε κοινωφελείς δωρεές, από τις οποίες επωφελούνταν όλοι οι κάτοικοι του Miskolc⁶⁴.

Η αντιπαράθεση που είχε αναπτυχθεί ανάμεσα στους ελληνικής καταγωγής βλαχόφωνους μετοίκους και τους ντόπιους της πόλης είχε ως αποτέλεσμα να επικρατήσει στην κοινωνία του Miskolc η περιπαιχτική προσφώνηση των πρώτων, οι οποίοι αποκαλούνταν διαρκώς «Cincari»⁶⁵. Η κατάσταση αυτή ενοχλούσε τους βλαχόφωνους, οι οποίοι δήλωναν ότι δεν ήθελαν να τους αποκαλούν «τσιντάρους», αλλά «Μακεδονο-βλάχους», γιατί αυτό είναι το αληθινό τους όνομα που έδειχνε την καταγωγή τους⁶⁶. Είναι σημαντικό πάντως να σημειωθεί ότι η ονομασία ή ο χαρακτηρισμός «cincár»

⁶⁴ I. Dobrossy, «Görög kereskedelmi tókefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π., ο ίδιος, «A kereskedelmi élet fórumai» [[Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης](#)], *Miskolc Története III/1* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/1](#)], ό.π., J. Komáromy, «Adatok Miskolc XVII-XVIII.» [[Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση](#)], ό.π., Marta Bur, «Handelsgesellschaften», ό.π.

⁶⁵ Σχετικά με την προέλευση αυτού του παρωνυμίου κάποιοι μελετητές θεωρούν ότι προέρχεται από το λατινικό *quinque* (λατ. *quinque*: πέντε), παραπέμποντας στα άτομα εκείνα που απέμειναν από την πέμπτη Ρωμαϊκή λεγεώνα (λατ. *quintani*: οι λεγεωνάριοι της πέμπτης λεγεώνας), ενώ αντίθετα κάποιοι άλλοι θεωρούν ότι πίσω από αυτή τη λέξη πρέπει να αναζητήσει κανείς τη σκωπτική διάθεση των σύνοικων προς τους Βλάχους πληθυσμούς, εξαιτίας της ιδιαίτερης προφοράς των δευτέρων. Πολλοί θεωρούν λοιπόν ότι πρόκειται για ονοματοθεσία των Σέρβων, με την οποία εξέφραζαν σκωπτικά τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο οι Βλάχοι πρόφεραν τους φθόγγους «τς». Ωστόσο, με το πέρασμα του χρόνου και εξαιτίας της σημαντικής οικονομικής και κοινωνικής προσφοράς των Βλάχων στα εδάφη που εγκατασταθήκαν, η λέξη «Τσίντσαροι» κατέληξε να μην είναι απλώς και μόνο δηλωτική της καταγωγής των νεοεγκατεστηθέντων υπηκόων του Σουλτάνου, αλλά απέκτησε ένα ευρύτερο και ουσιαστικότερο χαρακτήρα καθώς παρέπεμπε σε μια ολόκληρη τάξη ανθρώπων, η οποία εξαιτίας της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής της προσφοράς συνέβαλε καθοριστικά στην θεμελίωση και ανάπτυξη της ντόπιας αστικής τάξης. Με το πέρασμα του χρόνου η λέξη Τσίντσαροι διαδόθηκε ευρύτατα σε ολόκληρη τη Βαλκανική και την Ουγγαρία. Βλ. σχετικά S. Parageorges, *Les Koutsovalaques*, ό.π., σ.9, G. Weigand, *Οι Αρωμόνοι*, τ. Α', ό.π., σ.306, M.E. Picot, *Les Roumains de la Macédoine*, Παρίσι 1875, σ.8. Τέλος, υπάρχει και μια ελάχιστη διαδεδομένη άποψη, η οποία υποστηρίζει ότι η λέξη Τσίντσαροι προέρχεται από την ιταλική *cencio*, που σημαίνει κουρέλι, ράκκος, παλιόπανο και αποδίδει την εικόνα των Βλάχων όταν έφθασαν στις νέες τους πατρίδες. Βλ. v. Martin Schwartner, *Statistik des Konigre*, τ. Α', ό.π., σ.141.

⁶⁶ I. Dobrossy, «Görög kereskedelmi tókefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π., ο ίδιος, «Kereskedő csoportok, családok és dinasztiaik Miskolc társadalmában a 18. század elejétől a 19. század elejéig» [[Εμπορικές ομάδες, οικογένειες και δυναστείες στην κοινωνία του Μίσκολτς από τις αρχές του 18ου αιώνα έως τις αρχές του 19ου αιώνα](#)], *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei KZ'* (1991) 152-163.

των Μακεδόνων βλαχόφωνων εμπόρων δεν συναντάται σε κανένα επίσημο έγγραφο της πόλης. Στα κείμενα των δημοτικών πρακτικών, των δημοτικών αποφάσεων και των περιοριστικών διαταγμάτων (limitációk) η λέξη «cincár» δεν εμφανίζεται. Η χρήση των όρων «vlach» και «macedónvlach» ήταν εκείνη που σφράγισε τη ζωή της εμπορικής κοινότητας του Miskolc. Οι ονομασίες αυτές δεν χρησιμοποιούνταν μόνο από τις διοικητικές αρχές, αλλά και από τους ίδιους τους Βλάχους, ως δηλωτικές της καταγωγής τους, σε όλα σχεδόν τα έγγρατά τους, τόσο σε αυτά που αφορούσαν στην κοινότητά τους, όσο και σ' εκείνα που είχαν σχέση με την εμπορική τους δραστηριότητα και τις επαφές τους με τα θεσμοθετημένα όργανα της πόλης.

Η ελληνική γλώσσα αποτελούσε και στην περίπτωση των βλαχόφωνων του Miskolc την επίσημη γλώσσα που χρησιμοποιούσαν στις εμπορικές τους συναλλαγές και τις επαφές τους με τρίτους, ενώ μεταξύ τους και ιδιαίτερα στο οικογενειακό τους περιβάλλον μιλούσαν τη βλαχική. Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι, αναφερόμενοι στους Έλληνες, οι Ούγγροι ιστορικοί δεν κάνουν απολύτως κανέναν διαχωρισμό ανάμεσα στους βλαχόφωνους και τους ελληνόφωνους, τους οποίους αντιμετωπίζουν ως μια κοινή εθνοθρησκευτική ομάδα, η οποία παρουσίαζε τα ίδια εθνοπολιτισμικά χαρακτηριστικά. Τόσο η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν στο εμπόριο, όσο και η ενδυμασία και οι συνήθειές τους ήταν ίδιες και εξαιρετικά διαφορετικές από εκείνες των Σέρβων και των Μαγυάρων. Στον διαχωρισμό αυτό μεταξύ βλαχόφωνων και ελληνόφωνων δεν οδηγήθηκαν ποτέ οι Ούγγροι ιστορικοί, γιατί ουδέποτε συνέβη στην ουγγρική κοινωνία. Οι Ούγγροι υπήκοοι του 18ου αιώνα όχι μόνο δεν είδαν διαφορές ανάμεσα στους ελληνικής καταγωγής μετοίκους, αντίθετα μάλιστα πολύ συχνά θαύμαζαν τον τρόπο με τον οποίο οι Βλάχοι δήλωναν την ελληνικότητά τους και την υπερασπιζόνταν έναντι των Σέρβων. Παράλληλα, οι Ούγγροι μελετητές τονίζουν ότι είναι λάθος να αποκαλούν τους βλαχόφωνους ως «τσιντσάρους», καθώς αυτοί είχαν πλήρη συνείδηση της ελληνικότητάς τους, ενώ ταυτόχρονα σημειώνουν και την πολυσυλλεκτικότητα της λέξης «Έλληνας», πίσω από την οποία εννοούνταν πολύ συχνά και οι Σέρβοι, Βούλγαροι, Αλβανοί και Αρμένιοι που εμπορεύονταν στην Ουγγαρία, η πολυπληθής δηλαδή αυτή ομάδα του ορθόδοξου Βαλκάνιου κατακτητή εμπόρου, που ακολουθούσε τη Βυζαντινή θρησκευτική παράδοση⁶⁷.

⁶⁷ E. Petri, «A Kecskeméti Görög» [*Η ιστορία των ελληνικών επιχειρήσεων*], *Cumania III*, ό.π., Ö. Füves, «Görögök a Duna-Tisza» [*Έλληνες μεταξύ Δούναβη και Τίσα*], ό.π., ο ίδιος, «A Magyarországi Görög telepések» [*Οι Έλληνες έποικοι*], ό.π., I. Dobrossy, «A

Όσο ο χαρακτηρισμός του Βαλκάνιου εμπόρου, που πολύ συχνά ταυτίστηκε με τον Έλληνα, φαίνεται ότι προκάλεσε διχογνωμίες στους Ούγγρους μελετητές. Πολλοί, δηλαδή, είδαν πίσω από την λέξη «Έλληνας» την θρησκευτική-δογματική διάσταση των Ορθοδόξων εμπορευόμενων, θεωρώντας ότι είναι λάθος να συμπεριλαμβάνονται μέσα σε αυτούς και οι Αρμένιοι⁶⁸, ενώ αντίθετα κάποιοι άλλοι υποστήριξαν ότι οι Σέρβοι (rasciani) αποτελούσαν ξεχωριστή κατηγορία και δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να εννοούνται πίσω από την πολυσύνθετη έννοια του «Έλληνα»⁶⁹. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, κλείνοντας, είναι η προσπάθεια του László Fenyvesi να αποδώσει την πολυδιάστατη σημασία της λέξης «Έλληνας». Όπως υποστήριξε λοιπόν πολύ εμφαντικά ο Ούγγρος ιστορικός, η λέξη «Έλληνας» σηματοδοτεί το τέλος του φεουδαρχισμού και την έναρξη του πρόωρου καπιταλισμού. Πίσω από αυτή την λέξη, όπως συνεχίζει, εκφράζονται παράλληλα εθνικές, γλωσσικές, θρησκευτικές, οικονομικές και εμπορικές αφετηρίες και συνιστώσες⁷⁰.

Παρά το γεγονός πάντως της περιπαικτικής διάθεσης των ντόπιων και της χρήσης του ονόματος «cincár», εκείνο το οποίο παραμένει σε κάθε περίπτωση είναι ότι στην κοινωνία του Miskolc οι Βλάχοι της Μακεδονίας θεωρούνταν από τους κατοίκους της πόλης ως Έλληνες και διαχωρίζονταν από τις άλλες εθνότητες των μετοίκων, δηλαδή τους Σέρβους και τους Αλβανούς, τους οποίους ονόμαζαν αντίστοιχα «rác» και «arnót»⁷¹. Ξεχωριστή εμπορική ομάδα αποτελούσαν τέλος και οι Εβραίοι, οι οποίοι ασχολούνταν κυρίως με την εμπορία δερμάτων. Υπολογίζεται ότι το 1783 στο Miskolc ζούσαν 82 άνδρες εβραϊκής καταγωγής, την ίδια στιγμή που οι Έλληνες άρρενες της πόλης ήταν 124, στο σύνολο ενός πληθυσμού που έφθανε τις 12.867.

Οι ελληνικής καταγωγής έμποροι διαφοροποιούνταν από τους Εβραίους εμπόρους στο είδος του εμπορίου που ασκούσαν, καθώς επίσης και στα είδη των διακινούμενων εμπορευμάτων. Ανάμεσα στις δυο ομάδες εμπόρων μετοίκων όμως υπήρχαν μεγάλες ομοιότητες, οι οποίες εντοπίζονταν στην μέθοδο και την τακτική που εφαρμόζαν προκειμένου για την ανάπτυξη ενός συστήματος σχέσεων και επαφών με τους διοικούντες της τοπικής κοινωνίας. Από τα μέσα

17-19, századi» [[Η λαογραφική σπουδαιότητα](#)], *Interetnikus* [[Οι σχέσεις](#)], ό.π., G. Moroni, *Dizionario di erudizione*, ό.π., σσ.135-136, P. Hidas, «The Greeks of Hungary», *Proceedings*, ό.π., A. Somogyi, *Kunstdenkmaler*, ό.π., σ.30.

⁶⁸ Rita Horvath, «A Borsod vármegyeyi görög kereskedők összeírása» [[Η απογραφή των Ελλήνων εμπόρων στο νομό Borsod](#)], *Levéltari évkönyv* Θ' (1997) 134-198.

⁶⁹ A. Somogyi, *Kunstdenkmaler*, ό.π.

⁷⁰ L. Fenyvesi, «A Budai Szandzsák» [[Τα σαντζάκια της Βούδας](#)], ό.π.

⁷¹ I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai» [[Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης](#)], *Miskolc Története III/1* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/1](#)], ό.π.

του 18ου αιώνα μέχρι και το πρώτο τέταρτο του 19ου δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Έλληνες είχαν την πρωτοκαθεδρία στην εμπορική ζωή της πόλης και οι Εβραίοι δεν αποτελούσαν ιδιαίτερα υπολογίσιμο δυναμικό. Ο λόγος αυτός εξηγεί γιατί στα αρχεία της πόλης υπάρχουν για τους Εβραίους πολύ λιγότερα στοιχεία από αυτά που αφορούν στους Έλληνες. Η θέση και ο ρόλος των Εβραίων θα αυξηθεί μετά την απομάκρυνση των Ελλήνων από τις εμπορικές δραστηριότητες και την στροφή τους σε άλλους επαγγελματικούς χώρους⁷².

2. Η πληθυσμιακή και οικονομικονομική δυναμική των Μοσχοπολιτών του Miskolc.

Οι επίσημες-κρατικές απογραφές

Σχετικά με την αριθμητική δυναμική των Ελλήνων που ζούσαν στο Miskolc πολύ σημαντικά στοιχεία μπορεί να συγκεντρώσει ο μελετητής μέσα από τις 12 επίσημες-κρατικές απογραφές που διενεργήθηκαν στο διάστημα 1738-1847 και σώζονται μέχρι σήμερα ακέραιες. Από αυτές οι εννέα έγιναν μεταξύ των ετών 1738-1800 και οι 3 στο υπόλοιπο διάστημα. Εκτός από τις απογραφές εξαιρετικά σημαντικές πληροφορίες αντλούνται από το «Μητρώο της Ορθόδοξης Εκκλησιαστικής Κοινότητας του Αγίου Ναούμ»⁷³. Εκείνο το οποίο πρέπει να σημειωθεί σχετικά με τις εθνικές απογραφές στα εδάφη της Ουγγαρίας είναι ότι αυτές γίνονταν πάντοτε μετά από εντολή της Τοποτηρητικής Αρχής [Helytartótanács] και αποτελούσαν το επακόλουθο κάποιας ειρηνευτικής συμφωνίας που ερχόταν να κλείσει μια πολεμική σύρραξη ή συνθήκη. Στο Miskolc η πρώτη απογραφή έγινε το 1738. Η εν λόγω απογραφή αποτέλεσε τμήμα της εθνικής απογραφής των προϊόντων που διατάχθηκε κατά την διάρκεια του Ρωσοτουρκικού Πολέμου των ετών 1737-1739, επειδή είχαν απολεσθεί πολλά εμπορικά αποθέματα. Στο Miskolc βέβαια δεν είχε παρατηρηθεί τόσης μεγάλης έκτασης πρόβλημα, αλλά στο Eger είχε κατασχεθεί πολύ μεγάλο μέρος των προϊόντων.

Εξαιτίας του λόγου, για τον οποίο διενεργήθηκε η απογραφή του 1738 είναι απλώς ένας ονομαστικός κατάλογος των εμπόρων, όπου δίπλα από το όνομα του κάθε ενός σημειώνεται ένας αριθμός, ο οποίος αντιστοιχεί σε ποσό

⁷² I. Dobrossy, «Kereskedő csoportok, családok» [*Εμπορικές ομάδες, οικογένειες*], ό.π.

⁷³ I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai» [*Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης*], *Miskolc Története III/1* [*Ιστορία του Μίσκολτς III/1*], ό.π.

φορινίων. Η απογραφή δηλαδή κατονομάζει τους εμπόρους, χωρίς να αναφέρει πουθενά οποιοδήποτε στοιχείο για την προέλευσή τους ή την οικογενειακή τους κατάσταση. Αντίθετα, εκείνο που την ενδιαφέρει, και γι' αυτό τον λόγο το καταγράφει, είναι η εμπορική δυναμική των εμπόρων, όπως προκύπτει βάσει της αξίας των προϊόντων που διακινούσαν ή βάσει της αξίας του τζίρου που κέρδιζαν. Τα ποσοτικά δεδομένα που παρατίθενται επιτρέπουν στο τέλος να διαφανούν τόσο το επίπεδο όσο και ο τρόπος λειτουργίας του «εμπορικού δικτύου» που είχαν αρθρώσει οι έμποροι την εποχή εκείνη⁷⁴. Επόμενη απογραφή διενεργήθηκε το 1744, για να ακολουθήσει καινούρια δέκα χρόνια αργότερα. Και σε αυτές τις απογραφές δεν προκύπτουν στοιχεία που να βεβαιώνουν την καταγωγή και την οικογενειακή κατάσταση των απογραφέντων. Το 1760 η νέα απογραφή που έλαβε χώρα έδειξε ότι στο Miskolc κατοικούσαν 31 Έλληνες έμποροι⁷⁵.

Επόμενη απογραφή έγινε το 1770. Όπως σημειώθηκε ήδη στις 5 Απριλίου 1769 η αυτοκράτειρα Μαρία Θηρεσία διέταξε την απογραφή των ελληνικής καταγωγής εμπόρων που ζούσαν στα εδάφη της. Καθώς στην εν λόγω απογραφή οι απογραφέντες καλούνταν να απαντήσουν ανάμεσα στα άλλα και στο αν επιθυμούσαν να εγκατασταθούν μόνιμα στην Αψβουργική Αυτοκρατορία, δεν ήταν λίγοι εκείνοι οι ιστορικοί που υποστήριξαν ότι η απογραφή του 1769 αποτέλεσε προστάδιο του υποχρεωτικού όρκου πίστης, που ακολούθησε λίγα χρόνια αργότερα, το 1774⁷⁶. Για την περιοχή που εξετάζεται εν προκειμένω η απογραφή διενεργήθηκε το διάστημα Απριλίου-Μαΐου 1770 σε 6 κοινότητες του νομού Borsod. Τα όσα αναφέρει έχουν συνταχτεί από υπαλλήλους της νομαρχίας και πιστοποιηθεί από δικαστικούς συμβούλους. Κατά την εν λόγω απογραφή εντοπίστηκαν 68 Έλληνες έμποροι σε 6 οικισμούς του Νομού και συγκεκριμένα στις πόλεις Miskolc, Mindszent, Csát, Szendrő, Sajószentpéter και Ónod. Οι 56 από τους 68 Έλληνες βρέθηκαν εγκατεστημένοι στο Miskolc⁷⁷.

⁷⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. III. I. 659, απογραφή έτους 1738.

⁷⁵ I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai» [[Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης](#)], *Miskolc Története III/1* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/1](#)], ό.π.

⁷⁶ Ö. Füves, «Die Bekanntesten», ό.π., ο ίδιος, «Statisztikai adatok Pest és Buda» [[Στατιστικά στοιχεία των ελληνικής καταγωγής](#)], ό.π., I. Papp, «Greeks in Jászberény», ό.π.

⁷⁷ R. Horvath, «A Borsod vármeggyei görög» [[Η απογραφή των Ελλήνων](#)], ό.π., I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai» [[Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης](#)], *Miskolc Története III/1* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/1](#)], ό.π.

Ο κατάλογος της απογραφής είναι ίδιος με αυτόν που χρησιμοποιήθηκε και στη Βιέννη⁷⁸. Πρόκειται για έναν μακρύ κατάλογο, γραμμένο στη λατινική γλώσσα της εποχής και αποτελούμενο από δέκα στήλες, στον οποίο τα καταγεγραμμένα πρόσωπα εμφανίζονται με την αλφαβητική σειρά των βαπτιστικών τους ονομάτων, χωρίς να καταδεικνύονται οι μεταξύ τους οικογενειακές σχέσεις⁷⁹. Στην πρώτη στήλη σημειώνονται τα στοιχεία που αφορούν στο όνομα, την ηλικία, την εθνική καταγωγή, το θρήσκευμα και την οικογενειακή τους κατάσταση και συμπληρώνονται με μια λεπτομερειακή περιγραφή των προσωπογραφικών χαρακτηριστικών τους.

Η περιγραφή είναι τόσο εξαντλητική, ώστε πολλές φορές διαβάζουμε για το καταγραφέν άτομο αναφορές όπως: «ανάστημα πρέπον, κοινότυπο, σώμα αναλογικό, πρόσωπο επίμηκες, υπόλευκο και ισχνό, με μύτη λίγο πιο παχιά προς το τέλος, με μεγάλα ρουθούνια, κοντά στη ρίζα της μύτης και στην αρχή του αριστερού φρυδιού έχει μια κρεατοελιά, μέτωπο όχι πολύ πλατύ, που έχει δύο λεπτές ρυτίδες, δύο μυρμηγκιές από την αριστερή πλευρά με μια μεγαλύτερη και άλλη πιο μικρή, λαιμό ούτε κοντό ούτε επιμήκη, με μουστάκια που τώρα μόλις πρωτοβγαίνουν, με φρύδια χρωματισμένα ισόποσα, με μέτωπο πλατύ, ευρύ εξαιτίας της φαλακρότητας και αρκετά ρυτιδιασμένο, με μαλλιά μαύρα που υπάρχουν πέρα από την φαλάκρα»⁸⁰. Σχετικά με την περιγραφή των χαρακτηριστικών του προσώπου αξίζει να σημειωθεί ότι στις περιπτώσεις εκείνες που το άτομο ήταν ανήλικο δεν αναφέρονταν χαρακτηριστικά και αντί αυτών καταγραφόταν ότι: «Δεν υπάρχει οπτική περιγραφή του προσώπου επειδή είναι ακόμα στην περίοδο της ανάπτυξης»⁸¹.

Στη δεύτερη στήλη υπάρχουν τα δεδομένα που σχετίζονται με τον τόπο καταγωγής, τον τόπο γεννήσεως και τον τόπο κατοικίας των απογραφέντων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έπειτα ακολουθούν τα στοιχεία που αναφέρουν τον τόπο και τον χρόνο κατά τους οποίους εισήλθαν οι νεοεγκατεστηθέντες στην «κληρονομική επικράτεια της Καισαρική Βασιλικής Μεγαλειότητας» και τους δόθηκε άδεια με επίσημα σφραγισμένα έγγραφα. Σημειώνεται επίσης με τη συνοδεία ποιών έφθασαν στην περιοχή, από ποιες άλλες-ενδιάμεσες περιοχές πέρασαν, αν διέθεταν από την Οθωμανική Πύλη ή τους κυβερνήτες τους ή από τον Πασά τα απαραίτητα ταξιδιωτικά έγγραφα, αν έγιναν οι απαραίτητοι έλεγχοι

⁷⁸ P. Enepekides, *Griechische Handelsgesellschaften*, ό.π., V. Popovic, «Les marchands ottomans», ό.π.

⁷⁹ R. Horvath, «A Borsod vármegyeyi görög » [[Η απογραφή των Ελλήνων](#)], ό.π.

⁸⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67, απογραφή έτους 1770.

⁸¹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67, 36, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68, 27-28, απογραφικά δεδομένα έτους 1770.

από τους υπεύθυνους υπαλλήλους των συνόρων (*confinario*), αν είχαν μαζί τους υγειονομικά πιστοποιητικά (*sanitatis foedus*) και διαβατήρια και για πόσο διάστημα αυτά είχαν ισχύ⁸². Στην τέταρτη στήλη καταγραφόταν σε ποιο μέρος κατευθύνονταν οι μέτοικοι και εάν είχαν την πρόθεση να φύγουν ή εάν ήταν διατεθειμένοι να δώσουν όρκο πίστης στην Μοναρχία.

Η πέμπτη στήλη αφορούσε στα περιουσιακά στοιχεία των απογραφέντων, καθώς σημείωνε αναλυτικά αν διέθεταν ακίνητα και ποιος ήταν ο τόπος διαμονής τους στην «κληρονομική επικράτεια της Αυτού Καισαρική Βασιλικής Μεγαλειότητας». Στην έκτη στήλη γινόταν αναλυτική παρουσία της εμπορικής δραστηριότητας που ασκούσαν οι απογραφέντες και σημειωνόταν αναλυτικά με τι είδους εμπορεύματα ασκούσαν το επάγγελμά τους. Η έβδομη στήλη συμπληρωνόταν σε περίπτωση που τα διαβατήρια έγγραφα είχαν λήξει και η όγδοη στήλη αφορούσε στην διεκπεραίωση έκδοσης καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων από τις επ' αυτό καθορισμένες υπάρχουσες υπηρεσίες στην «κληρονομική επικράτεια της Αυτού Καισαρική Βασιλικής Μεγαλειότητας». Η ένατη στήλη σημείωνε ποιοί γίνονταν αποδεκτοί ως υπήκοοι στην κληρονομική επικράτεια και από ποιούς αφαιρέθηκαν τα έγγραφα της άδειας, ενώ η δέκατη και τελευταία στήλη κατέγραφε το σύνολο των ατόμων που ακολουθούσαν τον απογραφέντα⁸³.

Αναλυτικότερα, στην «Κανονική καταγραφή των Ελλήνων στην εξεταστική επιτροπή του Sajószentpéter που κατοικούν στην κομητεία του Borsod», έτσι όπως αυτή εκδόθηκε επίσημα την 11η Ιανουαρίου 1770 καταγράφηκαν τέσσερις Έλληνες. Πρόκειται για τα αδέρφια Demeter Zsupan, Janos Zsupan και Konstantin Zsupan, ηλικίας 29, 26 και 17 χρονών αντίστοιχα, όλοι τους με καταγωγή από την Μοσχόπολη, καθώς και για τον Gyamandi Tamás, 27 χρονών με καταγωγή από την Καστοριά⁸⁴. Αυτά που προκύπτουν από τα απογραφικά δεδομένα για τους τρεις Μοσχοπολίτες είναι ότι ήταν ανύπανδροι και έφθασαν στην Ουγγαρία στη δεκαετία 1750-1760, συνοδευόμενοι από έναν Μακεδόνα έμπορο, ο οποίος δραστηριοποιούνταν εμπορικά σε κάποια περιοχή της Μοναρχίας. Οι Demeter και Janos Zsupan ήταν έμποροι και ασχολούνταν κυρίως με την εμπορία οίνου, ενώ ο Konstantin δεν εργαζόταν ακόμη. Κανείς

⁸² Ενδεικτικά βλ. τον κατάλογο απογραφής της πόλης Sajószentpéter, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 60.

⁸³ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 60, απογραφικά δεδομένα έτους 1770.

⁸⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 60, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67, 7, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67, 11, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67, 17-18, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67, 22-23, στοιχεία καταλόγου απογραφής της πόλης Sajószentpéter.

τους δεν είχε καταθέσει όρκο πίστης στον Αψβούργο Μονάρχη, αλλά ήταν διατεθειμένοι να το πράξουν.

Η διαδρομή που ακολούθησαν ξεκινούσε μέσω του περάσματος του Zemplén, για να φτάσουν στο Petervarad και από εκεί να προωθηθούν σε άλλες πόλεις. Σημαντικό είναι ότι κανείς από τους τρεις δεν είχε στην διάθεσή του τα διαβατήρια έγγραφά του, την τύχη των οποίων δήλωσαν ότι αγνοούσαν. Το Sajószentpéter όχι μόνο δεν ήταν ο πρώτος σταθμός εγκατάστασής τους στην Καισαροβασιλική επικράτεια, αντίθετα μάλιστα, όπως προκύπτει από τις απογραφικές τους μαρτυρίες, είχαν μείνει για κάποιο διάστημα στη Βιέννη, αλλά και από εκεί έφυγαν για να εγκατασταθούν στο Eger. Σημαντικό είναι ότι στο Eger έμειναν για περίπου 11 χρόνια, αλλά και μετά από αυτή την μακρά παραμονή αναγκάστηκαν να φύγουν από την πόλη και να εγκατασταθούν τελικά στο Sajószentpéter⁸⁵.

Η «Καταγραφή των Ελλήνων σύμφωνα με τον πίνακα, η οποία παραδόθηκε σε αυτήν την κομητεία του Borsod δια του Εξόχου Βασιλικού Συμβουλίου στην εξεταστική επιτροπή του Szendrő»⁸⁶ σημειώνει την ύπαρξη δυο 30χρονων Ελλήνων, του Adam Jankonic και του Tamás Lazar. Ο πρώτος δήλωσε ως γενέτειρά του την Μοσχόπολη και ο δεύτερος το Γκράμποβο. Παντρεμένος και συνοδευόμενος από την αδελφή του, την γυναίκα του και την κόρη του, οι οποίες διέμεναν μόνιμα στο Szendrő, ο Jankonic δήλωσε πως δεν προτίθεται να γυρίσει πίσω στην πατρίδα του. Ανύπαντρος και χωρίς να τον συνοδεύει κανείς, ο Lazar εξέφρασε και αυτός την επιθυμία να μείνει μόνιμα στα μοναρχικά εδάφη και να γίνει υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας. Συνοδευόμενοι από κάποιον ελληνικής καταγωγής έμπορο και έχοντας απολέσει τα ταξιδιωτικά τους έγγραφα έφτασαν αρχικά στο Petervarad σε νεαρή ηλικία και από εκεί προωθήθηκαν στην επικράτεια. Μεταξύ των δυο ανδρών υπήρχε συνεταιρική σχέση (socius). Όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν εμπορεύονταν «φτηνά και ποικίλα» εμπορεύματα.

Η «Καταγραφή των Ελλήνων στην βασιλική κτήση του Mindszent»⁸⁷ έδειξε την εγκατάσταση στην πόλη τριών Ελλήνων. Πρόκειται για τους Miháli Janovic, Nikolaosz Vretto και Nikolaosz Janovic, ηλικίας 40, 22 και 17

⁸⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 60, απογραφικά δεδομένα έτους 1770.

⁸⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 62, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67, 3, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67, 39, στοιχεία καταλόγου απογραφής της πόλης Szendrő.

⁸⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67, 26, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67, 29-30, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67, 30, στοιχεία καταλόγου απογραφής της πόλης Mindszent.

χρονών αντίστοιχα. Όλοι τους δήλωσαν Μακεδόνες στην εθνικότητα, με καταγωγή από την Μοσχόπολη και Ορθόδοξοι στο θρήσκευμα. Εκτός από τον πρώτο, ο οποίος δραστηριοποιούνταν στο εμπόριο διαφόρων τουρκικών ειδών και κρασιών της Ουγγαρίας, οι άλλοι δυο ήταν μαθητευόμενοι. Σχετικά με την κατάθεση όρκου πίστης δήλωσαν ότι επιθυμούσαν να μείνουν μόνιμα στην Μοναρχία και επομένως να γίνουν υπήκοοι της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας. Αναφορικά με την εισοδό τους στην αψβουργική επικράτεια, αυτή έγινε συνοδεία ενός ελληνικής καταγωγής εμπόρου, δια μέσω του Σεμλίνου. Φυσικά, όπως σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, έτσι και σε αυτήν τα ταξιδιωτικά και προσωπικά τους έγγραφα αγνοούνταν. Έφτασαν στα μοναρχικά εδάφη τα έτη 1750, 1763 και 1765 αντίστοιχα.

Στην κτήση του Sajószöger αναφέρθηκε μόλις ένας Έλληνας ο Péter Dolinay, τα βιογραφικά στοιχεία του οποίου προκαλούν εντύπωση⁸⁸. Όπως δήλωσε ο ίδιος δεν είχε γεννηθεί σε κάποια περιοχή της Μακεδονίας, αλλά στην πόλη Ungvar του Ουγγρικού Βασιλείου. Την μακεδονική του καταγωγή την έλκυε από τον παππού του, ο οποίος ερχόμενος από την Μακεδονία κατόρθωσε να αποκτήσει τίτλους ευγενείας από τον αυτοκράτορα Λεοπόλδο ως ανάμνηση των υπηρεσιών του πατέρα του. Χριστιανός Ορθόδοξος, παντρεμένος, χωρίς κανένα ακίνητο στην διάθεσή του ο Dolinay εμπορευόταν με μικροεμπορεύματα, όπως λινάρι, καφέ, μαχαίρια και άλλα συναφή. Εκείνο που επίσης προκαλεί εντύπωση στην περίπτωση του Dolinay είναι το γεγονός ότι δεν είχε καταθέσει έως τότε τον όρκο πίστης. Δήλωνε μόνο πως αν προέκυπτε ανάγκη θα το έκανε προκειμένου να παραμείνει Καισαροβασιλικός υποτελής (vassalus).

Η απογραφή των Ελλήνων στην πόλη του Miskolc είναι η πιο εκτεταμένη από όλες τις άλλες του νομού⁸⁹. Τα πληθυσμιακά δεδομένα, έτσι όπως αυτά καταγράφηκαν τους μήνες Μάρτιο και Απρίλιο του 1770, κατέδειξαν την ύπαρξη 56 μετοίκων ελληνικής καταγωγής. Εκείνο το οποίο προκαλεί εξ αρχής εντύπωση σχετικά με τα άτομα που έχουν καταγραφεί είναι ότι τα ονόματά τους δεν συμπίπτουν με αυτά που υπάρχουν στο Μητρώο της Ορθόδοξης Εκκλησιαστικής Κοινότητας του Αγίου Ναούμ. Ενώ δηλαδή τα επώνυμα που συναντώνται στους καταλόγους του Μητρώου είναι κυρίως αυτά των Manolisz,

⁸⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67, 31-32, στοιχεία καταλόγου απογραφής της πόλης Sajószöger.

⁸⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. Αναλυτικά η απογραφή της πόλης του Miskolc στο Παράρτημα. Από το σημείο αυτό και έπειτα οι αρχειακές παραπομπές που ακολουθούν στην παρούσα ενότητα και δεν φέρουν επεξηγηματική σημείωση αφορούν στα απογραφικά δεδομένα που προέκυψαν από την πόλη του Miskolc το 1770.

Bakalisz, Popa, Kaliafasz, Szimse, Dimcsa, Dona, Pilta, Saguna, Pamperi και Grabovszki, στις απογραφές αυτά τα ονόματα δεν υπάρχουν. Εκεί τα ονόματα των απογραφέντων έχουν αποτυπωθεί με την «εξουγγρισμένη» τους μορφή. Στην απογραφή δηλαδή, όπως άλλωστε και σε αυτές που ακολούθησαν, συναντώνται πολύ συχνά ονόματα που παραπέμπουν στην εθνική καταγωγή του ατόμου ή στα εξωτερικά διακριτικά του χαρακτηριστικά. Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα των Pál Görögög [Παύλος ο Έλληνας], για τον οποίο γνωρίζουμε ότι ήταν κατασηματάρχης και των Tamás Arnót [Θωμάς ο Αρναούτης]. Επίσης ο Δημήτριος Βελιάνος έχει ταυτιστεί με τον Demeter Fekete των κρατικών απογραφών και ο Βρετός Λεβαντόβσκι δεν είναι άλλος από τον μάστορα Ferenc Ambróziusz⁹⁰. Ιδιαίτερα για τους βλαχόφωνους του Miskolc παρατηρήθηκε ότι, εκτός από τον εξουγγρισμό πολύ συχνό φαινόμενο ήταν και ο εκπολωνισμός των ονομάτων τους, εξαιτίας των στενών εμπορικών επαφών που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ των δύο περιοχών⁹¹. Η πραγματικότητα αυτή που χαρακτηρίζει την ονοματολογία των μετοίκων καθιστά τις περισσότερες φορές αδύνατη την ταυτοποίηση των προσώπων με τα πραγματικά τους ονόματα.

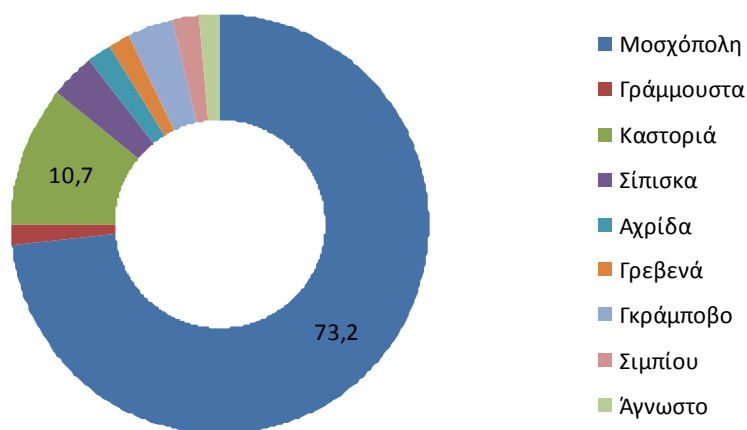
Εξαιρετικού ενδιαφέροντος για την θεματική της παρούσας διατριβής αποτελεί το γεγονός ότι η Μοσχόπολη, η «πόλη του χρυσού»⁹², εμφανιζόταν ως η σημαντικότερη κοιτίδα εκροής των μετεγκατεστηθέντων (βλ. Σχήμα 1). Πιο αναλυτικά, 41 από τους 56 απογραφέντες δήλωσαν ως τόπο καταγωγής τους την Μοσχόπολη, ποσοστό που αντιστοιχούσε στο 73,2% του συνόλου των ελληνικής καταγωγής μετοίκων της πόλης. Η Καστοριά εκπροσωπούσαν από 6 άνδρες, από 2 η Σίπισκα και το Γκράμποβο και από έναν η Αχρίδα, η Γράμμουστα, τα Γρεβενά και το Sibiu, ενώ για ένα άτομο δεν έχει σημειωθεί η γενέτειρά του. Αναφορικά με την εθνικότητά τους όλοι εκτός από έναν δήλωσαν «Μακεδόνες». Σχετικά με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις όλοι τους δήλωσαν «μη ενωμένοι», δηλαδή μη Ουνίτες, Ορθόδοξοι Χριστιανοί. (βλ. Σχήμα 2)⁹³.

⁹⁰ I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai» [[Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης](#)], *Miskolc Története III/1 [Ιστορία του Μίσκολτς III/1]*, ό.π.. Για την τυπολογία των Μοσχοπολίτικων επιθέτων βλ. Αντ. Μπουσιμπούκης, «Συμβολή στη μελέτη της μορφολογίας», *Μοσχόπολις Συμπόσιο*, ό.π.

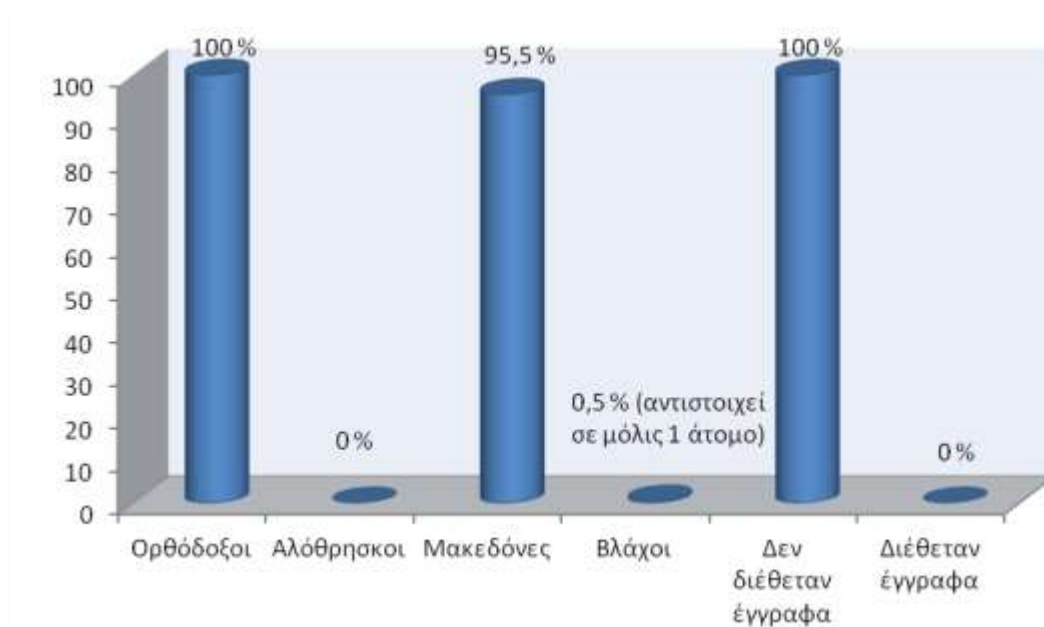
⁹¹ M. D. Peyfuss, «Aromanian Landlords», ό.π.

⁹² I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai» [[Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης](#)], *Miskolc Története III/1 [Ιστορία του Μίσκολτς III/1]*, ό.π.

⁹³ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67.

Σχήμα 1.

Σχήμα 2.

Το στοιχείο της θρησκείας δεν προκαλεί κάποιο ενδιαφέρον, αφού είναι γνωστός ο αμιγής θρησκευτικός προσανατολισμός των μεταναστευτικών θυλάκων. Εκεί όμως που αξίζει να σταθεί κανείς είναι στις παραμέτρους της καταγωγής και της εθνικότητας. Σχετικά με την καταγωγή προκύπτει ότι αυτή λειτουργούσε κάποιες φορές ονοματοδοτικά για τους μετοίκους. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αυτές των György Grabovszky⁹⁴ και Ksitóf Gramista⁹⁵, με καταγωγή από το Γκράμποβο και την Γράμμουστα αντίστοιχα.

⁹⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 16, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 13-14.

⁹⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 6-7, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 7-8.

Αναφορικά τέλος, με όλους εκείνους που δήλωσαν την Μοσχόπολη ως γενέτειρά τους μπορούν να εγερθούν κάποια ερωτηματικά σχετικά με το κατά πόσο ήταν πράγματι όλοι τους Μοσχοπολίτες. Το γεγονός ότι στην απογραφή δηλώθηκαν και άλλες πόλεις εκτός της Μοσχόπολης είναι μια σοβαρή ένδειξη ότι δεν υπήρχαν από την πλευρά των απογραφέντων λόγοι απόκρυψης της πραγματικότητας. Ωστόσο, το ενδεχόμενο της εσκεμμένης παραποίησης της αλήθειας δεν θα πρέπει να προβάλλει και εντελώς μακρινό. Η Μοσχόπολη, εξαιτίας της οικονομικής και πνευματικής ακμής που γνώρισε, ήταν ασφαλώς πολύ πιο δημοφιλής από τους γύρω οικισμούς της. Το στοιχείο αυτό λοιπόν καθιστούσε αρκετά πιθανό το ενδεχόμενο να «επιθυμούν» κάποιοι να έλκουν την καταγωγή τους από αυτή και όχι από κάποιο γειτονικό και άσημο χωριό. Από τη στιγμή μάλιστα που δεν υπήρχαν επίσημα αποδεικτικά έγγραφα των προσωπικών στοιχείων των μετακινήθεντων δεν ήταν και τόσο δύσκολο το ενδεχόμενο της παραποίησής τους.

Οι επόμενες επισημάνσεις, οι οποίες συνάγονται από τα απογραφικά δεδομένα και είναι εξαιρετικά σημαντικές για την προβληματική της ανά χείρας μελέτης, αφορούν στην παράμετρο της εθνικής καταγωγής. Όπως παρουσιάζεται λοιπόν όλοι οι απογραφέντες, εκτός από έναν, δήλωσαν ως γενέτειρά τους την «Μακεδονική επαρχία», γεγονός που είχε ως επακόλουθη συνέπεια να δηλωθούν όλοι, με εξαίρεση μόλις δύο, ως «Μακεδόνες» το Γένος. Ο τόπος γέννησής τους δηλαδή λειτούργησε και ως προσδιοριστικός παράγοντας της καταγωγής τους και του Γένους στο οποίο ανήκαν. Προκειμένου να μην δημιουργηθούν συγχύσεις και παρερμηνείες είναι ανάγκη να διευκρινιστεί ότι η χρήση του «Natione Macedo» και συνακόλουθα η κατανόηση του όρου «Μακεδών», ως προσδιοριστικού της εθνικότητας θα πρέπει να γίνει μέσα στο πλαίσιο της πολιτειακής φιλοσοφίας της εποχής εκείνης. Θα πρέπει δηλαδή στις όποιες προσεγγίσεις γίνονται να απομακρυνθεί πλήρως η έννοια του έθνους από την μορφή που έλαβε στην Ευρώπη του 19ου αιώνα και να ενταχτεί στο ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο της εποχής, όπου ο όρος «Natione» δήλωνε το Γένος, δηλαδή τα χαρακτηριστικά που κάποιος έχει από τη γένεσή του σε συγκεκριμένο περιβάλλον.

Ακόμη όμως και αυτή η αδιαμφισβήτητη ιστορική παραδοχή δεν μπορεί να ερμηνεύσει εύκολα και αβίαστα τη συνδυαστική χρήση των όρων «Μακεδονική επαρχία» και «Μακεδών». Η θεμελιακή αφειτηρία δηλαδή του όρου «Natione», σε συνδυασμό με την ιδιαίτερη διάσταση που αποδόθηκε σε αυτή από τους απογραφέντες δεν μπορούν να γίνουν εύκολα αποδεκτές, με

αποτέλεσμα να δημιουργούν μεγάλη αμηχανία στον μελετητή. Θα πρέπει επομένως να τεθούν εξ αρχής κάποιοι σταθεροί μεθοδολογικοί άξονες, που θα επιτρέψουν στη συνέχεια την ασφαλή προσέγγιση στην ερμηνεία του διπολικού σχήματος «Μακεδών-Γένος», η οποία εμφανίζεται στην προκείμενη απογραφή. Ξεκινώντας, εκείνο που θα πρέπει να επισημανθεί είναι ότι την υπό μελέτη περίοδο η διαδικασία συμπλήρωσης των απογραφικών ερωτημάτων, και επομένως η ολοκλήρωση ενός απογραφικού έργου, αποτελούσε δύσκολο εγχείρημα. Εγχείρημα από το οποίο πολλές φορές προέκυπταν πολλά και σοβαρά προβλήματα, εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο διενεργούνταν. Αρκεί και μόνο να αναλογιστεί κανείς ότι δεκάδες άνθρωποι περίμεναν για να δώσουν τα στοιχεία τους σε έναν διοικητικό υπάλληλο, από τον οποίο μιλούσαν διαφορετική γλώσσα και του οποίου το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι άγνωστο. Κάτω από αυτές τις συνθήκες φαινόμενα παρανόησης ή παρερμηνείας δεν θα πρέπει να θεωρούνται καθόλου σπάνια, το αντίθετο μάλιστα. Ειδικότερα, για την απογραφή που μελετούμε η ίδια η αφβουργική διοίκηση είχε αναφέρει, όπως σημειώθηκε, ότι συνέβησαν πολλά λάθη και παραλήψεις.

Προσπαθώντας λοιπόν να ερμηνευτεί γιατί οι Μοσκοπολίτες χρησιμοποίησαν την έννοια του «Μακεδόνα» για να δηλώσουν το Γένος τους θα πρέπει αρχικά να τεθεί, ως υπόθεση εργασίας, η άποψη ότι όλοι όσοι δήλωσαν τη Μοσχόπολη ως γενέτειρά τους ήταν Βλάχοι. Η χρήση του προσδιοριστικού όρου «Μακεδών» θα πρέπει να επιλέχθηκε κατά πάσα πιθανότητα από τους ίδιους. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να αποκλείεται το γεγονός ο συγκεκριμένος όρος να χρησιμοποιήθηκε μετά από επιλογή των διοικητικών υπαλλήλων. Δεν θα πρέπει δηλαδή να θεωρείται εντελώς άτοπη η θεώρηση ότι οι συντάκτες της απογραφής ακούγοντας τη Μακεδονία ως γενέτειρα των μετοίκων συμπλήρωσαν στη συνέχεια μόνοι τους τη λέξη «Μακεδών» στο πεδίο που αφορούσε στο Γένος και ακολούθησαν αυτή την τακτική για όλους. Άλλωστε η Μακεδονία, η Μακεδονία του αρχαίου κλέους του Μεγάλου Αλεξάνδρου ήταν γνωστή στους Αφβούργους, επομένως μια τέτοιου είδους σύνδεση, όπως αυτή που πιθανολογείται, δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να θεωρείται υπερβολική. Βέβαια αν δεχθεί κανείς αυτή, τη δεύτερη περίπτωση, τότε εγείρεται ένα σοβαρό και αναπάντητο ερώτημα. Γιατί ο μέτοικος με καταγωγή από τα Γρεβενά, που δήλωσε επίσης τη Μακεδονία ως γενέτειρά του, δήλωσε Έλληνας το Γένος;

Γιατί δηλαδή οι Μοσκοπολίτες Βλάχοι να στραφούν στην κλασική κληρονομιά της Μακεδονίας για να αντλήσουν την απάντηση στην ερώτηση που

αφορά στο Γένος τους; Γιατί δεν δήλωσαν Βλάχοι ή Ρωμάνοι ή Αρωμούνοι, όπως αυτοαποκαλούνται, ή ακόμη και Έλληνες για να προσδιορίσουν το Γένος τους; Απορρίπτοντας ως καθόλα αβάσιμη τη χρήση του όρου «Βλάχος», η οποία παρέπεμπε χωρίς αμφιβολία στη Βλαχία (γι' αυτό και χρησιμοποιήθηκε μόνο από τον μέτοικο με καταγωγή από το Sibiu), παραμένουν εκκρεμείς οι υπόλοιποι όροι. Υπό συζήτηση όμως πρέπει να τεθεί και το ερώτημα γιατί μόνο ο προερχόμενος από τα Γρεβενά δήλωσε Έλληνας. Οι υπόλοιποι Μακεδόνες που έφθασαν στο Miskolc δεν ήταν Έλληνες και επομένως δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως Graeci; Σαφώς την εποχή που μελετούμε σαφής οριοθέτηση του ελλαδικού χώρου δεν υπήρχε. Τα σύνορα της Νέας Ελλάδας παρέμεναν ασαφή και συγκεχυμένα, αυτό όμως δεν εμπόδιζε όσους ένιωθαν Έλληνες να το δηλώσουν. Και το γεγονός αυτό αποδεικνύεται ξεκάθαρα από την απογραφή του ίδιου έτους που διενεργήθηκε στη Βιέννη και δεν ήταν λίγοι εκείνοι που δήλωσαν Graeci⁹⁶.

Τα απογραφικά δεδομένα της Βιέννης συγκριτικά με αυτά του Miskolc προκαλούν πολλά και σοβαρά ερωτήματα. Εκεί όλοι οι μέτοικοι με τόπο γέννησης τη Μακεδονία δήλωσαν σε άλλες περιπτώσεις Έλληνες και σε άλλες περιπτώσεις Τούρκοι υποτελείς. Εγείρεται λοιπόν αβίαστα το ερώτημα, γιατί δεν δήλωσε κανείς Μακεδόνας. Γιατί αν ήταν πραγματικά τόσο διαδεδομένη η ταυτότητα του Μακεδόνα, όπως προκύπτει στο Miskolc, δεν χρησιμοποιήθηκε αυτή και στη Βιέννη; Και εκείνο που δημιουργεί ακόμη περισσότερους προβληματισμούς είναι το γεγονός ότι κανένας Μοσχοπολίτης της Βιέννης δεν δήλωσε Μακεδόνας, αλλά όλοι τους δήλωσαν Τούρκοι υποτελείς. Αν ο χαρακτηρισμός του Μακεδόνα ήταν τελικά τόσο ευρύς και αποδεκτός από τους νεοεγκατεστηθέντες, γιατί απουσιάζει πλήρως από την πρωτεύουσα της Μοναρχίας; Τα ερωτήματα αυτά οδηγούν τον μελετητή σε σοβαρές επιφυλάξεις ως προς την θέση που καλείται να λάβει στο τέλος και αυτό όχι από εθνικιστικής πλευράς, αλλά από ιστορικής και μεθοδολογικής άποψης.

Με βάση όλους τους παραπάνω προβληματισμούς για να μπορέσει τελικά κανείς να οδηγηθεί κάποια συμπεράσματα θα πρέπει να δεχθεί μια σειρά επιφυλάξεων και συγχρόνως να μετατοπίσει το ερώτημά του. Είναι πολύ σημαντικό δηλαδή, αφού θέσει αρχικά κάποιες δικλίδες ασφαλείας, να αλλάξει το ερευνητικό ζητούμενο και στο εξής να μελετηθεί όχι τι δήλωσαν, αλλά τι δεν δήλωσαν οι απογραφέντες. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να καθοριστούν πιθανές αδυναμίες και λάθη από την πλευρά των διοικητικών υπαλλήλων, αλλά

⁹⁶ P. Enepekides, *Griechische Handelsgesellschaften*, ό.π.

και αμηχανίες και συγχύσεις από την πλευρά των μετοίκων. Έτσι, προκύπτει πολύ σοβαρό το ενδεχόμενο, όπως ήδη σημειώθηκε, οι υπάλληλοι του Miskolc να έγραψαν μόνοι τους ως Μακεδόνες τους νεοεγκατεστηθέντες, μόλις άκουσαν για τη μακεδονική γενέτειρά τους. Αφού συμπλήρωσαν αυτό το στοιχείο για έναν κατόπιν απλά αντέγραφαν το ίδιο στοιχείο για όλους. Ακολούθησαν δηλαδή ένα τυπικό επαναλαμβανόμενο μοτίβο, αφού για τους ίδιους δεν σήμαινε απολύτως τίποτα και δεν έδειχνε κάποια διάκριση. Δεν πρέπει να παραβλέπουμε άλλωστε ότι τέτοιες τακτικές είναι συνηθισμένες ακόμη και σήμερα στη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων. Στο ίδιο πλαίσιο θα ήταν ακόμη πολύ σημαντικό να γνωρίζαμε το μορφωτικό επίπεδο των υπαλλήλων, καθώς επίσης και το αν όλοι οι μέτοικοι της κάθε πόλης απογράφονταν από το ίδιο άτομο για όλες τις ερωτήσεις που τους αφορούσαν.

Το ενδεχόμενο, ωστόσο, να υπέθεσε ή να πρότεινε κάποιος υπάλληλος τον χαρακτηρισμό του Μακεδόνα για όλους τους νεοφερμένους κατοίκους του Miskolc δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι οι άνθρωποι αυτοί δε γνώριζαν ή δε συμφωνούσαν με αυτό που έβλεπαν μπροστά τους να σημειώνεται. Η ευρύτερη χρήση δηλαδή μιας τοπικής έννοιας, ενός γεωγραφικού προσδιορισμού δεν μπορεί να έγινε χωρίς τη συγκατάθεση, χωρίς την αποδοχή των απογραφέντων. Μπορεί ο ορισμός του Γένους να βασίστηκε σε ένα καθαρά χωρογραφικό κριτήριο, η επιλογή του όμως είχε σε κάθε περίπτωση τη σύμφωνη συναίνεση των εγγεγραμμένων. Εκείνο που θα ήταν εξαιρετικά σημαντικό να γνωρίζαμε σε αυτό το σημείο είναι από ποια πλευρά προτάθηκε αυτή η λύση αμηχανίας. Ήταν δηλαδή κάτι που το πρότειναν οι διοικητικοί εκπρόσωποι ή ήταν κάτι που πρότειναν οι Μοσχοπολίτες. Από την άλλη πλευρά η υπό μελέτη απογραφή θα πρέπει να εξεταστεί συγκριτικά με την απογραφή της Βιέννης, όπως επισημάνθηκε και ανωτέρω. Πάντοτε βέβαια στην έδρα της πρωτεύουσας οι υπάλληλοι ήταν πιο μορφωμένοι και όλες οι γραφειοκρατικές εργασίες γίνονταν με βάση ένα σταθερά αυστηρό τελετουργικό. Για τον λόγο αυτό και παρουσιάζεται τις περισσότερες φορές ο όρος «Τούρκος υποτελής» στη βιεννέζικη απογραφή της ίδιας χρονιάς, όρος ο οποίος ήταν και ο πλέον σωστός και τυπικά κατοχυρωμένος.

Εκεί που καταλήγει τελικά κανείς είναι ότι οι Μοσχοπολίτες του Miskolc, όπως άλλωστε και της Βιέννης, δεν δήλωσαν και δεν υπήρχε άλλωστε λόγος να δεχτούν να δηλώσουν κάτι που δεν ήταν. Ήταν Τούρκοι υποτελείς, συγχρόνως όμως η Μακεδονία των αρχαίων χρόνων, η Μακεδονία του Μεγάλου Αλεξάνδρου μπορούσε να τους βγάλει από πολλές δυσκολίες και αμηχανίες. Οι

δύο διαφορετικές απαντήσεις που δόθηκαν σχεδόν συγχρόνως σε δύο διαφορετικές περιοχές της Μοναρχίας δείχνουν ότι δεν υπήρχε μεταξύ των απογραφέντων μια ενιαία γραμμή, μια ομοιόμορφη εικόνα για το ίδιο ερώτημα. Σίγουρα δεν ήταν Έλληνες, όχι μόνο γιατί δεν υπήρχε Ελλάδα, αλλά κυρίως γιατί θα έπρεπε τη θέση τους αυτή να τη συνδέσουν με την αποκλειστική ελληνοφωνία τους, στοιχείο που δεν εμφάνιζαν. Ειδικότερα, στην περίπτωση μας την εμφάνιζε μόνο ο προερχόμενος από τα Γρεβενά. Βέβαια δεν ήταν όλοι οι Έλληνες ελληνόφωνοι, αλλά δεν ήταν και εκ προοιμίου Έλληνες όλοι οι βλαχόφωνοι. Δεν ήταν όμως και Βλάχοι, όπως ο Ιωάννης Ραρ⁹⁷, ο μέτοικος με καταγωγή από το Sibiu της Τρανσυλβανίας που δήλωσε «Βλάχος» στην εθνικότητα. Δεν θα μπορούσαν επομένως να δηλώσουν κάτι που δεν ήταν. Ο όρος «Μακεδόνας» σίγουρα έγινε εκ μέρους τους δεκτός οικειοθελώς και αυτό γιατί τους έβγαζε από αδιέξοδα που κάποιες φορές δεν μπορούσαν να διαχειριστούν. Η χρήση ενός συλλογικότερου όρου με γεωγραφικές και όχι πολιτικές προεκτάσεις, η χρήση ενός ευρύτερου όρου που θα μπορούσε να υπερκαλύψει γλωσσικές και εθνικές διαφορές ήταν τελικά η πλέον ενδεδειγμένη λύση.

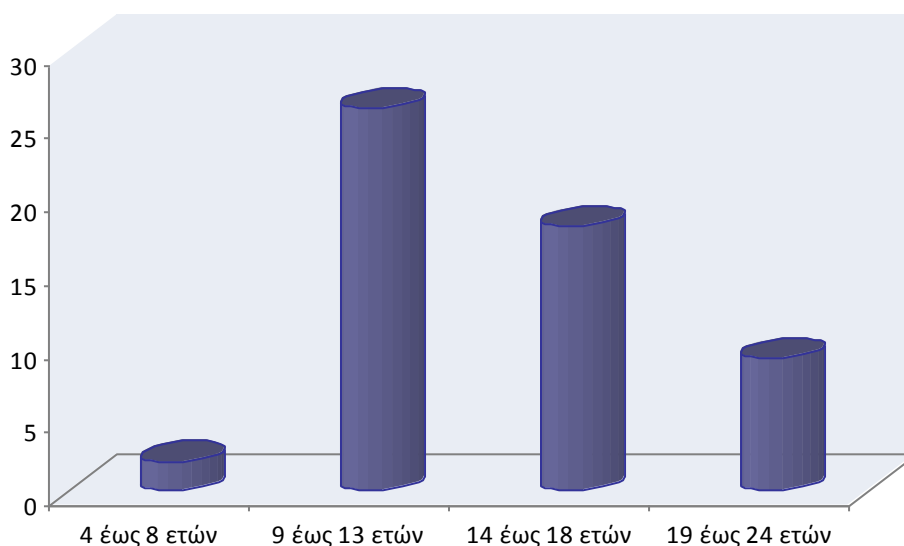
Σε ένα ποσοστό που άγγιζε το 100% του συνόλου (βλ. Σχήμα 2), οι απογραφέντες δήλωσαν ότι τα προσωπικά- ταξιδιωτικά τους έγγραφα έχουν απολεσθεί και δεν γνωρίζουν που βρίσκονται. Δεν γνώριζαν αν είναι στην κατοχή του ανθρώπου που τους μετέφερε, καθώς επίσης και αν έχουν λήξει ή όχι. Σε αυτό το σημείο πάντως αξίζει να αναφερθεί ότι η απώλεια των προσωπικών εγγράφων των μετοικεσθέντων δεν δηλωνόταν μόνο μέσα στους καταλόγους των απογραφών. Σε διάφορες επιστολές και υπομνήματα ποικίλου περιεχομένου, τα οποία συντάσσονταν από τους μετοίκους αναφερόταν από τους ίδιους η λάθρα φυγή τους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την έλλειψη των προσωπικών τους εγγράφων. Έτσι, οι νεοεγκατεστηθέντες παρουσιάζονταν πάντοτε ως «στερημένοι από την άδεια μετανάστευσης»⁹⁸.

Η ηλικία την οποία είχαν κατά την άφιξή τους στην Μοναρχία κάλυπτε ένα φάσμα εικοσαετίας, καθώς οι μέτοικοι εμφανίζονται να εισέρχονται στα Καισαροβασιλικά εδάφη από το 4ο μέχρι και το 24ο έτος της ηλικίας τους. Ωστόσο, όπως προκύπτει από τα απογραφικά δεδομένα των 56 απογραφέντων, οι 26 από αυτούς, ποσοστό που αναλογεί στο 46,43% του συνόλου, έφτασαν

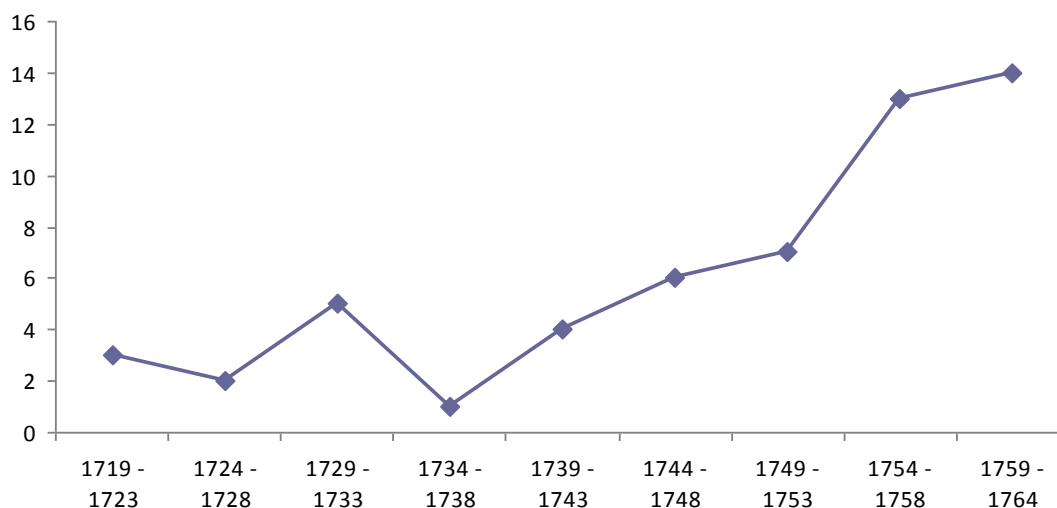
⁹⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 18, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 15-16.

⁹⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 63.

όταν βρίσκονταν στην ηλικία μεταξύ των 9 και 13 ετών. Η αμέσως επόμενη ηλικιακή πενταετία, αυτή μεταξύ των 14 και 18 ετών, είχε και την αμέσως μικρότερη εκπροσώπηση, καθώς αντιπροσωπευόταν από 18 άτομα, ποσοστό 32,14% επί του συνόλου, όπως αναπαρίσταται γραφικά στο Σχήμα 3. Το ίδιο ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο χρονολογικός πίνακας στον οποίο αποτυπώνονται οι χρονολογίες της μετεγκατάστασης (βλ. Σχήμα 4). Όπως πολύ χαρακτηριστικά συνάγεται από τη γραφική αναπαράσταση οι πρώτες αφίξεις στην πόλη εντοπίζονται αμέσως μετά τη συνθήκη του Πασσάροβιτς, όμως από το 1734 και μετά άρχισε η σταθερή ανοδική πορεία της μεταναστευτικής διαδικασίας (migrational process), η οποία έφτασε στο απόγειό της το διάστημα 1754-1764. Οι διάφορες αυξομειώσεις που παρατηρούνται κυρίως τα πρώτα χρόνια στην αριθμητική δυναμική των μετοίκων πρέπει να αναζητηθούν πιθανότατα στο γεγονός ότι το Miskolc δεν αποτέλεσε τον πρώτο σταθμό της εγκατάστασής τους. Είχαν προηγηθεί νωρίτερα εγκαταστάσεις σε άλλες πόλεις και το Miskolc προέκυψε ως τόπος μετεγκατάστασης, ο οποίος προσέλκυσε το ενδιαφέρον των μετακινούμενων όταν άρχισαν να διαφαίνονται έντονα οι εμπορικές του προοπτικές.

Σχήμα 3.

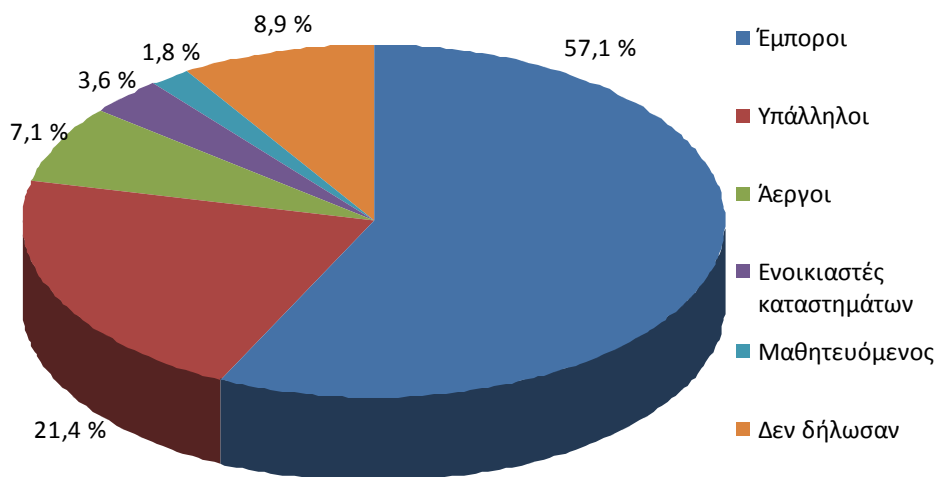
Σχήμα 4.

Τα απογραφικά στοιχεία δείχνουν ακόμη ότι οι Μακεδόνες έμποροι έφθασαν στο Miskolc με οργανωμένα караβάνια από διάφορους δρόμους. Ο άξονας Σεμλίνο-Petervarad-Κομάρομ-Pozsony (Μπρατισλάβα)-Πέστη- Miskolc φαίνεται ως ο πιο πολυσύχναστος, ενώ εξίσου σύνηθες ήταν και το πέρασμα στην πόλη μέσω του Debrecen, στο οποίο έφτανε κανείς έχοντας ξεκινήσει από την Pancsova, με ενδιάμεσο σταθμό το Berettyóújfalu. Η διαδρομή που περνούσε μέσα από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία είχε ως πρώτο μεγάλο σταθμό το Βραξον, μετά το οποίο ο επόμενος προορισμός ήταν το Marosvásárhely (σημ. (ρουμ.) Târgu Mureș) ή το Σιμπίου. Από το Marosvásárhely συνέχιζαν με κατεύθυνση τις πόλεις Kolozsvár (σημ. (ρουμ.) Cluj), Nagyvárad-Debrecen-Tokaj-Miskolc. Από το Sibiu ακολουθούσαν η διαδρομή Temesvar-Szentes-Kecskemét-Πέστη-Miskolc⁹⁹. Οι άνδρες που καταγράφηκαν δήλωσαν επίσης ότι έφθασαν στο Miskolc συνοδευόμενοι από κάποιον έμπειρο έμπορο, ο οποίος εξαιρετικά σπάνια εμφανίζεται να είναι ο πατέρας τους. Στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων ήταν κάποιος φίλος, συγγενής ή συνάδελφος έμπορος.

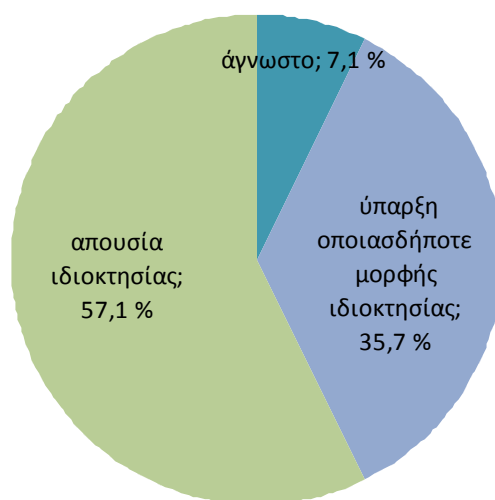
Αναφορικά με την επαγγελματική ασχολία των μετεγκατεστηθέντων στη νέα τους πατρίδα συνάγεται ότι η συντριπτική πλειονότητά τους, ποσοστό που αναλογούσε στο 57,1% ήταν έμποροι. Αμέσως μετά ακολουθούσαν ως αριθμητική ομάδα όσοι εργαζόνταν ως υπάλληλοι στα εμπορικά καταστήματα. Κάποιοι λίγοι ήταν οι άεργοι και όσοι δεν δήλωσαν επάγγελμα (βλ. Σχήμα 5).

⁹⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. Βλ. Επίσης I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai » [Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης], *Miskolc Története III/1 [Ιστορία του Μίσκολτς III/1]*, ό.π.

Ως διακινούμενα εμπορεύματα εμφανίζονται συνήθως το κρασί και τα ανατολικής προελεύσεως είδη. Η Βιέννη, η Πέστη, η Μοραβία, η Λειψία, η Τουρκία και το Debrecen παρουσιάζονται ως οι περιοχές εκείνες στις οποίες γινόταν ο ανεφοδιασμός των εμπορικών ειδών. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει και το ζήτημα των ιδιοκτησιακών σχέσεων των Ελλήνων της πόλης (βλ. Σχήμα 6). Το 1770 λοιπόν οι 32 από τους 56 ελληνικής καταγωγής κατοίκους του Miskolc εμφανίζονται να μην έχουν στην κατοχή τους κανένα περιουσιακό στοιχείο. Εξαιρώντας τους 4, για τους οποίους δεν έχει σημειωθεί κάποιο δεδομένο, 20 άντρες εμφανίζονται να διαθέτουν ιδιοκτησία, η οποία ανάλογα με την περίπτωση περιλάμβανε αμπελώνες, κελάρια, σπίτια και καταστήματα.

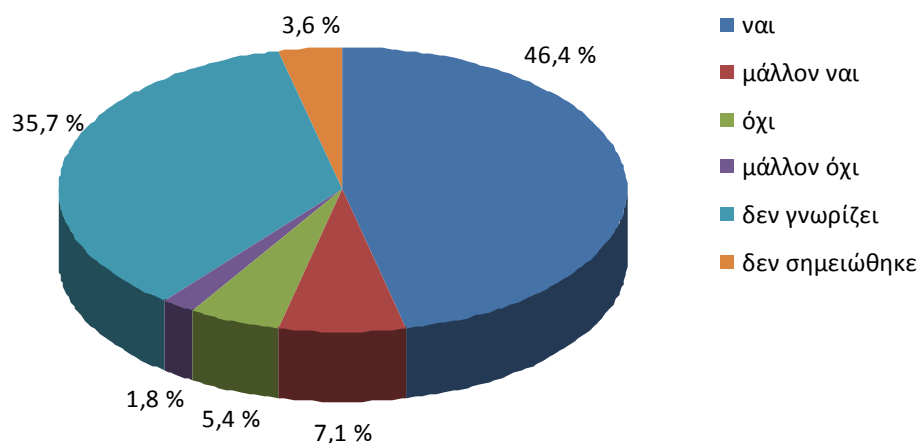
Σχήμα 5.

Σχήμα 6.

Με μια συντριπτική πλειονότητα της τάξης των 67,85% οι Έλληνες μέτοικοι του Miskolc εμφανίζονται ανύπανδροι. Η πραγματικότητα που χαρακτηρίζει την οικογενειακή τους κατάσταση είναι απόλυτα δηλωτική του λόγου εξαιτίας του οποίου αποφάσισαν να μετοικήσουν. Η εμπορική δραστηριότητα, η αναζήτηση του οικονομικού κέρδους και η απόκτηση χρημάτων μπορούσε να γίνει πιο εύκολα από νεαρούς, άγαμους άνδρες. Η ηλικιακή τους ταυτότητα και η οικογενειακή τους κατάσταση εξηγεί απόλυτα και την στάση τους απέναντι στο ζήτημα της κατάθεσης όρκου πίστης (βλ. Σχήμα 7). Το 46,4%, ποσοστό στο οποίο συμπεριλαμβάνονταν και η πλειονότητα εκείνων που ήταν μεγαλύτεροι των 40 ετών, δήλωσαν ότι ήταν διατεθειμένοι να δώσουν όρκο πίστης στον Αψβούργο αυτοκράτορα και έτσι να παραμείνουν στο νέο τόπο κατοικίας τους. Οι νεότεροι όμως διατύπωσαν την επιθυμία τους να επιστρέψουν πίσω στη μακεδονική γενέτειρά τους, όταν αυτή θα ελευθερωνόταν από τον Οθωμανικό ζυγό και θα περιερχόταν υπό την κηδεμονία κάποιας χριστιανικής δύναμης. Επίσης αρκετοί ήταν αυτοί που δεν γνώριζαν τι θα έκαναν, καθώς η τελική τους απόφαση βρισκόταν σε άμεση συνάρτηση με το αν θα κατάφεραν να φέρουν κοντά τους την οικογένειά τους ή όχι. Εκείνοι που ήταν μικρότεροι των 18 ετών δήλωσαν ότι δεν μπορούσαν να απαντήσουν αν θα λάβουν ή όχι την Καισαροβασιλική υπηκοότητα και επικαλέστηκαν την κρίση του ατόμου, υπό την εξουσία του οποίου βρίσκονταν¹⁰⁰.

¹⁰⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68.

Σχήμα 7.

Η απογραφή του 1769 πέρα από τα πληθυσμιακά δεδομένα των Μοσχοπολιτών μετοίκων κατέδειξε και στοιχεία της επιχειρηματικής τους δράσης. Είναι πολύ πιθανό μάλιστα οι επιχειρηματικοί συνεταιρισμοί των Μοσχοπολιτών που εμφανίζονται στο Miskolc αυτή την περίοδο να προϋπήρχαν στην Μοσχόπολη και οι συγκεκριμένοι που τους απάρτιζαν να συνέχισαν τις εμπορικές τους δραστηριότητες στη νέα τους πατρίδα. Όπως προκύπτει από τα δεδομένα της απογραφής ο τριαντάχρονος Antal Bujja¹⁰¹ εμφανίζεται ως ο άνθρωπος εκείνος που διατηρούσε την πιο μεγάλη και ισχυρή επιχείρηση. Συνέταιροί του ήταν οι Μοσχοπολίτες Naum Rosa¹⁰² και Konstantin Semsy¹⁰³, καθώς και ο László Demcsó¹⁰⁴ από το Γκράμποβο. Υπάλληλοι της εταιρείας ήταν οι Μοσχοπολίτες Ferenc Deda¹⁰⁵, Tamás Dursa¹⁰⁶ και Tamás Sonté¹⁰⁷. Οι αδελφοί Bujja διατηρούσαν και ακίνητα, στα οποία περιλαμβάνονταν ένα αμπέλι στην ακρόρεια της Abbatia-Szarolcz, ένα υπόγειο κελάρι κρασιού και ένα νοικιασμένο κατάστημα (fornix) στο Miskolc. Εμπορεύονταν διαφόρων ειδών εμπορεύματα από τη Βιέννη, τη Μοραβία, τη Λειψία, και ακόμα από την Τουρκία, την Πέστη και τη Βούδα. Ο László Demcsó είχε στην διάθεσή του 500 φιορίνια, ένα πετρόχτιστο σπίτι και ένα αμπέλι στη Kassa. Ο Konstantin

¹⁰¹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 1-2, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 3-4.

¹⁰² B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 28, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 21-22.

¹⁰³ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 5, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 5-6.

¹⁰⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 23-24, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 19-20.

¹⁰⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 13, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 11-12.

¹⁰⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 35-36, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 27-28.

¹⁰⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 36, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 27-28.

Semsey ήταν συνεταιίρος όχι μόνο σε αυτή την επιχείρηση, αλλά και του Rosa και είχε στην κατοχή του ένα κελάρι συνεταιρικά με κάποιους από τους προηγούμενους.

Δεύτερη από οικονομική άποψη ήταν η επιχείρηση των «Ρόσα και Υιού». Συγκεφαλαιούχοι στην εν λόγω επιχείρηση ήταν οι György Rosa ο πρεσβύτερος¹⁰⁸, Naum Rosa και Konstantin Semsey. Ως υπάλληλοι εργαζόνταν οι Kristóf Gramista¹⁰⁹, Tódor Goda¹¹⁰ και Tódor Styria¹¹¹. Ακίνητο είχε ο György Rosa και αυτό ήταν ένα κελάρι (cellarium) στο Miskolc. Η συνεταιριστική αυτή εταιρεία διακινούσε εμπορεύματα καθώς επίσης και κρασί από την Βιέννη, τη Βούδα, το Pozsony, το Nagyszombat και το Debrecen.

Τρίτη σε οικονομική δυναμική ήταν αυτή την περίοδο η επιχείρηση του 35χρονου György Pattaki¹¹², με καταγωγή από την Σίπισκα. Συνέταιροί του ήταν οι György Gerga¹¹³ και Naum Παύλος¹¹⁴. Υπάλληλοι της επιχείρησης ήταν οι Tódor Keptenar¹¹⁵ και Tamás Recsu¹¹⁶. Ως ακίνητο υπήρχε ένα κοινό κελάρι στο Miskolc. Τα εμπορεύματα που διακινούσαν ήταν από την Βιέννη, τη Μοραβία, την Πέστη, το Debrecen και την Τουρκία. Επίσης εμπορεύονταν και κρασί. Στην τέταρτη θέση βρισκόταν η συνεταιριστική οικογενειακή επιχείρηση των Μοσχοπολιτών Demcsó¹¹⁷, την οποία διατηρούσαν ο Ferenc Demcsó ο πρεσβύτερος¹¹⁸ και ο Janos Demcsó¹¹⁹. Ως υπάλληλους είχε τον Ferenc Φραγκίσκο το νεότερο¹²⁰, τον Naum Demcsó¹²¹ και τον Janos Pamper¹²². Ως ακίνητα διέθεταν δυο κελάρια στο Miskolc και στην Abbatia-Tapolcza και ένα

¹⁰⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 14, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 11-12.

¹⁰⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 6-7, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 7-8.

¹¹⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 34, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 27-28.

¹¹¹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 33, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 25-26.

¹¹² B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 15, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 13-14.

¹¹³ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 16-17, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 13-14.

¹¹⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 28, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 21-22.

¹¹⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 33-34, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 25-26.

¹¹⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 37, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 27-28.

¹¹⁷ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί πως παρά το γεγονός ότι όλα τα μέλη της οικογένειας Demcsó δήλωσαν στην απογραφή ως γενέτειρά τους τη Μοσχοπόλη, το επίθετό τους αφήνει αρκετά ερωτηματικά για την πραγματική μοσχοπολίτικη καταγωγή τους. Η αιτία θα πρέπει να αναζητηθεί στο ότι η ολαβική ονομασία της Αετομηλίτσας (βλαχοχώρι του Γράμμου) ήταν Δέντσικο-Νιέντσικο, όνομα που ηχητικά βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με αυτό της εμπορικής οικογένειας.

¹¹⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 11-12, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 9-10.

¹¹⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 19, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 15-16.

¹²⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 12, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 11-12.

¹²¹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 27, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 21-22.

¹²² B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 19, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 15-16.

αμπέλι στο Diósgyőr. Διακινούμενα είδη ήταν εμπορεύματα από την Βιέννη, τη Λειψία, το Nagyszombat και την Πέστη. Και αυτοί εμπορεύονταν ανάμεσα στα άλλα και κρασί.

Συνεταιριστικές επιχειρήσεις διατηρούσαν επίσης τα αδέρφια Demeter¹²³ και Marton [Μάρτον]¹²⁴ Gyamandi, καθώς και οι Janos και Marton¹²⁵ Emánuel. Οι υπόλοιποι έμποροι δρούσαν μεμονωμένα, ενδεχομένως με έναν ή δύο βοηθούς, αλλά οι περισσότεροι χωρίς καμία βοήθεια. Ο περισσότερο ενδιαφέρον και πολλά υποσχόμενος επιχειρηματίας αυτό το διάστημα θα ήταν κατά πάσα πιθανότητα ο Μοσχοπολίτης Konstantin Koka ¹²⁶, ο οποίος αν και ήταν μόνο 20 ετών, δεν διέθετε ακίνητη περιουσία και νομικά διατελούσε υπό την κηδεμονία του πατέρα του, κατάσταση που αναγνώριζε και ο ίδιος, εντούτοις διατηρούσε δική του επιχείρηση μαζί με τον 30χρονο Konstantin Karinc¹²⁷. Επρόκειτο για ένα μικρό εργαστήριο καφέ της πόλης, στο οποίο επίσης γινόταν παραγωγή του τοπικού ποτού rosoli¹²⁸. Υπάλληλοι της επιχείρησης, της οποίας επικεφαλής ήταν αδιαμφισβήτητα ο Konstantin Koka, ήταν ο 36χρονος György Janko¹²⁹ και ο 17χρονος Janos Pap¹³⁰. Η επιχείρηση διακινούσε το κρασί rosolis και οι κάτοχοί της ήταν οι μοναδικοί καφεπώλες του Miskolc.

Το 1777 διενεργήθηκε νέα απογραφή ως αποτέλεσμα της διαμάχης που ξέσπασε για την κυριαρχία της εκκλησίας της πόλης Mindszent. Η εν λόγω απογραφή σε σχέση με τις προηγούμενες φέρνει στο φως πιο πολλά στοιχεία. Σε αυτή την απογραφή δεν καταγράφηκαν μόνο όσοι αποτελούσαν το ενεργό-παραγωγικό δυναμικό, αλλά και τα μέλη των οικογενειών τους αναλυτικά, καθώς επίσης και ο αριθμός των μαθητευομένων ή βοηθών, που τυχόν είχαν στην υπηρεσία τους. Επιπλέον όχι μόνο καταγράφηκαν οι ιδιοκτησίες που είχαν, όπως δηλαδή αμπέλια, χωράφια, κελάρια και σπίτια, αλλά τα εν λόγω στοιχεία παρατέθηκαν αυτή τη φορά με κάθε λεπτομέρεια όσον αφορά στην κωρητικότητα τους και τη θέση τους. Μόνο για τα κελάρια δεν καταγράφηκαν

¹²³ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 9, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 9-10.

¹²⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 24, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 19-20.

¹²⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 24-25, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 19-20.

¹²⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 4, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 5-6.

¹²⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 4-5, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 5-6.

¹²⁸ Πρόκειται για πολύ γλυκό λικέρ, το οποίο παρασκευαζόταν από απόσταγμα τριανταφυλλιού.

¹²⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 13-14, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 11-12.

¹³⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 18, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 15-16.

αναλυτικά στοιχεία και σημειώνεται απλώς το στοιχείο της κατοχής ή μη κατοχής τους. Τα στοιχεία των κελαριών θα ήταν εξαιρετικά διαφωτιστικά γιατί από το μέγεθος και την χωρητικότητά τους θα μπορούσαν να εξαχθούν πληροφορίες και για το μέγεθος της σοδειάς που φυλασσόταν σε αυτά. Όπως προκύπτει λοιπόν από την απογραφή, στο Miskolc ζούσαν τότε 50 έμποροι ελληνικής καταγωγής. Από αυτούς οι 35 είχαν οικογένεια και παιδιά, τα οποία έφθαναν τα 73 στο σύνολό τους, οι 13 άνδρες ήταν ακόμη ανύπανδροι, ενώ δύο ήταν χήροι. Μαζί με τα άτομα εκείνα που εργάζονταν στις επιχειρήσεις των πιο εύπορων, η «διασπορά» στο Miskolc ανερχόταν στα 206 άτομα, ενώ ο αντίστοιχος αριθμός σε ολόκληρο το νομό Borsod έφθανε στα 223¹³¹.

Στην απογραφή του 1777 συναντούμε τα ονόματα Sambik, Demcsa και Dimcsa, Pilta, Rosa, Kosmiczki, Pattaki, Gyergya, Bujja, Kalota, Zsupan και Supán, Dona, Grabovski, Csáku, Saguna, Pamperi και Diamandi. Κάποια από αυτά τα ονόματα εμφανίζονται 2-3 ή ακόμη και 4 φορές, παραπέμποντας σε αδέρφια, γιούς και πατέρες. Από τα ονόματα των γυναικών δεν προκύπτει ότι οι Μακεδόνες μέτοικοι παντρεύονταν αποκλειστικά γυναίκες από τον τόπο καταγωγής τους. Τα οικογενειακά ονόματα Német, Konács και Gyöngyösi που έχουν καταγραφεί στην παρούσα απογραφή δηλώνουν την συγγική καταγωγή των γυναικών που τα είχαν. Όπως προκύπτει επίσης από τα απογραφικά δεδομένα ο αριθμός των παιδιών που είχε η κάθε οικογένεια κυμαινόταν από 2 έως και 5. Από τον αριθμό των υπαλλήλων και των υπηρετών που δήλωσαν οι απογραφέντες ότι είχαν στην διάθεσή τους μπορούμε να σκιαγραφήσουμε την οικονομική δυναμική των Ελλήνων εμπόρων. Ο Zsámbock παρουσιάζεται λοιπόν να απασχολεί 4 άτομα, ο Pataki 9, ο Pilta 4, ο Grabovszki 4 και ο Zsupán 3. Κάποιοι άλλοι είχαν από έναν μέχρι δύο υπαλλήλους. Υπηρέτριες δεν είχε κανένας. Κάβα και αμπέλια σύμφωνα με τα στοιχεία του ερωτηματολογίου είχαν οι περισσότεροι, άλλοι στο Tokaj, άλλοι στο Szentpéter, οι περισσότεροι όμως στο Miskolc. Την περίοδο αυτή διαμορφώθηκε και η ελληνική παροικία στο κέντρο της πόλης με τις κυριότερες οδούς Széchenyi, Kossuth και Rákóczi να αποκτούν ελληνικό χρώμα και ελληνικής καταγωγής ενοικιαστές και ιδιοκτήτες¹³².

Το διάστημα 1792-1793 διενεργήθηκε νέα απογραφή. Και αυτή η απογραφή αφορούσε στην οικογενειακή κατάσταση (άνδρας, γυναίκα, παιδί,

¹³¹ I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai» [Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης], *Miskolc Története III/1* [Ιστορία του Μίσκολτς III/1], ό.π.

¹³² I. Dobrossy, «Kereskedő csoportok, családok» [Εμπορικές ομάδες, οικογένειες], ό.π.

συγγενής, υπηρέτης), καθώς επίσης και στις σχέσεις ιδιοκτησίας που είχαν οι απογραφέντες. Η ελληνική παρουσία στην πόλη εμφανίζεται κατά πολύ πιο εύρωστη από τα προηγούμενα χρόνια, καθώς παρουσιάζεται να διαθέτει 88 εμπόρους οικογενειάρχες, οι οποίοι μαζί με τα μέλη των οικογενειών τους και τους άγαμους έφθαναν τα 446 άτομα. Ο αριθμός αυτός αποτέλεσε τον πιο μεγάλο που γνώρισε η ελληνική παρουσία στην πόλη. Η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού των Μακεδόνων εμπόρων και ιδιαίτερας των οικογενειάρχων, που χαρακτηρίζει το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, καθιστά σαφές ότι στη ζωή των μετοίκων εμπόρων του Miskolc η εποχή της ακμής έρχεται με το τέλος του 18ου αιώνα και την έναρξη του 19ου. Ωστόσο και παρά τα υψηλά ποσοστά της ελληνικής παρουσίας τα 446 άτομα αντιστοιχούσαν μόλις στο 3,43% του συνολικού πληθυσμού της πόλης, η οποία την εποχή εκείνη αριθμούσε περίπου 13.000 κατοίκους. Τα ονόματα που συναντά ο μελετητής στην εν λόγω απογραφή είναι αυτά των Ambrosy, Apostolovics, Bendela, Brato, Csohadari, Demtsa, Diamandi, Dimtsa, Dona, Donna, Dursza, Graboszký, Gerga, Jankovits, Janovits, Kallota, Kosmizsky, Kozma, Lika, Mutsu, Olasz, Pampery, Pattaki, Peszkár, Pilta, Pivoszky, Recsu, Rosza, Saguna, Styria, Zsambik και Zsupan. Εκτός από 9 άτομα όλοι οι υπόλοιποι ήταν παντρεμένοι με παιδιά.

Ο αριθμός των παιδιών σε κάθε οικογένεια κυμαίνεται από 5 μέχρι και 7, με υψηλά ποσοστά παιδικής θνησιμότητας. Ο συνολικός αριθμός των παιδιών της κοινότητας έφθανε τα 200. Οι 54 από τους απογραφέντες παρουσιάζονται να έχουν δικό τους σπίτι και οι υπόλοιποι όχι. Τους πιο πολλούς βοηθούς είχαν ο δάσκαλος Arosztolovits, οι έμποροι Dimtsa και Jankovits και ο δικαστής Pilta, οι οποίοι είχαν από 6 άτομα, καθώς και οι μεγαλέμποροι Szonte και Pattaky, ο τελευταίος εκ των οποίων ως ο πιο ισχυρός όλων είχε ως προσωπικό της επιχείρησής του 10 άτομα¹³³. Η απογραφή του 1798, η τελευταία του 18ου αιώνα, έδειξε ότι ο αριθμός των ελληνικών οικογενειών είχε ελαττωθεί, καθώς καταγράφηκαν μόλις 86 και τα παιδιά ήταν πλέον μόνο 69 ¹³⁴.

Νεότερη απογραφή των χρόνων 1808-1809 κατέγραψε 85 Έλληνες, 60 άνδρες και 25 γυναίκες. Το γεγονός ότι τα ονόματα όλων των παραπάνω εγγεγραμμένων τα έχουμε ξανασυνατήσει σε προηγούμενες απογραφές, σε

¹³³ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/f. XXV. I. 39, δεδομένα απογραφής 1793-1793.

¹³⁴ I. Dobrossy, «Görög kereskedelmi tókefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π., ο ίδιος, « A görög kereskedők szerepe» [[Ο ρόλος και η σημασία των Ελλήνων εμπόρων](#)], ό.π.

συνδυασμό με το ότι οι περισσότερες από τις γυναίκες ήταν χήρες δηλώνουν την σταδιακή γήρανση, στην οποία είχε αρχίσει να περιέρχεται ο πληθυσμός της ελληνικής κοινότητας. Σε αυτή την απογραφή δεν σημειώνονται οι οικογενειακές σχέσεις των ατόμων, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να καθοριστεί με ακρίβεια το μέγεθος του πληθυσμού που απορρέει από τα απογραφέντα άτομα¹³⁵. Παρόλο που η αξία που προκύπτει από τα δεδομένα των επίσημων πληθυσμιακών απογραφών δεν μπορεί να αντικατασταθεί από άλλες πηγές που καταδεικνύουν πληθυσμιακά μεγέθη, εντούτοις για την περίοδο αυτή πολύ σημαντικές πληροφορίες συνάγονται από το Liber Fundualis, το οποίο αποτελεί την τελευταία επίσημη τοπική αναφορά που έχουμε στην διάθεσή μας για αυτό το διάστημα¹³⁶.

Πρόκειται για ένα βιβλίο που αποτελείται από δυο μέρη. Στο πρώτο μέρος υπάρχει ένας χάρτης του κέντρου της πόλης, ο οποίος συμπληρώνεται από το κτηματολόγιο. Σε αυτό αναφέρονται με τη σειρά οι οδοί και με συνεχόμενη αρίθμηση τα σπίτια, ο κάτοχος του οικοπέδου και η έκτασή του. Εκείνο που προκύπτει από το κτηματολόγιο είναι ότι στο κέντρο της πόλης και στις διπλανές παρόδους ζούσαν περίπου 30 οικογένειες Ελλήνων εμπόρων, στοιχείο που πιστοποιείται και από τις πληθυσμιακές απογραφές που είχαν προηγηθεί. Το δεδομένο αυτό βέβαια δεν αρκεί για να προσδιορίσει το μέγεθος της διασποράς, ωστόσο μας πληροφορεί για το πόσα και ποια ακριβώς σπίτια εξακολουθούσαν να ανήκουν σε Έλληνες εμπόρους την περίοδο των δυο πρώτων δεκαετιών του 18ου αιώνα. Έτσι εκτιμάται ότι η ελληνική παρουσία στην πόλη έφθανε περίπου τα 200 άτομα, τα οποία φαίνεται να είχαν στην κατοχή τους περίπου 40-45 σπίτια. Τα στοιχεία αυτά παραπέμπουν χωρίς αμφιβολία στην τρίτη γενιά των μετοίκων, η οποία είχε αρχίσει να παρουσιάζει έντονα και ξεκάθαρα τα σημάδια της αφομοίωσης.

Μετά το 1820 όσες πληροφορίες έχουμε στη διάθεσή μας είναι πολύ αόριστες και αφορούν γενικότερα στο βασιλικό φέουδο (koronauradalom) του Díósgyőr. Ωστόσο μπορούμε να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα από τα σωζόμενα έγγραφα νομικών υποθέσεων που συνέβησαν την περίοδο εκείνη, καθώς επίσης και από τα διάφορα ενοικιαστήρια συμβόλαια. Εκείνο που προκύπτει από τα διαθέσιμα τεκμηριωτικά δεδομένα είναι ότι οι ελληνικής καταγωγής μέτοικοι των περασμένων ετών είχαν αφομοιωθεί πλέον στην νέα

¹³⁵ Η απογραφή των ετών 1808-1809 δεν υπάρχει στην πρωτότυπη μορφή της και χρησιμοποιείται αντίγραφό της.

¹³⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/g. 1, δεδομένα απογραφής 1808-1809.

τους πατρίδα και δεν αποτελούσαν κάποιο διαφορετικό τμήμα αυτής. Ούτε η διοίκηση, αλλά ούτε και οι ίδιοι από την πλευρά τους θεωρούσαν αναγκαία την τήρηση καταλόγων και μητρώων. Το 1836 το Τοποτηρητήριο ζήτησε από ολόκληρη την επικράτεια να του αποστείλουν ενημερωτικά έγγραφα για τον πληθυσμό των Τούρκων κατοίκων που διέμεναν στα εδάφη του¹³⁷. Από τις τέσσερις επαρχίες μόνο αυτή του Sajószentpéter έστειλε απάντηση και αυτή ήταν αρνητική¹³⁸.

Θα μπορούσε λοιπόν να συναχθεί με αρκετή ασφάλεια το συμπέρασμα ότι από τις άλλες επαρχίες, επομένως και από το Miskolc, δεν στάλθηκαν αναφορές είτε επειδή στις επαρχίες αυτές δεν υπήρχαν Έλληνες έμποροι, είτε επειδή, ακόμα και αν υπήρχαν, δεν θεωρούσαν τους εαυτούς τους «Τούρκους». Η δεύτερη εκδοχή προβάλλει εξαιρετικά λογικοφανής αφού το 1838 στο Miskolc ζούσαν πλέον τα παιδιά και τα εγγόνια εκείνων που το 1774 είχαν δώσει όρκο πίστης στον Αψβούργο αυτοκράτορα. Το 1880 πια η πλήρης ενσωμάτωση των Ελλήνων και η αφομοίωσή τους από την τοπική κοινωνία παρουσιάζεται εξαιρετικά εμφανής, καθώς στην απογραφή αυτού του έτους δεν υπάρχουν παρά ελάχιστες ελληνικές οικογένειες, οι οποίες και εμφανίζονται αποσπασματικά, ενώ η κομπανία έχει εξαφανιστεί ολοκληρωτικά από την ζωή της πόλης¹³⁹.

Το Μητρώο της Ορθόδοξης Εκκλησιαστικής Κοινότητας του Αγίου Ναούμ

Όπως αναφέρθηκε και στην αρχή της παρούσας ενότητας πολύ σημαντικές πληροφορίες για την πληθυσμιακή εικόνα –ποιοτική και ποσοτική– των μετοίκων λαμβάνει ο μελετητής από τα σωζόμενα αρχεία της ελληνικής κοινότητας. Η ελληνική κοινότητα του Miskolc προέκυψε, όπως άλλωστε και στις περισσότερες περιπτώσεις μαζικών εμπορικών εγκαταστάσεων, ως οργανική συνέχεια της εμπορικής κομπανίας που είχε δημιουργηθεί¹⁴⁰. Υπολογίζεται ότι η ελληνική κομπανία της πόλης ιδρύθηκε περίπου στο τελευταίο τέταρτο του 17ου αιώνα, ενώ επίσημα ο όρος «Ελληνική Κοινότητα» εμφανίζεται για πρώτη

¹³⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/e. 728/1839. 2.f., αίτημα Τοποτηρητικού Συμβουλίου για παρουσία τουρκικής προέλευσης κατοίκων στα εδάφη του.

¹³⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/e. 2213/1837. 2.f., απαντητική επιστολή πόλης Sajószentpéter.

¹³⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1602/g. 7. k., απογραφικά δεδομένα έτους 1880.

¹⁴⁰ Κων. Καρακώστα, «Από την πατρογονική εστία σε μια “θετή” πατρίδα. Η εγκατάσταση των Μακεδόνων στο Μίσκολτς και η συμβολή τους στην καθημερινή ζωή της πόλης», *Οι Μακεδόνες στη Διασπορά*, ό.π., σσ.267-300.

φορά το 1800 στο επίσημο έγγραφο ενός συμφωνητικού που υπογράφηκε ανάμεσα στις τοπικές αρχές και σε μέλη της κομπανίας, προκειμένου για την απαλλαγή των τελευταίων από τις κατά καιρούς υποχρεώσεις τους προς την πόλη, έναντι του ποσού των 285 φιορινίων που θα κατέβαλλαν ετησίως¹⁴¹. Ως προς τα δεδομένα που συνάγονται εκείνο το οποίο προβάλλει είναι ότι οι κατάλογοι των δημοτικών αρχών παρουσιάζουν πλήρη ταύτιση με τα στοιχεία που αναγράφονταν στα θρησκευτικά μητρώα της κοινότητας.

Όπως, λοιπόν, προκύπτει οι έμποροι που εγκαθίσταντο προσωρινά ή μόνιμα στο Miskolc από το πρώτο τέταρτο του 18ου αιώνα και εξής κατάγονταν σχεδόν αποκλειστικά από τη Μοσχόπολη. Πιο συγκεκριμένα, το «Μητρώο της Ορθόδοξης Εκκλησιαστικής Κοινότητας του Αγίου Ναούμ», που φυλάσσεται στο Μουσείο Herman Otto (Herman Ottó Múzeum) του Miskolc, αποτελείται από δυο τόμους¹⁴². Ο πρώτος τόμος (kondika) του μητρώου περιλαμβάνει γάμους, γεννήσεις, βαπτίσεις και κηδείες που έλαβαν χώρα την περίοδο 1726-1863, ενώ ο δεύτερος τόμος (kondika) καλύπτει τα χρόνια 1864-1915. Ο πρώτος τόμος είναι γραμμένος στην ελληνική γλώσσα, ενώ ο δεύτερος στην ουγγρική. Όπως προκύπτει από το Μητρώο, η πρώτη ορθόδοξη λειτουργία βάπτισης έγινε στο Miskolc το 1726, ενώ το διάστημα 1726-1760 καταγράφηκαν μόλις 15 κηδείες, γεγονός που αποδεικνύει, εκτός από το ενδεχόμενο να μην έγιναν όλες στο Miskolc, ότι η ελληνική κοινότητα αριθμούσε λίγα και μάλιστα νεαρά στην ηλικία μέλη. Σύμφωνα με τις διαθήκες ως τόπος ενταφιασμού μπορούσε να οριστεί και η γενέτειρα ή ο τόπος στον οποίο απεβίωσε το άτομο¹⁴³.

Το μητρώο των γάμων ξεκινάει από το 1728, όπου αναγράφονται και οι γάμοι που τελέστηκαν στην «Τουρκία». Οι πρώτες 11 αναγραφές γάμων την περίοδο 1728-1768 αναφέρονται σε γαμήλιες τελετές που συνέβησαν στον γενέθλιο τόπο των εγγεγραμμένων ατόμων. Ανάμεσα σε αυτές ανήκουν μέλη των πλούσιων και εξεχουσών οικογενειών Pilita, Lika, Csáku, Gerga, Dona και Dimtsa. Τα παιδιά που προέκυψαν από τους εν λόγω γάμους γεννήθηκαν στο Miskolc. Από το 1756 και έπειτα γράφονταν στο μητρώο, στην ελληνική γλώσσα, βάσει «προφορικής δήλωσης», αναδρομικά όλοι οι γάμοι που είχαν τελεστεί σε ουγγρικές πόλεις, καθώς επίσης και εκείνοι που συνήφθησαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η πρώτη σύναψη γάμου στο Miskolc έγινε το 1763

¹⁴¹M. Bur, «Handelsgesellschaften», ό.π.

¹⁴² I. Dobrossy, «Family and economic relations», ό.π., ο ίδιος, «Kereskedő csoportok, családok» [[Εμπορικές ομάδες, οικογένειες](#)], ό.π.

¹⁴³ I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai» [[Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης](#)], *Miskolc Története III/1* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/1](#)], ό.π., ο ίδιος, «Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π.

και η τελευταία το 1868. Η χρονολογία της πρώτης γαμήλιας σύναψης σημαίνει χωρίς καμία αμφιβολία την οριστική και μόνιμη εγκατάσταση στην πόλη, η οποία όπως φαίνεται προηγήθηκε του όρκου πίστεως. Στα χρόνια 1728-1783 εντοπίζονται 39 γάμοι, οι οποίοι δεν τελέστηκαν στο Miskolc, οι οικογένειες όμως και οι απόγονοι που προέκυψαν εγκαταστάθηκαν σε αυτό¹⁴⁴.

Τα μητρώα των γάμων δίνουν πληροφορίες σχετικά με την καταγωγή και των δυο συζύγων και σημειώνουν και το πατρικό όνομα του καθενός. Εκείνο που διαφαίνεται γλαφυρά είναι η κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα που βρισκόταν πίσω από την σύναψη γαμήλιων σχέσεων, καθώς τα μέλη των πλούσιων και ευκατάστατων οικογενειών επέλεξαν να παντρεύονται μεταξύ τους, ενδυναμώνοντας με αυτόν τον τρόπο το επιχειρηματικό και εμπορικό τους μέλλον. Το διάστημα 1763-1784 έγιναν στην πόλη 16 γάμοι. Αυτό το οποίο παρουσιάζει ενδιαφέρον στα μητρώα αυτής της περιόδου είναι το γεγονός ότι πλέον καταγράφεται με ακρίβεια ο τόπος καταγωγής των συζύγων και δεν αναγράφεται απλά η λέξη «Τουρκία», όπως συνέβαινε έως τότε. Έτσι ενώ στα μητρώα του Kecskemét η Σιάτιστα και η Κοζάνη προβάλλουν ως οι κυριότεροι τόποι προέλευσης των μετοίκων, στο Miskolc όχι μόνο δεν εμφανίζονται μετεγκατεστηθέντες από τις εν λόγω περιοχές, αντίθετα μάλιστα η Μοσχόπολη παρουσιάζεται χαρακτηριστικά ως η μοναδική κοιτίδα των νεοεγκατεστηθέντων. Γενικότερα, εκείνο το οποίο προκύπτει είναι ότι οι ελληνικής καταγωγής έμποροι που έφθασαν και εγκαταστάθηκαν στο Miskolc προέρχονταν συνολικά από 16 περιοχές του τουρκοκρατούμενου βαλκανικού χώρου. Η Μοσχόπολη όμως αποτελούσε με διαφορά τον θύλακα εκκίνησης της συντριπτικής πλειονότητας των μετοίκων. Επιπλέον, οι έγγαμοι αυτής της περιόδου εμφανίζονται να διαμένουν σε μεγάλες και πλούσιες κατοικίες του Miskolc¹⁴⁵.

Καθώς, όπως ήδη αναλύθηκε διεξοδικά, η ροή του χρήματος εξαρτάται από δικτυακούς δεσμούς, τους οποίους ταυτόχρονα και καθορίζει, εκείνο που παρατηρείται μέσα από το αρχείο της κοινότητας είναι ότι οι έμποροι μέτοικοι του Miskolc ανέπτυξαν γαμήλιες σχέσεις με άλλους ομοεθνείς τους, στην Τρανσυλβανία και την Αυστροουγγαρία προκειμένου για την επέκταση των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων¹⁴⁶. Στα εδάφη της συγγρικής ενδοχώρας έχουν εντοπιστεί και καταγραφεί 16 γάμοι, που συνάφθηκαν μεταξύ των ελληνικής καταγωγής εμπόρων που βρέθηκαν στο Miskolc και συντοπιτών τους

¹⁴⁴ I. Dobrossy, «Family and economic relations», ό.π., ο ίδιος, «Kereskedő csoportok, családok» [Εμπορικές ομάδες, οικογένειες], ό.π.

¹⁴⁵ I. Dobrossy, «Family and economic relations», ό.π.

¹⁴⁶ N. Gavrilović, «Οι εκ Μακεδονίας Βλάχοι», ό.π.

που είχαν εγκατασταθεί στο Eger. Ενδεικτικά σημειώνονται τα ονόματα των Pataki, Kilica, Pova, Popovic, Sarpe και Suka. Οι επαφές του Miskolc με την εμπορική πρωτεύουσα της Ουγγαρίας, την Πέστη ήταν σαφώς περισσότερες και έχουν καταγραφεί 18 εμπορικοί δεσμοί μεταξύ των δυο κοινοτήτων¹⁴⁷.

Στο πλαίσιο της ανάπτυξης εμπορικών στρατηγικών στην βάση της κοινής καταγωγής έγινε το 1788 ο γάμος μεταξύ της κόρης του Μοσχοπολίτη Dimcsa János, εγκατεστημένου στο Miskolc, και του γιού του Szpira Hadzi, εγκατεστημένου στην Βιέννη. Ο εν λόγω γάμος προσέφερε μεγάλα οικονομικά κέρδη στις δυο οικογένειες, τα οποία απέρρεαν από την γεωγραφική θέση και την οικονομική σπουδαιότητα των δυο πόλεων εγκατάστασης. Η ιδιαίτερη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην οικογένεια και την επιχείρηση δεν θα μπορούσε να περιοριστεί για τους βλαχόφωνους εμπόρους στα σύνορα της Αψβουργικής Μοναρχίας. Σήμερα γνωρίζουμε για την σύσταση και ανάπτυξη εμπορικών-οικογενειακών δικτύων που συνέδεαν τις ελληνικές οικογένειες του Miskolc με οικογένειες κοινής καταγωγής, οι οποίες είχαν εγκατασταθεί στην Βαρσοβία και το Poznan (γερμ. Posen). Από τις πιο γνωστές περιπτώσεις ήταν αυτές των οικογενειών Lerora και Zsupan. Κυρίαρχο διακινούμενο προϊόν για την εμπορική οικογένεια Zsupan αποτελούσε το κρασί των περιοχών Tokaj-Hegyalja, το οποίο μέσω των συγγενικών δεσμών προωθούνταν πολύ πιο εύκολα και γρήγορα στις πολωνικές αγορές¹⁴⁸.

Το μητρώο των γεννήσεων ξεκινάει το 1760 και ολοκληρώνεται το 1862, εμπεριέχοντας πολλές και σημαντικές πληροφορίες για την κατάσταση της παιδικής θνησιμότητας. Εκείνο που προκύπτει είναι ότι το πρώτο παιδί που γεννήθηκε στο Miskolc καταχωρήθηκε το 1760. Μέσα στα επόμενα τρία χρόνια γεννήθηκαν μόνο τρία παιδιά, όπως συνάγεται από τους καταλόγους. Από το μητρώο προκύπτει διαρκής ελληνική παρουσία κατά τον 18ο αιώνα, ενώ ο αριθμός των γάμων και των βαπτίσεων επιτρέπουν να διαφανεί τόσο η επιτυχής εγκατάσταση του ελληνικού στοιχείου στην τοπική κοινωνία, η οποία ενισχύεται από την σύσταση οικογένειας, όσο και η ένταξή του σε αυτήν καθώς επίσης και η οικονομική ευμάρεια που το χαρακτήριζε. Από το 1760 και έπειτα η ενσωμάτωση των νεοεγκατεστηθέντων στα δεδομένα της τοπικής κοινωνίας

¹⁴⁷ I. Dobrossy, «Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π.

¹⁴⁸ I. Dobrossy, «Family and economic relations», ό.π., ο ίδιος, «Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás» [[Η συσσώρευση του κεφαλαίου](#)], ό.π., Ανώνυμος, «Οι Έλληνες εν Πόζεν», ό.π.,

αρχίζει να γίνεται όλο και πιο φανερό, γεγονός που αποδεικνύεται και από την αλλοίωση των επιθέτων των μετοίκων, σύμφωνα με τα συγγραφικά πρότυπα.

Ενδεικτικά σημειώνεται ότι τα μωσχοπολίτικα επίθετα Ζουπάνος, Δίμτσας και Διαμαντής μεταλλάχθηκαν αντίστοιχα στο Miskolc σε Zsurán, Dimcsa και Diamandí, ενώ λίγα χρόνια αργότερα το τελευταίο μετατράπηκε σε Gyémánt. Το μητρώο των θανόντων καλύπτει την περίοδο 1726-1863¹⁴⁹. Η πρώτη κηδεία τελέστηκε στις 12 Μαΐου 1726 από τον ιερέα του Αγίου Ναούμ Θεοδόσιο¹⁵⁰. Τα χρόνια 1726-1760 έχουν καταγραφεί στο μητρώο μόλις 24 ονόματα. Κάποια από τα οικογενειακά ονόματα που συναντώνται αυτό το διάστημα είναι των Muszae (Μουσέη), Belaurisz Μπαλαούρα, Pap (Παπά), Kozmiszki, (Dadányi) Δάδανου, Szimse, Zitiri (Τζιατήρη) και Cabikosz¹⁵¹. Από το 1760 και έπειτα εμφανίζονται πολύ συχνά θάνατοι βρεφών. Εκείνο που προκύπτει επίσης από το μητρώο των θανόντων είναι ότι δεν συναντώνται σε αυτό ονόματα όπως Deák Pál, Göröd Demeter, Szepsy György. Αυτές οι συγγραφικές παραλλαγές των ελληνικών ονομάτων, που έδιναν οι ντόπιοι στους Έλληνες, δεν εντοπίζονται πουθενά στα μητρώα της ενορίας. Οι θανόντες θάπτονταν στο νεκροταφείο του Mindszent τα χρόνια 1762-1782, από το 1782 μέχρι το 1784 στο νεκροταφείο των Καλβινιστών και από το 1784 στο καινούριο νεκροταφείο της πόλης. Την ίδια εποχή άρχισαν κάποιοι σποραδικοί ενταφιασμοί στο προαύλιο της Ελληνορθόδοξης εκκλησίας¹⁵².

Οι ληξιαρχικές καταχωρήσεις των ετών 1795-1805, με τις λεπτομέρειες που καταγράφονταν σε αυτές περιέχουν πολλές και σημαντικές πληροφορίες, ενδιαφέρουσες από την άποψη της ιατρικής, της υγειονομικής και των συνθηκών υγείας που επικρατούσαν. Αυτό που γνωρίζουμε με βεβαιότητα είναι ότι ο αριθμός των γεννήσεων ήταν μεγάλος, αλλά μεγάλη ήταν και η αναλογία της βρεφικής θνησιμότητας. Πολύ συχνά επίσης γεννιόντουσαν δίδυμα και στα ληξιαρχικά βιβλία θανάτων σημειωνόταν ο θάνατός τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η οικογένεια Olaszí, η οποία το 1799 ανέφερε τον θάνατο των τριδύμων της. Επίσης στην οικογένεια Lika γεννήθηκαν τετράδυμα και εντός ενός μήνα πέθαναν και τα τέσσερα παιδιά. Σε περίπτωση που συνέβαινε θάνατος βρέφους, η κηδεία γινόταν άμεσα «κατ' εντολή του ιατρού» ή «κατ'

¹⁴⁹ I. Dobrossy, «Family and economic relations», ό.π., ο ίδιος, «Kereskedő csoportok, családok» [Εμπορικές ομάδες, οικογένειες], ό.π.

¹⁵⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 2. 380, κατάλογος θανόντων.

¹⁵¹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 2. 380-383, κατάλογος θανόντων.

¹⁵² I. Dobrossy, «Kereskedő csoportok, családok» [Εμπορικές ομάδες, οικογένειες], ό.π.

αυστηρή διαταγή»¹⁵³ του ιατρού. Πολύ συχνό φαινόμενο ακόμη, το οποίο συναντάται ευρέως αυτή την περίοδο είναι οι περιπτώσεις μητέρων που πέθαιναν στη γέννα μαζί με το παιδί τους.

Μόλις σε μια μόνο χρονιά, το 1795, συνέβησαν 32 κηδείες και μεταξύ αυτών ο αριθμός των βρεφών ήταν 14 και των παιδιών 9. Μερικές φορές ανέγραφαν και την αιτία του θανάτου. Για εκείνους που ήταν μέλη της κοινότητας του Miskolc, αλλά είχαν αποβιώσει σε άλλο μέρος, τους καταχωρούσαν κανονικά στο ληξιαρχικό βιβλίο. Ο αριθμός αυτών που πέθαναν κατά τη στρατιωτική τους θητεία δεν είναι μεγάλος. Υπολογίζεται ότι μεταξύ των ετών 1796-1847 καταγράφηκαν συνολικά 10 περιπτώσεις θανάτων. Τα ληξιαρχικά βιβλία από το 1862 και έπειτα μαρτυρούν μια κοινότητα η οποία συρρικνωνόταν ολοένα και περισσότερο. Τα κατάστιχα των βιβλίων αποκαλύπτουν ότι μεταξύ των ετών 1864-1915 συνέβησαν 185 εκκλησιαστικές κηδείες. Πιο συγκεκριμένα 90 άτομα απεβίωσαν μεταξύ των ετών 1864-1880, 67 άτομα μεταξύ των ετών 1880-1900 και 26 άτομα μεταξύ των ετών 1900-1915. Εκείνο το οποίο προκύπτει έκδηλα είναι ότι από τα παλιά επώνυμα ή ακόμα και από αυτά που εμφανίζονταν στα τέλη του 19ου αιώνα δεν χρησιμοποιούνταν πλέον κανένα και οι «ιστορικές οικογένειες» εξαλείφτηκαν, τουλάχιστον όσον αφορά στους άρρενες απογόνους¹⁵⁴.

Εν τέλει εκείνο που προκύπτει ολοφάνερα από την ανάγνωση των ελληνικών μητρώων και των κρατικών απογραφών είναι ότι δεν μπορούμε να υπολογίσουμε με απόλυτη ακρίβεια τον αριθμό των ελληνικής καταγωγής εμπόρων που εγκαταστάθηκαν στο Miskolc στις αρχές του 18ου αιώνα. Η σύσταση συγγενικών-εθνοτοπικών δικτύων των μετοίκων, για την επιτυχήστερη χερσαία διακίνηση των εμπορευμάτων τους αποδείχθηκε βασική στρατηγική των επιχειρηματικών τους κινήσεων. Οι βλαχόφωνοι και ελληνόφωνοι έμποροι του Miskolc είχαν καταφέρει να συνάψουν γαμήλιες σχέσεις και οικονομικές επαφές με περισσότερες από 25 κομπανίες της Ουγγαρίας, γεγονός που ερμηνεύει γιατί η κομπανία του Miskolc ήταν μια από τις μεγαλύτερες και πλουσιότερες κομπανίες του 18ου και 19ου αιώνα στην Ουγγαρία¹⁵⁵. Ο τρόπος και οι συνθήκες μέσα από τις οποίες οι Μοσκοπολίτες πρωτίστως και

¹⁵³ Ο.π.

¹⁵⁴ I. Dobrossy, «A miskolci görög-ortodox» [[Οι τάφοι της ελληνορθόδοξης](#)], ό.π., ο ίδιος, «Ortodox temető Miskolcon. A templom körüli temetőkert» [[Ορθόδοξα νεκροταφεία στο Μίσκολτς. Η εκκλησία και το νεκροταφείο](#)], *A Miskolci Orthodox templom és sírkertje* [[Η εκκλησία και το νεκροταφείο της Ορθόδοξης εκκλησίας του Μίσκολτς](#)], Μίσκολτς 2001, σσ.113-214.

¹⁵⁵ I. Dobrossy, «Family and economic relations», ό.π.

συνακόλουθα και οι υπόλοιποι Έλληνες αναζήτησαν στο Miskolc μια νέα πατρίδα αποδεικνύουν ότι η παρουσία τους στην βορειανατολική αυτή πόλη της Ουγγαρίας και η συγκρότηση του οικογενειακού τους δικτύου δράσης ξεπερνούν κατά πολύ το υπερ-απλουστευτικό και περιορισμένο σχήμα της έλξης και απώθησης (push and pull factors) και επιβεβαιώνουν μοναδικά την θεωρία της αλυσιδωτής μετανάστευσης.

Η διατήρηση των δεσμών τους με την γενέθλια γη τους συνεχίστηκε και μετά την μόνιμη εγκατάστασή τους στο Miskolc. Οικογενειακοί και κληρονομικοί λόγοι κυρίως ήταν αυτοί που συντηρούσαν την επικοινωνία των Μοσχοπολιτών μεταξύ των δύο τους πατρίδων. Ειδικότερα στο κοινοτικό αρχείο φυλάσσονται δύο έγγραφα των ετών 1786 και 1787 αντίστοιχα, τα οποία αφορούν στην αποκατάσταση των περιουσιών δύο οικογενειών, μετά τον θάνατο κάποιου μέλους τους. Τα μέλη των εν λόγω οικογενειών κατοικούσαν άλλα στη Μοσχόπολη και άλλα στο Miskolc. Το πρώτο έγγραφο φέρει ημερομηνία 24 Ιουνίου 1786 και πρόκειται για μια επιστολή, η οποία στάλθηκε από τη Μοσχόπολη στο Miskolc¹⁵⁶. Συντάκτριες της επιστολής ήταν οι αδελφές του Μοσχοπολίτη εμπόρου Δημητρίου Δήμητzu Σαρή. Ο Σαρήs δραστηριοποιούνταν εμπορικά στην Πολωνία και ιδιαίτερα στην Βαρσοβία. Οι αδελφές του, που διέμεναν μόνιμα στη Μοσχόπολη, έστειλαν επιστολή στην κοινότητα του Miskolc με την οποία ζητούσαν να πληροφορηθούν την τύχη της περιουσίας του αποθανόντος αδελφού τους. Ως νόμιμες κληρονόμοι ζητούσαν να περιέλθει σε αυτές η περιουσία του. Το παρόν έγγραφο μετέφερε από την Μοσχόπολη στο Miskolc ο θείος τους Δημήτριος Κωστήs Λίκας, ως επιτετραμμένος τους, με την υποχρέωση την διευθέτηση του ζητήματος.

Η συγγενική σχέση που τις συνέδεε με τον Λίκα τονίζεται εμφαντικά στην επιστολή, όπως επίσης και η γνήσια αδελφική σχέση τους με τον θανόντα. Η ίδια διάθεση επιμονής εκφράζεται και με την στάση τους να εξαίρουν διαρκώς τη δυσχερή θέση στην οποία είχαν περιέλθει μετά τον θάνατο του αδελφού τους, τονίζοντας τη δύσκολη κατάσταση την οποία βίωναν. Η αλήθεια των όσων παρέθεταν σφραγίζεται με την μαρτυρία του «τρισυποστάτου θεού», προκειμένου να μην μπορεί να αμφισβητηθεί η εγκυρότητα και η αλήθειά τους. Για τον λόγο αυτό επαναλαμβάνουν διαρκώς ότι αυτές και μόνο αποτελούν τις νόμιμες κληρονόμους του Σαρή και για τον λόγο αυτόν πρέπει να

¹⁵⁶ Το έγγραφο αυτό έχει δημοσιευτεί από τη γράφουσα στο περιοδικό Μακεδονικά. Βλ. σχετικά Κων. Καρακώστα, «Όταν οι Μοσχοπολίτες ταξιδεύουν στην κοιλάδα του ποταμού Σίνβα», ό.π.

περιέλθει στη δικαιοδοσία τους κάθε περιουσιακό στοιχείο του εκλιπόντος. Η επιστολή ολοκληρώνεται με τις υπογραφές των κληρικών και των αρχόντων της Μοσχόπολης, οι οποίες παρατίθενται στο τέλος, προσδίδοντας έτσι το απαιτούμενο κύρος και αξιοπιστία στα γραφθέντα.

Το ίδιο ακριβώς περιεχόμενο έχει και η επιστολή που συντάχτηκε στην Μοσχόπολη και στάλθηκε στο Miskolc στις 27 Απριλίου 1787¹⁵⁷. Σκοπός ήταν η τακτοποίηση των περιουσιών των δύο αδελφών Μιχάλη και Αθανασίου Αργέντη, με καταγωγή από την Μοσχόπολη, οι οποίοι ασκούσαν τις εμπορικές τους δραστηριότητες στο Poznan της Πολωνίας. Τα δύο αδέρφια πέθαναν, χωρίς να αφήσουν συγγενείς. Η Κάλλια, σύζυγος του Αθανασίου Αργέντη ζήτησε το τμήμα που τις αναλογούσε από την περιουσία του άνδρα της, ενώ ο Γεώργιος Μήτρου Μπόκιας ζήτησε το ποσοστό του από την περιουσία του γαμπρού του Μιχάλη Αργέντη. Και σε αυτή την περίπτωση η επιστολή ολοκληρωνόταν με τις υπογραφές των αρχόντων της πόλης. Η κοινότητα του Miskolc ζήτησε από τους Μοσχοπολίτες Αθανάσιο Πεσχάρου, Αθανάσιο Στήργια, Μιχάλη Ντόνα και Μιχάλη Ζουπάν να προσπαθήσουν να επιβεβαιώσουν την γνησιότητα των υπογραφών των αρχόντων που έφερε η επιστολή. Τελικά οι υπογραφές επιβεβαιώθηκαν και επιτράπηκε στους συγγενείς των θανόντων να λάβουν την περιουσία.

3. Η Ελληνική Κομπανία του Miskolc.

Από τα στοιχεία που υπάρχουν διαθέσιμα εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι Έλληνες έμποροι από το 1712 είχαν ήδη οργανωθεί σε κομπανία και λειτουργούσαν κάτω από την καθοδήγηση ενός ατόμου που το είχαν ορίσει ως δικαστή. Η σφραγίδα της εμπορικής κομπανίας χρονολογείται το 1687 και φέρει την επιγραφή «Ελληνική Κομπανία του Miskolc». Την επιγραφή και τη χρονολογία πλαισιώνουν δύο κλαδιά με λουλούδια και μια άγκυρα, απ' όπου υψώνεται ένας διπλός σταυρός, ο οποίος συνοδεύεται από μια κορώνα. Η ύπαρξη σφραγίδας παραπέμπει άμεσα στην λειτουργία εμπορικού σχήματος, το οποίο την περίοδο αυτή θα αριθμούσε λίγα εμπορικά μέλη, είχε όμως την οργανωτική δομή που ήταν απαραίτητη για την λειτουργία του¹⁵⁸. Το 1721 είχε

¹⁵⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 147-148, επιστολή σταλμένη από την Μοσχόπολη στο Miskolc προκειμένου για την τακτοποίηση οικονομικών-κληρονομικών εκκρεμοτήτων.

¹⁵⁸ J. Komáromy, «Adatok Miskolc XVII-XVIII.» [Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση], ό.π., M. Bur, «Handelsgesellschaften», ό.π., I. Dobrossy - László Veres, «A miskolci görög kereskedőtársulat gazdasági tevékenysége a 19. század elején» [Οι

συνταχθεί σίγουρα ο κώδικας της κομπανίας, ο οποίος καθόριζε τις εσωτερικές σχέσεις των μελών της, την εμπορική τους δράση και τις σχέσεις τους με τις διοικητικές και πολιτικές αρχές.

Ο κώδικας της κομπανίας, παρότι ήταν εξ ολοκλήρου γραμμένος στην ελληνική γλώσσα απευθυνόταν όχι μόνο στους ελληνόφωνους και βλαχόφωνους Έλληνες, αλλά και στους Βούλγαρους και τους Αλβανούς που ήταν μέλη της, όπως προκύπτει ξεκάθαρα από τις υπογραφές, τα ονόματα και τους τόπους καταγωγής των παραπάνω¹⁵⁹. Η ύπαρξη κώδικα το 1721 σημαίνει την πληθυσμιακή ενδυνάμωση της κομπανίας και ερμηνεύει γιατί, ενώ μέχρι το 1720 εντοπίζουμε σποραδικά μόνο ελληνικά ονόματα, από τη χρονιά εκείνη και έπειτα βρίσκουμε όλο και πιο συχνά στοιχεία για τους ελληνικής καταγωγής εμπόρους. Από τα πρώτα ονόματα που φαίνονται να συναπαρτίζουν την κομπανία το 1721 είναι αυτά των Tódor Dimtsa, Ferenc (Βρετός) Zsupan και Adam Gyra. Αρκετά εντυπωσιακό σχετικά με την δυναμική που φαινόταν ότι αποκτούσε θεαματικά χρόνο με τον χρόνο η ελληνική κομπανία είναι το γεγονός ότι σε υπόμνημα της 16ης Ιουλίου 1721 ¹⁶⁰ παρουσιάζονται συνολικά 11 ονόματα ανδρών, ως μελών της κομπανίας, αριθμός ο οποίος έφτασε τους 28, οκτώ μόλις μήνες αργότερα, τον Μάρτιο του 1722 ¹⁶¹. Το 1723 πια γνωρίζουμε όχι μόνο την ύπαρξη, αλλά και το όνομα του Έλληνα δικαστή της κομπανίας¹⁶². Οι εντεταλμένοι υπάλληλοι του επιμελητηρίου του Szepes, που έφθασαν στην πόλη, έκαναν λόγο για «Götg Questor», δηλαδή για Έλληνα δικαστή, του οποίου το όνομα, όπως προκύπτει από τις αναφορές τους, ήταν Götg János¹⁶³.

Στις 15 Δεκεμβρίου 1735 εντοπίζεται ο πρώτος εσωτερικός κανονισμός της κομπανίας. Αποτελούμενος από 10 άρθρα, τα οποία στο τέλος υπογράφονταν από όλα τα μέλη, ο κανονισμός ρύθμιζε τους κανόνες συμπεριφοράς που έπρεπε να ακολουθούνται και οριοθετούσε τις σχέσεις

οικονομικές δραστηριότητες της ελληνικής εμπορικής εταιρείας του Μίσκολτς τον 19ο αιώνα], *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* IE' (1976) 29-41

¹⁵⁹ I. Dobrossy, «Kereskedő csoportok, családok» [Εμπορικές ομάδες, οικογένειες], ό.π., Nadya Danova - Varban Todorov, «Ελληνικά έγγραφα από το αρχείο της πόλης Μίσκολτς (Ουγγαρία)», *Proceedings*, ό.π., σσ.167-189.

¹⁶⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IX.3. 14. 13, ενθύμηση της κομπανίας, στην οποία αναγράφονται τα ονόματα των μελών της.

¹⁶¹ B.-A.-Z. m. Lt. IX.3. 14. 13-15, ενθύμηση της κομπανίας, στην οποία αναγράφονται τα ονόματα των μελών της.

¹⁶² Ο δικαστής είχε τον ρόλο του μεσολαβητή και εκπροσωπούσε τους επιχειρηματίες στην διοίκηση της πόλης.

¹⁶³ J. Komáromy, «Adatok Miskolc XVII-XVIII.» [Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση], ό.π., M. Bur, «Handelsgesellschaften», ό.π.

ανάμεσα στους εμπόρους και τους μαθητές τους, διευκρινίζοντας τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντά τους, έτσι ώστε να διαφυλάσσεται η τάξη και η πρόοδος της κομπανίας¹⁶⁴. Στις 12 Μαρτίου 1741 υπογράφηκε νέος εσωτερικός κανονισμός, αποτελούμενος από τα 16 άρθρα που συνέταξαν και υπέγραψαν τα μέλη της κομπανίας. Τα 16 «αναγκαία δεσήματα», τα οποία αφορούσαν επιπλέον και σε όλους εκείνους «ώστοις ήθελεν έλθη εις αυτήν την κομπανίαν να συναρηθμηθή», στόχευαν στην εφαρμογή ενός συστήματος εσωτερικής ηθικής τάξης, το οποίο με την αυστηρότητα που το διέκρινε, είχε ως σκοπό την διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας της κομπανίας και την αποτροπή έκλυτων συμπεριφορών από τα μέλη της. Έτσι, απαγορεύονταν ρητά η αδικία, η κλοπή, η πορνεία, η μέθη, η βλασφημία, η ύβρις, η επιορκία και επιβάλλονταν οι αρχές της συντροφικότητας, της τιμιότητας, του σεβασμού, της τήρησης της ιεραρχίας και των κανόνων¹⁶⁵. Εκείνο που προκύπτει από την μελέτη του καταστατικού είναι ότι αυτό δομείται πάνω σε ένα πνεύμα, σε μια φιλοσοφία «ηθικότητας», η οποία λειτουργούσε ως ακρογωνιαίος λίθος, που εγγυόταν την εύρυθμη διατήρηση της κομπανίας.

Πέρα όμως από το σύστημα των κανόνων και των ηθικών αρχών, που έπρεπε να εφαρμόζουν τα μέλη, δεν γίνεται πουθενά καμία αναφορά στην διοικητική οργάνωση της κομπανίας, καθώς επίσης και στις διοικητικές αρχές της πόλης. Οι κανόνες του καταστατικού, δηλαδή, ενδιαφέρονται αποκλειστικά και μόνο για τη διασφάλιση της εσωτερικής τάξης, αφήνοντας στην άκρη πολιτειακά διοικητικά θέματα, κάτι που δεν συνέβαινε στα καταστατικά άλλων κομπανιών. Προφανώς εκείνο που αποτελούσε κυρίαρχο μέλημα αυτή την περίοδο ήταν η προστασία, η περιφρούρηση δηλαδή της κομπανίας, η οποία με αυτό το σύστημα κανόνων προσπαθούσε να συντηρηθεί και να διατηρηθεί απέναντι σε ένα νέο, εντελώς διαφορετικό κοινωνικό-οικονομικό περιβάλλον, εν πολλοίς εχθρικό¹⁶⁶. Το καταστατικό του 1741 υπέγραψαν 38 άτομα. Ανάμεσα στα επίθετα των υπογραφήντων, που βρίσκονται συγκεντρωμένα στο τέλος, εντοπίζονται και αυτά των Vrousia, Vretosz, Peszkár, Píltá, Dona και Koisorou¹⁶⁷. Με το πέραςμα των χρόνων προστίθενταν στο καταστατικό νέες,

¹⁶⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 42-44, πρώτος εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας της κομπανίας.

¹⁶⁵ Ολόκληρο το καταστατικό του 1741 στο N. Danova- V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», *Proceedings*, ό.π.

¹⁶⁶ Ο. Κατσιαρδή – Hering, «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα. Για μια τυπολογία των ελληνικών κοινοτήτων της κεντρικής Ευρώπης, με αφορμή του άγνωστο καταστατικό του Miskolc (1801)», *Εώς και Εσπέρια Ζ'* (2007) 247-310.

¹⁶⁷ N. Danova –V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», *Proceedings*, ό.π.

συμπληρωματικές διατάξεις, οι οποίες αντανάκλασαν τα οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα της κάθε περιόδου. Σύμφωνα με τα έγγραφα που διαθέτουμε μέχρι σήμερα τα 16 *αναγκέα δεσήματα* ανανεώθηκαν τόσο ως προς το πνεύμα, όσο και ως προς το γράμμα τους το 1785 και έπειτα το 1801.

Σχετικά με την εμπορική δυναμική και τη δραστηριότητα των Ελλήνων στο Miskolc θα είχαμε στη διάθεσή μας πολλά περισσότερα στοιχεία αν δεν συνέβαιναν στην πόλη μεγάλης έκτασης καταστροφές. Τα δημοτικά πρακτικά διατυπώνουν άλλοτε με περισσότερες και άλλοτε με λιγότερες λεπτομέρειες τις καταστροφές που συνέβησαν στο Miskolc τον 18ο και 19ο αιώνα, οι οποίες είναι άλλωστε γνωστές και από τις ιστορικές αναφορές που υπάρχουν. Μεταξύ των καταστροφών εντάσσονται και οι δυο πυρκαγιές του 1746 και 1781. Από το αρχείο, στο οποίο φυλάσσεται αναλυτικός κατάλογος των ζημιών που προκλήθηκαν το 1781 στο βασιλικό φέουδο του Dósgyőr, πληροφορούμαστε ότι οι καταστροφές της πυρκαγιάς σε δυο περίπου χρόνια αποκαταστάθηκαν και τα σπίτια και τα καταστήματα αναστηλώθηκαν, τουλάχιστον στην περιοχή της αγοράς και στους κεντρικούς δρόμους της πόλης. Αντίθετα, πολύ λιγότερα στοιχεία γνωρίζουμε σχετικά με το πώς ξαναχτίστηκε η πόλη, μετά την τεράστια πυρκαγιά που την κατέκαψε το 1746. Οι δυο πυρκαγιές και οι υλικές καταστροφές που επέφεραν είχαν ως αποτέλεσμα να καταστραφούν πολλά τεκμήρια που αφορούσαν στην δράση και την παρουσία των Ελλήνων στο Miskolc. Δεν γνωρίζουμε βέβαια αν από τις εν λόγω καταστροφές όλοι οι μέτοικοι απώλεσαν τα πιστοποιητικά τους και τα άλλων ειδών βεβαιωτικά τους έγγραφα. Εκείνο το οποίο σίγουρα γνωρίζουμε είναι ότι δεκάδες χρόνια μετά οι Έλληνες επικαλούνταν τα περιστατικά των ετών 1746 και 1781 για να δικαιολογήσουν την έλλειψη των προσωπικών τους εγγράφων.

Εμφανίζονται, δηλαδή, πολύ συχνά οι αρχές του νομού και της πόλης να ζητούν από τους μετοίκους πιστοποιητικά που αφορούσαν στην εγκατάστασή τους στην πόλη, στην απόκτηση των ακινήτων τους και της περιουσίας τους, καθώς και καταλόγους με το περιεχόμενο των αποθηκών τους. Απέναντι στα αιτήματα των αρχών οι Έλληνες επικαλούνταν τις καταστροφές της πόλης και βασιζόμενοι σε αυτές ισχυρίζονταν ότι τότε απώλεσαν όλους τους λογαριασμούς, τα εμπορικά τους έγγραφα, τα συμφωνικά και κάθε πιστοποιητικό που είχαν¹⁶⁸. Σήμερα σώζονται δεκάδες επιστολές που αναφέρονται στην καταστροφή εγγράφων εκείνο το διάστημα. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι από ένα πρακτικό

¹⁶⁸ I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai» [*Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης*], *Miskolc Története III/1* [*Ιστορία του Μίσκολτς III/1*], ό.π.

του 1792 πληροφορούμαστε με ποιόν τρόπο καταστράφηκαν τα έγγραφα του Ferenc Görg Tódor, που περιείχαν πληροφορίες για το αμπέλι, το κελάρι, το κατάστημα και τα διακινούμενα εμπορεύματα του Έλληνα μετοίκου.

Το εν λόγω πρακτικό πιστοποιήθηκε και υπογράφηκε από τον κριτή (hegybíró) και τους ορκωτούς δέσποτες του φέουδου (promontorium) και μεταξύ άλλων αναφέρει ότι:

«το έτος 1746, κατά την φοβερή πυρκαγιά που κατέκαψε την πόλη Miskolc, μέσα στο κατάστημα αυτού του Ferenc Tódor, ευρισκόμενο στην πλατεία του Miskolc (όπως και άλλων Ελλήνων εμπόρων) μεταξύ των εμπορευμάτων του κάηκαν και έγιναν στάχτη τα γράμματά του που φυλάσσονταν μέσα σε κιβώτιο και μεταξύ αυτών το έγγραφο που πιστοποιεί την κατοχή του αμπελιού του που κληρονομικά δικαίω απέκτησε από τον θανόντα πατέρα του Teodor Demtsa και που πλαισιώνεται ανατολικά από το αμπέλι του Páter Berzi και από δυτικά από το αμπέλι του Mihály Olasz (επίσης Έλληνα) στο φέουδο με αμπελώνες του Felsőgyőri των Παυλικανών καλογέρων»¹⁶⁹.

Ο György Pataki, ο πολύ γνωστός και πλούσιος έμπορος της ελληνικής κομπανίας, σε επιστολή του προς το Αυλικό Επιμελητήριο (ουγγρ. Udvari Kamara, γερμ. Hofkammer) αναφέρει την απόλυτη καταστροφή που υπέστη το εμπορικό του κατάστημα, μια καταστροφή η οποία υπολογιζόταν σε 10.000 φιορίνια. Εξαιτίας της πυρκαγιάς κάηκαν επίσης τα αποθέματα των εμπορευμάτων του, αλλά και τα ντουλάπια του μαγαζιού, μέσα στα οποία αποθήκευε τα λογιστικά του βιβλία και τα έγγραφα της επιχείρησής του¹⁷⁰. Η πληθώρα των παραδειγμάτων είναι τέτοια που μας επιτρέπει να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι όταν η κομπανία αναφέρεται σε «παλαιά έγγραφα που υπήρχαν πρωύτερα» και έπειτα κάηκαν ή καταστράφηκαν και γι' αυτό στη θέση τους έπρεπε να συνταχτούν και να πιστοποιηθούν νέα, αναφέρεται στα αποτελέσματα της πυρκαγιάς του 1746. Κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν μπορεί να απορριφθεί ως αβάσιμο το ενδεχόμενο της απόλυτης καταστροφής των παλαιότερων εγγράφων της κομπανίας¹⁷¹.

Τα διαθέσιμα έγγραφα όμως δεν αφήνουν καμία απολύτως αμφιβολία για την ολοένα και αυξανόμενη δυναμική της κομπανίας σε όλο αυτό το

¹⁶⁹ Ο.π.

¹⁷⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 516. 228, επιστολή του György Pataki προς το Αυλικό Επιμελητήριο.

¹⁷¹ I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai» [[Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης](#)], *Miskolc Története III/1* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/1](#)], ό.π.

διάστημα. Η ανοδική τάση που σημειωνόταν διαρκώς μέχρι το 1743¹⁷² παρουσίασε ακόμη μεγαλύτερη πληθυσμιακή συγκέντρωση μέχρι και τα τέλη της επόμενης δεκαετίας¹⁷³. Το 1754 το ποσό που έπρεπε να καταθέσει κάθε νέο μέλος, προκειμένου να συμπεριληφθεί στην κομπανία είχε οριστεί στα 6 φλουριά¹⁷⁴. Την διετία 1780-1782 συνέβη μια άνευ προηγουμένου αύξηση εγγραφών νέων μελών, γεγονός που είχε ως συνέπεια την κατακόρυφα θεαματική αύξηση της πληθυσμιακής δυναμικής της κομπανίας¹⁷⁵. Η απότομη εισροή καινούριων ατόμων στους κόλπους της κομπανίας ήταν πιθανό να δημιουργούσε σε αυτήν μικρότερες ή μεγαλύτερες μετατοπίσεις στους άξονες και τις αρχές λειτουργίας της και επομένως να αλλοίωνε την αρχική της φυσιογνωμία.

Προκειμένου να αποφευχθεί ένα τέτοιο ενδεχόμενο στις 21 Οκτωβρίου 1780, μαζί με την καταγραφή των ονομάτων των νέων μελών, τα παλαιότερα μέλη της κομπανίας έγραψαν στο έγγραφο της ημέρας το εξής: «Σημειώνομεν εκείνους, οι οποίοι την σήμερον εσέβηκαν εις την κομπανίαν να συναριθμώνται όμοιοι με τους παλαιούς κάμνοντας την υπόσχεσιν όλα τα δεσίματα της κομπανίας σόα να τα φυλάξουν, υποτασσόμενοι εις τους νόμους και τάξιν της Κομπανίας μας»¹⁷⁶. Οι λέξεις «υπόσχεσιν» και «υποτασσόμενοι», με όλο το ερμηνευτικό, αλλά κυρίως συναισθηματικό βάρος που φέρουν αντανακλούν τη στρατηγική διαχείριση που εφαρμόστηκε από την κομπανία, εξαιτίας της νέας πραγματικότητας που φαινόταν ότι διαμορφωνόταν στο εξής και είναι απόλυτα ενδεικτικές της επιθυμίας της να μην αλλάξει επουδενί ο φυσιογνωμικός της ιστός.

Τον Μάρτιο του 1785 «Εις δόξαν θεού και αγίων πάντων» τα μέλη της κομπανίας «κατά τους κάτωθεν παλαιούς νόμους της αδελφότητος, τους οποίους και τώρα τους ανακαινίζομεν» υπέγραψαν το νέο καταστατικό τους. Την ίδια χρονιά, σε άλλη συνάθροιση αποφασίστηκε η έναρξη των εργασιών για την θεμελίωση της ορθόδοξης εκκλησίας της Αγίας Τριάδας και παράλληλα ο κανονισμός λειτουργίας του ελληνικού σχολείου¹⁷⁷. Οι νέοι Κανόνες της

¹⁷² B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 15-19, κατάλογος της κομπανίας στον οποίο αναγράφονται τα ονόματα των μελών της και φαίνεται η αύξησή τους.

¹⁷³ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 56-64, κατάλογος της κομπανίας στον οποίο αναγράφονται τα ονόματα των μελών της και παρουσιάζεται η αυξητική τους δυναμική.

¹⁷⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 60, απόφαση της κομπανίας για το ποσό της εγγραφής νέων μελών σε αυτή.

¹⁷⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 124-125, κατάλογος νέων μελών της κομπανίας.

¹⁷⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 124, απόφαση της κομπανίας και κατάλογος των νέων μελών της.

¹⁷⁷ N. Danova-V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», *Proceedings*, ό.π.

Κομπανίας αποτελούνταν από 30 παραγράφους. Αυτές υπογράφηκαν και κατοχυρώθηκαν και προφορικά και με όρκο μπροστά στον ιερέα, Evretta Bendella (Βρετό Μπενδεάλ), και τον δάσκαλο, Jano Apostolonics (Ιωάννη Αποστόλοβιτς)¹⁷⁸ από τον προεστό και τους οκτώ συμβούλους του. Από τις σελίδες του καταστατικού μπορούν να εξαχθούν πολλά συμπεράσματα τόσο για την εσωτερική λειτουργία και την οργανωτική δομή της κομπανίας, όσο και για τις σημαντικότερες διαφοροποιήσεις που είχαν συμβεί στον δομικό της πυρήνα¹⁷⁹.

Όπως συνάγεται η κομπανία είχε έναν προεστό, δίπλα στον οποίο λειτουργούσε ένα συμβουλευτικό σώμα. Ο προεστός ήταν αυτός που εκπροσώπευε πάντοτε την κομπανία σε όλες τις υποθέσεις που προέκυπταν και ήταν υποχρεωμένος να μοιράζεται κάθε πληροφορία με το συμβουλευτικό σώμα. Παρόλο που οι αποφάσεις λαμβάνονταν πλειοψηφικά, εντούτοις ο προεστός ήταν εκείνος που ήταν υπεύθυνος για όλα όσα συνέβαιναν στην κομπανία. Επίσης ήταν πάντοτε υπεύθυνος για τις κινήσεις όλων των μελών της και μάλιστα έφερε πολύ μεγάλη ευθύνη όταν οι τελευταίοι απουσίαζαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία για εμπορικούς λόγους. Ο προεστός εκλεγόταν από τους Έλληνες μετοίκους και ήταν ασφαλώς ένα από τα πιο αξιοσέβαστα άτομα της ελληνικής κομπανίας, με μεγάλη χρονική παραμονή στην πόλη. Αυτός έδινε όρκο μπροστά στο Αυλικό Επιμελητήριο και συμμετείχε στις εργασίες του δημοτικού συμβουλίου, κατά την διάρκεια των οποίων μπορούσε όποιος το επιθυμούσε να εφεσιβάλλει τις αποφάσεις του.

Στις κυριότερες υποχρεώσεις του συγκαταλέγονταν η διευθέτηση όλων των υποθέσεων, που προέκυπταν μεταξύ των εμπόρων, η απόδοση εσωτερικής δικαιοσύνης, η αντιπροσώπευση των συμφερόντων της κομπανίας προς τις αρχές, η προάσπιση της απέναντι στα διοικητικά όργανα και τις άλλες κομπανίες και τέλος, η συγκέντρωση των φόρων και η καταβολή τους στην τοπική διοίκηση¹⁸⁰. Πολύ σημαντικό για την κομπανία ήταν τα διάφορα προβλήματα, που ανέκυπταν ανάμεσα στα μέλη της, να μην διαρρέουν εκτός και να διευθετούνται στο εσωτερικό της, από τον προεστό και το συμβούλιο, οι οποίοι αναλάμβαναν να απονείμουν και δικαιοσύνη και να επαναφέρουν την

¹⁷⁸ Για τον Ιωάννη Αποστόλοβιτς βλ. Ö. Füves, «Todesgedicht über Ioannes Aitolos aus den Jahre 1811», *Μακεδονικά Η'* (1968) 405-407. Το όνομα «Εβρέτα» αποτελεί μάλλον παραφθορά του μωσχοπολίτικου «Βρετός».

¹⁷⁹ Ολόκληρο το καταστατικό του 1785 στο N. Danova- V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», *Proceedings*, ό.π.

¹⁸⁰ I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai» [*Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης*], *Miskolc Története III/1* [*Ιστορία του Μίσκολτς III/1*], ό.π.

διασαλευθείσα τάξη στους κόλπους της κομπανίας. Η τήρηση αυτής της δέσμευσης αποτελούσε σημαντικό ζητούμενο, το οποίο έπρεπε να τηρηθεί με στόχο: «να φυλαχθή η τιμή του καθ' εννός, και να μιν του ακολουθήσουν έξοδα», όπως οριζόταν στην έκτη παράγραφο του κανονισμού, ενώ για εκείνον που θα παρέβλεπε αυτή την δέσμευση: «να πλερώση εκδίκησιν ... εις την κοινότητα F.12»¹⁸¹.

Από τα στοιχεία που υπάρχουν στο αρχείο του Miskolc δεν μπορεί να αποδειχθεί καμία παρέμβαση της πόλης, του βασιλικού φέουδου ή ακόμη και της νομαρχίας στην επιλογή του προεστού. Οι Έλληνες μέτοικοι φάνηκαν εργατικοί και καλοί αποδέκτες των απαιτήσεων του Αυλικού Επιμελητηρίου. Για την εγκατάστασή τους στις περιοχές των βασιλικών φέουδων, καθώς επίσης και για την «προστασία» τους από το βασιλικό επιμελητήριο ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλουν ένα οικονομικό αντίτιμο (taxa). Το 1755, αμέσως μόλις υπογράφηκε μεταξύ της πόλης και του φέουδου η σύμβαση του Grassalkovich πολλαπλασιάστηκαν οι συμβάσεις ενοικιαστηρίων των Ελλήνων εμπόρων¹⁸², αυξήθηκαν βάσει διαφόρων αιτιολογιών τα ποσά που απαιτούνταν στο εξής από τους ενοικιαστές, αλλά παρόλαυτα δεν υπάρχει η παραμικρή ένδειξη πρόθεσης να επέμβει στις υποθέσεις της κομπανίας είτε ο πρόεδρος του Επιμελητηρίου, είτε οι αρχές του Díósgyőr. Ούτε ανάμεσα στα έγγραφα της γενικής συνέλευσης του δήμου, ούτε της νομαρχίας εντοπίζεται κάποιο έγγραφο, από το οποίο θα μπορούσαμε να συνάγουμε ότι ο αρχηγός της ελληνικής κομπανίας έπρεπε να ορκιστεί απέναντι σε κάποιο άλλο όργανο, πέραν του Αυλικού Επιμελητηρίου. Εκείνο που σίγουρα συνιστά ένα μεγάλο κενό στην μελέτη της λειτουργίας της κομπανίας είναι ότι δεν γνωρίζουμε το κείμενο του όρκου που έδιναν οι εκλεγμένοι ανά τριετία προεστός και σύμβουλοι του μπροστά στην κοινότητα. Είναι πολύ πιθανό αυτός να ήταν ο μοναδικός όρκος που έδιναν και να υποχρεώνονταν γι' αυτό από την κοινότητά τους¹⁸³.

Εκτός από τις «ενδοκοινοτικές» και μη υποχρεώσεις του προεστού και του συμβουλευτικού σώματος και πέρα από τους κανόνες που ετίθεντο για όλα τα μέλη της κομπανίας, εκείνο που διάχυτα διαπνέει το ανανεωμένο καταστατικό του 1785 είναι το ιδανικό της φιλανθρωπίας. Εκτός δηλαδή από τα

¹⁸¹ Ο.π., N. Danova-V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», *Proceedings*, ό.π.

¹⁸² Μετά την σύμβαση του Grassalkovich, από το 1758 και έπειτα υπογράφηκαν νέες συμφωνίες από τους Έλληνες που ενοικίαζαν καταστήματα στην πόλη. B.-A.-Z. m. Lt. IX. 601. 23, 30.

¹⁸³ I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai» [[Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης](#)], *Miskolc Története III/1* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/1](#)], ό.π.

πρακτικού χαρακτήρα οργανωτικά και λειτουργικά ζητήματα, το καταστατικό έθετε ως αναγκαία στην δομική ιδιοσυστασία της κομπανίας την ενσυνείδητη απόδειξη του ηθικού διαμετρήματος των μελών της¹⁸⁴. Έτσι πολύ συχνά εντοπίζονται στα κατάστιχα της κομπανίας χρηματικές ομολογίες διαφόρων μελών της, με σκοπό την στήριξη των οικονομικά ασθενέστερων. Αυτή η επιθυμία κάποιου, «να προστρέξει προς βοήθειαν» σε αυτούς που τη χρειάζονταν κινούμενος από «χριστιανικό ζήλω»¹⁸⁵, είναι εξαιρετικά ενδεικτική της φιλοσοφίας που επικρατούσε την περίοδο που μελετούμε. Την περίοδο αυτή δηλαδή η ευεργεσία, η πρακτική απόδειξη της φιλανθρωπίας, αποτελούσε μια από τις βασικότερες συνισταμένες απόδειξης όχι μόνο του ηθικού διαμετρήματος, αλλά και της χριστιανικής συνείδησης του ευεργετούντος. Η διάθεση που εξέφραζε για προσφορά απέναντι σε όσους την χρειαζόταν δήλωνε την επιθυμία του ατόμου να εκπληρώσει τον κοινωνικό του ρόλο και ταυτόχρονα συνιστούσε μια πράξη, η οποία θα του εξασφάλιζε εν πολλοίς και την σωτηρία της ψυχής του, σύμφωνα με την χριστιανική πίστη. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι οι εκκλησίες αποτέλεσαν έναν από τους σημαντικότερους αποδέκτες των κληροδοτημάτων¹⁸⁶.

Πολλές φορές μάλιστα στις χρηματικές ομολογίες σημειωνόταν εμφαντικά και επανειλημμένα αυτός ο «ειδικός χριστιανικός» χαρακτήρας των φιλανθρωπιών και η άμεση συνάρτησή του με το χριστιανικό ιδεώδες. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα συνδεόταν και με μεγάλες εορτές της ορθόδοξης χριστιανοσύνης, οι οποίες τύχαινε να ακολουθούν σε σύντομο διάστημα. Χαρακτηριστική περίπτωση αυτή του αναξιοπαθούντα γέροντα Νικολάου Σκαλιστού, ο οποίος τον Φεβρουάριο του 1814 ζήτησε βοήθεια από την κοινότητα. Όπως σημειώνεται στο σχετικό έγγραφο της κοινότητας:

«Επειδή η ελεημοσύνη είναι το πλέον ευάρεστον έργον εις τον δι ημάς χτίσαντα χριστόν, όθεν κατά το προς την τιμίαν κοινότητα σταθέν παρά Νικολάου Σκαλιστού παρακαλεστικόν γράμμα δια βοήθειαν, όστις μετά πολλών δακρύων προστρέχει εις τα φιλελεήμονα σπλάγχνα των ενταύθα ορθοδόξων, δια να τον βοηθήση έκαστος κατά την χριστιανικήν του

¹⁸⁴ N. Danova- V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», *Proceedings*, ό.π.

¹⁸⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 16, χρηματική προσφορά βοήθηματος.

¹⁸⁶ Για την ευεργεσία την περίοδο αυτή βλ. την εκτεταμένη, δίτομη μονογραφία της Μ. Τομαρά-Σιδέρη, *Ευεργετισμός και προσωπικότητα. Ευεργέτες Έλληνες του Καΐρου*, τ. Α', τ. Β', Αθήνα 2002, καθώς και την έκδοση των πρακτικών «*Το φαινόμενο του ευεργετισμού στη Νεότερη Ελλάδα*». *Πρακτικά Ημερίδας*, επιμ. Δημήτρης Αρβανιτάκης, Αθήνα 2006. Βλ. επίσης Β. Θεοδώρου, «Ευεργετισμός», ό.π., Ελ. Νικολαΐδου, «Ηπειρώτες απόδημοι στη Ρωσία τον 18^ο αιώνα και η συμβολή τους στην ανάπτυξη της Ηπείρου», *Δωδώνη* ΙΕ' (1986) 103-128.

προαίρεσιν, δια να ημπορέση ο δυστυχής να παρηγορήσῃ την εσχάτην του πτωχείαν και ανάγκην, μάλιστα το βάρος των γηρατειών του, διορίζεται ο κυρ Κύργιας δια να περιέλθῃ εἰς κάθε ἓνα προς συλλογὴν της βοήθειας. Ἀς βοηθήσῃ λοιπὸν αὐτὸν τὸν δυστυχὴ γέροντα ... τὴν ἀρχὴν της νηστείας με ελεημοσύνη»¹⁸⁷.

Γενικότερα πάντως οἱ Ἕλληνες πάροικοι τοῦ Miskolc ἐπέδειξαν μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν στήριξη τῶν φτωχῶν καὶ τὴν συμπαράσταση τῶν ὀρφανῶν τῆς κοινότητός τους. Ἐτσι ἀκόμα καὶ ὅταν δὲν ἦταν κάποιο μέλος τῆς κομπανίας ἐκεῖνο που πρόσφερε τὸ «αφιερωματικὸ χρηματικὸ ποσό», ἦταν ἡ ἴδια ἡ κοινότητα. Πολὺ συχνά, δηλαδή, παρατηρεῖται σὲ συνάθροιση τῆς «Τιμίας Κοινότητος» νὰ ἀποφασίζει ὁ προεστὸς νὰ δοθοῦν ἀπὸ τὴν κοινότητα χρήματα σὲ ὀρφανὰ παιδιὰ. Σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις τὰ χρήματα προέρχονταν ἀπὸ τὶς οικονομίες που συγκέντρωνε ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τοὺς πιστοὺς τῆς¹⁸⁸. Ὁ φιλανθρωπικὸς καὶ ἀλληλοὑποστηρικτικὸς χαρακτήρας που ἐμφάνιζαν μεταξὺ τους τὰ μέλη τῆς κοινότητος δὲν ἀφοροῦσε μόνον στὴν οικονομικὴ ἐνίσχυση τῶν ἀπόρων, ἀλλὰ μποροῦσε νὰ λάβει καὶ ἄλλες διαστάσεις. Συνέβαινε δηλαδή συχνά ὀλόκληρη ἡ κοινότητα νὰ ἀναλαμβάνει νὰ καλύψει τὶς οικονομικὲς υποχρεώσεις κάποιων μελῶν τῆς, ὅταν οἱ τελευταῖοι τὶς ἀφήναν ἀκάλυπτες, ἐξαιτίας ἀπρόσμενων γεγονότων που συνέβαιναν στὴ ζωὴ τους¹⁸⁹. Προκειμένου λοιπὸν νὰ μὴ μένουν χρηματικὲς ἐκκρεμότητες, ἡ κοινότητα ἀποφάσισε ὄχι νὰ διαγράφει τὸ ποσό, ἀλλὰ νὰ συντρέχει καὶ νὰ τὸ καλύπτει μέσω ὅλων τῶν μελῶν τῆς. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ γιὰ τὶς περιπτώσεις ἐκείνες που υπήρχε συγγενὴς πρώτου βαθμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ μποροῦσε νὰ καλύψει τὶς υποχρεώσεις τοῦ ἀτόμου που δὲν βρισκόταν πλέον στὴν κοινότητα, ἡ κοινότητα ἀναλάμβανε τὴν οικονομικὴ τακτοποίηση τῆς ἐκκρεμότητος, ὅταν ὁ συγγενὴς ἀρνούταν νὰ τὸ πράξῃ¹⁹⁰.

Οἱ υπόλοιπες παράγραφοι τοῦ καταστατικοῦ τοῦ 1785, «τὰ πούνκτα καὶ οἱ κανόνες» τοῦ κανονισμοῦ τῆς κομπανίας μποροῦν νὰ ομαδοποιηθοῦν σὲ τρεῖς κύριες κατηγορίες, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν σὲ: α) αἰτήματα σχετικὰ με τὴν ἐκμάθησι τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος καὶ τὴ σωστὴ διαχείριση τῶν

¹⁸⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 12. 2, ἀπόφασις τῆς κοινότητος γιὰ χρηματικὴ βοήθεια σὲ ἀναξιοπαθόντα.

¹⁸⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 17, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 93, καταβολὴ χρηματικῶν ποσῶν ἀπὸ τὸ ταμεῖο τῆς κοινότητος γιὰ τὴ στήριξη μελῶν τῆς που ἐχρῖζαν βοήθειας.

¹⁸⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 4, καταβολὴ χρηματικῶν ποσῶν ἀπὸ τὸ ταμεῖο τῆς κοινότητος γιὰ τὴν κάλυψη χρεῶν που προέρχονταν μετὰ τὸν ἀιφνίδιο θάνατο κάποιων μελῶν τῆς.

¹⁹⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 5, καταβολὴ χρηματικῶν ποσῶν ἀπὸ τὸ ταμεῖο τῆς κοινότητος γιὰ τὴν κάλυψη χρεῶν που προέρχονταν μετὰ τὸν ἀιφνίδιο θάνατο κάποιων μελῶν τῆς.

εμπορικών ζητημάτων, β) αιτήματα αναφορικά με την προσήλωση στην Εκκλησία και τις επιταγές της ανατολικής θρησκευτικής ζωής, γ) γενικές αρχές ηθικής και απαραβάτοι κανόνες στις ανθρώπινες σχέσεις. Πιο αναλυτικά και με βάση τα έγγραφα της ελληνικής κομπανίας, το πρώτο βήμα στην εκμάθηση του έντιμου και σωστού τρόπου εμπορίας ξεκινούσε όταν κάποιος, ώριμος σε ηλικία και έντιμος έμπορος, έφερνε από κάποια πόλη ένα παιδί με σκοπό να τον βοηθάει μέχρι αυτό να μάθει την τέχνη και να ανεξαρτητοποιηθεί. Αυτή η μαθητεία γινόταν έναντι αντιτίμου που αντιστοιχούσε σε εργασία σε όλη την διάρκεια της μαθητείας¹⁹¹.

Η 23η παράγραφος του κανονισμού όριζε σαφώς τον απαιτούμενο χρόνο μαθητείας και τα απαραίτητα προσόντα που έπρεπε να διαθέτει ο μαθητής για να ολοκληρώσει τον κύκλο της μαθητείας και να ανέβει στην επόμενη βαθμίδα. Σημειώνει λοιπόν πως αν ο νέος είναι 16-17 χρονών και έχει ήδη σχολική μόρφωση και γνωρίζει τα ουγγρικά, τότε έπρεπε να υπηρετήσει δύο χρόνια δοκιμαστικά και έπειτα άλλον ένα χρόνο με μισθό 20 φιορινίων και έναντι μιας φορεσιάς. Αν όμως δεν έχει αποκτήσει εγκαίρως την απαιτούμενη μόρφωση ή γλωσσομάθεια ή είναι νεότερος, τότε θα πρέπει να υπηρετήσει επί 4 χρόνια δοκιμαστικά και το αφεντικό του να του παρέχει τα απαιτούμενα ρούχα και τροφή. Έπειτα να υπηρετήσει για ένα χρόνο με μισθό 20 φιορινίων.

Όταν θα έχει πια υπηρετήσει καθ' όλη την δοκιμαστική περίοδο συν ένα χρόνο και καθ' όλη αυτή την διάρκεια θα έχει επιδείξει έντιμη, άψογη, ηθική και πειθήνια συμπεριφορά, τότε θα συμπεριλαμβανόταν στον κατάλογο της εκκλησιαστικής κοινότητας, ώστε, εφόσον χρειαζόταν να μεταβεί σε άλλη πόλη ή σε άλλη χώρα, να είχε ταυτότητα και βεβαίωση υπηρεσίας που θα του εξέδιδε η κοινότητα. Εφόσον δεν είχε καλύψει όλο τον χρόνο υπηρεσίας του δεν θα έπρεπε να συμπεριληφθεί στον κατάλογο, ούτε και θα έπρεπε να του εκχωρηθεί βεβαίωση υπηρεσίας. Όταν κάποιος είχε υπηρετήσει όλη την απαιτούμενη δοκιμαστική περίοδο και είχε αποκτήσει τις επαγγελματικές γνώσεις που απαιτούνταν γινόταν βοηθός και περιερχόταν σε εντελώς διαφορετικό καθεστώς δεσμεύσεων, τις οποίες έπρεπε να τηρεί. Τα επαγγελματικά ταξίδια που είχε κάνει δίπλα στο αφεντικό του ως μαθητευόμενος του είχαν προσδώσει γνώση

¹⁹¹ Για την σημασία της επαγγελματικής εκμάθησης, τα στάδιά της και την ολοκλήρωση της προετοιμασίας ενός νέου επαγγελματία βλ. ενδεικτικά Σπ. Ασδρακά, «Τα θεσμικά μορφώματα: μαθητεία και συντεχνίες», *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, τ. Α', ό.π., σσ.403-422, Δ. Τσούρκα – Παπαστάθη, *Η ελληνική εμπορική κομπανία του Σμπτίου Τρανσυλβανίας*, ό.π., σσ.177-178. Για μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα βλ. την μονογραφία του Γεώργιου Παπαγεωργίου, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα, 16^{ος} -20^{ος} αι.*, Αθήνα 1986.

και εμπειρία. Για αυτούς λοιπόν τους βοηθούς η 21η παράγραφος του κανονισμού όριζε ότι απαγορευόταν αυστηρά να φορούν ρούχα στολισμένα ή δυतिकότροπα ή μεταξωτά, γιατί αυτά τα ρούχα συνεπάγονταν υπερηφάνεια και ματαιοδοξία και προσέβαλλαν την πειθαρχία. Επίσης υποχρεώνονταν να φέρονται με τον δέοντα σεβασμό στο αφεντικό τους και στους γέροντες κι όταν δεν συνέβαινε αυτό θα έπρεπε να αναφέρεται αμέσως στην κοινότητα, ώστε να τους αποδίδεται η δέουσα τιμωρία¹⁹².

Άλλες παράγραφοι του κανονισμού, όπως η 22η, η 29η και 30ή, θέλοντας να προασπίσουν την καθαρότητα του εμπορίου, τιμωρούσαν με αυστηρές ποινές το παραστράτημα των βοηθών και τους απαγόρευαν την επίσκεψη στο σπίτι του αφεντικού τους, όταν εκείνος δεν βρισκόταν στην οικία του, μη τυχόν και αυτό δώσει αφορμή να σπιλωθεί η τιμή τους. Αυτός ο κανόνας είχε εμφανώς έναν «προληπτικό» χαρακτήρα, διότι συνέβαινε πολύ συχνά κάποια εμπορικά ταξίδια του αφεντικού να έχουν διάρκεια πολλών μηνών. Πρακτικά μαρτυρικών, τα οποία βασιζονται άλλοτε σε πιστοποιημένα γεγονότα και άλλοτε σε διαδόσεις, αναφέρονται σε περιπτώσεις κατά τις οποίες αναπτύχθηκαν σχέσεις μεταξύ των υπαλλήλων και των συζύγων των αφεντικών. Επιπλέον, η απαγόρευση να επισκέπτονται σπίτια Ούγγρων χωρίς την άδεια του αφεντικού τους σχετιζόταν με διάφορα προβλήματα που ανέκυπταν κατά καιρούς με τους ντόπιους. Για τον ίδιο λόγο δεν τους επιτρεπόταν επίσης να δέχονται χρήματα όταν μετέφεραν εμπορεύματα στα σπίτια των τελευταίων.

Μεγάλο τμήμα του καταστατικού αφορούσε στα καταστήματα, ενοικιαζόμενα ή ιδιόκτητα (üzlet)¹⁹³. Στους εμπόρους της Ουγγαρίας και στα μέλη της οικογένειάς τους ή τους συνεταιίρους τους δινόταν η δυνατότητα να λειτουργούν συγχρόνως περισσότερα από ένα καταστήματα σε όλες τις πόλεις. Σε κάθε μια πόλη όμως τους επιτρεπόταν να έχουν μόνο ένα κατάστημα. Η παράγραφος 26 του κανονισμού προέβλεπε ρητά την εν λόγω απαγόρευση με την υποχρέωση να αναφέρονται οι περιπτώσεις εκείνων που παρέβαιναν το νόμο. Η επόμενη ακριβώς παράγραφος, η 27η είναι εξαιρετικά ενδεικτική της κατάστασης που επικρατούσε ανάμεσα στους Έλληνες και τους Εβραίους εμπόρους. Παρότι οι Έλληνες και οι Εβραίοι έμποροι εγκαταστάθηκαν στο Miskolc την ίδια εποχή και σχεδόν κάτω από τις ίδιες συνθήκες, στην επιχειρηματική τους ζωή τους χώριζαν σφοδρές αντιθέσεις. Η παράγραφος 27

¹⁹² N. Danova- V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», ό.π.

¹⁹³ Η λέξη «üzlet» χρησιμοποιείται με δύο έννοιες. Σημαίνει το εμπορικό κατάστημα, το κατάστημα που βρίσκεται στην πόλη, μπορεί όμως να σημαίνει και την εμπορική επιχείρηση, ατομική ή συνεταιριστική.

προέβλεπε πως όταν γινόταν πλειστηριασμός ενός καταστήματος να προτιμούσαν τους παλαιούς ιδιοκτήτες. Σε περίπτωση που Εβραίοι ή άλλοι ξένοι προσέφεραν στον πλειστηριασμό υψηλότερο ενοίκιο, τότε τα μέλη της κοινότητας όφειλαν με κάθε τρόπο να εμποδίσουν να περάσουν τα καταστήματα στα χέρια Εβραίων ή άλλων ξένων. Η παρείσφρηση των ξένων στην εμπορική ζωή της πόλης θα αποτελούσε εμπόδιο για τους ίδιους και θα έθετε σε κίνδυνο το μέλλον των παιδιών τους, όπως διατεινόταν και γι' αυτό έπρεπε να προφυλαχθούν με κάθε τρόπο¹⁹⁴.

Σε αυτή την ελληνο-εβραϊκή αντίθεση ιδιαίτερο ρόλο διαδραμάτισε το βασιλικό φέουδο του *Diósgyőr*. Καθώς το φέουδο ενοικίαζε τα καταστήματά του σε όποιον τα πλειοδοτούσε, δεν αναζωπύρωνε απλά τις αντιθέσεις μεταξύ των δύο ομάδων, αλλά τις εκμεταλλευόταν κιόλας, αφού στην προσπάθειά της η μια ομάδα να ξεπεράσει την άλλη, προσέφερε όλο και πιο υψηλά ποσά ως ενοίκια. Εξαιρετικά ενδεικτική της κατάστασης είναι η ρύθμιση που είχε γίνει για την οικία *Dóty*. Το συμφωνητικό εκμετάλλευσης της οικίας σημείωνε ότι η ανατολική πλευρά του οικήματος ανήκε στους Έλληνες, ενώ η δυτική, τόσο του ισογείου, όσο και των ορόφων ανήκε στην δικαιοδοσία των Εβραίων. Στο συμφωνικό διαμοιράζονται επακριβώς ακόμη και η πύλη της εισόδου, οι σκάλες για τον όροφο και οι βεράντες, με σκοπό να μην ωφεληθεί περισσότερο κάποιο από τα δυο μέλη των ενοίκων κατά την εμπορική χρήση του σπιτιού και των καταστημάτων του ή κατά την πιθανή πώλησή του ή αλλαγή των δικαιούχων του. Παρόλαυτά οι εντάσεις και οι διαξιφισμοί δεν έλειψαν ποτέ και οι Έλληνες παρουσιάζονταν πολύ συχνά να αντιδρούν στους διοικούντες ισχυριζόμενοι ότι το εβραϊκό στοιχείο τύχαινε καλύτερης αντιμετώπισης από αυτούς¹⁹⁵.

Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω ο κανονισμός της κομπανίας περιλάμβανε και παραγράφους που αφορούσαν στις σχέσεις με την εκκλησία, τα κοινοτικά ιδρύματα και την οικονομική ενίσχυσή τους. Εκτός από τον προεστό και το συμβούλιο της κοινότητας, η εκκλησία, το σχολείο και το ορφανοτροφείο είχαν το καθένα από αυτά δικούς τους, ξεχωριστούς διαχειριστές. Οι αρμοδιότητές τους αφορούσαν όχι μόνο στην εξασφάλιση των οικονομικών πόρων που απαιτούνταν για την λειτουργία τους, αλλά και στην λεπτομερειακή τήρηση των εγγράφων. Οι ίδιοι έκαναν και τις αποδόσεις των

¹⁹⁴ N. Danova- V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», *Proceedings*, ό.π.

¹⁹⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 601. 137, έγγραφο διαμαρτυρίας των Ελλήνων στη διοίκηση του βασιλικού φέουδου για τη μεροληπτική του στάση υπέρ των Εβραίων.

λογαριασμών. Σύμφωνα με την 10η παράγραφο του κανονισμού ο κατάλληλος χρόνος για να γίνει αυτή η δουλειά ήταν τα Χριστούγεννα, γιατί το διάστημα εκείνο, λόγω των αργιών, υπήρχε ο χρόνος που απαιτούνταν για τον έλεγχο των εγγράφων και των λογαριασμών¹⁹⁶.

Η τρίτη ομάδα των κανόνων της κομπανίας περιλάμβανε τους γενικούς κανόνες συμβίωσης. Όλα τα μέλη όφειλαν στον προεστό και στο συμβούλιο πίστη, υποταγή και απόδοση της απαιτούμενης τιμής. Οι υβριστικές εκφράσεις και η ζηλοφθονία δεν επιτρέπονταν απέναντι σε αυτά τα άτομα. Το χειρότερο παράπτωμα εναντίον της κοινότητας όμως ήταν να προσβάλλει κανείς την υπόσχεση εχεμύθειας έναντι τρίτων, ανθρώπων και οργανισμών. Οι υποθέσεις της κοινότητας αφορούσαν αποκλειστικά την κοινότητα και όταν κάποιος τις γνωστοποιούσε σε τρίτους ή στις αρχές, με την πράξη του «προσέβαλε την αξιοπρέπεια της εκκλησιαστικής κοινότητας» και τιμωρούνταν με την καταβολή προστίμου 24 φιορινίων. Σε περίπτωση που επαναλάμβανε το ίδιο ατόπημα η εκκλησιαστική κοινότητα και η κομπανία τον διέγραφαν από μέλος τους. Η διαγραφή από την κοινότητα συνεπαγόταν και την υποχρεωτική εγκατάλειψη του οικισμού. Σε πολλά σημεία τονίζεται ότι η μέθη δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ελαφρυντικό σε αυτές τις παραβάσεις. Και επειδή από την κοινότητα η μέθη θεωρούνταν ως μητέρα όλων των κακών όρισαν ότι στα μέλη της απαγορευόταν η επίσκεψη σε κελάρια. Όρισαν επίσης πως όποιος βρισκόταν σε κατάσταση μέθης να πληρώνει πρόστιμο 6 φιορινίων κι αν ήταν μέλος του συμβουλίου 12 φιορινίων. Για εκείνους που δεν μπορούσαν να πληρώσουν ακλουθούσε ξυλοδαρμός.

Η τιμωρία του ξυλοδαρμού μπορούσε επίσης να εφαρμοστεί και σε άλλες περιπτώσεις¹⁹⁷. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η αρχή της απαγόρευσης της οινοποσίας με σκοπό την αποφυγή καταστάσεων μέθης δεν υπήρχε μόνο για να προστατεύει το ηθικό ανάστημα του ατόμου, αλλά είχε περαιτέρω διαστάσεις επαγγελματικού χαρακτήρα. Η πλειονότητα των Ελλήνων εμπορευόταν κρασί. Περιστατικά μέθης αν συνέβαιναν ήταν επικίνδυνα γιατί μπορούσαν να βλάψουν σοβαρά την εμπορική τους υπόληψη και επομένως τα εμπορικά τους συμφέροντα. Έχουν καταγραφεί περιστατικά μελών της ελληνικής κομπανίας που αποπέμφθηκαν από την πόλη, λόγω της ανάρμοστης ζωής που έκαναν και για τα οποία η κοινότητα βεβαίωνε ότι κανείς πλέον δεν

¹⁹⁶ N. Danova- V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», *Proceedings*, ό.π.

¹⁹⁷ Ο.π.

γνωρίζει για την τύχη τους¹⁹⁸. Στην περίπτωση των γυναικών η κατάσταση μέθης θεωρούνταν σκανδαλώδης και για τον λόγο αυτό σημειωνόταν ακόμη και στο ληξιαρχικό μητρώο των γάμων με χαρακτηριστικές εκφράσεις του τύπου: «Η γυναίκα είναι προφανώς πιωμένη»¹⁹⁹.

Οι νέοι, οι μαθητευόμενοι και οι βοηθοί απαγορεύονταν να γλεντούν, να πηγαίνουν στα κελάρια, να οργανώνουν συμπόσια, διασκεδάσεις και κοινωνικές συγκεντρώσεις, να επισκέπτονται κορίτσια, να παίρνουν μέρος σε χορούς ή σε αποκριάτικες παρελάσεις με μάσκες και να ξενυχτούν. Θεωρούσαν ότι με αυτόν τον τρόπο ζωής έθεταν σε κίνδυνο τα χρηστά τους ήθη και έθεταν εν αμφιβόλω την τιμιότητα της κομπανίας. Αν παρόλαυτα συνέβαινε κάτι τέτοιο, οι υπόλοιποι σύντροφοι είχαν χρέος να το καταγγείλουν, ώστε να τιμωρηθεί δεόντως αυτός που το έπραξε. Η μέγιστη τιμωρία που μπορούσε να επιβληθεί ορίστηκε στις 24 ξυλιές. Όποιος γνώριζε και δεν κατήγγειλε τέτοιου είδους περιστατικά που συνέβαιναν τιμωρούνταν επίσης με 24 ξυλιές, γιατί με την ανοχή του συνέβαλε στην διάδοση των κακών ηθών και στην αμαύρωση του ονόματος της κοινότητας. Τιμωρία επιβαλλόταν και για άλλα παραπτώματα. Η κλοπή και η ασέλγεια επέσειαν φυσικά τις μεγαλύτερες τιμωρίες. Για εκείνους που υπήρχε η βεβαιότητα ότι έκλεβαν, καταριόνταν, ύβριζαν τα θεία και με τον τρόπο που διήγαν τον βίο τους έδιναν κακό παράδειγμα δεν επιτρεπόταν να είναι μέλη της κοινότητας. Σε περίπτωση που μεταξύ των μελών βρισκόταν κάποιος που είχε υποπέσει τρεις φορές σε τέτοιου είδους ατοπήματα, τότε αυτός εκδιωκόταν μια και δια παντός από την κοινότητα²⁰⁰.

Πάντως στις περιπτώσεις εκείνες που συνέβαινε παρεκτροπή ή παρέκκλιση κάποιου μέλους από τις αρχές του καταστατικού, τέτοια όμως που δεν προσέβαλε τον αξιακό πυρήνα, γύρω από τον οποίο στρεφόταν η λειτουργία της κομπανίας, τότε τα υπόλοιπα μέλη εμφανίζονταν πρόθυμα να συγχωρήσουν τον δράστη και να του δώσουν μια δεύτερη ευκαιρία να επιστρέψει στη ζωή της κομπανίας, εφόσον βέβαια αυτός είχε καταλάβει το λάθος του και είχε ζητήσει συχώρηση. Ενδεικτικά σημειώνεται η περίπτωση του Vrousia, για τον οποίον το 1786 σε έγγραφο της η συναθροισθείσα κομπανία σημείωνε τα εξής:

«...όντων ημών συναγμένων ήλθεν ο βρούσιος ...εις τα σπλάχνα της κοινότητος εγνώρισε το σφαλέν οπού Οκτωβρίου 24 έκαμεν και

¹⁹⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 3. 100, απόφαση της κοινότητας για αποπομπή μέλους της.

¹⁹⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 3. 2, περιστατικό μέθης από γυναίκα το οποίο καταγράφηκε και στο μητρώο των γάμων.

²⁰⁰ Για τα παραπάνω βλ. αναλυτικά N. Danova- V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», *Proceedings*, ό.π.

επαρακάλεσε να του δώσει η κοινότης την συγχώρησιν, την οποίαν συγχώρησιν η κοινότης του την έδωσεν, μα εις το εξής...δια της αγίας της κοινότητος, καμμίαν φοράν να μην αυθαδιάση να υβρίση ή να κακολογήση παραλόγως κανέναν, και τώρα ...να πλερώση εκείνα»²⁰¹.

Παρά το γεγονός ότι υπήρχαν τόσο αυστηρά οριοθετημένες και περιχαρακωμένες αρχές και κανόνες μέσα στην κοινότητα που ρυθμιζαν την συμπεριφορά και τις ελευθερίες των μελών της, αυτό δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι οι σχέσεις τους ήταν πάντοτε αγαστές και αρμονικές και δεν παρατηρούνταν μεταξύ τους φαινόμενα προστριβών και διενέξεων, που μάλιστα κάποιες φορές έφθαναν και σε ανοικτή ρήξη.

Ενδεικτικό είναι ότι τον Ιούνιο του 1785, τρεις μόλις μήνες μετά την υπογραφή του νέου καταστατικού κάποια μέλη της κοινότητας ξεπέρασαν τα όρια της διαφωνίας και ενεπλάκησαν μεταξύ τους σε καυγά, ο οποίος έφθασε μάλιστα σε σημείο ξυλοδαρμού²⁰². Συμβαίνει επίσης σε διενέξεις και εντάσεις να υποπίπτουν μεταξύ τους ακόμη και εξέχοντα μέλη της κοινότητας. Εξαιρετικά χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του επιτρόπου της εκκλησίας Janos Olasz, ενός εκ των πιο πλούσιων και σεβαστών προσώπων της κομπανίας, ο οποίος μάλιστα είχε προσφέρει μεγάλα χρηματικά ποσά ως κληροδοτήματα για τις ανάγκες του σχολείου και της εκκλησίας. Ο Olasz το 1794 ήρθε σε σύγκρουση με τον προεστό Anastaszio Szonte, χωρίς όμως να διατηρηθεί επί μακρόν η μεταξύ τους διένεξη, καθώς: «εζήτησεν συγχώρησιν, εγνώρισε το σφάλμα του» και έτσι η κοινότητα αποφάσισε να τον συγχωρήσει²⁰³.

Το ανανεωμένο καταστατικό του 1785, ως προς την ηθική τάξη που ήθελε να διατηρήσει στο εσωτερικό της κομπανίας, βρίσκεται σε αρκετή συνάφεια με αυτό του 1735, αποδεικνύοντας ότι οι ελληνικής καταγωγής μέτοικοι που έφθασαν στο Miskolc έζησαν στην πόλη σύμφωνα με αναλλοίωτους, αυστηρούς και καταγεγραμμένους κανόνες. Άλλωστε το γεγονός ότι η τροποποίηση του 1785 δεν άλλαξε τις ισορροπίες που ίσχυαν ως τότε είναι ενδεικτικό της νοοτροπίας που υπήρχε στην κομπανία, ιδιαίτερα αν αναλογιστεί

²⁰¹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 138, επιστροφή μέλους στην κοινότητα μετά από επιθυμία και των δυο πλευρών.

²⁰² B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 132, ενθύμηση της κοινότητας στην οποία καταγράφεται περιστατικό έντονου διαξίφισμου μεταξύ κάποιων μελών της. Περιπτώσεις εξυβρίσεων και προκλήσεων σωματικών βλάβων έχουν καταγραφεί και σε άλλες κομπανίες. Βλ. ενδεικτικά Δ. Τσούρκα-Παπαστάθη, *Η νομολογία του κριτηρίου της ελληνικής «κομπανίας» του Σιμπίου Τρανσυλβανίας 17^{ος} – 18^{ος} αι.*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2011, σσ.90-91, 160, 245-246, 256-257, 568.

²⁰³ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 235, συμμετοχή της κοινότητας στις διενέξεις των μελών της.

κανείς ότι η εν λόγω τροποποίηση έγινε σε μια εποχή, κατά την οποία η ελληνική εμπορική δυναμική όδευε προς την ολοκλήρωση της μεγάλης της ακμής. Τα στοιχεία εκείνα που διαφοροποιούν το εν λόγω καταστατικό από αυτό του 1735 είναι διοικητικού και νομικού περιεχομένου. Διοικητικά τα πράγματα της κομπανίας διαχειριζόταν πλέον μια διακριτή ομάδα ατόμων. Στις διοικητικές αρμοδιότητες του προεστού και των συμβούλων του δεν βρίσκονταν μόνο εμπορικά ζητήματα, αλλά και η εύρυθμη λειτουργία της εκκλησίας και του σχολείου. Το άλλο στοιχείο αφορά στην νομική διάσταση των μελών της κομπανίας. Το καταστατικό του 1785 δημιουργούσε μια νέα πραγματικότητα για την κομπανία, καθώς έθετε υποχρεωτική την καταβολή όρκου πίστης για τα μέλη της. Στο εξής η κομπανία θα δεχόταν μόνο εκείνους που είχαν καταθέσει «τον όρκον της εμπιστοσύνης ...προς το Ευκλεές βασίλειον της Ουγκαρίας και Αυλίν της Αουστρίας», εκείνους «οι οποίοι είναι ομνεγμένοι δια την εμπιστοσύνην προς τον Αύγουστον Καίσαρά μας». Για όλους τους υπόλοιπους, οι οποίοι χαρακτηρίζονταν ως «άνθρωποι της Τουρκίας», υπήρχε ρητή διαταγή να μην γίνονται με κανέναν τρόπο δεκτοί στους κόλπους της κομπανίας²⁰⁴.

Η εξαιρετικά σημαντική εσωτερική μετατόπιση που συνέβη τότε στην σύσταση της κομπανίας δεν πρέπει να προκαλεί ερωτηματικά. Ήδη από το 1744 είχε ξεκινήσει να εφαρμόζεται το μέτρο της κατάθεσης όρκου πίστης, μετατρέποντας δεκάδες Οθωμανούς υπηκόους σε κατοίκους της Αψβουργικής Μοναρχίας. Η μόνιμη εγκατάσταση έθετε στο εξής νέα ζητούμενα για τους άλλοτε Τουρκομερίτες και η αυτονομία και η αυτοδιοίκηση μιας εμπορικής κομπανίας δεν αποτελούσαν πια τα αποκλειστικά κυρίαρχα ζητούμενα. Η οργάνωση στην βάση μιας κοινής εθνοτοπικής καταγωγής και η διατήρηση ενός ηγετικού ρόλου μέσα στην κοινωνία του Miskolc ασφαλώς και αποτελούσαν σημαντικό μέλημα των Ελλήνων, με το πέρασμα του χρόνου όμως αυτό το μέλημα έπαυε να διατηρεί την σπουδαιότητά του²⁰⁵. Στα χρόνια που ακολούθησαν παρατηρήθηκαν τροποποιήσεις του καταστατικού, χωρίς όμως αυτές να έχουν οργανωμένο χαρακτήρα, ενώ σταθερή αρχή των κυβερνώντων παρέμενε πάντοτε «να κυβερνήσουν όλας τας υποθέσεις της Τιμίας κοινότητος

²⁰⁴ Για τα παραπάνω βλ. αναλυτικά N. Danova- V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», *Proceedings*, ό.π.

²⁰⁵ I. Dobrossy, «A kereskedelmi élet fórumai» [[Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης](#)], *Miskolc Története III/1* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/1](#)], ό.π.

...όπου θέλουν κοινή τη γνώμη αποφασίσει όλη η Τιμία Κοινότης προς στερέωσιν της τιμής και αύξησιν της Τιμίας κοινότητος»²⁰⁶.

Το 1801 αποτέλεσε χρονολογία σταθμό για την κοινότητα. Η χρονιά ξεκίνησε με εκλογές και αλλαγή των προσώπων που την διοικούσαν έως τότε και ολοκληρώθηκε με την τελευταία γνωστή έως σήμερα αναθεώρηση του κοινοτικού καταστατικού. Τα έγγραφα των παραπάνω πράξεων είναι εξαιρετικά δηλωτικά της ανάγκης που υπήρχε στους κόλπους της κοινότητας για σύμπνοια και ενότητα. Διαβάζοντας κανείς τα όσα αναφέρονται σε αυτά συμπεραίνει από τις πρώτες κιόλας σειρές ότι η διατήρηση ενός κοινού συμφέροντος ήταν αυτή που μπορούσε να εγγυηθεί στα μέλη της κοινότητας την πρόοδο και την ευημερία τους και επομένως με βάση αυτό τον γνώμονα δρούσαν και αποφασίζαν. Στις 27 Ιανουαρίου 1801, με σκοπό να διαφυλαχθεί «η αληθής ευταξία και στερέωσις»²⁰⁷ της αδελφότητας και η «φρόνιμος προάσπισις» αυτής, συγκεντρώθηκαν τα μέλη της για να εκλέξουν τους νέους τους άρχοντες. Όπως πολύ γλαφυρά περιγράφει το κατάστιχο της ίδιας ημέρας, ο προεστός έπρεπε να είναι ένα άτομο ικανό να αναλάβει «όλα τα φορτία των κατά μέρος Αδελφών και να αγρυπνεί δια την ευτυχίαν και την στερέωσιν της Αδελφότητος με έντιμον προθυμίαν και προσφοράν». Η «ευτυχία» της κοινότητας ήταν το κυρίαρχο ζητούμενο, η βάση που μπορούσε να της εγγυηθεί την μελλοντική της ύπαρξη και γι' αυτόν τον λόγο η ανάγκη επίτευξής της επαναλαμβάνεται διαρκώς στο έγγραφο.

Όπως φαίνεται από το κατάστιχο, ο έως τότε προεστός Anastaszio Szonte, δεν μπορούσε πια «να φυλάξη την πρέπουσαν ευτυχίαν»²⁰⁸ της κοινότητας. Νέος προεστός προτάθηκε ο Nikolaosz Janovits (Γιαννάκης), ο οποίος είχε «όλα τα προσόντα». Εξαιρετικά χαρακτηριστικό είναι ότι ο Janovits αναλαμβάνει, όχι μόνος του, αλλά με όλη την κοινότητα να πορευθούν στο μέλλον γιατί:

«(ενν. όλοι) θέλουν αγρυπνούν πάντοτε δια την συντήρισιν και την εσωτερικήν και εξωτερικήν ευτυχίαν της ημετέρας Αδελφότητος εις τους οποίους (ενν. κυβερνώντες) θεληματικώς θελόμεθα υποταχθη εις όλον τον καιρόν οίον θέλουν χρηματίση προεστώτες ημών και θελόμεθα δείχνη την πρέπουσαν προθυμίαν δια την στερέωσιν της κοινότητός μας, συντρέχοντες πάντοτε και συναγόμενοι ...δια να σκεπτόμεθα και

²⁰⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 270-271, εκλογή νέου διοικητικού συμβουλίου της κοινότητας τον Οκτώβριο του 1797.

²⁰⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 24, εκλογή νέου προεστού.

²⁰⁸ Ο.π.

συνεργαζόμεθα όλοι κοινώς δια το κοινόν καλόν, ...δια να φυλαχθή η πρέπουσα ευταξία που είναι η ψυχική και το θεμέλιον κάθε πολιτείας και κοινότητος»²⁰⁹.

Για όλους αυτούς τους λόγους έπρεπε όλοι να στηρίζουν τους διοικούντες την αδελφότητα και απαγορευόταν η βλασφημία και η υβριστική συμπεριφορά απέναντι στον προεστό και τους διοικούντες την κοινότητα²¹⁰. Την ίδια ημέρα η Δωδεκάδα που ανέλαβε με προεστό τον Nikolaosz Janovits αποτελούνταν από τους Naum Dadányi, Anastaszio Szonte, György Pataki, Naum Olasz, Janno Pamperi, Miháli Zsupan, Naum Kosmiszky, Naum Dimtsa, Miháli Pilta, Stefanosz Pnovoszky, Konstantin Viskovszky και Ferenc Janovits (Βρέτα Γιαννάκη). Αυτοί μαζί με τους επιτρόπους της εκκλησίας Adam Gerga, György Pnovoszky και Demeter Manolovszky ανέλαβαν να εκτελέσουν το έργο τους «εν φόβω θεού»²¹¹.

Η «Κόπια Ευταξίας» φέρει ημερομηνία 15 Δεκεμβρίου 1801, και όπως άλλωστε και τα προηγούμενα καταστατικά είναι επίσης γραμμένη σε απλή ελληνική γλώσσα και κατά πάσα πιθανότητα είχε συνταχθεί από τον δάσκαλο Ιωάννη Αποστόλοβιτς²¹². Στον πρόλογό της γίνεται σύντομη αναφορά στην ιστορική διαδρομή των Ελλήνων στο Miskolc, οι οποίοι κατάφεραν να συστήσουν δικό τους σχολείο, εκκλησία²¹³ και ορφανοτροφείο, ενώ παράλληλα εκφράζεται ο σεβασμός και η πίστη στους Αψβούργους αυτοκράτορες. Η θεοφιλία, η φιλανθρωπία, τα χρηστά ήθη, το αίσθημα της δικαιοσύνης αποτελούν τα απαραίτητα χαρίσματα που πρέπει να διαθέτουν όλοι όσοι επιθυμούσαν να εκλεγούν προεστοί της κοινότητας, όπως ορίζει η 1η παράγραφος. Στην ίδια παράγραφο ορίζεται επίσης πως οι υποψήφιοι πρέπει να είναι για την κοινότητα «γνήσια τέκνα ειδικά της, μέσα από τις αγκάλες της». Στη συνέχεια ακολουθούν ρυθμίσεις για ζητήματα που αφορούν στην εκλογή

²⁰⁹ Ό.π.

²¹⁰ Ό.π. Το ίδιο ίσχυε και στην κομπανία του Σιμπίου, Δ. Τσούρκα-Παπαστάθη, *Η νομολογία του κριτηρίου της ελληνικής «κομπανίας» του Σιμπίου Τρανσυλβανίας*, ό.π., σσ.171-172, 252-253.

²¹¹ Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 1. 25, εκλογή νέου διοικητικού συμβουλίου της κοινότητας.

²¹² Ολόκληρη η «Κόπια Ευταξίας» στο Ό. Κατσιαρδή – Hering, «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα», ό.π.

²¹³ Οι οικονομικές χορηγίες των μελών της κοινότητας για την ανέγερση δικού τους ναού και σχολείου αποτελούσε κυρίαρχο μέλημα όλων των ελληνικών κοινοτήτων. Από την πλούσια βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά Δ. Τσούρκα-Παπαστάθη, *Η νομολογία του κριτηρίου της ελληνικής «κομπανίας» του Σιμπίου Τρανσυλβανίας*, ό.π., σσ.91-92, 150-152.

των προεστών, των νοταρίων, του δωδεκαμελούς συμβουλίου, του επιμελητή των φουντατζιών (κληροδοτημάτων) και των επιτρόπων της εκκλησίας²¹⁴.

Ο τρόπος με τον οποίο διενεργούνταν οι εκλογές, καθώς επίσης και η χρονική διάρκεια της θητείας των προσώπων εξασφάλιζαν την συνέχεια της κοινότητας και την μακρόχρονη παρουσία της. Ο κανονισμός εκείνος, ο οποίος εντοπίζεται για πρώτη φορά σε καταστατικό της κομπανίας, βρίσκεται στην 5η παράγραφο και δηλώνει ρητά ότι το εκλεγμένο διοικητικό συμβούλιο της κομπανίας διατελεί υπό τον έλεγχο των τοπικών αρχών του Borsod, από τις οποίες επικυρώνεται κιόλας η εκλογή του. Οι νοτάριοι αποτελούσαν έμπιστα πρόσωπα της κοινότητας, γι' αυτό και συνέτασσαν τα πρωτόκολλα και φρόντιζαν το αρχείο της. Για τις πολύ σημαντικές αποφάσεις που προέκυπταν ο προεστός δεν είχε δικαίωμα να αποφασίζει μόνος του. Προεστοί, νοτάριοι και δωδεκαμελές συμβούλιο έχαιραν της εκτίμησης και του σεβασμού των μελών της κοινότητας και φρόντιζαν για την ευταξία και την εύρυθμη λειτουργία της. Για τους επίτροπους της εκκλησίας και «το άγιον τους επάγγελμα» ορίζονταν επίσης τα ηθικά γνωρίσματα που έπρεπε να διαθέτουν και καταγράφονταν λεπτομερώς οι υποχρεώσεις τους.

Σεβαστά μέλη της κοινότητας ήταν και οι επίτροποι, ωστόσο δεν είχαν πλήρη ελευθερία στο έργο τους, αλλά λογοδοτούσαν στους προεστούς, οι οποίοι τους ασκούσαν συστηματικό έλεγχο. Στην παράγραφο 24 ορίζονταν οι προϋποθέσεις που έπρεπε να πληροί κάποιος για να γίνει μέλος της κοινότητας. Όπως προκύπτει απαραίτητο στοιχείο ήταν η οικογενειακή συνέχεια, η οποία στις περιπτώσεις που δεν υπήρχε μπορούσε να προσπελαστεί μόνο με εργασία και καταβολή σημαντικού χρηματικού ποσού στην κοινότητα. Εκείνο το οποίο διαφαίνεται, από τον κλειστό χαρακτήρα που επέλεγε να διατηρεί η κοινότητα, είναι η επιθυμία της να προστατέψει όσο μπορούσε τα όριά της, διασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο την διατήρησή της. Η κληρονομικότητα μπορούσε να εγγυηθεί σε μεγάλο βαθμό επαγγελματικές αρχές και ηθικές αξίες, συμπεριφορές οι οποίες είχαν θεμελιώσει την κομπανία και την είχαν οδηγήσει στην ακμή της²¹⁵.

Από την 25η μέχρι την 29η παράγραφο η κοινότητα επιδεικνύει το αίσθημα αλληλεγγύης που έπρεπε να διακατέχει τα μέλη της. Προνοεί για την μέριμνα που οφείλουν να λαμβάνουν απέναντι «στους συναδέλφους, όπου έπεσαν εις δυστυχίαν», «προς τας χήρας των συναδέλφων, όπου απέμειναν με

²¹⁴ Ο.π.

²¹⁵ Ο.π.

τέκνα, χωρίς τέκνα, και προς τα τέκνα, ορφανά από γονείς». Τα ορφανά τέκνα υποστηρίζονταν οικονομικά και από την Κάσσα του ορφανοτροφείου, ενώ λαμβανόταν μέριμνα και για την εκπαίδευσή τους, καθώς επίσης και για «την υπανδρεία» των κοριτσιών. Οικονομική ενίσχυση έπρεπε παράλληλα να δίνεται και σε όλους τους φτωχούς που προσέφευγαν στην κοινότητα ζητώντας από αυτήν βοήθεια. Αναφορικά με τους επιτρόπους του σχολείου οριζόταν ότι κυρίαρχη φροντίδα τους ήταν η επίβλεψη της ομαλής λειτουργίας του σχολείου, καθώς επίσης και του έργου των δασκάλων. Στο σχολείο έδιναν μεγάλο ενδιαφέρον, γιατί θεωρούσαν ότι αυτό θα μάθαινε στα παιδιά «το χρέος όπου έχουν προς τον Θεόν, προς τους γεννήτοράς των, προς τους βασιλείς, και προς τον πλησίον». Το σχολείο και οι διδάσκαλοί του θα έπρεπε να είναι υψηλού επιπέδου: «διατί μέσα εις αυτά διδάσκεται η αρετή, και κοσμιότης των ηθών, και από αυτά κρέμαται η ευτυχία των τέκνων μας και η στερέωσις της κοινότητός μας».

Σκοπός του σχολείου και των δασκάλων ήταν «να προκόπτουν οι μαθηταί, τόσον εις την ελληνικήν γλώσσαν, όσον και εις την είδησιν των δογμάτων της ιεράς ημών πίστεως, και χρησιότητα των ηθών, δια τι με τούτο θελουν γενή και καλοί χριστιανοί, και καλοί πολιτικοί»²¹⁶. Η σημασία που έδινε η ελληνική κοινότητα του Miskolc στην ανάγκη όσο το δυνατόν αρτιότερης εκπαίδευσης των παιδιών της αποδεικνύεται επίσης και από το γεγονός ότι λειτουργούσε από πολύ νωρίς και βιβλιοθήκη δίπλα στο σχολείο. Από καταλόγους που έχουν διασωθεί φαίνεται ότι στην βιβλιοθήκη υπήρχαν δεκάδες βιβλία θεολογικού κυρίως περιεχομένου, ακολουθούσαν αυτά του φιλολογικού και ιστορικού και έπονταν όσα αναφέρονταν στις θετικές επιστήμες²¹⁷. Η «Κόπια Ευταξίας» του 1801 ολοκληρώνεται με τους όρκους των προεστών, των νοταρίων, του δωδεκαμελούς συμβουλίου, του πρώτου επιμελητού των ιερών χρημάτων, των επιτρόπων της «Αγίας Εκκλησίας» και των υπόλοιπων «υπηρετών» της κοινότητας.

Η μελέτη των καταστατικών της ελληνικής κομπανίας επιτρέπει να διαφανούν κάποια συνολικά στοιχεία, τα οποία σχετίζονται με την οργάνωση και την διοίκηση των μελών της. Μέσα από τα κείμενα των κανονισμών οι ελληνικής καταγωγής μέτοικοι αποκαλούνται «ρομέοι», «μη ηνωμένοι Γραικοί»,

²¹⁶ Ό.π.

²¹⁷ V. Todorov, «Catalogue of Greek manuscripts», *Τετράδια Εργασίας* 22, ό.π., Studia Postbizantina Hungarica, «A Nyiregyházi Szent György Magyar Ortodox Egyházközség könyvtárlományának katalógusa», [[Κατάλογος των βιβλίων της συγγκριτικής ορθόδοξης εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου της πόλης Nyiregyházi](#)] *Posztbizánci Közlemények* Δ' (1999) 3-144.

«μη ηνωμένοι ανατολικοί Γραικοί», «ουχί ενομένοι ανατολικοί ορθόδοξοι», ενώ εκτός από τις λέξεις κομπανία και κοινότητα χρησιμοποιείται πολύ συχνά και η λέξη «αδελφότητα»²¹⁸. Εκτός των εγγράφων της κοινότητας ο όρος «ελληνική κοινότητα» εντοπίζεται για πρώτη φορά το 1790 σε επίσημο διοικητικό έγγραφο του Miskolc. Πρόκειται για μια συμφωνία που συνήφθη μεταξύ των τοπικών αρχών και της κοινότητας και αφορά στην απαλλαγή των τελευταίων από διάφορες υποχρεώσεις τους απέναντι στην πόλη έναντι καταβολής ενός ετήσιου ποσού που ανερχόταν στα 285 φιορίνια. Η εν λόγω συμφωνία θα ετίθετο σε ισχύ από το 1800, δηλαδή δέκα χρόνια αργότερα²¹⁹. Εκείνο που παραμένει σταθερό σε κάθε περίπτωση είναι ότι το πνεύμα των κανόνων και των ηθικών αρχών διατηρήθηκε ίδιο για όλο το διάστημα που υπήρχε ελληνική κοινότητα. Στο πέρασμα του χρόνου αναφορικά με τον τρόπο διοίκησης της κομπανίας δεν επήλθε καμία αλλαγή και το ηγετικό σχήμα προεστού και συμβουλίου συνέχισε να υφίσταται μέχρι τέλους.

Η ανάγνωση των κειμένων των καταστατικών επιτρέπει ακόμη να διαφανούν όλες οι δομικές και οργανωτικές αλλαγές που συνέβησαν στην ιδιοσυστασία της κομπανίας. Οι αλλαγές αυτές σαφώς και καταδεικνύουν τις εσωτερικές μετατοπίσεις που έλαβαν χώρα στην λειτουργία της αδελφότητας, επιτρέπουν όμως επίσης να διαφανεί ότι οι μετατοπίσεις εκπορεύονταν από εξωτερικούς οικονομικο-κοινωνικούς παράγοντες, οι οποίοι και οδήγησαν τελικά στην δημιουργία ενός κοινοτικού σχηματισμού. Σε μια συνολικότερη θεώρηση εκείνο το οποίο εξάγεται από την μελέτη του αρχαιικού τεκμηριωτικού υλικού είναι ότι η ελληνική κοινότητα του Miskolc προέκυψε ως οργανική συνέχεια της εμπορικής κομπανίας που είχε πρωτοσυσταθεί. Ο οικονομικός χαρακτήρας των πρώιμων συσσωματώσεων έδωσε σταδιακά τη θέση του σε μια οργανωμένη κοινότητα, μια κοινότητα που διατήρησε τον οικονομικό-επαγγελματικό ρόλο της προϋπάρχουσας εμπορικής κομπανίας. Κύριο μέλημα των μελών της δεν ήταν μόνο η κάλυψη των θρησκευτικών, εκπαιδευτικών και αυτοοργανωτικών τους αναγκών, ούτε μόνο η διαχείριση των ζητημάτων που αφορούσαν στην αυτοδιάθεσή τους. Κυρίαρχο μέλημα των δραστηριοτήτων της παρέμενε πάντοτε η ρύθμιση όλων εκείνων των παραγόντων

²¹⁸ N. Danova– V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», *Proceedings*, ό.π., Ό. Κατσιαρδή – Hering, «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα», ό.π.

²¹⁹M. Bur, «Handelsgesellschaften», ό.π.

που θα μπορούσαν να εγγυηθούν την οικονομική σταθερότητα και ευμάρειά των μελών της²²⁰.

Το 1803 αποτέλεσε την επόμενη χρονολογία σταθμό στην ιστορία της ελληνικής κοινότητας του Miskolc. Στις 10 Φεβρουαρίου της χρονιάς εκείνης:

«Οι εκλελεγμένοι φροντίζοντες δια την ένωσιν ... όλων των μελών ...έπραξαν μερικήν σύναξιν εις την οποίαν με καθαράν συνείδησιν επήραν εις εξέτασιν μερικής παραγραφής της ευταξίας της Κοινότητός μας εις τας οποίας ύστερα από αρκετήν σκέψιν εις ακριβή εξέτασιν ευρέθη εύλογον και συμφέρον εις την ομόνοιαν και ευτυχίαν της Κοινότητος να γίνουν εις μερικά άρθρα κάποιες προσθέσεις προς μεγαλυτέραν σαφήνειαν της ευταξίας»²²¹.

Το πρώτο από τα εννιά άρθρα που προστέθηκαν όριζε «Εις το προοίμιον της Ευταξίας εκεί όπου είναι: η κοινότης των μη ηνωμένων Γραικών, να προστεθη και η κοινότης των Βλάχων Γραικών»²²². Η αλλαγή αυτή που σηματοδοτεί την Κοινότητα δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τυχαία, αν αναλογιστεί μάλιστα κανείς πως στην κοινότητα της Πέστης το ζήτημα της αλλαγής της ονομασίας της είχε γίνει μερικούς μήνες νωρίτερα, στα τέλη του 1801.

Εκείνο ωστόσο που θα πρέπει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο είναι ότι ο συμπλεκτικός σύνδεσμος, που ένωσε στο εξής τους δυο γλωσσικά εκπορευόμενους επιθετικούς προσδιορισμούς, δεν παρέπεμπε σε καμία περίπτωση στην αναγνώριση ύπαρξης δύο διαφορετικών εθνικών ομάδων στους κόλπους της κοινότητας. Μέγιστη απόδειξη ως προς αυτό αποτελεί το γεγονός ότι όπως και στην κοινότητα της Πέστης, έτσι και σε αυτήν του Miskolc ποτέ δεν τέθηκε ζήτημα απόσχισης κάποιας πλευράς από τον ιστό της κοινότητας. Το γεγονός ότι ενδοκοινοτικά προβλήματα τέτοιου χαρακτήρα δεν ανέκυψαν στην πολυπληθή ελληνοβλαχική κοινότητα της Βιέννης οδήγησε πολλούς μελετητές στο συμπέρασμα πως τα όσα συνέβησαν στην Πέστη και στο Miskolc οφείλονταν πιθανώς στην ιδιαίτερα στενή επαφή, που είχαν οι εκεί εγκατεστημένοι βλαχόφωνοι Έλληνες με τους γειτονικούς ρουμανικούς πληθυσμούς της Τρανσυλβανίας και της Βλαχίας. Η εξαιρετική συγγένεια που χαρακτηρίζει το γλωσσικό όργανο έκφρασης των δύο αυτών ομάδων συνετέλεσε κατά πάσα πιθανότητα καθοριστικά στη δημιουργία μιας ιδιαίτερα στενής μεταξύ τους σχέσης. Η σχέση αυτή αποδείχθηκε τελικά εξ ολοκλήρου

²²⁰ Ο. Κατσιαρδή – Hering, «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα», ό.π.

²²¹ Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 1. 73-74, απόφαση Γενικής Συνέλευσης της κοινότητας.

²²² Ο.π.

καθοριστική για την ανάπτυξη ισχυρών εσωτερικών δεσμών, εξαιτίας του γεγονότος ότι οι δύο πλευρές βρίσκονταν σε άμεση γεωγραφική γειτνίαση και επομένως κάθε είδους αλληλεπίδραση.

Οι πυκνές εμπορικές σχέσεις, που είχαν συνάψει οι βλαχόφωνοι Έλληνες σε πολλά μέρη των γειτονικών ρουμανικών περιοχών καθιστούσαν τις όποιες επαφές μεταξύ των δυο πλευρών αναγκαίο, εν πολλοίς, παράγοντα που θα συντελούσε στην εδραίωση και επέκταση των επιχειρηματικών τους κινήσεων²²³. Η διασφάλιση των εμπορικών τους συμφερόντων σε περιοχές που το ρουμανικό στοιχείο υπερερούσε και μπορούσε μέσω συνεργασιών να τους αποφέρει οικονομικά κέρδη είναι η βασικότερη αιτία στην οποία θα πρέπει να αναζητήσουμε αυτή την στροφή των Βλάχων. Αν μάλιστα σε αυτή την κατάσταση συνυπολογίσει κανείς ότι όλοι εκείνοι οι βλαχόφωνοι που παρουσιάστηκαν πιο θετικοί και επιρρεπείς στις επαφές τους με τον ρουμανικό πληθυσμό ήταν κυρίως άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς, τα οποία είχαν γεννηθεί και μεγαλώσει μέσα στο πολύγλωσσο και πολυπολιτισμικό περιβάλλον των Αψβούργων, τότε ερμηνεύεται πολύ εύκολα κάθε τους επιλογή. Αυτοί είναι πάντως οι κυριότεροι λόγοι στους οποίους θα πρέπει να αναζητηθούν τα κίνητρα των βλαχοφώνων και σε καμία περίπτωση στην ανάγκη επαναπροσδιορισμού της βλαχικής τους ταυτότητας. Η ελληνο-ρουμανική συνείδηση που κάποια στιγμή φάνηκε να δημιουργείται προξένησε τελικά μεγάλα προβλήματα και στον τομέα της εκπαίδευσης, ο οποίος αποτελούσε για τους μετεγκατεστηθέντες το δεύτερο κυρίαρχο ζητούμενό τους, μετά την αποπεράτωση των ναών τους.

Είναι γεγονός βέβαια ότι στο ελληνικό σχολείο του Miskolc ουδέποτε τέθηκε ζήτημα διδασκαλίας της βλαχικής γλώσσας. Αντιθέτως μάλιστα η βλαχόφωνη κοινότητα κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες για να επιτύχει για τους μαθητές της τη σωστή εκμάθηση της ελληνικής. Το ενδιαφέρον της για την σύσταση σχολείου, την επάνδρωση της βιβλιοθήκης και την πρόσληψη αναγνωρισμένα ικανών δασκάλων αποτελούν το ένα μέρος των προσπαθειών τους. Από την άλλη πλευρά, όπως θα αποδειχθεί και στο σχετικό κεφάλαιο, το διοικητικό συμβούλιο της κοινότητας απαγόρευε ρητά στους διδάσκοντες την χρήση της βλαχικής μέσα στις αίθουσες και την επέτρεπε μόνο στις περιπτώσεις εκείνες που κρινόταν αναγκαία προκειμένου για την κατανόηση

²²³ G. Hering, «Der Konflikt zwischen Griechen und Walachen», *Dimensionen griechischer Literatur*, ό.π., Β. Σειρηνίδου, «Βαλκάνιοι Έμποροι στην Αψβουργική Μοναρχία», *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός*, ό.π.

κάποιων εννοιών. Φωτεινή και θορυβώδης εξαίρεση στην ομόφωνη δράση των βλαχόφωνων απέναντι στο «Ελληνικόν Σχολείον» της πόλης τους αποτελεί ένα χρηματικό αφιέρωμα της Αικατερίνης Πρέντου. Η εν λόγω ευεργέτιδα κατοικούσε στην Πέστη και από εκεί προσέφερε την χρηματική της βοήθεια στο ελληνικό σχολείο του Miskolc. Τα όσα σημειώνει στην αφιερωματική της επιστολή είναι ενδεικτικά του πνεύματος και του κλίματος που επικρατούσαν στην ελληνική κοινότητα της συγγραφικής πρωτεύουσας.

Η Αικατερίνη Πρέντου αφιέρωσε τον Ιούλιο του 1807 κληροδότημα 6.000 φιορινίων «Εις το εν Μισκόλτζι των Ανατολικών Ορθοδόξων ουκί ηνωμένων Χρηστιανών, Σχολείον των Βλάχων». Το γεγονός ότι το σχολείο αναφέρεται ως σχολείο των Βλάχων και όχι των Ελλήνων δεν συνέβη εκ παραδρομής εξαιτίας της βλαχικής καταγωγής της ίδιας, όπως αποδεικνύεται στην συνέχεια. Όπως πολύ εμφαντικά σημειώνει αφιερώνει το μεγάλο αυτό ποσό με σκοπό: «να βούν οι πρόεδροι δύο παιδιά βλάχικα να τα διδάξουν να τα ενδήσουν και να τα θρέψουν. Πρώτον όμως να εξετάσουν να βρουν από το γένος του Μαχοβίσκη ή Βρετοβίσκη (ήταν το γένος του άντρα της). Και αν δεν βρίσκονται τότες να πάρουν άλλα δύο βλάχικα παιδιά, και αν δεν βρίσκονται ούτε τέτοια, ας βρουν μακάρ τι γένος της Ανατολικής Εκκλησίας μας τέκνα, να τα διδάξουν και εις άλλαις γλώσσαις αν αγαπούν»²²⁴. Η βλαχική λοιπόν καταγωγή των υποτρόφων του κληροδοτήματος τέθηκε ως προαπαιτούμενο για την ευεργέτιδα και μόνο σε περίπτωση αδυναμίας να εκτελεστεί αυτό, θα επιτρεπόταν οποιαδήποτε παρέκκλιση, γεγονός που αφήνει μέχρι σε ένα σημείο να διαφανεί η νοοτροπία και το ενδοκοινοτικό κλίμα στην Πέστη.

Για την επίσημη ιστοριογραφική ρουμανική θεώρηση πάντως στους βλαχόφωνους μετόικους του Miskolc υπήρχαν ψήγματα αμφιβολιών σχετικά με την ελληνική τους καταγωγή και γι' αυτό τον λόγο είχαν αναπτύξει μια ιδιότυπη ελληνο-ρουμανική συνείδηση. Μέγιστο παράδειγμα σε αυτόν τους τον ισχυρισμό αποτελεί η περίπτωση του Μητροπολίτη Andrei Saguna (Ανδρέα Σαγκούνα). Ο Saguna, γεννήθηκε στο Miskolc από οικογένεια Βλάχων της Μοσχόπολης. Οι Ρουμάνοι εξαίρουν ιδιαίτερα την παρουσία του και την προσφορά του για την μέγιστη συνεισφορά του στο ρουμανικό έθνος. Τον θεωρούν ως έναν από τους σημαντικότερους στυλοβάτες της ρουμανικής εθνικής ιδέας που συνέβαλε τα μέγιστα στην ανύψωση του ρουμανικού εθνικού

²²⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 18. 10, κληροδότημα Αικατερίνης Πρέντου.

αισθήματος²²⁵. Η καταγωγή του από την Μοσχόπολη σε συνδυασμό με τον τόπο γέννησής του εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο από μια μεγάλη μερίδα Ρουμάνων ιστορικών για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την βλακική ταυτότητα των μετοίκων της Ουγγαρίας και όχι μόνο.

4. Προσδιοριστικές αφετηρίες και θεμελιακές συνιστώσες της ελληνικής εμπορικής ζωής.

Το 1760 οι Tamás Sambik²²⁶ και Naum Rosa προΐσταντο στα πράγματα της κομπανίας, ενώ από τους πλέον δυναμικούς και σημαντικούς εμπόρους της πόλης το ίδιο διάστημα ήταν οι György Pataky, György Gerga και ο Ferenc Levantonski. Όπως προκύπτει από τα διαθέσιμα αρχειακά τεκμήρια ο Θωμάς Ζαμπίκ, ο οποίος άλλαξε το όνομά του σε Tamás Zsambik, διατηρούσε στο Miskolc μεγάλο εμπορικό οίκο και αποτελούσε αρχηγική μορφή της ελληνικής κομπανίας της πόλης. Στην απογραφή που διενεργήθηκε το 1755 με σκοπό να καταγραφούν τα εμπορικά στοιχεία και έτσι να καθοριστούν οι φορολογικές επιβαρύνσεις του καθενός, ο Tamás Zsambik διέθετε την μεγαλύτερη περιουσία ανάμεσα στους Έλληνες της πόλης και είχε τα περισσότερα εισοδήματα.

Για τα αμπέλια που διατηρούσε στο όρος Báboony, στον λόφο Ruzsin και στις πλαγιές του Csaba, καθώς και για την σοδιά που αυτά παρήγαγαν ο Zsambik πλήρωνε ετησίως 283 χρυσά φιορίνια (afrt) και 40 δηνάρια

²²⁵ Ο Andrei Saguna, με καταγωγή από τη Μοσχόπολη, θεωρείται από τους Ρουμάνους ως απόγονος μιας εκ των οικογενειών που ανύψωσαν το ρουμανικό εθνικό αίσθημα σε Αυστρία, Ουγγαρία και Τρανσυλβανία. Έχοντας μετέλθει στα ιερατικά αξιώματα ο Saguna τον Ιούνιο του 1846 ανέλαβε να οργανώσει και να ανασυστήσει την εκκλησιαστική ζωή στην επαρχία της Τρανσυλβανίας. Δύο χρόνια αργότερα χειροτονήθηκε επίσκοπος, υποσχόμενος ότι θα αγωνιζόταν με κάθε μέσο για την προκοπή και την πρόοδο του ρουμανικού έθνους. Μετά από συνεχείς προσπάθειες και υπομνήματά του πέτυχε το 1864 την επανίδρυση της ορθόδοξης ρουμανικής μητρόπολης της Τρανσυλβανίας και ο ίδιος ανέλαβε τα καθήκοντα του μητροπολίτη και του αρχιεπισκόπου. Έτσι, οι Ρουμάνοι μετά από ενάμιση αιώνα απέκτησαν την εκκλησιαστική τους ανεξαρτησία από τους Σέρβους και τη μητρόπολη του Κάρλοβιτς. Ο Saguna επέδειξε παράλληλα μεγάλο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των ρουμανοπαιδών, χτίζοντας σχολεία και εκδίδοντας παιδαγωγικές μελέτες. Το εκπαιδευτικό και εκκλησιαστικό του έργο στόχευε στη χειραφέτηση και την αφύπνιση του ρουμανικού έθνους. Βλ. αναλυτικότερα, M. Berényi, «Gheorghe Ioanovici, secretar de stat și colaborator al lui Andrei Șaguna», [[Gheorghe Ioanovici, γραμματέας και συνεργάτης του Ανδρέα Σαγκούνα](#)] *Lumina* (2006) 3-9, η ίδια, «Andrei Șaguna (1808-1873)», *Lumina* (2008) 3-18.

²²⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 67. 16, B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 68. 13-14, καταγραφή εμπορικών περιουσιών από τις αρχές του νομού.

(d.adót)²²⁷. Το 1795, όταν παντρεύτηκε η κόρη του της έδωσε για προίκα ένα φόρεμα αξίας 300 φιορινίων, 800 χρυσά και 100 βαρέλια κρασί ποικιλίας aszu²²⁸. Σύμφωνα με την απογραφή του 1798 ο Tamás Zsambik ανήκε στις λιγοστές ελληνικές οικογένειες που είχαν το δικαίωμα να έχουν στην κατοχή τους δυο κελάρια. Η απογραφή του 1808 δεν αναφέρει πουθενά το όνομά του και από τα στοιχεία που υπάρχουν δεν φαίνεται να έμειναν απόγονοί του στο Miskolc. Το παλαιότερο έγγραφο που σώζεται και αφορά στον εμπορικό του οίκο, ο οποίος βρισκόταν στην κεντρική οδό Szécheny, φέρει χρονολογία 1775 και αναφέρει τον ίδιο ως ενοικιαστή.

Για τον εξοπλισμό του εμπορικού οίκου πληροφορούμαστε από την απογραφή κτηριακών εγκαταστάσεων που έγινε στο βασιλικό φέουδο του Diósgyőr το 1783. Η καταμέτρηση που διενεργήθηκε έδειξε την κατάσταση, την αξία, τον εξοπλισμό και την λειτουργία 31 κτηριακών εγκαταστάσεων του φέουδου. Για το κτήριο που στεγαζόταν ο εμπορικός οίκος του Zsambik έχουν καταγραφεί τα εξής:

«Με το προηγούμενο γειτονεύει άμεσα το οικόπεδο Sárkány, που έχει επίσης δυο καταστήματα με αποθήκες, που έχουν δύο δωμάτια, κελάρι, κουζίνα, υπόγεια με καμάρες, δεν είναι όμως χτισμένα από τα καλύτερα υλικά. Το δωμάτιο και το κελάρι έχουν ξύλινα πατώματα, ενώ το άλλο, μαζί με την κουζίνα, έχει δάπεδο από οπτόπλινθο, έχει 7 παράθυρα από γυαλί πλαισιωμένο με μολύβι και σιδερένια κιγκλιδώματα, 4 ξύλινες θύρες, και εκτός τούτων σιδερένια κιγκλιδώματα δύο, δύο σόμπες, στο πρώτο κατάστημα ένα στήριγμα, στο δεύτερο επίσης ένα, και τα δύο ιδιοκτησία του φέουδου, ντουλάπα εντοιχισμένη στον τοίχο. Αυτό το κτήριο έχει μήκος $22 \frac{2}{6}$ öl²²⁹ και πλάτος $3 \frac{2}{6}$. Ενοικιάζεται από έναν Έλληνα ονόματι Tamás Zsambik»²³⁰.

Η συνολική αξία του κτηρίου ήταν 2.587 φιορίνια και 50 krajcár και σε αυτό απασχολούνταν τρία άτομα ως προσωπικό. Μετά από την παραπάνω περιγραφή μπορεί κανείς να εικάσει το μέγεθος του κτηρίου, ενώ δυο λογαριασμοί των ετών 1760 και 1764 μας πληροφορούν για τα εμπορεύματα

²²⁷ I. Dobrossy, « A görög kereskedők szerepe » [Ο ρόλος και η σημασία των Ελλήνων εμπόρων], ό.π.

²²⁸ J. Komáromy, «Adatok Miskolc XVII-XVIII.» [Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση], ό.π.

²²⁹ Η μονάδα μέτρησης «öl» αντιστοιχεί περίπου σε 50 εκατοστά το μέτρου, καθώς η λέξη σημαίνει το μηριαίο οστό του ποδιού.

²³⁰ I. Dobrossy, « A görög kereskedők szerepe » [Ο ρόλος και η σημασία των Ελλήνων εμπόρων], ό.π.

που υπήρχαν στον εμπορικό οίκο και την ποιότητά τους. Πιο συγκεκριμένα ο αναγνώστης βρίσκει στα είδη των υφασμάτων προς πώληση, τσόχες Αγγλίας βασιλικού χρώματος, τσόχες Πάδοβας, βιεννέζικα υφάσματα, μετάξι, βολάν, λευκούς ταφτάδες, κόκκινα μαλακά δέρματα, αντικείμενα όπως καπέλα, γάντια, κουμπιά, κορδόνια, φακιόλια, μουσαμάδες, κορδέλες, μαντήλια, κλωστές, αλλά και πιάτα από κασσίτερο, ζάχαρη, καφέ, λεμόνια, σιμιγδάλι, ράβδους από βουλοκέρι, σταφύλια και αμύγδαλα²³¹. Αυτός ο λεπτομερής κατάλογος με τα διαθέσιμα εμπορεύματα που πωλούνταν στο κατάστημα του Zsambik είναι μια από τις σπάνιες μαρτυρίες που υπάρχουν και αφορούν όχι μόνο στην επιχειρηματική δυναμική του Έλληνα εμπόρου, αλλά παράλληλα φωτίζει τις ανάγκες και τις απαιτήσεις του αστικού εκείνου στρώματος που αποτελούσε την εκλεκτότερη τάξη της πόλης. Όπως προκύπτει λοιπόν στο κατάστημα του Zsambik υπήρχαν εμπορεύματα από την Αγγλία, την Βιέννη, την Πάδοβα, αμέτρητα είδη υφασμάτων για την κατασκευή ενδυμάτων, καθώς και εμπορεύματα της Ανατολής, όπως καφές. Από την μεγάλη ποικιλία των εμπορευμάτων συνάγονται συμπεράσματα για την μεγάλη ποικιλία των αναγκών των κατοίκων του Miskolc και ιδιαίτερα αυτών της ανώτερης τάξης.

Πολύ γνωστός και ένας από τους πιο πλούσιους εμπόρους της πόλης ήταν, όπως σημειώθηκε, ο Μοσχοπολίτης György Gerga, ο οποίος πέθανε τον Νοέμβριο του 1778 στο Lublin της Πολωνίας, κατά την διάρκεια ενός εμπορικού του ταξιδιού. Αναφορές της περιόδου εκείνης σημειώνουν με έμφαση τη μεγάλη εντύπωση που προκαλούσε στην κοινωνία του Miskolc η πολυτελής ζωή της οικογένειας Gerga, η οποία συνέχισε να συγκαταλέγεται στις πιο πλούσιες οικογένειες της πόλης ακόμη και μετά το θάνατο του György. Η χήρα και τα παιδιά του ξεχώριζαν για το ακριβό και πρωτοπόρο ντύσιμό τους, για το ακριβό τους σπίτι και για την αφθονία του νοικοκυριού τους, στο οποίο μπορούσε κανείς να βρει καφέ, καβιάρι, μέλι, θαλασσινά και πολλά μυρωδικά, κρασιά aszu, rosolis, vanille, rakı και λικέρ. Ο γιος του György Gerga, Janci, έλαβε αξιόλογη μόρφωση, στην οποία συμπεριλαμβανόταν και η άρτια εκμάθηση της γερμανικής γλώσσας²³². Ο György Gerga είχε συνάψει συνεταιρισμό με έναν από τους πιο ισχυρούς και πλούσιους εμπόρους της ελληνικής κοινότητας, τον György Pataky. Ο τελευταίος είχε αποκτήσει πολλά

²³¹ Ό.π.

²³² J. Komáromy, «A Pataky-Gerga üzleti» [[Το Εμπορικό συνεταιριστικό συμβόλαιο](#)], ό.π.

κρήματα από τις αγορές ακινήτων στις οποίες προέβαινε. Στη συνέχεια αυτά τα ακίνητα τα μίσθωνε και με αυτόν τον τρόπο λάμβανε μόνιμα εισοδήματα.

Εκτός των άλλων οδών της πόλης, μόνο την οδό Széchenyi, στον αριθμό 9, ο György Pataky νοίκιαζε τέσσερα καταστήματα. Σε οικήματα του Pataky φιλοξενήθηκαν πολλές φορές ανώτατοι αξιωματικοί του αυτοκράτορα Ιωσήφ Β', ανθυπολοχαγοί, ταγματάρχες, καθώς επίσης και επιτελικοί ειδικοί στον σχεδιασμό στρατιωτικών χαρτών²³³. Ο επιτυχημένος εμπορικός συνεταιρισμός που διατηρούσε με τον György Gerga τους απέδωσε πολλά χρηματικά κέρδη. Ενδεικτικό της οικονομικής ευρωστίας τους είναι το γεγονός ότι αγόρασαν την οικία του Ούγγρου βαρόνου Dóry László στην κεντρικότερη οδό Széchenyi 3. Το διάστημα 1777-1778 ξεκίνησαν να την ανακατασκευάζουν, αλλά ουσιαστικά να την χτίζουν από την αρχή. Τα έξοδα για την θεμελίωση του σπιτιού έφθασαν τα 10.897 φιορίνια μέχρι τον Μάρτιο του 1778, ενώ ένα χρόνο αργότερα γνωρίζουμε ότι κατέβαλαν άλλα 2.695 φιορίνια για τον ίδιο σκοπό. Ο μακροχρόνιος συνεταιρισμός τους τελείωσε το 1778, όταν ο δεύτερος, λόγω ασθένειας κατά την παραμονή του στο Lublin, συνέταξε την διαθήκη (testamentum) του, συναισθανόμενος την κρισιμότητα της κατάστασής του. Το κείμενο της διαθήκης, με τους όρους και τις δικλείδες που έθετε, είναι απόλυτα ενδεικτικό της κοινωνικής πραγματικότητας που όριζε την καθημερινή ζωή των Ελλήνων εμπόρων στη νέα τους πατρίδα²³⁴.

Από τις πρώτες λοιπόν σειρές της διαθήκης ο υπογράφων, György Gerga αναφέρεται στον συνέταιρό του György Pataky, για τον οποίο σημειώνει ότι τον θεωρεί «σαν αδελφό» του. Ορίζει το ποσό της περιουσίας του στα 18.000 φιορίνια, τους διαχειριστές αυτών των χρημάτων, καθώς και το ποσό που αφήνει σε κάθε ένα από τα μέλη της οικογένειάς του. Για αυτόν κρατάει 2.000 φιορίνια για να πληρώσει τα χρέη του. Ενδιαφέρον είναι ότι μέσα στις οικονομικές του εκκρεμότητες ήταν ένα χρέος του πατέρα του προς έναν Μοσχοπολίτη κατασκευαστή μπότας. Προβλέπεται λοιπόν η αποστολή των χρημάτων στην Μοσχόπολη, όπου ζούσε το εν λόγω άτομο, για το οποίο μάλιστα αφήνει ως βοηθητικό στοιχείο την πληροφορία ότι είναι πολύ γνωστό πρόσωπο του αιδεσιμότατου της κοινότητας Ferenc Bendeal. Η δεύτερη του εκκρεμότητα ήταν η οικονομική τακτοποίηση του γάμου της εγγονής του, για τον οποίο

²³³ Στα κείμενα της εποχής απαντώνται ως «conscripton» και «mappátor».

²³⁴ Ολόκληρη η διαθήκη στο J. Komáromy, «Adatok Miskolc XVII-XVIII.» [Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση], ό.π. Βλ. επίσης I. Dobrossy, «Ortodox temető Miskolcon» [Ορθόδοξα νεκροταφεία στο Μίσκολτς], *A Miskolci Orthodox templom [Η εκκλησία και το νεκροταφείο]*, ό.π.

προβλέπει το ποσό των 250 φιορινίων, ζητώντας παράλληλα από τον Konstantin Skoulira να αναλάβει τις απαιτούμενες διαδικασίες του γάμου.

Μετά την τακτοποίηση των πρακτικών οικονομικών του εκκρεμοτήτων ο György Gerga σημειώνει την επιθυμία του να τακτοποιήσει χρηματικά και κάποια άλλα ζητήματα που έχουν να κάνουν με «την ψυχή» του. Έτσι ορίζει στους διαχειριστές των χρημάτων του να πληρώσουν το μερίδιο που του αναλογεί από τα έξοδα της ανέγερσης της εκκλησίας του Αγίου Ναούμ. Δεν θα πρέπει να λησμονείται ότι την εποχή αυτή η χρηματική προσφορά και η ευεργεσία αποτελούσε δείκτη της χριστιανικής συνείδησης του ευεργετούμενου. Παράλληλα με την κοινωνική τους διάσταση, τέτοιου είδους χρηματικές εισφορές θεωρούνταν ότι εξασφάλιζαν εν πολλοίς την σωτηρία της ψυχής του ατόμου, καθώς βρισκονταν σε συμφωνία με το ιδεώδες της χριστιανικής πίστης²³⁵.

Συνεχίζοντας την μελέτη της διαθήκης εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δικλείδες που θέτει ο Μοσκοπολίτης έμπορος για την σύζυγό του και τον γιό του Miháli. Αναφορικά με την γυναίκα του ορίζει πως της αφήνει ένα ποσό 4.000 φιορινίων με την προϋπόθεση να μην ξαναπαντρευτεί και «να μείνει δίπλα στα παιδιά ώσπου να γίνουν άνθρωποι (ενν. να ενηλικιωθούν). Να τα αναθρέψει και να μην τα αφήσει δίχως μητρική κηδεμονία, να τα παντρέψει όλα και να τα κρατήσει κοντά της». Σε περίπτωση όμως που η σύζυγός του παντρευόταν ξανά ο György Gerga ξεκαθάριζε ότι δεν θα έπαιρνε τα 4.000 φιορίνια, αλλά μόνο 1.000. Σχετικά με τον γιό του αναφέρει ρητά να μην του δοθούν αμέσως τα χρήματα που του αναλογούν, αλλά μόλις ενηλικιωθεί, γιατί «τώρα δεν μπορεί να τα εκτιμήσει». Προκειμένου να δοθεί η απαιτούμενη επικύρωση στα αιτήματά του, ο Gerga αναφέρει ότι γράφει την διαθήκη του ενώπιον μαρτύρων, «με σώα διάνοια και με μυαλό που κατέχω και το υπογράφω με το δικό μου χέρι»²³⁶.

Εκείνο που προκύπτει άμεσα από την ανάγνωση του κειμένου της διαθήκης είναι ο έντονος θρησκευτικός της χαρακτήρας, ο οποίος είναι διάχυτος από την αρχή μέχρι και το τέλος της. Ο υπογράφων ζητά συχνά συγγνώμη από όλους εκείνους που έβλαψε στην ζωή του, από την οικογένειά του, την κοινότητα και όλους τους συμπατριώτες του, ενώ δεν παραλείπει να σημειώσει πως αυτός με τη σειρά του τους συγχωρεί όλους. Η θεοσέβεια και η

²³⁵ Β. Θεοδώρου, «Ευεργετισμός», ό.π., Ελ. Νικολαΐδου, «Ηπειρώτες απόδημοι», ό.π.

²³⁶ J. Komáromy, «Adatok Miskolc XVII-XVIII.» [[Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση](#)], ό.π.

θεοφοβία αναφέρονται από τον ίδιο ως οι κυρίαρχες αρετές και οι αφετηριακοί ηθικοί άξονες, πάνω στους οποίους θα πρέπει να βασίζονται οι διαχειριστές της περιουσίας του. Στον ιερέα της κοινότητας αφήνει ένα ποσό της τάξης των 50 φιορινίων με την εντολή να «προσεύχεται για την ψυχή» του. Όσο τέλος για την ταφή του ορίζει αυτή να γίνει στο μοναστήρι του Αγίου Ονουφρίου, που βρισκόταν σε σχετικά κοντινή απόσταση, «χωρίς πολυτέλεια, αλλά μόνο όπως συνηθίζει η δική μας Αγία Θρησκεία»²³⁷. Άφηνε μάλιστα στο μοναστήρι και τα χρήματα που απαιτούνταν για την τέλεση όλου του θρησκευτικού τυπικού που έπρεπε να ακολουθηθεί τις επόμενες σαράντα ημέρες.

Εκτός από το κείμενο της διαθήκης εξαιρετικά ενδεικτικό των ισορροπιών και των αρχών που όριζαν τη λειτουργία των εμπορικών συσσωματώσεων των Ελλήνων εμπόρων στη νέα τους πατρίδα είναι το κείμενο του συνεταιριστικού συμβολαίου (Socialis Contractus Originalis) που συνήφθη μεταξύ των György Pataky, György Gerga και τους δυο νέους τότε συνεταιίρους τους, τους Gerga Adam και Peszkár Athanáz²³⁸. Το συμβόλαιο επιτρέπει να διαφανούν οι εμπορικές και κοινωνικές νοοτροπίες που υπήρχαν στην κομπανία και καθόριζαν την λειτουργία της, το πλέγμα των εμπορικών πρακτικών που εφαρμόζονταν, το δίκτυο των διασυνδέσεων, καθώς και οι στρατηγικές συμπεριφοράς και δράσης που ακολουθούνταν και αποτυπώνονταν μέσα από τα καταστατικά κείμενα της κομπανίας. Το συνεταιριστικό συμβόλαιο δηλαδή επιτρέπει να διαφανεί η οικονομική δραστηριότητα και πρακτική, εκείνο το που «modus operandi» που συνόψιζε την πολιτική που ακολουθούσαν οι Τουρκομερίτες, έως τότε Έλληνες μέτοικοι, μέσα στο ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της αψβουργικής διοίκησης.

Το συμβόλαιο καθορίζει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των συμβαλλομένων πλευρών. Τακτοποιεί και ρυθμίζει πρακτικά ζητήματα των συνεταιίρων και ποσοστά χρηματικών κερδών, μέσα σε ένα πνεύμα αδελφικότητας και αλληλοϋποστήριξης. Οι György Pataky και György Gerga ήταν πολλά χρόνια συνεταιίροι, χωρίς ωστόσο να υπογράψουν ποτέ κάποιο συμβολαιογραφικό έγγραφο. Όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρουν στο συμβόλαιο, που συνήψαν με τους άλλοτε μαθητές και βοηθούς τους, Gerga Adam και Peszkár Athanáz, «εμείς οι δυο πριν μερικά χρόνια μέχρι σήμερα, σαν να είμαστε αδέρφια, ζούσαμε μαζί και το εμπόριό μας δίχως κανένα

²³⁷ Ο.π.

²³⁸ Ολόκληρο το συμβόλαιο στο J. Komáromy, «Adatok Miskolc XVII-XVIII.» [[Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση](#)], ό.π.

συμβόλαιο κάναμε»²³⁹. Η είσοδος των δυο νέων μελών ανάγκασε τους παλαιότερους να υπογράψουν συμφωνία συνεργασίας έτσι ώστε «αν κάποιος από τους τέσσερις πεθάνει, να μην εκμεταλλευτούν οι άλλοι». Οι σημαντικότερες ποιοτικές αλλαγές που είχαν συντελεστεί στους κόλπους της ελληνικής παροικίας και είχαν οδηγήσει σε ένα νέο μοντέλο οικονομικής οργάνωσης των παροίκων, διαφορετικό από αυτό που ίσχυε στα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους, διαφαίνονται ξεκάθαρα στην τρίτη παράγραφο του συμβολαίου. Σε αυτήν βρίσκεται ο όρκος πίστης των δύο νεοεισερχόμενων μελών απέναντι στην Καισαροβασιλική Μοναρχία. Οι Gerga και Peszkár ορκίστηκαν ότι θα μείνουν «για πάντα στην Ευγενή Ουγγρική Χώρα» και «θα την υπηρετούν με πίστη και την χώρα και τον Βασιλιά της»²⁴⁰. Η δέσμευση αυτή αποτελεί θεμελιακό στοιχείο, το οποίο προβλεπόταν ρητά στην «Κόπια Ευταξίας», φωτίζοντας μοναδικά τον βαθμό ένταξης των παροίκων στον κυρίαρχο εθνικό κορμό της αυτοκρατορίας που τους υποδέχθηκε.

Στο συμβόλαιο υπάρχουν ηθικές και «μεταφυσικές» δεσμεύσεις από την πλευρά όλων των συμβαλλομένων, ότι θα ακολουθούν με πίστη όλα όσα έχουν συμφωνήσει, ότι δεν θα επιτρέψουν ποτέ να δημιουργηθεί κάποιο σκάνδαλο και δεν θα προσπαθήσουν να βλάψουν κάποιον από τους συνεταίρους τους. Πολύ γλαφυρά η έκτη παράγραφος ορίζει ότι: «Με κοινό νου όλοι μας φοβούμενοι τον αξιότιμο αληθινό κριτή μας, το Θεό μας, ενώπιον του υποχρεώνουμε τον εαυτό μας ότι ο ένας τον άλλο με πίστη θα υπηρετεί από την ψυχή μας, από το σώμα μας, με όλες τις δυνάμεις μας, με αληθινή γνώση της ψυχής μας θα συνεχίσουμε το εμπόριό μας. Πάντα θα έχουμε καθαρούς λογαριασμούς, κανέναν δεν θα βλάψουμε, δεν θα ζημιώσουμε»²⁴¹. Η ιεραρχία των ρόλων ανάμεσα στους παλαιότερους και τους νεότερους είναι επίσης εμφανής σε ολόκληρο το κείμενο, με τους δεύτερους να έχουν λιγότερες οικονομικές απολαβές από τους πρώτους, στους οποίους όφειλαν υπακοή, σεβασμό και αναγνώριση της ανωτερότητάς τους.

Δεσμεύονταν μάλιστα ότι δεν θα προέβαιναν σε καμία κίνηση και δεν θα λάμβαναν καμία απόφαση χωρίς πρώτα να ενημερώσουν τους «κυρίους» τους, των οποίων η σύμφωνη γνώμη αποτελούσε πάντοτε προαπαιτούμενο. Σχετικά με τη λειτουργία του καταστήματος αξίζει να σημειωθεί ότι με απόφαση των συνεταίρων οι συναλλαγές μπορούσαν να γίνονται μόνο σε ολλανδικό χρυσό, σε

²³⁹ Ο.π.

²⁴⁰ Ο.π.

²⁴¹ Ο.π.

φιορίνια (Rheinische Forint) και σε krajcár, ενώ δεν γινόταν δεκτή καμία πληρωμή με άλλο συνάλλαγμα της εποχής, ακόμα και αν μέσα σε αυτά ήταν από τα πλέον δημοφιλή και αξιόπιστα, όπως τα τσεκίγια (zeczino) της Βενετίας, τα χρυσά της Βαυαρίας και τα χρυσά της Γαλλίας (Louis D'or)²⁴².

Το συνεταιριστικό συμβόλαιο των György Pataky και György Gerga, Gerga Adam και Peszkár Athanáz υπογράφηκε το 1778, οκτώ μήνες πριν τον θάνατο του δεύτερου, και αποτέλεσε ένα από τα μεγαλύτερα συνεταιριστικά εγχειρήματα που συνέβησαν στην πόλη του Miskolc. Μεγαλύτεροι κεφαλαιούχοι ήταν φυσικά οι δύο πρώτοι, οι οποίοι κατέβαλαν 17.880 και 18.326 φιορίνια έκαστος και ακολουθούσαν οι νεότεροι που είχαν καταβάλει αντίστοιχα το ποσό των 2.836 και 1.559 φιορινίων ο καθένας. Σχετικά με τα εμπορευόμενα προϊόντα εκείνο που προκύπτει αδιαμφισβήτητα και προκαλεί μεγάλη εντύπωση είναι η εξαιρετικά μεγάλη ποικιλία τους. Το κυριότερο εμπορευματικό προϊόν ήταν μάλλον το κρασί. Στο κατάστημα πωλούνταν επίσης αποικιακά είδη και μια μεγάλη ποικιλία βρώσιμων προϊόντων, αρκετά εκ των οποίων θεωρούνταν εξαιρετικά εκλεκτά και προορίζονταν για πλούσιους αγοραστές. Ανάμεσα στα διακινούμενα εμπορεύματα του πολυκαταστήματος συγκαταλεγόταν και ένας πολύ μεγάλος αριθμός υφασμάτων. Τόσο η ποικιλία, όσο και η ποσότητα των υφασμάτων που μπορούσε κανείς να βρει και να αγοράσει ήταν πραγματικά εξαιρετικά μεγάλη.

Γενικότερα, από πολλούς Ούγγρους μελετητές έχει υποστηριχθεί ότι το συνεταιριστικό εγχείρημα των τεσσάρων ανδρών, τριών μετά την απώλεια του György Gerga, είχε ως αποτέλεσμα την δημιουργία του μεγαλύτερου εμπορικού καταστήματος στην πόλη. Στην οργανωτική δομή της εταιρείας, στους όρους και τους κανόνες που υπήρχαν στα μέλη της και στον τρόπο διεκπεραίωσης των ζητημάτων της, έτσι όπως αυτά προβάλλονται μέσα από τις παραγράφους του συμβολαίου, είδαν πολλοί μελετητές την αιτία της μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης και προόδου που γνώρισαν οι Έλληνες μέτοικοι στο Miskolc. Στους ίδιους ακριβώς λόγους, δηλαδή στην επιχειρηματική στρατηγική, στις μεθόδους προσαρμογής και ανάπτυξης που ακολούθησαν οι νεοεγκατεστηθέντες στον χώρο των εμπορικών-οικονομικών τους δραστηριοτήτων στη νέα τους πατρίδα, οφείλεται σύμφωνα με πολλούς ερευνητές και η αλλαγή της εικόνας του Miskolc. Η αλλαγή της μορφής της πόλης, η οποία μετασχημάτισε τις οικονομικές της λειτουργίες, αποδεσμεύτηκε σταδιακά από τις φεουδαρχικές της δομές, από το στατικό αγροτικό μοντέλο

²⁴² Ο.π.

που εφάρμοζε και την κρατούσε περιορισμένη και εν πολλοίς καθηλωμένη και εισήλθε στον χώρο του αρχόμενου, αλλά γοργά αναπτυσσόμενου ευρωπαϊκού εμπορικού κεφαλαίου²⁴³.

Τα αστικά πρότυπα, οι ενδεδειγμένοι κανόνες συμπεριφοράς και οι νέες κοινωνικές ιεραρχίες που θεμελίωσαν οι Μακεδόνες έμποροι του Miskolc, μέσα από την εφαρμογή ενός πρώιμου καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος, συνέχισαν με την ίδια δυναμική και στις γενιές των απογόνων τους. Αρκετοί από αυτούς παρουσιάζονται να συνεχίζουν τις εμπορικές δραστηριότητες των προγόνων τους, ενώ οι περισσότεροι στράφηκαν στον ανερχόμενο και πολλά υποσχόμενο τότε τομέα των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων²⁴⁴. Επενδύσεις κεφαλαίων σε τράπεζες, συστηματικές ενέργειες για αύξηση των μετοχικών τους κεφαλαίων, συμμετοχή στα διοικητικά και εποπτικά συμβούλια των τραπεζικών ιδρυμάτων αποτελούσαν το ένα σκέλος των ενδιαφερόντων τους. Από την άλλη πλευρά, και καθώς διέθεταν το απαιτούμενο οικονομικό και κοινωνικό προφίλ, πολλά τέκνα των παλαιών Ελλήνων παροίκων διεκδίκησαν ανώτερες θέσεις και στα πολιτικά πράγματα της πόλης τους²⁴⁵. Το πρώτο ταμειυτήριο άνοιξε στο Miskolc το 1845, σημαίνοντας με την λειτουργία του το τέλος του φεουδαλισμού. Ωστόσο, ο πλήρης μετασχηματισμός της τοπικής κοινωνίας και η εφαρμογή ενός καθαρού καπιταλιστικού οικονομικού προτύπου άρχισαν να θεμελιώνονται στην πόλη από το 1872 και έπειτα. Την ίδια χρονιά, ο Nikolaosz Pilta, ένας από τους πιο πλούσιους, αλλά και βαριά φορολογημένους Έλληνες του Miskolc, με πολλά ακίνητα στο όνομά του και ευρεία κοινωνική αποδοχή, έθεσε σε λειτουργία το πρώτο χρηματοπιστωτικό ίδρυμα της πόλης²⁴⁶.

5. Η θρησκευτική ζωή.

Η εκκλησία της Αγίας Τριάδας (Szentharomsag)

Η οικονομική δύναμη που απέκτησαν οι βλαχόφωνοι και ελληνόφωνοι, πολλά χιλιόμετρα μακριά από την πατρίδα τους, τους προσέδωσε όχι μόνο πλούτη

²⁴³ J. Komáromy, «A Pataky-Gerga üzleti» [[Το Εμπορικό συνεταιριστικό συμβόλαιο](#)], ό.π., J. Tónári, «A Miskolci társadalom gazdasági» [[Ηγετικές οικονομικές ομάδες](#)], ό.π.

²⁴⁴ Για την εμφάνιση και τη λειτουργία των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων στην Ευρώπη βλ. Raymond De Roover, *Business, banking, and economic thought in late medieval and early modern Europe*, Σικάγο, 1974, ο ίδιος, *L' Evolution de la lettre de change, xive-xviiiie siecles*, Παρίσι, 1953, J.Gentil da Silva, *Banque et credit en Italie au XVIIe siecle*, Παρίσι, 1969.

²⁴⁵ J. Tónári, «A Miskolci társadalom gazdasági» [[Ηγετικές οικονομικές ομάδες](#)], ό.π.

²⁴⁶ Ό.π.

αλλά και κύρος, παράγοντες που τους επέτρεψαν στη συνέχεια να θεμελιώσουν τα δικά τους σχολεία και εκκλησίες. Ο τρόπος άλλωστε και η διαδικασία, μέσα από τις οποίες οι μετοικεσθέντες επέλεγαν να αυτό-οργανωθούν στον νέο τόπο εγκατάστασής τους αποτελούσαν και ταυτόχρονα αντανάκλουν τους άξονες εκείνους, που καθόριζαν το πολυεδρικό σύστημα δράσης που είχε αναπτυχθεί, τόσο μεταξύ των μελών της κοινότητας όσο και μεταξύ αυτών και της κοινωνίας υποδοχής. Αναφορικά με το ζήτημα των εκκλησιών αυτό που θα πρέπει να αποσαφηνισθεί από την αρχή είναι ότι η ίδρυσή τους δεν είχε ως σκοπό αποκλειστικά και μόνο την κάλυψη των θρησκευτικών αναγκών του ποιμνίου της κοινότητας, αλλά ως οργανικός-συστατικός φορέας συγκρότησης μιας ομάδας η εκκλησία εκτελούσε παράλληλα και οικονομικές αλλά και διοικητικές λειτουργίες.

Και αυτή τη διάσταση, τον πολυσύνθετο δηλαδή χαρακτήρα της δράσης των κοινοτικών συσσωματώσεων στη βάση εκκλησιαστικών αναγκών, τη γνώριζαν πολύ καλά οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η αμφίδρομη σχέση που συνέδεε την αρχικά εμπορική κομπανία με τις τοπικές αρχές αφορούσε στην υποχρέωση της πρώτης να ενημερώνει για τις οικονομικές της κινήσεις τον κυβερνήτη του Borsod, ο οποίος με τη σειρά του κατέθετε τα στοιχεία στο Υπουργείο Οικονομικών της Αυτοκρατορίας. Από την άλλη πλευρά ο Νομός δεσμευόταν να θέτει υπό μελέτη όλα τα αιτήματα των Ελλήνων και να τα μεταφέρει στην κεντρική διοίκηση. Σε αυτό το σύστημα εντάχθηκαν, όπως ήταν εύλογο, και οι συντονισμένες προσπάθειες που κατέβαλλαν οι ελληνικής καταγωγής πάροικοι του Miskolc για την ανέγερση δικής τους εκκλησίας και σχολείου.

Μέχρι το 1745 οι Έλληνες του Miskolc τελούσαν τα εκκλησιαστικά τους καθήκοντα σε έναν χώρο που τους είχε παραχωρηθεί στο αρχοντικό της εκκλησίας της γειτονικής κωμόπολης Tarolca²⁴⁷. Το 1745 όμως τα μέλη της ελληνικής κοινότητας αποφάσισαν να νοικιάσουν έναν χώρο προκειμένου για την κάλυψη των θρησκευτικών τους αναγκών, καθώς τους απαγορευόταν έως τότε να έχουν στην κατοχή τους ακίνητη ιδιοκτησία. Ιδιοκτήτης του οικοπέδου που μίσθωσαν ήταν ο Vay Ábrahám. Στο οικόπεδο που νοίκιασαν στη σημερινή οδό Széchenyi 12 υπήρχε ένα κτήριο, το οποίο χρησιμοποίησαν ως παρεκκλήσι και το αφιέρωσαν στον Άγιο Ναούμ (Szt.Naum). Η επιλογή του

²⁴⁷ I. Dobrossy, «Egyházi, vallási élet» [[Εκκλησία, θρησκευτική ζωή](#)], Faragó Tamás (επιμ.), *Miskolc Története III/2 1702-1847-ig*. [[Ιστορία του Μίσκολτς III/2 1702-1847](#)], Μίσκολτς 2000, σσ.835-955.

Αγίου βέβαια δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί τυχαία. Η απόφαση της ελληνικής κοινότητας να αφιερώσει τον πρώτο δικό της λατρευτικό χώρο στον Άγιο Ναούμ αποδεικνύει απερίφραστα την μοσχοπολίτικη καταγωγή των περισσότερων μελών της²⁴⁸.

Έπειτα από δυο χρόνια, το 1747 οι Έλληνες ζήτησαν από τον Vay Ábrahám την οικοδόμηση και άλλων κτηρίων μέσα στο ίδιο οικοπέδο, γιατί τους ήταν απαραίτητα για τις ανάγκες τους. Τη συμφωνία ανάμεσα στις δύο πλευρές, η οποία αποτελούνταν από 8 άρθρα, υπέγραψαν ο Vay Ábrahám και τα μέλη της κομπανίας György Rosa, Demeter Belány, Pál Márton Deák, Ferenc Demcsa, Demeter Koka, Buja György, Ferenc Buja, Demeter Pap, György Pap, Tamás Pál Deák και ο Antal Koroszkí (Kozmiszki). Στον πρόλογο του συμφωνητικού ο György Rosa χαρακτηριζόταν ως «ο τωρινός λειτουργός» της κομπανίας. Εκείνο που εν προκειμένω πρέπει να σημειωθεί είναι ότι όλα τα κτήρια που θεμελιώθηκαν στο οικοπέδο του Ábrahám οικοδομήθηκαν με αποκλειστική χρηματική δαπάνη της κοινότητας, η οποία όμως παρέμενε πάντοτε στη θέση του ενοικιαστή. Όπως προκύπτει από τα σωζόμενα έγγραφα η κοινότητα μπορούσε ελεύθερα να επιλέξει μόνη της τον ιερέα της, το όνομα του οποίου επικυρωνόταν στην συνέχεια γραπτά από τον Μητροπολίτη του Κάρλοβιτς²⁴⁹.

Η μεταφορά της εκκλησιαστικής ζωής των παροίκων από το μικρό παρεκκλήσι σε μια μεγάλη εκκλησία συνιστούσε βασικό ζητούμενο, το οποίο θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσα από την σύζευξη μιας σειράς αλληλένδετων παραγόντων. Η πληθυσμιακή αύξηση των μελών της κοινότητας, καθώς και η οικονομική ευρωστία και η κοινωνική αναγνωρισιμότητα που αποκτούσαν κάθε χρόνο και περισσότερο, αποτελούσαν το ένα μόνο κομμάτι των προαπαιτούμενων στοιχείων. Πολύ σημαντικός παράγοντας, από την άλλη πλευρά ήταν η κατάθεση όρκου πίστης στην Αψβουργική Αυτοκρατορία

²⁴⁸ Ό.π.

²⁴⁹ Ό.π., ο ίδιος, A miskolci templom építéstörténete. A templom, mint a hitélet központja» [Το ιστορικό της εκκλησίας του Μίσκολτς. Η εκκλησία στο κέντρο της θρησκευτικής ζωής], A Miskolci Orthodox templom, [Η εκκλησία και το νεκροταφείο], ό.π., σσ. 11-54. Τα ονόματα των ιερέων της ελληνορθόδοξης εκκλησίας στο I. Dobrossy, «Lelkészek és tisztségviselők az ortodox egyházközösségben a XVIII. század elejétől a XX. század közepéig» [Ιερείς και λειτουργοί της Ορθόδοξης Εκκλησίας από τις αρχές του 18ου αιώνα μέχρι τα μέσα του 20ου], A Miskolci Orthodox templom [Η εκκλησία και το νεκροταφείο], ό.π., σσ.93-104. Οι Ορθόδοξοι που βρέθηκαν στα εδάφη βορείως του ποταμού Σάβου υπάγονταν στην εκκλησιαστική αρχή του Μητροπολίτη του Κάρλοβιτς. Αντίθετα, όλοι οι υπόλοιποι που κατοικούσαν στο νοτιότερο τμήμα της Βαλκανικής τελούσαν υπό την δικαιοδοσία του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης.

(Habsburg Gesamtstaat). Στην αλλαγή των θρησκευτικών πραγμάτων, που ίσχυαν ως τότε στην Μοναρχία, οδήγησε, όπως έχει αναφερθεί, η έκδοση του Διατάγματος Ανοχής (Edictum Tolerantiae) από τον Ιωσήφ Β' τον Οκτώβριο του 1781. Σύμφωνα με τα όσα προέβλεπε το Διάταγμα κρατούσα θρησκεία του αυστριακού οίκου παρέμενε η καθολική, καθώς θεωρούνταν η μόνη που μπορούσε να εγγυηθεί την ευτυχία των πιστών της. Ο αυτοκράτορας όμως το 1781 διακήρυξε την σπουδαιότητα της ανοχής απέναντι στην άσκηση κάθε λατρείας, μέσα από το λειτουργικό τυπικό κάθε δόγματος. Τα νέα δεδομένα που δημιουργούνταν στο εξής δεν επέτρεπαν τη διατήρηση αποκλεισμών στην απόκτηση δημόσιων αξιωμάτων, εμπορικών δικαιωμάτων και ιδιοκτητικών συμβολαίων, που ίσχυαν ως τότε στα Καισαροβασιλικά εδάφη. Όπως εύλογα προκύπτει το Διάταγμα ενίσχυσε και τα προνόμια των Ελλήνων, οι οποίοι στο εξής μπορούσαν να θεμελιώσουν τις δικές τους εκκλησίες και σχολεία στα μέρη που κατοικούσαν²⁵⁰.

Λίγους μόλις μήνες μετά το Διάταγμα του Ιωσήφ η ελληνική κοινότητα του Miskolc ζήτησε την εφαρμογή των όρων του. Η άμεση κινητικότητα που επέδειξε την κατέστησε την πρώτη κοινότητα, ανάμεσα σε όλες τις άλλες ελληνικές κοινότητες της Ουγγαρίας, που έθεσε το αίτημα για την ανέγερση ελληνορθόδοξου ναού²⁵¹. Το γεγονός αυτό έχει πολύ μεγάλη σημασία ιδιαίτερα, αν αναλογιστεί κανείς ότι η πλούσια και κατά πολύ υπερτερούσα αριθμητικά ελληνική κοινότητα της Πέστης συνέταξε τη δική της αίτηση μόλις το 1788. Το 1782 οι Μακεδόνες της πόλης αγόρασαν το οικόπεδο για την ανέγερση του ναού τους. Τα πρώτα προβλήματα προέκυψαν αμέσως, καθώς το Τοποτηρητικό Συμβούλιο της Kassa χαρακτήρισε παράνομη την αγορά και έστειλε την υπόθεση στο Νομό για εξέταση. Στην έρευνα του ζητήματος όμως πολύ γρήγορα εμφανίστηκε και ένα άλλο θέμα το οποίο έπρεπε να εξεταστεί.

Το θέμα αυτό αφορούσε στην υποχρέωση των μη καθολικών, που διέθεταν ωστόσο δικό τους ιερέα και παρεκκλήσι, να πληρώνουν τον καθολικό εφημέριο της πόλης (stóljajövedelmet) για όλα τα μυστήρια που έκαναν, παρόλο που δεν τελούνταν από αυτόν. Η παρουσία της καθολικής εκκλησίας ωστόσο δεν ήταν η μόνη που δημιουργούσε ζητήματα, καθώς οι Έλληνες πλήρωσαν τον καθολικό ιερέα και του εξόφλησαν όλα τους τα χρέη. Προβλήματα ανέκυψαν και από τον Σέρβο μητροπολίτη και τους Σέρβους Ορθόδοξους κατοίκους του

²⁵⁰ L. Sasvári, *Keleti keresztények [Χριστιανοί από την Ανατολή]*, ό.π., σ.28.

²⁵¹ I. Dobrossy, «Egyházi, vallási élet» [*Εκκλησία, θρησκευτική ζωή*], *Miskolc Története III/2 [Ιστορία του Μίσκολτς III/2]*, ό.π.

Miskolc που αντέδρασαν έντονα στις οργανωμένες κινήσεις των Ελλήνων για την ανέγερση ελληνορθόδοξης εκκλησίας. Οι οικονομικές-εμπορικές διαφωνίες και ανταγωνισμοί που υπήρχαν ανάμεσα στους δύο λαούς βρήκαν τότε νέο πεδίο έκφρασης. Οι Σέρβοι δεν υπήρχε περίπτωση να δεχθούν την εκκλησιαστική ανεξαρτησία των Ελλήνων, ιδιαίτερα μάλιστα μετά την οικονομική επικράτηση των τελευταίων²⁵². Οι διαμάχες μεταξύ Ελλήνων και Σέρβων προκειμένου για την θεμελίωση ξεχωριστού ναού, την επάνδρωσή του με Έλληνες ιερείς, και επομένως τη χρήση της ελληνικής γλώσσας, αντανάκλασαν βαθύτερες οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους, αλλά και εθνικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο ομόδοξων λαών.

Πιο συγκεκριμένα, η προσπάθεια που τόσο επίμονα επέδειξε η ορθόδοξη ελληνική κοινότητα του Miskolc να επιβεβαιώνει διαρκώς τη δυναμική της έναντι του Μητροπολίτη του Κάρλοβιτς²⁵³ προήλθε, όπως άλλωστε και σε όλες τις ελληνικές κοινότητες της Κεντρικής Ευρώπης και της Βαλκανικής, ως αποτέλεσμα όχι τόσο θρησκευτικής ανάγκης, αλλά ως έκφραση βαθύτατων ανακατατάξεων και μετατοπίσεων που συνέβαιναν στον φυσιογνωμικό ιστό των βαλκάνιων λαών²⁵⁴. Τον 18ο αιώνα ωστόσο η ανάδειξη εθνικών, πολιτισμικών, κοινωνικών και οικονομικών διαφορών ανάμεσα δύο στους ομόδοξους λαούς σηματοδότησε καίρια τις μεταξύ τους σχέσεις. Η θρησκευτική πίστη φαινόταν πλέον αδύναμη όχι μόνο να συγκροτήσει αλλά και να συγκρατήσει κοινοτικές συσσωματώσεις που δε στηρίζονταν σε κοινούς εθνικο-πολιτισμικούς άξονες.

²⁵² Για όλα τα προβλήματα που ανέκυψαν στην προσπάθεια ανέγερσης του ναού βλ. αναλυτικά στο I. Dobrossy, «A miskolci templom építéstörténete» [[Το ιστορικό της εκκλησίας του Μίσκολτς](#)], *A Miskolci Orthodox templom* [[Η εκκλησία και το νεκροταφείο](#)], ό.π., ο ίδιος, «Egyházi, vallási élet» [[Εκκλησία, θρησκευτική ζωή](#)], *Miskolc Története III/2* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/2](#)], ό.π.

²⁵³ Χρήστος Παπαϊωάννου, «Αι εν Αυστρία Ορθόδοξοι εκκλησίαι», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* ΚΓ' (1903) 342-345, 351-352, 378-380, Β. Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, ό.π., σσ.155-156, 243-246. Η Μητρόπολη του Κάρλοβιτς ανακηρύχθηκε σε Πατριαρχείο το 1848 με την συνδρομή της Αυστρίας για καθαρά πολιτικούς λόγους, χωρίς βέβαια η πράξη αυτή να αναγνωριστεί από τα υπόλοιπα Πατριαρχεία της Ανατολής. Ως ανεξάρτητη αρχή παρέμεινε μέχρι το 1920, όταν το Σερβικό Πατριαρχείο ανασυγκροτήθηκε και την έλαβε εκ νέου υπό την δικαιοδοσία του. Αναφορικά με την διαμάχη μεταξύ Ελλήνων και Σέρβων σχετικά με τις αρμοδιότητες και τις δικαιοδοσίες της Μητροπόλης του Κάρλοβιτς βλ. την αναλυτική μονογραφία του Ι. Ταρνανίδη, *Τα προβλήματα της Μητροπόλεως Καρλοβικίων κατά τον ΙΗ' αιώνα και ο Jovan Rajic (1726-1801)*, Θεσσαλονίκη 1972. Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλ. μέχρι την σ.53. Σχετικά με τα ιδιαίτερα προνόμια και τις απαλλαγές του σερβικού ορθόδοξου στοιχείου μετά την εγκατάστασή του στα εδάφη της Μοναρχίας βλ. W. Plöchl, «Die orthodoxe Kirche in der Habsburgischen Donaumonarchie (1526-1918)» *Balkan Studies* ΙΓ' /τχ.1 (1972) 17-30.

²⁵⁴ Ο. Κατσιαρδή – Hering, *Η Ελληνική παροικία της Τεργέστης*, τ. Α', ό.π., σσ.64-66, Β. Σειρηνίδου, «Βαλκάνιοι Έμποροι στην Αψβουργική Μοναρχία», *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός*, ό.π.

Μέσα σε αυτό το κλίμα η σύγκρουση ανάμεσα σε Έλληνες και Σέρβους πρόβαλε αναπόφευκτη. Η υπέρτατη δικαιοδοσία του Μητροπολίτη του Κάρλοβιτς δεν ήταν δυνατόν να γίνει αποδεκτή από το ελληνικό στοιχείο.

Στα χρόνια που ακολούθησαν κύριο μέλημα της κοινότητας παρέμενε πάντοτε η οικοδόμηση του ελληνορθόδοξου ναού στο οικοπέδο που είχε αγοράσει έναντι 8.500 φιορινίων²⁵⁵. Το οικοπέδο αποτελούσε έως τότε κτήμα του Mocsáry και βρίσκεται σήμερα στην οδό Deák 7 ²⁵⁶. Η καταβολή χρηματικών εισφορών από τα μέλη της κοινότητας συνεχιζόταν αδιάκοπα με σκοπό την συγκέντρωση των απαιτούμενων χρημάτων, που θα διατίθεντο στη συνέχεια για την ανέγερση του σχολείου και την εκπαίδευση των ορφανών. Και σε αυτή την περίπτωση η αριθμητικά μειωηφούσα κοινότητα του Miskolc συγκέντρωσε περισσότερα χρήματα από την κοινότητα της Πέστης. Το συνολικό ποσό που συγκεντρώθηκε από τις εισφορές της άγγιξε τα 23.500 φιορίνια, όταν στην Πέστη το 1790 το αντίστοιχο ποσό έφτασε τα 20.287 φιορίνια. Η μεγαλύτερη ατομική εισφορά που συνέβη στο Miskolc ξεπέρασε τα 7.000 φιορίνια, ενώ στην Πέστη το αντίστοιχο ποσό αριθμούσε μόλις 2.000 φιορίνια²⁵⁷. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι οι πλέον εύποροι έμποροι της πόλης που διέθεσαν μεγάλα ποσά για την ανέγερση της εκκλησίας και του σχολείου ήταν το 1776 ο György Gerga, ο οποίος έδωσε το ποσό των 800 φιορινίων, ο Teodor Meskevitz, ο οποίος έδωσε το 1794 100 δουκάτα, ο Emánuel Diamandis που το 1799 κατέθεσε 7.840 φιορίνια, ο Athanasios Diamandis που συνέδραμε με 7.203 φιορίνια το έτος 1804, ο Mihály Pitta με 500 φιορίνια το 1809 και οι Ferenc και Tamás Janovits με 3.000 φιορίνια²⁵⁸.

Σύμφωνα με τους εκδοθέντες κανονισμούς του Ιωσήφ Β' η εκκλησία θα έπρεπε να χτιστεί στην εσωτερική αυλή του οικοπέδου και σε απόσταση 25 μέτρων από τον δρόμο. Η είσοδος στο ναό επομένως δεν θα γινόταν απευθείας, αλλά δια μέσου του κτηρίου της ενορίας που θα παρεμβαλλόταν ανάμεσα στο ναό και τον δρόμο. Η άδεια του Τοποτηρητικού Συμβουλίου και η διαβεβαίωση ότι η ανέγερση του ναού δεν θα επιβάρυνε οικονομικά το σύνολο των κατοίκων

²⁵⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 87, έγγραφο αγοράς οικοπέδου.

²⁵⁶ Béla Horváth, «A Miskolci görögkeleti templom építésének története» [*Η ιστορία της ανέγερσης της ελληνορθόδοξης εκκλησίας του Μίσκολτς*], *A Miskolci Herman Otto Múzeum Közleményei* Γ' (1956) 61-67.

²⁵⁷ I. Dobrossy, «A miskolci templom építéstörténete» [*Το ιστορικό της εκκλησίας του Μίσκολτς*], *A Miskolci Orthodox templom* [*Η εκκλησία και το νεκροταφείο*], ό.π., ο ίδιος, «Egyházi, vallási élet» [*Εκκλησία, θρησκευτική ζωή*], *Miskolc Története III/2* [*Ιστορία του Μίσκολτς III/2*], ό.π.

²⁵⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. XI. I. 87, έγγραφο αγοράς οικοπέδου. Βλ. ακόμη Β. Horváth, «A Miskolci görögkeleti templom» [*Η ιστορία της ανέγερσης*], ό.π.

της πόλης, αλλά μόνο την ελληνική κοινότητα αποτέλεσαν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις. Τα ακριβή αρχιτεκτονικά σχέδια και ο προϋπολογισμός της εκκλησίας θα έπρεπε να κατατεθούν πρώτα για έγκριση στις αρμόδιες διοικητικές τοπικές υπηρεσίες²⁵⁹. Τα σχέδια της ελληνικής εκκλησίας του Miskolc, τόσο τα εξωτερικά, όσο και εκείνα που αφορούσαν στον εσωτερικό της διάκοσμο, τροποποιήθηκαν τρεις φορές στα χρόνια 1776, 1784 και 1785 ²⁶⁰. Το αρχικό σχέδιο του 1776 σχεδιάστηκε από τον Johannes Michart στον άξονα μιας μακρόστενης στοάς με κατεύθυνση από την Ανατολή προς τη Δύση. Στο σχέδιο της κάτοψης της υπήρχαν τρεις επιμήκεις χώροι, καλυμμένοι με υπερυψωμένο θόλο, οι οποίοι διαχωρίζονταν μεταξύ τους με διπλές, εγκάρσιες αψίδες.

Το κύριο σώμα του κλίτους ενωνόταν στα ανατολικά με το ιερό που έκλεινε σε θεατρικό σχήμα, το σκευοφυλάκιο στα βόρεια και στα δυτικά με το στηριζόμενο σε δυο διπλούς και δυο μεμονωμένους πεσσούς υπερώο. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε, ότι ο σχεδιασμός της κάτοψης έλαβε υπ' όψιν την αρχή της εγκατάστασης του εξοπλισμού (όπως π.χ. τα καθίσματα)²⁶¹. Τον Αύγουστο του 1784 έγινε το δεύτερο σχέδιο του ναού από έναν άγνωστο μέχρι σήμερα αρχιτέκτονα. Από τα λιγοστά τμήματα του σχεδίου, που έχουν διασωθεί, φαίνεται ότι επρόκειτο για έναν ναό σαφώς επηρεασμένο από τα στυλιστικά πρότυπα του μπαρόκ, έναν ναό που δεν έχει καμία απολύτως σχέση με τον βυζαντινό χαρακτήρα του προηγούμενου σχεδίου. Ο πυρήνας της εναλλακτικής πρότασης είναι ο ελλειπτικός χώρος, με 4 και 4 ημικίονες στις δυο πλευρές. Στη συνέχεια του κυρίως άξονα υπάρχει επέκταση σε σχήμα τετραγώνου και πάνω από αυτήν υπερώο. Την εντύπωση μιας πρωτόγονης σύνδεσης των χώρων δίνουν τα ημικυκλικού σχήματος κλιμακοστάσια, στα οποία καταλήγει το κλίτος στη βόρεια και νότια πλευρά του. Η ανατολική επιμήκυνση του ελλειπτικού χώρου, οδηγεί μέσω τριών σκαλοπατιών στο ιερό, το οποίο έχει τετράγωνη κάτοψη και διαχωρίζεται από την Αγία Τράπεζα με

²⁵⁹ I. Dobrossy, «A miskolci templom építéstörténete» [[Το ιστορικό της εκκλησίας του Μίσκολτς](#)], *A Miskolci Orthodox templom* [[Η εκκλησία και το νεκροταφείο](#)], ό.π., ο ίδιος, «Egyházi, vallási élet» [[Εκκλησία, θρησκευτική ζωή](#)], *Miskolc Története III/2* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/2](#)], ό.π., M. Berényi, «Colonii macedoromâne», «*Comunicăriile Celui*», ό.π.

²⁶⁰ Αναλυτικά τα σχέδια στο I. Dobrossy, «A miskolci templom építéstörténete» [[Το ιστορικό της εκκλησίας του Μίσκολτς](#)], *A Miskolci Orthodox templom* [[Η εκκλησία και το νεκροταφείο](#)], ό.π.

²⁶¹ B. Horváth, «A Miskolci görögkeleti templom» [[Η ιστορία της ανέγερσης](#)], ό.π. Το σχέδιο του Michart έχει διασωθεί και φυλάσσεται σήμερα στο μουσείο Ottó Herman στο Μίσκολτς.

εικονοστάσιο. Και το δεύτερο σχέδιο όμως απορρίφθηκε και ένα χρόνο αργότερα κατατέθηκε νέο²⁶².

Στις 11 Αυγούστου 1785 υπογράφηκε εν τέλει κατασκευαστικό συμβόλαιο ανάμεσα στην κοινότητα και τον τεχνίτη-λιθοδόμο Joan Micháel Schajder²⁶³. Το νέο σχέδιο του 1785, το οποίο επίσης ανήκει σε άγνωστο μέχρι σήμερα αρχιτέκτονα, αφορούσε σε μια ορθογώνια εκκλησία στον άξονα μιας μακρόστενης στοάς με κατεύθυνση από την Ανατολή προς τη Δύση σε ρυθμό ύστερου ροκοκό. Στο πρεσβυτέριο της εκκλησίας, εκτός από την κύρια, δυτική πρόσοψη, περιέχονται στοιχεία του ρυθμού corf ιδιαίτερα στην εσωτερική διάταξη. Αντίθετα με το σχέδιο, η ερκάνη του χώρου της χορωδίας του ναού δεν στηρίζεται από έναν μονό πεσσό, αλλά από δίδυμους κίονες, πάνω από τους οποίους το υπερώο κλείνει σε μορφή τόξου προς το ιερό. Η αρχιτεκτονική της ερκάνης είναι επίσης ρυθμού corf. Η πλευρά του κλίτους του, επίσης σε απόκλιση από τα σχέδια, διαρθρώνεται από κοίλες παραστάδες που εξέχουν, μεταξύ των οποίων φαίνονται τα παράθυρα του βόρειου και νότιου πλάγιου τοίχου, με τα ημικυκλικά πεπλατυσμένα τόξα τους που κλείνουν σε σχήμα καλαθιού²⁶⁴.

Το συμβόλαιο της κοινότητας και του Joan Micháel Schajder αποτελείται από 9 άρθρα και 2 ρήτρες και στο τέλος ολοκληρώνεται, όπως πάντα με τις υπογραφές. Και οι δυο υπογραφές συνοδεύονται από σφραγίδες. Αξιοσημείωτο είναι το 9ο άρθρο στο οποίο ο τεχνίτης δεσμεύεται τα εξής: «Συμπεριλαμβάνεται ως γενναίο μέρος των παραπάνω σημείων η υποχρέωσή μου, κατά την οποία και με κοινή έννοια υποχρεώνω και πάλι τον εαυτό μου να τελέσει όλες τις διαδικασίες για το κτίριο αυτό με πίστη και με ιδιαίτερη μεθοδικότητα, ότι θα πληρώσω όλες τις ζημίες και τα αχρείατα έξοδα, ενώ σε περίπτωση που η εκκλησία αναγκαστεί να εμπλακεί εις δίκην εναντίον μου, υποχρεούμαι να πληρώσω τα έξοδα και τις ταλαιπωρίες...»²⁶⁵. Γενικότερα το συμβόλαιο περιλάμβανε βαρείς και δύσκολα πραγματοποιήσιμους όρους για τον τεχνίτη. Το 5ο άρθρο καθόριζε το πλάτος των θεμελίων και της τοικοποιίας, ενώ τα υπόλοιπα άρθρα περιέγραφαν τις προϋποθέσεις του αριθμού των προσώπων, της τεχνικής καθοδήγησης και της αποπληρωμής²⁶⁶.

²⁶² B. Horváth, «A Miskolci görögkeleti templom» [[Η ιστορία της ανέγερσης](#)], ό.π.

²⁶³ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 135, κατασκευαστικό συμβόλαιο του ναού.

²⁶⁴ B. Horváth, «A Miskolci görögkeleti templom» [[Η ιστορία της ανέγερσης](#)], ό.π.

²⁶⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 135, κατασκευαστικό συμβόλαιο του ναού.

²⁶⁶ B. Horváth, «A Miskolci görögkeleti templom» [[Η ιστορία της ανέγερσης](#)], ό.π.

Κατά την έναρξη των εργασιών θεμελίωσης παραβρέθηκε δίπλα στον ιερέα του Miskolc, Ferenc Bendella, ο μοναχός Meletius Michalovich, ως απεσταλμένος του Μητροπολίτη του Κάρλοβιτς, με σκοπό την «μεταφορά» της μητροπολιτικής ευλογίας²⁶⁷. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Michalovich έφτασε στο Miskolc με όλα τα απαιτούμενα μητροπολιτικά έγγραφα, στα οποία αναγραφόταν ότι η εκκλησία θα ήταν αφιερωμένη στον Άγιο Νικόλαο²⁶⁸. Τι συνέβη και τελικά ο ναός δεν αφιερώθηκε ούτε στον Άγιο Νικόλαο, ούτε στον Άγιο Ναούμ τον Οχρίτη, που ήταν αφιερωμένο το παρεκκλήσι, δεν το γνωρίζουμε.

Ο εσωτερικός διάκοσμος του ναού προβάλλει ιδιαίτερα επιβλητικός. Ο Νικόλαος Ιωάννου Ταληδόρος²⁶⁹, (ουγγρ. Miklós Jankovicz), με καταγωγή από την Νάξο ήταν εκείνος που φιλοτέχνησε το εικονοστάσι της εκκλησίας το διάστημα 1791-1793. Αξίζει να σταθεί κανείς και σε αυτό το συμβόλαιο που υπογράφηκε στις 12 Μαρτίου 1791 μεταξύ της κοινότητας και του κατασκευαστή, ο οποίος στα κατά καιρούς έγγραφα σημειώνεται ως Νικόλαος Ιανοβίκης²⁷⁰. Εξαιρετική εντύπωση, αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας της κοινότητας και τις αυστηρές δικλείδες που αυτή έθετε, προκαλούν οι υποχρεώσεις με τις οποίες δεσμεύονταν μεταξύ τους οι δύο συμβαλλόμενες πλευρές. Όπως προκύπτει λοιπόν η κοινότητα κάλεσε τον «Νικόλαον Ιανκοβίκην σκαλιστήν της Αίγρης, δια να ετοιμάση και να σκαλίση» το τέμπλο του ναού και συγχρόνως να αναλάβει την κατασκευή τμήματος του εσωτερικού διακόσμου του. Η κοινότητα αναλάμβανε την ευθύνη να του παρέχει όλα τα αναγκαία υλικά, όπως σανίδια, ξύλα και καρφιά, προκειμένου να ολοκληρώσει με ευκολία το έργο του. Επίσης η κοινότητα με δικά της έξοδα αναλάμβανε να στείλει την άμαξα στο Eger για να μεταφερθούν από εκεί όλα τα εργαλεία του τεχνίτη, τα οποία του ήταν αναγκαία.

Από την πλευρά του ο Jankovicz δεσμευόταν να μην «ζημηώνει την κοινότητα» σε όσα του προσφέρει, γιατί σε αντίθετη περίπτωση «υποχρεώνεται να τα πλερώση»²⁷¹. Η δέσμευση αυτή δεν αφορούσε μόνο στα υλικά που του παρέχονταν, αλλά επεκτεινόταν περισσότερο, καθώς την ίδια ευθύνη

²⁶⁷ I. Dobrossy, «Egyházi, vallási élet» [Εκκλησία, θρησκευτική ζωή], *Miskolc Története III/2* [Ιστορία του Μίσκολτς III/2], ό.π.

²⁶⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 12, έγγραφο της μητρόπολης του Κάρλοβιτς.

²⁶⁹ M. Nagy, *A magyarországi görög* [Η ελληνική διασπορά], ό.π., σ. 179 κ.εξής, η ίδια, «Νικόλαος Ιωάννου Ταληδόρος (Miklós Jankovicz) (ca 1750-1817) and his wood-carver's workshop in Eger», *Balkan Studies* Λ' (1989) 43-66.

²⁷⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 8. 2, κατασκευαστικό συμβόλαιο του εικονοστασίου.

²⁷¹ Ό.π.

αναλάμβανε και για το σπίτι που του παραχωρούνταν από την κοινότητα και στο οποίο θα διέμενε μέχρι να τελειώσει το έργο. «Ο κυρ Νικόλαος δι αυτό να μην πλερώση τίποτε, μα θέλει είναι υπόχρεος ο κυρ Νικόλαος αυτώ το σπίτι εις το οποίον θέλει κατοικήσει να το φυλάγη και από φοτιάν και από άλλο αβλαβές ή ανθρώπους του, είναι υπόχρεος την ζημίαν όπου προξένησε σώαν να την πλερώση»²⁷². Όπως προκύπτει λοιπόν από το κατασκευαστικό συμβόλαιο η κοινότητα του παρείχε το εν λόγω σπίτι αφιλοκερδώς, με την υποχρέωση όμως να το διατηρεί χωρίς ζημιές ή βλάβες και να το παραδώσει στην κατάσταση που το πήρε. Οποιαδήποτε φθορά συνέβαινε στο μεταξύ βάραινε χρηματικά τον Ιανοβίκη για την αποκατάστασή της. Στο τέλος του εγγράφου, στην τελευταία παράγραφο, σημειώνονται τα χρονικά όρια ολοκλήρωσης του έργου, σύμφωνα με τα οποία ο Νικόλαος Ταληδόρος υποχρεωνόταν να ολοκληρώσει το παραπάνω έργο μέσα σε διάστημα δυο χρόνων, δηλαδή μέχρι το 1793.

Το τέμπλο του ναού είναι χωρισμένο σε τέσσερα επίπεδα και περικλείεται από ένα αριστοτεχνικά συντεθειμένο πλαίσιο. Τεχνοτροπικά είναι εμφανώς επηρεασμένο από το ώριμο πνεύμα του ύστερου αυστριακού μπαρόκ. Μέσω του τέμπλου, το εικονοστάσιο συμφύεται με την αρχιτεκτονική διάταξη του κύριου χώρου. Μετά τις λιτών αναλογιών γραμμές του κλίτους του, εμφανίζεται ως τονισμένη αντίθεση η πλούσια δομή στήριξης του εικονοστασίου, με τους στριφτούς μπαρόκ κίονες της και τους ογκώδεις πρόβολουσ του. Το ύψος του φθάνει τα 16 μέτρα, γεγονός που το κατατάσσει ως το πιο υψηλό εικονοστάσι σε ολόκληρη την Κεντρική Ευρώπη. Ο σχεδιαστής και δημιουργός του, Miklós Jankovics, ήταν εκείνος που φιλοτέχνησε τα εικονοστάσια και στους ελληνορθόδοξους ναούς στο Egger, την Πέστη και το Karcag, γεγονός που ερμηνεύει τις μεγάλες ομοιότητες που υπάρχουν σε αυτά. Στην εκκλησία του Miskolc ο ξυλογλύπτης Jankovics κατασκεύασε επιπλέον τα καθίσματα των ψαλτών, τον θρόνο της Παναγίας, τον επισκοπικό θρόνο, καθώς επίσης και τον άμβωνα²⁷³. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί στο ναό η εικόνα της Θεομήτωρος του Ahtirka. Η εικόνα είναι τοποθετημένη σε μια πλούσια διακοσμημένη κόγχη, που βρίσκεται σε ένα κτίσμα δίπλα στον άμβωνα. Σύμφωνα με την παράδοση η εικόνα ήταν δώρο της Μεγάλης Αικατερίνης. Στην κάτω αριστερή γωνία της εικόνας εμφανίζεται το όνομα Jorgosz Koisszió. Πρόκειται μάλλον για τον καλλιτέχνη. Στις κατά καιρούς απογραφές πάντως

²⁷² Ο.π.

²⁷³ M. Nagy, «Νικόλαος Ιωάννου Ταληδόρος», ό.π.

δεν εμφανίζεται στο Miskolc κάποιος Έλληνας με αυτό το όνομα. Την εικόνα του Ahtirka πλαισιώνουν 93 αναθηματικά δώρα μεγάλης αξίας²⁷⁴.

Στις 88 εικονιστικές παραστάσεις του τέμπλου διακρίνονται θέματα από την Καινή Διαθήκη και την Αγία Τριάδα, στην οποία άλλωστε είναι αφιερωμένος και ο ναός. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, η ένθρονη βρεφοκρατούσα Θεομήτωρ, ο Ιησούς, ο Άγιος Ναούμ και ο Άγιος Ιωάννης ο Βαπτιστής, έργα του Ρώσου ζωγράφου Feodoszi Janinka, αποτελούν τις πλέον χαρακτηριστικές αγιογραφίες. Ο βιενέζικης καταγωγής αγιογράφος Anton Kuchelmeister, ο οποίος είχε φιλοτεχνήσει αγιογραφίες και στον ναό του Αγίου Γεωργίου της Βιέννης, ήταν εκείνος που ανέλαβε όλη την αγιογράφιση της εκκλησίας σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα της Ακαδημίας της Βιέννης²⁷⁵. Το 1804 η ελληνική κοινότητα συνήψε συμβόλαιο με τον τεχνίτη Ruppert Kristóf με σκοπό ο δεύτερος να αναλάβει την επιχρύσωση του εικονοστασίου, του άμβωνα, του καθίσματος του επισκόπου και γενικότερα ολόκληρου του εξοπλισμού της εκκλησίας. Ο προϋπολογισμός των εργασιών ανερχόταν στα 12.000 φιορίνια²⁷⁶.

Έτσι ερμηνεύεται γιατί από το 1804 και έπειτα, επί προεστού Miháli Pilta, ο έρανος συνεχίστηκε με νέα δυναμική²⁷⁷ και όλα τα «Άγια αφιερώματα» των πιστών της κοινότητας δίνονταν με μοναδικό σκοπό την ολοκλήρωση του εσωτερικού διάκοσμου του ναού²⁷⁸. Οι Konstantin Vissias, Miklós Kozmizski και Lazar Μπέλλιος, αποδείχθηκαν και πάλι οι πιο ένθερμοι χρηματικοί ευεργέτες, ενώ μεγάλα ποσά δαπανήθηκαν και από το κοινοτικό ταμείο²⁷⁹. Παράλληλα, η κοινότητα διόρισε ως επιτετραμμένους της τους Naum Kozmizski και György Pilta, με σκοπό «να συνάξωσι την βοήθειαν και ελεημοσύνην από τους ζηλωτάς συναδέλφους μας οπου ευρίσκονται εις το Βασίλειον της Λεχίας»²⁸⁰, γεγονός που αφήνει να φανεί ότι η ανάγκη

²⁷⁴ I. Dobrossy, «Egyházi, vallási élet» [Εκκλησία, θρησκευτική ζωή], *Miskolc Története III/2 [Ιστορία του Μίσκολτς III/2]*, ό.π., ο ίδιος, «A miskolci templom építéstörténete» [Το ιστορικό της εκκλησίας του Μίσκολτς], *A Miskolci Orthodox templom [Η εκκλησία και το νεκροταφείο]*, ό.π.

²⁷⁵ I. Dobrossy, «Egyházi, vallási élet» [Εκκλησία, θρησκευτική ζωή], *Miskolc Története III/2 [Ιστορία του Μίσκολτς III/2]*, ό.π., László Kárpáti, «Az ortodox templom ikonjai és liturgikus tárgyai» [Το εικονοστάσι και τα λειτουργικά αντικείμενα της ορθόδοξης εκκλησίας], *A Miskolci Orthodox templom, [Η εκκλησία και το νεκροταφείο]*, ό.π., σσ.55-92, M. Berényi, «Colonii macedoromâne», «Comunicările Celui», ό.π.

²⁷⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 31, προϋπολογισμός εργασιών του εσωτερικού διάκοσμου.

²⁷⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 9. 11-12, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 9. 16-17, έρανοι της κοινότητας.

²⁷⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 87-88, έρανος της κοινότητας.

²⁷⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 90, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 91, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 93, έρανοι της κοινότητας.

²⁸⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 21. 2, απόφαση διοικούντων της κοινότητας.

συγκέντρωσης χρημάτων θα πρέπει να ήταν πραγματικά μεγάλη. Σε όλη αυτή την συντονισμένη της κινητοποίηση η κοινότητα κήρυττε διαρκώς ότι «για την αγία πίστη μας η ευεργεσία είναι γνωστό πως ταυτίζεται με την σωτηρία της ψυχής»²⁸¹ και διασφάλιζε πως τα ονόματα όσων θα συνδράμουν θα μνημονεύονται διαρκώς, προσδίδοντας έναν έντονο ψυχολογικό μανδύα σε όλη την προσπάθεια.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι οι οικονομικές ευεργεσίες που γίνονταν για την ενίσχυση των αναγκών της εκκλησίας, πολύ συχνά πραγματοποιούνταν στην βάση της εξαιρετικά διαδεδομένης αντίληψης της εποχής εκείνης, η οποία συνδύαζε την φιλανθρωπική δράση με την «σωτηρία της ψυχής» του ευεργετούντος. Για τον λόγο αυτό στα συνοδευτικά κείμενα των εκκλησιαστικών δωρεών εντοπίζονται κατά καιρούς επιστολές, στις οποίες αναφέρεται ότι η δωρεά έγινε «Με τέτοιον σκοπόν, το πώς ο ιερέυς... να μνημονεύση εις την αγίαν λειτουργίαν τούτα τα ονόματα... Ακόμη δια να αγοράσουν οι επίτροποι λάδι και να ανάψουν μίαν κανδήλαν ξεχωριστή όπου να καίη ημέρα και νύκτα, και ένα κουλούρι αγιοκέρι εις καιρόν χρείας»²⁸². Η οικονομική ενίσχυση της εκκλησίας από τα εύπορα μέλη της κοινότητας δεν σταμάτησε μετά την ολοκλήρωση των εργασιών, αλλά συνεχίστηκε αμείωτη μέχρι το τέλος της ελληνικής παρουσίας²⁸³. Ακριβά λατρευτικά αντικείμενα, όπως χρυσά και ασημένια δισκοπότηρα, σταυροί και ευαγγέλια, ασημένια κηροπήγια και λιβανιστήρια, μεταξωτά, βελούδινα και χρυσοκέντητα υφάσματα ολοκλήρωναν τον εσωτερικό διάκοσμο του ναού, επικυρώνοντας τον πλούτο και την δύναμη της ελληνικής κοινότητας²⁸⁴.

Οι εργασίες του ναού ολοκληρώθηκαν τελικά το 1806, γεγονός που ερμηνεύει τα πολλά προβλήματα που προκλήθηκαν από τους διαφορετικούς τεχνίτες, που εργάστηκαν σε αυτόν κατά τη διάρκεια των δύο δεκαετιών. Φυσικά η ολοκλήρωση των εργασιών δεν σήμαινε σε καμία περίπτωση και την ολοκλήρωση των λειτουργικών αναγκών της εκκλησίας, της οποίας τα έξοδα

²⁸¹ Ο.π.

²⁸² B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 18. 10, έγγραφο δωρεάς.

²⁸³ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 12. 1, έρανος κοινότητας.

²⁸⁴ Για τον εσωτερικό διάκοσμο του ναού, τα λατρευτικά του αντικείμενα και τον πλούτο που αυτά αντικατόπτριζαν βλ. αναλυτικά Antal Flach-Konstantin Popovics, *A miskolci görögök művészeti emlékei [Μνήμες της ελληνικής τέχνης του Μίσκολτς]*, Μίσκολτς 1965, L. Kárpáti, «Az ortodox templom ikonjai» [Το εικονοστάσι και τα λειτουργικά αντικείμενα], *A Miskolci Orthodox templom, [Η εκκλησία και το νεκροταφείο]*, ό.π., σσ.55-92, I. Dobrossy, «A miskolci templom építéstörténete» [Το ιστορικό της εκκλησίας του Μίσκολτς], *A Miskolci Orthodox templom [Η εκκλησία και το νεκροταφείο]*, ό.π.

συντήρησης διατηρούνταν σε πολύ υψηλά επίπεδα. Οι οικονομικοί κατάλογοι των εκκλησιαστικών εσόδων και εξόδων έως το 1826 αποδεικνύουν ότι τόσο οι ετήσιες δαπάνες, όσο και τα έσοδα αποτελούσαν στοιχεία μεταβλητά, τα οποία μάλιστα κάποιες φορές δέχονταν μεγάλες αυξομειώσεις. Πιο αναλυτικά μέχρι το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα τα έσοδα ήταν διπλάσια και κάποτε τριπλάσια των εξόδων²⁸⁵. Ακολούθησε στη συνέχεια μια διετία, τα χρόνια 1817-1818 κατά την οποία τα ποσά που συγκεντρώνονταν από τις εισφορές των πιστών δεν είχαν μεγάλες αποκλίσεις από τα ποσά που αντιστοιχούσαν για τις ανάγκες των εξόδων²⁸⁶. Μεγάλη αύξηση των εσόδων επήλθε και πάλι το διάστημα 1822-1826. Τα χρήματα που συγκεντρώθηκαν τότε στο εκκλησιαστικό ταμείο μπορούσαν να ανταποκριθούν στις τρέχουσες οικονομικές απαιτήσεις και μάλιστα να αφήσουν και κάποιο απόθεμα²⁸⁷.

Δύο χρόνια πριν την αποπεράτωση των εργασιών ξεκίνησαν οι διαδικασίες για τον εγκαινιασμό της εκκλησίας, καθώς είχαν απομείνει πλέον μόνο εσωτερικά, διακοσμητικά στοιχεία να ολοκληρωθούν. Όπως προκύπτει όμως από τα έγγραφα της κοινότητας το θέμα του εγκαινιασμού προκάλεσε αναστάτωση και αρχικά αναβλήθηκε. «Η Κοινότης είχε σκοπόν εις την τρίτην ημέρα της Πεντηκοστής να ενεκαινίση την Εκκλησίαν της ο ίδιος Μητροπολίτης της, διότι εις την Μνήμην της Αγίας Τριάδος εκτίσθη αυτή»²⁸⁸. Για τον λόγο αυτό έστειλε στον Μητροπολίτη γράμμα, ζητώντας του να επισκεφθεί το Miskolc προκειμένου να γίνει ο εγκαινιασμός με κάθε επισημότητα που επιβάλλει το λειτουργικό τυπικό. Ο Μητροπολίτης όμως ενώ βρισκόταν στο Eger έστειλε μήνυμα στην κοινότητα μέσω του επισκόπου Μπάσκας, κυρίου Ιωάννη Ιωαννοβίκη, ότι «από αληθμονησίαν απέμεινε εις Έγρην». Μετά απ' όλα αυτά, κι ενώ ανταλλάχθηκαν μεταξύ των δύο πλευρών οι προβλεπόμενες επιστολές, αποφασίστηκε να μετατεθεί ο εγκαινιασμός ένα χρόνο αργότερα, ώστε να γίνει με το απαιτούμενο τελετουργικό, «κατά τους κανόνας της αγίας μας εκκλησίας»²⁸⁹.

²⁸⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 16. 38-39, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 16. 60-61, κατάλογοι εσόδων και εξόδων της εκκλησίας.

²⁸⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 16. 62-63, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 16. 64-65, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 16. 66-67, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 16. 68-69, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 16. 70-73, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 16. 74-75, κατάλογοι εσόδων και εξόδων της εκκλησίας.

²⁸⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 16. 76-79, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 16. 80-82, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 16. 83-85, κατάλογοι εσόδων και εξόδων της εκκλησίας.

²⁸⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 83-85, κοινοτική απόφαση για τον εγκαινιασμό της εκκλησίας.

²⁸⁹ Ο.π.

Η μετάθεση του ζητήματος για αργότερα δεν έλυσε τελικά κανένα απολύτως πρόβλημα. Το 1810 το θέμα του εγκαινιασμού της εκκλησίας εκκρεμούσε ακόμη και προβλημάτιζε σοβαρά τα μέλη της κοινότητας, τα οποία στις 23 Φεβρουαρίου έστειλαν νέα επιστολή στον «Πανιερώτατον Μητροπολίτη», παρακαλώντας τον να παραβρεθεί στην τελετή του εγκαινιασμού, γιατί η παρουσία του «είναι αναγκαία δια την στερέωσιν της Εκκλησίας»²⁹⁰. Ένα μήνα αργότερα, σε κοινή σύναξη της κοινότητας «εδιαβάσθη...η Πατρική και Αρχιεπισκοπική Επιστολή του Πανιερωτάτου Μητροπολίτου κυρίου κυρίου Στεφάνου Στρατημήροβιτς ...με την εις ημάς λυπηράν είδησην, ότι κατά την προσκάλεσιν μας δεν είναι δυνατόν να έλθη προσωπικώς δια να μας ευλογίση και να εγγενίση την αγίαν μας Εκκλησίαν»²⁹¹. Η στάση του Σέρβου μητροπολίτη απέναντι στο ελληνικό στοιχείο της πόλης και η συμπεριφορά που επέμενε να επιδεικνύει αντανakλούν εξαιρετικά παραστατικά τον έντονο ανταγωνισμό που υπέφωσκε μεταξύ των δύο πλευρών.

Το εν λόγω γεγονός συνδυαστικά με το ότι και στις άλλες ελληνικές κοινότητες της Αυστροουγγαρίας η στάση του μητροπολίτη του Κάρλοβιτς ήταν πάντοτε σχεδόν εχθρική απέναντι στο ελληνικό στοιχείο επιδεικνυαν εμφαντικά τις σοβαρές μετατοπίσεις που είχαν αρχίσει να συμβαίνουν στους κόλπους του ορθόδοξου ποιμνίου της Βαλκανικής. Εκείνο που προκύπτει τελικά μετά από όλα αυτά είναι ότι οι προνομιακά περιβεβλημένες αδελφότητες (Bruderschaft), γύρω από τις οποίες αρθρωνόταν ένα πολύμορφο δίκτυο θρησκευτικών²⁹², οικονομικών, αυτοοργανωτικών και διοικητικών παραγόντων φαίνονταν ότι είχαν επιτελέσει τον σκοπό τους και έβαιναν στην ολοκλήρωσή τους με την μορφή που είχαν ως τότε. Η νέα πραγματικότητα που διαμορφωνόταν πλέον στα μοναρχικά εδάφη αποδείκνυε πέρα από κάθε αμφιβολία ότι συσσωματώσεις στην βάση εκκλησιαστικών δογμάτων δεν μπορούσαν να επιβιώσουν άλλο. Οι εθnicoπολιτισμικές και γλωσσικές διαφορές που υπήρχαν μεταξύ Ελλήνων και Σέρβων κλήθηκαν να συστρατευτούν στον αγώνα που διεξαγόταν για να την διασφάλιση της πρώτης θέσης στην οικονομική και κοινωνική ιεραρχία των μετοίκων της μοναρχικής πρωτεύουσας. Οι ίδιες αυτές διαφορές καταδείκνυαν τις βαθύτατες και θεμελιακές διαφοροποιήσεις που υπήρχαν μεταξύ των δύο λαών και ωθούσαν αναπόδραστα προς τον σχηματισμό

²⁹⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 133, επιστολή κοινότητας στον μητροπολίτη του Κάρλοβιτς.

²⁹¹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 135, απαντητική επιστολή μητροπολίτη προς την κοινότητα.

²⁹² Για τις εκκλησιαστικές αρμοδιότητες των αδελφοτήτων βλ. W. Plöchl, *Die Wiener Orthodoxen Griechen*, ό.π., σσ.30-31.

κοινοτήτων στην βάση ιδεολογικο-πολιτικών και όχι θρησκευτικών κριτηρίων. Η διαδικασία μετάβασης στο νέο μοντέλο συνύπαρξης έθεσε στο επίκεντρο της διαμάχης θέματα εκκλησιαστικού περιεχομένου.

Έχοντας πλάτος 17 μέτρα, μήκος 38 και συνολικό εμβαδό 650 τετραγωνικά μέτρα οικοδομήθηκε η ελληνική εκκλησία στο Miskolc, η οποία είναι αφιερωμένη στην Αγία Τριάδα (Szentharomsag). Στη δυτική πλευρά του ναού, επάνω από την κύρια είσοδο μια πέτρινη πλάκα φέρει στα ελληνικά την ακόλουθη επιγραφή: «Ούτος ο Ναός της Αγίας Τριάδος εθεμελιώθη εν έτει 1785, επί του Κραταιωτ. Καισ. Ιωσήφ του II Βασιλ. Ουγγαρ. και ετελειώθη εν έτει 1806, επί του Κραταιωτάτου Καίσαρος Φρανκίσκου του II. Βασιλέως Ουγγαρίας Δαπάνη των εκ Μακεδονίας Βλάχων συναδέλφων»²⁹³. Το κείμενο της πέτρινης επιγραφής, το οποίο βρίσκεται πάνω από την είσοδο της νότιας πλευράς, η οποία χρησιμοποιείται σήμερα αναφέρει: «Τον Ναόν του ζώντος Θεού ανέγειραν οι ορθόδοξοι χριστιανοί»²⁹⁴. Ο ναός σώζεται μέχρι σήμερα επιδεικνύοντας τον πλούτο και την δύναμη της ελληνικής κοινότητας. Το μεγαλείο του πολύ γρήγορα προκάλεσε το δέος της τοπικής κοινωνίας, στην καθημερινότητα της οποίας προσέλαβε έναν παροιμιώδη χαρακτήρα. Έκτοτε κάθε φορά που ήθελαν να εκφράσουν την μεγάλη αξία που είχε κάτι για την πόλη, συνήθιζαν να λένε: «Καλύτερα να πέσει ο ελληνικός πύργος»²⁹⁵.

Το καμπαναριό της εκκλησίας είχε ύψος 65 μέτρα. Το ύψος του και η κομψότητά του προκαλούσαν τον θαυμασμό όλων των κατοίκων της πόλης. Το καμπαναριό που σώζεται στην σημερινή εκκλησία δεν είναι το αυθεντικό. Εκείνο καταστράφηκε το 1875 από δυνατό άνεμο και καταιγίδα. Γι' αυτό τον λόγο στην απεικόνιση της πλημμύρας του 1878 βρίσκουμε μια σκεπή με την μορφή αντίσκηνου πάνω από το καμπαναριό, η οποία είχε τοποθετηθεί προσωρινά για να το προστατεύει. Το 1888, ο βασιλιάς της Σερβίας Milan Obrenović δώρισε στην εκκλησία έναν λατινικού τύπου σταυρό, για να τοποθετηθεί πάνω από το καμπαναριό. Από τον σταυρό αυτόν αφαίρεσαν το ένα άκρο του και έπειτα τον τοποθέτησαν στο καμπαναριό της ελληνορθόδοξη εκκλησίας. Στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και συγκεκριμένα τον Δεκέμβριο του

²⁹³ I. Dobrossy, «A miskolci templom építéstörténete» [[Το ιστορικό της εκκλησίας του Μίσκολτς](#)], *A Miskolci Orthodox templom* [[Η εκκλησία και το νεκροταφείο](#)], ό.π., ίδιος, «Egyházi, vallási élet» [[Εκκλησία, θρησκευτική ζωή](#)], *Miskolc Története III/2* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/2](#)], ό.π., B. Horváth, «A Miskolci görögkeleti templom» [[Η ιστορία της ανέγερσης](#)], ό.π.

²⁹⁴ Ό.π., M. Berényi, «Colonii macedoromâne», «*Comunicările Celui*», ό.π.

²⁹⁵ János Szendrei, *Miskolcz város története és egyetemes helyirata* [[Η ιστορία της πόλης του Μίσκολτς και τα τοπικά έγγραφα](#)], τ. Ε', Μίσκολτς 1911, σ. 402.

1916 αφαιρέθηκαν οι δύο από τις τρεις καμπάνες του κωδωνοστασίου και χρησιμοποιήθηκαν για πολεμικές ανάγκες.

Το 1944, κατά την διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου το κωδωνοστάσιο της εκκλησίας υπέστη για δεύτερη φορά βαρύτατες φθορές. Οι εργασίες αποκατάστασης της στέγης ολοκληρώθηκαν τη δεύτερη φορά το 1955 ²⁹⁶. Η αρχιτεκτονική μορφή της ελληνορθόδοξης εκκλησίας επηρέασε βαθύτατα την πολύμορφη αρχιτεκτονική εικόνα της πόλης, η οποία είχε έναν μεστό γοτθικό πυρήνα στην περιοχή της όχθης του Szinva, τις πλατείες Ηρώων (Hősök tere) και Deák κοσμούσαν μπαρόκ κτίρια, ενώ ζωτικής σημασίας για την ολοκλήρωση της μπαρόκ μορφής της πόλης ήταν οι κατοικίες της οδού Batthyány²⁹⁷.

Οι ιερείς

Σχετικά με τους ιερείς που έφτασαν στο Miskolc και άσκησαν τα ιερατικά τους καθήκοντα στο ποίμνιο της ελληνικής κοινότητας σώζονται αρκετές πληροφορίες. Γνωρίζουμε τα ονόματά τους και τα χρόνια της ιερουργίας τους στην πόλη, καθώς επίσης και τη διαδικασία της επιλογής τους, η οποία γινόταν ελεύθερα από την κοινότητα, έπειτα όμως έπρεπε να επικυρώνεται από τον Μητροπολίτη του Κάρλοβιτς για να αποκτήσει την απαραίτητη ισχύ και κύρος²⁹⁸. Τα έγγραφα που φυλάσσονται στο αρχείο επιτρέπουν τον σχηματισμό μιας ολοκληρωμένης εικόνας, η οποία καταδεικνύει τις κατά καιρούς σχέσεις της κοινότητας με τους εφημέριους της, τα προβλήματα που ανέκυπταν και τις διαδικασίες της επίλυσής τους μέσα από τις αρχές που όριζαν το μοντέλο της διοίκησής της, ενώ παράλληλα καταδεικνύονται και οι εξαιρετικά λεπτές και πολλές φορές εύθραυστες ισορροπίες μεταξύ του ελληνορθόδοξου στοιχείου και του ομόδοξου σερβικού, αλλά και του αλλόδοξου γηγενούς, καθώς τέλος και οι ίδιες οι θρησκευτικές ανάγκες του ελληνικού ποιμνίου μακριά από την γενέτειρά του. Πρόκειται για ένα θέμα αρκετά σύνθετο, το οποίο άλλες φορές αφορά στη σχέση της κοινότητας με τις σύνοικες, αλλά διαφορετικές εθνικές ή

²⁹⁶ B. Horváth, «A Miskolci görögkeleti templom» [Η ιστορία της ανέγερσης], ό.π., I. Dobrossy, «Egyházi, vallási élet» [Εκκλησία, θρησκευτική ζωή], *Miskolc Története III/2* [Ιστορία του Μίσκολτς III/2], ό.π., ο ίδιος, «A miskolci templom építéstörténete» [Το ιστορικό της εκκλησίας του Μίσκολτς], *A Miskolci Orthodox templom* [Η εκκλησία και το νεκροταφείο], ό.π.

²⁹⁷ B. Horváth, «A Miskolci görögkeleti templom» [Η ιστορία της ανέγερσης], ό.π.

²⁹⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 10, ονομαστικός κατάλογος εφημερίων της κοινότητας.

δογματικές ομάδες και άλλες φορές λαμβάνει έναν καθαρά ενδοκοινοτικό χαρακτήρα.

Ένα από τα ζητήματα, που αναμενόμενα, τέθηκαν από τους Έλληνες μετοίκους στην κοινωνία του Miskolc ήταν αυτό του εορτασμού των μεγάλων θρησκευτικών εορτών. Λίγο πριν το τέλος του 1786 η κομπανία έθεσε θέμα σχετικά με τις θρησκευτικές εορτές των μελών της. Όπως υποστήριξε έπρεπε να γίνει ειδική συμφωνία με την Μοναρχία, η οποία να επιτρέπει στους εκπροσώπους της Ανατολικής Εκκλησίας να κλείνουν τα μαγαζιά τους στις μεγάλες τους θρησκευτικές εορτές. Ποιες ήταν αυτές οι γιορτές έπρεπε να διευκρινιστεί από την κοινότητα, καθώς η ίδια δήλωνε ότι κάτω από τον τίτλο των «μη ηνωμένων Γραικών της Ανατολικής Εκκλησίας» βρισκόταν ένα πολυάριθμο σώμα ελληνικής καταγωγής μετοίκων, το οποίο αποτελούνταν από άτομα που ανήκαν στο «Ίλλυρικό Γένος»²⁹⁹ και επιθυμούσαν να γιορτάζουν στις 14 Ιανουαρίου, στην γιορτή του Αγίου Σάββα, αρχιεπισκόπου Γερβάλων, από Βλάχους, που γιόρταζαν με μεγαλοπρέπεια την προστάτιδά τους Αγία Παρασκευή και τέλος υπήρχε και μια τρίτη ομάδα «Γραικών» που επέλεγε να γιορτάζει με κατάνυξη την γιορτή των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης³⁰⁰.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η κοινότητα έδωσε μια λίστα με τις εορτές κατά τη διάρκεια των οποίων «κάθε χριστιανός δύναται να εργάζεται χωρίς να αμαρτάνη» και τις διέκρινε από εκείνες που έπρεπε να δίνεται στον πιστό η δυνατότητα «να εορτάζει και να πανηγυρίζει». Στην πρώτη κατηγορία ανήκαν οι εορτές των Ευαγγελιστών και Αποστόλων, ενώ, όπως προβάλλει εξαιρετικά εύλογο, στη δεύτερη κατηγορία ανήκαν οι ημέρες κατά τις οποίες εορτάζονταν οι μεγάλες γιορτές της ορθόδοξης χριστιανοσύνης όπως το Γενέσιο της Θεοτόκου, η Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, τα Εισόδια της Θεοτόκου, τα Χριστούγεννα, τα Θεοφάνεια, η Μεταμόρφωση του Σωτήρος, η Κοίμησις της Θεοτόκου, ο Άγιος Δημήτριος, ο Άγιος Νικόλαος, ο Άγιος Γεώργιος, καθώς και οι τέσσερις πολιούχοι και προστάτες Άγιοι που αναφέρθηκαν και ανωτέρω³⁰¹. Η επίσημη καθιέρωση των μεγάλων θρησκευτικών εορτών, στη διάρκεια των οποίων οι πιστοί μπορούσαν απρόσκοπτα και ελεύθερα να εορτάσουν τα αγία τους μυστήρια και να τελέσουν με την προσήκουσα μεγαλοπρέπεια και ευλάβεια τις πανηγύρεις και λατανίες τους, αποτελούσε αναγκαίο ζητούμενο για τους μετεγκατεστηθέντες. Όπως σημείωνε η ίδια η κοινότητα στο εξής οι

²⁹⁹ Εννοούνται οι Σέρβοι.

³⁰⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 152-154, απόφαση κοινότητας για την αποστολή αιτήματος στη διοίκηση σχετικά με τον εορτασμό των θρησκευτικών της εορτών.

³⁰¹ Ο.π.

μεγάλες γιορτές θα εορτάζονταν ανεμπόδιστα, ενώ ειδικά για τον εορτασμό των Θεοφανίων σημειώνει ότι: «εις το εξής απαρασάλευτα» θα τελούνταν ο αγιασμός των υδάτων και έπειτα «με εκείνο το ύδωρ του αγιασμού» ο ιερέας θα μπορούσε «να φωτίξη τας οικίας των χριστιανών»³⁰².

Ένα δεύτερο πρόβλημα που ανέκυψε στην εκκλησιαστική ζωή της ελληνικής κοινότητας αφορούσε στη γλώσσα των ιερέων. Ασφαλώς η βλαχική δεν υπήρχε στο λειτουργικό τυπικό, ούτε και εγέρθηκε ποτέ από τους κατοίκους της κοινότητας κάποιο τέτοιο ζήτημα. Εκείνο όμως που παρουσιάστηκε ως αντικειμενικό ζητούμενο ήταν ο εκάστοτε εφημέριος να γνωρίζει βλαχικά προκειμένου να είναι σε θέση να καλύπτει τις ανάγκες της εξομολόγησης ορισμένων πιστών. Τον Ιανουάριο του 1787 «Έγινε κοινή συνάθροισις των αδελφών», στην οποία παρουσιάστηκε το πρόβλημα, το οποίο εντοπιζόταν κυρίως στο γυναικείο πληθυσμό³⁰³. Λίγες μέρες αργότερα αποφασίστηκε να διορίζεται στο εξής ως ιερέας κάποιος που να γνωρίζει και τα βλαχικά, ανταποκρινόμενος στο αίτημα πολλών μελών που ζητούσαν εφημέριο ικανό «να ημπορέση να εξομολογήση τας γυναίκας μας, αι οποίαι άλλην γλώσσαν δεν έμαθαν και δεν καταλαβαίνουν»³⁰⁴.

Από τους πλέον αναγνωρισμένους εφημέριους της ελληνικής εκκλησίας, των οποίων τα ονόματά μας είναι όλα γνωστά, ήταν ο Μοσχοπολίτης ιερομόναχος Κωνσταντίνος Μοσχοπολίτης. Επρόκειτο για έναν άνδρα με βαθιά καλλιέργεια, για έναν μορφωμένο λόγιο, ο οποίος μάλιστα είχε συγγράψει και βιβλία θρησκευτικού περιεχομένου³⁰⁵. Εφημέριος της εκκλησίας του Miskolc, με μοσχοπολίτικη επίσης καταγωγή ήταν και ο Αναστάσιος Καβαλλιώτης, γιός του ιερέα Θεόδωρου Καβαλλιώτη. Απ' ότι φαίνεται μάλιστα από σχετικά κατάστιχα το 1809 υπήρξε διένεξη μεταξύ αυτού και της κοινότητας αναφορικά με τον μισθό του, μια διένεξη η οποία ανάγκασε τον προεστό Ferenc Janovits να παρέμβει προκειμένου να λυθεί το ζήτημα. Ο Καβαλλιώτης, απειλώντας με απομάκρυνσή του από την πόλη και τα ιερατικά του καθήκοντα ζήτησε αύξηση, με την αιτιολογία ότι τα χρήματα που του έδιναν ως μισθό δεν επαρκούσαν «να ζήση τιμημένα»³⁰⁶. Τελικά η κοινότητα αποφάσισε να καλύψει το αίτημα του Καβαλλιώτη, ο οποίος «μετά κλαυθμών επαραπονέθη...ότι με την πληρωμήν όπου του έχει διορισμένη η Τιμία Κοινότης, ούτε αυτός ο ίδιος μόνος δεν

³⁰² B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 155, απόφαση Γενικής Συνέλευσης της κοινότητας.

³⁰³ Ο.π.

³⁰⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 156, απόφαση Γενικής Συνέλευσης της κοινότητας.

³⁰⁵ Γ. Λυριτζής, *Αι μακεδονικαί κοινότητες της Αυστροουγγαρίας*, ό.π., σ.37.

³⁰⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 126, ενημέρωση προεστού για την τυχόν απομάκρυνση του ιερέα από την κοινότητα εξαιτίας οικονομικών λόγων.

ημπορή να ζήσει, πόσο μάλλον με την φαμελιάν του», και να τον διορίσει δεύτερο εφημέριο της κοινότητας³⁰⁷. Ωστόσο και αυτή η προσπάθεια να διατηρηθεί ο Καβαλλιώτης στο αξίωμά του δεν ευδοκίμησε. Λίγους μήνες αργότερα, τον Οκτώβριο του 1811, ο εφημέριος της ελληνορθόδοξης εκκλησίας αποχώρησε από την πόλη μαζί με την οικογένειά του, εξαιτίας των οικονομικών του διαφωνιών με την κοινότητα³⁰⁸.

Γενικότερα, οι σχέσεις της κοινότητας με τους εκάστοτε εφημέριους της δεν παρουσιάζονται πάντοτε αγαστές και δεν λείπουν αρκετά συχνά εντάσεις και διαφωνίες μεταξύ τους, οι οποίες μάλιστα κάποιες φορές οδηγούσαν σε ακραία έκβαση. Μια εξ αυτών των περιπτώσεων ήταν αυτή του ιερέα Χαρίσιου Σακελλάριου, ο οποίος ιερουργούσε στην κοινότητα το διάστημα 1788-1794. Στις 7 Ιουλίου 1793 η κοινότητα με επίσημο έγγραφο της επέκρινε σφοδρά τον ιερέα ότι: «δεν έστρεξε τα πάντα όπου του εδόθηκαν παρά της κοινότητος...και εις το εξής πλέον δεν έχει όρεξιν να δουλεύση»³⁰⁹. Για τον λόγο αυτό αποφάσισε να τον απομακρύνει από τα καθήκοντά του. Ωστόσο, η απομάκρυνση αυτή δεν θα γινόταν άμεσα, αλλά μέσα σε διάστημα τεσσάρων μηνών. Το χρονικό αυτό περιθώριο δόθηκε από την κοινότητα με σκοπό να αναζητήσει στο μεταξύ ο ιερέας άλλη εκκλησιαστική στέγη. Σύμφωνα με το έγγραφο της 7ης Ιουλίου μόλις παρερχόταν το διάστημα των τεσσάρων μηνών η κοινότητα θα έπαυε να τον πληρώνει και να του προσφέρει στέγη³¹⁰.

Όπως προκύπτει από τη μελέτη του ζητήματος του Χαρίσιου Σακελλάριου, η κοινότητα είχε προβλήματα με τον εν λόγω ιερέα αρκετούς μήνες νωρίτερα και είχε προσπαθήσει να βρεθεί μια λύση μεταξύ τους, προκειμένου να μην διαταραχθούν οι σχέσεις τους, αλλά και για «να μην έχη εις το εξής αιτίαν να παραπονεθή»³¹¹. Τα παράπονα των κατοίκων είχαν συσσωρευτεί και όλα προέρχονταν από το γεγονός ότι ο ιερέας δεν εκτελούσε όπως έπρεπε τα καθήκοντά του και με την συμπεριφορά του κατέληξε όχι μόνο να μην είναι αγαπητός, αλλά ούτε καν αρεστός στο ποιμνιό του. Ένα από τα σοβαρότερα ζητήματα που έθετε η κατακριτέα συμπεριφορά του ήταν ο φιλοχρήματος χαρακτήρας του, ο οποίος τον οδηγούσε ακόμη και στο να

³⁰⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 134-135, απόφαση κοινότητας στο θέμα του Καβαλλιώτη.

³⁰⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 146, σημείωση της κοινότητας για την απομάκρυνση του Καβαλλιώτη από τα καθήκοντά του και την πόλη.

³⁰⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 207, δριμύα κριτική της κοινότητας απέναντι στον ιερέα της για τα ελλειπή καθήκοντα που ασκεί.

³¹⁰ Ο.π.

³¹¹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 209-213, σημείωση της κοινότητας για πρόβλημα που αντιμετώπιζε με τον εφημέριό της.

αισχροκερδεί εις βάρος του ποιμνίου του. Σύμφωνα με τους κανόνες που είχε θέσει η κομπανία τα μέλη της πλήρωναν προσωπικά τον ιερέα, ανάλογα με την κλάση στην οποία ανήκαν, για εκείνα τα μυστήρια που τους τελούσε και είχαν «οικογενειακό χαρακτήρα»³¹². Για παράδειγμα για το μυστήριο του γάμου η πρώτη κλάση πλήρωνε 4 φιορίνια, η δεύτερη 2 και η τρίτη 1. Το ίδιο συνέβαινε και με την ταφή των νεκρών. Η πρώτη κλάση πλήρωνε 5 φιορίνια, η δεύτερη 3 και η τρίτη 1 φιορίνι.

Υπήρχε δηλαδή ένα συγκεκριμένο ποσό, μια διατίμηση, η οποία έπρεπε να καλύπτεται από τα μέλη, ανάλογα με την οικονομική τους κατάσταση. Το ποσό που αναλογούσε σε κάθε οικογένεια, για τα «προσωπικά» της μυστήρια, ήταν ορισμένο και μόνο αν επιθυμούσε έδινε περισσότερα χρήματα στον ιερέα, συμπεριφορά η οποία δεν συνηθιζόταν. Εν προκειμένω όμως η κοινότητα αντέδρασε έντονα γιατί, ο ιερέας Χαρίσιος Σακελλάριος ζητούσε επιπλέον χρήματα από τα καθορισμένα και μάλιστα υποχρέωνε το ποιμνίο του να του τα δίνει. Η φιλοχρήματη στάση του όμως δεν περιοριζόταν μόνο εκεί. Όπως σημειώνεται ο ιερέας αισχροκερδούσε ακόμη και σε βάρος των λεχουσών, όταν τις επισκεπτόταν σπίτι τους. Σύμφωνα με αυτά που προβλέπονταν, ο κατ' οίκον αγιασμός και στη συνέχεια ο εκκλησιασμός των λεχουσών έπρεπε να γίνονται δωρεάν από τον ιερέα. Εν προκειμένω ο Χαρίσιος τους ζητούσε χρήματα και τις δυο φορές. Η φιλοχρήματη διάθεσή του όμως δεν περιοριζόταν ούτε και απέναντι στα άρρωστα παιδιά. Η κοινότητα δεν μπορούσε να δεχθεί πως ο ιερέας της ζητούσε χρήματα από τις μητέρες των άρρωστων παιδιών, όταν τον καλούσαν σπίτι τους για να διαβάσει τα παιδιά τους και να τα ευλογήσει, τη στιγμή που κάτι τέτοιο έπρεπε να το κάνει δωρεάν, σύμφωνα με τις χριστιανικές συνήθειες. Ίδια ήταν η στάση του και στις περιπτώσεις του ετήσιου μνημόσυνου των νεκρών και του αγιασμού, για την τέλεση των οποίων ζητούσε περισσότερα χρήματα, από εκείνα που έπρεπε³¹³.

Τα προβλήματα όμως που δημιουργούσε ο Σακελλάριος δεν εντοπιζόνταν μόνο στον περιορισμένο χώρο της κοινότητας, άλλα κάποιες φορές λάμβαναν και ευρύτερες διαστάσεις, καθώς προσέβαλαν το κοινωνικό αίσθημα των κατοίκων ολόκληρης της πόλης. Για παράδειγμα, όπως πληροφορούν τα επιδοκιμαστικά έγγραφα κατά του Σακελλάριου, ήταν μεγάλο ατόπημα για τις τοπικές συνήθειες ο ιερέας να συχνάζει στην αγορά της πόλης. Ο Χαρίσιος,

³¹² B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 220-222, απόφαση κοινότητας για την πληρωμή του ιερέα της.

³¹³ Ο.π.

παραβαίνοντας και αδιαφορώντας γι' αυτό επισκεπτόταν την αγορά, ακόμη και δύο φορές την εβδομάδα, «χωρίς να λαμβάνη εις στόχασιν, πως εδώ είναι τοπική συνήθεια, και ακολούθως νόμος, ιερέας να μην έχη δοσοληψίας εις την αγωράν, καθώς ποτέ δεν φαίνεται εις την αγωράν, όχι μόνον παπιστών, καλβινιστών και λουθερανών ιερείς, αλλά μήτε των ιουδαίων ο ραβίνος. Τούτο είναι πράγμα σκανδαλώδες, όχι μόνον εις την κοινότητα, αλλά εις τους ετερόδοξους, οι οποίοι εκ τούτου χάνουν την πρέπουσαν υπόληψιν εις την ευσεβή ημών πίστιν, και εις όλον το γένος ημών»³¹⁴.

Για όλους αυτούς τους λόγους η κοινότητα αναγκάστηκε να οδηγηθεί στην απόφασή της να απομακρύνει τον Χαρίσιο από τα ιερατικά του καθήκοντα, αφού πρώτα, μέσα από τις κατά καιρούς επιπλήξεις που του έκανε, του είχε δώσει την δυνατότητα να συμμορφώσει τη συμπεριφορά του. Μάλιστα η κοινότητα ξεκαθάρισε και γνωστοποίησε την πρόθεσή της να στείλει σχετικό υπόμνημα στον «πανιερώτατον μητροπολίτη», στο οποίο θα τον ενημέρωνε ότι ψάχνει για καινούριο ιερέα και θα ανέφερε τα λάθη στα οποία είχε υποπέσει ο Χαρίσιος. Όπως σημειώνει, σκοπός του υπομνήματος ήταν «η υψηλότητα» να πληροφορηθεί «πως δεν είναι αιτία η κοινότης οπού δεν τον θέλει, αλλά ο ίδιος όπου έδωσεν αιτίας να μην τον θέλη και ποτέ δεν ηθέλησε να μεταχειροσθή τας ωφελίμους συμβουλάς». Σχετικά μάλιστα με την ημέρα κατά την οποία ο ιερέας θα αποχωρούσε εντύπωση προκαλούν οι δεσμεύσεις, οι οποίες τίθενταν από την κοινότητα ακόμη και την τελευταία στιγμή. Έτσι, με έγγραφο σημειώνεται ότι ο ιερέας «είναι υπόχρεος να δώσει την πατρικήν ευχήν και ευλογίαν του εις κάθε ένα ...καθώς και ημείς οι ίδιοι υποχρεούμεθα να τον ζητήσωμεν την πατρικήν ευχήν και ευλογίαν». Αντίρρηση ή αντίδραση από κάποια πλευρά δεν επιτρεπόταν να εγερθεί, ενώ συγχρόνως αποκλειόταν και το ενδεχόμενο να γίνει κάποια κίνηση με σκοπό να παραμείνει ο ιερέας στην κοινότητα. Ειδικότερα για την δεύτερη περίπτωση προβλεπόταν ξεκάθαρα ότι «η κοινότης βρίσκεται αναγκασμένη να του ρίψη έξω τα ρούχα του διατί με κανέναν τρόπον δεν τον θέλει δια εφημέριον της»³¹⁵.

Η περίπτωση του Χαρίσιου Σακελλάριου και η εν προκειμένω μακρά αναφορά που γίνεται σε αυτή δεν συμβαίνει με σκοπό να σημειωθεί εκτενώς ένα απλό ενδοκοινοτικό ζήτημα θρησκευτικού χαρακτήρα. Η συμπεριφορά του ιερέα και η στάση της κοινότητας απέναντι σε αυτή φωτίζουν μοναδικά τους

³¹⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 209-213, σημείωση της κοινότητας για πρόβλημα που αντιμετώπιζε με τον εφημέριό της.

³¹⁵ Ο.π.

άξονες εκείνους που καθόριζαν την φυσιογνωμία της κοινότητας. Το γεγονός δηλαδή ότι υπήρχε συγκεκριμένος και αυστηρά οριοθετημένος διαχωρισμός στην οικονομική διαστρωμάτωση της κοινότητας αναφορικά με τις κατά καιρούς οικονομικές υποχρεώσεις, είτε ως προς την κοινότητα, είτε ως προς την Μοναρχία ήταν λογικό και αναμενόμενο. Τα όσα προκύπτουν όμως από την περίπτωση του Χαρίσιου αποδεικνύουν ότι ο διαχωρισμός των κλάσεων δεν περιοριζόταν μόνο σε θέματα καταβολής εισφορών και φορολογίας, αλλά εκτεινόταν και σε εκκλησιαστικά-τελετουργικά θέματα, στα οποία η κοινότητα φρόντιζε να εφαρμόζεται μια ισόρροπη πολιτική έτσι ώστε μην υπάρχουν αδικίες και παρεκτροπές.

Το αίσθημα δικαίου και η εφαρμογή ενός συστήματος ηθικότητας που προσπαθούσε να «επιβάλλει» η κοινότητα στα μέλη της, ανάλογα με τις οικονομικές τους δυνατότητες, καθώς και ο διαρκής έλεγχος που ασκούσε στη συμπεριφορά όλων των μελών της, χωρίς να αποκλείει από αυτόν ακόμη και τους εκπροσώπους ανώτατων πνευματικών θεσμών, όπως, δηλαδή, τους ιερείς και τους δασκάλους, καταδεικνύουν τις σταθερές πάνω στις οποίες εδράζονταν η λειτουργία της κοινότητας και επομένως οι όψεις του χαρακτήρα της. Η κοινότητα μπορούσε να ασκήσει κριτική, να απολύσει και να απομακρύνει από τους κόλπους της οποιονδήποτε που δεν εκτελούσε σωστά τα καθήκοντά του, που παρεκτρεπόταν και που παρέβαινε νόμους και αρχές. Αυτή είναι κοινή πραγματικότητα, από την οποία δεν εξαιρούνταν κανείς, ασχέτως της οικονομικής του δύναμης ή της κοινωνικής του θέσης. Η αυστηρότητα μάλιστα της κοινότητας παρουσιάζεται αμείλικτη. Από την άλλη πλευρά το ζήτημα του Χαρίσιου επιτρέπει να φανούν τα καθορισμένα κοινωνικά πλαίσια που υπήρχαν και να σχηματιστούν οι κοινωνικές αναπαραστάσεις του πολιτισμικού περιβάλλοντος της πόλης. Ειδικότερα, οι κοινωνικές απαγορεύσεις που τίθενταν στους ιερείς σχετικά με την παρουσία τους στην αγορά της πόλης, αφήνουν να διαφανούν αρκετές από τις πτυχές της κοινωνικής καθημερινότητας του Miskolc, της καθημερινότητας μιας πόλης, στην οποία συμπορεύονταν ετερόκλητες εθνικές ταυτότητες και αντικρουόμενες θρησκευτικές σταθερές.

Οι χώροι ταφής

Η πρώτη χρονολογημένη ταφική πλάκα που διασώζεται σήμερα παραπέμπει στο έτος 1783. Για το διάστημα 1783-1851 μόνο στα 14 ταφικά μνημεία έγινε δυνατή η ανάγνωση των ονομάτων και των ημερομηνιών που έφεραν, παρόλο

που στην εκκλησία υπάρχει ένας πολύ μεγάλος αριθμός πεσμένων μαρμάρινων πλακών. Οι δεκάδες διαβρωμένες επιγραφές που φέρουν δεν είναι δυνατό να αναγνωστούν από τους κατά καιρούς μελετητές. Κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν μπορεί να δοθεί καμία ασφαλής απάντηση στο ερώτημα, κατά πόσο υπήρξε ταφή μετά το 1851. Εκείνο που είναι γνωστό από μαρτυρίες της πόλης είναι το γεγονός ότι στον περίβολο της ελληνικής εκκλησίας θάπτονταν κυρίως τα μέλη επιφανών οικογενειών της κοινότητας και αυτή η κατάσταση διατηρήθηκε μέχρι την πλήρη αφομοίωση του ελληνικού στοιχείου³¹⁶.

Η Piroska Prosser, Ουγγαρέζα ερευνήτρια μελέτησε τα ελληνικά ταφικά μνημεία των πόλεων Komárom, Miskolc, Szentendre, Vác, Kecskemét και Πέστης και τα κείμενα των 177 ταφικών μνημείων των 6 πόλεων τα εξέδωσε το 1942 στην μελέτη της με τίτλο «Görögök sírfeliratai magyar temetőkbén» (Επιγραφές των Ελλήνων σε ουγγρικά κοιμητήρια). Όπως προκύπτει η πρώτη ελληνική επιγραφή είναι του έτους 1757 και η τελευταία του έτους 1828. Αυτό που συνάγεται από την χρονολογική ακολουθία των μνημείων είναι ότι τα περισσότερα από αυτά καλύπτουν την περίοδο 1799-1805, ενώ από την δεκαετία του 1830 και έπειτα οι τάφοι είναι σποραδικοί και μεμονωμένοι. Η αλλαγή του νομικού καθεστώτος των Τουρκομεριτών εμπόρων με την κατάθεση όρκου πίστης στον Αψβούργο αυτοκράτορα φαίνεται ότι δεν προκάλεσε κάποια σημαντική αλλαγή, αφού από το 1774 δεν αυξάνονται σημαντικά οι χώροι ταφής. Από την άλλη πλευρά εκείνο που παρουσιάζεται έκδηλα είναι ότι οι περισσότεροι τάφοι που έχει εντοπίσει και καταγραφεί χρονολογούνται στα χρόνια της «χρυσής εποχής» των Ελλήνων στην Ουγγαρία³¹⁷.

Όπως σημειώθηκε και πιο πάνω η πρώτη κηδεία Έλληνα στο Miskolc έγινε το 1726, σύμφωνα με το μητρώο των θανόντων. Οι επόμενες 10 κηδείες που ακολούθησαν συνέβησαν στα χρόνια 1734, 1736, 1740, 1741, 1750, 1755, 1756, 1757 και δυο το 1759. Το γεγονός ότι κατά μέσο όρο συνέβαινε στην πόλη μια κηδεία κάθε χρόνο μέχρι την δεκαετία του 1760 και ότι μεταξύ των θανόντων αυτό το διάστημα βρίσκονταν και μικρά παιδιά υποδεικνύει αφενός ότι έχουμε να κάνουμε με μια ολιγοπληθή κοινωνία και αφετέρου ότι μεταξύ των θανόντων υπήρχαν άτομα που είχαν αποφασίσει τα προηγούμενα χρόνια την μόνιμη εγκατάστασή τους στο Miskolc. Τα στοιχεία των θανόντων αποδεικνύουν τόσο την μακεδονική, μωσχοπολίτικη καταγωγή τους, όσο και τις

³¹⁶ I. Dobrossy, «A miskolci görög-ortodox» [Οι τάφοι της ελληνορθόδοξης], ό.π., ο ίδιος, «Ortodox temető Miskolcon» [Ορθόδοξα νεκροταφεία στο Μίσκολτς], *A Miskolci Orthodox templom* [Η εκκλησία και το νεκροταφείο], ό.π.

³¹⁷ I. Dobrossy, «A miskolci görög-ortodox» [Οι τάφοι της ελληνορθόδοξης], ό.π.

αλλοιώσεις που συνέβησαν στα ονοματεπώνυμά τους από τους γηγενείς. Ανάμεσα στα πρώτα επώνυμα που εντοπίζονται είναι και αυτά των Zitiri (Τζιατήρη), Bakalisz, Vrite (Βρήτα), Kosmiczki, Zsupan και Sztamulisz (Σταμούλη). Στο ανατολικό άκρο του καθολικού κοιμητηρίου του οικισμού των Αγίων Πάντων (Mindszent) κηδεύτηκαν 56 άτομα το διάστημα 1726-1782. Η τελευταία κηδεία στο εν λόγω νεκροταφείο έγινε το 1771 και ήταν αυτή του Έλληνα ιερέα Βρετού Μπενδεάλ³¹⁸.

Το δεύτερο κοιμητήριο της κοινότητας βρισκόταν στο Tetemvár. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των καταχωρήσεων, οι ταφές των ετών 1782-1784 γίνονταν στο κοιμητήριο των Καλβινιστών. Κατά τη διάρκεια των δυο ετών κηδεύτηκαν 14 άτομα στο Καλβινιστικό κοιμητήριο, γνωστό σήμερα ως «κοιμητήριο της σανίδας» (Deszka Temető). Μεταξύ των δεκατεσσάρων ατόμων ήταν δυο ενήλικοι άνδρες, οι Konstantin Simtska και Miháli Kiossza (Γκιόζια) και η σύζυγος του Demeter Csáku, ενώ τα υπόλοιπα ήταν παιδιά και βρέφη. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία των ταφικών μνημείων τα επίθετα των αποθανόντων δεν είχαν υποστεί ακόμη αλλοιώσεις, αλλά διατηρούσαν την αρχική τους μορφή. Έτσι συναντούμε τα επίθετα Postenikas, Styria, Csáku, Saguna και Kosmiczki³¹⁹. Το 1784 εμφανίζεται, κάτω από την σήμανση «ο τόπος ταφής που προορίζεται για εμάς», η τοποθεσία του τρίτου κοιμητηρίου. Βέβαια το αρχείο της πόλης αναφέρει ήδη από το 1657 την ύπαρξη κοιμητηρίου στον χώρο αυτόν, με την επισήμανση ότι ήταν ο δεύτερος χώρος ταφής που διέθετε η πόλη, μαζί με το κοιμητήριο της εκκλησίας του Avas.

Εξαιτίας έλλειψης διαθέσιμων πηγών δεν μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα αν σε αυτό το κοιμητήριο κήδευαν μόνο πιστούς του μεταρρυθμιστικού δόγματος. Λόγω της εγγύτητάς του στις περιοχές Újnágos, Hunyad και Pecesor, όπου διέμεναν πολλοί ξένοι οπαδοί άλλων δογμάτων, είναι πολύ πιθανό εκεί μην γίνονταν μόνο ταφές Μεταρρυθμιστών. Σε αυτό το «Νέο κοιμητήριο» (Ujj Temető) της πόλης κήδευε σίγουρα τους νεκρούς της και η ορθόδοξη κοινότητα. Στο εν λόγω κοιμητήριο τάφηκε και ένας μεγάλος αριθμός Ρώσων στρατιωτών που χάθηκαν από τη χολέρα, το καλοκαίρι του 1849. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, η τοποθεσία αυτή χρησιμοποιείτο για ταφές από το 1784 μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα. Αυτή θα πρέπει να θεωρηθεί η ακριβέστερη καταληκτική χρονολογική περίοδος γιατί από τα μέσα

³¹⁸ Ό.π., ο ίδιος, «Ortodox temetők Miskolcon» [[Ορθόδοξα νεκροταφεία στο Μίσκολτς](#)], *A Miskolci Orthodox templom* [[Η εκκλησία και το νεκροταφείο](#)], ό.π.

³¹⁹ Ό.π., ο ίδιος, «Kereskedő csoportok, családok» [[Εμπορικές ομάδες, οικογένειες](#)], ό.π.

του Σεπτεμβρίου του 1821 εγκαταστάθηκε στην πόλη ο νέος ιερέας της ελληνικής κοινότητας, ο άλλοτε αρχιμανδρίτης Ιγνάτιος Καλλονάς, ο οποίος όρισε ως νέο τόπο ταφής τον περίβολο της εκκλησίας. Το όνομα του Καλλονά και αυτά των αποθανόντων αναγνωρίζονται στις επιτύμβιες που σώζονται στον περίβολο της ελληνορθόδοξης εκκλησίας³²⁰.

Σήμερα όμως δεν σώζεται τίποτα από το κοιμητήριο του Tetemvár. Πριν από αρκετές δεκαετίες ο πρώην χώρος του «νέου κοιμητηρίου» του 18ου αιώνα περιήλθε στην ιδιοκτησία της εκκλησιαστικής κοινότητας της Μεταρρύθμισης, η οποία τον διαμόρφωσε σε ξεχωριστά οικοπέδα. Προτού την κατοίκηση των οικοπέδων μπορούσε ακόμα να δει κανείς μη αναγνώσιμους τάφους, οι οποίοι όμως από τότε έχουν χαθεί χωρίς να αφήσουν ίχνη. Για τις κηδείες, τις βαπτίσεις και τις συνάψεις γάμων έπρεπε να καταβληθούν στην ορθόδοξη κοινότητα τα απαιτούμενα «τέλη ωμοφορίου» (*jura stolae*), το ποσό των οποίων καθοριζόταν από τους κατά καιρούς κανονισμούς. Το ίδιο απαιτούνταν και για την χρήση του κοιμητηρίου των Αγίων Πάντων. Στο «Νέο κοιμητήριο» σύντομα προκλήθηκαν μεγάλες διαφωνίες μεταξύ των Ρωμαιοκαθολικών και των μη καθολικών σχετικά με την υποχρέωση καταβολής των απαιτούμενων χρημάτων.

Η Επαρχία απηύθυνε ερώτημα στο αρμόδιο Συμβούλιο του Pozsony και η απάντηση, που της εστάλη στις 6 Μαρτίου του 1783, όριζε πως οι μη καθολικοί έπρεπε να καταβάλλουν τα τέλη στον Ρωμαιοκαθολικό ιερέα της ενορίας. Η διαταγή αυτή αφορούσε στους μη καθολικούς που ζούσαν στα μέρη εκείνα στα οποία τους έχει επιτραπεί η ιδιωτική άσκηση της θρησκείας, δηλαδή μόνον οι χώροι λατρείας και οι πνευματικοί πατέρες. Από την στιγμή που και για τους Έλληνες του Miskolc είχε επιτραπεί μόνο ο χώρος λατρείας και η ιδιωτική άσκηση της θρησκείας, θα έπρεπε να καταβάλλουν και αυτοί τα καθορισμένα τέλη στον καθολικό ιερέα της ενορίας. Τις αποφάσεις αυτές τις ανακοίνωσαν και στους εκπροσώπους της ελληνικής κομπανίας Tamás Zsámbok, János Dimcs και György Saguna, παρουσία του καθολικού ιερέα της ενορίας, Imre Bunyik. Οι Έλληνες αντέδρασαν αρχικά στην παραπάνω απόφαση ισχυριζόμενοι ότι αδυνατούσαν να επιδείξουν τα ληξιαρχικά τους βιβλία, παρά το γεγονός ότι τα τηρούσαν από το 1728, με το πρόσχημα ότι ο ληξιαρχός τους, György Pataky τα είχε κλειδώσει κάπου και εκείνη τη στιγμή δεν βρισκόταν στην πόλη για να τους τα δώσει.

³²⁰ I. Dobrossy, «A miskolci görög-ortodox» [*Οι τάφοι της ελληνορθόδοξης*], ό.π., ο ίδιος, «Ortodox temetők Miskolcon» [*Ορθόδοξα νεκροταφεία στο Μίσκολτς*], *A Miskolci Orthodox templom* [*Η εκκλησία και το νεκροταφείο*], ό.π.

Έτσι δημιουργήθηκε ένα νέο βιβλίο αρχείων, στο οποίο οι Έλληνες δέχτηκαν δια όρκου ότι θα κατέβαλαν ανελλιπώς τα χρέη τους. Σχετικά με τους ιερείς που τελούσαν τις κηδείες γνωρίζουμε ότι τα έτη 1788-1794 ιερούργουσε ο ιερέας Χαρίσιος Σακελλάριος, τον οποίο διαδέχθηκε ο Κωνσταντίνος το διάστημα 1794-1821. Μεταξύ των ετών 1821-1829 ο ιερέας που τελούσε τις κηδείες ήταν ο Αρχιμανδρίτης Ιγνάτιος Καλλονάς και στα χρόνια 1829-1862 συναντάμε τα ονόματα των Γεωργίου Ρορονίcs, Νεόφυτου Γκίζη και Αθανασίου Κόιτς. Ο Ρορονίcs υπηρέτησε μέχρι τέλους και η τελευταία ληξιαρχική του καταχώρηση, η οποία έγινε στις 31 Αυγούστου του 1862, ανήκε στη σύζυγό του. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει «Απεβίωσεν εν Κυρίω η Heléna Franko, χήρα του György Ρορονίcs, τῶς κατοίκου του Arad και ετάφη από εμέναν πάστορα και εφημέριο György Ρορονίcs στο Szerencs, τη 2η Σεπτεμβρίου». Από το 1862 μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, ακολούθησε και πάλι ένας νέος ιερέας, ο Emilián Margó³²¹.

Το κατά πόσο σημειωνόταν στα ταφικά μνημεία ο τόπος προέλευσης των θανόντων δεν μπορούμε σήμερα να το γνωρίζουμε με ασφάλεια. Εκείνο που προβάλλει πιο ασφαλές να ειπωθεί είναι ότι η αναγραφή του τόπου προέλευσης ή κατοικίας χαρακτήριζε τις ταφές που γίνονταν στον περίβολο της εκκλησίας. Ενδεικτικά σημειώνεται η παρακάτω επιγραφή από το ελληνορθόδοξο κοιμητήριο: «Ϊδού κείται ο δούλος του Θεού Μιχάλης Νίσκα, γενόμενος εκ Μοσχοπόλεως, ζήσας έτι 70 και ανεπαύθη εν τη δεκάτη έκτη Ιανν 1795»³²². Αυτό που προκύπτει από το ληξιαρχικό βιβλίο είναι ότι η ταφή στον περίβολο της εκκλησίας δεν αποτελούσε οικονομικό προνόμιο, αλλά προνόμιο ορισμένων οικογενειών. Χαρακτηριστικό είναι ότι στο διάστημα 1795-1805 συνέβησαν 177 κηδείες, εκ των οποίων μόνο 33 άτομα, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν και κάποια παιδιά, αναπαύτηκαν στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας. Πρόκειται για μέλη των οικογενειών Lika, Gerga, Kosmizky και Leru, καθώς και των γνωστών από παλαιότερα Niska, Pilta, Suka (Τσούκα), Dadányi, Dimtsa, Olasz, Diamandi και Grabovski.

Κατά τη διάρκεια μιας δεκαετίας δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο να υπάρχουν τέσσερις ή και περισσότερες κηδείες σε κάθε οικογένεια. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούν οι περιπτώσεις των οικογενειών Kosmizky και Olasz.

³²¹ Ό.π.

³²² I. Dobrossy, «Ortodox temetők Miskolcon» [[Ορθόδοξα νεκροταφεία στο Μίσκολτς](#)], *A Miskolci Orthodox templom* [[Η εκκλησία και το νεκροταφείο](#)], ό.π.

Οι οικογένειες αυτές ήταν πράγματι οι πλέον γνωστές στο Miskolc³²³. Κατά τη δεκαετία 1805-1815 απεβίωσαν 158 μέλη της κοινότητας και 36 από αυτά θάφτηκαν στον περίβολο της εκκλησίας. Μερικά από τα επώνυμα που συναντάμε είναι καινούργια, ωστόσο στην πλειοψηφία τους μας είναι γνωστά. Ανάμεσα στα ονόματα των οικογενειών συναντούμε αυτά των Pamperi, Dimtsa, Olasz, Margaritosz (Μαργαρίτη), Dona, Dursza, Geurgusszosz (Γεωργίου), Szarónci, Pilta, Suka, Janovits, Floru και Saguna.

Γνωρίζουμε ότι μεταξύ των ετών 1816-1821 η ελληνική κοινότητα είχε 81 νεκρούς και από αυτούς μόλις οι 9 τάφηκαν στον περίβολο της εκκλησίας. Όλοι τους ήταν απόγονοι των οικογενειών Olasz, Saguna, Suka, Janovits, Niska, Pilta Szonte και Dursza. Τα μέλη της οικογένειας Pilta, τα οποία απέκτησαν και συγγρικό τίτλο ευγενείας, κηδεύονταν από τα πρώτα χρόνια στον περίβολο της εκκλησίας. Τα αδέρφια Mihály και Janos Pilta έχουν ένα κοινό ταφικό μνημείο, το οποίο φέρει το εξής κείμενο:

«Ωδε κείται ο ευγενής Μιχαήλ Πίλττα, πρόεδρος του ευκλεούς Borsod κομητάτου ζήσας έτη 68 θανών τη 1 Σεπτεμβρίου έτει 1827, ως και ο αδελφός του ευγενής Ιωάννης Πήλτας ανεπαύθη εν Κυρίω τω 52 έτει της ιληκίας αυτού 28 Απριλίου έτει 1831». Το τελευταίο ταφικό μνημείο στην ελληνική γλώσσα ανεγέρθη το 1828 προς τιμήν και μνήμην του Μιχάλη Μόσχου, ο οποίος κηδεύτηκε στις 11 Ιουνίου του ίδιου έτους από τον Αρχιμανδρίτη Ιγνάτιο Καλλονά³²⁴.

Συμπερασματικά, μεταξύ των ετών 1828-1831 ολοκληρώθηκε η περίοδος της ανέγερσης ελληνόγλωσσων ταφικών μνημείων. Η περίοδος αυτή συμπίπτει με μια γενικότερη αλλαγή που είχε γίνει στην κοινότητα και αφορούσε στην καταγραφή των εγγράφων, αλλά και των ληξιαρχικών βιβλίων στην συγγρική γλώσσα. Μεταξύ των ετών 1821-1861 έλαβαν χώρα 417 κηδείες, αλλά δεν μπορούμε να διαπιστώσουμε ποιοι ήταν αυτοί των οποίων τα λείψανα αναπαύονται στον περίβολο της εκκλησίας. Τα ληξιαρχικά βιβλία από το 1862 και έπειτα μαρτυρούν μια κοινότητα η οποία συρρικνωνόταν ολοένα και περισσότερο. Για όλους εκείνους που κηδεύτηκαν στο Miskolc το διάστημα 1864-1915 έγραφαν δίπλα στα ονόματά τους τα παρακάτω στοιχεία «κοινό κοιμητήριο», «κρύπτη περιβόλου της εκκλησίας», «οικογενειακή κρύπτη».³²⁵

³²³ Ό.π.

³²⁴ I. Dobrossy, «A miskolci görög-ortodox» [Οι τάφοι της ελληνορθόδοξης], ό.π., ο ίδιος, «Ortodox temető Miskolcon» [Ορθόδοξα νεκροταφεία στο Μίσκολτς], *A Miskolci Orthodox templom* [Η εκκλησία και το νεκροταφείο], ό.π.

³²⁵ Ό.π.

6. Η ελληνική εκπαίδευση στην κοινωνία του Miskolc.

Την διετία 1804-1805 ξεκίνησαν και αποπερατώθηκαν οι εργασίες θεμελίωσης του ελληνικού σχολείου και ιατρείου μέσα στο ίδιο οικοπέδο που υπήρχε και ο ναός³²⁶. Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου βρισκόταν το ιατρείο, στο κέντρο η εκκλησία και στο νότιο τμήμα ήταν το σχολείο και το κτήριο της ενορίας³²⁷. Το πεπαιδευμένο και καλλιεργημένο πνευματικό περιβάλλον της γενέτειρας των Μοσχοπολιτών μετοίκων τους οδήγησε πολύ γρήγορα στην ανάγκη σύστασης ενός ελληνικού σχολείου υψηλών προδιαγραφών στη νέα τους πατρίδα. Η ανέγερση του σχολείου, η συντήρησή του, καθώς επίσης και οι μισθοί των δασκάλων, η αγορά βιβλίων, αλλά και τα δίδακτρα των ορφανών μαθητών καλύπτονταν πολλές φορές από χρηματικές δωρεές των πιο ευκατάστατων μελών της κοινότητας. Οι δωρεές αυτές, άλλοτε γίνονταν κατά την διάρκεια της ζωής των δωρητών, ενώ άλλοτε τα αφιερωματικά ποσά βρισκόταν στα κείμενα των διαθηκών.

Όπως και στις περισσότερες κοινότητες του εξωτερικού, έτσι και στο Miskolc παρατηρήθηκε πολύ γρήγορα ότι η ιδιωτική άσκηση των φιλανθρωπικών αισθημάτων αποκτούσε εθνικές διαστάσεις, καθώς συνδυαζόταν σχεδόν πάντοτε με άξονες που ήταν δηλωτικοί της εθνικής συνείδησης των ευεργετούντων. Η έννοια του «καθήκοντος» δηλαδή προσέλαβε σύντομα εθνικές διαστάσεις, καθώς αυτό διοχετευόταν συνειδητά σε φορείς που εξέφραζαν την ελληνικότητα και διακήρυτταν την εθνική συνείδηση των συμβαλλομένων. Η πραγματικότητα αυτή αποτυπώνει ξεκάθαρα την εθνική διάσταση του «ευποιοητικού» ρόλου των πλούσιων αποδήμων, η οποία μάλιστα αποτελούσε πρότυπο για τις κοινωνίες της εποχής³²⁸.

Στο αρχείο φυλάσσονται δεκάδες έγγραφα με τις χρηματικές αφιερώσεις των κατά καιρούς ευεργετών, στα οποία σημειώνεται ο ειδικός «εθνικός» αφιερωματικός τους σκοπός. Προκειμένου να δοθεί μια σύντομη εικόνα του οικονομικού ρόλου που «όφειλαν», σύμφωνα με τους δωρητές τους, να επιτελούν τα κληροδοτήματα και να φανούν έτσι οι συγκινησιακοί-ψυχολογικοί

³²⁶ I. Dobrossy, «Egyházi, vallási élet» [Εκκλησία, θρησκευτική ζωή], *Miskolc Története III/2* [Ιστορία του Μίσκολτς III/2], ό.π.

³²⁷ L. K. Marjalaki, «Miskolc régi mellékutcai» [Παλαιοί πάροδοι του Μίσκολτς], ό.π.

³²⁸ Β. Θεοδώρου, «Ευεργετισμός», ό.π., Ελ. Νικολαΐδου, «Ηπειρώτες απόδημοι», ό.π., Β. Δαλκαβούκης, «Κληροδοτήματα και «περιφερειακή ανάπτυξη», *Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας*, ό.π., Γ. Μαντούβαλος, «Πρακτικές κληροδοσίας», ό.π. Βλ. επίσης αναλυτικά Γεώργιος Βαβαρέτος, *Ο Γεώργιος Σταύρου και η Εθνική Τράπεζα*, Η.Ε.Α., Αθήνα 1967. Για τους Βλάχους ως ευεργέτες βλ. D. Πορονιός, *Αρμάνοι Βλάχοι*, ό.π., σσ.308-310.

δεσμοί που τα ένωναν με τα «μέλη της εθνικής οικογένειας» που τα παρείχαν παρατίθεται η επιστολή της ευεργέτιδας του κοινοτικού σχολείου, Γεωργίας Στορνάρε προς την κοινότητα:

«θέλω ζήλω κινούμενος δια το κοινόν καλόν, διά την στερέωσιν, προκοπήν, και ευτυχίαν της ημετέρας Κοινότητος, και του γένους, η οποία κρέματα περισσότερο από την μάθησιν και διδασκαλίαν οπου γίνεται εις τα Σχολεία, προσφέρω αυτοποραιορέτως και θεληματικώς δια παντοτινού φαντάζιου του Σχολείου της των εν Μισκολετζίω μη ηνουμένων Ορθοδόξων Χρηστιανών της εκ Μακεδονίας ελθόντων Βλάχων Τιμίας Κοινότητος, το οποίον και παρά των ιδίων Βλάχων εθεμελιώθη και εκτίσθη και παντοτινά εδιοικήθη και εις το εξής παρά των ίδιων θέλει διοικηθεί»³²⁹.

Η πεποίθησή της για την σπουδαιότητα της λειτουργίας του σχολείου την οδήγησε στην απόφασή της να καταθέτει σε αυτό κάθε χρόνο 200 φιορίνια για την πληρωμή του δασκάλου.

Στο αρχείο της ελληνικής κοινότητας υπάρχει επίσης ένας μεγάλος αριθμός εγγράφων, ο οποίος περιλαμβάνει, εκτός από τα δεκάδες ονόματα των συνδρομητών, καταλόγους με τα έσοδα και τα έξοδα του σχολείου. Τα εν λόγω οικονομικά κατάστιχα καλύπτουν την περίοδο 1786-1840 και το περιεχόμενό τους φωτίζει μοναδικά τόσο το μεγάλο ενδιαφέρον της κοινότητας για την μόρφωση των παιδιών της, όσο και την οικονομική δυναμική των ίδιων των μελών της την περίοδο της οικονομικής τους ευρωστίας, αλλά και της σταδιακής παρακμής. Στη «Φιλάδα εις την οποίαν Σημαδεύονται τα Ονόματα των Συνδρομητών εις τα Φουντάτζια του Σχολείου» γίνεται «καταγραφή των ονομάτων» των μελών «της τιμίας αδελφότητος εν Μισκόλιτζι» που συνέδραμαν οικονομικά στην θεμελίωση του ελληνικού σχολείου. Αυτοί οι ευεργέτες, «προνοούντες δια την στερέωσιν ... των μεταγεννησάντων» και έχοντας βαθιά πεποίθηση ότι «η στερέωσις κρέμεται από την μάθησιν... εδιώρισαν και αφιέρωσαν... τοις μετρητοίς, φροντίζοντες δια την προκοπήν των μεταγενεστέρων». Τη μεγάλη τους συνεισφορά στην κοινότητα την αναγνώριζαν οι επερχόμενες γενιές, περιβάλλοντάς την μάλιστα με τον απαραίτητο συναισθηματικό-συγκινησιακό μανδύα του θεϊκού στοιχείου, χαρακτηριστικό γνώρισμα της εποχής εκείνης. Έτσι λοιπόν, αφού αναγνώριζαν ότι «θεία βοήθεια» κατάφεραν και απέκτησαν σχολείο, για την προσφορά και την

³²⁹ Β.-Α.-Ζ. μ. Lt. IX. 3. 11. 1, χρηματική προσφορά ευεργέτιδας προς το σχολείο.

φιλογενή διάθεση των προγόνων τους παρακαλούσαν την αιώνια μνήμη τους και την θεϊκή ανάπαυσή τους³³⁰.

Όπως σημειώνεται ξεκάθαρα στους ονοματολογικούς καταλόγους της «Φιλιάδας», σε αυτούς που προσέφεραν οικονομική ενίσχυση για το ελληνικό σχολείο δεν εντοπίζονται μόνο ελληνικής καταγωγής μέτοικοι του Miskolc, αλλά και πολλοί άλλοι που είχαν εγκατασταθεί σε περιοχές της «λεχίας και αλλαχόθεν»³³¹. Ανάμεσα στους «Τίμιους Πραγματευτές από την λεχία», οι οποίοι αφιέρωσαν σημαντικά χρηματικά ποσά τον Ιούλιο του 1787, εμφανίζονται οι Tódor Zsupan, György Kodras, Athanáz Kodras, György Zsupan και György Leporasz³³². Αφιερωματικά ποσά κατέθεσαν και αρκετοί Έλληνες της Πέστης, του Komárom και της Kassa³³³. Εξαιρετικά χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί επίσης αυτό του Demeter Lika από την Πέστη, ο οποίος κάθε χρόνο βοηθούσε με χρηματικές εισφορές το ελληνικό σχολείο του Miskolc³³⁴.

Τα πλέον ευκατάστατα όμως μέλη της κοινότητας όπως οι Demeter Bontzosz³³⁵, Miklós Janovits, Konstantin Vissia, Miklós Kosmizsky, Lazar Bellios³³⁶, Konstantin Terpu, Ferenc Janovits³³⁷, Mihály Pilta, Naum Kosmizsky, Ferenc Malagetszi, Naum Dimtsa, Janos Dimtsa, ο οποίος με την εκλογή του τον Μάρτιο του 1788 είχε διατελέσει και προεστός της κοινότητας³³⁸, Pál Margaritosz, Nastosz Olasz, Naum Dona, Janos Peszkár, György Stornare, Adam Gerga, Naum Peszkár, Anastaszios Staurou, Miklós Dursza³³⁹, Janos Pamperi και Demeter Lika³⁴⁰ ήταν εκείνα που κατέθεσαν τα πιο μεγάλα χρηματικά ποσά για την εκπαίδευση των ελληνοπαίδων της κοινότητας.

Οι ίδιοι μάλιστα εμφανίζονται πολύ συχνά και ως οικονομικοί ενισχυτές του κοινοτικού Ορφανοτροφείου³⁴¹. Οι περισσότεροι από τους παραπάνω ευεργέτες εντοπίζονται κάθε χρόνο αδιαλείπτως στους καταλόγους του σχολείου

³³⁰ «Φιλιάδα εις την οποίαν Σημαδεύονται τα Ονόματα των Συνδρομητών εις τα Φουντάτζια του Σχολείου», Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 14. x.σ.

³³¹ Ο.π.

³³² Ο.π.

³³³ Ο.π.

³³⁴ Ο.π.

³³⁵ Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 1. 79, χρηματική προσφορά για τις ανάγκες του σχολείου.

³³⁶ Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 9. 2, χρηματική προσφορά για τις ανάγκες του σχολείου.

³³⁷ Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 11. 1, χρηματική προσφορά για τις ανάγκες του σχολείου.

³³⁸ Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 14. 179, αποτελέσματα εκλογών για το διοικητικό συμβούλιο της κοινότητας.

³³⁹ Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 12. 1, χρηματική προσφορά για τις ανάγκες του σχολείου.

³⁴⁰ Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 1. 99, χρηματική προσφορά για τις ανάγκες του σχολείου.

³⁴¹ Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 1. 90, Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 1. 96, Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 12. 1, ονομαστικά χρηματικά αφιερώματα για τη λειτουργία του Ορφανοτροφείου.

μέχρι και το τέλος της δεύτερης δεκαετίας του 19ου αιώνα³⁴². Αξίζει να σημειωθεί, προκειμένου να δοθεί μια εικόνα του μεγέθους των οικονομικών κληροδοτημάτων τους, ότι τα ποσά που κατέθεταν ξεπερνούσαν πολύ συχνά τα 1.000 φιορίνια. Αρκεί να αναφερθεί ότι το 1805 «δια την στερέωσιν του νεοκτισθέντος ελληνικού σχολείου» ο Nikolaosz Janovits προσέφερε 5.000 φιορίνια³⁴³, ενώ τον Μάρτιο του 1807 «Εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος» οι Ferenc Janovits, Anastaszios Staurou, Nikolaosz Dursza και Janos Pamperi έδωσαν ο καθένας τους από 1.000 φιορίνια «τόσο δια το Ελληνικόν όσο και το Κοινόν Σχολείον, δια την στερέωσιν και αύξησιν ... Σχολείου και Κοινότητος»³⁴⁴. Το 1814 ο Nastosz Olasz αφιέρωσε 2.000 φιορίνια για το σχολείο και άλλα τόσα για το ορφανοτροφείο. Την ίδια χρονιά και οι Janos και Nikolaosz Dursza έδωσαν ο καθένας τους από 1.000 φιορίνια για το ορφανοτροφείο³⁴⁵. Βέβαια δεν ήταν μόνο οι παραπάνω φιλογενείς Έλληνες που συνέδραμαν στην εκπαιδευτική προσπάθεια της κοινότητας, ωστόσο είναι εκείνοι που αφιέρωσαν τα μεγαλύτερα χρηματικά ποσά. Σε περίπτωση που δεν υπήρχαν δωρεές τα έξοδα του σχολείου καλύπτονταν από το κοινοτικό ταμείο³⁴⁶.

Στους σχολικούς-μαθητικούς καταλόγους σώζονται και τα ονόματα των μαθητών που φοιτούσαν στο Ελληνικό και το Κοινό σχολείο³⁴⁷, ενώ στα οικονομικά κατάστιχα του σχολείου βρίσκονται και οι κατάλογοι των ετήσιων προϋπολογισμών με τα έσοδα και τα έξοδα της κάθε χρονιάς. Η ανάγνωση των εν λόγω καταλόγων αντανακλά, κυρίως μέσα από τα μεγέθη των χρηματικών δωρεών των μελών, την οικονομική δυναμική της κοινότητας και καταδεικνύει την περίοδο της μέγιστης ακμής της, αλλά και την σταδιακή παρακμή της. Πιο συγκεκριμένα, οι αναλυτικοί κατάλογοι των εσόδων και των εξόδων δείχνουν ότι κάθε χρόνο τα έσοδα υπερτερούσαν των εξόδων και μάλιστα τις περισσότερες φορές υπήρχε αρκετό πλεόνασμα στο αποθεματικό του ταμείου. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι το έτος 1816 το ποσό των εσόδων που συγκεντρώθηκε από τις εισφορές των μελών της κοινότητας έφτασε στα 2.253 φιορίνια, ενώ τα έξοδα

³⁴²«Φιλάδα εις την οποίαν Σημαδεύονται τα Ονόματα των Συνδρομητών εις τα Φουντάτζια του Σχολείου», Β.-Α.-Ζ. μ. Lt. IX. 3. 14. x.σ.

³⁴³ Β.-Α.-Ζ. μ. Lt. IX. 3. 1. 88, χρηματική προσφορά για τις ανάγκες του σχολείου.

³⁴⁴ Β.-Α.-Ζ. μ. Lt. IX. 3. 1. 97, χρηματική προσφορά για τις ανάγκες του σχολείου.

³⁴⁵ Β.-Α.-Ζ. μ. Lt. IX. 3. 12. 1, χρηματική προσφορά για τις ανάγκες του σχολείου.

³⁴⁶ Β.-Α.-Ζ. μ. Lt. IX. 3. 1. 93, χρηματική στήριξη του κοινοτικού ταμείου για το σχολείο.

³⁴⁷ Β.-Α.-Ζ. μ. Lt. IX. 3. 14. 177, ονομαστικοί κατάλογοι των μαθητών των σχολείων.

ανέρχονταν σε 2.056 φιορίνια³⁴⁸. Τον επόμενο χρόνο υπήρξε αύξηση των εσόδων και των εξόδων της λειτουργίας του σχολείου. Ωστόσο, το ποσό που παρέμεινε στο τέλος της χρονιάς στο ταμείο ήταν μεγαλύτερο της προηγούμενης, καθώς τα έσοδα είχαν φτάσει τα 2.575 φιορίνια και τα έξοδα τα 2.266 φιορίνια³⁴⁹.

Εκείνο που προκύπτει επίσης από τους ετήσιους καταλόγους των προϋπολογισμών και αξίζει να σημειωθεί είναι οι μεγάλες διακυμάνσεις που συνέβαιναν στα ποσά των εσόδων και των εξόδων κάθε χρόνο. Για παράδειγμα ενώ το 1817, όπως σημειώθηκε, τα έξοδα ήταν 2.266 ένα μόλις χρόνο αργότερα, το 1818, τα έξοδα είχαν μειωθεί κάθετα στα 1.705 φιορίνια. Την ίδια καθοδική πορεία σε σχέση με το προηγούμενο έτος είχαν τα έσοδα της ίδιας χρονιάς, τα οποία ανήλθαν στα 1.950 φιορίνια³⁵⁰. Τρία μόλις χρόνια μετά, ο προϋπολογισμός του έτους 1821 έδειξε μια άνευ προηγουμένου αύξηση των εσόδων και των εξόδων του σχολείου. Το ποσό των εσόδων άγγιξε τα 3.778 φιορίνια και των εξόδων τα 3.725 φιορίνια³⁵¹. Οι οικονομικές συναλλαγές του επόμενου χρόνου όμως παρουσίασαν μια άνευ προηγουμένου και συγχρόνως θεαματική κατακόρυφη πτώση, με τα έσοδα να ανέρχονται μόλις στα 677 φιορίνια και τα έξοδα να ακολουθούν στα 636 φιορίνια³⁵². Από το 1822 και μέχρι και το 1831 το ταμείο του σχολείου δεν κατάφερε να συγκεντρώσει ούτε με τα έσοδα, ούτε με τα έξοδά του ποσό που να φτάνει τα 1.000 φιορίνια.

Τα μεγάλα ποσά που βρίσκονταν στους προϋπολογισμούς των περασμένων ετών είχαν πλέον παρέλθει οριστικά και μόλις και μετά βίας μπορούσαν να συγκεντρωθούν από την κοινότητα τα απαιτούμενα για την συνέχιση της λειτουργίας του σχολείου. Με κάποιες μικρές αυξομειώσεις στα διακινούμενα ποσά, αλλά πάντοτε με το ταμείο να έχει έστω και ένα μικρό πλεόνασμα, συνεχίστηκε η κατάσταση τα χρόνια 1823 και 1824. Τα έσοδα που συγκεντρώθηκαν τις δυο χρονιές ήταν 563 και 704 φιορίνια αντίστοιχα, προκειμένου να καλύψουν τα έξοδα που έφτασαν τα 435 και 453 φιορίνια κάθε φορά³⁵³. Το 1825 όμως αποτέλεσε χρονολογία σταθμό στην ιστορία του σχολείου, σημαίνοντας την έναρξη μιας νέας εποχής στην οικονομική του

³⁴⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 72-75, ετήσιος κατάλογος προϋπολογισμού του σχολείου.

³⁴⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 76-79, ετήσιος κατάλογος προϋπολογισμού του σχολείου.

³⁵⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 80-83, ετήσιος κατάλογος προϋπολογισμού του σχολείου.

³⁵¹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 94-97, ετήσιος κατάλογος προϋπολογισμού του σχολείου.

³⁵² B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 102-105, ετήσιος κατάλογος προϋπολογισμού του σχολείου.

³⁵³ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 106-109, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 110-113, ετήσιοι κατάλογοι προϋπολογισμού του σχολείου.

πορεία, μιας εποχής που τα σημάδια της παρακμής γίνονταν πλέον όλο και πιο εμφανή. Πιο συγκεκριμένα, το 1825 ήταν η πρώτη χρονιά που δεν έμεινε καθόλου κέρδος, ως αποθεματικό του ταμείου, καθώς τα έσοδα ήταν όσα ακριβώς και τα έξοδα, 908 φιορίνια³⁵⁴.

Μια μικρή ανάκαμψη που συνέβη τον επόμενο χρόνο, όταν ένα μικρό κέρδος της τάξης των 57 φιορινίων κατάφερε να συγκεντρωθεί στο ταμείο του σχολείου³⁵⁵, έδωσε την εντύπωση ότι μπορούσε να αλλάξει το αρνητικό οικονομικό κλίμα. Όμως ο προϋπολογισμός του 1827 ήρθε να αποδείξει χωρίς περιστροφές και πέραν κάθε αμφιβολίας ότι όχι μόνο δεν μπορούσε να συμβεί ανάκαμψη, αλλά η κατάσταση θα εξελισσόταν δυσμενέστερα. Το 1827 ήταν η πρώτη χρονιά που δημιουργήθηκε έλλειμμα και μάλιστα μεγάλο στο ταμείο του σχολείου, καθώς τα έσοδα έφτασαν μόλις τα 884 φιορίνια, όταν τα έσοδα είχαν ανέλθει στα 1.149 φιορίνια³⁵⁶. Έκτοτε μέχρι το 1831, όταν και συντάχτηκε ο τελευταίος ετήσιος προϋπολογισμός, το ελληνικό σχολείο παρουσίαζε εμφανή τα σημάδια της οικονομικής του αποδυνάμωσης και παρακμής. Με μοναδική εξαίρεση το έτος 1829, όταν ελάχιστα φιορίνια συγκεντρώθηκαν ως κέρδος³⁵⁷, όλες τις άλλες χρονιές το ποσό των εσόδων ήταν πάντοτε ισοδύναμο με το ποσό των εξόδων³⁵⁸. Προκειμένου να καταδειχθεί η θεαματική πτώση που σημειώθηκε στην οικονομική δυναμική του σχολείου σε σχέση με την περίοδο της ακμής του, σημειώνεται ενδεικτικά ότι τον τελευταίο χρόνο τα διακινούμενα ποσά των εσόδων και των εξόδων ανέρχονταν μόλις στα 659 φιορίνια³⁵⁹.

Σχετικά με τη διοίκηση του ελληνικού σχολείου, ο κανονισμός της εσωτερικής λειτουργίας του αποφασίστηκε από την κοινότητα το 1785³⁶⁰. Όπως ξεκάθαρα προκύπτει από το καταστατικό, αλλά και την «Κόπια Ευταξίας» του 1801, σκοπός του σχολείου ήταν η διαπαιδαγώγηση των παιδιών μέσα από τις αρχές της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης, της αρετής και της ηθικής με γνώμονα πάντοτε την ανατροφή άξιων ατόμων, ικανών να αναλάβουν στο μέλλον

³⁵⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 118-123, ετήσιος κατάλογος προϋπολογισμού του σχολείου.

³⁵⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 124-129, ετήσιος κατάλογος προϋπολογισμού του σχολείου.

³⁵⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 130-135, ετήσιος κατάλογος προϋπολογισμού του σχολείου.

³⁵⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 144-149, ετήσιος κατάλογος προϋπολογισμού του σχολείου.

³⁵⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 136-142, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 150-155, ετήσιοι κατάλογοι προϋπολογισμού του σχολείου.

³⁵⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 156-160, ετήσιος κατάλογος προϋπολογισμού του σχολείου.

³⁶⁰ N. Danova- V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», *Proceedings*, ό.π.

την διατήρηση της κοινότητας. Η αγάπη για το Θεό, τους γονείς, τους βασιλείς και τους συνανθρώπους αποτελούσαν τους άξονες τους οποίους θα έπρεπε να ακολουθούν απαρέγκλιτα οι δάσκαλοι του σχολείου, ώστε να πετύχουν την ανατροφή καλών Χριστιανών και την ανάδειξη μορφωμένων λογίων και ικανών πολιτών. Χαρακτηριστικό είναι πως σε όλα τα ελληνικά σχολεία της Μοναρχίας, έτσι και σε αυτό, σκοπός ήταν να διδαχθούν τα παιδιά και το «χρέος οπου έχουν προς ...τους βασιλείς...»³⁶¹. Η πίστη και η αφοσίωση, το «χρέος» δηλαδή απέναντι στους Αψβούργους και την αυτοκρατορία τους αποτέλεσαν κυρίαρχο γνώμονα της λειτουργίας όλων των ελληνικών σχολείων.

Η κοινότητα από τη δική της πλευρά αναλάμβανε, μέσω των επιτρόπων του σχολείου, την υποχρέωση επιλογής των κατάλληλων δασκάλων, την πληρωμή τους, αλλά και την επίβλεψή τους, καθώς επίσης και την στελέχωση του σχολείου με την απαιτούμενη υλικοτεχνική υποδομή. Το γεγονός ότι η «Κόπια Ευταξίας» προέβλεπε στο 35ο άρθρο της την θεμελίωση «σχολείων ευρύχωρων δια τους μαθητάς και Διδασκάλους» αποτελεί σημαντική ένδειξη του ενδιαφέροντος των μετοίκων για την πνευματική καλλιέργεια των παιδιών τους³⁶². Στο ελληνικό σχολείο του Miskolc βρέθηκαν πολλά βιβλία ελληνικής γλώσσας και γραμματικής, ιστορίας και φιλοσοφίας, εγχειρίδια θεολογικού και εκκλησιαστικού περιεχομένου καθώς, τέλος, και εκδόσεις φυσικών επιστημών, μαθηματικών και γεωγραφίας, γραμμένα πάντοτε στην ελληνική γλώσσα³⁶³.

Φυσικά στο επίκεντρο της εκπαιδευτικής προσπάθειας του ελληνικού σχολείου βρισκόταν η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Υπάρχουν μάλιστα παραδείγματα στα οποία η κοινότητα δεν δίστασε να κάνει αυστηρές συστάσεις, ακόμα και να επιπλήξει με δριμύτητα όσους δασκάλους δεν επιτελούσαν σωστά τα καθήκοντά τους³⁶⁴. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτέλεσε η περίπτωση του δασκάλου Ιωάννη Αποστόλοβιτς³⁶⁵. Πιο συγκεκριμένα στις 21 Φεβρουαρίου 1788 σε κοινή συνάθροιση της αδελφότητας παραπονέθηκαν τα περισσότερα άτομα ότι ο Αποστόλοβιτς ήταν αμελής, ως προς τα καθήκοντά του, «δεν

³⁶¹ Ο. Κατσιαρδή-Hering, «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα», ό.π.

³⁶² Ο.π.

³⁶³ V. Todorov, «Catalogue of Greek manuscripts», *Τετράδια Εργασίας* 22, ό.π., σσ.26, 29, 39, 41-42, 50, 67,73, 78, 86, 95,105, 112, 122, βλ. επίσης Studia Postbizantina Hungariga, «A Nyiregyházi Szent György Magyar Ortodox», [[Κατάλογος των βιβλίων της συγγρικής ορθόδοξης εκκλησίας](#)], ό.π.

³⁶⁴ N. Danova- V. Todorov, «Ελληνικά έγγραφα», *Proceedings*, ό.π.

³⁶⁵ Ο. Κατσιαρδή-Hering, «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα», ό.π., Ö. Fűves, «Hungarian-Greek Medical relations in the 18-19TH centuries», *Balkan Studies* ΣΤ' (1965) 79-82.

κατηχίζη τα παιδιά, δεν τα μαθαίνει, δεν τα κράζει εις αυταξίαν»³⁶⁶. Από την πλευρά του ο Αποστόλοβιτς δικαιολογήθηκε λέγοντας ότι δεν έχει αρκετή ώρα στην διάθεσή του για «να παραδώση τα γραμματικά και τα κοινά μαθήματα». Μετά την επίπληξη η κοινότητα ζήτησε από τον δάσκαλο «να κατουχίση τα παιδιά, να βάλλη μεγαλύτερα επιμέλειαν εις τα μαθήματα»³⁶⁷. Πάντως ο Αποστόλοβιτς, ο οποίος έφτασε στο Miskolc στο τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα, ήταν ο δάσκαλος εκείνος, ο οποίος σφράγισε με την μακρόχρονη παρουσία του τα εκπαιδευτικά πράγματα του ελληνικού σχολείου της πόλης³⁶⁸. Ωστόσο, η παρουσία του στο Miskolc δεν είχε μόνο εκπαιδευτικό χαρακτήρα, καθώς είχε αναμειχθεί και στην διοίκηση της κοινότητας. Τον Μάρτιο μάλιστα του 1804, στις εκλογές που έγιναν για την ανάδειξη νέου διοικητικού συμβουλίου, ο Αποστόλοβιτς αποτέλεσε μέλος της Δωδεκάδας, κάτω από την καθοδήγηση του προεστού Mihály Pálta³⁶⁹.

Είναι πάντως γεγονός ότι από πολύ νωρίς είχε σημειωθεί η ανάγκη μαζί με τον Αποστόλοβιτς να προσφέρει τις υπηρεσίες του στο σχολείο και άλλος ένας δάσκαλος. Στις 18 Μαΐου 1791 τα μέλη της κοινότητας πήραν απόφαση «να φέρομεν έναν προκομμένον Διδάσκαλον»³⁷⁰. Το 1792 βρισκόταν πλέον στην πόλη ο Μοσχοπολίτης δάσκαλος Κωνσταντίνος Σπυριδωνος³⁷¹, ο οποίος προσέφερε τις υπηρεσίες του στο σχολείο για πολλά χρόνια³⁷². Σε έγγραφο της 1ης Φεβρουαρίου του ίδιου έτους αναφέρονται αναλυτικά οι υποχρεώσεις του νέου δασκάλου, κάτω από τον τίτλο «Διαταγές δια τον μικρόν Διδάσκαλον»³⁷³. Η πρώτη από τις «Διαταγές» είναι εξαιρετικά ενδεικτική του σκοπού που θεωρούσε η κοινότητα ότι έπρεπε να επιτελεί το σχολείο. Όπως σημειωνόταν λοιπόν πολύ χαρακτηριστικά: «Ο Διδάσκαλος κυρ Κωνσταντίνος Σπυριδωνος πρώτον να αρχίση τα μαθήματα με δοξολογίαν και επίκλησιν του αγίου πνεύματος». Μαθήματα θα γίνονταν καθημερινά και ο δάσκαλος υποχρεωνόταν «έξω από της κυριακής της εβδομάδος και άλλαις κυριακάς εορτάς τας βεβαιομένας από την ιλυρικήν σύνοδον, οπου είναι και με βασιλικόν (ενν. κύρος) στερεωμένας κάθε

³⁶⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 176, αίτημα και επίπληξη της κοινότητας απέναντι στο δάσκαλό της.

³⁶⁷ Ο.π.

³⁶⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 78, επίσημο έγγραφο πληρωμής του Αποστόλοβιτς για τις υπηρεσίες του.

³⁶⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 79, εκλογές νέου διοικητικού συμβουλίου.

³⁷⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 190-191, κοινοτική απόφαση.

³⁷¹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 98-99, επίσημο έγγραφο πληρωμής του Σπυριδωνος.

³⁷² B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 9. 1, επίσημο έγγραφο πληρωμής του Σπυριδωνος.

³⁷³ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 194-195, διαταγές κοινότητας για το έργο και το χρέους του δασκάλου.

ημέραν άλλην να συνάξη τα παιδιά εις το σχολεῖον». Ο Σπυρίδωνος υποχρεωνόταν ακόμη κατά τη διάρκεια του εσπερινού να συγκεντρώνει όλα τα παιδιά και να τα συνοδεύει στην Εκκλησία για την τέλεση του εσπερινού, όπου και θα παρέμεναν μέχρι να τελειώσει.

Στο εκπαιδευτικό πλέον κομμάτι, η κοινότητα όριζε και την διδασκαλία των μαθημάτων που έπρεπε να ακολουθήσει ο νέος δάσκαλος. Προέβλεπε ότι τους αρχάριους έπρεπε να τους ξεκινά με το αλφάβητο και στη συνέχεια να τους μάθει ανάγνωση. Αφού μάθαιναν καλά ανάγνωση, τότε θα ξεκινούσε την διδασκαλία της καλλιγραφίας. Έπειτα από τα παραπάνω σειρά είχε η εκμάθηση των αριθμών και των μαθηματικών πράξεων. Στις υποχρεώσεις του δασκάλου ήταν επίσης και η κατήχηση. Για τον λόγο αυτό υπήρχε ξεχωριστή διάταξη που προέβλεπε κάθε Σάββατο, μετά το οποίο δεν ακολουθούσε εορτή την Κυριακή, να κατηχεί τους μαθητές «βλαχικά και ρωμαϊκά» με σκοπό να διδαχθούν τις εντολές της Αγίας μας Εκκλησίας. Ο ρόλος του δασκάλου όμως, πέρα από τον εκπαιδευτικό και εν πολλοίς το θεολογικό χαρακτήρα που είχε, διέθετε και μια ηθικοπλαστική διάσταση. Στις επιταγές του δηλαδή ήταν να μαθαίνει τα παιδιά να ζουν με ευταξία, να μην αυθαδιάζουν και να μην εμπλέκονται σε καβγάδες και ξυλοδαρμούς. Η πρόπουσα αυτή συμπεριφορά όμως να μην περιορίζεται μόνο στους χώρους του σχολείου και της εκκλησίας, αλλά να επιδεικνύεται σε όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες των νέων.

Στις υποχρεώσεις του νέου δασκάλου συμπεριλαμβανόταν και αυτή της παροχής βοήθειας στον εφημέριο της εκκλησίας, όποτε αυτός του την ζητούσε. Σε αυτή την περίπτωση ο δάσκαλος ήταν υποχρεωμένος να προσφέρει τις υπηρεσίες του μέχρι την απόλυση της εκκλησιαστικής λειτουργίας. Εξαιρετικά σημαντική είναι η όγδοη «Διαταγή», η οποία όπως έχει επαναληφθεί ήδη, μέσα από τα καταστατικά και άλλων κανονισμών του σχολείου, προέβλεπε: «Μέσα εις το σχολεῖον άλλη γλώσσα να μην ομιληθῆ, παρά η ρωμαϊκή απλή, η δε βλαχική μόνον δια εξήγησιν των λέξεων και λόγων» με σκοπό τα παιδιά «να συνηθίζουν να ομιλούν ... ρωμαϊκά». Η σωστή εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και η σταδιακή απομάκρυνση από την βλαχική, για λόγους που αναλύονται διεξοδικά στη συνέχεια, αποτέλεσε ένα από τα βασικότερα ζητούμενα των Ελλήνων παροίκων σε όλες τις περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν.

Τέλος, εντύπωση προκαλεί η τελευταία διάταξη, η οποία απαγορεύει στον Μοσκοπολίτη δάσκαλο να ντύνεται στο εξής με την τουρκική φορεσιά, και του επιτρέπει μόνο την ουγγρική. Έθετε όρο δηλαδή να είναι ντυμένος σύμφωνα με τα ουγγρικά πρότυπα. Υπήρχε μάλιστα και ειδική πρόβλεψη, στην

οποία αναγνωριζόταν ότι κατά τον ερχομό του δασκάλου από την τουρκοκρατούμενη χώρα αυτός δεν ήταν σε θέση να γνωρίζει τη συγγραφική φορεσιά και για τον λόγο αυτό η κομπανία αναλάμβανε με προσωπικά της έξοδα να του έχει μια έτοιμη. Από κει και πέρα θα έπρεπε μόνος του να ενδιαφέρεται για την ενδυμασία του. Το γεγονός ότι οι μετοικεσθέντες Βλάχοι ήταν διατεθειμένοι να εγκαταλείψουν το παραδοσιακό τους ένδυμα και να ακολουθήσουν τα ενδυματολογικά πρότυπα της νέας τους πατρίδας εξέφραζε αθόρυβα τον βαθμό της ένταξής τους στο νέο τους περιβάλλον και το επίπεδο της προσαρμοστικότητάς τους στα νέα κοινωνικά δεδομένα. Θα πρέπει άλλωστε να λαμβάνεται υπ' όψη ότι η παραδοσιακή, ανατολικού τύπου φορεσιά προκαλούσε πολύ συχνά την εντύπωση και τον σαρκασμό των ξένων. Αρκεί και μόνο να διαβάσει κανείς την προσωπική εμπειρία του Παναγιώτη Ναούμ, όπως την αποτύπωσε ο ίδιος μέσα στην αυτοβιογραφία του, όταν βρέθηκε στη Βιέννη το 1822³⁷⁴. Όπως ήταν αναμενόμενο, με τον καιρό περιθωριοποιήθηκε η βλαχική φορεσιά και αντικαταστάθηκε με μια «κεντροευρωπαϊκού» τύπου, επικυρώνοντας έτσι την αποστασιοποίηση των βλαχοφώνων από την χώρα προέλευσής τους και την ενσωμάτωση-αφομοίωσή τους (integration-assimilation) στα πρότυπα της χώρας υποδοχής³⁷⁵.

Με την δέσμευση ο δάσκαλος να ακολουθήσει απαρέγκλιτα τους παραπάνω όρους που του έθετε η κομπανία, αυτή από την πλευρά της αναλάμβανε την εξασφάλιση οικίας για τον ίδιο και την οικογένειά του, καθώς επίσης και τον μισθό του³⁷⁶. Δεν ήταν όμως μόνο η κοινότητα εκείνη που έθετε όρους και ασκούσε έλεγχο στον δάσκαλο. Την υψηλή επίβλεψη της λειτουργίας του σχολείου δεν την είχαν αποκλειστικά οι διοικούντες την κοινότητα, αλλά την είχε και άτομο διορισμένο από την Μοναρχία. Με απόφαση του βασιλικού κοινοβουλίου το καλοκαίρι του 1794 ο Δημήτριος Χρυσανθόπουλος έλαβε το οφίκιο της επιστασίας των ελληνικών σχολείων της Ουγγαρίας, προκαλώντας την αντίδραση της ελληνικής κοινότητας του Miskolc³⁷⁷. Όπως προκύπτει από το σχετικό έγγραφο, ο διορισμένος «ντιρέκτορας των γραϊκικών σχολείων» λάμβανε την εντολή να κυβερνήσει τα ελληνικά σχολεία με «τον τρόπον και

³⁷⁴ Π. Μουλλάς, «Ένας Μακεδόνας απόδημος στην Κεντρική Ευρώπη», ό.π.

³⁷⁵ Σχετικά με τις ενδυματολογικές τάσεις και τα νεωτερικά πρότυπα που επηρέασαν τις ενδυματολογικές επιλογές των Ελλήνων αποδήμων στα μέρη όπου έφθασαν βλ. το σχετικό κεφάλαιο από το βιβλίο της Ο. Σελέκου, *Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων*, ό.π., σσ.109-122.

³⁷⁶ Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 14. 194-195, διαταγές κοινότητας για το έργο και το χρέους του δασκάλου.

³⁷⁷ Β.-Α.-Ζ. m. Lt. IX. 3. 14. 238-241, απόφαση βασιλικού κοινοβουλίου προς την κοινότητα.

μέθοδον» που θα του ετοίμαζε και θα του έδινε το βασιλικό κοινοβούλιο και θα επικύρωνε ο «υψηλός θρόνος». Εκείνο όμως που στην περίπτωση του «ντιρεκτόρα» εξήγησε περισσότερο το κοινό αίσθημα ήταν το γεγονός ότι η απόφαση της βασιλείας δεν στάλθηκε απευθείας στα κατά τόπους σχολεία, αλλά στον Μητροπολίτη. Η απόφαση των αρχών να σταλεί το μήνυμά τους όχι απευθείας, αλλά μέσω της ανώτατης θρησκευτικής αρχής να φτάσει στους τελικούς του αποδέκτες, έγινε μεθοδευμένα, όπως αφήνει να φανεί έγγραφο της ελληνικής κοινότητας.

Όπως συγκαλυμμένα σημειώνεται, η στάση της Μοναρχίας μόνο τυχαία δεν μπορεί να θεωρηθεί, αφού η εμπλοκή του Μητροπολίτη έγινε για να προσδώσει ψυχολογική φόρτιση και έτσι να γίνει πιο εύκολα αποδεκτή από τις ελληνικές κοινότητες η απόφαση της βασιλείας. Ειδικότερα έγραφαν ότι: «θέλουν τον (ενν. ντιρέκτορα) προβάλλη, δια μέσου της Πανιερώτητος της, να αποκατασταθή, ...δια να απολαύσουν τούτο το θέλος οι κοινότητες»³⁷⁸. Για τους μετεγκατεστηθέντες παροίκους της πόλης όμως, που αποδείκνυαν ότι γι' αυτούς το σχολείο είχε εξέχουσα σημασία επειδή θεωρούσαν «ότι η ευτυχία των λαών, κυρίως κρέμαται από την ορθήν ανατροφήν και παιδείυσιν των νέων», το όνομα του Χρυσανθόπουλου δεν έγινε αδιαμαρτύρητα αποδεκτό. Σαφώς η μητροπολιτική αποδοχή που είχε προηγηθεί στο εν λόγω ζήτημα δεν άφησε περιθώρια επιλογών στους κοινοτικούς άρχοντες, οι οποίοι αναγνώριζαν ««πως είναι αναγκαία η συγκατάθεσις όλου του γένους». Ο Χρυσανθόπουλος όμως ήταν εντελώς άγνωστος στους ελληνικούς κύκλους και η αξιοσύνη του μπορούσε να τεθεί εύκολα εν αμφιβόλω. Άλλωστε δεν υπήρχαν και πηγές που να μπορούσαν να επιβεβαιώσουν την αξιοσύνη του.

Ο ίδιος «μόνος του κηρύττει ότι την εδικήν του εμπειρίαν και επιτηδιότητα, εις το να διοική και επισκέπτεται τα σχολεία, και εις το να μεταγλωτίζει βιβλία», υποστήριζε η κοινότητα, η οποία φαινόταν να προσβάλλεται από την μεγαλομανή στάση του Χρυσανθόπουλου που «με μεγαληγορίαν κηρύττει την εδικήν του αξιότητα, χωρίς να βεβαιώση προτιήτερα με καμμίαν δοκιμήν την εδικήν του αξιότητα». Και όλα αυτά συνέβαιναν την ίδια στιγμή που «ευρίσκονται ανάμεσα εις ημάς άνδρες δοκιμώτατοι της ελληνικής γλώσσης και των άλλων γλωσσών και δια την επιτηδιότητα όπου έχουν εις την διοίκησιν των πραγμάτων επαινετοί οι οποίοι και έβαλαν τον χρεωστούμενον της εμπιστοσύνης όρκον εις την αγιωτάτην μεγαλειότητα, και εις τους οποίους ημείς έχομεν όλο το θάρρος μας». Παρά την απροθυμία τους

³⁷⁸ Ο.π.

όμως οι Έλληνες πάροικοι αναγκάστηκαν να δεχθούν την μοναρχική απόφαση, παραδεχόμενοι πως «ήμεθα κατασπαζόμενοι, πως η αγιωτάτη μεγαλειότης, η οποία δεν αποβλέπη εις άλλο, παρά μόνον εις την αύξησιν της ευτυχίας των υποκειμένων λαών της, δεν έχει άλλον σκοπόν εις την αποκατάστασιν του ντιρέκτορος των σχολείων του γένους μας»³⁷⁹.

Όσο για την στάση της Μητρόπολης, παρόλο που η κοινότητα δεν την επικροτούσε, ωστόσο την χαρακτήρισε «σωτηριώδη». Στο κείμενο της επιστολής που έστειλε προς τους διοικούντες η ελληνική κοινότητα δήλωνε επίσης την υποταγή της στη θέληση του Βασιλείου της Ουγγαρίας, σημειώνοντας παράλληλα την θέληση και την απόφασή της να διασφαλίσει την ορθή λειτουργία του σχολείου της και την απαραίτητη ανάγκη να «μένη εις το γένος η δύναμις στερεά δια να κυβερνήση ελευθέρως τα σχολεία του, καθώς και οι κύριοι ευαγγελικοί εκατέρας θρησκείας, κυβερνούν ελευθέρως τα εδικά τους εις το βασίλειον της Ουγκαρίας ευρισκομένα σχολεία. Ώστε η άκρα δύναμις και επισκοπή να μένη εις την υψηλήν αγιωτάτην μεγαλειότητα, τόσο κατά τον νόμον, όσο και κατά την έννοιαν των προνομιαίων, όπου εξαρίσθησαν εις το ημέτερον γένος από τους βασιλείς της Ουγκαρίας, τους προκατόχους της αγιοτάτης αυτού μεγαλειότητος»³⁸⁰. Και η επιστολή κλείνει με την εξής χαρακτηριστική έκφραση: «και τούτο το αποδεχόμεθα με δουλικό σέβας ωσάν...απόδειξιν της αγάπης όπου έχει εις το ημέτερον γένος. Και στοχαζόμεθα πως κανένα άλλον δεν ημπορούμεν πλέον ασφαλώς να βάλλωμεν το θάρρος μας παρά εις την πατρικήν φροντίδα της αγιωτάτης βασιλικής μεγαλειότητος»³⁸¹.

Στις αρχές του 19ου αιώνα, την περίοδο δηλαδή που το σχολείο διένυε την μεγαλύτερή του ακμή, είχε περισσότερους από δυο δασκάλους και έτσι μαζί με τον Αποστόλοβιτς και τον Κωνσταντίνο Σπυριδωνος³⁸², ο οποίος παρέμεινε για πολλά χρόνια στο κοινοτικό σχολείο, ασκούσε τα διδασκαλικά του καθήκοντα και ο Ναούμ Γκίκας. Ωστόσο, «δια πρωτεύοντα διδάσκαλον» η κοινότητα διόριζε «τον σοφολογιώτατον Ιωάννη Αποστόλοβιτς»³⁸³. Η ιεραρχία που δημιουργούσε αυτόματα μεταξύ των δασκάλων ο χαρακτηρισμός «πρωτεύων», επεκτεινόταν, όπως ήταν λογικό επόμενο, και στην αμοιβή τους.

³⁷⁹ Ο.π.

³⁸⁰ Ο.π.

³⁸¹ Ο.π.

³⁸² B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 7, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 95, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 98-99, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 138-139, επίσημα έγγραφα πληρωμής δασκάλων. Βλ. επίσης Λ. Βρανούσης, *Εφημερίς*, ό.π., σ. 674.

³⁸³ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 108-110, απόφαση κοινότητας.

Έτσι στην «Φυλάδα του Σχολείου» ο Ιωάννης Αποστόλοβιτς εμφανίζεται πιο ακριβοπληρωμένος από τους άλλους δύο δασκάλους, αφού για τα έτη 1809 και 1810 λάμβανε ως ετήσιο μισθό 1.000 φιορίνια³⁸⁴, έναντι 900 που λάμβανε ο Ναούμ Γκίκας³⁸⁵, ενώ ο Κωνσταντίνος Σπυρίδων είχε ετήσιο μισθό μόλις 500 φιορίνια³⁸⁶. Την ίδια περίοδο εμφανίζεται και το όνομα του Εμμανουήλ Διαμαντή ως δασκάλου του σχολείου, με ετήσιο μισθό μόλις 150 φιορίνια³⁸⁷. Παρόλη την ιεραρχία, οι υποχρεώσεις και των τριών δασκάλων ήταν κοινές. Σύμφωνα με επίσημη απόφαση της κοινότητας μέλημα όλων ανεξαιρέτως ήταν να διδάξουν «την απλήν ελληνικήν αλλά και μερικώς την βλαχική», καθώς και «τα διδάγματα της Αγίας Πίστεως» όπως επίσης και να μάθουν στα παιδιά να «ψάλωσι τα της Αγίας ημών Εκκλησίας αναγκαία»³⁸⁸.

Η επιθυμία των γονέων για σωστή εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας από τα παιδιά τους, πέρα από τις όποιες συναισθηματικές και συγκινησιακές παραμέτρους που αναμφίβολα διέθετε, πρακτικά υποδήλωνε επαγγελματικές και κοινωνικές αναγκαιότητες. Και αυτό γιατί η επιχειρηματική αναγνώριση και καταξίωση των εμπόρων ερχόταν μέσα από τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στις εμπορικές τους επαφές και συζητήσεις³⁸⁹. Η σωστή χρήση της ελληνικής από τα παιδιά των παροίκων ήταν εκείνη που μπορούσε σε πολύ μεγάλο βαθμό να τους διασφαλίσει επιτυχία στις μελλοντικές εμπορικές τους δραστηριότητες, καθώς τα ελληνικά αποτελούσαν ακόμα την επίσημη γλώσσα του εμπορίου σε ολόκληρη τη Βαλκανική, αλλά και σε μεγάλο τμήμα της Κεντρικής Ευρώπης. Από την άλλη πλευρά, όπως επίσης έχει επισημανθεί, τα ελληνικά ήταν η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν τα άτομα της ανώτερης τάξης, οι μορφωμένοι, οι κοινωνικά και οικονομικά καταξιωμένοι³⁹⁰. Μέσα σε αυτό το κλίμα δεν πρέπει να προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι και στο Miskolc η βλαχόφωνη κοινότητα επιδίωξε τη σωστή εκμάθηση της ελληνικής για τα παιδιά της μέσα από τη

³⁸⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 29, Φυλάδα του Σχολείου.

³⁸⁵ Ό.π.

³⁸⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 30, Φυλάδα του Σχολείου.

³⁸⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 2, επίσημο έγγραφο πληρωμής δασκάλου.

³⁸⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 108-110, B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 111, απόφαση κοινότητας.

³⁸⁹ Σχετικά με την ελληνοφωνία που οι Βλάχοι επεδείκνυαν στις εμπορικές τους επαφές ο Δημήτριος Δάρβαρης έγραφε τα εξής: «Συλλογιζόμενος πολλάκις...πόσον αναγκαία είναι η κοινή διάλεκτος των Γραικών εις όλους τους ομογενείς [ενν. Βλάχους] ου μόνον δια την μάθησιν των Θείων δογμάτων της Ορθοδόξου ημών Πίστεως αλλά και δια την εκτέλεσιν των εμπορικών υποθέσεων, από τας οποίας οι περισσότεροι ζώσι και κυβερνώνται...», Δημήτριος Δάρβαρης, *Εκλογάριον Γραικικόν εις χρήσιν των Πρωτοπείρων της απλής διαλέκτου*, Βιέννη 1804, σ.3.

³⁹⁰ Για τη θέση της ελληνικής γλώσσας και το ρόλο που διαδραμάτιζε έχει γίνει ήδη αναλυτικός υπομνηματισμός.

σύσταση σχολείου και την πρόσληψη ικανών δασκάλων³⁹¹. Βέβαια η βλαχική καταγωγή των μετοίκων του Miskolc καθιστούσε, όπως φάνηκε, αναγκαία και την διατήρηση της βλαχικής γλώσσας. Παρόλο που τα βλαχικά χρησιμοποιούνταν κυρίως στον περιορισμένο χώρο της οικογένειας, ωστόσο συναισθηματικοί λόγοι επέβαλλαν την διατήρησή τους.

Εκτός από την ελληνική γλώσσα, το σχολείο είχε ανάγκη και από έναν δάσκαλο για «τα κοινά λεγόμενα», όπως αναφέρει το καταστατικό της κοινότητας. «Τα κοινά λεγόμενα» όμως δεν ήταν τα ίδια στις αυστριακές και τις ουγγρικές περιοχές της Μοναρχίας. Έτσι ενώ για τις πρώτες τα γερμανικά αποτελούσαν την αδιαμφισβήτητη γλώσσα του κράτους δεν συνέβαινε το ίδιο και για τις δεύτερες, όπου τα λατινικά χρησιμοποιούνταν μέχρι το 1848 ως αντίσταση στον συστηματικό «απομαγαυαρισμό» που επιχειρούσε η βιεννέζικη αυλή. Περισσότερο από όλους τους αυτοκράτορες ο Ιωσήφ Β' ήταν εκείνος ο οποίος προσπάθησε συστηματικά για την επιβολή της γερμανικής ως επίσημης γλώσσας της διοίκησης³⁹². Το μέτρο αυτό, βέβαια, βρήκε σφοδρή αντίσταση από τον ουγγρικό λαό, ο οποίος επέμενε σθεναρά να χρησιμοποιεί τα λατινικά ως γλώσσα της επιστήμης, της εκκλησίας, της διοίκησης και σε πολλές περιπτώσεις και της εκπαίδευσης, αφού αυτά συνέχισαν να διδάσκονται στα σχολεία μέχρι και το τέλος σχεδόν του 18ου αιώνα. Ωστόσο από το 1780 είχαν αρχίσει να εκδηλώνονται από τους Μαγυάρους οι πρώτες αντιδράσεις, οι οποίες στρέφονταν όχι μόνο εναντίον των προσπαθειών για την επιβολή της γερμανικής, αλλά και εναντίον της εκτεταμένης χρήσης της λατινικής³⁹³. Το πνεύμα για την επιβολή των ουγγρικών ως κυρίαρχης γλώσσας της χώρας (Volksgeist) εκφράστηκε αρχικά μέσα από την έκδοση και κυκλοφορία αμιγώς ουγγρογλωσσών περιοδικών φιλολογικού και λογοτεχνικού χαρακτήρα. Ο Λεοπόλδος Β' επέδειξε μια εξαιρετική διαλλακτικότητα³⁹⁴. Στο θέμα της

³⁹¹ Σχετικά τη λειτουργία του σχολείου βλ. αναλυτικά Klára Papp, «Műveltség és művelődés Miskolcon (1703-1848)» [Μόρφωση και εκπαίδευση στο Μίσκολτς (1703-1848)], *Miskolc Története III/1 [Ιστορία του Μίσκολτς III/1]*, ό.π., σσ.737-835.

³⁹² P. Sugar, «The rise of nationalism in the Habsburg Empire», *Nationality and Society*, ό.π., σσ. 91-120, B. Simms, «The eastern empires from the ancien regime», *Themes in Modern*, ό.π., R. Evans, *Austria, Hungary*, ό.π., σσ.101-123, 135-136, T.C.W. Blanning, *Joseph II*, ό.π., σ.71.

³⁹³ A. Seidler, «Η ανάδυση του λόγου», *Διασπορά -Δίκτυα -Διαφωτισμός*, ό.π., Brian Vick, «Language and Nation», Timothy Baycroft, Mark Hewitson (επιμ.), *What is a Nation?, Europe 1789-1914*, Οξφόρδη 2006, σσ. 155-170, Andor Tarnai, «Die Universitätsdruckerei von Buda um die wende des 18. zum 19. Jahrhundert», (επιμ.) Richard Plaschka, Karlheinz Mack, *Wegenetz Europäischen Geistes*, Μόναχο 1983, σσ. 60-64.

³⁹⁴ George Barany, «The age of Royal Absolutism, 1790-1848», *A history of Hungary*, ό.π., σσ. 174-208, P. Sugar, «The influence of the Enlightenment and the French

γλώσσας απέσυρε τις αποφάσεις του Ιωσήφ Β' για εκτεταμένη χρήση των γερμανικών και από το 1805 επέτρεψε την χρήση των ουγγρικών στις περιπτώσεις εκείνες που το επιθυμούσαν οι υπήκοοί του³⁹⁵.

Παρόλαυτά τον Οκτώβριο του 1809 ο προεστός Ferenc Janovits και τα μέλη του συμβουλίου αποφάσισαν ότι το σχολείο χρειάζεται «...να έχει και έναν τέταρτον (ενν. δάσκαλον) δια τα Γερμανολατινικά»³⁹⁶. «Τα κοινά λεγόμενα», η γλώσσα που χρησιμοποιούνταν από τις κοινωνίες υποδοχής, αποδείχθηκε εξ αρχής απαραίτητη για όλους τους μετοίκους. Κοινωνικοί και οικονομικοί λόγοι, όπως η πρόσβαση στα ανώτατα διοικητικά αξιώματα και η επέκταση των επιχειρηματικών κινήσεων επέβαλαν την άριστη γνώση της κρατούσας γλώσσας. Η ενσωμάτωση και η επιτυχημένη ένταξη των μετοίκων επέβαλε την υιοθέτηση εκ μέρους τους μιας σειράς συμπεριφορών, προτύπων και επιλογών, οι οποίες δημιουργούνταν και αναπαράγονταν στους κόλπους της κοινωνίας. Από αυτόν τον κανόνα δεν ξέφυγαν φυσικά ούτε οι Έλληνες του Miskolc, όπου η υποταγή στις κοινωνικές και οικονομικές αναγκαιότητες της νέας τους πατρίδας συνέθετε το απαιτούμενο υπόβαθρο της ανάδειξης και της επικράτησής τους στην πόλη³⁹⁷.

Ιατρείο

Δίπλα στο σχολείο υπήρχε το ιατρείο, το κτίριο του οποίου αποτελούσε ένα από τα μαργαριτάρια των μνημείων μπαρόκ του Miskolc, καθώς η ύπαρξη ενός κτιρίου με τόσο ενιαία σύλληψη δεν διαπιστώνεται πουθενά στο ίδιο βαθμό όπως σε αυτό³⁹⁸. Οι πολύχρονες εργασίες ολοκλήρωσης του ναού είχαν ως αποτέλεσμα να δαπανηθούν σε αυτόν μεγάλα ποσά ως έξοδα. Οι έρανοι της

Revolution in Eighteenth-Century Hungary», *Nationality and Society*, ό.π., σσ. 331-355, B. Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, ό.π., σ.228, F. Ford, *Europe*, ό.π., σ.93.

³⁹⁵ Mark Cornwall, «The Habsburg Monarchy», *What is a Nation?*, ό.π., σσ. 171-191, R. Evans, «The Habsburgs and the Hungarian Problem 1790-1848», *Transactions of the Royal Historical Society* ΛΘ' (1989) 41-62, P. Sugar, «The rise of nationalism», *Nationality and Society*, ό.π. Βλ. επίσης B. Vick, «Language and Nation», *What is a Nation?*, ό.π., B. Simms, «The eastern empires from the challenge», *Themes in Modern*, ό.π., E. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μτφ. Χρυσ. Νάντρις, Αθήνα 1994, σσ.194-197, F. Ford, *Europe*, ό.π., σ.324. Από τις πλέον εμπειριστατωμένες μελέτες για την ανάπτυξη του ουγγρικού εθνικισμού είναι του G. Barany, *Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791-1841*, Πρίνστον 1968.

³⁹⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 1. 127.

³⁹⁷ Β. Σεϊρηνίδου, «Βαλκάνιοι Έμποροι στην Αψβουργική Μοναρχία», *Διασπορά –Δικτυα –Διαφωτισμός*, ό.π.

³⁹⁸ B. Horváth, «A Miskolci görögkeleti templom» [*Η ιστορία της ανέγερσης*], ό.π.

κοινότητας συνεχίζονταν, όμως τα χρήματα που συγκεντρώνονταν δεν μπορούσαν να καλύψουν τα έξοδα που απαιτούνταν για την ανέγερση του σχολείου και του ιατρείου³⁹⁹. Για τις ανάγκες οικοδόμησης και λειτουργίας του ιατρείου συγκεντρώθηκαν περισσότερο από 10.000 φιορίνια από εράνους που διενεργήθηκαν το διάστημα 1802-1815⁴⁰⁰. Προκειμένου για το χτίσιμο του ιατρείου εξαιρετικά μεγάλη ήταν η οικονομική συμβολή του Szonte. Ο Szonte (Αναστάσιος Σόντε) γεννήθηκε στην Μοσχόπολη, αλλά σε ηλικία 17 ετών βρίσκεται καταγεγραμμένος σε απογραφή του Miskolc. Επρόκειτο για ένα από τα πιο εύρωστα οικονομικά μέλη της κοινότητας και μέλος μεγάλης και ακμάζουσας εμπορικής οικογένειας. Άσκησε σημαντική φιλανθρωπική δράση και ο μοναδικός επιζών γιός του, από τα συνολικά οκτώ παιδιά που απέκτησε και πέθαναν πολύ νέα, ήταν μέλος της συμβουλίου της εκκλησίας. Την περίοδο 1848-1849 το ιατρείο της άλλοτε ανθηρής ελληνικής κοινότητας λειτούργησε ως νοσοκομείο και πρόσφερε τις υπηρεσίες του σε εκατοντάδες ανθρώπους. Τον Ιούνιο του 1849 η εισβολή στην πόλη του τσαρικού στρατού, ο οποίος πλήττονταν από χολέρα, προκάλεσε γενικότερη αναστάτωση. Οι Ρώσοι στρατιώτες που έπασχαν από επιδημία χολέρας πέθαιναν κατά εκατοντάδες, μεταδίδοντας την μολυσματική τους ασθένεια και στους ντόπιους κατοίκους της πόλης. Η λειτουργία του ιατρείου έπαψε το 1855⁴⁰¹.

³⁹⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 14. 136, έρανοι κοινότητας για την οικοδόμηση του ιατρείου.

⁴⁰⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IX. 3. 55, έρανοι κοινότητας για την οικοδόμηση του ιατρείου.

⁴⁰¹ I. Dobrossy, «Egyházi, vallási élet» [Εκκλησία, θρησκευτική ζωή], *Miskolc Története III/2* [Ιστορία του Μίσκολτς III/2], ό.π., J. Szendrei, *Miskolcz város története* [Η ιστορία της πόλης του Μίσκολτς], ό.π.

Συμπεράσματα

Σκιαγραφώντας τη φυσιογνωμία των βλαχόφωνων
Μοσχοπολιτών του Miskolc

Όπως σημειώθηκε και στην αρχή, η παρούσα εργασία βασίζεται στο δίπολο Μοσχοπόλη-Miskolc, με επίκεντρο τις βαθύτατες αλλαγές που συνέβησαν στον εθνικό φυσιογνωμικό ιστό των Βλάχων, στην οικονομική και κοινωνική πραγματικότητά τους. Τα όσα υποστηρίχθηκαν από τους κατά καιρούς μελετητές του Βλαχικού Ζητήματος είχαν κληθεί τις περισσότερες φορές να υπηρετήσουν ανάγκες και σκοπιμότητες, των οποίων η αφετηρία βρισκόταν εκ διαμέτρου αντίθετα από το ελκρινές ενδιαφέρον για την αναζήτηση του ιστορικού παρελθόντος των Βλάχων¹. Εκείνο, όμως, που παραμένει πάντοτε ως ερώτημα, είναι το κατά πόσο μπορούμε στην περίπτωση των Βλάχων να μιλούμε για μια διακριτή εθνοτική ή ακόμα και εθνική κοινότητα, όπως θέλουν κάποιοι, ή απλώς και μόνο για μια γλωσσικά διαφοροποιημένη πληθυσμιακή ομάδα. Και ως ποιο σημείο αυτή η διαφορετικότητα μπορεί να λειτουργήσει ως ανεξάρτητος παράγοντας και να δικαιολογήσει οικονομικές πρακτικές και επιλογές με κοινωνικές και πολιτισμικές προεκτάσεις, σε αυστηρά οριοθετημένες περιοχές. Πρόκειται για ερωτήματα που αποκτούν μεγαλύτερη πολυπλοκότητα ιδιαίτερα αν τα εντάξει κανείς μέσα στο αναδιαμορφούμενο βαλκανικό περιβάλλον του 19ου αιώνα, όταν ατομικές και συλλογικές ταυτότητες επαναπροσδιορίστηκαν και επανακαθορίστηκαν κάτω από τις νέες συνθήκες που διαμορφωνόταν.

Κάθε προσπάθεια προκειμένου να δοθεί στους βλαχόφωνους πληθυσμούς μια διαφορετική εθνική ταυτότητα, που θα τους διαφοροποιεί από τους σύνοικους τους, μη βλαχόφωνους προβάλλει όχι μόνο άτοπη, αλλά και πέρα για πέρα ανεδαφική. Η έννοια του έθνους, έτσι όπως θεμελιώθηκε στην Ευρώπη του 19ου αιώνα, αρθρώθηκε γύρω από τον πυρήνα της δημιουργίας ενός εθνικού κράτους, καθώς αυτό προβλήθηκε ως η ιδεώδης μορφή πολιτειακής οργάνωσης, ενώ η φυλή, η γλώσσα, η θρησκεία και οι παραδόσεις κρίθηκαν ως τα σημαντικότερα κριτήρια που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τον εννοιολογικό προσδιορισμό του έθνους². Στα χρόνια που ακολούθησαν η

¹ Μιχαήλ Ρωμανός, «Απόψεις και θέσεις για το όνομα, την καταγωγή και τη γλώσσα των Κουτσοβλάχων», ανατ. *Μνήμη, Τόμος εις μνήμην Γεωργίου Κουρμούλη*, Αθήνα 1983, σσ. 3-31.

² Anthony Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Νέα Υόρκη ³1988, σ.11. Αναμφίβολα η πλέον πολυδιαβασμένη μελέτη για το έθνος είναι αυτή του Benedikt Anderson,

έννοια του έθνους αποδείχθηκε ιδιαίτερα ελαστική ώστε να μπορεί να εξυπηρετεί ακόμα και τις αρχές του μαρξισμού αλλά και να ανταποκρίνεται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο και στη φιλοσοφία του γαλλικού συμβατισμού, του γερμανικού ρομαντισμού και του αγγλοσαξονικού εμπειρισμού³. Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι ιδεολογικές πεποιθήσεις που εμφανίστηκαν μετατόπισαν την έννοια του έθνους από τον αρχικό πολιτικό-πολιτειακό του χαρακτήρα, ενώ άλλοτε ήρθαν ακόμα και σε ευθεία σύγκρουση με αυτή την αρχή⁴. Καμία, όμως, από τις παραπάνω θεωρήσεις περί έθνους δεν είναι σε θέση να στηρίξει πειστικά την άποψη ότι οι βλαχόφωνοι συγκροτούν μια διαφορετική εθνική ομάδα από αυτή των ελληνόφωνων, ενώ οι ίδιοι επιβεβαίωσαν περίτρανα με την στάση τους την άποψη που θέλει το έθνος να είναι «σύμπλεγμα ιδιοτήτων, Αρχών και αισθημάτων, που δεν είναι αποτέλεσμα ούτε προπαγάνδας, ούτε πολιτικής σκοπιμότητας, αλλά φυσική διάπλασις ανθρωπολογική, ιστορική κοινωνικής ομάδος ανθρώπων, που συνδέονται μεταξύ του με τον δεσμόν της Αδελφοτητος»⁵.

Εκτός όμως από την έννοια της διακριτής εθνικής ομάδας, υπάρχουν, και γι' αυτό θα πρέπει να εξεταστούν, ως όροι οι επιθετικοί προσδιορισμοί «εθνοτική» και «γλωσσική» πληθυσμιακή ομάδα προκειμένου να τους χαρακτηρίσουν. Κι ενώ για τους αγγλόφωνους συγγραφείς δεν υπάρχει κανένα απολύτως πρόβλημα επιλογής ανάμεσα στους όρους «εθνικός» και «εθνοτικός»⁶, δεν συμβαίνει το ίδιο με τους περιορισμούς που θέτουν οι ερμηνευτικές προεκτάσεις της ελληνικής γλώσσας, όπου ο όρος «εθνοτικός» αποδεικνύεται πολλές φορές αδύναμος να περιγράψει και να αναλύσει στον πυρήνα τους τις πολιτισμικές διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις διάφορες πληθυσμιακές ομάδες⁷. Από την άλλη πλευρά η αλλοφωνία ή η αλλογλωσσία των Βλάχων τους

Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού, μτφ. Ποθητή Χαντζαρούλα, Αθήνα 1997, στην οποία ο συγγραφέας αναφέρει ότι το έθνος «αποτελεί μια ανθρώπινη κοινότητα που φαντάζεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινότητα, εγγενώς οριοθετημένη και ταυτόχρονα κυρίαρχη», σ.26.

³ Εξαιρετική ανάλυση των παραπάνω στο βιβλίο των Βαγγέλη Κοροβίνη- Θεόδωρου Ζιάκα, *Αναζητώντας μια θεωρία για το έθνος*, Αθήνα 1988. Βλ. επίσης Michael Jeismann, «Nation, Identity, and Enmity», *What is a Nation?*, ό.π., σσ.17-27.

⁴ Βλ. χαρακτηριστικά E. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός*, ό.π., σσ.22-27, Ernest Gellner, *Έθνη και εθνικισμός*, μτφ. Δώρα Λαφαζάνη, Αθήνα 1994, σσ.23-24, Etienne Ballibar - Immanuel Wallerstein, *Φυλή, Έθνος, Τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες*, μτφ. Άγγελος Ελεφάντης, Ελένη Καλαφάτη, Αθήνα 1991, σσ.132-133.

⁵ Πέτρος Δημητρακόπουλος, *Το Έθνος*, Θεσσαλονίκη 1977, σ.75.

⁶ Πολύ καλή ανάλυση των όρων nation, ethnicity, nationalism και region επιχειρείται από τον Adrian Hastings, στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του *The construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism*, Καίμπριτζ 1997, σσ.1-34.

⁷ Β. Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων*, ό.π., σ. 21, όπου παρατίθεται εκτενώς και η σχετική βιβλιογραφία.

έθετε μαζί με τους αλβανόφωνους και σλαβόφωνους της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θράκης σε μια «προβληματική» ως προς την προσέγγιση της πληθυσμιακή ομάδα, καθώς στον βαλκανικό χώρο τα όρια της γεωγραφικής και γλωσσικής κατανομής παρουσιάζονταν ελαστικά και συχνά συγκεχυμένα, ενώ πολλές φορές ακόμα και αντικρουόμενα⁸. Προέκυψε λοιπόν η ανάγκη να αποσαφηνιστούν και να αντιδιασταλούν εννοιολογικά μεταξύ τους όροι όπως «αλλόγλωσσοι», «ετερόδοξοι», «αλλογενείς» και «αλλοεθνείς» προκειμένου να επιτευχθεί η συγκρότηση της εθνικής φυσιογνωμίας των Νεοελλήνων. Στο τέλος, εκείνο που πρόβαλλε ήταν η απεριφραστη ένταξη των αλλόγλωσσων, αλλά ομόδοξων Χριστιανών Βλάχων στον ελληνικό εθνικό κορμό⁹, γεγονός που εγείρει επιπλέον σοβαρούς ενδοιασμούς ως προς την ορθότητα και την αποδοχή του όρου «εθνοτικός» ως χαρακτηρισμού των βλαχόφωνων πληθυσμών.

Η λατινοφωνία και η συμπληρωματική κτηνοτροφική οικονομία που αναπτύχθηκε στους ορεινούς θύλακες της Πίνδου αποτέλεσαν πράγματι συστατικά στοιχεία της πολιτισμικής ταυτότητας των Βλάχων. Στα χρόνια που ακολούθησαν, όμως, η συγκρότηση στρατιωτικών ένοπλων ομάδων, η στροφή προς το εμπόριο και την βιοτεχνία, η μετανάστευση στην πολλά υποσχόμενη Ευρώπη, η παρακμή των τσιφλικιών, η δημιουργία του ελληνικού κράτους, η εισβολή της ρουμανικής προπαγάνδας, η έναρξη της ένοπλης φάσης του Μακεδονικού Αγώνα και η δράση των κομιτατζήδων επανακαθόρισαν τον τρόπο ζωής και δράσης των βλαχόφωνων Ελλήνων, οι οποίοι πολύ συχνά αναγκάζονταν να μετεγκαθίστανται σε νέους τόπους προκαλώντας νέα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα, τόσο για τους ίδιους, όσο και για τους σύνοικους τους. Ίσως εκεί λοιπόν να πρέπει να ψάξουν τις απαντήσεις τους όλοι αυτοί που αναζητούν την ταυτότητα των Βλάχων.

Η αλλοφωνία ή η αλλογλωσσία τους πέρασε από πολλά στάδια, μέσα στα διαρκώς μεταλλασσόμενα περιβάλλοντα στα οποία καλούνταν να επιβιώσουν. Η κοινή τους καταγωγή δηλαδή, όπως απέδειξε περίτρανα η διασπορική τους διαδρομή, δεν εξελίχθηκε με τον ίδιο τρόπο σε όλους τους Βλάχους, με αποτέλεσμα η ταυτότητά τους να προσλαμβάνει διαφορετικές διαστάσεις ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο έφτασαν και τελικά εγκαταστάθηκαν.

⁸ Ι. Κολιόπουλος, *Η "Πέραν Ελλάς"*, ό.π., σσ.13-26. Το εν λόγω ζήτημα, με τις προεκτάσεις που είχε στην συγγραφική παραγωγή της εποχής, μελετάται ιδιαίτερα εκτενώς από τον Β. Γούναρη, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων*, ό.π., σσ.21-92.

⁹ Ι. Κολιόπουλος, *Η "Πέραν Ελλάς"*, ό.π., σσ.67-77, ο ίδιος, «Απ' αρχής Ευρωπαίον και παλαιόθεν Χριστιανικόν το των Ελλήνων Έθνος: Ιδεολογικοί προσανατολισμοί των Ελλήνων την εποχή της Εθνικής Παλιγγενεσίας», Πανηγυρικός λόγος της 26.10.1998, Α.Π.Θ.

Ξεκινώντας για τη νέα τους πατρίδα είχαν όλοι τους πλήρη συναίσθηση της οικονομικής και κοινωνικής τους υπεροχής, καθώς αναγνωρίζονταν ως μια ιδιαίτερη «elit», στοιχείο που τους έκανε να διαφοροποιούνται από τους υπόλοιπους μετοίκους. Αναγνώριζαν επίσης την διαφορετικότητά τους και στον θρησκευτικό τομέα, καθώς ξεχώριζαν λόγο του ορθόδοξου δόγματός τους ανάμεσα στους καθολικούς και τους ουνίτες, με τους οποίους έπρεπε τις περισσότερες φορές να συνυπάρξουν. Τέλος, είχαν πλήρη επίγνωση της βλάχικης ταυτότητάς τους. Εκείνο όμως που αποδείχθηκε μέσα από την αφβουργική απογραφή του 1769 είναι ότι η ταυτότητα αυτή δεν ταύτιζε στη συνείδησή τους την έννοια του «Αρωμούνου» με αυτή του «Γένους». Οι Μοσχοπολίτες χαρακτηρίστηκαν τότε ως «Μακεδόνες», στοιχείο που επιτρέπει σε περαιτέρω διερεύνηση και θέτει αναμφίβολα έναν ενδιαμέσο προβληματισμό. Η μακεδονική γενέτειρά τους και όλα όσα είχε να αφηγηθεί το αρχαίο και ένδοξο παρελθόν της μπορούσε να υπερκαλύψει πολιτικές και αυστηρά οριοθετημένες εθνικές συνισταμένες και να δεχθεί κάτω από τη συλλογικότητά της γλωσσικές και εθνικές διαφορές των κατοίκων της. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι αμμηχανίες και τα αδιέξοδα των μετοίκων μπορούσαν να προσπελαστούν ευκολότερα.

Εκείνο που τελικά προκύπτει πρόδηλα μετά από όλα αυτά είναι η ανάγκη να απομακρύνουμε τους Βλάχους από περιχαρακωμένα ερμηνευτικά σχήματα και δομές που καθιέρωσαν λογικές και πρακτικές της νεότερης εποχής. Η πολιτική κληρονομιά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επέβαλε στον βαλκανικό χώρο μια σειρά επιθετικών προσδιορισμών να συνοδεύουν αναπόφευκτα κάποιες πληθυσμιακές ομάδες. Όροι όπως εθνική συνείδηση (national consciousness) και εθνοτική ταυτότητα (ethnic identity) τίθενται ως ακρογωνιαίος λίθος στην προσπάθεια όλων εκείνων που ψάχνουν να βρουν και να ανασυνθέσουν τα στοιχεία της βλάχικης ταυτότητας. Το ερώτημα, όμως, μετά από όλα αυτά, παραμένει ένα σε κάθε περίπτωση. Που στοχεύει ο μελετητής με την έρευνά του για τους Βλάχους; Τι είναι εκείνο που επιδιώκει να δείξει για αυτούς και ποια ερωτήματα, ποια ιστοριογραφικά κενά είναι αυτά που θέλει να καλύψει; Είναι ανάγκη να καταστεί σαφές από την αρχή σε ποιο επίπεδο ανιχνεύουμε κάτι. Και στην ιστορία των Βλάχων είναι γεγονός ότι υπάρχουν, ειδικά στο μακρινό τους παρελθόν, αρκετά κενά και ασυνέχειες. Για κάποιους αναλυτές αυτά τα κενά, «...“τα χάσματα” μπορούν όντως να καταδείχνουν την ιδεολογική λειτουργία μιας επιστήμης (ή ενός λόγου με

επιστημονική αξίωση)...»¹⁰, όμως την διαδικασία της μετάβασης των βλαχόφωνων Ελλήνων από την πολυεθνική, θεοκρατική Αυτοκρατορία στο έθνος-κράτος μόνο τα ιστορικά τεκμήρια μπορούν να την θεμελιώσουν.

Μέσα στις αλλαγές που επέτασαν οι ευρωπαϊκοί συσχετισμοί της εποχής οι Μοσχοπολίτες κατόρθωσαν να μετεξελίξουν τις δομές της αμιγώς κτηνοτροφικής τους κοινότητας και να την αναδείξουν σε ένα πρώιμο αστικό εμπορικό, βιοτεχνικό και πολιτισμικό κέντρο. Με τις εμπορικές επαφές που ανέπτυξαν κατάφεραν να ενταχθούν στην εγχρήματη οικονομία της Ευρώπης και να συμμετάσχουν με τα κεφάλαιά τους στο ευρωπαϊκό χρηματοπιστωτικό περιβάλλον. Η ακμή που γνώρισε η πόλη γρήγορα προσέλαβε διαστάσεις ενός «ουτοπικού ονείρου» που τελικά τη μετασχημάτισε σε ένα «αφηγηματικό» θέμα για πολλούς ερευνητές. Η αιτία θα πρέπει μάλλον να αναζητηθεί στην απουσία πρωτογενούς αρχειακού υλικού για την περιοχή. Συνδυαστικά με μια πληθώρα βιβλιογραφικών πηγών αμφίβολης αξιοπιστίας και εγκυρότητας γέννησαν τελικά πολλά μυθεύματα. Ίσως τελικά περιπτώσεις σαν και αυτές της Μοσχόπολης να είχε στο νου του ο Pierre Bayle όταν «...επέμενε ότι οι «βεβαιότητες» της ιστορίας, αν και διαφορετικές από αυτές των μαθηματικών είναι πολύ πιο συγκεκριμένες, βρίσκουν καλύτερη εφαρμογή στην ανθρώπινη ζωή, είναι «με άλλα λόγια πιο βέβαιες, υπό μια μεταφυσική έννοια» από τις «βαθυστόχαστες αφαιρέσεις των μαθηματικών»¹¹.

Από την άλλη πλευρά, στην καθημερινή πραγματικότητα των Μοσχοπολιτών στο Miskolc εκείνο που αποδείχθηκε περίτρανα ήταν ότι οι εμπορικές τους συσσωματώσεις αναδείχθηκαν σε πεδίο επαφής και διάδρασης διαφορετικών εθνικών (national group) και πολιτισμικών ομάδων¹², ενώ τα φυσικώς δημιουργημένα και διαρκώς εξελισσόμενα δίκτυά τους κατάφεραν και κάλυπταν όχι μόνο διατοπικές, αλλά και υπερτοπικές οικονομικές ανάγκες. Το εμπόριο από πλευρά του αποδείχθηκε κάτι περισσότερο από μια οικονομική πρακτική. Αποδείχθηκε ως αντανάκλαση των πολιτικών συνθηκών της

¹⁰ Michel Foucault, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα 1987, σ. 280.

¹¹ Antony Grafton, *Η υποσημείωση, Μια παρεξηγημένη ιστορία*, μτφ. Γκόλφω Μαγγίνη, Αθήνα 2001, σ.224.

¹² Εξαιρετική ανάλυση στο Philip Curtin, *Cross-Cultural trade in world history*, Καίμπριτζ, 1984. Ο Curtin σε αυτήν την έκδοσή του χρησιμοποίησε τον όρο «εμπορική διασπορά» αναφερόμενος σε όλους εκείνους τους μετοίκους που εγκατέλειψαν την χώρα τους, αναζητώντας εμπορικά και οικονομικά οφέλη, έγιναν όμως με τον χρόνο υποκειμένα όχι μόνο εμπορικής, αλλά και πολιτισμικής επικοινωνίας μεταξύ διαφορετικών και ετερόκλητων πολιτισμικών ομάδων και συνόλων.

κοινωνίας¹³. Κατόρθωσε να προκαλέσει μεταναστευτικές ροές και να μεταφέρει δεκάδες ανθρώπων από τις περιορισμένες διατοπικές αγορές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο κέντρο των διεθνών συναλλαγών, σε νέα χρηματοπιστωτικά περιβάλλοντα, που όριζαν διαφορετικοί θεσμικοί και νέοι οικονομικο-πολιτικοί κανόνες. Οι Μοσχοπολίτες έμποροι τελικά πλούτισαν, γιατί κατάφεραν να φέρουν σε επαφή και να ενώσουν δύο κόσμους, οι οποίοι διέφεραν μοναδικά τόσο οικονομικά, όσο και πολιτιστικά¹⁴. Η οικονομική ανάπτυξη που γνώρισαν πολλοί από αυτούς τους διαφοροποίησε κοινωνικά και πολιτισμικά από το υπόλοιπο σύνολο και τους ανέδειξε σε πρότυπο για ολόκληρη την κοινωνία¹⁵. Παρά τους διάφορους περιορισμούς, την αλλαγή των νομοθετικών διαταγμάτων και τις διαμαρτυρίες των γηγενών οι Μοσχοπολίτες έμποροι κατάφεραν να διεισδύσουν στην οικονομική ζωή του *Miskolc* και να διαδραματίσουν τον δικό τους ρόλο.

Κάτω από τις ευνοϊκές δασμολογικές ρυθμίσεις και τις τελωνειακές ελαφρύνσεις των ευρωπαϊκών Συνθηκών, περιβεβλημένοι από τον προστατευτικό μανδύα των αυτοκρατορικών προνομίων, με τη βιεννέζικη αυλή να επαναπροσδιορίζει στο πέρασμα του χρόνου την εμπορική της πολιτική, οι βλαχόφωνοι αυτοίπραματευτάδες κατάφεραν μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα να αναδειχθούν στο νέο οικονομικό οικοδόμημα, να επιτύχουν οικονομική και κοινωνική καταξίωση, να συμβάλλουν καθοριστικά στην οικονομική ανάρρωση της νέας τους πατρίδας, να αναγνωριστούν από όλους ως δυναμικοί και αδιαμφισβήτητοι εκφραστές του μερκαντιλιστικού πνεύματος, να συμβάλουν καθοριστικά στη δημιουργία της αστικής τάξης και να προβληθούν ως οι διαμορφωτές του πρώιμου καπιταλισμού, ζωντανεύοντας κυριολεκτικά την εμπορική δραστηριότητα στην ουγγρική πεδιάδα. Η πληθυσμιακή τους δυναμική βρισκόταν σε καταφανή αναντιστοιχία με την δυναμική που είχε η ενεργητικότητα και η προσφορά τους. Το απόγειό της οικονομικής και κοινωνικής τους καταξίωσης διήρκεσε από τα τέλη του 17ου αιώνα και σε όλον σχεδόν τον 18ο. Από τον 19ο αιώνα η δεύτερη γενιά των Ελλήνων μετοίκων πραγματοποίησε στροφή στην επαγγελματική της πορεία. Το εμπόριο δεν αποτελούσε πλέον κυρίαρχο ζητούμενο. Σαφώς δεν απουσίαζε εντελώς από τις

¹³ Henry Clark, *Compass of Society: commerce and absolutism in Old-Regime France*, Λάνχαμ 2007, σ. xiii.

¹⁴ J. Lampe, «The Economic Legacy of Ottoman Domination», *Balkan Economic History*, ό.π., σσ. 21-49.

¹⁵ Μ. – Χ. Χατζηιωάννου, «Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις μιας διεθνοποιημένης δραστηριότητας: το εμπόριο (18^{ος}-19^{ος} αιώνας)», *Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας*, τ. Β', ό.π., σσ. 407-423.

οικονομικές ενασχολήσεις τους, όμως το ενδιαφέρον στρεφόταν πια στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, στην απόκτηση μετοχικού κεφαλαίου σε επικερδείς επιχειρήσεις, καθώς τέλος και στην διοίκηση.

Η κοινότητα «των εν Μισκόλιτζι μη ενωμένων Γραικών και Βλάχων», σφράγισε μοναδικά τη ζωή της πόλης. «Vlach» ή «Macedónlach», όπως αποκαλούνταν οι ίδιοι, «Cincár», όπως τους αποκαλούσαν σκωπτικά οι σύννοικοί τους, οι βλαχόφωνοι αυτοί Έλληνες που έφθασαν και εγκαταστάθηκαν στην πόλη κατάφεραν μέσα από τις εθνικές, θρησκευτικές και ηθικές σταθερές που καθόριζαν την καθημερινή τους ζωή, τα δίκτυα των μεταξύ τους σχέσεων, τις επιχειρηματικές δραστηριότητες, τις κοινωνικές στρατηγικές προσαρμογής και εγκατάστασης και την ενδοκοινοτική τους οργάνωση να επηρεάσουν καταλυτικά την πορεία και την εικόνα της συγγικής αυτής πόλης. Κάτω από το πλέγμα των ετερόκλητων προτύπων, στερεοτύπων και νοοτροπιών, που συνέθεταν τον καμβά της μικρής κοινωνίας του Miskolc, αν προσπαθήσει κανείς να ψάξει και να εντοπίσει εκείνο το *modus operandi*, που συνόψιζε, σε κάθε έκφραση, τον τρόπο και τις αρχές λειτουργίας της ελληνικής, μοσχοπολίτης στην πλειονότητά της, κοινότητας, θα βρεθεί μπροστά σε μια δυναμική ομάδα ανθρώπων που κατάφερε να μετασχηματίσει πολλές από τις κοινωνικές και οικονομικές δομές που όριζαν τη λειτουργία της νέας τους πατρίδας. Και ενώ μπορεί να προβάλλει, και πράγματι είναι ιδιαίτερα ελκυστική ως ερευνητική πρόκληση, απαιτεί εν τούτοις μεγάλη προσπάθεια να ερμηνευθεί πως μεμονωμένες ομάδες ατόμων καταφέρνουν να διαμορφώσουν θεσμούς και δομές, οι οποίες δεν μεθοδεύτηκαν σε όλη την διάσταση που τελικά προσέλαβαν, από τις μεμονωμένες αυτές ομάδες που τις προκάλεσαν¹⁶.

Οι ιστορικές διαστάσεις που έλαβαν οι δραστηριότητες των Μοσχοπολιτών απέκτησαν γρήγορα τη δική τους δυναμική ανάμεσα στα ιστοριογραφικά θέματα της νεότερης περιόδου και αυτό γιατί η Μοσχόπολη στα μάτια όλων των Βλάχων της εποχής της αποτελούσε ένα όραμα, ένα ιδεατό κέντρο. Στα μέρη όπου έφτασαν, μετά από διάφορες περιπλανήσεις όλοι αυτοί οι εκτοπισθέντες βλαχόφωνοι καθιερώθηκαν ως «Μοσχοπολίτες». Με τον τρόπο αυτό ο όρος Μοσχοπολίτης απέκτησε έναν συλλογικότερο χαρακτήρα και έφτασε να παραπέμπει σε όλους εκείνους τους Βλάχους που ασχολούνταν με το εμπόριο και τη βιοτεχνία και ήταν φορείς προόδου και ανάπτυξης. Οι Μοσχοπολιάνοι, όπως αποκαλούνται στη βλάχικη γλώσσα, δημιούργησαν νέα

¹⁶Elias Norbert, *Η διαδικασία του πολιτισμού. Μια ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς της Δύσης*, επιμ. Κώστας Λιβιεράτος, μτφ. Θεόδωρος Λουπασάκης, Αθήνα, 1996, σ.18.

δεδομένα στην ιστορία του νεότερου Ελληνισμού. Το «φαινόμενο της Μοσχόπολης», η ανάδειξη δηλαδή της Μοσχόπολης στο στερέωμα των πόλεων της περιοχής υπήρξε θαυματική, όπως θαυματική υπήρξε και η πτώση της. Το μεγαλείο που γνώρισε ήταν τέτοιο που φώτισε την ίδια και τους κατοίκους της σε ολόκληρη την περίοδο της ακμής της. Περισσότερο, όμως, φωτίστηκαν οι Μοσχοπολίτες μετά την πτώση της. Φωτίστηκαν τόσο, ώστε ολόκληρη η ιστορία των Βλάχων κατέληξε τελικά να αρθρώνεται γύρω από την ιστορία της Μοσχόπολης.

“People and Fortunes of Moschopolites.

The rise, the decline and the dispersion of the People of Moschopolis.

The community of Miskolc”.

The doctoral thesis studies the migration of Moschopolites from their homeland, Moschopolis, to Miskolc, a city in Northeast of Hungary. Moschopolis (alb.Voskopojë) is located around 20 km, northwest of Korca, at an altitude of 1.200 meters. Because of the greatness that Moshopolis possessed during its prosperity at the 17th century, the city soon drew the attention of many researchers. More specifically, the economic growth and prosperity of the city caused the interest of all those who studied its economic structures and functions. Within a short time Moschopolis was recognized by many scholars as a city that established a socioeconomic model. The “Athens of the Ottoman period”, the “Paris of the East” are only some of the characterizations that were use to attribute Moschopolis glory. The spectacular economic and cultural growth in conjunction with the political and social structures, that Moshopolis developed, deservedly highlighted it as one of the most important commercial and industrial centres of Southeastern Europe, a contemporary community which contributed more than any other to diffusion of European Enlightenment to the territories of the Balkan Peninsula.

It is a matter of fact that any attempt to determine exactly the population of the city is not only difficult, but also unachievable, due to the lack of Ottoman official censuses referring to the studied period. In particular, the demographic data of the 17th century seem to be insufficient and partial, not only in areas which were under Ottoman sovereignty, but also in areas of the Central and Western Europe. The outcome of the research on the Ottoman Archives of Prime Minister in Constantinople (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü / Başbakanlık Osmanlı Arşivi), in order to find documents that would illuminate some aspects of the problem, despite our ambitious expectations, gave few results. Nevertheless it appeared that the population of the city in the period of its acne was no more than 5.000 people.

One of the most important chapters in the history of Moschopolis is undoubtedly the one concerning its economy. More specifically, the economic growth and prosperity of the city caused the interest of all those

who studied its economic structures and functions. Moschopolis was recognized as a city that established a socioeconomic model. The transition towards an urban lifestyle, that was attempted in the city's society and also the affiliation of the Moschopolites to the European economy lead directly to the broader issue of industry in its pupillage in mountainous area. The stock farming in Moschopolis served as a foundation stone for the creation and development of domestic crafts. Wool was the primary productive capital and was used as a feedstock for the transition from a stock farming economy to a field of transport and trade. Moschopoli's ability to concentrate a large amount of raw materials along with its powerful human resources created the appropriate conditions for the development of the Woolen.

Moschopoli's population growth must have been so severe that forced the excess of population to seek for new ways, complementary to livestock activities and practices in order to fulfil their financial needs. The first written records, referring to this shift and proving the commercial presence of Moschopolites in Venice, are appeared already in the 16th century and consist mainly of correspondence. Exports of processed and unprocessed wool and the development of commercial contacts with markets of Venice constitute proof of the developed livestock in the studied area, which soon led to surplus product and the need for migration, in search of new markets. So, a mountainous enclave was formed, where fabric was produced and exported to foreign markets and contributed to the initial formation of the "Industrial Revolution" in Turkish-occupied country.

Under the Empire's trade with the major markets of Europe, a correlation between ports of Epirus an Italy was developed from the 15th to the 17th century. From the late 17th and throughout the 18th century trade activities were taken place through land roads, leading from Balkans to Central Europe. At first Venice, Ancona, Messina, followed by Belgrade, Vienna, Budapest and Zemun were the most important commercial centres, to where, polished or rough, wool and leather were transferred in order to cover the needs of Western industry. Commercial contacts of the Moschopolites first with Venice and then with many of the rapidly developing centres of Central and Southeastern Europe led to economic prosperity of the city. Its economic prosperity triggered a very vigorous intellectual movement. In the city there were a great school, a full equipped library and a printing house, the second Greek printing house in the whole Ottoman

Empire. All these turned Moschopolis justly into a reference centre of the Greek Enlightenment.

In February 1769 started in Peloponnesus the first military operations of Orlov that made Turks the final winners. The followed retaliation literally led to the devastation of dozens of villages and left at the mercy of God hundreds of Greeks who were forced to move to safer places in order to save themselves. The forced displacement of thousands of Moschopolites, who left their ancestral home in the late 18th century, is considered to be a part of a massive, general migration flow, attended by hundreds of residents of neighboring villages. Many years earlier, in 1683 the Ottomans' military debacle out of Vienna signaled the beginning of a hundred of years war failures for the Sultans' Empire. In 1718 the total defeat of the Ottoman army outside Vienna not only marked the removal of the Muslim threat from the Central Europe, but also led to the signing of a series of political and commercial treaties between Habsburg and Ottoman Empires. More detailed the wars of the "Holy League of Linz (Sainte Ligue Linz)" (1684-1699, 1716-1718), changed radically the trade relations that were in force among Habsburgs and Ottomans until then. In 1699 the Austrian Emperor Leopold I and the Sultan Mustafa II signed the Treaty of Karlowitz. However what makes this Treaty as one of the most important for the developments in Southeastern Europe were the articles 14 and 15, which for the first time provided the free and unhindered movement for the merchants of the two contacting parties and also the safety of their business. In 1718 the Treaty of Karlowitz was substituted by the Treaty of Passarovic. After the defeats of the Ottomans troops the Treaty which was signed not only confirmed, but also extended the terms of the previous Treaty. Concisely the Treaty of Passarovic ratified the stabilization of the Christian borders in the Central Europe, but also expressed the systematic policy of the Austrian Emperor in order to extend the commercial contacts between his Empire and the Easter markets. Moreover agreed the freedom of the trade on land and sea routes between the two Empires, the free navigation of the Danube river, the protection of shipping, the appointment of respective authorities and the agreement on preferential customs duty of 3% on goods, which were being traded between the two contacting parties.

By the same Treaty introduced also tariff exemptions and reductions, while very important was that it gave the right to foreign merchants,

regardless of their nationality, to establish their own business and companies and make transactions even in real estate. Especially the signing of the last article gave a boost to thousands of Greeks and Serbs to “follow” the roads to the promising North. Thousand of them, among and Moschopolites, “followed” the roads of the caravans and caused the conditions for the rise and expansion of the inter-Balkan trade. The commercial genius of the forward-looking Moschopolites led them soon to the decision for a permanent settle in various European and Balkan commercial centres. The initial establishments were made by individuals, but gradually, the situation took broader dimension and it was evolved to a migration of entire families. At the same time the one-person business, which they had established over the previous years, developed and strengthened onto family related links. By that, was formed a vast and diverse network of agents, collaborators and correspondents and also an extensive network of products, practices and attitudes.

Commercial companies were gradually developed in Balkans, Transylvania, Austria and Hungary, which, under the preferential status, became into thriving communities. The choice of new establishment locations was made upon geographical factors, by choosing commercial areas and positions over the land roads. Excluding the favorable tariff arrangements of the new residents, Austrians Monarchs permitted also the free exercise of religious, their inter-community self-government and offered even material goods such as farmlands, houses and animals in order to achieve their permanent settlement in the Habsburg Empire. The fierce competition among western European countries, for the exploitation of raw materials of the faltering Ottoman Empire, made the subjects of Ottoman Empire the most important factors and mediators in the new European game of balance.

Within this context the presence and action of all these former subjects of the Ottoman Sultan, who came and settled in the territories of Habsburgs, could be really a lifeline for economic progress and recovery for the country. In this new European setting that shaped, the Greek merchants had their own place. The Austrians wanted to install Greek origin dealers in their territories because they were thought to be very capable and motivated entrepreneurs. From the Ottoman Empire to the Habsburg monarchy Greek merchants imported mainly silk, cotton, wool, leathers, blankets, rugs,

carpets, threads, oil, honey, coffee, sugar, spices, tobacco, wax, and from there returned with luxuries, expensive fabrics, embroidery, mirrors, porcelain, jewelers and books. The indigenous population on its part was expressing continuously its' complains for the preferential tax benefits of Greeks. In 1774 Maria Theresa invited all Greek merchants, who lived and traded in her territories, to give an oath of loyalty to the Monarchy and to indicate whether or not they wanted to settle there permanently with their families and get the Habsburg nationality. The tacking and enforcement of the above measure marked the sharp increase in the number of registered Greek, who were nationalized as Austrian royal subjects. There is no doubt that behind the measure of Austrian naturalization the Viennese court aimed to remain the commercial profits within its territories.

Hungary was a large geographical part of the Austrian Empire. Connecting link between the eastern and western areas, Hungary maintained a singular political, financial and administrative status quo, a status like of this was not found in any other province of the Holy Empire. In 1526 the battle of Mohács, which ended with the defeat of the Hungarians by the army of Suleiman, was marked the Ottoman occupation and fragmentation of the territories of the Hungarian land. In 1699 the Treaty of Karlovic awarded Transylvania and Hungary under the rules of Vienne, inaugurating a new chapter in the country's history. During the years that followed Habsburgs implemented a very ambitious program in order to achieve the consolidation of the land, which was plagued by economic poverty and social deprivation. Despite the compound problems of any systematic attempt to study the Greek diaspora in the Hungarian territories of that period, what remains as a fact is that this diaspora is one of the most recognized commercial dispersions. Within the framework of new Europeans correlations were formed in Hungary Greek thriving communities. The fact however is that all these communities were not formed in places that had common economic characteristics. What it appears is that many migrants choose as their final destinations frontier centres, which however was able to take a leading hand in land transit trade because of their geographical position. Of course many others turned to the organized urban centres, which had more shaped socio-economic structures. Illustrative example of the first case is Miskolc and of the second is Budapest.

Companies were the way in which Greeks organized in the host countries. Companies assisted these traders to assert dynamically their interests and also to achieve many lucrative opportunities. The trade of cattle and horses as well as of agricultural products, that across the region of Alföld were in Greek hands, and also the trade of wine excelled as the most dynamic and profitable. The purchase of Kecskemét had the primacy in the trade of animals and the purchase of Tokaj in the trade of wine. Within a very short time Greek merchants managed to establish their own very extensive network business, to obtain large amounts of money as a profit and to contribute decisively in the creation of the bourgeoisie, which didn't exist until then in the Hungarian territories. Their dynamic impact on the development of domestic economy, on the creation of the bourgeoisie and on the implementation of incipient capitalist structures resulted in a new reality in Hungarian society, where the word "Greek" matched perfectly with that of the merchant.

The money that Greek merchants earned from their commercial activities must have been really great. Moshopolites, as the other Greeks, were causing very often the public sentiment through their luxurious lifestyle, their clothes and their rich properties. It is not a coincidence that the phrase "The rich Greeks", was that which dominated in Hungary until the end of the 19th century. The Hungarian historian Ödön Fűves, wrote that Moschopolites, as well as all Greeks, had under their control the whole trade in Hungary and their caravans when they returned in their homeland were laded "with sacks full of gold", reflecting thus his admiration for the Greek population and showing at the same time the economic power that Greeks acquired by the trade. Taking the Habsburg nationality, the Greeks merchants would be under a new legal status and would lose all the customs privileges that enjoyed as Ottoman subjects and steamed from the Treaty of Passarovic. The changing of the status of migrants marked their gradual decay. In the years that followed, the Greeks lost the leadership it kept until then in trade and economy, while also began gradually to magyarised. After 1774 and the stricter enforcement of the measure for filing an oath of loyalty, there was a sharp increase of number of Greeks who were naturalized Habsburgs citizens in many cities.

Miskolc, a city in North-eastern Hungary, reversed its social and economic character in the first quarter of the 18th century. Miskolc had

already been declared an imperial estate, thus gaining even more opportunities for rising to wealth. The observed growth can be understood and interpreted at the base of the city's geographical location. This is exactly the reason why Miskolc was highlighted as an important commercial transit station and as a wine trading center in the whole region of Tokaj. The settlement of Moschopolites in Miskolc is estimated around the last decade of the 17th century. Regarding their population dynamic, very important elements can be drawn through the twelve-state censuses that were conducted during the period 1738-1847. The lists of censuses, which were written in Latin, the official language of the Habsburg administration, clearly depict Moschopolis as the main place of origin of the merchants who arrived in Miskolc from Ottoman grounds.

Apart from censuses, informational material of the same importance can also be found in the "Registry of the Orthodox Church Community of St. Naum", the church that the Moschopolites and other Greeks founded in Miskolc. Today we do not know exactly the number of Moschopolites who were settled in Miskolc in the early 18th century. However, what remains doubtless, is that the sett of related-ethnic networks, used for the successful foreign trade, was proved to be a key strategy for their business. Greek merchants of Miskolc succeeded to develop marital relations and economic contacts with more than 25 trade companies in Hungary, which explains why the company of Miskolc was one of the largest and richest companies of the 18th and 19th centuries all over Hungary. The way and circumstances, through which Moshopolites looked for a new home at Miskolc, demonstrate that their presence in this northeastern city of Hungary and also the constitution of their family networks get ahead of the ultra-simplistic and limited pair off push and pull factors, while confirm undoubtedly the theory of chain migration.

From the first quarter of the 18th century onwards the merchants who settled temporarily or permanently to Miskolc came from Moschopolis. Moschopolitans presence in the city's bazaars proves clearly the professional character of their common activities (company). This economic-business character would be developed on the basis of a civic community form. Greek merchants of Miskolc, foolhardy and with an available substantial capital treaded their goods in Leipzig and Vienna and through Miskolc, arrived in Moravia. Among their commercial products one can distinguish gold thread,

silk, red paint, leather, rugs, decorated fabric. Nonetheless, there is no doubt that trade of wine caused the large enrichment of Greek merchants. Although we can not ascertain with accuracy the quantity of wine that was exported from the Hungarian lands, what remains certain is that many thousands of liters reached the markets of Poland, while large shipments continued their destination to Russia. In this foreign trade of wine, Miskolc's geographical position was proved to be extremely important, because the city was located in the middle of the axis that connected Hungary with Poland. Apart from the wine very lucrative proved the trade of cattle, meat, milk and grain.

The arrival and the prevalence of Greeks in Miskolc became gradual and always in addition to ensuring all those elements that could guarantee their financial stability. The ever-expanding links between Greeks and people in government have created all those parameters, which in the future allowed their privileged action. Their involvement in the transit trade, which came as a natural and logical extension, combined with the securing of bank loans that obtained, quickly led them to conquest a leadership-regulatory role in the economy, of course not only in Miskolc, but also in the wider region. The accumulation of commercial capital, which characterizes the economic life of the city during this period, resulted in the economic decline of many local professionals. The silk fabrics and rich costumes of wealthy Moschopolitan merchants and craftsmen were in stark contrast to the full of holes and linen clothing of the poor Hungarians, who gathered in the main streets of the city in search even of the cheapest labor. As expected Moschopolites got into conflicts and disputes with local merchants and craftsmen, who could not compete with them financially. There were a few cases, when local inhabitants of Miskolc complained to the authorities in such a way that Greek merchants were presented to be a "social problem". As time went by the protests hired even a "national" tinge against the foreigners. Despite the tensions and complaints, Greeks managed to penetrate even deeper into Miskolc's economic and social life as an organic and inextricable part of every day life. The rental of shops characterizes only the first two decades of the 18th century. The accumulation of their financial capital led to the purchase of many properties downtown.

From 1770 all Greek properties were in central streets of Miskolc. Gradually, in the central streets, Greeks acquired their own homes, creating

thus a core which was to determine decisively the character of the city. In the late 18th century and early 19th, in the period of their maximum acme, is estimated that more than 200 buildings were in their possession. The shops and the houses, that were in their possession, as well as the products they sold, the objects of their daily life, their sartorial elegance, the luxury way of their life and their lifestyle habits contributed decisively to reshaping Miskolc's image. The rich Moschopolitans families of Pilita, Gerga, Pamperi, Gyuka, Peszkár and Pataki, who remained there for approximately five generations, were the most leading figures in the financial-economic and trade status of Miskolc, defining further and essentially the economic and trade conditions and also the intellectual and political life of their new country. The refreshing breath of Greek commerce caused first of all the city's population growth. It is significant that in 1712 in Miskolc lived 3.760 people. During the decades 1760-1770 the population reached the 12.000. Thus, just before the end of the 18th century Greek merchants who lived and traded in Miskolc represented slightly more than 2% of the total population. However, they formed a single and strong capital presence, capable of enforcing the once ruined city. Péter Bárány, a Hungarian historian wrote with a colourful description that: "Greeks although were only the 1/463 of the whole population of the prefecture, nevertheless there were in the center of the prefecture and of Miskolc, they owned the most beautiful houses, the best vineyards, the best fields. No other nation can be reach them in luxury and comfortable life, and rightly we could say for them that a handful of souls keep in their wallets the trade profit of whole Hegyalja, Borsod, Heves and Abáúj".

In conclusion, in Habsburg Monarchy the early settlements of Greek merchants functioned catalytically for dozens of people, who shared common national characteristics, in order to follow the same migrational process. An underlying layer was created at host countries. It was formed on a basis of a commercial core. In the process, however, it was proved that this layer caused a sustained chain migration of a multidimensional group of people. The strength of these network formations is so great that if they are absent, we can't understand most, if not all, migrants' choices and behaviors. Because networks always operate as a centripetal force, that is founded on the basis of common emotional-psychological parameters. So, in our case, in these, already formed family and national networks, we need to

search out and interpret the development of Greek economic-business activities. The great impact of networks on people created strong closed business cycles. The common origin, the memory of the common ancestral home and the common religious and cultural background, that connected migrants, functioned as a canvas on which structured a multi-faceted scheme of inbreeding. This scheme was responsible for the economic profile of the communities. Related and ethnic attachment created typological patterns and community islets, set up companies, families and eventually formed historical data due to their strong psychological effect that can exert to people

Finally, trade was proved more than an economic practice. It was proved as the mirror of the society. It managed to cause migrational flows and relocation of dozens of people, from the limited markets of the Ottoman Empire to the center of international trade. Whether as street traders, especially in the beginning, either as permanent residents, or finally as carriers of goods in local-provincial purchases of the Empires, Moschopolites, as the most of Greek merchants, succeeded quickly to be highlighted in the economic-commercial scene, to achieve economic and social recognition, to contribute decisively in the economic recovery of their new country, to be recognized by everyone as generators of the early capitalism, to help in the creation of the bourgeoisie and to highlighted as the formers of the mercantilism in their new country. The refreshing breath of Greek commerce is an unquestioned fact for all historians. Their population dynamic was in obvious mismatch discrepancy in their enterprise that showed. The peak of their economic and social prestige lasted from the late 17th century an all over the 18th.

From that time the Miskolc transformed its economic function models. It was gradually released from feudal structures and from the limited agricultural economic life and got into the sphere of incipient, but rapidly growing European commercial capital. Urban standards, appropriate rules of conduct and new social hierarchies, which were founded by the Greek merchants of Miskolc, through the implementation of an early capitalistic economic system, were continued with the same dynamic to the generations that followed. Several of the descendants continued the commercial activities of their ancestors, but most of them turned to the up coming and promising sector of the financial institutions. Capital

investments in banks, systematic steps to increase their equity capital and participation in supervisory boards were the one part of their interests. On the other hand, many of them had the required economic and social profile and they asserted to get into the civil government of their new country.

Constructively, the history of Moschopolis leads us to study a mountain settlement, which managed to transform its functional-economic structures. The original, pastoral character of the city changed over the time, when it developed the first phase characteristics of a capitalistic economy with the commercialization of livestock products and the promotion of them in the large and famous markets of era. This development in the case of Moschopolis was not a unique phenomenon. If we study the evolution of the economic system, both the Ottoman Empire and the Western world at the same time, we could reasonably conclude that the capitalistic production first appeared in those parts where textile was produced. The political circumstances of the 18th century gave impetus to a large influx of people to opt for trade, a trade which now, after the new political realities, could escape from the limited area action of the small village's markets. The greatness and prosperity of Moschopolis, which became an important early civil, economic, trade, and cultural center and the subsequent decline and dispersal of its residents waxed huge over the time. Moschopolis appeared as a dream city, as a virtual center. The term "Moschopolitis" gradually received a more collective dimension, referring to all those who were engaged with trade and crafts and were carriers of progress and development.

The study of Moschopolis leads us to the study of Diasporas. Launching the inquiry of Diasporas, it emerges from the very beginning that the migrational flows require special handling when approaching. In recent years sociologists, historians, demographers and economic scholars have tried to give their own interpretation toward the dispersion effects. As a consequence dozens of theories were propounded, referring firstly to the causes that lead people to migration and secondly to the effects that migration causes in the fabric of society and economy, both in homelands and host countries. Unsurprisingly economic reasons, in conjunction with political and social conditions were brought into forefront of every scientific analysis. It was proved that researchers, according to their speciality, approached the theme differently and gave different and very often

conflicting interpretations. For example, the sociological and anthropological analyses differed substantially from the analyses of the economists.

The first are based more on notions of “family” and “environment”, because they believed that these determine people’s decisions and acts. The second, based on their overwhelming majority in a Marxist interpretation model, always conceptualize migration as a result of the negative consequences that were caused by the capitalistic economic system. Both on first and second case, interpretations that were enunciated didn’t allow the expression of an intermediate approach. An approach, close to arithmetic and social analyses, that would lay emphasis on the man. The man as a rational and independent person, who can cause and decide. It is undoubted that dispersion is a part of historiography, which has been often studied in detail. However, the undiminished interest of researchers regarding Diasporas is because of the unique and original character Diasporas possess. This is due to different structural, political, economic and social conditions that occur both in homelands and host countries every time a person decides to migrate.

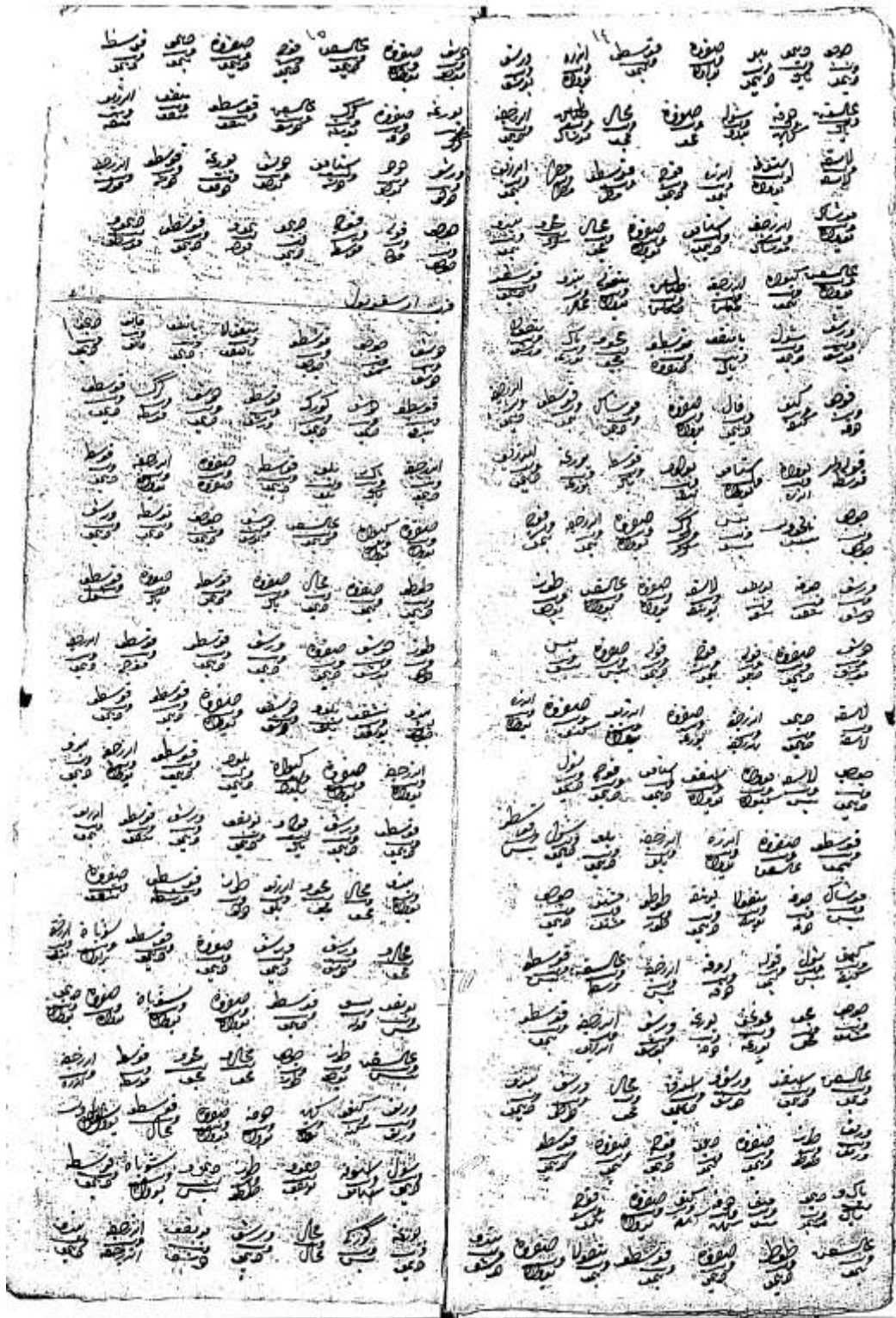
The Greek Diaspora of that period in the territories of Hungary is one of the most recognized commercial dispersions. It is significant that in Miskolc, shortly before the end of the 18th century, the Moschopolites represented slightly more than 2% of the total population. However, they formed a single and strong capital presence, capable of enforcing the once ruined city. In Miskolc as well as in whole Hungary Greek merchants managed within a very short time to establish their own very extensive network business, to obtain large amounts of money as a profit and to contribute decisively in the creation of the bourgeoisie, which didn’t exist until then in the Hungarian territories. Their dynamic impact on the development of domestic economy, on the creation of the bourgeoisie and on the implementation of incipient capitalist structures resulted in a new reality in Hungarian society, where the word “Greek” matched perfectly with that of the merchant.

Παράρτημα Εγγράφων

**1. Έγγραφα Πρωθυπουργικού Αρχείου
της Κωνσταντινούπολης**

Έγγραφο 1: Β.Ο.Α., MAD d Defter No 15120

MAD.d 01271

Εγγραφο 2: B.O.A., MAD d Defter No 1271

Handwritten text in a cursive script, organized into two columns. The text is dense and appears to be a list or a series of entries, possibly names or titles, written in a historical or religious context. The script is dark and the background is light, with some ink bleed-through visible.

MAD.d 01271

Handwritten text in a cursive script, organized into two columns. The text is dense and appears to be a list or a series of entries, possibly names or titles, written in a historical or religious context. The script is dark and somewhat faded in places, typical of an old manuscript. The layout is consistent throughout the page, with a clear vertical division between the two columns.

MAD.d 01271

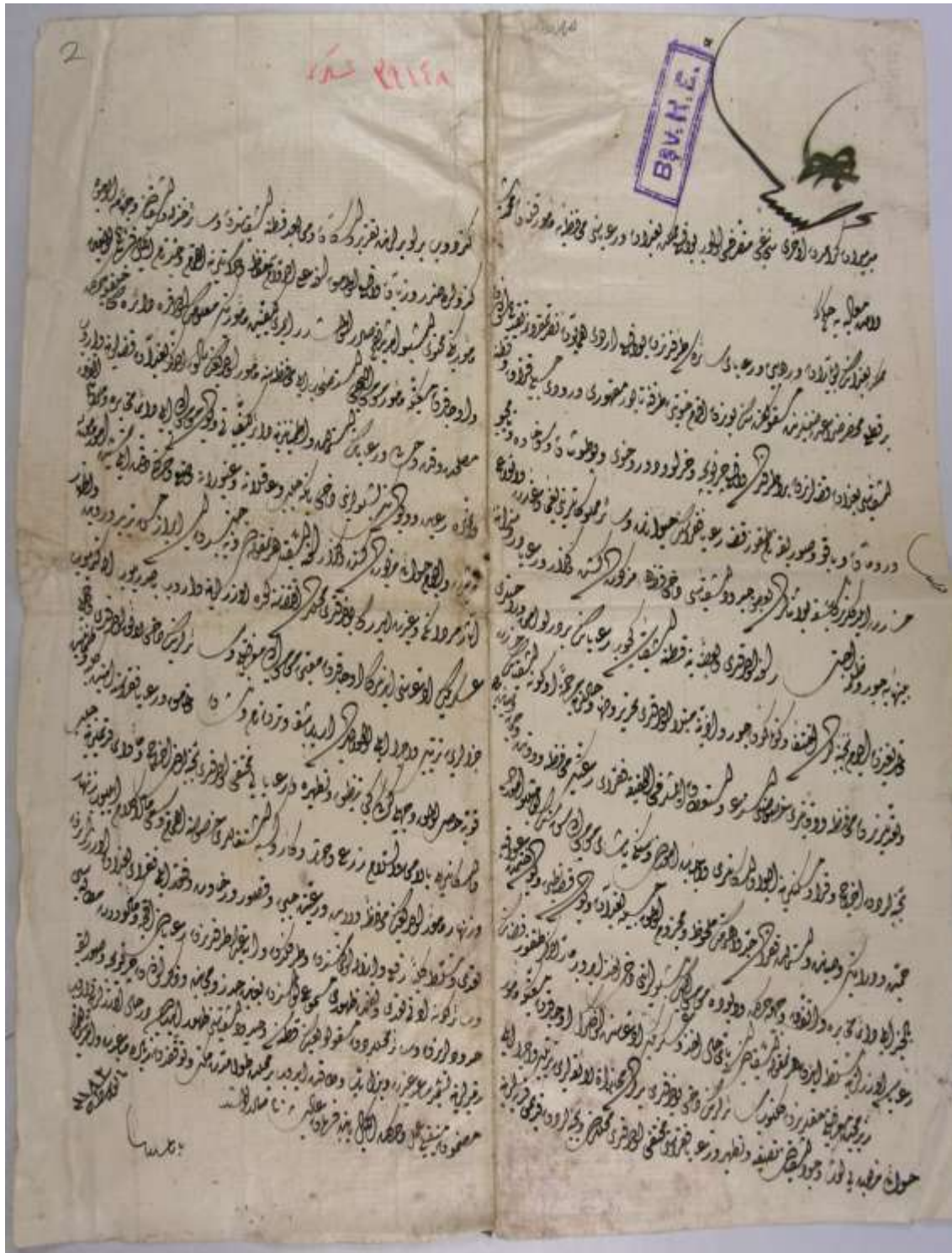
Handwritten text in two columns, likely a list or index of names and titles. The text is written in a cursive script, possibly Greek or a related language, and is arranged in approximately 20 rows per column. The right column contains more text than the left, with some lines appearing to be continuations or separate entries. The handwriting is dense and somewhat difficult to decipher due to the cursive style and the age of the document.

MAD.p 01271

Handwritten text in two columns, likely a list or index, written in a cursive script. The text is densely packed and appears to be organized in rows and columns. The script is characteristic of a historical Greek dialect, possibly from the island of Crete, given the context of the document. The text is written in black ink on aged, slightly yellowed paper. The left column contains approximately 25 lines of text, while the right column contains approximately 30 lines. The text is difficult to read due to the cursive style and the age of the document.

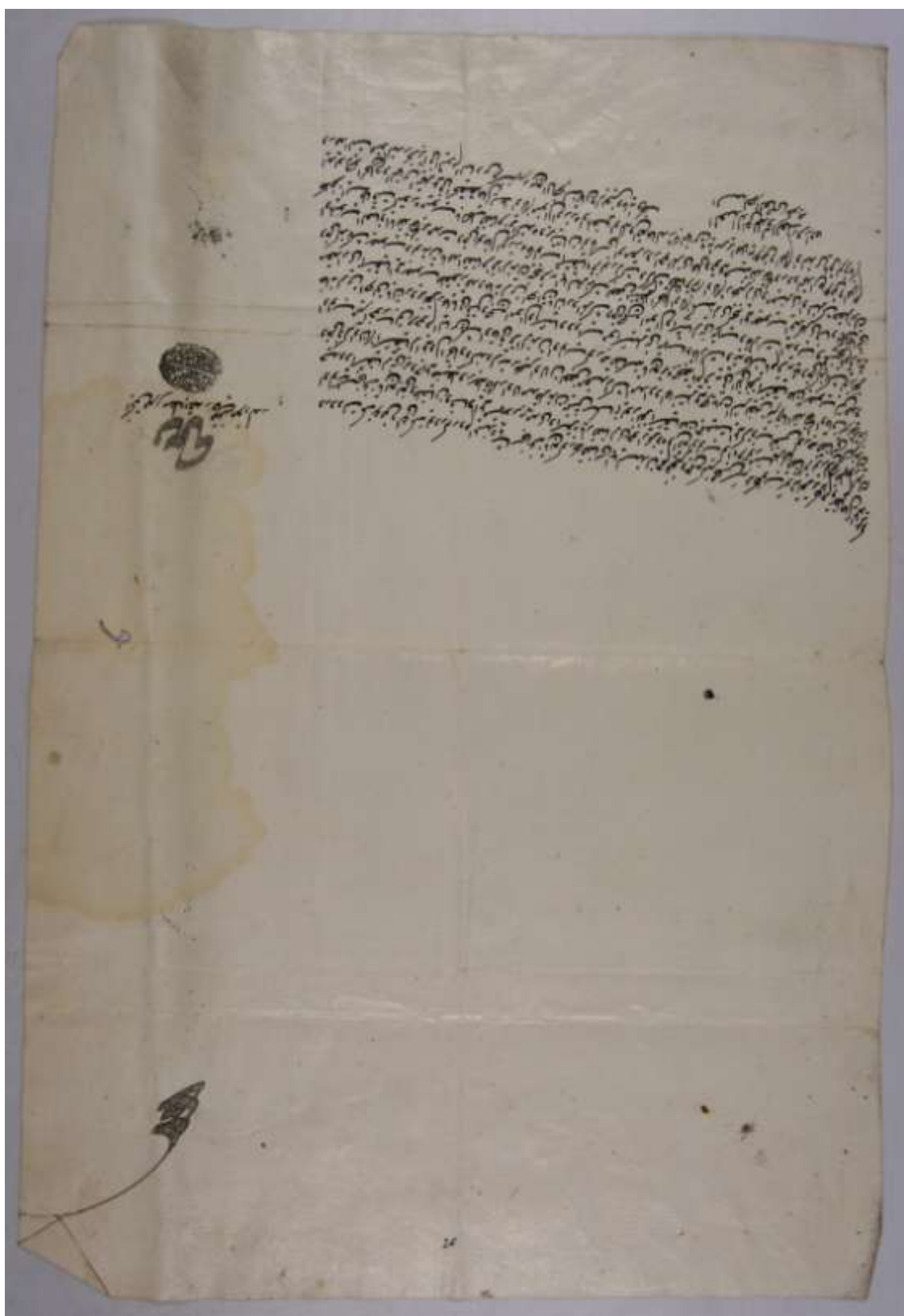
MAD.d 01271

Handwritten text in Arabic script, organized in columns and rows. The text appears to be a list or index of names and titles, possibly related to a religious or administrative context. The script is dense and fills most of the page area.

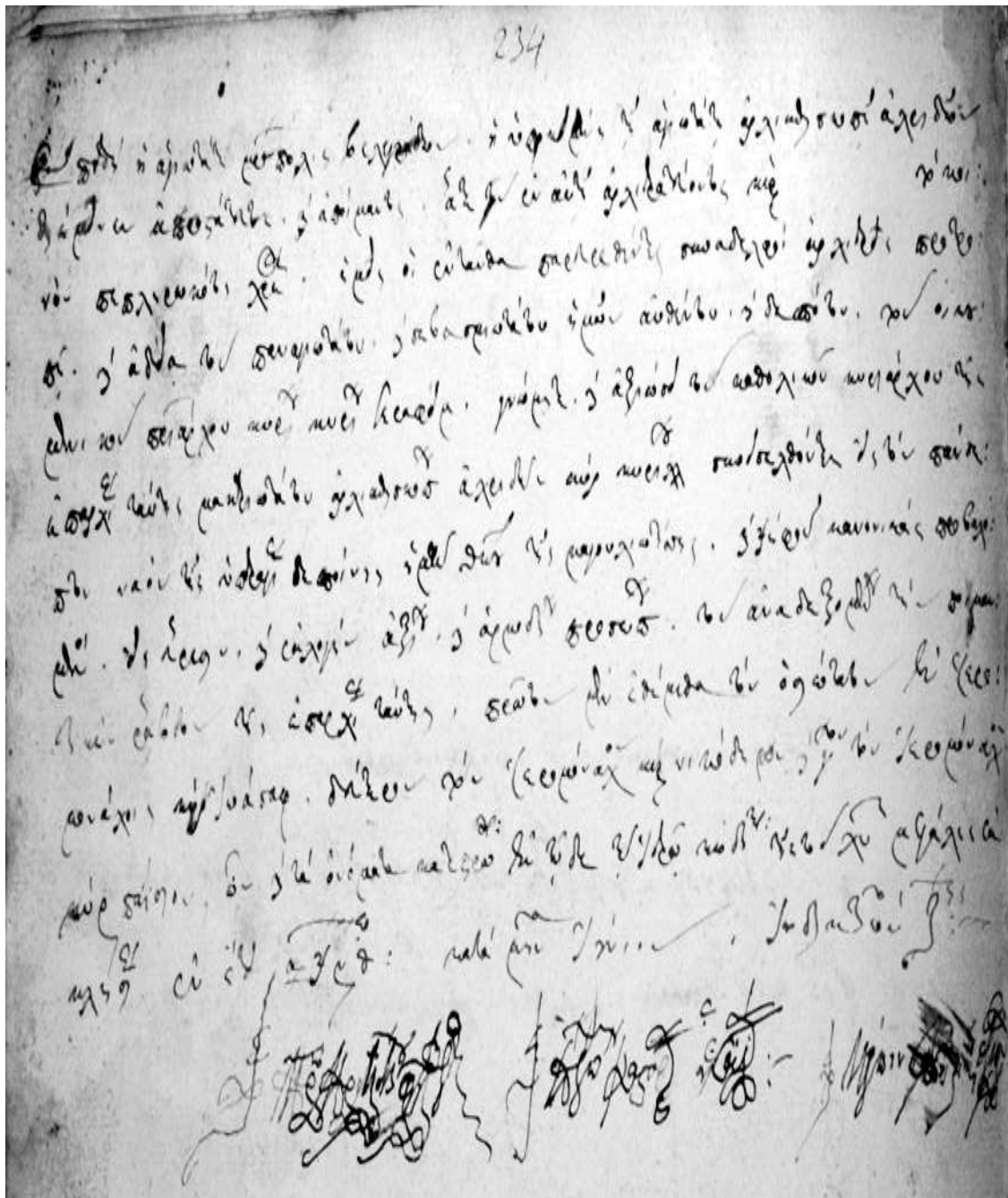
Εγγραφο 3: B.O.A., C.ADL. 76 4551

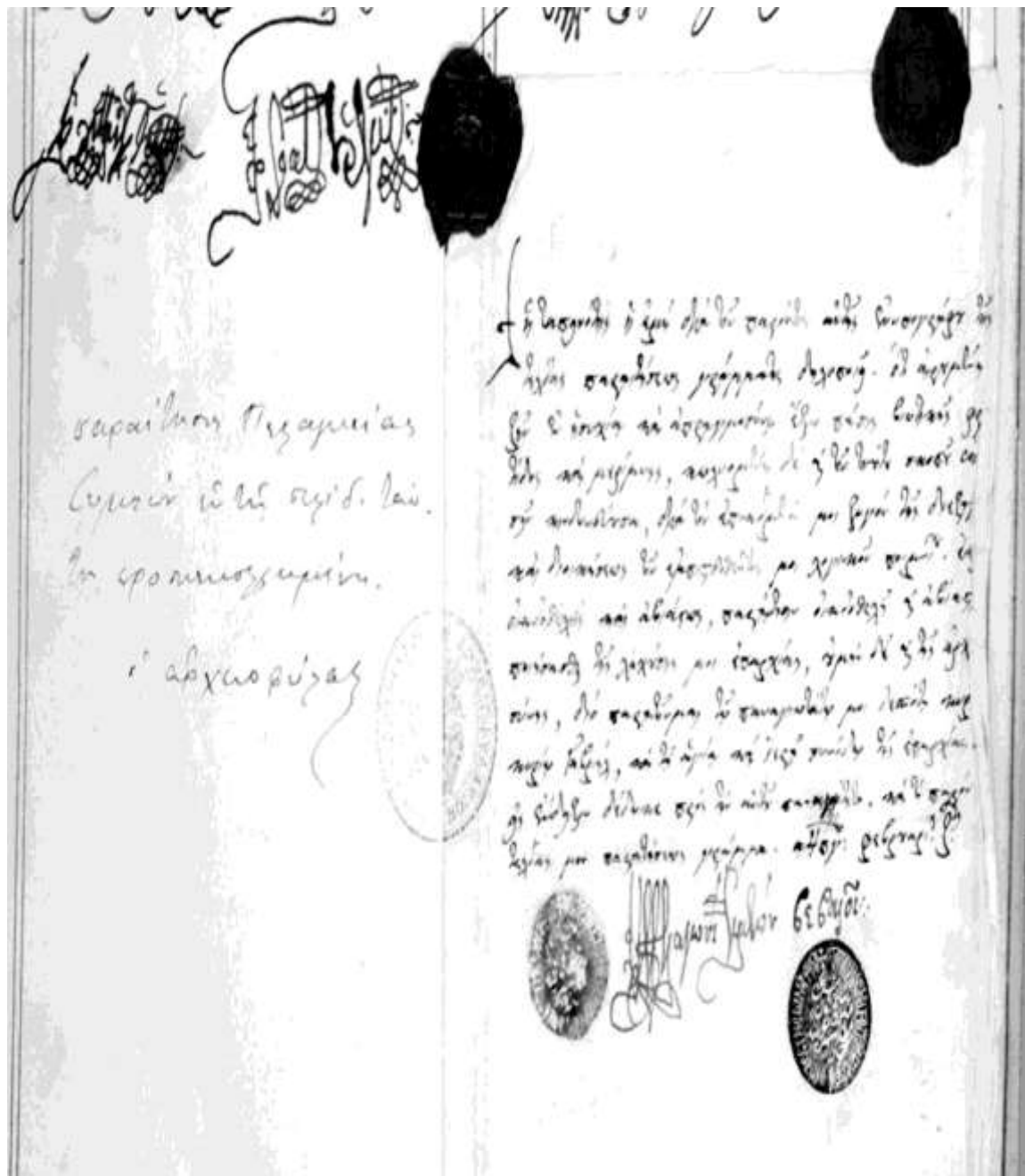

Έγγραφο 4: Β.Ο.Α., C.ZB. 38 1899

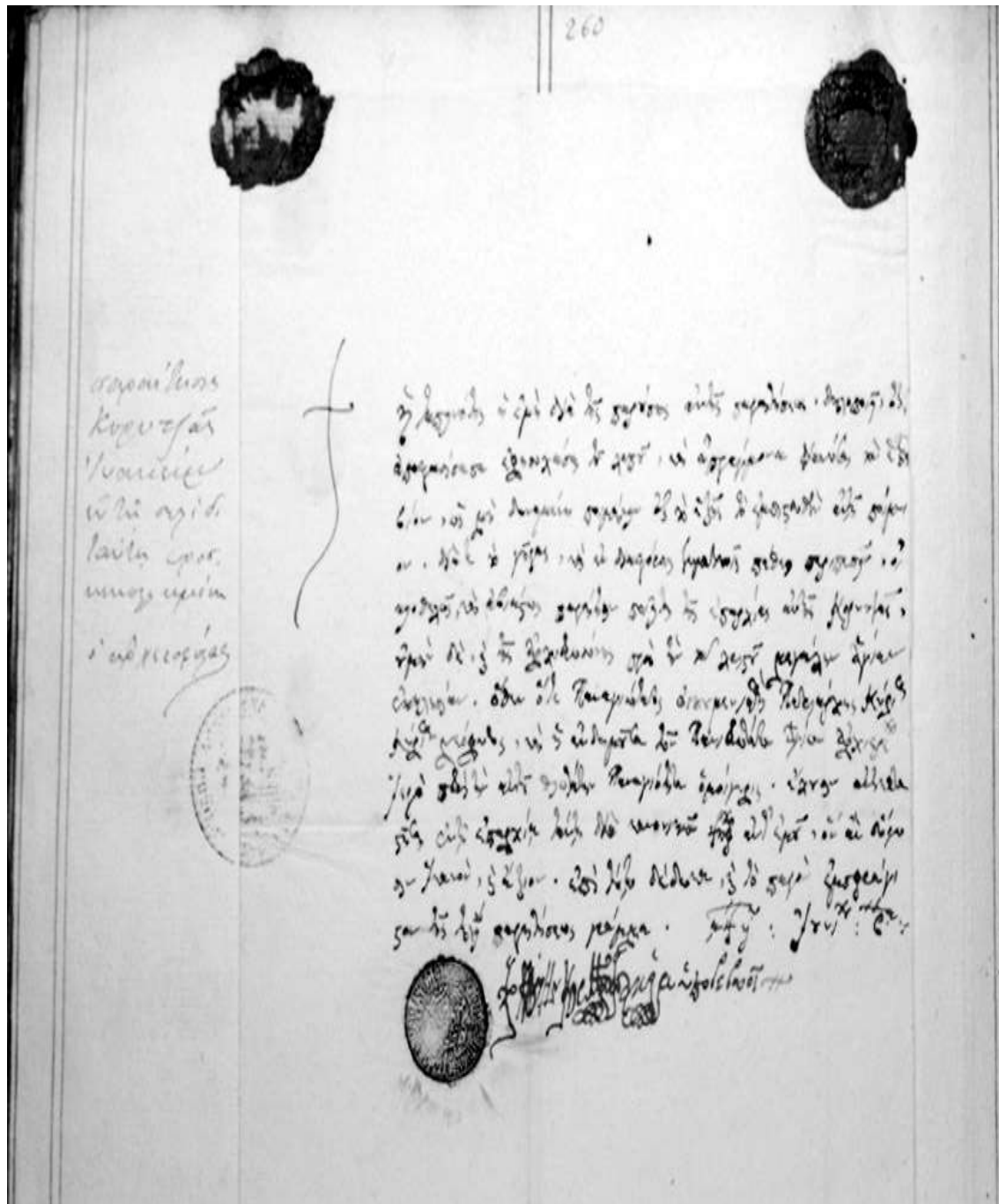
2. Έγγραφα Οικουμενικού Πατριαρχείου

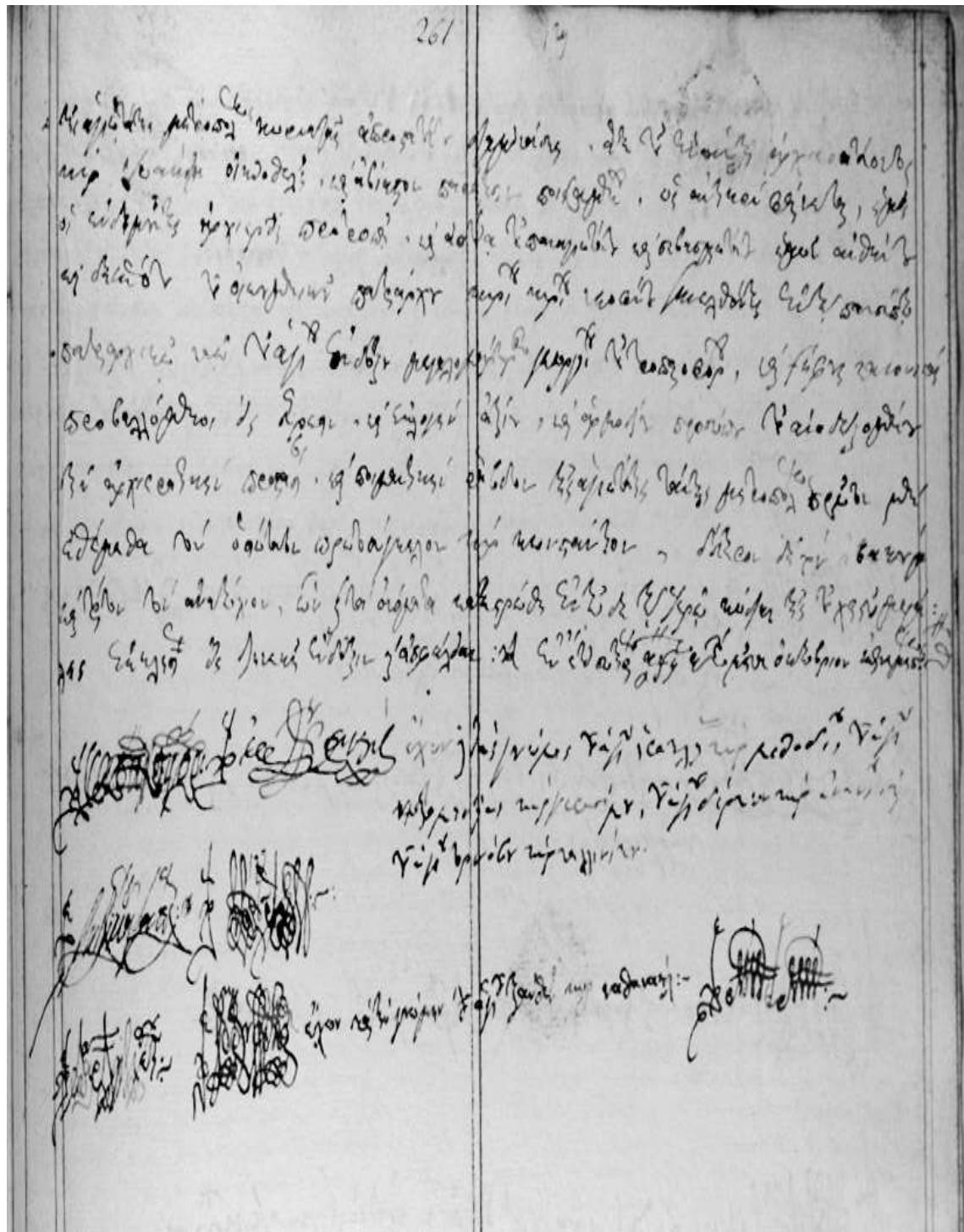
Έγγραφο 6: Οικ. Π. Αρχ./Κ. Π. Α., Α' / Δ', σ.234

Έγγραφο 7: Οικ. Π. Αρχ./Κ. Π. Α., Α' / Ζ', σ.152

Έγγραφο 8: Οικ. Π. Αρχ./Κ. Π. Α., Α' / Ζ', σ.260

Έγγραφο 9: Οικ. Π. Αρχ./Κ. Π. Α., Α' / Ζ', σ.261

**4. Μεταφρασμένα έγγραφα Αρχείου των Κομιτάτων
Borsod - Abauj – Zemplén**

25 Ιουλίου 1770

Απογραφή Ελλήνων

Πολιτικών πράξεων υλικό 11. Τομ. 1. Αποσπ. 67.

Οι κάτωθι υπογεγραμμένοι με τα εφεξής παρόντα (με τα όσα ακολουθούν εδώ) επιβεβαιώνουμε και γνωστοποιούμε ότι εμείς είμαστε οι διαμεσολαβητές, οι διορισμένοι και απεσταλμένοι της κομητείας του Borsod με την ισχύ των όσων καθόρισε και απέστειλε η Χάρις Αυτού σχετικά με τη Φιλόφρονα Απαντητική Επιστολή της Αυτού Ιεροτάτης, Καισαρικής, Βασιλικής και Αποστολικής Μεγαλειότητας για την καταγραφή των Οθωμανών υπηκόων, απευθυνόμενη μέσω του Εξόχου Συμβουλίου του Ουγγρικού Βασιλείου, και προς την προαναφερθείσα επίσης κομητεία· την καταγραφή των μνημονευθέντων ανθρώπων και Οθωμανών υπηκόων που βρέθηκαν στην ίδια προλεχθείσα κομητεία, σύμφωνα με τους κανόνες του προεπευφημούμενης Φιλόφρονος απαντητικής επιστολής, δηλ. το εσχάτως εκδοθέν διάταγμα το λεγόμενο Φερμάν, ως προς την ανάληψη της τήρησής του χωρίς κανένα επιλήψιμο τρόπο και ως προς την εξέταση του καθενός ξεχωριστά με τρόπο ήρεμο. Εν έτει 1770· το μήνα Μάρτιο και Απρίλιο φέραμε εις πέρας και βάλαμε σε αλφαβητική τάξη και σύμφωνα με το πρωτόκολλο, με την ακόλουθη σειρά τα παρακάτω:

Εξεταστική επιτροπή του Miskolc

Πόλη Miskolc

Αντώνιος Buja περίπου 30 ετών. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών· και έμπορος ιδιοκτήτης. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος πρόποντος, σώματος λεπτού, προσώπου επιμήκους και υπολεύκου, με μύτη λίγο πιο παχιά προς το τέλος, με μάτια μαυρόξανθα, με μέτωπο όχι πολύ πλατύ, που έχει δύο ρυτίδες. Με φρύδια λεπτά και στη ρίζα της μύτης χώρο αρκετά πλατύ εκεί που διαχωρίζονται οι τρίχες των φρυδιών, και με μουστάκια μισο-γκρίζα. Έχει μαζί του στο Miskolc τη σύζυγο Σουζάνα Gyra, την κόρη Ιουλιάννα, μεταφερμένες όχι πολύ παλιά από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εκτός του αμπελώνα στην ακρόρεια της Abbatia-Szapolcz και μια αποθήκη- κελλάρι στην περιοχή της πόλης του Miskoc, άλλα ακίνητα δε διαθέτει. Ασκεί το επάγγελμά του σε ένα κατάστημα (fornix) της Abbatia-

Szarolcz το οποίο νοικιάζει με διαφόρων ειδών εμπορεύματα από τη Βιέννη και τη Μοραβία, και τα υπόλοιπα από τα όσα έφερε προηγουμένως από τη Λειψία, και ακόμα από την Τουρκία, τα οποία συνήθως τα αγοράζει στην Πέστη και στη Βούδα. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης· και δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος στην Καισαρική Βασιλική εξουσία και ότι πρόκειται να δώσει όρκο πίστης. Εν έτει 1760 από τη Μακεδονία μαζί με τον πατέρα του, για τον οποίο πίστευε ότι διέθετε την τουρκική άδεια διέλευσης δια μέσου του Srem τόπου της Κοντουμακίας του επονομαζόμενου Semlin, ήρθε απευθείας στο Miskolc. Δε γνωρίζει το είδος και την ποιότητα της τουρκικής άδειας καθώς και την λήξη αυτής. Υποθέτει ότι ο πατέρας του, ο οποίος τον είχε μέχρι τότε υπό την προστασία του, είχε λάβει τα χαρτιά Sanitaets-Faede (Υγειονομική Βεβαίωση) στον τόπο της Κοντουμακίας από την υπάρχουσα στον ίδιο τόπο αρχή (δηλ. την Τουρκική). Αλλά δε γνωρίζει που έχουν πάει μαζί με το χαρτί από το χαράτσι (characs).

Αλέξανδρος Peszkas ετών περίπου 30, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στη Μοσχόπολη της Μακεδονικής επαρχίας. Μετρίου αναστήματος, με σώμα λεπτό, με επιμήκη λαιμό, με στρογγυλό πρόσωπο, λευκο-υπέρυθρο και ισχνό, από την αριστερή πλευρά με δύο μυρμηγκιές, με μια μεγαλύτερη στη μύτη και μια άλλη πιο μικρή· με μύτη κάπως μεγαλύτερη από το κανονικό και γαμψή, με μέτωπο αρκετά πλατύ, αλλά μικρό και με δύο λεπτές ρυτίδες· με μάτια μελιά, με μαλλιά καστανά, αλλά και επίσης με φρύδια καστανά, στο τέλος όμως στην αριστερή πλευρά πάνω και κάτω έχει δύο μυρμηγκιές. Με μουστάκια καστανοκόκκινα. Ακίνητα δεν έχει. Δεν ασκεί κανένα επάγγελμα. Αλλά κατοικεί μαζί με τους υπόλοιπους Έλληνες. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Αλλά δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και ότι πρόκειται να δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 15 χρόνια από την Τουρκία αφού παρέμεινε μαζί με τον Μιχαήλ Nacsorian Έλληνα έμπορο στην πόλη Szikzro στην κομητεία του Abau, δια μέσου του Zemlin, ήρθε πρώτα στην Πέστη και από εκεί στο Miskolc. Σχετικά με την ισχύ, τη λήξη και την αφαίρεση των εγγράφων του Characs-Schaeda, του Sanitaets-Faede, και των καινούργιων διαβατήριων εγγράφων, από λάθος κρίση και επειδή τα αμέλησε, δε γνωρίζει τίποτα.

Αντώνιος Popovits, ετών περίπου 60. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος κοντού, με σώμα λεπτό, με λαιμό ούτε κοντό ούτε επιμήκη, με πρόσωπο υπόλευκο-κόκκινο, με μύτη αναλογικά προσαρμοσμένη στο πρόσωπο, με μάτια μελιά, με μέτωπο αρκετά πλατύ και ρυτιδιασμένο, ανάμεσα στα φρύδια δύο ρυτίδες, με μαλλιά και μουστάκια ήδη γκριζα, με φρύδια ωστόσο σκούρα καστανά. Έχει σύζυγο την Susanna Szabo, σπίτι και αποθήκη-κελάρι (cellarium), αλλά και έναν αμπελώνα στην περιοχή του Miskolc, και άλλον έναν αμπελώνα στην περιοχή της Abbatia-Sapoltz. Κατά τα άλλα είναι άτεκνος. Δεν ασκεί κανένα επάγγελμα. Έχει δώσει όρκο πίστης ως υπηρέτης της ενδόξου εξουσίας του Μητροπολίτου του Κάρλοβιτς του Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών, επειδή όμως αυτό δεν αποτελεί εμπόδιο, δηλώνει για τον εαυτό του ότι πρόκειται να δώσει όρκο ως πολίτης και ότι πρόκειται να γίνει υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας. Πριν από περίπου 40 χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με κάποιον Έλληνα έμπορο από το Gyöngyös ονομαζόμενο Αντώνιο Bendel, δια μέσου της Calarsa πήγε στο Gyöngyös, από εκεί στο Neosolium όπου έγινε στρατιώτης, και μετά από ακριβώς 9 χρόνια στρατιωτικής υπηρεσίας ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με την ισχύ, τη διάρκεια ή λήξη είτε αφαίρεση των εγγράφων, του Characs-Schaeda, του Sanitaets-Faede και των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, τα οποία έως τώρα δεν πρόσεξε, δεν γνωρίζει τίποτα.

Κωνσταντίνος Koka, ετών περίπου 20. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Μετρίου αναστήματος, με σώμα ισχνό, με πρόσωπο λευκό, και αρκετά πλατύ, με μαλλιά και φρύδια καστανά, με μουστάκια που τώρα μόλις πρωτοβγαίνουν. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Είναι ενοικιαστής ενός Μισκολτσιανού εργαστηρίου καφέ, στο οποίο ακόμα απασχολείται με την παραγωγή του ποτού Rosoli. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης· αν όμως ο πατέρας του μπορέσει να φέρει τη μητέρα του από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην επικράτεια της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας, (ο ίδιος θα έμπαινε υπό την προστασία του), δηλώνει ότι πρόκειται να γίνει υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και ότι πρόκειται να δώσει όρκο πίστης, και να παραμείνει στο Miskolc, εκτός εάν αναγκαστεί να επιστρέψει στην Τουρκία εξαιτίας της μητέρας. Πριν από 6 χρόνια από την Οθωμανική αυτοκρατορία, με τα διαβατήρια έγγραφα του τότε Πασά, ή

Επάρχου της Μακεδονίας που είχαν εκδοθεί με ισχύ για ένα χρόνο, μέσω της Zemona τόπου της Contumacia ή αλλιώς επονομαζομένου Semlin, όπου απέκτησε τα χαρτιά Sanitaets-Faede από τις εκεί αρχές, ήρθε στο Miskolc. Αναφέρει ότι τα χαρτιά της τουρκικής άδειας έληξαν πριν από 5 χρόνια, ενώ για τα Sanitaets-Faede, για τα οποία δεν ήξερε ότι θα τα χρειαστεί κάποτε, αναφέρει ότι χάθηκαν.

Κωνσταντίνος Kaprinc σύντροφος-συνέταιρος (socius) του καφεδοπώλη (caffearius) Κωνσταντίνου Κοκα ετών περίπου 30. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος μεγάλου, με σώμα λεπτό, με πρόσωπο σκούρο-καστανό, με μάτια μελιά, με μαλλιά ξανθά, με φρύδια επιπλέον μαύρα και κάπως πυκνά, με μουστάκια κοκκινωπά, με δύο μυρμηγκιές στην αριστερή πλευρά του προσώπου που πάλι βρίσκονται τοποθετημένες κοντά χωριστά, έχοντας τις κάτω μεγαλύτερες και τις πάνω μικρότερες, με τρεις ρυτίδες στο μέτωπο. Δεν έχει κατοικία, είναι σύντροφος του καφεδοπώλη, εμπορεύεται με καφέ και Rosolí, άλλο δε επάγγελμα δεν εξασκεί κατ' ιδίαν. Δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας, ότι θα δώσει όρκο πίστης και ότι, αν μπορέσει, θα φέρει τη μητέρα του από τη Μακεδονία. Πριν από 15 χρόνια, από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με τα έγγραφα της τουρκικής άδειας του Επάρχου της Μακεδονίας, μαζί με τον πατέρα του ο οποίος από εδώ επέστρεψε στην Τουρκία και πέθανε εκεί, δια μέσου του τόπου της Contumacia, του οποίου το όνομα δεν γνωρίζει, κατευθύνθηκε προς την Τρανσυλβανία, και συγκεκριμένα στο Cibinium, από όπου πριν από 5 χρόνια ήρθε στο Miskolc. Δεν γνωρίζει για πόσο χρόνο εκδόθηκε η άδεια, όπως ακριβώς και πότε έληξε· και επιπλέον δεν ξέρει αν ο πατέρας του στα σύνορα πήρε το Sanitaets-Faede ή ακόμα νέα διαβατήρια έγγραφα.

Κωνσταντίνος Semsy, σύντροφος-συνέταιρος (consocius) του Γεωργίου και Ναούμ Rosa, ετών περίπου 50. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος πρέποντος, με σώμα αναλογικό, με κοντό λαιμό, με πρόσωπο όχι πολύ επίμηκες, κοκκινωπό και κάπως ισχνό· με μύτη γαμψή και κάπως μακρά, με μάτια μελιά, με μέτωπο μέτριο, με μαλλιά καστανά, με φρύδια χρωματισμένα ισόποσα γκριζα και

καστανά, με μουστάκια ανοιχτά κόκκινα και κάπως πυκνά. Στο Miskolc μαζί του έχει τη γυναίκα του. Πέρα από ένα κελλάρι-αποθήκη (cellarium) μαζί με τους προδηλωθέντες συντρόφους του από κοινού δεν έχει κανένα άλλο ακίνητο. Είναι σύντροφος-συνέταιρος των προαναφερθέντων και με τα ίδια εμπορεύματα με τα οποία και οι σύντροφοί του ασκεί το επάγγελμά του. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει στο Miskolc ως υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και ότι πρόκειται να δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 40 χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με τον Γεώργιο Rosa τον Πρεσβύτερο, τότε ήδη έμπορο στο Miskolc και επί του παρόντος σύντροφο-συνέταιρό του δια μέσου του Semlin (στο οποίο γνωρίζει ότι ο λεχθείς Γεώργιος Rosa ο Πρεσβύτερος παρέλαβε κάποια έγγραφα), πήγε στο Petervarad, όπου τα προαναφερθέντα έγγραφα παρελήφθησαν από τον ίδιο και δόθηκαν νέα, και από εκεί ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με τη διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση των προαναφερθέντων εγγράφων, επειδή τα αμέλησε, δεν γνωρίζει τίποτα.

Κωνσταντίνος Nasztrad σύντροφος-συνέταιρος (consocius) του Ιωάννη Rogoisz ετών περίπου 25. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος κοινού, με σώμα σε καλή κατάσταση, με λαιμό ορθό, με κεφάλι που στη μέση προεξέχει κάπως, με πρόσωπο υπολευκοερυθρό και επίμηκες, με μύτη αναλογικά προσαρμοσμένη στο πρόσωπο, με μεγάλα ρουθούνια· με μέτωπο στενό, με τρεις εμφανείς ρυτίδες, με μάτια σκούρο-καφέ, με πυκνά μαλλιά, με φρύδια κάπως πλατιά σκούρο-καφέ, με μουστάκια ανοιχτά-καστανά. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Είναι σύντροφος-συνέταιρος του προαναφερθέντος Ιωάννη Rogoisz και κάνει μαζί του στο Miskolc την ίδια δουλειά. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Αλλά δηλώνει ότι πρόκειται να γίνει υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και ότι πρόκειται να δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 7 χρόνια μαζί με τα έγγραφα της τουρκικής άδειας που του εκδόθηκαν με ισχύ για ένα χρόνο, και αγοράστηκαν με περίπου 6 Florena, δια μέσου του Zemplin, μαζί με τον Ιωάννη Osda, Έλληνα έμπορο από την Agria, πήγε στην Άγρια, από εκεί στο Saaros-Patakinum, και έπειτα ήρθε στο Miskolc. Δεν γνωρίζει που πήγαν τα έγγραφα Sanitaets-Faede.

Κωνσταντίνος Pilta ετών περίπου 28. Έμπορος επισκέπτης (quaestor hospes). Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος μικρού, με σώμα αναλογικά προσαρμοσμένο σ' αυτό, με κεφάλι που προεξέχει κάπως στη μέση, με πρόσωπο στρογγυλό και ανοιχτόμαυρο κοκκινωπό, με μύτη μέτρια, με μάτια μελιά-μαύρα, με μέτωπο μικρό, με μαλλιά και φρύδια μαύρα, με μουστάκια ανοιχτά κόκκινα. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Με εμπορεύματα από τη Μοραβία και κάποτε ακόμη με κρασιά ασκεί το επάγγελμά του. Δηλώνει ότι ποτέ δεν πρόκειται να ξαναγυρίσει στην Τουρκία· δεν μπορεί ωστόσο προς το παρόν να καθορίσει αν πρόκειται να παραμείνει μόνιμα στην επικράτεια της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας ή σε άλλη γειτονική. Το 1755 από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με κάποιον Μακεδόνα που ασκούσε το επάγγελμά του στην Πολωνία ονόματι Αδάμ Nagy δια μέσου του Zemlín (όπου ο λεχθείς Αδάμ Nagy παρέλαβε έγγραφα για όλους όσους έρχονταν μαζί του) ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με τη διάρκεια, λήξη ή την αφαίρεση των εγγράφων της τουρκικής άδειας δε γνωρίζει τίποτα· αναφέρει ότι τα έγγραφα που πήραν στο Zemlín τα είχε μαζί του ο προαναφερθείς Αδάμ Nagy. Από εκεί επίσης για την έκδοση του χαρτιού characs δόθηκε προθεσμία ίσα με έξι μήνες.

Χριστόφορος Gramista, εταίρος (sodalis) του Γεωργίου Rosa του Μικρότερου ετών 26. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Γράμμουστα στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος πρέποντος, σώματος μετρημένου, με λαιμό επιμήκη, με πρόσωπο επίσης επίμηκες και ισχνό, αλλά και σκούρο καφέ-ωχρό, με μύτη αναλογικά προσαρμοσμένη στο πρόσωπο, με μέτωπο μικρό και ρυτιδιασμένο, με μάτια μελιά, με φρύδια ενωμένα, και τόσο αυτά όσο και οι τρίχες μαύρες, με μουστάκια ανοιχτά κόκκινα. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Είναι συνétairos κατά σύμβαση (sodalis conventio-natus) και δεν εξασκεί κάποιο επάγγελμα κατ' ιδίαν, είναι μόνο ευέλικτος συνétairos (volubilis sodalis). Και έχει στη Μακεδονία γονείς με κτήματα. Δηλώνει ότι δεν μπορεί να καθορίσει προς το παρόν σε ποιόν τόπο πρόκειται να μείνει κάποτε μόνιμα για να βρει καλύτερη τύχη και γι' αυτό δεν μπορεί να δώσει όρκο πίστης και να αφιερώσει τον εαυτό του ως υπήκοο στην υπηρεσία της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας. Πριν από περίπου 14 χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με τον Δημήτριο Czako, τότε έμπορο που διέμενε στην πόλη Keresztes, με τα τουρκικά χαρτιά

characs, το λευκό, το κόκκινο και το κίτρινο και δια μέσου του Zemlin, στο οποίο ο προαναφερθείς Δημήτριος Csako παρέλαβε καινούργια έγγραφα για τον εαυτό του και για όσους έρχονταν μαζί του, πήγε στην προλεχθείσα πόλη Keresztes, από εκεί στην Sziksronia, απ' όπου ήρθε στο Miskolc. Από τότε, μετά από μια τριετία και τα τρία χαρτιά characs έληξαν, και αυτά τα πέταξε επειδή δεν τα είχε πια ανάγκη· σχετικά δε με τη διάρκεια και την αφαίρεση των χαρτιών που πήρε στο προαναφερθέν συνοριακό πέρασμα, επειδή μέχρι στιγμής δεν ασχολήθηκε ο ίδιος, αλλά τα επιμελήθηκε ο προαναφερθείς Δημήτριος Csako, δεν γνωρίζει τίποτα. Σ' αυτόν όμως δόθηκε προθεσμία έξι μηνών για την διεκπεραίωση της έκδοσης του χαρτιού characs.

Δημήτριος Koka ετών 60. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος μετρίου, με σώμα αναλογικό, με πρόσωπο επίμηκες, σκούροκαστανό-κόκκινο, με μύτη προσαρμοσμένη αναλογικά στο πρόσωπο, με μάτια μελιά, με μέτωπο πλατύ, ευρύ εξαιτίας της φαλακρότητας και αρκετά ρυτιδιασμένο, με μαλλιά που υπάρχουν πέρα από την φαλάκρα μαύρα, με φρύδια λεπτά και αραιά, με μουστάκια υπομαυρο-καστανά. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης, αλλά αν μπορέσει να φέρει τη γυναίκα του από την Τουρκία στην Ουγγαρία, όπως έχει την πρόθεση να κάνει, τότε μόνο δηλώνει ότι πρόκειται να παράσχει όρκο πίστης και να παραμείνει ως υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας, διαφορετικά ακόμα θα είναι Οθωμανός υπήκοος. Στο Miskolc έχει υιό τον προδηλωθέντα καφεδοπώλη Κωνσταντίνο Koka και ζει χωρίς να ασκεί κανένα επάγγελμα. Το έτος 1719 από την Τουρκική Αυτοκρατορία μαζί με τον Έλληνα Δημήτριο Fekete τότε έμπορο από το Miskolc, τον οποίο αναφέρει ότι είχε τουρκικά έγγραφα, δια μέσου του περάσματος Semlin, στο οποίο ο ίδιος ο προαναφερθείς έμπορος πήρε άλλα έγγραφα, πήγε στο Petervarad, από εκεί στην Πέστη και από εκεί ήρθε πια στο Miskolc. Σχετικά με τη διάρκεια, λήξη και αφαίρεση των συγκεκριμένων εγγράφων, επειδή μέχρι τώρα τα αμέλησε, δε γνωρίζει τίποτα. Σ' αυτόν δόθηκε προθεσμία 6 μηνών για την επανέκδοση των εγγράφων της άδειας ή του χαρτιού characs.

Δημήτριος Pilta, ετών περίπου 50. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος μετρίου, με λεπτή

σωματική διάπλαση, με πρόσωπο επίμηκες και ισχνό, και γύρω απ' τα άκρα των χειλιών ρυτιδιασμένο, με μύτη προσαρμοσμένη αναλογικά στο πρόσωπο, με μάτια μελιά, με μέτωπο αρκετά πλατύ, με τρεις ρυτίδες, με μαλλιά, φρύδια και μουστάκια σκούρα-καστανά. Έχει τη φροντίδα του σπιτιού και διαθέτει δύο κελάρια-αποθήκες και έναν αμπελώνα στην περιοχή της Abbatia-Zapolcza. Έχει φέρει τη γυναίκα του Μαρία Spida πρόσφατα από τη Μακεδονία στη Βούδα μαζί με τον γιο τους Μιχαήλ Pilta, ώστε από εκεί να μετακινηθεί στο Miskolc. Με Τουρκικά εμπορεύματα που συνήθως τα προμηθεύεται στο Debrecen, στη Βούδα και στην Πέστη, και παρόμοια με Βιεννέζικα και από το Τύρνοβο, ασκεί το επάγγελμά του στο Miskolc. Δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και ότι θα δώσει όρκο πίστης. Στα δέκα του από τη Μακεδονία μαζί με κάποιον φίλο του ήρθε απευθείας στο Miskolc, και γι' αυτό εξαιτίας της τρυφερότητας της ηλικίας του σχετικά με τα έγγραφα της άδειας δηλ. του χαρτιού characs και του sanitaets-faede, αναφέρει ότι δεν είναι βέβαιος για τίποτα.

Δημήτριος Mukuky, εταίρος-σύντροφος (sodalis) του Δημητρίου Pilta ετών περίπου 25. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Με ανάστημα κάπως ψηλότερο, με σώμα κάπως λεπτό, με πρόσωπο αρκετά επίμηκες και υπόλευκο, και ισχνό, με μύτη επιμήκη και κάπως λεπτή, με μέτωπο αρκετά πλατύ, με τρεις ρυτίδες λεπτές, και στην αριστερή πλευρά του με μια ουλή, με τις τρίχες των φρυδιών, τα μουστάκια και τα μάτια σκούρα-καστανά. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Είναι εταίρος (sodalis) και δεν ασκεί κατ' ιδίαν κάποιο επάγγελμα. Προς το παρόν αδυνατεί να καθορίσει αν ο ίδιος πρόκειται να παραμείνει στην επικράτεια της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας ή αν θα μεταβεί σε άλλα βασίλεια ή αν θα επιστρέψει στην Τουρκία. Αν επιπλέον συμβεί και παραμείνει στην επικράτεια της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας, σ' αυτήν την περίπτωση δηλώνει ότι πρόκειται να γίνει υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και ότι πρόκειται να δώσει όρκο πίστης. Αυτό εφόσον δεν αποτελεί εμπόδιο, του έχει δοθεί προθεσμία έξι μηνών για την έκδοση των εγγράφων της άδειας ή χαρτιού-characs. Πριν από 10 χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μαζί με έναν φίλο του ονόματι Αδάμ Gyra, εφοδιασμένο με το άνωθεν χαρτί-characs περνώντας από το συνοριακό πέρασμα Semlin πρώτα ήρθε στο Gyöngyös και από εκεί στο Miskolc. Σχετικά

με τη διάρκεια, λήξη ή αφαίρεση του χαρτιού-characs, επειδή τότε ήταν σχεδόν παιδί και δεν ασχολήθηκε ο ίδιος, δε γνωρίζει τίποτα.

Δημήτριος Gyamandi, ετών περίπου 40. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Καστοριά στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος πρέποντος, εύσωμος, με κοντό λαιμό, με πρόσωπο επίμηκες, ερυθρωπό και ισχνό, με μύτη προσαρμοσμένη αναλογικά στο πρόσωπο και κάπως λεπτή, ανάμεσα στα φρύδια έχει κοντή αλλά βαθιά ρυτίδα σχεδόν μέχρι τη μέση του μετώπου που εκτείνεται από κάτω προς τα πάνω. Με μέτωπο στο αριστερό μέρος κάπως πλατύτερο και ρυτιδιασμένο, με μάτια μελιά, με μαλλιά και φρύδια σκούρα-καστανά, με μουστάκια ερυθρωπά και κάπως πυκνά. Πέρα από ένα κελάρι-αποθήκη (cellarium) στην περιοχή του Miskolc δεν έχει άλλα ακίνητα. Ασκεί το επάγγελμά του με Τουρκικά εμπορεύματα τα οποία συνήθως αγοράζει στο Debrecen, στην Πέστη και στη Βούδα και επίσης με Βιεννέζικα. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ωστόσο ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και ότι πρόκειται να δώσει όρκο πίστης. Πριν από 28 χρόνια, μαζί με κάποιον φίλο του ονόματι Ιωάννη Εμμανουήλ ο οποίος άλλοτε στο παρελθόν διέμενε στο Miskolc, εφοδιασμένο με τα έγγραφα της τουρκικής άδειας, δια μέσου του περάσματος Semlin, στο οποίο ο αναφερθείς αδερφός του παρέλαβε τα χαρτιά sanitaets-faede, πήγε στο Carlovitz, από εκεί στο Petervarad, όπου παρέλαβε νέα διαβατήρια έγγραφα ο προαναφερθείς φίλος του, έπειτα στο Kecskemet, όπου κάποιος άγνωστος Ούγγρος έκλεψε τα προδηλωθέντα τουρκικά έγγραφα από τους ίδιους και, τέλος, ήρθε από το Kecskemet στο Miskolc. Σχετικά με τη διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση των διαβατηρίων εγγράφων που εκδόθηκαν στο Petervarad, δεν γνωρίζει τίποτα.

Δημήτριος Saghona, ετών περίπου 25, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Ανάστημα πρέπον, σώμα λεπτό, λαιμός λίγο μακρύτερος, πρόσωπο υπόλευκο, ποικίλου πλάτους, μύτη πολύ λίγο γαμψή, στενό μέτωπο, μάτια σκούρα καστανά, πυκνά μαλλιά και με τα δύο φρύδια καστανά, μουστάκι ανοιχτό κόκκινο. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Προς το παρόν εμπορεύεται απλώς με κρασιά. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Και επειδή ο πατέρας του έχει μείνει στην προαναφερθείσα πόλη Μοσχόπολη της

Μακεδονίας ως τώρα και έχει εκεί ακίνητα, αν θα παραμείνει στην επικράτεια της Βασιλικής Καισαρικής εξουσίας ή αν θα μετακινηθεί στην Τουρκία ή σε κάποιο άλλο μέρος αδυνατεί προς το παρόν να προσδιορίσει. Πριν από περίπου 8 χρόνια, έφυγε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία με τον Μιχαήλ Dona, Οθωμανό υπήκοο, ο οποίος χάριν εμπορίας συνήθιζε να εισέρχεται κρυφά στην Ουγγαρία, διαμέσου του Semlin πήγε στην Πέστη, και από εκεί ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με την ισχύ, τη διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση της τουρκικής άδειας, της Υγειονομικής Βεβαίωσης (Sanitaets-Faede), και των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή ως τώρα τα αμέλησε αναφέρει ότι δεν γνωρίζει τίποτα. Του έχει δοθεί προθεσμία έξι μηνών για την έκδοση του χαρτιού Characs.

Δημήτριος Albanczky, εταίρος (sodalis) του Θωμά Belanyi, ετών περίπου 20, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Ανάστημα μέτριο, σώμα αναλογικό, πρόσωπο επίμηκες και μελαχρινό, μύτη σχετικά μικρή, μάτια σκούρα καστανά, μέτωπο στενό, με διάστημα μεγάλο μεταξύ των φρυδιών, μαλλιά, φρύδια και μουστάκι, που τώρα βγαίνει, μαύρα. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Είναι συμβασιούχος εταίρος (sodalis conventionatus) και δεν ασκεί κατ' ιδίαν επάγγελμα, μόνο που είναι ευέλικτος εταίρος (volubilis sodalis), και επειδή οι γονείς του είναι ακόμα στη Μακεδονία, δηλώνει ότι δεν είναι σε θέση να προσδιορίσει ακόμα σε ποιον τόπο θα μείνει και, συνεπώς δεν μπορεί να δώσει ακόμα όρκο πίστης. Πριν από έξι χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μαζί με τον Νικόλαο Dona, τότε ήδη έμπορο στο Miskolc, πήγε δια θαλάσσης στην επονομαζόμενη πόλη Fürne, στην οποία παρασκευάζεται η ζάχαρη, από εκεί στην Πέστη, και τέλος ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με το είδος, τη διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση των εγγράφων του χαρτιού Characs, της Υγειονομικής Βεβαίωσης (Sanitaets-Faede), και των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή τα αμέλησε, δεν γνωρίζει τίποτα. Του έχει δοθεί προθεσμία 6 μηνών για την έκδοση του χαρτιού Characs.

Φραγκίσκος Demcso ο πρεσβύτερος, ιδιοκτήτης καταστήματος (hospes fornicis) ετών περίπου 60, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Ανάστημα κανονικό, καλά διατηρημένο μέτριας σωματικής διάπλασης σώμα, επίμηκες πρόσωπο, υπόμαυρο-κόκκινο, και λίγο

λεπτό, με μύτη στην απόληξή της λίγο κοντρή, με φρύδια εκ των οποίων το δεξιό σχετικά πιο πάνω και το αριστερό σχετικά πιο κάτω, με μέτωπο αρκετά πλατύ και ρυτιδιασμένο, μαύρα μάτια, μαλλιά, φρύδια και μουστάκι σκούρα καστανά με μερικές γκριζες τρίχες. Έχει μαζί του στο Miskolc τη σύζυγο Σουζάνα Despo, τον γιο του Ναούμ, Θεόδωρο, και Αναστάσιο. Έχει ένα κελάρι-αποθήκη (cellarium) στο Miskolc, άλλο ένα στην περιοχή της Abbatia-Tarolcza, και τα δύο από κοινού με τον συνεταιρό του, ενώ κατ' ιδίαν έχει έναν αμπελώνα στην ακρόρεια του παραπάνω Dios-Győr. Ασκει το επάγγελμά του με εμπορεύματα εισαγόμενα από τη Βιέννη, το Τύρνοβο, την Πέστη και τη Βούδα, και με τα υπόλοιπα από τη Λειψία, αλλά και με κρασιά. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής εξουσίας και ότι θα δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 42 χρόνια από την Τουρκική επικράτεια μαζί με τον Φραγκίσκο Βυja, ήδη τότε έμπορο στο Miskolc, εφοδιασμένο με τουρκικά έγγραφα, μέσω του περάσματος Calarsa, όπου ο Βυja πήρε τα καινούργια διαβατήρια έγγραφα πήγε στο Debreczen, και τέλος ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με την διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση τόσο των τουρκικών εγγράφων, όσο και των εγγράφων που πήρε στον προαναφερθέντα τόπο της Contumacia, αλλά και των καινούργιων εγγράφων που παρέλαβε στο Temesvar, επειδή ως τώρα τα αμέλησε, δεν γνωρίζει τίποτα.

Φραγκίσκος Demcso, ο νεώτερος, υπάλληλος (sodalis) του Ιωάννη και του Φραγκίσκου Demcso. Ετών περίπου 24, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Ανάστημα πρέπον, σώμα σε καλή κατάσταση, λαιμός μέτριος, πρόσωπο επίμηκες και λίγο στενό, και υπόμαυρο-κόκκινο, μέτωπο στενό, μαλλιά, φρύδια που εδέχουν και μουστάκι όλα μαύρα. Μάτια μελιά. Δεν έχει δική του κατοικία. Είναι υπάλληλος (sodalis) των αφεντικών του και δεν ασκεί κατ' ιδίαν επάγγελμα. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Επειδή δεν ξέρει αν θα αλλάξουν οι επαγγελματικές του σχέσεις, γι' αυτό δεν μπορεί να δηλώσει αν θα παραμείνει στην επικράτεια της Καισαρικής Βασιλικής εξουσίας, ή αν θα μετοικήσει σε περιοχές έξω από αυτήν με σκοπό να φτιάξει περιουσία. Για τα παραπάνω δηλώνει ότι δεν μπορεί προς τον παρόν να δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 12 χρόνια, από την τουρκική επικράτεια μαζί με κάποιον έμπορο που μένει τώρα στην πόλη Sziksro, εφοδιασμένο με τουρκικά έγγραφα που εκδόθηκαν για αυτόν, διά

μέσου του Semlin, όπου υποθέτει με βεβαιότητα ότι ο προαναφερθείς έμπορος πήρε τα έγγραφα της Υγειονομικής Βεβαίωσης (Sanitaets-Faede), πήγε στο Petervarad (όπου δεν γνωρίζει αν ο προαναφερθείς έμπορος έλαβε καινούργια διαβατήρια έγγραφα ή όχι), από εκεί στην Πέστη, και τέλος ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με την διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση των προαναφερθέντων εγγράφων δεν γνωρίζει τίποτα. Του έχει δοθεί προθεσμία έξι μηνών για την έκδοση νέων εγγράφων άδειας, ή του χαρτιού Characs.

Φραγκίσκος Vese, ετών περίπου 28. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος πρέποντος, με αναλογική σωματική διάπλαση, με μικρό πρόσωπο, ισχνό και υπόλευκο, με μύτη λιγάκι μακρά, με μάτια μελιά, με μέτωπο λιγάκι στενό, με μαλλιά σκούρα-καστανά, φρύδια λεπτά με ίση κατεύθυνση προς τα κάτω, με μουστάκια παρομοίως σκούρα-καστανά. Πέρα από ένα κελάρι-αποθήκη που βρίσκεται στην περιοχή του Miskolc, δεν έχει τίποτα. Ασκει το επάγγελμά του με κρασί. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει όμως ότι ποτέ δεν θα γίνει Οθωμανός υπήκοος, υπάρχει ωστόσο περίπτωση να μεταβεί στην Πολωνία προς απόκτηση περιουσίας. Πριν από περίπου 19 χρόνια μαζί με τον αδελφό του Νικόλαο Vese, ήδη τότε έμπορο στο Miskolc, δια μέσου του περάσματος Semona (Ζέμουν) ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με το είδος, τη διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση είτε της τουρκικής άδειας είτε της υγειονομικής βεβαίωσης (Sanitaets-Faede) είτε άλλων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή τότε ήταν παιδί, δε γνωρίζει τίποτα.

Φραγκίσκος Deda, εταίρος-σύντροφος (sodalis) του Γεωργίου και του Ναούμ Rosa, και του Κωνσταντίνου Semsy. Ετών περίπου 22, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος μικρού, με ισχνό σώμα, με επιμήκη λαιμό, ακόμη με πρόσωπο επίμηκες και ερυθρωπό-λευκό και ισχνό, με μύτη προσαρμοσμένη αναλογικά στο πρόσωπο και μικρή, με μάτια μελιά, με στενό μέτωπο και ρυτιδιασμένο, με μαλλιά, φρύδια και μουστάκια μαύρα. Δεν έχει δική του κατοικία. Είναι εταίρος συμβασιούχος (sodalis conventionatus) των προαναφερθέντων συνεταιρών Rosa και δεν ασκεί κανένα επάγγελμα κατ' ιδίαν. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Αλλά εάν η μητέρα του μπορέσει να έρθει από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην

επικράτεια της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και να παραμείνει υπήκοος του Μακεδονικού Τουρκικού ζυγού, σ' αυτήν την περίπτωση δηλώνει ότι θα γίνει υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και ότι πρόκειται να δώσει όρκο πίστης· μόλις όμως η επαρχία της Μακεδονίας τεθεί κάτω από τον έλεγχο κάποιας Χριστιανικής δύναμης, τότε δηλώνει ότι θα επιστρέψει στη Μακεδονία. Πριν από περίπου 9 χρόνια κάποιος Μακεδόνας Οθωμανός υπήκοος, που ακόμα και τώρα κατοικεί στη Μακεδονία, δια μέσου του περάσματος Semlin τον έφερε στην Πέστη, απ' όπου ο Θωμάς Rosa, έμπορος από το Miskolc τον μετέφερε στο Miskolc. Σχετικά με το είδος, τη διάρκεια, τη λήξη ή την αφαίρεση των εγγράφων της Τουρκικής άδειας, του Πιστοποιητικού Υγείας (sanitaets-faede), και των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή τότε ήταν σχεδόν παιδί, δε γνωρίζει τίποτα.

Γεώργιος Janko, εταίρος-σύντροφος (sodalis) του καφεδοπώλη Κωνσταντίνου Koka από το Miskolc, ετών περίπου 36. Εθνικότητα Έλληνας, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Γρεβενά στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος μετρίου, με σώμα όχι πολύ παχύ, με πρόσωπο μικρό, μαύρο, με μύτη αναλογικά προσαρμοσμένη στο πρόσωπο, με μαλλιά, φρύδια, μάτια και μουστάκια μαύρα. Δεν έχει δική του κατοικία. Είναι εταίρος (sodalis) του καφεδοπώλη και δεν ασκεί κατ' ιδίαν κάποιο άλλο επάγγελμα. Δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και ότι θα δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 12 χρόνια από την Τουρκία ήρθε απευθείας στην επικράτεια της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας μαζί με τον εργοδότη του (conventionalis), τότε αφεντικό του, άλλοτε Έλληνα έμπορο από την Μακεδονία. Σχετικά με τα έγγραφα, δηλ. το καρτί Characs, το Πιστοποιητικό Υγείας (sanitaets-faede) ή τα καινούργια διαβατήρια έγγραφα δεν γνωρίζει τίποτα.

Γεώργιος Rosa ο Πρεσβύτερος, ετών περίπου 70. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος μικρού, με σώμα αναλογικά προσαρμοσμένο σ' αυτό, με πρόσωπο επίμηκες, ερυθρωπό, λιγνό και στο δεξιό μάγουλο με μια μυρμηγκιά, με μύτη πλατύτερη γύρω στο τέλος, με μέτωπο ούτε πλατύ ούτε στενό, με κάπως πολλές γκριζες τρίχες σκόρπιες, με φρύδια λεπτά, με μουστάκια κάπως πυκνά, και με σκόρπιες γκριζες τρίχες. Έχει τη γυναίκα του στην Οθωμανική Αυτοκρατορία,

ενώ μαζί του στο Miskolc έχει τον γιο του, Ναούμ Rosa. Πέρα από ένα κελάρι-αποθήκη (cellarium) στην περιοχή του Miskolc δεν έχει άλλο ακίνητο. Ασκει το επάγγελμά του με εμπορεύματα από τη Βιέννη, το Poson, τη Βούδα, το Τύρνοβο, το Debrecen, και ακόμη με κρασιά. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Αν όμως μπορέσει να φέρει την προλεχθείσα σύζυγό του, όπως προτίθεται, δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος στην Καισαρική Βασιλική Εξουσία και ότι θα δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 50 χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με τον αδελφό του Γεώργιο Rosa, τότε ήδη έμπορο στο Miskolc, εφοδιασμένο με το τουρκικό χαρτί Characs, δια μέσου του περάσματος Calapsa, στο οποίο ο αναφερθείς αδερφός του παρέλαβε τα χαρτιά του Πιστοποιητικού Υγείας (sanitaets-faede), πήγε στο Temesvar, όπου έβγαλε καινούργια διαβατήρια έγγραφα, από εκεί στο Szoged, και από εκεί ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με τα χαρτιά τόσο του χαρτιού Characs όσο και του Πιστοποιητικού Υγείας (sanitaets-faede), που περιελάμβαναν περισσότερα άτομα, και δεν τα διάβασε ποτέ ο ίδιος, για τη διάρκεια, τη λήξη όπως και την αφαίρεσή τους επειδή μέχρι εκείνη τη στιγμή τα αμέλησε, δε γνωρίζει τίποτα.

Γεώργιος Rosa ο Νεώτερος, ετών περίπου 60. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος πρέποντος, με σώμα αναλογικό, με πρόσωπο υπόλευκο και λιγνό, με μύτη αναλογικά προσαρμοσμένη στο πρόσωπο, με μέτωπο πλατύ, με όχι πολύ βαθιές ρυτίδες, με μάτια μελιά, με μαλλιά κυρίως γκριζα και αραιά, με φρύδια και μουστάκια σκούρα-καστανά και γκριζα σε κάποια σημεία. Πέρα από ένα κελάρι-αποθήκη (cellarium) στην περιοχή του Miskolc, δεν έχει στην κατοχή του άλλο ακίνητο. Έχει μαζί του στο Miskolc τη γυναίκα του, τη οποία έφερε πρόσφατα. Ασκύσε προηγουμένως το επάγγελμά του και με άλλα εμπορεύματα, αλλά τώρα μόνο με κρασιά. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Αν κάποια Χριστιανική δύναμη θέσει υπό τον έλεγχό της την επαρχία της Μακεδονίας, δηλώνει ότι θα επιστρέψει εκεί· αν όμως συνεχίσει να είναι υποταγμένη στην Τουρκική αυτοκρατορία, δηλώνει ότι θα παραμείνει ως υπήκοος στην Καισαρική Βασιλική Εξουσία στο Βασίλειο της Ουγγαρίας και ότι θα δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 40 χρόνια από την Τουρκική αυτοκρατορία, μαζί με τον Γεώργιο Semsy, τότε ήδη έμπορο στο Miskolc, όπως υποθέτει, εφοδιασμένο με τα χαρτιά της τουρκικής άδειας που συνήθως εκδίδονται για ένα χρόνο, δια μέσου του περάσματος Patak πήγε στο

Βελιγράδι, από εκεί στο Petervarad, και από εκεί ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με την αφαίρεση των εγγράφων, τόσο της τουρκικής άδειας, όσο και του Πιστοποιητικού Υγείας (sanitaets-faede) ή των όσων έβγαλε είτε των λιγότερο καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή τα αμέλησε, δε γνωρίζει τίποτα.

Γεώργιος Πατάκης, ετών περίπου 35. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Χήρος. Γεννημένος στην πόλη Σίπισκα στην επαρχία της Μακεδονίας. Αναστήματος κοινοτύπου, με σώμα σε αρκετά καλή κατάσταση, με λαιμό αναλογικά προσαρμοσμένο, με πρόσωπο ερυθρωπο-υπόλευκο, με μέτωπο αρκετά πρέπον, από την αριστερή πλευρά πλατύτερο, από τη δεξιά στενότερο, με μύτη αναλογικά προσαρμοσμένη, παχιά γύρω στο πρόσωπο, με μάτια μελιά, με φρύδια πυκνά, με μαλλιά όπως και φρύδια σκούρα-καστανά, αλλά με μουστάκια σκουρο-καστανό-μελιά. Τη μητέρα του που έφερε με δικά του έξοδα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με τις δύο αδελφές του, επί του παρόντος την έχει μαζί μ' αυτές στη Βούδα. Πέρα από ένα κελάρι-αποθήκη (cellarium) που βρίσκεται στην περιοχή του Miskolc, άλλο ακίνητο δεν έχει. Ασκεί το επάγγελμά του στο Miskolc με ξένα εμπορεύματα που εισήγαγε προηγουμένως κατόπιν άδειας της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας, καθώς και με εμπορεύματα από τη Βιέννη, Μοραβία, όπως και με Τουρκικά, τα οποία συνήθως αγοράζει στην Πέστη και στο Debrecen, και ενίοτε με κρασιά. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι θα παραμείνει στο Miskolc ως υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και ότι θα δώσει όρκο πίστης. Το έτος 1746 από την Τουρκική επικράτεια πέρασε στις επαρχίες της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας, μαζί με τον προαποθανόντα Γεώργιο Bujja άλλοτε Μακεδόνα, ήδη τότε όμως έμπορο στο Miskolc, και δια μέσου του Miskolc πέρασε στο Petervarad (όπου έμεινε για 1,5 χρόνο), από όπου πήγε στο Comaromium και τέλος στο Poson για γραμματικές σπουδές. Τέλος, το 1751 ήρθε στο Miskolc, για να ασκήσει το επάγγελμά του.

Γεώργιος Trikopa, μαθητευόμενος του Ιωάννη Czoba, ετών περίπου 18. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος τώρα μετρίου, με σώμα λεπτό, με επιμήκη λαιμό, με πρόσωπο επίσης επίμηκες και λευκο-ερυθρωπό, με μύτη αναλογικά προσαρμοσμένη στο πρόσωπο, με μέτωπο όχι πολύ πλατύ, με μαλλιά πυκνά και κάπως παχιά

φρύδια και μαζί σκούρα-καστανά, με μουστάκια που πρωτοβγαίνουν. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Είναι νέος μαθητευόμενος του προαναφερθέντα Ιωάννη Czoba, και δεν ασκεί κατ' ιδίαν κάποιο επάγγελμα. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει όμως ότι πρόκειται να γίνει υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και ότι θα δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 9 χρόνια μαζί με τον Αντώνιο Bujja έμπορο στο Miskolc, και αφού προστέθηκαν σ' αυτόν και άλλοι συνοδοιπόροι, και περνώντας όλοι μαζί δια μέσου του Semlin, έφτασε στο Miskolc. Σχετικά με την ισχύ, τη διάρκεια, τη λήξη ή την αφαίρεση των εγγράφων της τουρκικής άδειας, του Πιστοποιητικού Υγείας (sanitaets-faede) και των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή τότε ήταν παιδί, δε γνωρίζει τίποτα.

Γεώργιος Grabovszky, ετών περίπου 45, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Γκράμποβο στη Μακεδονική επαρχία. Μέτριο ανάστημα, σώμα αρκετά παχύ, κοντός λαιμός, μακρύ πρόσωπο, ανοιχτό-κόκκινο (ροδαλό), μακριά μύτη και λεπτή, μέτωπο μεγάλο και πλατύ, μάτια σκούρα μπλε, μαλλιά πυκνά ανοιχτά καστανά, με φρύδια κάπως πυκνά και επίσης ανοιχτά καστανά, μουστάκι κατά το μεγαλύτερο μέρος κόκκινου χρώματος. Πέρα από ένα κελάρι-αποθήκη (cellarium) στην περιοχή του Miskolc, δεν έχει άλλα ακίνητα. Στο Miskolc έχει μαζί του τη γυναίκα του μαζί με τους τρεις γιούς του. Ασκεί το επάγγελμά του με κρασιά. Δεν έχει δώσει ακόμα όρκο πίστης. Δηλώνει όμως ότι πρόκειται να δώσει όρκο πίστης και ότι θα παραμείνει υπήκοος της Βασιλικής Καισαρικής εξουσίας. Πριν από 29 περίπου χρόνια, μαζί με τον αποθανόντα Γεώργιο Demeter, ήδη τότε Έλληνα έμπορο στο Miskolc, δια μέσου του περάσματος επονομαζομένου Pacsora, πήγε στο Petervarad και τέλος έφτασε στο Miskolc. Σχετικά με την ισχύ, την διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση των εγγράφων, δηλ. του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Faede), και των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή ως τώρα τα αμέλησε, δε γνωρίζει τίποτα.

Γεώργιος Kakungyel, συνεταιίρος (sodalis conventionatus) του Θωμά Sambik. Ετών περίπου 30, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Ανάστημα πρέπον, μέτρια σωματική διάπλαση, λαιμός αναλογικός, πρόσωπο επίμηκες, ροδαλό-κόκκινο, μύτη αναλογική προς το

πρόσωπο, και όχι παχιά, μέτωπο αρκετά πλατύ και μακρύ αλλά και ρυτιδιασμένο, μάτια σκούρα καστανά, όπως και τα μαλλιά, αλλά και τα φρύδια ομοίως μαύρα, μουστάκι κόκκινο. Δεν έχει ακίνητα και επειδή είναι συνεταίρος (*sodalis conventionatus*) δεν ασκεί κάποιο επάγγελμα κατ' ιδίαν. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι δεν πρόκειται να πάει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία με σκοπό τη μόνιμη διαμονή εκεί, αλλά ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος στην επικράτεια της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και να δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 20 χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με τον Μιχαήλ Tijja, έμπορο από τη Μακεδονία, ο οποίος συνήθιζε να εισέρχεται στην επικράτεια του Ουγγρικού Βασιλείου με τουρκικά εμπορεύματα και, αφού τα διέθετε, μετά να επιστρέφει πίσω, δια μέσου του περάσματος Semlin πήγε στην Πέστη, μετά στο Τύρνοβο και στη συνέχεια ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με την απόδοση, τη διάρκεια, τη λήξη ή την αφαίρεση των εγγράφων, δηλ. του χαρτιού Characs, του Πιστοποιητικού Υγείας (*Sanitaets-Faede*), και των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή τότε ήταν παιδί, δεν γνωρίζει τίποτα.

Γεώργιος Gerga, συνέταιρος (*consocius*) του εμπόρου Γεωργίου Πατάκη, ετών περίπου 43, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Χήρος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Ανάστημα σχετικά ψηλό, με σώμα αναλογικό προς το ανάστημα, πρόσωπο επίμηκες, μάτια σκούρα καστανά, μέτωπο αρκετά πλατύ και ρυτιδιασμένο, οι τρίχες από τα φρύδια και το μουστάκι είναι ανάμεικτες σκούρες καστανές και γκριζες. Στην πόλη Μοσχόπολη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία έχει τον γιο του Μιχαήλ, 10 ετών, και την κόρη του Κατερίνα, περίπου 7 ετών. Εκτός από ένα κελάρι-αποθήκη (*cellarium*) στην περιοχή του Miskolc, συνιδιοκτησία με τον συνέταιρό του Γεώργιο Πατάκη, δεν έχει άλλα ακίνητα. Ασκεί το επάγγελμά του στο Miskolc με τα ίδια εμπορεύματα με τα οποία και ο Γεώργιος Πατάκης. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και ότι πρόκειται να δώσει τον όρκο πίστης, αλλά και ότι θα προσπαθήσει με κάθε τρόπο να φέρει τα προαναφερθέντα τέκνα του. Το έτος 1738 από την Οθωμανική Αυτοκρατορία κάποιος Μακεδόνας έμπορος τον έφερε δια μέσου αγνώστου γι' αυτόν (επειδή τότε ήταν παιδί) περάσματος της *Contumacia* στο Temesvar, στον αδελφό του, απ' όπου ήρθε στο Kecskemet και τέλος στο Miskolc. Σχετικά με την διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση των εγγράφων της τουρκικής άδειας, είτε του χαρτιού

Characs, του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Faede), αλλά και των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή, όπως ετέθη προηγουμένως, τότε ήταν παιδί, και ως τώρα τα αμέλησε, δεν γνωρίζει τίποτα.

Ιωάννης Pap, υπάλληλος (sodalis) του εμπόρου καφέ (caffearius) Κωνσταντίνου Rozitus, ετών περίπου 17. Εθνικότητα Βλάχος (Valachus), θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στο Sibiu της Τρανσυλβανίας, στην περιοχή Presbyter. Ανάστημα πρέπον, πρόσωπο λεπτό, μακρύ, μελαχρινό, μύτη σχετικά μικρή, σχετικά λεπτή, μαλλιά και φρύδια μαύρα, μάτια μελιά, μουστάκι που τώρα βγαίνει, μέτωπο στο μέσο σχετικά πλατύ. Δεν έχει δική του κατοικία (ανέστιος).

Ιωάννης Valtz, υπάλληλος (sodalis) του Δημητρίου Pilta, ετών περίπου 28, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Αχρίδα στη Μακεδονική επαρχία. Ανάστημα πρέπον, ισχνή σωματική διάπλαση, πρόσωπο κάπως επίμηκες, μικρό και ροδαλό, μύτη αναλογική προς το πρόσωπο και σχετικά μικρή, μέτωπο στρογγυλό με δύο λεπτές ρυτίδες, μαλλιά, φρύδια και μουστάκι ανοιχτά καστανά, μάτια μελιά και λαιμό επιμήκη. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Επειδή είναι υπάλληλος (sodalis) του Δημητρίου Pilta, δεν ασκεί κατ' ιδίαν κάποιο επάγγελμα. Προς το παρόν αδυνατεί να καθορίσει αν θα παραμείνει στην Καισαρικο-Βασιλική επικράτεια, ή αν θα μεταβεί σε άλλα βασίλεια ή αν θα επιστρέψει στην Τουρκία. Ωστόσο σε περίπτωση που παραμείνει στην Καισαρικο-Βασιλική επικράτεια και καταφέρει να αποκτήσει οικήματα, τότε υπόσχεται ότι θα παραμείνει ως υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής εξουσίας και ότι θα δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 10 χρόνια, μαζί με τον ήδη αποθανόντα αδελφό του εφοδιασμένο με το τουρκικό χαρτί Characs, δια μέσου του περάσματος Semlin, πρώτα πήγε στο Petervarad, και από εκεί ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με την ποιότητα, τη διάρκεια ή τη λήξη ή την αφαίρεση του προαναφερθέντος χαρτιού Characs, επειδή δεν το φρόντισε αυτός, δε γνωρίζει τίποτα.

Ιωάννης Demcso, συνétairos (consocius) και ξάδερφος του Φραγκίσκου Demcso, ετών περίπου 37. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος μετρίου, με σώμα λίγο μικρό σε καλή

κατάσταση, με λαιμό κοντό, με πρόσωπο όχι πολύ επίμηκες, με μύτη αναλογικά προσαρμοσμένη στο σώμα και λεπτή, με μέτωπο αρκετά πλατύ και γύρω στο μέσο των μαλλιών συνεσταλμένο με τρεις λεπτές ρυτίδες, με φρύδια κάπως πυκνά, με μαλλιά που έχουν σκόρπιες άσπρες τρίχες, με φρύδια και μουστάκια αρκετά πυκνά, όμως όλα μαύρου χρώματος, ενώ τα μάτια μελιά. Στο Miskolc έχει ιδιωτική οικία τειχισμένη, αλλά και δύο κελάρια-αποθήκες (cellaria) από κοινού με τον προλεχθέντα αδερφό του. Είναι συνέταιρος (socius) του προαναφερθέντα Φραγκίσκου Demcsó, και ασκεί το επάγγελμά του με τα ίδια προλεχθέντα εμπορεύματα με τα οποία και ο αδερφός του. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Λέει πως αδυνατεί να δηλώσει ότι θα είναι υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας για τόσο καιρό, μέχρι να μπορέσει να πάει στην Οθωμανική πατρίδα του έχοντας τα αγαθά του εδώ (ενν. στο Miskolc), για να τα διαθέσει (ενν. στην Τουρκία), εξαιτίας του κινδύνου να χάσει εύκολα το κεφάλι του, αν πριν από τη διάθεση των αγαθών έδινε όρκο πίστης. Πριν από περίπου 26 χρόνια μαζί με κάποιον έμπορο από τη Μακεδονία ονόματι Αδάμ Gyra που έφερνε στο Βασίλειο της Ουγγαρίας τουρκικά εμπορεύματα, για τον οποίο υποθέτει ότι διέθετε τα έγγραφα της τουρκικής άδειας, δια μέσου του τόπου της Κοντουμακίας Pancso, όπου ο προαναφερθείς Αδάμ Gyra παρέλαβε έγγραφα, των οποίων το είδος δε μπορεί να δηλώσει, ήρθε στο Kecskemet μέχρι που από εκεί πια ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με τη διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση τόσο των τουρκικών όσο και των ανωτέρων σε ισχύ εγγράφων της Καισαρικής Βασιλικής Μεγαλειότητας, επειδή τότε ήταν παιδί, δε γνωρίζει τίποτα. Σ' αυτόν ωστόσο δόθηκε χρονική διορία έξι μηνών για την έκδοση των εγγράφων της άδειας ή του καρτιού characs.

Ιωάννης Pamper, υπάλληλος (sodalis) του Φραγκίσκου και του Ιωάννη Demcsó. Ετών περίπου 22, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Μέτριο ανάστημα, ισχνή σωματική διάπλαση, μικρός λαιμός, λευκό πρόσωπο, μετρίως πλατύ, μύτη σε αναλογία με το πρόσωπο, μέτωπο αρκετά πλατύ, μάτια μελιά, μαλλιά και φρύδια σκούρα καστανά, μουστάκι που τώρα αρχίζει να βγαίνει. Δεν έχει δική του κατοικία. Είναι υπάλληλος (sodalis) των προαναφερθέντων εργοδοτών, οι οποίοι τον φιλοξενούν (hospites) και δεν ασκεί κατ' ιδίαν κάποιο επάγγελμα. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Εφόσον η ιδιότητα του υπαλλήλου (sodalis conditio) είναι ευμετάβλητη και επιπλέον έχει και την πατρική του περιουσία στη Μακεδονία,

και γι' αυτό δηλώνει ότι δεν μπορεί να καθορίσει αν θα παραμείνει στην Καισαρικο-Βασιλική επικράτεια ή αν θα κατευθυνθεί κάπου εκτός αυτής και ότι δεν μπορεί να δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 12 χρόνια μαζί με τον αδελφό του Ιωάννη Αδάμ, έμπορο στη Βιέννη, για τον οποίο υποθέτει ότι ήταν εφοδιασμένος με τα έγγραφα της τουρκικής άδειας, δια μέσου του περάσματος Semlín, στο οποίο εκείνος παρέλαβε άλλα έγγραφα, πήγε στο Petervarad, όπου ο ίδιος αδελφός του παρέλαβε καινούργια διαβατήρια έγγραφα, από εκεί στην Πέστη, μετά στη Βιέννη της Αυστρίας και από τη Βιέννη ήρθε τέλος στο Miskolc. Σχετικά με την διάρκεια, τη λήξη ή την αφαίρεση των προαναφερθέντων εγγράφων, επειδή ήταν παιδί, δεν γνωρίζει τίποτα. Του έχει δοθεί προθεσμία έξι μηνών για την έκδοση άδειας, ή χαρτιού Characs.

Ιωάννης Εμμανουήλ, ιδιοκτήτης καταστήματος (fornicis hospes), ετών περίπου 60, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Καστοριά στη Μακεδονική επαρχία. Ανάστημα πρέπον, ισχνής σωματικής διάπλασης, προσώπου λευκού-κόκκινου, και μικρού, μύτη σχετικά μεγάλη και γαμψή, με μέτωπο σχετικά πλατύ, διευρυμένο εξαιτίας του κουρέματος των μαλλιών, μάτια μελιά, μαλλιά, φρύδια και μουστάκι σκούρα καστανά με διάσπαρτες άσπρες τρίχες. Εκτός από ένα κελάρι-αποθήκη (cellarium) στην περιοχή της Abbatia-Tapolcza, δεν έχει κανένα άλλο ακίνητο. Ασκεί το επάγγελμά του με εμπορεύματα από τη Βιέννη, το Τύρνοβο, την Πέστη και το Debreczen και ενίοτε με κρασιά. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι όρκο πίστης δε θα δώσει, αλλά μάλλον θα επιστρέψει στην πατρίδα του και ότι πρόκειται να γίνει Τούρκος υπήκοος, εφόσον βέβαια έχει εκεί σύζυγο και περιουσία και από τη στιγμή που δεν μπορεί να φέρει τη σύζυγό του μήτε να πουλήσει την εκεί περιουσία του, χωρίς να κινδυνεύσει η ζωή του.

Ιωάννης Cropa, ιδιοκτήτης (hospes), ετών περίπου 46. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Μετρίου αναστήματος, με σώμα καλά διατηρημένο, με λαιμό όρθιο, με πρόσωπο στρογγυλό, κόκκινο μελαχρινό, με μύτη κάπως λεπτή και οξυμμένη, με μέτωπο από τα δεξιά πιο φαρδύ και τα αριστερά πιο στενό, και αρκετά ρυτιδιασμένο, με μάτια μελιά, με μαλλιά και με πυκνά μουστάκι μαύρα που έχουν διάσπαρτες λευκές τρίχες και με φρύδια καστανά. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Ασκεί το επάγγελμά του στο

Miskolc με επεξεργασμένα δέρματα αιγών από την Τουρκία τα οποία συνήθως αγοράζει στην Πέστη και στο Debreczen, με λάδι, καπνό και άλλα εμπορεύματα, και από την άλλη μεριά με κρασιά. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής Εξουσίας και ότι θα δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 26 χρόνια πριν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία με πολλούς άλλους που εξέρχονταν (ενν. από την Οθωμ. Αυτοκρατορία) με ένα μοναδικό έγγραφο της τουρκικής άδειας, δια μέσου του περάσματος Semlin πήγε στο Petervarad και από εκεί ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με τη διάρκεια της ισχύος των εγγράφων της τουρκικής άδειας, όπως και την παραλαβή του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Faede) και των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων ή την αφαίρεση όλων, επειδή τα αμέλησε, δε γνωρίζει τίποτα.

Ιωάννης Rogalyszky, ετών περίπου 70, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Ανάστημα κανονικό, ισχνή σωματική διάπλαση, κοντός λαιμός, πρόσωπο επίμηκες, υπόλευκο-κόκκινο, μύτη αναλογικά προσαρμοσμένη στο πρόσωπο, μέτωπο πλατύτερο γύρω απ' το πρόσωπο, διευρυμένο και πλατύ μάλιστα λόγω του κουρέματος των μαλλιών, και ρυτιδιασμένο, μάτια μελιά, πυκνά μαλλιά, γκριζα και με φρύδια σκούρα, εκ των οποίων το δεξί είναι πιο ανυψωμένο και το αριστερό πιο κάτω από το κανονικό και με γκριζο μουστάκι. Έχει σύζυγο την Αγνή Vasilovszky στο Miskolc, και δύο γιους, τον Γεώργιο 36 ετών, τον Αντώνιο 28 ετών και ήδη παντρεμένο και έναν τρίτο, ετών 26, τον Μιχαήλ που όλοι βρίσκονται στην Πολωνία. Έχει κόρες, τη Μαρία, ήδη παντρεμένη, την Άννα επίσης παντρεμένη, την Χριστίνα επίσης παντρεμένη και τέταρτη την Θηρεσία, ομοίως παντρεμένη. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Δεν ασκεί κανένα επάγγελμα. Τον συντηρούν τα τέκνα του. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος στην Καισαρική Βασιλική εξουσία και να δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 48 χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με τον Δημήτριο Fehete, αλλιώς Belanyi, ήδη τότε έμπορο στο Miskolc, δια μέσου του περάσματος Parajchim πήγε στο Βελιγράδι, από εκεί στο Petervarad και από εκεί ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με την ισχύ, τη διάρκεια, τη λήξη ή την αφαίρεση των εγγράφων: του χαρτιού Characs, του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Faede), και των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή μέχρι τώρα τα έχει αμελήσει, δε γνωρίζει τίποτα.

Ladislau Demcso, εμπορικός συνétairos (consocius quaestuarius) του Αντωνίου Buja, ετών περίπου 34, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Γκράμποβο στη Μακεδονική επαρχία. Ανάστημα πρέπον, σωστές αναλογίες, πρόσωπο μακρύ, υπόλευκο και σχετικά μικρό, μικρή μύτη, μάτια μελιά, μέτωπο όχι πολύ πλατύ, με τέσσερις λεπτές ρυτίδες, μαλλιά και φρύδια καστανά, μουστάκι όμως ανοικτό καστανό. Άλλοτε δεν είχε κατοικία. Αλλά επειδή συγκέντρωσε το ποσό των 500 φλουριών (florena) από τους τόκους των χρεών των εμπορευμάτων (ενν. του χρωστούσαν), έχει αποπερατώσει μια τειχισμένη οικία, στην ελεύθερη βασιλική πολιτεία του Casson και στην ίδια περιοχή έχει αμπελώνα. Ασκει το επάγγελμά του, ως συνétairos (consocius) με τον πολλάκις προαναφερθέντα Αντώνιο Buja, στο ίδιο κατάστημα που έχει στο Miskolc της Abbatia-Tapolcza, με τα ίδια εμπορεύματα, με τα οποία και ο πρώτος ιδιοκτήτης (principalis hospes). Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος της Καισαρικής Βασιλικής εξουσίας και να δώσει όρκο πίστης. Πριν από 22 χρόνια ήρθε στο Βασίλειο της Ουγγαρίας με το χαρτί Characs από την Τουρκία που του δόθηκε (του οποίου αγνοούσε το όνομα και σε τι εξυπηρετούσε), δια μέσου του τόπου της Contumacia Semlin, όπου προσφέρθηκε ο εργοδότης του να τον βοηθήσει, έμπορος στο Magno-Varadin, χωρίς ευδιάκριτα ή ξεχωριστά έγγραφα του Πιστοποιητικού Υγείας (sanitaets-faede), ή καινούργια διαβατήρια έγγραφα, με τον ίδιο προαναφερθέντα εργοδότη του πήγε στο Magno-Varadin και από εκεί ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με την ισχύ, τη λήξη και την αφαίρεση των εγγράφων των προαναφερθέντων εγγράφων, επειδή τα αμέλησε, δεν γνωρίζει τίποτα.

Μαρτίνος Gyamandi, εμπορικός συνétairos (consocius quaestuarius) και αδελφός του Δημητρίου Gyamandi, ετών περίπου 45, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Καστοριά στη Μακεδονική επαρχία. Ανάστημα και σώμα μέτριο, σχετικά πλατύ πρόσωπο, και μικρό, μύτη σχετικά μεγάλη, καστανά μάτια, μέτωπο στενό και με ρυτίδες, με μαλλιά, φρύδια και μουστάκι μαύρα. Δεν έχει κατοικία. Ασκει το επάγγελμά του με τα ίδια εμπορεύματα με τα οποία και ο προαναφερθείς αδερφός του. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι θα επιστρέψει στην τουρκική επικράτεια και ότι θα γίνει Τούρκος υπήκοος. Πριν από περίπου 26 χρόνια από την τουρκική επικράτεια, μαζί με κάποιον Έλληνα από την Πέστη, έμπορο επεξεργασμένων δερμάτων αιγών εφοδιασμένο,

όπως υποθέτει, με τα έγγραφα της τουρκικής άδειας δια μέσου του περάσματος Semlin επονομαζομένου, όπου πήρε το Πιστοποιητικό Υγείας (Sanitaets-Faede), πήγε στο Petervarad, και από εκεί, αφού πήρε τα καινούργια διαβατήρια έγγραφα, πήγε στο Kecskemet, από εκεί στην Πέστη και από εκεί ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με την διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση τόσο της τουρκικής άδειας όσο και του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Faede), και ακόμη των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, αναφέρει ότι δεν γνωρίζει τίποτα. Εφόσον αυτά δεν αποτελούν κώλυμα για την έκδοση εγγράφων άδειας ή χαρτιού Characs, του έχει δοθεί προθεσμία έξι μηνών.

Μαρτίνος Εμμανουήλ, γιος του Ιωάννη Εμμανουήλ, ετών περίπου 27, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Καστοριά στη Μακεδονική επαρχία. Χαμηλό ανάστημα, ισχνή σωματική διάπλαση, πρόσωπο λευκό, μύτη πιο μακριά και πιο κοντή από το κανονικό, μάτια μελιά, μέτωπο ούτε πλατύ ούτε στενό, αλλά ελαφρώς ρυτιδιασμένο, μαλλιά, φρύδια και μουστάκι μαύρα. Αχώριστος από τον πατέρα του, μαζί με τον οποίο πέρα από ένα κελάρι-αποθήκη (cellarium) δεν έχει άλλο ακίνητο. Ασκεί το ίδιο επάγγελμα με τον πατέρα του. Δηλώνει υποταγή, αυτός όσο και ο πατέρας του, κάτω από την εξουσία του οποίου βρίσκεται. Πριν από περίπου 13 χρόνια, έφυγε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, με τον προαναφερθέντα πατέρα του (στού οποίου τη φροντίδα υποτάσσεται) προς την Ουγγαρία, και μετά σαφώς ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με το είδος, τη διάρκεια, τη λήξη ή την αφαίρεση των εγγράφων: είτε του χαρτιού Characs, είτε του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Faede), είτε των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, δε γνωρίζει τίποτα.

Μιχαήλ Tyosza, εργοδότης (hospes), ετών περίπου 40, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Χαμηλό ανάστημα, ισχνή σωματική διάπλαση, λαιμός λεπτός και μακρύς, στρογγυλό πρόσωπο με χρώμα σκούρο, μύτη με καλές αναλογίες προς το πρόσωπο, μέτωπο μέτριο και ρυτιδιασμένο, μάτια σκούρα καστανά, φρύδια κάπως πυκνά, μαλλιά και φρύδια μαύρα, μουστάκι όμως σκούρο καστανό. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Ασκεί το επάγγελμά του στο Miskolc με επεξεργασμένα τουρκικά δέρματα αιγών τα οποία συνήθως αγοράζει στην Πέστη και το Debreczen, και εκτός αυτών με κρασιά. Δηλώνει ότι δε θα επιστρέψει ποτέ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, δηλώνει όμως ότι δεν γνωρίζει σε ποια χριστιανική επαρχία

πρόκειται να μείνει με σκοπό να αποκτήσει περιουσία. Πριν από περίπου 18 χρόνια, με τον αδελφό του που έχει πεθάνει, τότε έμπορο στην Πέστη, δια μέσου του περάσματος Semlin πήγε στην Πέστη, και από εκεί ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με τη διάρκεια, τη λήξη ή την αφαίρεση των εγγράφων της τουρκικής άδειας, του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Faede), και των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή μέχρι τώρα τα έχει αμελήσει, δε γνωρίζει τίποτα.

Μιχαήλ Ozun, ετών περίπου 38, εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Καστοριά στη Μακεδονική επαρχία. Υψηλού αναστήματος, σωματώδης, χοντρός λαιμός, στρογγυλό πρόσωπο, πλατύ και χοντρό, και σκουρόχρωμο. Στο αριστερό μάγουλο έχει μια μυρμηγκιά, μύτη πιο μακριά από το κανονικό και στην απόληξή της πιο πλατιά, μέτωπο στενό και ρυτιδιασμένο, μάτια ανοικτά γαλάζια, μαλλιά πυκνά, με ελάχιστες γκριζες τρίχες, φρύδια αραιά, αμφοτέρα σκούρα καστανά. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Ασκει το επάγγελμά του με μάλλινα από τη Νάουσα ή τριχωτά. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος στην Καισαρική Βασιλική εξουσία και να δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 21 χρόνια έφυγε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με τον Ιωάννη Εμμανουήλ, ήδη τότε έμπορο στο Miskolc, με τα διαβατήρια έγγραφα που αγοράστηκαν με 5 Τουρκικά νομίσματα και εκδόθηκαν με ισχύ ενός έτους, δια μέσου του Semlin, όπου κατέστρεψε τα τουρκικά έγγραφα, εκεί όμως έλαβε τα έγγραφα του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Faede) κοινά και για τους δύο, και έτσι πήγε στο Petervarad, όπου με τα ίδια έγγραφα του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Faede), αφού μπήκε θεώρηση (visa apposita), ήρθε τελικά στο Miskolc.

Ναούμ Bujsa, εμπορικός συνétairos (consocius quaestuarius) και αδερφός του Αντωνίου Bujsa, περίπου 30 ετών. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας του Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος πρέποντος, σώματος λεπτού, με πρόσωπο υπόλευκο, εναργές και αρκετά επίμηκες, με μύτη κοντή και στην απόληξή της πλατιά, με μάτια σκούρα καστανά και μελιά, με μέτωπο αρκετά πλατύ και με τέσσερις λεπτές ρυτίδες, με μαλλιά, φρύδια και μουστάκια όλα μαύρα. Έχει εξ αδιαιρέτου (indivisus) με τον προαναφερθέντα αδερφό του τόσο τα εμπορεύματα όσο και τα κρασιά και το κελάρι-αποθήκη (cellarium).

Ασκή την εμπορεία του στην πόλη του Miskolc και σε ένα νοικιασμένο κατάστημα (fornix) της Abbatia-Tarolcza μαζί με τον προλεχθέντα αδερφό του με τα ίδια εμπορεύματα με τα οποία και εκείνος. Δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος της Καισαρο-Βασιλικής εξουσίας και να δώσει τον όρκο πίστης. Πριν από περίπου 14 χρόνια ερχόμενος στο Βασίλειο της Ουγγαρίας και στην πόλη του Miskolc, με το χαρτί Characs του Επάρχου της Μακεδονίας (Praefectus Macedonicus), του οποίου το όνομα δε γνωρίζει, δια μέσου του τόπου της Contumacia επονομαζόμενου Semlin, όπου πάλι παρέλαβε καινούργια έγγραφα συνταχθέντα από την εκεί ανώτατη αρχή, τα έφερε και τα δύο στο Miskolc μαζί του. Και κανείς δεν του τα αφαίρεσε, αλλά τα έχασε, επειδή είχε περάσει τόσος καιρός που είχαν λήξει.

Ναούμ Demcso, υπάλληλος (sodalis) και υιός του Φραγκίσκου Demcso του Πρεσβυτέρου, περίπου 22 ετών. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας του Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος πρόποντος, σώμα μετρίου μεγέθους, με λαιμό αναλογικό προς το υπόλοιπο σώμα, με πρόσωπο περισσότερο επίμηκες παρά στρογγυλό και ροδαλό, με μέτωπο αρκετά πλατύ και σωστού μήκους, με μύτη σχετικά παχιά και αναλογική με το υπόλοιπο σώμα, με μάτια μελιά, με τρίχες, φρύδια και μουστάκια όλα μαύρα. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Δεν ασκεί κανένα επάγγελμα κατ' ιδίαν επειδή είναι υπάλληλος (sodalis) του πατέρα του. Δηλώνει ότι πρόκειται να γίνει υπήκοος της Καισαρο-Βασιλικής Εξουσίας και να δώσει τον όρκο όμοια με τον πατέρα του. Το έτος 1763 από τη Μακεδονία, μαζί με κάποιον επίσης Μακεδόνα, που ασκούσε όμως την εμπορεία του στην Πολωνία, ονομαζόμενο Ναούμ Kucsá, εφοδιασμένο, όπως υποθέτει, με την τουρκική άδεια, δια μέσου του τόπου της Contumacia Semlin ήρθε απευθείας στο Miskolc. Σχετικά με τη διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση του χαρτιού Characs, αλλά και την παραλαβή του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Faede) ή των όποιων καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή μέχρι τώρα δεν ασχολήθηκε ο ίδιος, αναφέρει ότι δε γνωρίζει τίποτα.

Ναούμ Rosa, γιός και συνέταιρος (consocius) του Γεωργίου Rosa του Πρεσβυτέρου, ετών περίπου 24. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας του Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος μετρίου, γεροδεμένος, με

πρόσωπο παχύ και ροδαλό, με δύο μυρμηγκιές στο πηγούνι, με μύτη αναλογικά προσαρμοσμένη στο πρόσωπο, με μέτωπο πλατύ και απλωμένο και κάτω από τα μαλλιά μια στρογγυλή ουλή, με μάτια μελιά, φρύδια και μουστάκια που τώρα βγαίνουν όλα ανοικτά καστανά. Δεν έχει ιδιόκτητη οικία. Επειδή είναι συνétairos (consocius) του πατέρα του, με τα ίδια εμπορεύματα με τα οποία και ο πατέρας του ασκεί την εμπορεία του. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Αν όμως ο πατέρας του μπορέσει να φέρει τη μητέρα του, όπως προτίθεται, δηλώνει ότι θα παραμείνει στο Miskolc ως υπήκοος της Καισαρο-Βασιλικής Εξουσίας και ότι θα δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 15 χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με τον Νικόλαο Dona, ήδη τότε έμπορο στο Miskolc, εφοδιασμένο με το έγγραφο της τουρκικής άδειας, κοινό και για τους δύο, όπως υποθέτει, δια μέσου του περάσματος Semona (Ζεμιούν) (στο οποίο ο λεχθείς Νικόλαος Dona πήρε άλλο έγγραφο) πήγε στο Petervarad, από εκεί στην Πέστη και από εκεί ήρθε στο Miskolc. Σχετικά όμως με τη διάρκεια, τη λήξη και αφαίρεση των προαναφερθέντων εγγράφων, επειδή ήταν παιδί, δε γνωρίζει τίποτα.

Ναούμ Παύλος, συνétairos (consocius) του Γεωργίου Πατάκη, ετών περίπου 58. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας του Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος πρέποντος, σώματος με σωστές αναλογίες, με λαιμό βραχύ, πρόσωπο στρογγυλό, ροδαλό, με μύτη αναλογικά προσαρμοσμένη στο πρόσωπο, με μέτωπο πρέπον και ρυτιδιασμένο, με μάτια μελιά, με ανάμεικτες μαύρες και άσπρες τρίχες, με φρύδια λεπτά και μαύρα, με μουστάκια ανοικτά καστανά. Έχει στην Agria τη σύζυγο του ονόματι Μαρία Görös Gyurka μαζί με τις κόρες του Σουζάννα και Κατερίνα μεταφερμένες από την Τουρκία, και η μία απ' αυτές το 1762 ήταν ακόμα ανύπανδρη (in capillis). Πέρα από ένα κελάρι-αποθήκη (cellarium) το οποίο έχει από κοινού με τον Γεώργιο Πατάκη στην περιοχή του Miskolc, δεν έχει άλλα ακίνητα. Ασκεί την εμπορεία του στο Miskolc με τα ίδια εμπορεύματα με τα οποία και ο προειρημένος Γεώργιος Πατάκης. Δηλώνει ότι πρόκειται να γίνει υπήκοος της Καισαρο-Βασιλικής Εξουσίας και να δώσει όρκο πίστης. Το έτος 1728 από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μαζί με τον Δημήτριο Rosa, ήδη τελευτήσαντα, τότε δε έμπορο στο Miskolc, δια μέσου του περάσματος Midin ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με τη διάρκεια, τη λήξη ή την αφαίρεση των εγγράφων: του χαρτιού Characs, του

Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets Faede) και των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή μέχρι εκείνη τη στιγμή τα αμέλησε, δε γνωρίζει τίποτα.

Νικόλαος Karlotta, ετών περίπου 34. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας του Ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη στη Μακεδονική επαρχία. Αναστήματος κοινοτύπου, μέτριας σωματικής διάπλασης, επίσης με λαιμό μετρίων διαστάσεων, με πρόσωπο ροδαλό και επίμηκες, με μύτη αναλογικά προσαρμοσμένη στο πρόσωπο, λιγάκι γαμψή, με μέτωπο πλατύ αλλά όχι μακρύ, και πάνω από το αριστερό φρύδι μια πλατιά ουλή, όμοια με σελήνη που μεγαλώνει (δίκην αυξανόμενης σελήνης), με μάτια μελιά, με μαλλιά, φρύδια και μουστάκια όλα μαύρα. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Ασκεί το επάγγελμά του με εμπορεύματα Τουρκικά, όπως π.χ. επεξεργασμένα δέρματα αιγών, τα οποία συνήθως αγοράζει στο Debrecsen, και επίσης με κρασιά. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι δεν πρόκειται να πάει στην Τουρκία για κανένα άλλο λόγο παρά για επίσκεψη (manuvisitandi gratia), εάν όμως δεν στραφεί σε άλλες χριστιανικές επαρχίες με σκοπό την απόκτηση περιουσίας, αλλά επιπλέον συμβεί να παραμείνει στην Καισαρο-Βασιλική επικράτεια, τότε δηλώνει ότι θα δώσει όρκο πίστης και θα παραμείνει ως υπήκοος της Καισαρο-Βασιλικής Εξουσίας. Πριν από περίπου 17 χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μαζί με κάποιον Οθωμανό έμπορο, που συνήθιζε να εισέρχεται στην Καισαρο-Βασιλική επικράτεια χάριν εμπορίας και που ακόμα και τώρα διαμένει στη Μακεδονία, δια μέσου του περάσματος Semlin πήγε στο Eszekin, όπου παρέμεινε μια διετία κοντά στον πατέρα του, ο οποίος ακόμα και τώρα μένει εκεί και ασκεί το επάγγελμά του. Τέλος, από το Eszekin ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με την ισχύ, τη διάρκεια, τη λήξη ή την αφαίρεση των εγγράφων: της τουρκικής άδειας, του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets=Faede) ή των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή δεν ασχολήθηκε μαζί τους, δε γνωρίζει τίποτα.

Θεόδωρος Styria, εργατοϋπάλληλος (sodalis quaestuaris) του Γεώργιου και του Ναούμ Ρόζα, και του Κωνσταντίνου Semsy, ετών περίπου 26. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας του ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη της Μακεδονικής επαρχίας. Αναστήματος μετρίου, με σώμα σε καλή κατάσταση, λαιμό κοντό, πρόσωπο ροδαλού χρώματος και στρογγυλό, στο δεξί μάγουλο γεμάτος ουλές, μύτη λίγο ογκώδης, μέτωπο αρκετά πλατύ, με λεπτές ρυτίδες, μάτια σκούρα καστανά, πυκνά

μαλλιά ομοίως και φρύδια μαύρου χρώματος, μουστάκι καστανόξανθο. Δεν έχει δική του κατοικία. Επειδή είναι συμβασιούχος υπάλληλος (*sodalis conventionatus*), δεν ασκεί κάποιο κατ' ιδίαν επάγγελμα. Δεν έχει δώσει ακόμα όρκο πίστης. Αφού έχει τους γονείς και τους συγγενείς του στη Μοσχόπολη, και η κατάσταση του ως εργατοϋπάλληλου είναι ευμετάβλητη, δεν μπορεί να προσδιορίσει αν θα παραμείνει στις Κληρονομικές Καισαροβασιλικές Κτήσεις ή αν θα κατευθυνθεί προς άλλο μέρος. Πριν από περίπου 13 χρόνια μαζί με τον αδερφό του ήδη τότε έμπορο στην πόλη Szekszan, όπως υποθέτει (ενν. ο Θεόδωρος Styria) ήταν εφοδιασμένος με τα έγγραφα της τουρκικής άδειας, μέσω του περάσματος του Semlin, πήγε στο Petervarad, από εκεί κατευθύνθηκε στο Szekszan, και από εκεί έφτασε στο Miskolc. Αναφορικά με το είδος, τη διάρκεια, τη λήξη, και την αφαίρεση των εγγράφων, είτε της τουρκικής άδειας, είτε του Πιστοποιητικού Υγείας (*Sanitaets-Faede*), είτε των διαβατηρίων, επειδή τότε ήταν σχεδόν παιδί, δεν γνωρίζει τίποτα.

Θεόδωρος Keptenar, συμβασιούχος υπάλληλος (*sodalis conventionatus*) του Γεώργιου Pataky, ετών περίπου 24. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας του ελληνορθοδόξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη της Μακεδονικής επαρχίας. Αναστήματος μετρίου, με ισχνή σωματική διάπλαση, πρόσωπο στρογγυλό και ροδαλό, και σχετικά μικρό, μέτωπο αρκετά πλατύ, αλλά όχι μακρύ, με μύτη αναλογική προς το πρόσωπο, και στην απόληξή της κάπως ογκώδης. Μάτια μαύρα. Τα μαλλιά, τα φρύδια και το λεπτό μουστάκι του επίσης μαύρα. Δεν έχει ακίνητα. Επειδή είναι υπάλληλος με σύμβαση (*sodalis conventionatus*), δεν ασκεί κάποιο κατ' ιδίαν επάγγελμα. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι δεν θέλει να επιστρέψει ποτέ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, εκτός αν βέβαια προσπαθήσει, αν μπορέσει, να φέρει τη μητέρα του από εκεί. Επειδή επιπλέον η κατάσταση του ως συμβασιούχου είναι ευμετάβλητη, δηλώνει ότι δεν μπορεί να προσδιορίσει αν πρόκειται να μείνει στην επικράτεια της Ουγγαρίας ή αν πρόκειται να μετοικήσει αλλού, με σκοπό την απόκτηση περιουσίας. Πριν από περίπου 12 χρόνια από την οθωμανική αυτοκρατορία, μαζί με κάποιον συγγενή του που ασκεί τώρα το επάγγελμα του εμπόρου στην πόλη Frey-Nadt, μέσω του περάσματος του Semlin, πήγε στο Petervarad, από εκεί πήγε στο Comaromi, μετά στο Poson, από όπου μετά από διετή παραμονή κοντά στον Έλληνα έμπορο Γεώργιο Poronics, έφτασε τέλος στο Miskolc. Αναφορικά με το είδος, τη διάρκεια, τη λήξη, και την αφαίρεση των εγγράφων, είτε της τουρκικής άδειας,

είτε του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Foede), είτε των καινούργιων διαβατηρίων, επειδή ως παιδί δεν επέδειξε καμία φροντίδα, δεν γνωρίζει τίποτα.

Θεόδωρος Goda, υπάλληλος (sodalis) των Γεωργίου και Ναούμ Ρόζα, και του Κωνσταντίνου Semsy, ετών περίπου 30. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας του ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννήθηκε στην πόλη Μοσχόπολη της Μακεδονικής επαρχίας. Μειρίου αναστήματος, με ισχνή σωματική διάπλαση, πρόσωπο σχετικά μακρύ, σκούρο-κόκκινο, μύτη κάπως μεγάλη και γαμπή, μέτωπο κάπως πιο πλατύ, αλλά όχι μακρύ, μάτια ανοιχτής κόκκινης απόχρωσης, ανάμεσα στα φρύδια έχει ένα κάπως βαθύ σκίσιμο, μαλλιά και φρύδια ανοιχτά καστανά, μουστάκι ανοιχτό πυρόξανθο. Πριν από περίπου 20 χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μαζί με τον Κωνσταντίνο Rosa, τότε ήδη έμπορο στο Miskolc, μέσω του περάσματος του Semlin, πήγε στο Petervarad, όπου παρέμεινε για δύο χρόνια κοντά στον πατέρα του, και από εκεί ήρθε στο Miskolc. Ισχυρίζεται ότι είχε δικό του έγγραφο Characs (Characs-Schaeda), αλλά επειδή δεν το φρόντισε καθόλου, δεν ξέρει που κατέληξαν.

Θεόδωρος Mukolovszky, ετών περίπου 30. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας του ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννήθηκε στην πόλη Μοσχόπολη της επαρχίας της Μακεδονίας. Αναστήματος μειρίου, εύσωμος, με λαιμό κοντό, πρόσωπο στρογγυλό, κάπως παχύ, χρώματος ροδαλού, με μύτη αναλογική προς το πρόσωπο, μάτια σκούρα καστανά, μέτωπο πρέπον, φρύδια και μουστάκι σκούρα καστανά, πάνω από τα μισά του μαλλιά γκρίζα. Δεν έχει δική του κατοικία. Έχει τη σύζυγο και τα παιδιά του μαζί του στο Miskolc. Ασκεί εμπόριο μόνο με κρασιά. Δεν έχει δώσει ακόμα τον όρκο πίστης. Δηλώνει όμως ότι πρόκειται να παραμείνει ως Καισαροβασιλικός υπήκοος και ότι πρόκειται να δώσει όρκο πίστης. Όταν ήταν 11 χρονών, από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μαζί με τον Δημήτριο Fekere, ήδη τότε έμπορο στο Miskolc, δια μέσου περάσματος το οποίο δεν γνωρίζει ήρθε στο Miskolc. Αναφορικά με την ισχύ, τη διάρκεια, τη λήξη, και την αφαίρεση των εγγράφων: χαρτί Characs (Characs-Schaeda), του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Faede), και των καινούργιων διαβατηρίων, επειδή τότε ήταν παιδί, δεν γνωρίζει τίποτα.

Θωμάς Belanyi, ετών περίπου 36. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας του ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη της Μακεδονικής επαρχίας. Αναστήματος πρέποντος, με σώμα σε καλή κατάσταση, πρόσωπο επιμήκες, ανοικτό πυρόξανθο, όχι ισχνό, με μύτη μικρή αναλογικά με το πρόσωπο, μέτωπο πλατύ, μακρύ, με ρυτίδες, πάνω από το οποίο έχει το συνηθισμένο κούρεμα, στο αριστερό του φρύδι έχει ένα κοίλωμα. Το μουστάκι του έχει τρίχες γκριζες, ενώ τα φρύδια του έχουν τρίχες πιο κοντές και ημι-γκριζες. Έχει σύζυγο την Calha Sembovics, γιους τον Μιχαήλ και τον Δημήτρη, πρόσφατα μεταφερμένους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, τους οποίους από τότε έχει μαζί του στο Miskolc. Πέρα από δύο κελάρια που έχει στην περιοχή της Abbatia-Tapolcza στο Mind-Szent, μαζί με τον Νικόλαο Pap, ήδη από διετίας στην Πολωνία ευρισκόμενο και τον Γεώργιο Vretonzky, επίσης από διετίας διαμένοντα στην Μακεδονία, δεν έχει άλλα ακίνητα. Εμπόριο ασκεί με εμπορεύματα που συνήθως αγοράζει στην Πέστη και το Debrecen, όπως επίσης και με κρασιά. Εάν επικρατήσει κάποια χριστιανική δύναμη στη Μακεδονική επαρχία και αυτός ζει ως τότε, δηλώνει ότι εξαιτίας των φίλων και της παρουσίας που έχει εκεί, πρόκειται να επιστρέψει στη Μακεδονία. Εάν όμως η Μακεδονία παραμείνει υπό οθωμανική κατοχή, αφού πρώτα πουλήσει (διαθέσει) την περιουσία που έχει στη Μακεδονία, δηλώνει ότι στο τέλος πρόκειται να γίνει υπήκοος Καισαροβασιλικός, να παραμείνει ως υπήκοος στις Κτήσεις της Ιερωτάτης Αυτού Μεγαλειότητας αλλά και να δώσει τον όρκο πίστης. Το έτος 1729 από την τουρκική Αυτοκρατορία, μαζί με τον αδελφό του, ήδη αποθανόντα Δημήτριο Belanyi, ως τότε έμπορο στο Miskolc, μέσα από το πέρασμα της Calapsa, πήγε στο Szöged, από όπου έφτασε στο Miskolc. Αναφορικά με το είδος, την ποιότητα και τη λήξη των εγγράφων της τουρκικής άδειας, του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Faede), επειδή τότε ήταν δεκαπέντε ετών, δεν γνωρίζει τίποτα. Του έχει δοθεί προθεσμία έξι μηνών για την έκδοση του εγγράφου Characs (Characs-Schaeda).

Θωμάς Dursa, συμβασιούχος υπάλληλος (sodalis conventionatus) του Αντωνίου Bujja, ετών περίπου 20. Εθνικότητα Μακεδών, θρησκείας του ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Γεννήθηκε στην πόλη Μοσχόπολη της Μακεδονικής επαρχίας. Αναστήματος μικρού, με σώμα σε αναλογία προς το ανάστημα, μικρό πρόσωπο, υπόλευκο-χλωμό, μύτη επιμήκης, σχετικά προτεταμένη και λίγο γαμψή, μάτια ανοικτά γαλάζια, μέτωπο από την αριστερή μεριά πιο πλατύ, από τη δεξιά πιο στενό, οι τρίχες των φρυδιών ανοικτές

καστανές, το μουστάκι που τώρα βγαίνει ανοιχτό-ξανθό. Έχει πατέρα τον Κωνσταντίνο Dursa, ο οποίος ασκεί το επάγγελμα του εμπόρου στο Poson, ενώ η μητέρα του που ήρθε πριν από ένα έτος από τη Μακεδονία, μένει στο Jaurin. Επειδή είναι συμβασιούχος υπάλληλος (sodalis conventionatus), δεν ασκεί κάποιο κατ' ιδίαν επάγγελμα. Δηλώνει ότι πρόκειται να παραμείνει ως Καισαροβασιλικός υπήκοος και να δώσει τον όρκο πίστης. Το έτος 1762, από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μαζί με τον προαναφερθέντα πατέρα του μέσω του περάσματος Semlín, όπου αναφέρει ότι ο πατέρας του πήρε κάποια έγγραφα, πήγε απευθείας στο Poson και από εκεί ήρθε στο Miskolc. Αναφορικά με τη διάρκεια, τη λήξη, και την αφαίρεση των εγγράφων της τουρκικής άδειας, καθώς και του εγγράφου που παρελήφθη στο πέρασμα Semlín, για το πού πήγαν, επειδή ο ίδιος δεν έλαβε καμία φροντίδα, δεν γνωρίζει τίποτα.

Θωμάς Sonte, πρόσφατα έγινε υπάλληλος (sodalis) του Αντώνιου Bujja, ετών περίπου 17. Έχει στην Πέστη τον πατέρα του Ιωάννη Sonte. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη της Μακεδονικής επαρχίας. Δεν υπάρχει οπτική περιγραφή του προσώπου επειδή είναι ακόμα στην περίοδο της ανάπτυξης. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Περί του όρκου πίστης και της υποταγής επικαλείται τον πατέρα του, υπό του οποίου την εξουσία έτσι κι αλλιώς θα ήταν, και θα άφηνε τον εαυτό του στην κρίση του. Πριν από περίπου 6 χρόνια μαζί με κάποιον Μακεδόνα έμπορο, αναφέρει ότι ήρθε μέσω περιοχής της Contumacia η οποία ήταν άγνωστη σ' αυτόν. Σχετικά με τη διάρκεια, τη λήξη ή την αφαίρεση του χαρτιού characs (Characs-Schaeda), όπως και σχετικά με τα λοιπά έγγραφα, επειδή ήταν παιδί, δεν γνωρίζει τίποτα.

Θωμάς Rosa ο Νεώτερος, υπάλληλος (sodalis) των Δημητρίου και Μαρτίνου Gyamandi, ετών περίπου 32. Εθνικότητα Μακεδών του ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Καστοριά της Μακεδονικής επαρχίας. Αναστήματος μικρού, με μέτρια σωματική διάπλαση, κεφάλι κάπως μεγάλο, πρόσωπο πλατύ κοκκινωπό, μύτη στην απόληξή της κάπως ογκώδη, μέτωπο στενό, μάτια μελιά, με τρίχες και φρύδια ανοιχτά καστανά, μουστάκια ανοιχτά ξανθά. Δεν έχει δική του κατοικία. Επειδή είναι υπάλληλος (sodalis) των άνω δηλωθέντων Δημητρίου και Μαρτίνου Gyamandy, δεν ασκεί κάποιο κατ' ιδίαν επάγγελμα. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει ότι θα εξακολουθήσει να είναι Οθωμανός υπήκοος. Πριν από 28 χρόνια μαζί με τον προαναφερθέντα Ιωάννη Εμμανουήλ και με τον

προλεχθέντα Δημήτριο Gyamandy από τις τουρκικές κτήσεις μέσω του περάσματος Semlin, πήγε στο Carlovitz, από εκεί στο Petervarad, από εκεί στο Kecskemét, και τέλος ήρθε στο Miskolc. Σχετικά με τη διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση των εγγράφων τόσο της τουρκικής άδειας, όσο και των διαβατηρίων που παρέλαβε στο Petervarad, δεν γνωρίζει τίποτα. Επειδή τα παραπάνω δεν αποτελούν εμπόδιο, του έχει δοθεί προθεσμία έξι μηνών για την έκδοση του εγγράφου της άδειας ή χαρτιού characs (Characs-Schaeda).

Θωμάς Reclu, συμβασιούχος υπάλληλος (sodalis conventionatus) του Γεωργίου Pataky, ετών περίπου 22. Θρησκείας του ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Σίπισκα της Μακεδονικής επαρχίας. Αναστήματος και σωματικής διάπλασης πρεπόντων, με λαιμό επιμήκη, πρόσωπο επίσης επίμηκες, ανοιχτόχρωμο και ισχνό, μέτωπο βραχύ και στενό, μαλλιά πυκνά, και αυτά, όπως και τα φρύδια και το μουστάκι, όλα μαύρου χρώματος. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Επειδή είναι υπάλληλος με σύμβαση (sodalis conventionatus), δεν ασκεί κάποιο επάγγελμα κατ' ιδίαν. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει όμως ότι δε θέλει να επιστρέψει ποτέ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, παρά μόνο για να προσπαθήσει να μεταφέρει τη μητέρα του από εκεί. Επειδή όμως μέχρι στιγμής είναι υπάλληλος (sodalis), δηλώνει πως προς το παρόν δεν μπορεί να προσδιορίσει αν πρόκειται να παραμείνει στο Ουγγρικό βασίλειο ή αν πρόκειται να αναχωρήσει για αλλού προς απόκτηση περιουσίας. Το έτος 1756 από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μαζί με αυτόν που τον φιλοξενεί ονομαζόμενο Παύλο Ναούμ, μέσα από το πέραςμα του Semlin, έφτασε στο Miskolc. Σχετικά με τη διάρκεια, τη λήξη ή την αφαίρεση των εγγράφων: είτε της τουρκικής άδειας, είτε του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Foede) είτε των καινούργιων διαβατηρίων, επειδή ήταν τότε οκτώ ετών, και δεν έλαβε ως τώρα καμία φροντίδα, δεν γνωρίζει τίποτα.

Θωμάς Sambik, σημερινός Κοινοτάρχης της Ελληνικής Κοινότητας, ιδιοκτήτης καταστήματος (fornicis), ετών περίπου 40. Εθνικότητα Μακεδών. Θρησκείας του ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη της Μακεδονικής επαρχίας. Αναστήματος μετρίου, με σώμα σε καλή κατάσταση, λαιμό κοντό, πρόσωπο στρογγυλό και ροδαλό, μέτωπο αρκετά πλατύ, στρογγυλό και ρυτιδιασμένο, μάτια μελιά-καστανά, μύτη αναλογική (ενν. προς το πρόσωπο), μαλλιά κατά το ήμισυ γκριζα, τα υπόλοιπα,

μαζί με τα φρύδια και τα μουστάκια μαύρα. Έχει μαζί του στο Miskolc τη σύζυγό του, Martha Saare, με καταγωγή από την επισκοπική πόλη Agia, ελληνικής εθνικότητας, και τις δύο κόρες του, η μία ονομάζεται Κατερίνα 6 ετών και η άλλη Μαρία, 3 ετών. Στο Miskolc έχει στην κυριότητά του οικία μαζί με το οικόπεδο και τα προσκείμενα σ' αυτό κτίσματα (cum fundo et appertinentiis), δύο κελάρια (cellaria), ένα τρίτο στην περιφέρεια του Μίσκολτζ στην περιοχή της Abbatia-Tapolcza, έξι αμπέλια: ένα στο Sajó-Szent-Peter, ένα άλλο στο Μίσκολτζ, τρία στην περιοχή της Abbatia-Tapolcza και ένα στην περιοχή του Csabo, στις ακρώρειες. Κάνει εμπόριο με εμπορεύματα από τη Βιέννη, το Τύρνοβο, το Poson, όπως και τουρκικά, τα οποία συνήθως αγοράζει στην Πέστη και το Debrecen. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει όμως ότι πρόκειται να παραμείνει ως Καισαροβασιλικός υπήκοος και ότι πρόκειται να δώσει όρκο πίστης. Πριν από περίπου 30 χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μαζί με τον Δημήτριο Fekere, αλλιώς Belanyi, ήδη τότε έμπορο στο Miskolc, πρόσφατα αποθανόντα, μέσω του περάσματος Parattyin, πήγε στο Βελιγράδι, και τέλος έφτασε στο Miskolc. Σχετικά με την ισχύ, τη διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση των εγγράφων του Characs-Schaeda, του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Foede), και των καινούργιων διαβατηρίων, επειδή τότε ήταν παιδί, δεν γνωρίζει τίποτα.

Θωμάς Eröss, υπάλληλος (sodalis) του Θωμά Sambik, ετών περίπου 35. Εθνικότητα Μακεδών. Θρησκείας του ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Παντρεμένος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη της Μακεδονικής επαρχίας. Αναστήματος μικρού, με σώμα λεπτό, λαιμό λεπτό και επιμήκη, πρόσωπο ροδαλό, στρογγυλό και στην περιοχή των ματιών πλατύ, μύτη επιμήκη και λεπτή, μέτωπο στενό και ρυτιδιασμένο, μάτια μαύρα, πυκνά μαλλιά, φρύδια πυκνά και μουστάκια κάπως μεγάλα, όλα μαύρου χρώματος. Έχει τη σύζυγό του στο Miskolc, την οποία μετέφερε όχι πολύ καιρό πριν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Επειδή είναι συμβασιούχος υπάλληλος (sodalis conventionatus), δεν ασκεί κάποιο επάγγελμα κατ' ιδίαν. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Δηλώνει όμως ότι πρόκειται να παραμείνει ως υπήκοος Καισαροβασιλικός και ότι πρόκειται να δώσει τον όρκο πίστης. Πριν από 26 περίπου χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μαζί με κάποιον έμπορο από τη Μακεδονία, Αδάμ Kocja Gyna, ο οποίος συνήθιζε να εισέρχεται στις Καισαροβασιλικές κτήσεις με δέρματα αιγών, και αφού τα πουλούσε, επέστρεφε ξανά στη Μακεδονία, ήδη

αποθανόντα, μέσω του περάσματος της Pancsova, έφτασε στο Miskolc. Σχετικά με τη διάρκεια, τη λήξη και την αφαίρεση των εγγράφων: του χαρτιού characs (Characs-Schaeda), του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Foede), και των καινούργιων διαβατηρίων, επειδή τότε ήταν παιδί, δε γνωρίζει τίποτα.

Θωμάς Pusztelnik, συμβασιούχος υπάλληλος (sodalis conventionatus) του Θωμά Sambik, ετών περίπου 23. Εθνικότητα Μακεδών. Θρησκείας του ελληνορθόδοξου τυπικού των μη ενωτικών. Άγαμος. Γεννημένος στην πόλη Μοσχόπολη της Μακεδονικής επαρχίας. Αναστήματος μετρίου, με σώμα αναλογικό, πρόσωπο επιμήκες και ροδαλό, μύτη σε αναλογία προς το πρόσωπο και λεπτή, μάτια σκούρα καστανά, μέτωπο αρκετά πλατύ, αλλά όχι μακρύ, έχοντας μια στρογγυλή ουλή στο αριστερό μέρος, μία στη μέση του μετώπου αλλά επιμήκη, και μια άλλη, με τα μαλλιά, τα ενωμένα φρύδια και τα μουστάκια όλα μαύρου χρώματος. Δεν έχει κανένα ακίνητο. Επειδή είναι συμβασιούχος υπάλληλος (sodalis conventionatus) του προαναφερθέντα εργοδότη που τον φιλοξενεί (hospes) δεν ασκεί κάποιο επάγγελμα κατ' ιδίαν. Μέχρι τώρα δεν έχει δώσει όρκο πίστης. Επειδή όμως δεν είναι μόνιμος υπάλληλος (sodalis volubilis), δεν μπορεί προς το παρόν να προσδιορίσει σε ποιο μέρος θα μείνει μόνιμα, είτε στις Καισαροβασιλικές Κτήσεις, είτε σε κάποια άλλη Χριστιανική χώρα είτε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πριν από περίπου 10 χρόνια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μαζί με τον πατέρα του, ο οποίος συνήθιζε να εισέρχεται χάριν εμπορίου στις Καισαροβασιλικές Κτήσεις με τουρκικά εμπορεύματα και να επιστρέφει, αφού τα πουλούσε, δια μέσω του περάσματος του Zemplin, πήγε στο Temesvar, από εκεί στη Βιέννη, και τέλος έφτασε στο Miskolc. Σχετικά με την ισχύ, τη διάρκεια, τη λήξη ή την αφαίρεση των εγγράφων: του χαρτιού characs (Characs-Schaeda), του Πιστοποιητικού Υγείας (Sanitaets-Foede), και των καινούργιων διαβατηρίων εγγράφων, επειδή δεν έλαβε ως τώρα καμία φροντίδα, δεν γνωρίζει τίποτα.

Θέτοντας το θέμα σε προτεραιότητα, λόγω της ύστερης επιστροφής μερικών που είναι εγκατεστημένοι σ' αυτά τα διάφορα και απομακρυσμένα μέρη στο εξωτερικό στους τόπους διαμονής τους, εν τω μεταξύ, ταπεινότατα αναφέρουμε στη συνέχεια και παρουσιάζουμε στο Ένδοξο Κοινό την διεκπεραιωθείσα και εν είδει πληροφόρησης προς ευχαρίστηση του Ευεργέτη σε μορφή Πρωτοκόλλου εκδοθείσα καταγραφή των προεξετασθέντων ανθρώπων, και μαζί μ' αυτήν επίσης χωριστό πίνακα αυτών των ανθρώπων. Εκδοθέν εν Miskolc Ημέρα 31^η

Μηνός Μαΐου Έτος 1770. Της Ενδόξου Κομητείας του Borsod ο πάρεδρος (assessor = βοηθός δικαστή) επί των δικαστικών πινάκων (tabulae iudicatoriae) και απεσταλμένος διορισμένος Ladislaus de Kubin ο Πρεσβύτερος {υπογραφή}. Της Ενδόξου Κομητείας του Borsod Ο πάρεδρος επί των δικαστικών πινάκων (tabulae iudicatoriae) και απεσταλμένος διορισμένος, Sigismundus Leöchey {υπογραφή}

Χρονολογικοί Πίνακες

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ	
14ος αι. π.Χ.	Οι περιοχές νότια του ποταμού Δούναβη κατακτώνται από τους Ρωμαίους.
5ος αι. μ.Χ.	Η περιοχή καταλαμβάνεται από Βανδάλους, Ούνους, Γότθους, Λομβαρδούς και Αβάρους.
791	Ο Καρλομάγνος κατακτά τους Αβάρους και ιδρύει την Ανατολική Μαρκία, πυρήνα της μετέπειτα Αυστριακής Αυτοκρατορίας.
976	Ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Όθωνας Β' παραδίδει την Ανατολική Μαρκία στον Οίκο Μπάμπενμπουργκ, που βασιλεύει μέχρι το 1246.
1156	Ο μαργκράβος της Αυστρίας αναβαθμίζεται σε δούκα.
1282	Ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Ροδόλφος των Αψβούργων καταλαμβάνει την Αυστρία και καθιστά το γιο του δούκα. Οι περισσότεροι ηγέτες της Αυστρίας για τα επόμενα 500 χρόνια καταλήγουν Ρωμαίοι αυτοκράτορες.
1453	Η Αυστρία γίνεται αρχιδουκάτο.
1519-1556	Ο αυτοκράτορας Κάρολος Ε' είναι ταυτόχρονα αρχιδούκας Αυστρίας και βασιλιάς της Ισπανίας. Οι Αψβούργοι είναι ηγέτες της Ευρώπης.
1526	Η Βοημία τίθεται υπό την ηγεσία των Αψβούργων.
1529	Πολιορκία της Βιέννης από τους Οθωμανούς Τούρκους.
1618-1648	Ο Τριακονταετής Πόλεμος: οι Αψβούργοι αποδυναμώνονται εξαιτίας της αποτυχίας τους να ελέγξουν τη Γερμανία.
1683	Οι πολωνοαυστριακές δυνάμεις υπό τον Jan Sobieski συντρίβουν τους Τούρκους στη Βιέννη.
1699	Συνθήκη του Κάρλοβιτς: οι Αυστριακοί εκδιώκουν τους Τούρκους από την Ουγγαρία, που τίθεται υπό την κυριαρχία των Αψβούργων.
1713	Με τη συνθήκη της Ουτρέχτης, η Αυστρία αποκτά τις Ισπανικές Κάτω Χώρες (Βέλγιο) και τον πολιτικό έλεγχο των μεγαλύτερων τμημάτων της Ιταλίας.
1740-1748	Πόλεμος της Αυστριακής Διαδοχής. Η Πρωσία (υποστηριζόμενη από τη Γαλλία και την Ισπανία) επιτίθεται στην Αυστρία, που υποστηρίζεται από την Ολλανδία και την Αγγλία, με πρόφαση τα αμφισβητούμενα δικαιώματα της Μαρίας Τερέζας. Η Αυστρία χάνει τη Σιλεσία, που αποκτάται από την Πρωσία.
1772	Η Αυστρία συμμετέχει στο διαμελισμό της Πολωνίας, προσαρτώντας τη Γαλικία.
1780-1790	«Δεσποτισμός Διαφώτισης». Ο Ιωσήφ Β' επιχειρεί να εφαρμόσει ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις.
1792	Η Αυστρία στον πόλεμο με την επαναστατημένη Γαλλία.
1804	Ο Φραγκίσκος Β' αποκτά τον τίτλο του αυτοκράτορα της Αυστρίας.
1806	Διαλύεται η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.
1809-1848	Καθοδηγούμενη από τον υπουργό των Εξωτερικών, πρίγκιπα Klemens von Metternich, η Αυστρία ηγείται των επιχειρήσεων κατά του φιλελευθερισμού και του εθνικισμού σε όλη την Ευρώπη.
1815	Μετά τους Ναπολεόντειους Πολέμους, η Αυστρία χάνει το Βέλγιο, αλλά αποκτά τη Λομβαρδία και τη Βενετία.
1848	Επαναστατικά κινήματα φιλελευθερισμού και εθνικισμού ξεσπούν σε όλη την Αυστριακή Αυτοκρατορία. Ο Φερδινάνδος Α' χάνει το θρόνο του και ενθρονίζεται ο Φραγκίσκος Ιωσήφ. Οι επαναστάσεις ελέγχονται με δυσκολία.
1859	Η Γαλλία και η Σαρδηνία εξορίζουν διά της βίας τους Αυστριακούς από τη Λομβαρδία.
1866	Ο Πόλεμος των Επτά Εβδομάδων: η Πρωσία καταρρακώνει την Αυστρία, η οποία παραδίδει την Αυστρία στην Ιταλία.
1867	Απονέμονται ίσα δικαιώματα στην Ουγγαρία στο πλαίσιο της διπλής μοναρχίας της Αυστροουγγαρίας.
1878	Συνέδριο του Βερολίνου: η Αυστροουγγαρία καταλαμβάνει τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, την οποία προσαρτά το 1908.

Χρονολογικός Πίνακας Αυστρίας,

Ατλας της Ελληνικής Διασποράς, τ. Α', 2005, σ.143

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ	
1ος αι. π.Χ.	Η περιοχή είναι τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.
4ος αι. μ.Χ.	Γερμανικά φύλα κατακτούν την Κεντρική Ευρώπη.
445	Ο Αττίλας εγκαθιδρύει βραχύβια αυτοκρατορία, συμπεριλαμβανόμενων των ουγγρικών νομάδων που ζουν στην Ανατολή.
680	Ο Ούγγροι εγκαθίστανται ανάμεσα στους ποταμούς Ντον και Δνεπέρο υπό την ηγεσία των Χαζάρων.
9ος αι.	Οι Ούγγροι εισβάλλουν στην Κεντρική Ευρώπη. Δέκα φύλα ενώνονται υπό την ηγεσία του Arpad των Μαγουάρων και κατακτούν την περιοχή που αντιστοιχεί στη σημερινή Ουγγαρία το 1896.
10ος αι.	Οι Ούγγροι αποικούν την Τρανσυλβανία, κάνουν επιδρομές και λεηλατούν τις γειτονικές περιοχές σκλαβώνοντας τους κατοίκους.
955	Η Μάχη του Lech. Οι Γερμανοί υπό την ηγεσία του Όθωνα του Μεγάλου νικούν τους Ούγγρους.
1001	Ο Άγιος Στέφανος ιδρύει το ουγγρικό βασίλειο, αντικαθιστά τη νομαδική διοίκηση και εκχριστιανίζει τους Ούγγρους.
10ος αι.	Η Ουγγαρία γίνεται μεγάλη δύναμη, αφού ο βασιλιάς Bella III κερδίζει την προσωρινή κυριαρχία στη Βαλκανική χερσόνησο.
1308-1386	Η δυναστεία των Angevin κυβερνά μετά την εξάλειψη της δυναστείας των Arpadian.
1456	Η Μάχη του Βελιγραδίου. Ο Janos Hunyadi νικά τους Τούρκους Οθωμανούς και αποτρέπει την εισβολή τους στην Ουγγαρία.
1458-1490	Υπό την ηγεσία του Matyas I Corvinus η Ουγγαρία γνωρίζει στρατιωτικές επιτυχίες και πολιτιστική αναγέννηση.
1526	Η Μάχη του Mohacs: οι Τούρκοι νικούν αποφασιστικά τους Ούγγρους υπό την ηγεσία του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς.
16ος αι.	Διαμελισμός της Ουγγαρίας μεταξύ της Αυστρίας, της Τουρκίας και της ημιαντόνομης Τρανσυλβανίας.
1699	Συμφωνία του Κάρλοβιτς. Οι Αυστριακοί εκδιώκουν τους Τούρκους από την Ουγγαρία, η οποία επανενώνεται υπό την κυριαρχία των Αψβούργων.
1707	Ο πρίγκιπας Ferenc Rakoczi II ηγείται της εξέγερσης κατά των Αυστριακών. Οι τελευταίοι υπόσχονται το 1711 να σέβονται το ουγγρικό σύνταγμα.
1780-1790	Ο Ιωσήφ II προσπαθεί να επιβάλλει την ενιαία διοίκηση σε όλη την αυστριακή αυτοκρατορία προκαλώντας εθνικές αντιδράσεις ανάμεσα στους ευγενείς της Ουγγαρίας.
Αρχές 19ου αι.	Ο κόμης Stephen Szecsenyi και ο Lajos Kossuth ηγούνται του κινήματος «Εθνική Αναβίωση».
1848	Ουγγρική επανάσταση: οι εθνικιστές κηρύσσουν την αυτοδιοίκηση. Η μειονότητα των Κροατών αντιστέκεται στην ουγγρική κηδεμονία.
1849	Ο Kossuth αποκηρύσσει τη μοναρχία των Αψβούργων. Οι Αυστριακοί συντρίβουν την επανάσταση υποστηριζόμενοι από τους Ρώσους.
1867	Η Αυστρία παραχωρεί την ισοτιμία στην Ουγγαρία εντός της διπλής Αυστρο-Ουγγρικής μοναρχίας.
1919	Οι κομμουνιστές καταλαμβάνουν την εξουσία με ηγέτη τον Bela Kun. Οι Ρουμάνοι εισβάλλουν. Ο ναύαρχος Miklos Horthy ανατρέπει τον Bela Kun.
1920	Η συμφωνία του Τριανόν: η Ουγγαρία χάνει το 72% των εδαφών της στην Τσεχοσλοβακία, τη Ρουμανία και τη Γιουγκοσλαβία. Ο Horthy επαναφέρει το βασίλειο της Ουγγαρίας κηρύσσοντας τον εαυτό του αντιβασιλέα.
1921	Ο κόμης Istvan Bethlen εκλέγεται πρωθυπουργός του απολυταρχικού αριστοκρατικού καθεστώτος.

Χρονολογικός Πίνακας Ουγγαρίας,

Ατλας της Ελληνικής Διασποράς, τ. Α', 2005, σ.297

Χάρτες

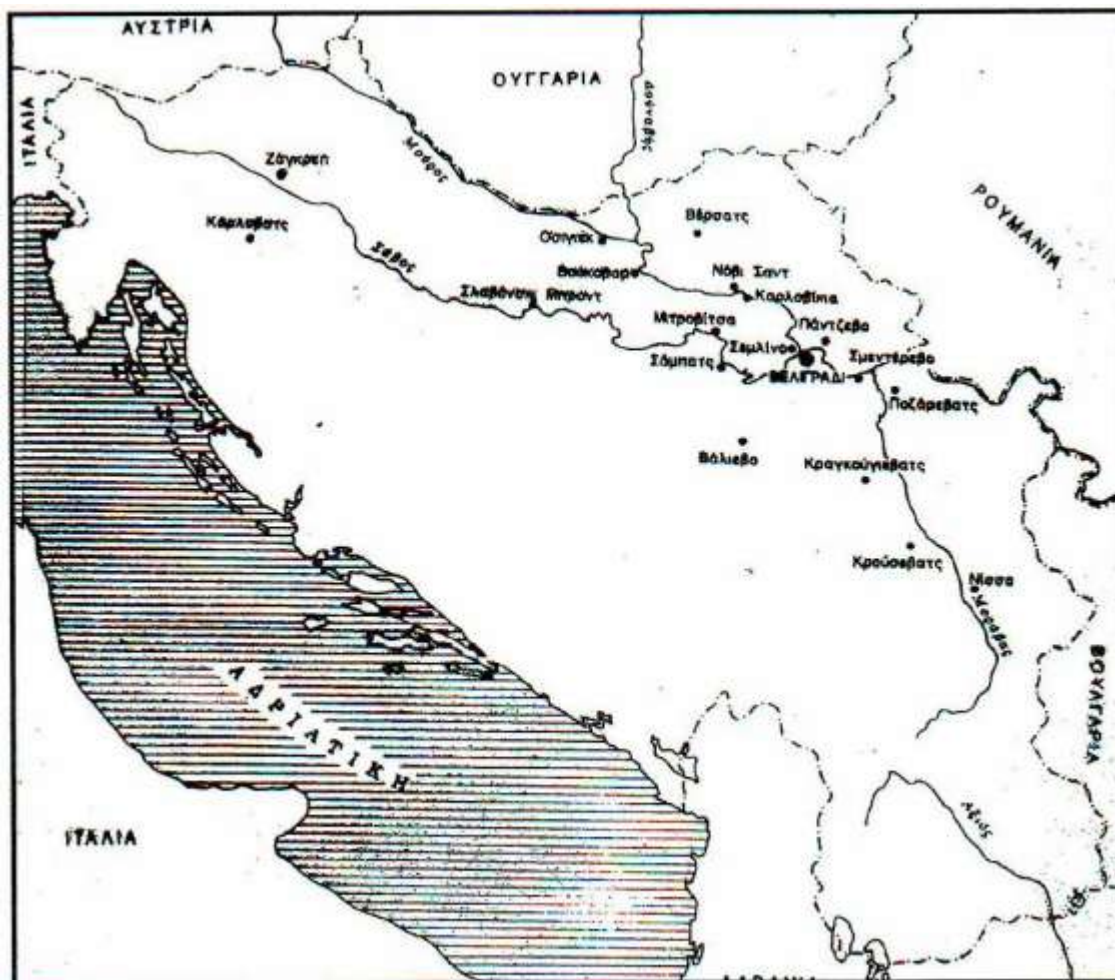
Χάρτης Μοσχόπολης και γύρω οικισμών,

Αστέριος Κουκούδης, *Η κοινωνική ζωή στα Βλαχοχώρια της Μακεδονίας στα 1900*, Ι.Μ.Μ.Α., Θεσσαλονίκη 2006, σ. 10

Οι πόλεις με τις σημαντικότερες ελληνικές εγκαταστάσεις
σε Αυστρία και Ουγγαρία,

Ε.Π.Δημητριάδης, Α.Φ.Λαγόπουλος, Γ.Τσότσος (επιμ.), *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι της Βαλκανικής από την αρχαιότητα στην ενιαία Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 1998, σ.192

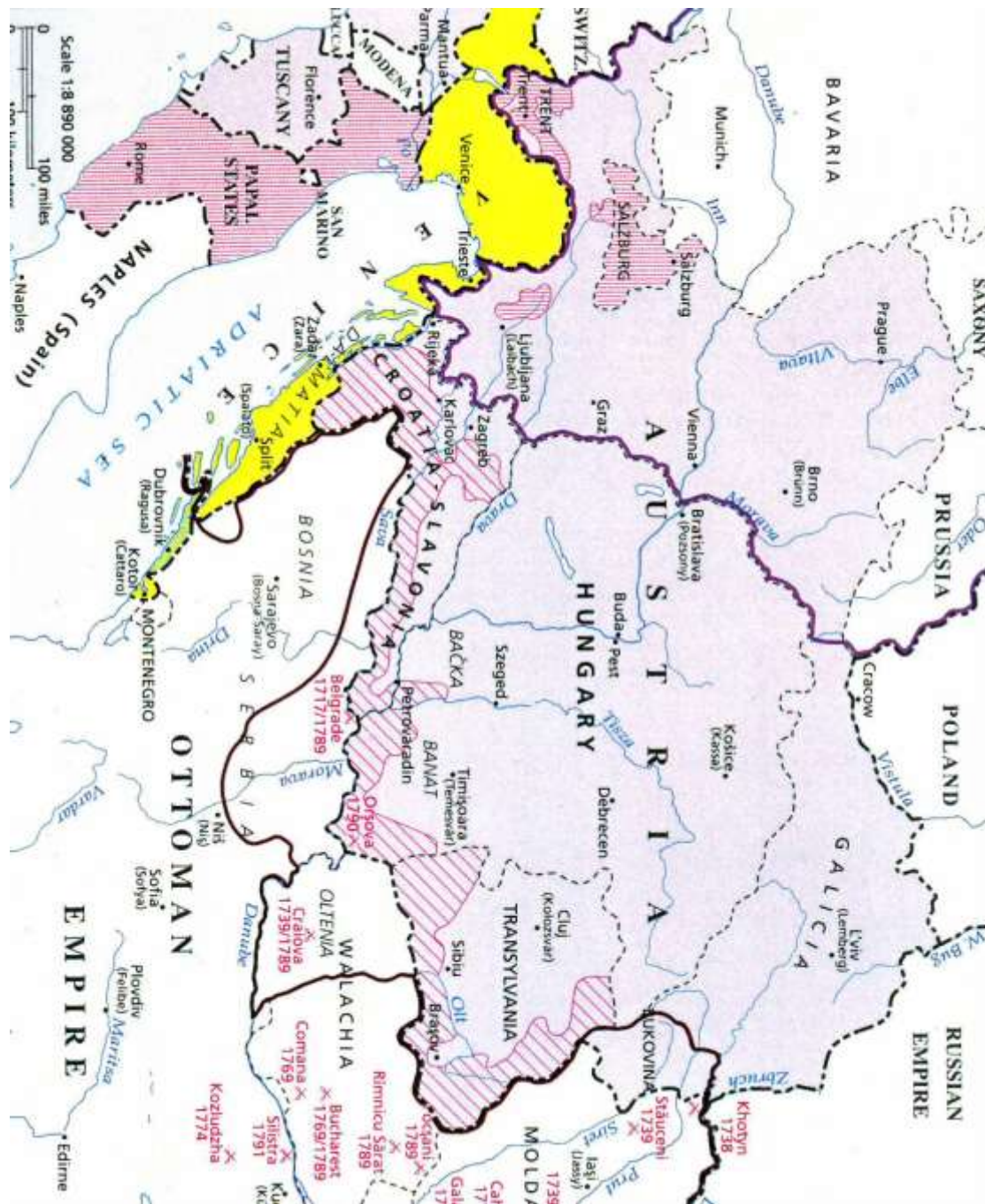
Ελληνικές εγκαταστάσεις σε περιοχές της πρώην Γιουγκοσλαβίας,

Ε.Π.Δημητριάδης, Α.Φ.Λαγόπουλος, Γ.Τσότσος (επιμ.), *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι της Βαλκανικής από την αρχαιότητα στην ενιαία Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 1998, σ.193

Χάρτης της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης,

Paul Robert Magocsi, *Historical Atlas of Central Europe*, Λονδίνο 2002, σ.31

Χάρτης της Αψβουργικής επικράτειας,

Paul Robert Magocsi, *Historical Atlas of Central Europe*, Λονδίνο 2002, σ.22b

Εικόνες

Εξωτερικό τμήμα του Ιερού Ναού του Αγίου Αθανασίου στη Μοσχόπολη,
έτσι όπως σώζεται σήμερα.

Εξωτερικό τμήμα του Ιερού Ναού του Αγίου Αθανασίου στη Μοσχόπολη,
έτσι όπως σώζεται σήμερα.

Εξωτερικό τμήμα του Ιερού Ναού του Αγίου Αθανασίου στη Μοσχόπολη,
έτσι όπως σώζεται σήμερα.

Η Ιερά Μονή του Οσίου Ναούμ στην Αχρίδα, έτσι όπως σώζεται σήμερα

Η Ιερά Μονή του Οσίου Ναούμ στην Αχρίδα, έτσι όπως σώζεται σήμερα

Η Ιερά Μονή του Οσίου Ναούμ στην Αχρίδα, έτσι όπως σώζεται σήμερα

Επισκοπικό τρικτήριο του Ιερού Ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Μίσκολε.
Φέρει εγχάρακτη επιγραφή «Μοσχόπολη 1721».

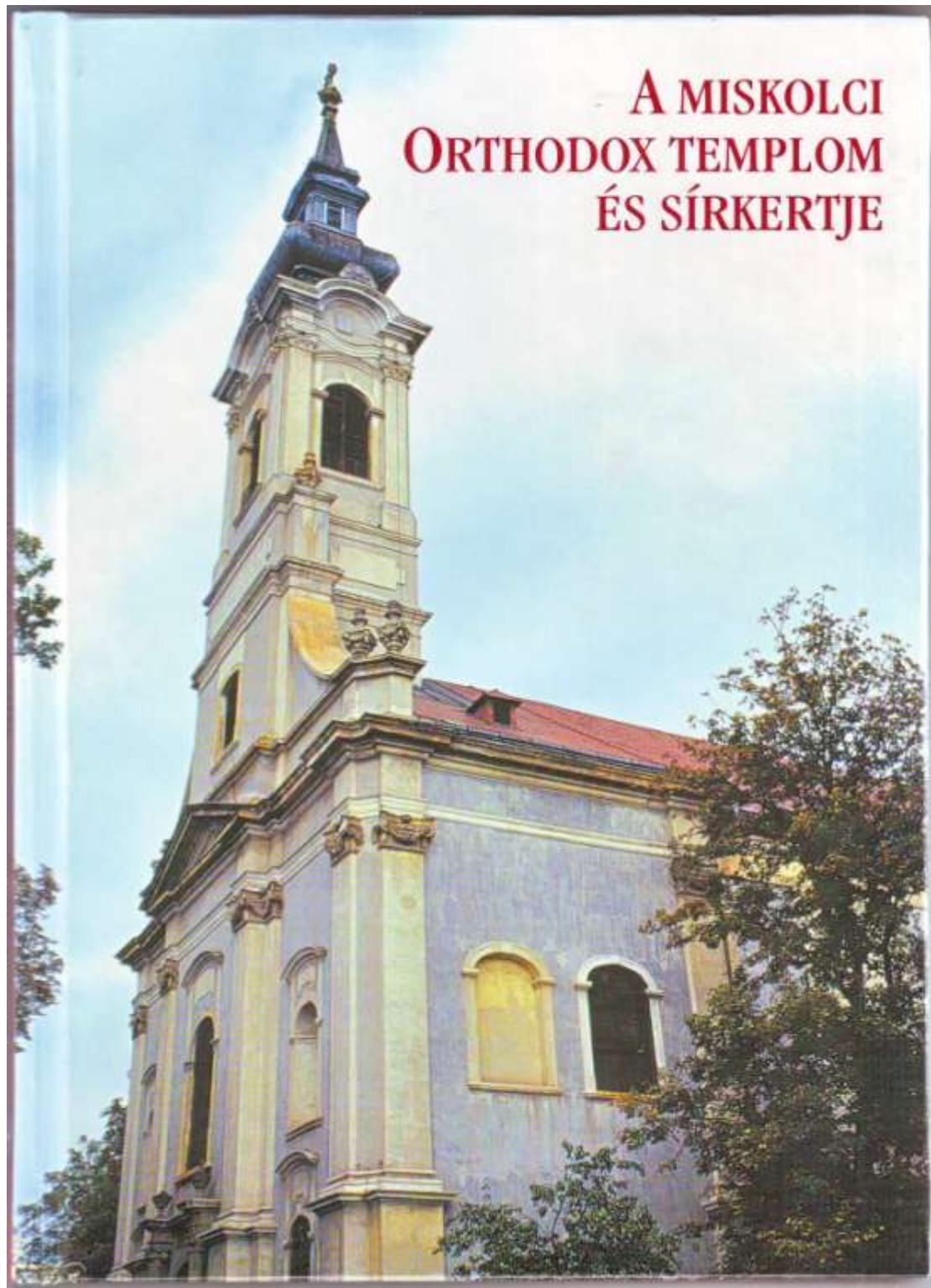
Σταυρός της Αγίας Τράπεζας του Ιερού Ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Μίσκοις. Ο σταυρός φέρει εγχάρακτη επιγραφή «Μοσχόπολη 1721».

Δισκοπότηρο του Ιερού Ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Miskolc. Φέρει εγχάρακτη επιγραφή «Μοσχόπολη 1721».

Εικονιστική αναπαράσταση του Αγίου Ναούμ στο Θρόνο του Ιερού Ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Miskolc.

Εξωτερική εικόνα του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Miskolc,
Dobrossy István, επιμ., *A Miskolci Orthodox templom és sírkertje* [Η εκκλησία
και το νεκροταφείο της Ορθόδοξης εκκλησίας του Μίσκολτς], Μίσκολτς 2001,
εικόνα εξωφύλλου.

Διατηρητέες οικίες Ελλήνων του Miskolc, έτσι όπως σώζονται σήμερα σε κεντρικές οδούς της πόλης.

Διατηρητέα οικία Ελλήνων του Miskolc, έτσι όπως σώζεται σήμερα σε κεντρικές οδούς της πόλης.

Διατηρητέες οικίες Ελλήνων του Miskolc, έτσι όπως σώζονται σήμερα σε κεντρικές οδούς της πόλης.

Διατηρητέες οικίες Ελλήνων του Miskolc, έτσι όπως σώζονται σήμερα σε κεντρικές οδούς της πόλης.

Διατηρητέες οικίες Ελλήνων του Miskolc, έτσι όπως σώζονται σήμερα σε κεντρικές οδούς της πόλης.

Διατηρητέες οικίες Ελλήνων του Miskolc, έτσι όπως σώζονται σήμερα σε κεντρικές οδούς της πόλης.

Διατηρητέες οικίες Ελλήνων του Miskolc, έτσι όπως σώζονται σήμερα σε κεντρικές οδούς της πόλης.

Διατηρητέες οικίες Ελλήνων του Miskolc, έτσι όπως σώζονται σήμερα σε κεντρικές οδούς της πόλης.

Διατηρητέες οικίες Ελλήνων του Miskolc, έτσι όπως σώζονται σήμερα σε κεντρικές οδούς της πόλης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Ανέκδοτες πηγές

Miskolci állami Levéltár. Miskolc város leveltara. (Αρχείο των Κομιτάτων Borsod - Abauj – Zemplén)

Αρχειακές συλλογές (Miskolci állami Levéltár /Miskolc város leveltara) :

IX. 3.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. Testületek. A miskolci görög kereskedő kompánia iratai (Κομητεία Borsod-Abaúj-Zemplén. Το αρχείο της ελληνικής κοινότητας)

IV. 501

Borsod vármegye nemesi közgyűlésénde iratai
(Κομητεία Borsod, έγγραφα γενικής συνέλευσης)

IV. 501/b.

IV. 501/e.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési iratok (Κομητεία Borsod. Πολιτικές αποφάσεις)

1501/a.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. A városi tanács jegyzőkönyvei (Κομητεία Borsod, Αρχεία του Miskolc. Τα πρακτικά του Συμβουλίου της πόλης)

1501/g.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Miskolc város levéltára. Funduális könyv (Κομητεία Borsod, Αρχεία του Miskolc. Βιβλίο Funduális)

XI. 601.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. Gazdasági szervek. A diósgyőri koronauradalom iratai (Κομητεία Borsod, οικονομικά ιδρύματα. Τα έγγραφα του βασιλικού φέουδου του Diósgyőr)

A budapesti Nagyboldogasszony Magyar Ortodox templom archívu
(Αρχειο του Ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Βουδαπέστη)

Budapest Főváros Levéltára (Δημοτικό Αρχείο Βουδαπέστης)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Πρωθυπουργικό Αρχείο της Κωνσταντινούπολης).
Αρχειακές συλλογές: Maliyeden Müdevver Defter, Cevdet Maliye, Cevdet Adliye, Cevdet Zabtiye, Cevdet Dahiliye, Cevdet Askeri, Hatt-i Hümayun,

Οικουμενικό Πατριαρχείο, Αρχαιοφυλάκιο. Κώδιξ Πατριαρχικής Αλληλογραφίας

Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού (Κ.Ε.Μ.Ν.Ε.),
Κατάλοιπα Λαΐου, Φάκελος 56 (Conscription), Φάκελος 50 ΙΑ'

B. Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αβέρωφ Ευάγγελος, *Η πολιτική πλευρά του κουτσοβλαχικού ζητήματος*, προλ. Σοφοκλής Βενιζέλος, Αθήνα 1948

Αγγελόπουλος Αθανάσιος, «Η εποπτεία της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης επί της ελληνικής ορθόδοξου κοινότητας Βελεσών (1876-1914)», *Μακεδονικά* ΙΖ' (1977) 139-180

- «Ελληνορθόδοξες κοινότητες της σημερινής Νοτίου Γιουγκοσλαβίας (β' μισό του 19ου αι.)», Αθ.Ε Καραθανάσης (επιμ.), *«Η διαχρονική πορεία του κοινοισμού στη Μακεδονία» Συμπόσιο*, εποπ. Ν.Ι.Πανταζόπουλος, Θεσσαλονίκη 1991, σσ.91-103

Αγγέλου Άλκης, *Πλάτωνος Τύχαι. Η λόγια παράδοση στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1963

Αλεξούδης Άνθιμος Μητροπολίτης Βελεγράδων, *Σύντομος ιστορική περιγραφή της Ιεράς Μητροπόλεως Βελεγράδων και της υπό την πνευματικήν αυτής διακιοδοσίαν υπαγομένης χώρας*, Κέρκυρα 1868

- «Συνοδικαί Πράξεις της Αρχιεπισκοπής Αχριδών και Πάσης Βουλγαρίας», Δ.Ι.Ε.Ε.Ε. Δ' (1892) 547-573

Άμαντος Κωνσταντίνος, «Βλάχου», *Μεγάλη Εγκυκλοπαιδεία «Πυρσού»*, τ. Γ', Αθήνα 1934, σσ.430-431

Anderson Benedikt, *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφ. Ποθητή Χαντζαρούλα, Αθήνα 1997

Ανδρούδης Πασχάλης, *Χάνια και Καραβάν – Σεράγια στον Ελλαδικό χώρο και στα Βαλκάνια*, Θεσσαλονίκη κ.κ.

Ανωγιάτης-Πελέ Δημήτριος, *Δρόμοι και διακίνηση στον Ελλαδικό χώρο κατά τον 18ο αιώνα*, Αθήνα 1993

- *Έξι γαλλικά υπομνήματα για τα Επτάνησα και τον απέναντι ηπειρωτικό χώρο (1798-1809)*, Κέρκυρα 1993

- «Σχέσεις δρόμου και χωριών στη Βαλκανική Χερσόνησο τον 18ο αιώνα», *Τα Ιστορικά Β' /τχ. 4* (1985) 405-422

Ανώνυμος, «Περί της εν Μακεδονία Κοριτσάς», *Πανδώρα ΙΗ' /τχ. 417* (1867) 175-177, *ΙΗ' / τχ. 424* (1867) 318-320

Ανώνυμος, «Οι Έλληνες εν Πόζεν», Δ.Ι.Ε.Ε.Ε Θ' (1926) 580-585

Ανώνυμος, *Δρομοδείκτης της Ελλάδος*, Βενετία, κ.κ.

Ανώνυμος, *Δρομοδείκτης των ακολούθων οκτώ μερών, Μεθ' αξιολόγων υποσημειώσεων του καθενός μέρους. Πελοποννήσου, Βοιωτίας, Αττικής, Θεσσαλίας, Ηπείρου, Μπόσνας, Μακεδονίας, και Θράκης*, Βενετία 1829

Αραβαντινός Παναγιώτης, *Βιογραφική Συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, εισ. – επιμ. Κ.Θ. Δημαράς, Ιωάννινα, Ε.Η.Μ., 1960

- *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, τ. Α', εισ. Κ.Θ. Δημαράς, επιμ. Ε.Ι.Νικολαΐδου, Ιωάννινα, Ε.Η.Μ., 1984

- *Ιστορία της ελληνικής παιδείας παρ' Ελλησιν*, εισ. – επιμ. Ε.Ι.Νικολαΐδου, Ιωάννινα, Ε.Η.Μ. 1986

- *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε όμορων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών διατρέχουσιν κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854*, τ. Α', τ. Β', Αθήνα 1856-1857

- *Μονογραφία περί Κουτσοβλάχων*, Αθήνα 1905

- «Περί Αχρίδος», *Πανδώρα*, ΙΗ' /τχ.424 (1867) 310-313, ΙΗ' /τχ.425 327-330 (1867)

Αράπογλου Μιχάλης, *Οικιστική γεωγραφία της Ηπέρου*, Ιωάννινα 2005

Arsh Grigorii, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ' και στις αρχές του ΙΘ' αιώνα, τα Δυτικοαλβανικά Πασαλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, εισ. – επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, μτφ. Αντωνία Διάλλα, Αθήνα 1994

Αρχειό Αλή Πασά, Συλλογής Ι.Χωτζη, Γενναδειού Βιβλιοθήκης Αμερικανικής Σχολής Αθηνών, έκδ.-σολ.-ευρετ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, συνεργασία Δημήτρης Δημητρόπουλος, Παναγιώτης Μιχαηλάρης, τ. Α', 1747-1808, τ. Β', 1809-1817, τ. Γ', 1818-1821, Αθήνα, Ι.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., 2007

Ασδραχάς Σπύρος, «Η δομή του πληθυσμού» Ασδραχάς Σπύρος (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, συν. Ν.Ε.Καραπιδάκης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευτυχία Λιάτα, Άννα Ματθαίου, Michel Sivignon, Traian Stoianovich, τ. Α', Αθήνα 2003, σσ.118-136

- «Τα θεσμικά μορφώματα: μαθητεία και συντεχνίες», Σπύρος Ασδραχάς (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, συν. Ν.Ε.Καραπιδάκης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευτυχία Λιάτα, Άννα Ματθαίου, Michel Sivignon, Traian Stoianovich, τ. Α', Αθήνα 2003, σσ.403-422

- *Ελληνική Οικονομική Ιστορία. Τεκμήρια*, τ. Β', επιμ. Ευτυχία Λιάτα, συν. Ν.Ε.Καραπιδάκης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευτυχία Λιάτα, Άννα Ματθαίου, Michel Sivignon, Traian Stoianovich, Αθήνα 2003

- «Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην τουρκοκρατία», *Τα Ιστορικά* Γ' / τχ. 5 (1986) 45-62

Ασδραχάς Σπύρος - Καραπιδάκης Ν., «Η κίνηση του πληθυσμού», Ασδραχάς Σπύρος (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, συν. Ν.Ε.Καραπιδάκης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευτυχία Λιάτα, Άννα Ματθαίου, Michel Sivignon, Traian Stoianovich, τ. Α', Αθήνα 2003, σσ.136-149

Ασημακοπούλου Φωτεινή, « Γεώργιος Σίνας “Ο κατακτητής Ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος” », *Budapesti Negyed* Δ' (2006) 189-208

Βαβαρέτος Γεώργιος, *Ο Γεώργιος Σταύρου και η Εθνική Τράπεζα*, Η.Ε.Α., Αθήνα 1967

Βακαλόπουλος Απόστολος, *Παγκάρπια Μακεδονικής γης*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1980

- *Οι Δυτικομακεδόνες Απόδημοι επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1958

- *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Γ' *Τουρκοκρατία 1453-1669. Αγώνες για την πίστη και την ελευθερία*, Θεσσαλονίκη 1968

- *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστάσιου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1983

- *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Ηπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992

- *Ιστορία της Μείζονος Μακεδονίας (1350-1950)*, Θεσσαλονίκη 2005

- *Μακεδονία και Τουρκία (1830-1878). Μακεδονικός Ελληνισμός- Αλύτρωτη Πολιτική-Εθνική Διαπάλη*, Θεσσαλονίκη 1987

- *Ιστορία της Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη 2003

Βακουφάρης Περικλής, «Ο τύπος της Θεσσαλονίκης απέναντι στο Κουτσοβλαχικό ζήτημα στα έτη 1880-1881», *Θ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ.199-208.

Bacskaí Vera, «Η συμβολή των Ελλήνων εμπόρων στην αστικοποίηση της ουγγρικής πρωτεύουσας», *Budapesti Negyed* Δ' (2006) 115-128

Balbi Adriano - Κούμας Κωνσταντίνος, *Γεωγραφία*, τ. Β', Βιέννη 1838

Ballibar Etienne - Wallerstein Immanuel, *Φυλή, Έθνος, Τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες*, μτφ. Άγγελος Ελεφάντης, Ελένη Καλαφάτη, Αθήνα 1991

Βαρναλίδης Σωτήριος, *Ο Αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Ζωσιμάς (1686-1746) και η εκκλησιαστική και πολιτική δράσις αυτού*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1974

- «Ο Φιλενωτικός Αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Πορφύριος Παλαιολόγος (1643) και η συμμετοχή αυτού εις τας συνωμοτικές ενέργειας εναντίον του Κυρίλλου Λουκάρεως», *Μακεδονικά* ΙΘ' (1979) 125-157

Beaujour Felix, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκρατία (1787-1797)*, μτφ. Ελένη Γαρίδη, επιμ. Τάσος Βουρνάς, Αθήνα 1994

Βέης Νίκος, «Βλάχοι», *Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ελευθερουδάκη*, Αθήνα 1928, σσ.330-332

Βελλιανίτης Θεόδωρος, «Μια εξαφανισθείσα πόλις. Η Μοσχόπολις της Β. Ηπείρου», *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος* (1922) 226-239

Βενδότης Γεώργιος, *Προσθήκη της Εκκλησιαστικής Ιστορίας Μελετίου, Αρχιεπισκόπου Αθηνών*, Βιέννη 1795

Βεντούρα Λίνα, *Μετανάστευση και Έθνος*, Αθήνα, Ε.Μ.Ν.Ε., 1994

Bégard Victor, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες – Τούρκοι – Βλάχοι – Αλβανοί – Βούλγαροι – Σέρβοι*, μτφ. Μ. Λυκούδης, εισ.-σχ. Θ. Πυλαρινός, Αθήνα 1987

Βερναρδάκης Αθανάσιος, *Περί του εν Ελλάδι εμπορίου*, εισ.-ευρ. Χρήστος Μπαλόγλου, Αθήνα 1990 (επανέκδοση)

Berou Ljuben, «Οι μεταβολές των τιμών στο εμπόριο της Τουρκίας με την Ευρώπη (ΙΣΤ' - ΙΘ' αι.)», Σπ. Ασδραχάς (εισ.-επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας ιε' - ιθ' αι.*, μτφ.Ντόρα Μαμαρέλη, Αθήνα 1979, σσ. 531-544

Βιοβίζης Ιάκωβος, «Η κοινοτική διοίκηση των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατίαν», 1453-1953, *Η πεντακοσιοστή επέτειος από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως*, Αθήνα 1953, σσ.183-204

Βίττη Ευαγγελία, «Βλάτσι (ή Βλάστη): Τόπος καταφυγής και αφετηρία Μοσχοπολιτών», *Μοσχόπολις Διεθνές Συμπόσιο*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1999, σσ.9-27

Βίττης Φώτης, «Δυτικομακεδόνες που κυριάρχησαν στη ζωή της Βιέννης. Νικόλαος Δούμπας ο Βαρόνος από τη Βλάστη που συνέβαλε στη μουσική ανάπτυξη στην Αυστρία», *Μακεδονική Ζωή* τχ. 126 (Νοέμβριος 1976) 20-21

Βλάμη Δέσποινα, *Το φιορίνι, το σιτάρι και η οδός του κήπου. Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο 1750-1868*, προλ. Σπύρος Ασδραχάς, Αθήνα 2000

Βλάσσης Ιωάννης, *Περί των Μακεδονικών λόγος*, Αθήνα 1904

Βλαστός Στέφανος, «Σκιαγραφία της καταστάσεως του ελληνισμού κατά τας παραμονάς της εθνικής ημών εξεγέρσεως, και επ' αυτής επίδρασις της εμπορίας», *Παρνασσός Α'* (1877) 481-497

Βλάχος Νικόλαος, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήνα 1935

Βογιατζίδης Ιωάννης, «Συμβολήν εις την μεσαιωνικήν ιστορίαν τής Ηπείρου», *Ηπειρωτικά Χρονικά Α'* (1926) 72-80

- «Εκτουρκισμός και εξισλαμισμός των Ελλήνων κατά τον Μεσαίωνα, Ιστορικά Μελέται», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Β'* (1932) 95-152

Βολίδης Θεμιστοκλής, «Ανέκδοτος αλληλογραφία περί της Ελληνικής Κοινότητας Τοκαΐας», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών ΚΒ'* (1952) 75-81

Βουτυράς Σταύρος, *Τα προνόμια των εν Τουρκία Χριστιανικών κοινοτήτων*, χ.τ. 1911

Βουτυράς Σ.Ι. – Βρετός Ι.Α. - Βαφειάδης Γ. (επιμ.), *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας, διαλαμβάνον περίληψιν της ιστορίας, φυσικήν και πολιτικήν κωρογραφίαν, τους βίους των μεγάλων ανδρών, τους μύθους και τας παραδόσεις*

πάντων των εθνών από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του νύν, τ. Α', Κωνσταντινούπολη 1869

Βρανούσης Λέανδρος, *Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί*, τ. ΣΤ', έτος 7ο 1797, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, ΚΕ.Μ.ΝΕ., 1995

Braudel Fernand, *Υλικός πολιτισμός, καπιταλισμός και οικονομία (XV-XVII αιώνας)*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1995

Βρέλλη-Ζάχου Μαρίνα, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την ένωση (1864-1910). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*, Αθήνα 1991

Burns E.M., *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο Δυτικός πολιτισμός, Νεότεροι Χρόνοι*, προλ.-επιμ. Ιωάννης Κολιόπουλος, μτφ. Τάσος Δαρβέρης, Θεσσαλονίκη 2006

Γαβρά Ελένη, «Χάνια και Καραβάν Σεράγια από τη Θεσσαλονίκη έως την πόλη των Σερρών και γύρω απ' αυτήν από το 1774 έως το 1913», *Μακεδονικά ΚΕ'* (1985-1986) 143-178

Γανγιλονιό Νικόλα, «Οι εκ Μακεδονίας Βλάχοι εις τα έγγραφα του κρατικού Αρχείου Μπρασόβ», *Δελτίου Γιουγκοσλαβικής Βιβλιογραφίας Η' /τχ. 1* (1971) 35-73, α' εκδ. *Gini Β'-Γ'* (1970) 317-349

Γεδεών Μανουήλ, *Ιστορίαι από σκυβάλων. 'Αθροισμα πρώτον. Αποικίαι*, *Εκκλησιαστική Αλήθεια ΛΣΤ'* (1916) 105-112, 114-120

Gellner Ernest, *Έθνη και εθνικισμός*, μτφ. Δώρα Λαφαζάνη, Αθήνα 21994

Γεωργιάδης Θεόφραστος, *Μοσχόπολις*, Αθήνα 1975

Γιακουμής Κωνσταντίνος, *Ορθόδοξα μνημεία στη Βόρειο Ήπειρο*, Ιωάννινα, Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών, 1994

Γιανναράς Χρήστος, *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα 1999

Γιομπλάκης Αθανάσιος, «Ιωάσαφ, ο Μοσχοπολίτης Αρχιεπίσκοπος Αχριδών», *Μακεδονική Ζωή* τχ. 211 (Δεκ.1983) 23-25

Γκατσόπουλος Σταύρος, *Μοσχόπολις*, Ιωάννινα 1979

Γκιόλιας Μάρκος, *Ο Κοσμάς Αιωλός και η εποχή του*, Αθήνα 1972

Γλαβίνας Απόστολος, «Η Εκκλησία στην Ήπειρο την εποχή της Τουρκοκρατίας (1430-1913)», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1998) 241-268

- «Η συμβολή του Μοσχοπολίτη ιερομόναχου Νεκτάριου Τέρπου στην ανάσχεση των εξισλαμισμών», *Μοσχόπολις Διεθνές Συμπόσιο*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1999, σσ.29-43

Γούδας Αναστάσιος, *Βίοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, τ. Δ', Αθήνα 1871

Γούναρης Βασίλης, *Στις όχθες του Υδραγόρα. Οικογένεια, οικονομία και αστική κοινωνία στο Μοναστήρι, 1897 – 1911*, Αθήνα 2000

- *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το Διαφωτισμό έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη 2007

- «Η Μακεδονία των Ελλήνων: Από το Διαφωτισμό έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο», Ιωάννης Στεφανίδης, Βλάσης Βλασιδής, Ευάγγελος Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα - Αθήνα 2008, σσ.183-210

Γούναρης Βασίλης – Κουκούδης Αστέριος, «Από την Πίνδο ως τη Ροδόπη: Αναζητώντας τις εγκαταστάσεις και την ταυτότητα των Βλάχων», *Ιστορ Κ'* (1997) 91-137

Grafton Anthony, *Η υποσημείωση, Μια παρεξηγημένη ιστορία*, μτφ. Γκόλφω Μαγγίνη, Αθήνα 2001

Green Nancy, *Οι δρόμοι της μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, μτφ. Δημήτρης Παρόνογλου, Αθήνα 2004

Γριτσόπουλος Τάσος, *Γεώργιος Ζαβίρας, Ο Σιαπισεύς Θεράπων του Λόγιου Ερμού και του Κεδρώου, Πνευματικοί άνδρες της Μακεδονίας κατά την Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1972, σσ. 135-184

- (επιμ.-εισ.-ευρετ.) Ζαβίρα Γεωργίου, *Νέα Ελλάς ή ελληνικόν θέατρον*, Αθήνα 1972 (ανατύπωση α' εκδ.)

- *Τα Ορλωφικά. Η εν Πελοποννήσω επανάστασις του 1770 και τα επακόλουθα αυτής*, Αθήνα 1967

- «Μοσχόπολις», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. Θ', Αθήνα 1966, σσ. 96-97

Γώγος Γρηγόριος, «Η εν Πέστη της Ουγγαρίας Ορθόδοξος Ελληνική Κοινότης και Εκκλησία», *Εκκλησιαστική Αλήθεια Δ'* (1883-1884) 339-344

Δαλκαβούκης Βασίλειος, «Κληροδοτήματα και «περιφερειακή ανάπτυξη»: παρελθόν και παρόν μιας ειδικής κατηγορίας «οικονομικών πόρων». Το παράδειγμα του Ζαγορίου στην Ήπειρο», Εισήγηση στο *Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας*, Ρέθυμνο, 10-13 Δεκεμβρίου 2008, υπό έκδοση

Danova Nadya - Todoron Varban, «Ελληνικά έγγραφα από το αρχείο της πόλης Μίσκολτς (Ουγγαρία)», John M. Fossey, Jacques Morin (επιμ.), *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora, From Antiquity to Modern Times*, τ. Β', Άμστερνταμ 1991, σσ.167-189

Δάρβαρης Δημήτριος, *Εκλογάριον Γραικικόν εις χρήσιν των Πρωτοπείρων της απλής διαλέκτου*, Βιέννη 1804

Δασκαλάκης Απόστολος, *Ο Ελληνικός λαός κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Εκκλησία και γένος, κοινοτικός βίος και αυτοδιοικήσεις, αριστοκρατία του γένους, κοινότητες εξωτερικού, οικονομική ζωή*, Αθήνα 1965

Δασσαρήτης Ηλίας, «Περί της Κορυτσάς», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.* Ε' (1896) 123-158

Δελικάνης Καλλίνικος, *Πατριαρχικών Εγγράφων Τόμος τρίτος, ήτοι τα εν τοις κωδίξι του Πατριαρχικού Αρχιεπισκοπικού σωζόμενα επίσημα εκκλησιαστικά έγγραφα τα αφορώντα εις τας σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς τας Εκκλησίας Ρωσίας, Βλαχίας και Μολδαβίας, Σερβίας, Αχριδών και Πεκίου 1564-1863*, Κωνσταντινούπολη, Πατριαρχικό Τυπογραφείο, 1905

Δημητρακόπουλος Ανδρόνικος, *Προσθήκαι και Διορθώσεις εις την Νεοελληνικήν Φιλολογίαν Κωνσταντίνου Σάθα*, Λειψία 1871

Δημητρακόπουλος Πέτρος, *Το Έθνος*, Θεσσαλονίκη 1977

Δημητριάδης Βασίλης, *Η Θεσσαλονίκη της παρακμής, η ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού*, Ηράκλειο 1997

Δημητρόπουλος Δημήτρης, «Στοιχεία για τον οικιακό εξοπλισμό στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Η περίπτωση του καθρέφτη», *Τα Ιστορικά ΚΔ'-ΚΕ'* (1996) 37-66

Δήμιτσας Μαργαρίτης, *Η Μακεδονία εν λίθοις φθεγγομένοις και μνημείοις σωζόμενοις, ήτοι πνευματική και αρχαιολογική παράστασις της Μακεδονίας*, τ. Α', Αθήνα 1896

- *Αρχαία γεωγραφία της Μακεδονίας*, τ. Β', Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1988

Δήτσιας Γεώργιος, *Η καταστροφή του Κρουσόβου. Θηριωδία Βουλγάρων και Οθωμανών εναντίον των Ελλήνων*, Αθήνα 1904

Διαμαντής Απόστολος, *Τύποι εμπόρων και μορφές συνείδησης στη νεώτερη Ελλάδα*, προλ. Σπύρος Ασδραχάς, Αθήνα 2007

Διβάνη Λένα, *Ελλάδα και μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Αθήνα 31999

Δούκας Νεόφυτος, *Μάξιμου Τύριου λόγοι*, Βιέννη 1810

Δρούλια Λουκία, «Νοοτροπίες και δεκτικότητα του οικονομικού στη Νοτιοανατολική Ευρώπη», *Προσεγγίσεις στις νοοτροπίες των Βαλκανικών λαών 15ος -20ος αι. Οικονομικές αντιλήψεις και συμπεριφορές*, Αθήνα 1988, σσ. 7-40

Ενεπεκίδης Πολυχρόνης, *Μακεδονικές πολιτείες και οικογένειες 1750-1930*, Αθήνα 1984

- «Γλώσσα – Παιδεία και Εθνική Συνείδηση των Μακεδόνων και Βορειοηπειρωτών στο χώρο της παλαιάς Αυστροουγγαρίας», *Πρακτικά Γ' Πανδυτικομακεδονικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ.123-133

Ευαγγελίδης Δημήτριος, *Η Βόρειος Ήπειρος*, Αθήνα 1996 (ανατύπωση)

Ευαγγελίδης Τρύφων, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α', τ. Β', Αθήνα 1936

- *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από της ιδρύσεως αυτής μέχρι της σήμερον (1281-1894)*, Αθήνα 1894

- *Νέα Ελλάδα, ήτοι ιστορική, γεωγραφική, τοπογραφική και αρχαιολογική περιγραφή των νέων Ελληνικών χωρών Ηπείρου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας, νήσων και οδηγός σαφής και ακριβής των ταξιδιωτών και περιηγητών*, Αθήνα 1913

Ευστρατιάδης Σωφρόνιος, *Ο ευ Βιέννη ναός του Αγ. Γεωργίου και η κοινότης των Οθωμανών υπηκόων*, επιμ.-εισ.-ευρετ. Χαράλαμπος Χοιζάκογλου, Αθήνα 1997 (ανατύπωση α' εκδ.)

Ζακυθινός Διονύσιος, *Η Τουρκοκρατία, Εισαγωγή εις την νεωτέραν ιστορίαν του ελληνισμού*, Αθήνα 1957

- «Μελέται περί της διοικητικής διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινώ κράτει», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* ΙΖ' (1941) 208-274, ΙΗ' (1948) 42-62

- «Συμβολαί εις την ιστορίαν των εκκλησιών Αχρίδος και Ιπεκίου», *Μακεδονικά* Α' (1940) 429-458

- *Η άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως και η Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1954

Ζάπτας Παντελής, *Σχολεία, διδάσκαλοι, λόγιοι της τουρκοκρατούμενης Καστοριάς*, Καστοριά 1984

Ζαφείρης Χρίστος, *Βαλκάνιος Πραγματευτής. Οδοιπορία μνήμης σε ελληνικές κοινότητες και παροικίες*, Αθήνα 1998

Ζαχαριάδου Ελισάβετ, *Δέκα τουρκικά έγγραφα για την Μεγάλη Εκκλησία (1483-1567)*, Αθήνα, Ε.Ι.Ε./ Ι.Β.Ε., 1996

Ζιώγας Παναγιώτης, *Άνω Πορροΐα. Γενεαλογίες και Εικόνες*, Θεσσαλονίκη 2005

Ηλιαδέλης Στράτος, *Μακεδόνες απόδημοι στη Μεσευρώπη (1650-1950). Η συμβολή τους στην οικονομία και στον πολιτισμό*, Θεσσαλονίκη, Υ.Μα.Θ., 2005

Ηλιάδου – Τάχου Σοφία, *Το Κρούσοβο πέρα από την ιστορία και τη μνήμη*, Θεσσαλονίκη 2004

Θεοδοροπούλου Βασιλική, *Recherches sur l' économie de Moschopolis aux XVIIe et siècles, d'après le code du Monastère De Timios Prodromos*, [Μεταπτυχιακή Εργασία, Universite De Paris I, Panteon Sorbonne/D.E.A. D Histoire et Civilization du Monde Byzantin et prost Byzantin] Σορβόννη 1987

Θεοδώρου Βασιλική, «Ευεργετισμός και όψεις της κοινωνικής ενσωμάτωσης στις παροικίες (1870-1920)», *Τα Ιστορικά* τχ. 7 (Δεκέμβριος 1987) 119-154

Θεοπρωτός Κοσμάς – Ψαλίδας Αθανάσιος, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου εξ ανεκδότου χειρογράφου του Κοσμά Θεοπρωτού με τοπογραφικά σχεδιαγράμματα και γεωγραφικούς χάρτες του ιδίου*, προλ. - σημ. Αθανάσιος Παπαχαρίσης, Ιωάννινα, Ε.Η.Μ., 1964

Θώμος Πύρρος, «Η Μοσχόπολη και οι σχέσεις με τον έξω κόσμο», *Επικοινωνίες και Μεταφορές στην Προβιομηχανική Περίοδο*, Αθήνα Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ 2001, σσ.137-144

- «Οι εκκλησίες της Μοσχόπολης», *Μοσχόπολις Διεθνές Συμπόσιο*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1999, σσ.45-64

Ιγγλέση Αγγελική, *Βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της Τουρκοκρατίας, ο Σταύρος Ιωάννου*, Αθήνα 2004

Ιορδάνογλου Αναστάσιος, «Οθωμανικές επειτηρίδες (Σαλνάμε) του βλαετίου Μοναστηρίου», *Μακεδονικά ΚΘ'* (1993-1994) 308-337

Ισμουρλιάδου Αδελαΐδα, *Κοριτσά. Εκπαίδευση-Ευεργέτες-Οικονομία 1850-1908*, Θεσσαλονίκη 1997

Καββαδίας Γ. Β., «Η ελληνική κοινότητα της Τουρκοκρατίας, Δοκίμιο Ορισμού», Αθ.Ε Καραθανάσης (επιμ.), «*Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία*» Συμπόσιο, εποπ. Ν.Ι.Παναζόπουλος, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 503-516

Καισαροβασιλική Πατέντα περί του Καμπίου, Ανακοινωθείσα υπό της κραταιοτάτης αυτοκρατορίας των Ρωμανών Μαρίας Θηρεσίας, Βιέννη 1791

Καλινδέρης Μιχαήλ, *Ο κώδιξ της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης (1686-)*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1974

- *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί Τουρκοκρατίας εις το πλαίσιον του Δυτικο-μακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1982

- *Ο Βαρόνος Κωνσταντίνος Δ. Βέλιος 1772-1838. Η ζωή και η υπέρ του έθνους προσφορά του*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1973

Καλλίμαχος Δημήτριος, «Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913», *Ηπειρωτική Εστία* τχ. 71 (1958) 183-188

- «Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως», *Παναθήναια ΚΣ'* (1913) 5-12

Καλοσύτης Ιωάννης, *Μακεδονία, ήτοι μελέτη οικονομολογική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας*, εισ.- σχόλια Θεοδόσης Πυλαρινός, Αθήνα 1993

Καμαρούλιας Δημήτρης, «Το καθολικό της Μονής Παναγίας Κλεισούρας Καστοριάς», *Ηπειρωτική Εταιρεία* 2000 276-279

Καραβίδας Κ., *Αγροτικά. Μελέτη Συγκριτική*, προλ. Ιωάννης Πεσματζόγλου, εισ. Νίκος Μουζέλης, Θεσσαλονίκη 1978

Καραθανάσης Αθανάσιος, *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1975

- *Ο ελληνικός κόσμος στα Βαλκάνια και τη Ρωσία*, Θεσσαλονίκη 1999

- *Ο Ελληνισμός και η Μητρόπολη του Νευροκοπίου κατά τον Μακεδονικό Αγώνα*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1991

- «Γιαννάκης Αδάμης, ένας λόγιος του δευτέρου μισού του 18ου αιώνας από το Αλβαντοχώρι του Μεγάλου Τυρνόβου της Βουλγαρίας», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.* ΣΤ' (1999) 43-52

Καρακώστα Κωνσταντίνα, «Η διασπορά των Μοσχοπολιτών προς Μοναστήρι, Κρούσοβο, Βελεσσά και Θεσσαλονίκη», *Διεθνές Συμπόσιο «Χριστιανική Μακεδονία Θεσσαλονίκη-Μοσχόπολη και τα περίξ»*, Θεσσαλονίκη (2-4 Νοεμβρίου) 2007

-«Όταν οι Μοσχοπολίτες ταξιδεύουν στην κοιλάδα του ποταμού Σίνβα. Οι εγκαταστάσεις των Μοσχοπολιτών στο Μίσκολιτς μέσα από το κρατικό αρχείο της ουγγρικής πόλης», *Μακεδονικά ΛΗ'* (2009) 153-174

- «Μικρές Μοσχοπόλεις». Η εγκατάσταση των Μοσχοπολιάνων Βλάχων στον χώρο της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης», Εισήγηση στο *Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας*, Ρέθυμνο, 10-13 Δεκεμβρίου 2008, υπό έκδοση

-«Από την πατρογονική εστία σε μια “θείη” πατρίδα: Η εγκατάσταση των Μακεδόνων στο Μίσκολιτς και η συμβολή τους στην καθημερινή ζωή της πόλης», *Οι Μακεδόνες στη Διασπορά 17ος, 18ος και 19ος αιώνας*, επιμ. Ι. Κολιόπουλος, Ι. Μιχαηλίδης, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 2011, σσ. 267-300

- «Πέστη-Κεσκεμέτ-Έγγερ-Τόκαϊ. Η εγκατάσταση των Μακεδόνων στην αψβουργική Ουγγαρία του 18ου αιώνα», *Οι Μακεδόνες στη Διασπορά 17ος, 18ος και 19ος αιώνας*, επιμ. Ι.Κολιόπουλος, Ι. Μιχαηλίδης, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 2011, σσ. 236-267

-«Η εν Μοσχοπόλει πνευματική κίνησης» *Ιστορία, Φιλοσοφία και Διδακτική των Επιστημών, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου*, επιμ. Κ. Σκορδούλης, Ε. Νικολαΐδης, Ε. Κολέζα, Δ. Χασάπης, Αθήνα 2011, σσ.39-47

Καρμίτσης Χαράλαμπος, *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοκίδος προς χρήση των κατωτέρων τάξεων του Αστικού σχολείου των αρρένων και του παρθεναγωγείου της πόλεως*, Θεσσαλονίκη 1888

Κασομούλης Νικόλαος, *Ενθυμήματα Στραιωτικά της Επαναστάσεως των Ελλήνων, 1821 - 1833*, επιμ. Γιάννης Βλαχογιάννης, τ. Α', Αθήνα 1939

Κατσάνης Νικόλαος, «Κουτσοβλαχικά τραγούδια», *Μακεδονικά ΚΣΤ'* (1987-1988) 1-14

- *Ελληνικές επιδράσεις στα Κουτσοβλαχικά, Φωνητική- Μορφολογία*, Θεσσαλονίκη 1997

Κατσαρδή – Hering Όλγα, *Η Ελληνική παροιμία της Τεργέστης (1751-1830)*, τ. Α', τ. Β', Αθήνα 1986

- *Τεχνίτες και τεχνικές βαφής υημάτων. Από τη Θεσσαλία στην κεντρική Ευρώπη (18^{ος}-αρχές 19^{ου}). Επίμετρο: Η αμπελακιώτικη συντροφιά (1805)*, Αθήνα 2003

- «Από τις “ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού” στην ιστοριογραφία του μεταναστευτικού φαινομένου (15^{ος}-19^{ος} αι.)», Πασχ. Κιτρομηλίδης, Τριαντ. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας «Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002»*, τ. Β', Αθήνα 2004, σσ. 223-250

- «Από την Οθωμανική κατάκτηση ως την εδραίωση του Νεοελληνικού κράτους», Ιωάννης Χασιώτης, Όλγα Κατσαρδή-Hering, Ευρυδική Αμπατζή (επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15ος – 21ος αι.*, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 2006, σσ. 35-52

- «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα. Για μια τυπολογία των ελληνικών κοινοτήτων της κεντρικής Ευρώπης, με αφορμή του άγνωστο καταστατικό του Miskolc (1801)», *Εώα και Εσπέρια Ζ'* (2007) 247-310

- «Τα δίκτυα της ελληνικής εμπορικής διακίνησης», Ασδραχάς Σπύρος (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, συν. Ν.Ε.Καραπιδάκης, Όλγα Κατσαρδή-Hering, Ευτυχία Λιάτα, Άννα Ματθαίου, Michel Sivignon, Traian Stoianovich, τ. Α', Αθήνα 2003, σσ.461-481

-«Τεργέστη. Μια πόλη της διασποράς», *«Νεοελληνική Πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος»*. Πρακτικά Συμποσίου, τ. Α', Αθήνα 1985, σσ.43-48

Κατσουγιάννης Τηλέμαχος, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών*, τ. Α', τ. Β', Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1966

Καυταντζόγλου Ρωξάνη, «Ιστορία και ανθρωπολογία. Η συνάντηση των δύο επισήμων στο πεδίο της ιστορίας και της οικογένειας», *Οικογένειες του Παρελθόντος. Μορφές οικιακής οργάνωσης στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια*, επιμ.-εισ.-μτφ. Ρωξάνη Καυταντζόγλου, Αθήνα 1996, σσ.9-34

Καφταντζής Γιώργος, *Η ιστορία της Ηράκλειας Νομού Σερρών*, Ηράκλεια 1973

Κεκρίδης Ευστάθιος, *Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης (1718-1789), ο διδάσκαλος του Γένους*, Καβάλα 1991

- «Ο Μητροπολίτης Πελαγονίας Νεκτάριος και η “Εισαγωγική Διδασκαλία” του Δανιήλ Μοσχοπολίτη», Αθανάσιος Αγγελόπουλος (επιμ.), *«Χριστιανική Μακεδονία, Πελαγονία – Μια άλλη Ελλάδα Θεσσαλονίκη – Αχρίδα»*. Πρακτικά Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 277-291

- «Η Νέα Ακαδημία της Μοσχοπόλεως και η ακτινοβολία της στον βαλκανικό χώρο», *Μοσχόπολις Διεθνές Συμπόσιο*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1999, σσ.79-95

Κεραμόπουλλος Αντώνιος, «Βλάχοι», *Ελληνικά Δ'* (1953) 326-344

- *Μακεδονικά*, Αθήνα 1956

- *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*, Αθήνα 1939

- *Οι Έλληνες και οι Βόρειοι Γείτονες*, Αθήνα 1945

- *Αρχαία Ιστορία των Εβραίων. Η Αίγυπτος και οι Βλάχοι*, Θεσσαλονίκη 1952

Kerenyi Eszter, «Ο Έλληνας μαικήνας του ουγγρικού πολιτισμού», *Budapesti Negyed Δ'* (2006) 129-138

Κιλιπίρης Φώτης, «Μοσχοπολίτες έμποροι στη Βενετία και στις χώρες της Αυστροουγγαρίας (18ος-19ος αιώνας)», *Μοσχόπολις Διεθνές Συμπόσιο*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1999, σσ.97-108

Κιτρομηλίδης Πασχάλης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, μτφ. Στέλλα Νικολούδη, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ, 21999

- *Το όραμα της ελευθερίας στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα 1992

- *Ιώσηπος Μοισιόδαξ*, Αθήνα 1958

Κίτσου-Πιτούλη Χριστίνα, *Ηπειρώτες εκδότες και τυπογράφοι της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1980

Κολιόπουλος Ιωάννης, *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800. Το έθνος, η πολιτεία και η κοινωνία των Ελλήνων*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 2000

- *Η "Πέραν Ελλάς" και οι "Άλλοι" Έλληνες. Το σύγχρονο Ελληνικό Έθνος και οι Ετερόγλωσσοι Σύνοικοι Χριστιανοί (1800-1912)*, Θεσσαλονίκη 2003

- *Περί λύχνων αφάς, Η ληστεία στην Ελλάδα (19^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη 1994

- «Περί κοινωνικών και άλλων ληστών στη νεώτερη Ελλάδα», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε. ΚΓ'* (1980) 422-436

-«Απ' αρχής Ευρωπαϊόν και παλαιόθεν Χριστιανικόν το των Ελλήνων Έθνος: Ιδεολογικοί προσανατολισμοί των Ελλήνων την εποχή της Εθνικής Παλιγγενεσίας», Πανηγυρικός λόγος της 26.10.1998, Α.Π.Θ.

Κολτσιδάς Αντώνης, *Ιστορία του Μοναστηρίου της Πελαγονίας και των περιχώρων του. Η εθνική και κοινωνική διάσταση του ελληνισμού του Μοναστηρίου και της ευρύτερης περιοχής. Συμβολή στην ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 2003

- *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνοβλάχων στο Βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994

- *Οι Κουτσόβλαχοι. Εθνολογική και λαογραφική μελέτη*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1976

- *Κουτσόβλαχοι οι Βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη. Γραμματική και λεξικό της κουτσοβλαχικής γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 21993

- *Η εκπαίδευση των Αρωμόνων στη Δυτική Μακεδονία κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 2001

- «Η σημερινή κατάσταση της κουτσοβλαχικής γλώσσας στον Ελλαδικό χώρο», *Μακεδονικά ΛΑ'* (1997-1998) 185-211

- «Οι οικονομικές δραστηριότητες των Μοσχοπολιτών ως παράγοντας διαφωτιστικής και πολιτισμικής μετακένωσης στον ελληνισμό», *Μοσχόπολις Διεθνές Συμπόσιο*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1999, σσ.109-120

Κονιδάρης Γεράσιμος, *Η ελληνική εκκλησία ως πολιτιστική δύναμις εν τη ιστορία της χερσονήσου του Αίμου*, Αθήνα 1948

Κονορτάς Παρασκευάς, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, Αθήνα 1998

Κόντης Βασίλης, «Το Ηπειρωτικό Ζήτημα και η διευθέτηση των συνόρων». *Πρακτικά Συμποσίου «Η συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα, 75 χρόνια από την απελευθέρωση της Μακεδονίας»*, Θεσσαλονίκη 1990, Ι.Μ.Χ.Α., σσ. 55-70

Κοντογιάννης Παντελής, *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί της Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1768-1774)*, Αθήνα 1903

- *Ιστορικά διηγήσεις*, Αθήνα x.x.

Κοντογιώργης Γιώργος, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982

Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς, από τα αρχαία χρόνια ως τα σήμερα*, Αθήνα 1960

Κοροβίνης Βαγγέλης - Ζιάκας Θεόδωρος, *Αναζητώντας μια θεωρία για το έθνος*, Αθήνα 1988

Κοτσαγιώργης Φωκίων, *Μικρές πόλεις της ελληνικής χερσονήσου κατά την πρόιμη νεώτερη εποχή: Η περίπτωση της Ξάνθης (15ος-17ος αι.)*, Ξάνθη 2008

Κουκούδης Αστέριος, *Μελέτες για τους Βλάχους*, τ. Α', *Η Θεσσαλονίκη και οι Βλάχοι*, προλ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, Θεσσαλονίκη 2000

- τ. Β', *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά των Βλάχων*, προλ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, Θεσσαλονίκη 2000

- τ. Γ', *Οι Ολύμπιοι Βλάχοι και τα Βλαχομογλενά*, προλ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, Θεσσαλονίκη 2001

- τ. Δ', *Οι Βεργιανοί Βλάχοι και οι Αρβανοτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας*, προλ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, Θεσσαλονίκη 2001

Κούμας Κωνσταντίνος, *Οι Έλληνες, Διαφωτισμός – Επανάστασις*, Αθήνα 1966

- «Το τυπογραφείο της Μοσχόπολης και οι εκδόσεις του», *Νέα Εστία* ΜΒ' (1968) 802-808

- *Ιστορία των ανθρώπινων πράξεων από των αρχαιοτάτων χρόνων έως των ημετέρων μας*, τ. ΙΒ', Βιέννη 1832

Κουμαριανού Αικατερίνη - Δρούλια Λουκία - Layton Ενρο, *Το ελληνικό βιβλίο 1476-1830*, Αθήνα 1986

Κουρίλας Λαυριώτης Ευλόγιος, «Βιβλιογραφία Ηπείρου και Αλβανίας», *Ηπειρωτικά Χρονικά* Γ' (1928) 50-102, Ε' (1930) 119-252, ΣΤ' (1931) 88-158

- «Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής. Η καταγωγή των Κουτσοβλάχων και η εγγραμμάτισις της γλώσσης αυτών», *Θεολογία* ΙΒ' (1934) 69-84, 149-161, 314-335

- *Αλβανικαί Μελέται, η μετάφρασις της Καινής Διαθήκης εις το Αλβανικόν*, Θεσσαλονίκη 1933

- *Γρηγόριος ο Αργυροκασιρίτης*, Αθήνα 1935

Κουτσονίκας Λάμπρος, *Γενική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', Αθήνα 1863

Κράνης Δημήτριος, *Η πνευματική δράση των Ελλήνων της Ουγγαρίας και ειδικότερα των Μακεδόνων κατά την περίοδο 1600-1880*, Αθήνα 1991

- «Οι Μακεδόνες της Ουγγαρίας», *Μακεδονική Ζωή* τχ. 236 (Ιανουάριος 1986) 21-23, τχ. 237 (Φεβρουάριος 1986) 17-20

Κρεμμύδας Βασίλης, *Εισαγωγή στην οικονομική Ιστορία της Ευρώπης (16ος – 20ος αιώνας)*, Αθήνα 1989

- *Εμπορικές πρακτικές στο τέλος της τουρκοκρατίας. Μυκονιάτες έμποροι και πλοιοκτήτες*, Αθήνα 1993

Κυριακίδη Στίλπων, «Έγγραφα εκ Μοσχοπόλεως», *Μακεδονικά Γ'* (1953-1955) 408-412

Κυριακόπουλος Κωνσταντίνος, *Μελέτιος (Μήτρος) Αθηνών, ο Γεωγράφος (1661-1714). Συμβολή στη μελέτη του βίου και του έργου του και γενικότερα της εποχής του πρώιμου Διαφωτισμού*, τ. Α', τ. Β', Αθήνα 1990

Κωνσταντακοπούλου Αγγελική, *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850). Το τετραγλωσσο λεξικό του Δανιήλ Μοσχοπολίτη*, Ιωάννινα 1988

Λαδάς Γεώργιος – Χατζηδήμου Αθανάσιος, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973

Λαζάρου Αχιλλέας, «Θρακολογία και ζήτημα καταγωγής των Βλάχων – Αρωμούνων», *Τρίκαλινα Ε'* (1985) 47-77

- «Καταγωγή και επίτομη ιστορία των Βλάχων της Αλβανίας», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1993-1994) 427-479

- «Αρωμουνική Ανθρωπωνυμία», *Β' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1978, σσ. 157-181

- *Βαλκάνια και Βλάχοι*, Αθήνα 1993

- «Από την Αρμανία των Ελλήνων στη *Romania* των Δακών», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1996-1997) 5-39

Λάιος Γεώργιος, *Σίμων Σίνας*, Αθήνα 1972

- *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση (17^{ος} - 19^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1982

- *Το Αστεροσκοπείο Αθηνών (ανέκδοτα έγγραφα)*, Αθήνα 1962

- *Έρευνα εν τοις αρχείοις της Βιέννης προς μικροφωτογράφησιν εγγράφων αφορώντων εις την Νεωτέραν Ελληνικήν ιστορίαν*, ανατ. Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1970

Λαμπριανίδης Λότης, *Στοιχεία οικονομικής γεωγραφίας*, Θεσσαλονίκη 1992

Λαμπρίδης Ιωάννης, *Περί των εν Ηπείρω αγαθοεργημάτων*, μέρος Α', Β', Αθήνα 1880

- Ζαγοριακά, Αθήνα 1870

Λάμπρου Παύλος, «Ιστορική πραγματεία περί της αρχής και προόδου της τυπογραφίας εν Ελλάδι μέχρι του έτους 1821», *Χρυσάλλις Γ'* (1865) 361-364, 398-402, επίσης στο *Περί της αρχής και προόδου της τυπογραφίας εν Ελλάδι*, εισ. Παναγιώτης Χριστόπουλος, βιογραφία-εργογραφία Γεώργιος Λαγανάς, Αθήνα 1999

Λάμπρου Σπυρίδων, «Σελίδες εκ της ιστορίας του εν Ουγγαρία και Αυστρία Μακεδονικού Ελληνισμού», *Νέος Ελληνομνήμων Η'* (1911) 257-300

- «Επιτύμβια Ελλήνων ιδίως Μακεδόνων εν Πέστη», *Νέος Ελληνομνήμων Η'* (1911) 462-479

- «Τα ελληνικά δίκαια», *Νέος Ελληνομνήμων Ι'* (1913) 138-180

- «Ιστορικά σημειώματα περί του Ηπειρωτικού ζητήματος», *Νέος Ελληνομνήμων Ι'* (1913) 370-443

- «Έρευναι εν ταις βιβλιοθήκαις και αρχείοις Ρώμης, Βενετίας, Βουδαπέστης και Βιέννης», *Νέος Ελληνομνήμων ΙΖ'* (1923) 113-139, *ΙΗ'* (1924) 48-69, 276-291, 374-382, *ΙΘ'* (1925) 225-232, *Κ'* (1926) 47-54, 182-192, *ΚΑ'* (1927) 165-178

- «Η Μοσχόπολις και η οικογένεια Σίνα», *Νέος Ελληνομνήμων ΚΑ'* (1927) 159-164

- *Λόγοι και αναμνήσεις εκ του Βορρά*, Αθήνα 1909

Λάσκαρις Μιχαήλ, *Το Ανατολικόν Ζήτημα, 1800-1923*, Θεσσαλονίκη 1948

Λεονταρίτης Γεώργιος, «Εθνικισμός και Διεθνισμός. Πολιτική ιδεολογία» Δημήτρης Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα 1998, σσ.27-35

Λιάκος Σωκράτης, *Η καταγωγή των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 1965

Λουκάτος Σπυρίδων, «Ο πολιτικός βίος των Ελλήνων της Βιέννης κατά την Τουρκοκρατίαν και τα αυτοκρατορικά προς αυτούς προνόμια», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε* *ΙΕ'* (1961) 287-350

Λυριτζής Γεώργιος, *Αι μακεδονικαί κοιότητες της Αυστροουγγαρίας επί Τουρκοκρατίας*, Κοζάνη 1952

Λωρέντης Νικόλαος, *Νεωτάτη Διδακτική Γεωγραφία προς ευχερή γνώσιν όλων των μερών και κατοίκων της γης*, τ. Β', Βιέννη 1838

Μαθάς Ζαχαρίας, *Κατάλογος ιστορικός των πρώτων Επισκόπων και των εφεξής Πατριαρχών της εν Κωνσταντινουπόλει Αγίας και Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας*, Αθήνα 21884

Μαλτέζου Χρύσα, *Η Βενετία των Ελλήνων*, Αθήνα 1999

Μαντούβαλος Ίκαρος, «Το εμπορικό αρχείο της οικογένειας Μάννου (1780-1850)», Μαρία Στασινοπούλου, Μαρία-Χριστίνα Χατζηγιάννου (επιμ.), *Διασπορά - Δίκτυα - Διαφωτισμός*, [Τετράδια Εργασίας 28] Αθήνα, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., 2005, σσ. 99-114

- «Miskolc-Sátorajjáújhely-Βουδαπέστη. Αναζητώντας τα ίχνη της ελληνικής εμπορικής διασποράς στην Ουγγαρία», *Εώα και Εσπέρια Ζ'* (2007) 335-365

- «Πρακτικές κληροδοσίας Ελλήνων της Τεργέστης. Μια πρώτη συγκριτική προσέγγιση αναφορικά με την περίπτωση της Βιέννης και της Πέστης (19ος αιώνας)», *Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας. Θεωρητικές αναζητήσεις και εμπειρικές έρευνες Πρακτικά*, Ρέθυμνο, 10-13 Δεκεμβρίου 2008, υπό έκδοση

Μάξιμος Σεραφείμ, *Τουρκοκρατία 1685-1789, Ανέκδοτα έγγραφα για την οικονομία της εποχής από τα Γαλλικά αρχεία*, Αθήνα 21944

- *Η αυγή του Ελληνικού Καπιταλισμού, Τουρκοκρατία 1685-1789*, Αθήνα 1945

Μαρτινιανός Ιωακείμ, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, επιμ. Στιλπ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη, Ε.Η.Μ., 1957

- *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως. Α' η Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου κατά τον εν αυτή κώδικα 1630-1875*, Αθήνα 1939

Ματθαίου Άννα, «Η ενδυμασία, ένας επιδεικτικός καταναγκασμός;», Ασδραχάς Σπύρος (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, συν. Ν.Ε.Καραπιδάκης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευτυχία Λιάτα, Άννα Ματθαίου, Michel Sivignon, Traian Stoianovich, τ. Α', Αθήνα 2003, σσ.534-541

Μελέτιος Μήτρος, *Γεωγραφία Παλαιά και Νέα*, επιμ. Άνθιμος Γαζής, τ. Β', Βιέννη 2^η1807

Μέρτζιος Κωνσταντίνος, «Εμπορική αλληλογραφία εκ Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά Ζ'* (1966) 94-147

Μέρτζιος Νίκος, *Αρμάνοι οι βλάχοι*, εισ. Ν.Κ.Μουτσόπουλος, Θεσσαλονίκη 2001

- «Οι Μακεδόνες, πρώτοι στ' άρματα, στα γρόσια και στα γράμματα», *Μακεδονική Ζωή*, τχ. 240 (Μάιος 1986), σσ. 16-19

Μεταλληνός π. Γεώργιος, *Παράδοση και αλλοτρίωση. Τομές στην πνευματική πορεία του νεότερου Ελληνισμού κατά τη Μεταβυζαντινή περίοδο*, Αθήνα 1998

Mehlan Arno, «Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία», Σπ. Ασδραχάς (εισ.-επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας ιε'- ιθ' αι.*, Αθήνα 1979, μτφ. Έλλη Παπαδημητρίου, Αθήνα 1979, σσ. 367-407

Μηλιαράκης Αντώνιος, *Νεοελληνική Γεωγραφική Φιλολογία ήτοι κατάλογος των από του 1800-1889 γεωγραφηθέντων υπό Ελλήνων*, Αθήνα 1889

Μιχαλόπουλος Φάνης, *Μοσχόπολις, αι Αθήναι της Τουρκοκρατίας 1500-1769*, Αθήνα 1941

- *Κοσμάς ο Αιωλός*, Αθήνα 1968

- «Η οικοδομική και η τέχνη της Μοσχοπόλεως», *Νέα Εστία* ΚΘ'(1941) 105-112

- «Συμβολαί εις την Ηπειρωτικήν Βιβλιογραφίαν», *Ηπειρωτικά Χρονικά* Θ'(1934) 173-181

Μοισιόδακας Ιώσηπος, *Ηθική φιλοσοφία*, Βενετία 1761

- *Θεωρία της Γεωγραφίας*, Βιέννη 1781

Ζώτος Μολοσσός, *Δρομολόγιον της ελληνικής Χερσονήσου, αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, σταισιτικόν και εμπορικόν*, τ. Δ', τεύχος Α', τεύχος Γ', Αθήνα 1887

Μοσκόφ Κωστής, *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830-1909. Ιδεολογία του μεταπρατικού χώρου*, Αθήνα 1974

Μοσκοπολίτης Δανιήλ, *Εισαγωγική Διδασκαλία πριέχουσα Λεξικόν Τειράγλωσσου των τεσσάρων κοινών διαλέκτων ήτοι της απλής Ρωμαϊκής, της εν Μοισία Βλαχικής, της Βουλγαρικής και της Αλβανικής*, Κωνσταντινούπολη, Πατριαρχικό Τυπογραφείο, 1802

Μοσχόπουλος Γεώργιος, *Οι Έλληνες της Βενετίας και της Ιλλυρίας (1768-1797). Η μητρόπολη Φιλαδελφείας και η σημασία της για τον Ελληνισμό της Β. Αδριατικής*, Αθήνα 1980

Μουλλάς Παναγιώτης, «Ένας Μακεδόνας απόδημος στην Κεντρική Ευρώπη. Η αυτοβιογραφία του Παναγιώτη Π. Ναούμ», *Εποχές* τχ. ΙΕ' (1964) 83-104

Μουσούρου Λουκία, *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Αθήνα 1991

Μουτσόπουλος Νίκος, «Τα αρχοντικά των πριματευτάδων της Μακεδονίας», Αθ.Ε Καραθανάσης (επιμ.), *«Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία» Συμπόσιο*, εποπ. Ν.Ι.Παναζόπουλος, Θεσσαλονίκη 1991, σσ.351-382

Μπάκας Ιωάννης, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο κατά τον 19^ο αιώνα. Η Ελληνική κοινότητα της Πρισρένης», «Οι πνευματικές σχέσεις του Ελληνισμού με τους βαλκανικούς λαούς». *Πρακτικά Β' Διαβαλκανικού Συνεδρίου Εταιρείας Παιδαγωγικών Επιστημών*, Κομοτηνή 2000, σσ.141-150

Μπάλλας Νικόλαος, *Ιστορία του Κρουσόβου*, πρόλ. Χριστόφορος Νάλτσας, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1962

Μπέντας Κωνσταντίνος, *Ιστορικά Βογατσικού*, κ.κ.

Μπουσμπούκης Αντώνιος, *Το ρήμα της Αρωμουνικής*, Αθήνα 1982

- «Συμβολή στη μελέτη της μορφολογίας του Μοσχοπολίτικου ονόματος», *Μοσχόπολις Διεθνές Συμπόσιο*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1999, σσ.171-182

Μπώκος Γιώργος, *Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία στο χώρο της «Καθ' ημάς Ανατολής» (1627 – 1827)*, Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α, 1997

Νάτσινας Θεόδωρος, *Οι Μακεδόνες πραγματευτάδες εις τας χώρας Αυστρίας και Ουγγαρίας*, Θεσσαλονίκη 1939

Νεράντζη Βαρμάζη Βασιλική, *Η βαλκανική επαρχία κατά τους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες*, Θεσσαλονίκη 1998

Νικηφόρου Αλίκη, *Τα διαβατήρια του 19^{ου} αι. των Αρχείων της Κέρκυρας (1800-1870)*, Κέρκυρα 2003

Νικόδημος ο Αγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον ήτοι μαρτυρία των νεοφανών μαρτύρων*, επιμ. Π.Β.Πάσχος, Αθήνα 31964

Νικολαΐδου Ελευθερία, *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι των Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου (μέσα 19ου αι.-1900)*, τ. Α', Ιωάννινα 1995

- *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αι.*, Ιωάννινα, Ι.Μ.Ι.Α.Χ., 1978

- *Οι κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας (αρχές 18ου αι.-1912)*, Ε.Η.Μ.-Ι.Μ.Ι.Α.Χ., Ιωάννινα 1979

- «Συμβολή στην ιστορία τεσσάρων ελληνικών κοινοτήτων της Αυστροουγγαρίας (Zemun, Novi Sad, Orsova, Temesvar)», *Δωδώνη* Θ' (1980) 323-373

- «Ηπειρώτες απόδημοι στη Ρωσία τον 18^ο αιώνα και η συμβολή τους στην ανάπτυξη της Ηπείρου», *Δωδώνη* ΙΕ' (1986) 103-128

Νικολαΐδης Κωνσταντίνος, *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Κουτσοβλαχικής Γλώσσης*, Αθήνα 1909

Νικολόπουλος Ηλίας, *Κοινωνικοοικονομικές δομές και πολιτικοί θεσμοί στην Τουρκοκρατία. Τα Θεσσαλικά Αμπελάκια (1770-1820)*, Αθήνα 1988

Νικωρίτης Κωνσταντίνος, «Οι εκδόσεις της Μοσχόπολης και οι Άγιοι Επιτάριθμοι», *Ηπειρωτικά Γράμματα* Γ' (Οκτώβριος 2006) 299-322

Νιώτης Γρηγόριος, *Η συγκρότηση των θεσμικών, επιχειρηματικών, μορφωτικών και επικοινωνιακών δικτύων του ελληνισμού στον παγκόσμιο χώρο και η ανάπτυξη και αξιοποίησή τους*, [Ανέκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών και Πολιτικών Σπουδών], Θεσσαλονίκη 2005

Norbert Elias, *Η διαδικασία του πολιτισμού. Μια ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς της Δύσης*, επιμ. Κώστας Λιβιεράτος, μτφ. Θεόδωρος Λουπασάκης, Αθήνα 1996

Ντίνας Κωνσταντίνος, *Το Κουτσοβλαχικό ιδίωμα της Σαμαρίνας. Φωνολογική ανάλυση*, [Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Φιλολογίας], Θεσσαλονίκη 1986

Νυσταζοπούλου Πελεκίδου Μαρία, «Το οδικό δίκτυο της Χερσονήσου του Αίμου και η σημασία του κατά τους Μέσους Χρόνους. (Γενικές επισημάνσεις και προτάσεις έρευνας)», Ε.Π.Δημητριάδης, Α.Φ.Λαγόπουλος, Γ.Τσότσος (επιμ.), *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι της Βαλκανικής από την αρχαιότητα στην ενιαία Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ.155-159

- «Θεσσαλονίκη και Βαλκάνια, Εμπορικές σχέσεις στον ύστερο μεσαίωνα (12ος-15ος αι.)», *Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο Επαγγελματικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης «Θεσσαλονίκη: Επαγγέλματα, παραγωγή-εμπόριο, κοινωνική ζωή, 18ος - 20ος αι.»*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ.35-43

Εανθοπούλου - Κυριακού Άρτεμη, *Ο Κοσμάς ο Αιωλός και οι Βενετοί (1777-1779). Τα τελευταία χρόνια της δράσης του και το πρόβλημα των διδασκόντων*, Θεσσαλονίκη 1984

- *Η ελληνική κοινότητα της Βενετίας (1797-1866), διοικητική και οικονομική οργάνωση, εκπαιδευτική και πολιτική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη 1978

Εηραδάκη Κούλα, *Οι ξακουστοί πραγματευτάδες*, Αθήνα 1997

Εηροπαΐδης Γιώργος, *Η διαμάχη των ερμηνειών, Gadamer Habermas*, Αθήνα 2008

Ο' Reilly William, «Διαιρεί και Βασιλεύει: Φυλή, Εθνικότητα και Διοίκηση στην Ουγγαρία των Αψβούργων του 18ου αιώνα» Guomundur Hálfðanarson (επιμ.), *Φυλετικές διακρίσεις στην Ευρωπαϊκή Ιστορία*, μτφ. Βούλα Αράπογλου, προλ. Ιάκωβος Μιχαηλίδης, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 151-199

Οικονομίδης Δημήτριος, *Εθνολογικά-Λαογραφικά*, τ. Α', Αθήνα 1997

Οικονόμου Φώτιος, *Τα σχολεία της ενιαίας Ηπείρου, στους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1453 – 1913)*, Αθήνα 1987

- *Η εκκλησία εν Βορείω Ηπείρω. Από της πρώτης διαδόσεως του Χριστιανισμού μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Αθήνα 1969

- *Ο Κοσμάς ο Αιωλός και η ιεραποστολική δράσις αυτού (1714-1779)*, Αθήνα 1976

Pavlowitch Stefan, *Ιστορία των Βαλκανίων 1804-1945*, επιμ. Κώστας Σκορδύλης, μτφ. Λουκιανός Χασιώτης, Θεσσαλονίκη 2005

Πανάγου Κωνσταντίνα, «Η χερσαία διακίνηση βαμβακιού από τη Μακεδονία στην Ευρώπη κατά τον 18ο και 19ο αιώνα», Ε.Π.Δημητριάδης, Α.Φ.Λαγόπουλος, Γ.Τσότσος (επιμ.), *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι της Βαλκανικής από την αρχαιότητα στην ενιαία Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 201-212

Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Εκκλησία και Δίκαιον εις την χερσόνησον του Αίμου επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1960 -1963

- *Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης ιζ'- ιθ'αι.*, συνεργ. Δεσπ. Τσούρκα – Παπαστάθη, Θεσσαλονίκη 1974

- «Τα “προνόμια” ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις Χριστιανών-Μουσουλμάνων», *Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών* Θ' (1975) 815-895

- *Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν*, Αθήνα 1958

Παπαγεωργίου Γεώργιος, «Οι χερσαίες επικοινωνίες στο νοτιοδυτικό τμήμα της Βαλκανικής Χερσονήσου (τέλη 18ου - αρχές 20ου αι.)», Ε.Π.Δημητριάδης, Α.Φ.Λαγόπουλος, Γ.Τσότσος (επιμ.), *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι της Βαλκανικής από την αρχαιότητα στην ενιαία Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 169-178

- *Η μαθητεία στα επαγγέλματα, 16ος -20ος αι.*, Αθήνα 1986

Παπαγιώργης Κωστής, *Τα καπάκια*, Αθήνα 2003

Παπαδόπουλος Ανδρέας Βρετός, *Νεοελληνική Φιλολογία ήτοι κατάλογος των από πώσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι εγκαθιδρύσεως της εν Ελλάδι Βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ελλήνων εις την ομιλουμένην, ή εις την αρχαίαν ελληνικήν γλώσσαν*, μέρος Α', Αθήνα 1854

Παπαδόπουλος Γ., «Περί του εν Βλάχοις ελληνισμού», *Πανδώρα* Γ' / τχ. 224 (1859) 169-176, Γ' / τχ. 225 (1859) 193-204

Παπαδόπουλος Θωμάς, *Ελληνική βιβλιογραφία (1466ci-1800) Αλφαβητική και χρονολογική ανακατάταξις*, τ. Α', Αθήνα 1984, τ. Β', (παράρτημα) προσθήκαι-συμπληρώσεις-διορθώσεις, Αθήνα 1986

Παπαδόπουλος Κεραμεύς Αθανάσιος, «Τακτικόν των Ορθοδόξων Εκκλησιών της Ανατολής και κατάλογος αρχιερέων ακμασάντων εν αυταίς μεταξύ ΙΖ' και ΙΗ' αιώνος», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.* Γ' (1889) 468-478

Παπαδόπουλος Νικόλαος, *Ερμής ο Κερδώς ήτοι εμπορική εγκυκλοπαιδεία*, επιμ. Νικόλαος Παπαδόπουλος, Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, Παναγιώτης Μιχαηλάρης, τ. Α', τ. Β', Αθήνα 1989

Παπαδόπουλος Στέφανος, «Οι ελληνικές κοινότητες της Ουγγαρίας και η συμβολή τους στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της Βόρειας Ελλάδας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας», *Δωδώνη* ΙΗ' (1989) 93-103

Παπαδριανός Αδριανός, «Ένα άρθρο στα Σερβοκρατικά για όλους τους Δυτικομακεδόνες και τους άλλους Έλληνες στη Βουδαπέστη (τέλη 18ου- αρχές 19ου αιώνα)», *Δυτικομακεδονικά γράμματα*, Κοζάνη, 2000 σσ.284-285

- «Άγνωστοι δυτικομακεδόνες απόδημοι στο Βελιγράδι και στην Τεργέστη στα 1826 και 1845», ανατ. *Ελιμειακά*, Θεσσαλονίκη 1999

- «Νέα στοιχεία για ορισμένους Έλληνες απόδημους στη Σερβία (19ος-20ος αι.)», ανατ. *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, Θεσσαλονίκη 1999-2000, σσ.301-309

Παπαδριανός Ιωάννης, «Οι Έλληνες απόδημοι στις Γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος-20ος αι.)», Θεσσαλονίκη 1993

- *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18ος – 19ος αι.). Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1988

- «Για μερικούς άγνωστους Σιατιστινούς απόδημους στο Βελιγράδι κατά τα έτη 1826 και 1845», *Μακεδονικά* ΙΓ' (1973) 436-439

- *Οι Έλληνες της Σερβίας (18ος -20ος αι.)*, Αλεξανδρούπολη 2001

- «Οι Μακεδόνες απόδημοι στη Βαλκανική Χερσόνησο», Ιωάννης Κολιόπουλος, Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Η Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 418-435

- «Πως είδε το Κρούσοβο ο ιστορικός Ντούσαν Πόποβιτς;» Αθανάσιος Αγγελόπουλος (επιμ.), *Χριστιανική Μακεδονία, Πελαγονία – Μια άλλη Ελλάδα Θεσσαλονίκη – Αχρίδα*. *Επιστημονικό Συμπόσιο*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ.55-64

Παπαζήσης Δημήτριος, «Αγωγιάτες, Κυρατζήδες, Καραβανάρηδες τα παλιά χρόνια», *Μακεδονική Ζωή* τχ. 162 (Νοέμβριος 1979) 39-41

- «Βλάχοι (Κουτσόβλαχοι)», *Ηπειρωτική Εστία* τχ. 271-272 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1974) 606-611, τχ. 277-278 (Μάιος-Ιούνιος 1975) 295-305

Παπαθανάση-Μουσιοπούλου Καλλιόπη, «Συμβολή στη μελέτη των αγώνων των Ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Μακεδονίας για την προάσπιση των δικαιών τους (1878-1896)», Αθ.Ε Καραθανάσης (επιμ.), *Η διαχρονική πορεία του*

κοινοτισμού στη Μακεδονία» Συμπόσιο, εποπ. Ν.Ι.Πανταζόπουλος, Θεσσαλονίκη 1991, σσ.123-134

Παπαϊωάννου Χρήστος, «Αι εν Αυστρία Ορθόδοξοι εκκλησίαι», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* ΚΓ' (1903) 342-345, 351-352, 378-380

Παπακώστας Άγγελος, «Το αναμορφωτικό έργο του Κοσμά του Αιτώλου στη Βόρειο Ήπειρο», Σκενδέρης Κωνσταντίνος (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικόν ημερολόγιον «Πελασγού» Κορυτσάς*, Αθήνα 1947, σσ.89-95

Παπαστάθης Χαράλαμπος, «Η κοινοτική οργάνωση» Ιωάννης Κολιόπουλος, Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Η Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 84-95

- «Το Μοσχοπολίτικο “Συνταγματίον Ορθόδοξον” και η ιταλική του μετάφραση από μαθητή του Νικηφόρου Θεοτόκη», *Ελληνικά* ΚΕ' (1925) 192-199

- «Ο κοινοτισμός στη Μακεδονία υπό το καθεστώς των “Εθνικών Κανονισμών”», Αθ.Ε Καραθανάσης (επιμ.), «*Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία*» Συμπόσιο, εποπ. Ν.Ι.Πανταζόπουλος, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 135-155

Parahagi Valeriu, «Οι Μοσχοπολίται και το μετά της Βενετίας εμπόριον κατά τον 18ον αιώνα», *Ηπειρωτικά Χρονικά* Θ' (1934) 127-139

- «Νέαι Συμβολαί εις την ιστορίαν των κατά τον ΙΗ' αιώνα εμπορικών σχέσεων των Μοσχοπολιτών μετά της Βενετίας», *Ηπειρωτικά Χρονικά* Ι' (1935) 270-288

Παρανίκας Ματθαίος, *Σχεδιάσμα περί της εν τω ελληνικώ έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 Μ.Χ) μέχρι των αρχών της ενεσιώσεως (ΙΘ'.) εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολη 1867

Πασχίδης Θωμάς, *Οι Αλβανοί και το μέλλον αυτών εν τω Ελληνισμώ*, Αθήνα 1879

- «Μονογραφία περί Βλάχων ή Κουτσοβλάχων», *Πανδώρα* ΙΘ' /τχ. 455 (1869) 441-445, Κ' /τχ. 457 (1869) 11-15, Κ' / τχ. 459 (1869) 41-45

Πατρινέλης Χρήστος, *Το ελληνικό βιβλίο κατά την Τουρκοκρατία (1476-1820)*, Θεσσαλονίκη 1989

Πατσέλης Νικόλαος, *Η Β. Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα*, Αθήνα 1873

Πέννας Πέτρος, *Τα Άνω Ποροΐα Σερρών. Το διαμάντι του Μπέλες. (Ιστορία και Λαογραφία)*, Αθήνα 1989

- *Ιστορία των Σερρών*, Αθήνα 21966

Πεπελάση-Μίνογλου Ιωάννα, «Επιχειρηματικότητα», Κώστας Κωστής, Σωκράτης Πετμεζάς (επιμ.), *Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας κατά τον 19^ο αιώνα (1830-1914)*, Αθήνα 2006, σσ.463-496

Πεπονάκης Μανόλης, *Εξισλαμισμοί και επανεκχριστιανισμοί στην Κρήτη (1645-1899)*, Ρέθυμνο 1997

Reyfuss Max Demeter, «Η “Νέα Ακαδημία” της Μοσχόπολης (1744-1769)», «*Ελληνικά ιστορικά εκπαιδευτήρια στη Μεσόγειο από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*». Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 2002, σσ.153-158

Πεφάνης Δώρος, *Οι Έλληνες Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας και οι Ελληνόβλαχοι*, προλ. Αντώνιος Κεραμόπουλλος, Αθήνα 1949

Πλατής Βασίλειος, *Ιστορική γεωγραφία και εθνικές διεκδικήσεις των Ελλήνων τον 19ο αιώνα*, [Ανέκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας], Θεσσαλονίκη 2008

Πλουμίδης Γεώργιος, *Γεωγραφία της Ιστορίας του Νεοελληνικού χώρου*, Αθήνα 1984

Πολυχρονοπούλου - Κλαδά Νίκα, «Το ζήτημα της ιταλικής ανεξαρτησίας και ο Σίμων Σίνας (1858-1860)», *ΚΒ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο*, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 249-275

Ρορονιέ Dušan, *Αρμάνοι Βλάχοι στα Βαλκάνια. Ο Cincarima*, μτφ. I.N.E./E.I.E., επιμ.-προλ.-σολ. Κωνσταντίνα Καρακώστα, Θεσσαλονίκη, E.M.S., 2010

Πουλιανός Άρης, *Η προέλευση των Ελλήνων. Εθνογενετική έρευνα*, Ινστιτούτο Εθνογραφίας της Ακαδημίας Επιστημών της Ε.Σ.Σ.Δ., Αθήνα 1960

Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλιανός, *Τα Βαλκάνια. Πολιτισμοί και Γεωπολιτική*, μτφ. Μάρω Πρεβελάκη, Αθήνα 2001

Πρωτοφάλης Εμμανουήλ, «Η επαναστατική κίνηση των Ελλήνων κατά τον δεύτερον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1787-1792)», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.* ΙΔ' (1960) 33-155

Ρόζιας Γεώργιος, *Εξετάσεις περι των Ρωμαίων ή των ονομαζομένων Βλάχων όσοι κατοικούσι αντιπέραν του Δουνάβεως, επί παλαιών μαρτυριών τεθεμελιωμένοι*, Πέστη 1808

Ρόκου Βασιλική, *Ορεινές Κοινωνίες κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια, Το Μέτσοβο της κτηνοτροφίας από τον 17ο έως τον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2007

- *Συμβολή στην μελέτη της κοινωνίας του κτηνοτροφικού χωριού (το παράδειγμα του Μετσόβου)*, [Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας], Ιωάννινα 1983

- *Υφαντική Οικιακή Βιοτεχνία, Μέτσοβο 18 αι. 20 αι.*, Αθήνα 1994

- «Η ορεινή πόλη της κτηνοτροφίας, πόλη της υπαίθρου, τρία ηπειρωτικά παραδείγματα: Μοσχόπολη, Μέτσοβο, Συρράκο», «*Νεοελληνική Πόλη, Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος*». Πρακτικά Συμποσίου, τ. Α', Αθήνα 1985, σσ. 75-82, με τον ίδιο τίτλο *Ηπειρωτικά Γράμματα* Ι' (2006) 111-120

- «Μεταναστεύσεις στον ορεινό χώρο», περίληψη εισήγησης στον τόμο των πρακτικών του Ελληνογαλλικού Συνεδρίου *Ο Αγροτικός Κόσμος στον Μεσογειακό χώρο*, Ε.Κ.Κ.Ε.-Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1988, σσ.251-252

Ρωμανός Μιχαήλ, «Απόψεις και θέσεις για το όνομα, την καταγωγή και τη γλώσσα των Κουτσοβλάχων», ανατ. *Μνήμη, Τόμος εις μνήμην Γεωργίου Κουρμούλη*, Αθήνα 1983, σσ. 3-31

Σάθας Κωνσταντίνος, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς 1453-1821*, Αθήνα 1962

Σακελλαρίδης Κ., «Περί Μοσχοπόλεως», *Πανδώρα* Θ' (1858) 44-45

Σακελλαρίου Μιχαήλ, *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Αθήνα 1939

- (επιμ.) *Ιστορικοί Ελληνικοί Χώροι, Ήπειρος 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997

Σαμσάρης Δημήτρης, *Ιστορική Γεωγραφία της Ρωμαϊκής επαρχίας Μακεδονίας. Το τμήμα της σημερινής Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1989

Σαρδελής Κώστας, *Η Μοσχόπολη*, Ιωάννινα 1985

- *Αναλυτική βιβλιογραφία Κοσμά του Αιτωλού 1765-1973*, Αθήνα 21974

Σβορώνος Νίκος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα 1996

Seidler Andrea. «Η ανάδυση του λόγου περί εθνικής ταυτότητας στον ουγγρικό τύπο του 18^{ου} αιώνα», Μαρία Στασινοπούλου, Μαρία-Χριστίνα Χατζηγιάννου (επιμ.), *Διασπορά -Δίκτυα -Διαφωτισμός*, [Τετράδια Εργασίας 28] Αθήνα, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., 2005, σσ. 53-82

Σειρηνίδου Βασιλική, «Κοσμοπολιτισμός, μοναρχία και πολυεθνική πραγματικότητα, Η Βιέννη των Ελλήνων και του Ρήγα», *Μνήμων* ΚΑ' (1999) 189-200

- «Βαλκάνιοι Έμποροι στην Αψβουργική Μοναρχία (18ος – μέσα 19ου αιώνα). Εθνοτικές ταυτότητες και ερευνητικές αμηχανίες», Μαρία Στασινοπούλου, Μαρία-Χριστίνα Χατζηγιάννου (επιμ.), *Διασπορά -Δίκτυα - Διαφωτισμός* [Τετράδια Εργασίας 28], Αθήνα, Κ.Ν.Ε/ Ε.Ι.Ε, 2005, σσ. 53-82

- «Η ελληνική εμπορική διασπορά στην Αψβουργική Αυτοκρατορία (17^{ος} – 19^{ος} αι.)», *Budapesti Negyed* Δ' (2006) 177-188

Σελέκου Ολυμπία, *Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων της διασποράς. Δημόσιος και ιδιωτικός βίος (19ος-αρχές 20ού αιώνα)*, Αθήνα 2004

Σιγάλας Νίκος, « «Ελληνισμός» και εξελληνισμός: ο σχηματισμός της νεοελληνικής έννοιας ελληνισμός», *Τα Ιστορικά ΙΘ'* (2001) 3-70

Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1810-1821*, τ. Γ'2, Αθήνα 1975

Σιώκης Νικόλαος, «Η βλαχική γλώσσα και οι προσπάθειες διατήρησής της από τους Βλάχους αποδήμους (τέλη 18ου-τέλη 19ου αιώνα)», *Ελιμειακά ΜΗ'-ΜΘ'* (2002) 39-57

Σκενδέρης Κωνσταντίνος, *Ιστορία της Αρχαίας και Συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, Αθήνα 21928

Σκιαδάς Νίκος, *Χρονικό της Ελληνικής τυπογραφίας*, τ. Α', τ. Β', τ. Γ', Αθήνα 1976-1982

- «Το τυπογραφείο της Μοσχόπολης και οι εκδόσεις του», *Νέα Εστία* ΠΓ' (1968) 802-808

Sugar Peter, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την Οθωμανική κυριαρχία 1354 – 1804*, τ. Α', τ. Β', μτφ. Παυλίνα Χρ. Μπαλουξή, Αθήνα 1994

Σπηλιωτόπουλος Αντώνιος, *Βλαχόφωνοι Έλληνες και η Ρουμανική προπαγάνδα*, Αθήνα 1905

Stanford Edward, *Εθνογραφικός Χάρτης της Ευρωπαϊκής Τουρκίας και Ελλάδος μετά εισαγωγικών παρατηρήσεων περί της διασποράς των φυλών εν τη Ιλλυρική Χερσονήσω και στατιστικών πινάκων του πληθυσμού*, Αθήνα 1877

Στασινοπούλου Μαρία, « Αυστρία», στο κεφάλαιο « Αναζητώντας τις χώρες της επαγγελίας: ο απόδημος ελληνισμός από τα μέσα του 19ου αιώνα ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο», Ιωάννης Χασιώτης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευρυδίκη Αμπατζή (επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15ος – 21ος αι.*, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 2006, σσ. 168-173

- «Βαλκανική πολυγλωσσία στην αυτοκρατορία των Αψβούργων τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Ένα γοητευτικό φαινόμενο και οι δυσκολίες των εθνικών ιστοριογραφιών», Μαρία Στασινοπούλου, Μαρία-Χριστίνα Χατζηιώννου (επιμ.), *Διασπορά –Δίκτυα –Διαφωτισμός* [Τετράδια Εργασίας 28], Αθήνα, Κ.Ν.Ε./ Ε.Ι.Ε., 2005, σσ.17-32

Stoianovich Traian, «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος», Σπ. Ασδραχάς (εισ.-επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας ιε' - ιθ' αι.*, μτφ. Ντόρα Μαμαρέλη, Αθήνα 1979, σσ. 287-345, α' εκδ. στα αγγλικά με τον τίτλο «The Conquering Balkan Orthodox Merchant», *Journal of Economic History* Κ' (1960) 234-313

-«Αγρότες και γαιοκτήμονες των Βαλκανίων και Οθωμανικό κράτος: Οικογενειακή οικονομία, οικονομία αγοράς και εκσυγχρονισμός», *Εκσυγχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 1980, σσ. 158-198

-«Οθωμανική παραγωγική βάση: ποσοτική προσέγγιση» Ασδραχάς Σπύρος (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, συν. Ν.Ε.Καραπιδάκης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευτυχία Λιάτα, Άννα Ματθαίου, Michel Sivignon, Traian Stoianovich, τ. Α', Αθήνα 2003, σσ.434-446

- «Διασπορές και εδαφική τριμερής κατανομή», Ασδραχάς Σπύρος (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, συν. Ν.Ε.Καραπιδάκης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευτυχία Λιάτα, Άννα Ματθαίου, Michel Sivignon, Traian Stoianovich, τ. Α', Αθήνα 2003, σσ.446-461

Συμεών Μαρία, «Αι ελληνικάί παροικίαι εις την Γιουγκοσλαβίαν», *Μακεδονική Ζωή* τχ. 8 (Ιαν. 1967) 21-23

Συνταγμάτιον περί της τάξεως των πατριαρχικών θρόνων και των Αυτοκέφαλων Συνόδων, Αρχιεπισκοπών, και Μητροπολιτών, Αθήνα 1855

Σχινάς Νικολάος, *Οδοιπορικαί Σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, τ. Α', τ. Β', Αθήνα 1886

Ταπεινός Γιώργος, *Στοιχεία Δημογραφίας*, επιμ. Χ.Μπακαβός, μτφ. Ν.Βουλέλης, Αθήνα 1993

Ταρνανίδης Ιωάννης, *Ιστορία της Σερβικής εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 21988
- *Τα προβλήματα της Μητροπόλεως Καρλοβικίων κατά τον ΙΗ' αιώνα και ο Jovan Rajic (1726-1801)*, Θεσσαλονίκη 1972

Ταχιάος Αντώνιος-Αιμίλιος, «Ο τελευταίος Αρχιεπίσκοπος Αχριδών», *Μακεδονικά* Β' (1972) 19-32

Τέλφου Ιωάννης, *Συγγραμμάτια Ελληνικά*, Βουδαπέστη 1818

Τζιάτζιος Ευάγγελος, «Ουγγροελληνικά Μελέται», *Μακεδονικά* Α' (1940) 537-540

«*Το φαινόμενο του ευεργετισμού στη Νεότερη Ελλάδα*». Πρακτικά Ημερίδας, επιμ. Δημήτρης Αρβανιτάκης, Αθήνα 2006

Τομαρά-Σιδέρη Ματούλα, *Ιστορική Δημογραφία*, Αθήνα 1998
- *Ευεργετισμός και προσωπικότητα. Ευεργέτες Έλληνες του Καΐρου*, τ. Α', τ. Β', Αθήνα 2002

Todoron Nikolai, *Η βαλκανική πόλη 15ος-19ος αιώνας, Κοινωνικό – οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη*, μτφ. Έφη Αβδέλα, Γεωργία Παπαγεωργίου, τ. Β', Αθήνα 1986

- «Όψεις της μετάβασης από το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό στα βαλκανικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας», Σπ. Ασδραχάς (εισ.-επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας ιε' - ιθ' αι.*, μτφ. Αικατερίνη Ασδραχά, Αθήνα 1979, σσ. 261-284

Todoron Varban, «Catalogue of Greek manuscripts and printed books (17th – 19th century), The collection in Nyiregyhaza, Hungary», *Τετράδια Εργασίας* 22, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1999

Τούμας Αντώνιος, *Ελλάς Μακεδονία και Νότιος Αλβανία, ήτοι η μεσημβρινή ελληνική χερσόνησος περιγραφόμενη υπό στρατιωτικήν, γεωγραφικήν, στατιστικήν και πολεμικοϊστορικήν έποψην*, μτφ. Ευγένιος Ρίζος Ραγκαβής, Αθήνα, Υπουργείο Στρατιωτικών, 1901

Tranter Neil, « Πληθυσμός, Μετανάστευση και προσφορά εργασίας», Derek H. Aldcroft, Simon P.Ville (επιμ.), *Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία 1750-1914. Θεματική προσέγγιση*, μτφ. Νικηφόρος Σταματάκης, Αθήνα 2005, σσ.53-92

Τρίτος Μιχαήλ, *Η εκκλησία στο Ανατολικό Ιλλυρικό και την Αλβανία*, Θεσσαλονίκη 1999

- «Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ' και το Κουτσοβλαχικό Ζήτημα», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1993-94) 261-287

- «Η Μοσχόπολη του χθες και του σήμερα», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1998) 213-235

- «Νεκτάριος Τέρπος, ο Μοσχοπολίτης διδάσκαλος του Γένους», *Μοσχόπολις Διεθνές Συμπόσιο*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1999, σσ.227-252

- «Η ιστορική Μοσχόπολη της Β. Ηπείρου και η συμβολή της στην πολιτισμική και οικονομική ανάπτυξη της Χερσονήσου του Αίμου», *Ο κόσμος της Ορθοδοξίας στο παρελθόν και το παρόν*, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 253-271

- «Η ρουμανική προπαγάνδα στην περιοχή της Πελαγονίας», Αθανάσιος Αγγελόπουλος (επιμ.), *Χριστιανική Μακεδονία, Πελαγονία – Μια άλλη Ελλάδα Θεσσαλονίκη – Αχρίδα*. *Επιστημονικό Συμπόσιο*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 227-258

Τσαούσης Δημήτριος, *Κοινωνική Δημογραφία*, Αθήνα 1986

- «Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Το πρόβλημα της νεοελληνικής ταυτότητας», Δημήτρης Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα 1998, σσ.15-25

Τσάρας Γιάννης, «Η Κλεισούρα στα 1849», *Μακεδονικά ΙΗ'* (1978) 219-225

Τσατσοπούλου-Καλούδη Πολυξένη, *Εγνατία Οδός. Ιστορία και διαδρομή στο χώρο της Θράκης*, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, 2005

Τσιρπανλής Ζαχαρίας, *Η «Σοσιετά των Γραικών» στην αυτοκρατορία των Αψβούργων (1720)*, χ.τ. χ.χ.

Τσότσος Γεώργιος, «Ορεινοί δρόμοι στη Βόρεια Πίνδο κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα», Ε.Π.Δημητριάδης, Α.Φ.Λαγόπουλος, Γ.Τσότσος (επιμ.), *Ιστορική*

Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι της Βαλκανικής από την αρχαιότητα στην ενιαία Ευρώπη, Θεσσαλονίκη 1998, σσ.179-190

- «Τα πέτρινα γεφύρια ως τεκμήρια για τον καθορισμό της πορείας των ιστορικών δρόμων», ανατ. Πρακτικά Α' Επιστημονικής Συνάντησης ΚΕ.ΜΕ.ΠΕ.Γ., Αθήνα 2003, σσ.147-160

- «Οι μετοικεσίες Βλαχόφωνων από τη Βόρειο Ήπειρο στη Δυτική Μακεδονία», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα Ζ'* (1996) 324- 338

- «Ο Ελληνισμός του Κρουσόβου εκ των σωζόμενων αρχιτεκτονικών μνημείων» Αθανάσιος Αγγελόπουλος (επιμ.), «Χριστιανική Μακεδονία, Πελαγονία – Μια άλλη Ελλάδα Θεσσαλονίκη – Αχρίδα». Επιστημονικό Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 2004, σσ.599-614

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, μτφ. Ιωάννα Πετροπούλου, Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, Αθήνα 1977

- «Παράδοση και εκσυγχρονισμός: Μερικά γενικότερα ερωτήματα», Δημήτρης Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα 1998, σσ.37-48

Τσούρκα - Παπαστάθη Δέσποινα - Ειρήνη, *Η ελληνική εμπορική κομπανία του Σμπίου Τρανσυλβανίας 1636-1848. Οργάνωση και Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1994

- *Η νομολογία του κριτηρίου της ελληνικής «κομπανίας» του Σμπίου Τρανσυλβανίας 17^{ος} – 18^{ος} αι.*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2011

- «Επισημάνσεις στο διοικητικό σύστημα των ελληνικών κοινοτήτων της Μακεδονίας (17^{ος} – 19^{ος} αι.)», Αθ.Ε Καραθανάσης (επιμ.), «*Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία*» Συμπόσιο, εποπ. Ν.Ι.Πανταζόπουλος, Θεσσαλονίκη 1991, σσ.271-280

- «Κοινωνική διαστρωμάτωση και διοικητική οργάνωση της Μοσχοπόλεως (17^{ος}-18^{ος} αιώνας), *Μοσχόπολις Διεθνές Συμπόσιο*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1999, σσ.273-286

Υπουργείο Πολιτισμού, *Οι Δρόμοι του ορθόδοξου Μοναχισμού. Μοναστήρια της Εγνατίας Οδού*, Αθήνα 2006

Φίλιας Βασίλης, *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Ι. Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864*, Αθήνα 21975

Filipović Milenko, «Οι Κουτσόβλαχοι των Βελεσών», μτφ. Ι. Παπαδριανός, *Βαλκανική Βιβλιογραφία Παράρτημα Ε'* (1976) 315-328, α' εκδ. στα σερβικά με τον τίτλο «Cincari u Velesu», *Južni Pregled Ε'*(1936) 173-180

Φιλιππίδης Δανιήλ, *Γεωγραφικόν της Ρουμανίας*, τ. Α' μέρος Β', Λειψία 1816

Φιλιππίδης Δανιήλ –Κωνσταντᾶς Γρηγόριος, *Γεωγραφία Νεωτερική*, επιμ. Αικ. Κουμαριανού, Αθήνα 1988

Φιλιππίδης Δημήτριος, *Η Μακεδονία, Ιστορικῶς, Εθνολογικῶς, Γεωγραφικῶς, Στατιστικῶς*, Αθήνα 1906

Foucault Michel, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα 1987

Φραγκάκη-Syrett Έλενα, *Οι Χιώτες ἔμποροι στις διεθνείς συναλλαγές 1750-1850*, Αθήνα 1995

Φωτεινός Διονύσιος, *Ιστορία της πάλαι Δακίας τα νυν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας και Μολδαβίας*, τ. Α', Βιέννη 1818

Füves Ödön, *Οι Ἕλληνες της Ουγγαρίας*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α, 1965

- «Απογραφές των Ἑλλήνων παροίκων του Νομού της Πέστης», *Μακεδονικά Ε'*(1963) 124-241

- «Ένα άγνωστο χειρόγραφο του Γεωργίου Ζάβιρα στη βιβλιοθήκη του Σαιντεντρε της Ουγγαρίας. “Θέματα όπου επαρέδιδεν ο Γεώργιος Ζάβιρας τῷ τότε μαθητῇ αὐτοῦ Κωνσταντίνῳ Ἐμμανουήλ”», *Μακεδονικά ΣΤ'*(1964-1965) 99-105

- «Οι κατάλογοι των πολιτογραφηθέντων Ἑλλήνων παροίκων της Πέστης και Βούδας στην περίοδο 1687-1848», *Μακεδονικά ΣΤ'*(1964-1965) 106-119

- «Ἑλληνικό Διδασκαλεῖον μεταξύ 1812-1820 εἰς Πέστην», *Μακεδονικά ΙΓ'* (1973) 433-435

- «Επιτύμβιοι επιγραφαί Ελλήνων εις την Ουγγαρίαν», *Ελληνικά* ΙΘ' (1966) 296-347

- «Κατάλογος των ελληνικών εντύπων της βιβλιοθήκης του ελληνορθόδοξου σερβικού επισκοπάτου στο Σαιν-Εντρέ της Ουγγαρίας», *Ο Ερανοστής* Γ' (1965) 97-105

Χαβέλλας Θεόδωρος, *Ιστορία Ηπείρου και Αλβανίας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1830 μ.Χ.*, επιμ. Γεώργιος Πούσιος, Αθήνα 1909

Χαραλαμπόπουλος Βασίλης, *Η πνευματική αναγέννησις του υπόδουλου ελληνισμού*, Αθήνα 1971

Χαρλαύτη Τζελίνα, «Εμπόριο και Ναυτιλία τον 19^ο αιώνα. Το επιχειρηματικό δίκτυο των Ελλήνων της διασποράς. Η “χιώτικη” φάση (1830-1860)», *Μνήμων* ΙΕ' (1993) 69-127

Χασιώτης Ιωάννης, *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1993

- «Εισαγωγή», Ιωάννης Χασιώτης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευρυδική Αμπατζή (επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15ος – 21ος αι.*, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 2006, σσ. 13-31

- *Οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το πρόβλημα της κυριαρχίας στην Ανατολική Μεσόγειο από τα μέσα του 15ου αιώνα ως τις αρχές του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2005

- *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης. Ο Ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 2001

Χατζιωάννου Μαρία – Χριστίνα, «Αυτοκρατορίες, μεταναστεύσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες», *Budapesti Negyed* Δ' (2006) 209-220

- «Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις μιας διεθνοποιημένης δραστηριότητας: το εμπόριο (18^{ος}-19^{ος} αιώνας)» Πασχ. Κιτρομηλίδης, Τριαντ. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας «Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002»*, τ. Β', Αθήνα 2004, σσ. 407-423

- «Νέες προσεγγίσεις στη μελέτη των εμπορικών δικτύων της διασποράς. Η ελληνική κοινότητα στο Μάντσεστερ», Μαρία Στασινοπούλου, Μαρία-

Χριστίνα Χατζηγιάννου (επιμ.), *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός* [Τετράδια Εργασίας 28], Αθήνα, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., 2005, σσ.145-166

- *Οικογενειακή σφραγιτική και εμπορικός ανταγωνισμός. Ο οίκος Γερούση τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 2003

- «Δίκτυα της διασποράς. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις», Μαρία Στασινοπούλου, Μαρία-Χριστίνα Χατζηγιάννου (επιμ.), *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός* [Τετράδια Εργασίας 28], Αθήνα, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., 2005, σσ. 13-16

- «Η Ιστορία των Επιχειρήσεων. Γενικευτικές αναγωγές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες», *Μνήμων* ΚΗ' (2006-2007) 241-266

Χατζόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991

Hobsbawm Eric, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μτφ. Χρυσ. Νάντρις, Αθήνα 1994

- *Η εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, μτφ. Μαριέτα Οικονομοπούλου, Αθήνα 2^η1992

Hornvath Endre, *Η ζωή και τα έργα του Γεωργίου Ζάβιρα*, Αθήνα 1937

- «Πως καθρεφτίζονται οι Ελληνοουγγρικές σχέσεις στα αρχεία και στις βιβλιοθήκες της Δυτικής Μακεδονίας », *Το Νέον Κράτος* Δ' (1940) 548-557

- «Εκπολιτιστική δράση της Ελληνικής Διασποράς», *Νέα Εστία* ΙΔ' (1940) 1005-1010

- «Η 150ετηρίς της Ελληνικής Εκκλησίας της Βουδαπέστης», *Η Καθημερινή* 15 Αυγούστου 1938, σσ. 1, 4

- «Ελληνοουγγρικά Μελέται», *Η Καθημερινή* 5 Σεπτεμβρίου 1938, σσ.1, 4

Χοτζάκογλου Χαράλαμπος, «Οι ελληνικές κοινότητες της Ουγγαρίας μέσα από τα αρχεία της Σερβικής επισκοπής του Αγίου Ανδρέου Βουδαπέστης (szentendre)», *Μνήμων* Κ' (1998) 271-275

Χουμανίδης Λάζαρος, *Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, Αθήνα 1991

Χρήστος Κωνσταντίνος, «Οι Αρωμούνοι στο Βυζάντιο έως τον 11^ο αιώνα», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1991) 9-22

Χρυσόχου Αθανάσιος, *Οι Βλάχοι της Μακεδονίας Θεσσαλίας και Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1942

Χρυσόχου Μιχαήλ, *Βλάχοι και Κουτσόβλαχοι, ήτοι πραγματεία περί της καταγωγής και της προελεύσεως αυτών μετά δύο γεωγραφικών πινάκων*, Αθήνα 1909

- *Ο Ελληνισμός εθνολογικώς και τοπογραφικώς*, Αθήνα 1904

Castellan Georges, *Ιστορία των Βαλκανίων (14^{ος} – 20^{ος} αι.)*, μτφ. Βασιλική Αλιφέρη, Αθήνα 1991

Csorba Laszlo, «Γέφυρα, πόλη, πολιτεία», *Budapesti Negyed Δ'* (2006) 139-150

Cuche Denys, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, επιμ. Μαίρη Λεοντοσίνη, μτφ. Φώτης Σιάτιτσας, Αθήνα 2001

Jelavich Barbara, *Ιστορία των Βαλκανίων*, τ. Α' (18ος-19ος αιώνας), επιμ. Βάσας Τσοκόπουλος, μτφ. Χριστίνα Δεληστάθη, Αθήνα 2006

Quataert Donald, *Η οθωμανική αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1707-1922*, μτφ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, Αθήνα 2006

Vickers Miranda, *Οι Αλβανοί, νεότερη και σύγχρονη ιστορία*, Αθήνα 1997

Wace Alan – Thompson Maurice, *Οι νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, εισ. – σχ. Νίκος Κατσάνης, μτφ. Πάνος Καραγιώργος, Θεσσαλονίκη 1989

Walker Mary Adelaide, *Δια της Μακεδονίας ως τις Αλβανικές λίμνες Οχρίδας και Μαλίκης*, επιμ. Σωκράτης Λιάκος, μτφ. Κωνσταντίνος Πύρζας, Θεσσαλονίκη 1973

Weigand Gustav, *Οι Αρωμούνοι (Βλάχοι)*, τ. Α', επιμ. Θεόδωρος Νημάς, μτφ. Thede Kahl, προλ.-σχ. Αχιλλέας Λαζάρου, Θεσσαλονίκη 2001, τ. Β', επιμ.

Θεόδωρος Νημάς, μτφ. Γιώργος Παπασωτηρίου, Μαρία Ταμπακιώτη – Σίμου, προλ. Αχιλλέας Λαζάρου, Θεσσαλονίκη 2004

Ξενόγλωσση

Acun Fatma, «A Portrait of the Ottoman Cities», *Muslim World* 92/τχ.3-4 (2002) XCII 255-285

Anastasopoulos Antonis, «Albanians in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans», Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou, Marinos Sariyannis (επιμ.), *The Ottoman Empire, The Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History*, Κωνσταντινούπολη 2007, σσ.37-49

Anderson M. S., *The Eastern Question 1774-1923*, Νέα Υόρκη 1966

Andorka Rudolf – Faragó Tamás, «Pre-industrial household structure in Hungary», Richard Wall, Jean Robin, Peter Laslett (επιμ.), *Family forms in Historic Europe*, Καίμπριτζ 1983, σσ. 281-307

Archivele Nationale ale Romaniei, *Romani de la sud de Dunare*, επιμ.-προλ. Stelian Brezeanu, Gheorghe Zbucnea, Βουκουρέστι 1997

Asdrachas Spyros, «An introduction to Greek economic history, fifteenth to nineteenth centuries: Fields of observation and methodological issues», *The Historical Review B'* (2005) E.I.E./I.N.E 7-30

Balamci Nicholas, «Can the Vlachs write their own history?», *Journal of the Hellenic Diaspora* IZ' /τχ.1 (1991) 9-36

Bánkúti Imre, «A németi görögök Tokajba telepítése 1705-ben» [[Η εγκατάσταση των Ελλήνων του Νίμετι στο Τοκάι το 1705](#)], *Történelmi Szemle* IB' /τχ.1-2 (1969) 207-212

Barany George, «The age of Royal Absolutism, 1790-1848», Peter Sugar, Péter Hanák, Tibor Frank (επιμ.), *A history of Hungary*, Ινδιανάπολις 1990, σσ. 174-208

-*Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791-1841*, Πρίνστον 1968

Bárány Péter, «Borsod vármegye némelly statisztikai tekéntetekben» [[Στατιστικά στοιχεία της κομητείας του Borsod](#)], *Tudományos Gyűjtemény* Θ' (1817) 49-63

Beales Derek, «Die auswärtige Politik der Monarchie vor und nach 1780: Kontinuität oder Zäsur», Grete Klingenstein, Richard Plaschka (επιμ.), «*Österreich im Europa der Aufklärung*». Διεθνές Συνέδριο, τ. Α', Βιέννη 1987, σσ.473-567

Beaujour Felix, *Voyage militaire dans l'Empire Othoman, ou description de ses frontières et des principales défenses, soit naturelles soit artificielles*, τ. Α', Παρίσι 1829

Beer Adolf, *Die Orientalische Politik Oesterreichs*, Πράγα-Λειψία 1883

- «Die Zollpolitik und die Schaffung eines einheitlichen Zollgebietes unter Maria Theresia», *Mitteilungen des Instituts für österreichischen Geschichtsforschung* ΙΔ' (1893) 237-326

Berend Iván-Ránki György, *Economic development in East-Central Europe in the 19th and 20th centuries*, Νέα Υόρκη 1974

Bérenger Jean, «Die Habsburgermonarchie als Ständestaat. Zäsur und Kontinuität zur Zeit Maria Theresias mit besonderer Berücksichtigung Ungarns», Grete Klingenstein, Richard Plaschka (επιμ.), «*Österreich im Europa der Aufklärung*». Διεθνές Συνέδριο, τ. Α', Βιέννη 1987, σσ.437-445

Berényi Maria, *Cultura romaneasca la Budapesta in secolul al XIX-lea*, Βουδαπέστη 2000

- «Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea», Maria Berényi (επιμ.), «Comunicările Celui de al vi-lea simpozion al cercetătorilor Români din Ungaria», *Simpozion*, I.C.R.U., Γιούλα 1997, σσ.2-38

-«Colonii macedoromâne în Ungaria (Secolul XVIII–XX)», Maria Berényi (επιμ.), «Comunicările Celui de al vi-lea simpozion al cercetătorilor Români din Ungaria», *Simpozion*, I.C.R.U., Γιούλα 2002, σσ.66-88

- «Gheorghe Ioanovici, secretar de stat și colaborator al lui Andrei Șaguna», [[Gheorghe Ioanovici, γραμματέας και συνεργάτης του Ανδρέα Σαγκούνα](#)] *Lumina* (2006) 3-9

- «Andrei Șaguna (1808-1873)», *Lumina* (2008) 3-18

Berov Ljuben, «The effect of the West European economy on the market conditions in the Balkan countries in the 19th and early 20th c.», *Etudes Balkaniques* KA' /τχ.1 (1985) 22-39

Bihari József, «Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből» [[Κεφάλαια από την ιστορία των Σέρβων και Ελλήνων του Έγγερ](#)], *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve* B' (1956) 392-456

Blanning T.C.W., *Joseph II*, Λονδίνο 1994

Boué Ami, *Die Europäische Türkei. Deutsch herausgegeben von der Baué – Stiftnügs – Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, τ. A', τ. B', Βιέννη 1889

Bright Richard, *Travels from Vienna through lower Hungary*, Λονδίνο 1818

Bur Marta, «The “Greek Company” in Hungary in the 17th-18th centuries», John M. Fossey, Jacques Morin (επιμ.), *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora From Antiquity to Modern Times*, τ. B', Αμστερνταμ 1991, σσ.155-165

-«A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a XVIII században» [[Ο Βαλκάνιος έμπορος και η ουγγρική εξαγωγή κρασιού τον 18ο αιώνα](#)], *Történelmi Szemle* KA' /τχ. 2 (1978) 285-287

-«Handelsgesellschaften-Organisationen der Kaufleute der Balkanländer in Ungarn im 17.-18. Jh.», *Balkan Studies* ΚΕ' (1984) 267-307

-«Das Raumergreifen balkanischer Kaufleute im Wirtschaftsleben der ostmittel-europäischen Länder im 17. und 18. Jahrhundert», *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel-und Osteuropa*, Βουδαπέστη 1986, σσ.17-88

Capidan Theodor, *Les Macédo-Roumains. Esquisse historique et descriptive des populations Roumaines de la péninsule Balcanique*, Ρουμανική Ακαδημία, Βουκουρέστι, 1937

- *Macedoromâni. Etnografie, Istorie, Limba* [[Μακεδονορουμάνοι. Εθνογραφία, Ιστορία, Γλώσσα](#)], Βουκουρέστι 1942

Caragiani Ioan, *Studii istorice asupra românilor din peninsula balcanică* [[Ιστορικές μελέτες για τους Βλάχους της Βαλκανικής χερσονήσου](#)], προλ. Pericle Papahagi, Βουκουρέστι 2002

Cardula Ioan, *Istoria Armânjlor* [[Ιστορία των Αρμάνων](#)], Κωσταντζα 2001

Cardula Toma, *Etnogheneza a Armânjlor. Shi Rolja a lor tu istorie* [[Η εθνογένεση των Αρμάνων. Ο ρόλος τους και η ιστορία τους](#)], Κρούσοβο 2003

Caselli Graziella, Vallin Jacques, Wunsch Guillaume (επιμ.), *Demography, analysis and synthesis*, συνεργ. Daniel Courgeau, Άμστερνταμ 2006

Chassiotis G., *Le College de Moschopolis*, Παρίσι 1881

Chotzakoglou Charalampos, «Auf den Spuren der Griechen in Győr (Ungarn)», *Balkan Studies* ΛΗ' /τχ.1 (1997) 63-100

Cicanci Olga, *Companiile Grecesti din Transilvania si comertul european in anii 1636-1746* [[Ελληνικές κομπανίες στην Τρανσυλβανία και το ευρωπαϊκό εμπόριο στα χρόνια 1636-1746](#)], Βουκουρέστι 1981

Clark Andrew, «Geographical Change. A Theme for Economic History», *The Journal of Economic History* Κ' /τχ. 4 (1960) 607-613

Clark Henry, *Compass of Society: commerce and absolutism in Old-Regime France*, Λάνχαμ 2007

Clifford James, «Diasporas», Steven Vertovec, Robin Cohen (επιμ.), *Migration, Diasporas and Transnationalism*, Τσέλτενχαμ 1999, σσ.215-251, α' δημοσίευση με τον ίδιο τίτλο στο *Cultural Anthropology* Θ' /τχ. 3 (Αύγουστος 1994) 302-338

Clogg Richard, «Aspects of the Movement for Greek Independence», Richard Clogg (επιμ.), *The Struggle for Greek Independence*, Λονδίνο 1973, σσ.1-40

Clough Shepard Bancroft–Cole Charles Woolsey, *Economic History of Europe*, Βοστώνη ³1952

Colocotronis V., *La Macédoine et l'Hellénisme, Etude historique et ethnologique*, Παρίσι 1919

Cornwall Mark, « The Habsburg Monarchy », Timothy Baycroft, Mark Hewitson (επιμ.), *What is a Nation?, Europe 1789-1914*, Οξφόρδη 2006, σσ. 171-191

Coşgel Metin, «Ottoman Tax Registers (Tahrir Defterleri)», *Historical Methods* ΛΖ' /τχ.2 (2004) 87-99

Cousinery Esprit Marie, *Voyage dans la Macédoine*, τ. Α', Παρίσι 1831

Curtin Philip, *Cross-Cultural trade in world history*, Καίμπριτζ 1984

Da Silva J.Gentil, *Banque et credit en Italie au XVIIe siecle*, Παρίσι 1969

Davidov Dinko, «Ikonen der Zographen aus Moshopolje in Srpski Kovin (Ráczeke) in Ungarn», *Balkan Studies* ΚΔ' /τχ.2 (1983) 355-364

De Roover Raymond, *Business, banking, and economic thought in late medieval and early modern Europe*, Σικάγο 1974

- *L' Evolution de la lettre de change, xive-xviiiie siecles*, Παρίσι 1953

Diószegi György, «Hegyaljai aszúkereskedelem a XVII-XVIII. században, avagy a tokaji görög kereskedők tevékenységének főbb jellemzői» [Το εμπόριο κρασιού της Hegyalja τον 17ο και 18ο αιώνα. Τα κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής εμπορικής δραστηριότητας στο Τόκαϊ], *Partium* (Αύγουστος 2008) 38-55

Dobrossy István, «Family and economic relations among the Greek merchands of Miskolc in the Carpathian-basin», *Ethnographica et Folkloristica Carpathica* Ε' - Στ' (1988) 205-212

- «A görög kereskedők szerepe és jelentősége Miskolc XVIII. századi üzlethálózatában» [Ο ρόλος και η σημασία των Ελλήνων εμπόρων στο εμπορικό δίκτυο του Μίσκολτς τον ΙΗ' αιώνα], *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* ΙΔ' (1975) 21-32

- «Kereskedő csoportok, családok és dinaszticiák Miskolc társadalmában a 18. század elejétől a 19. század elejéig» [Εμπορικές ομάδες, οικογένειες και δυναστείες στην κοινωνία του Μίσκολτς από τις αρχές του 18ου αιώνα έως τις αρχές του 19ου αιώνα], *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* KZ' (1991) 152-163

- «A kereskedelmi élet fórumai és képviselői» [Οι αντιπρόσωποι και οι χώροι εκδήλωσης της εμπορικής ζωής], Faragó Tamás (επιμ.), *Miskolc Története III/1 1702-1847-ig*. [Ιστορία του Μίσκολτς III/1 1702-1847], Μίσκολτς 2000, σσ.429-499

- «Egyházi, vallási élet» [Εκκλησία, θρησκευτική ζωή], Faragó Tamás (επιμ.), *Miskolc Története III/2 1702-1847-ig*. [Ιστορία του Μίσκολτς III/2 1702-1847], Μίσκολτς 2000, σσ.835-955

- «A miskolci görög-ortodox közösség XVIII-XIX. századi görög és magyar feliratú síremlékei» [Οι τάφοι της ελληνορθόδοξης κοινότητας του Μίσκολτς του 18ου -19ου αιώνα, με ουγγρικές και ελληνικές επιγραφές], *Levéltári Évkönyve* I' (2000) 177-191

- «Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás és társadalmi közérzet Miskolcon a 19. század elején» [Η συσσώρευση του κεφαλαίου από τους

Έλληνες εμπόρους και η κοινωνική αίσθηση στο Μίσκολτς στις αρχές του 19ου αιώνα], *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve* ΚΕ' -ΚΣΤ' (1988) 341-352

-«A 17-19, századi újgörög diaszpóra néprajzi jelentősége Északkelet-Magyarországon» [Η λαογραφική σπουδαιότητα της νεοελληνικής διασποράς τον 17ο – 19ο αιώνα], *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon* [Οι σχέσεις μεταξύ των εθνοτήτων της Βορειοανατολικής Ουγγαρίας], Μίσκολτς 1984, σσ. 159-169

- «A miskolci templom építéstörténete. A templom, mint a hitélet központja» [Το ιστορικό της εκκλησίας του Μίσκολτς. Η εκκλησία στο κέντρο της θρησκευτικής ζωής], *A Miskolci Orthodox templom és sírkertje* [Η εκκλησία και το νεκροταφείο της Ορθόδοξης εκκλησίας του Μίσκολτς], Μίσκολτς 2001, σσ. 11-54

- «Lelkészek és tisztségviselők az ortodox egyházközösségben a XVIII. század elejétől a XX. század közepéig» [Ιερείς και λειτουργοί της Ορθόδοξης Εκκλησίας από τις αρχές του 18ου αιώνα μέχρι τα μέσα του 20ου], *A Miskolci Orthodox templom és sírkertje* [Η εκκλησία και το νεκροταφείο της Ορθόδοξης εκκλησίας του Μίσκολτς], Μίσκολτς 2001, σσ.93-104

- «Ortodox temetők Miskolcon. A templom körüli temetőkert» [Ορθόδοξα νεκροταφεία στο Μίσκολτς. Η εκκλησία και το νεκροταφείο], *A Miskolci Orthodox templom és sírkertje* [Η εκκλησία και το νεκροταφείο της Ορθόδοξης εκκλησίας του Μίσκολτς], Μίσκολτς 2001, σσ.113-214

Dobrossy István-Veres László, «A miskolci görög kereskedőtársulat gazdasági tevékenysége a 19. század elejen» [Οι οικονομικές δραστηριότητες της ελληνικής εμπορικής εταιρείας του Μίσκολτς τον 19ο αιώνα], *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* ΙΕ' (1976) 29-41

Documente privitoare la Istoria Românilor volumul XV al colectiei „Hurmuzaki“, Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu) Publicate după copiele Academiei Române [Έγγραφα σχετικά με την ιστορία των Ρουμάνων, από τη συλλογή Hurmuzaki. Πράξεις και έγγραφα από τα αρχεία των πόλεων της Τρανσυλβανίας, Bistrița, Brașov, Sibiu. Αντίγραφα που δημοσιεύτηκαν από την Ακαδημία της Ρουμανίας], επιμ. Nicolae Iorga, μέρος Β' 1601-1825, Βουκουρέστι 1913

Eckhart Ferencz, «Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században» [Οι μεσολαβητές του εμπορίου μας τον XVIII αιώνα], *Századok* NB' (Ιανουάριος 1918) 356-391

Enepekides Polychronis, *Griechische Handelsgesellschaften und Kaufleute in Wien aus dem Jahre 1766 <ein Konskriptionsbuch>, aus den Beständen des Wiener Haus-, Hof, und Staatsarchivs*, E.M.Σ., I.M.X.A, Θεσσαλονίκη 1959

Erder Leila, «The measurement of preindustrial population changes: The Ottoman Empire from the 15th to the 17th century», *Middle Eastern Studies* IA' /τχ.3 (2006) 284-301

Evans Robert, *Austria, Hungary, and the Habsburgs, Essays on Central Europe, c. 1683-1867*, Οξφόρδη 2006

- *The Making of the Habsburg Monarchy 1550-1700*, Οξφόρδη 1979

- «The Habsburgs and the Hungarian Problem 1790-1848», *Transactions of the Royal Historical Society* ΛΘ' (1989) 41-62

Faragó Tamás, «A város népessége» [Ο πληθυσμός της πόλης], Faragó Tamás (επιμ.), *Miskolc Története III/1 1702-1847-ig*. [Ιστορία του Μίσκολτς III/1 1702-1847], Μίσκολτς 2000, σσ.151-231

Faroqhi Suraiya, *The Ottoman Empire and the World Around It*, Λονδίνο 2006

- «Declines and revivals in textile production», Suraiya Faroqhi (επιμ.), *The Cambridge History of Turkey*, τ. Γ', *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, Καίμπριτζ 2006, σσ.356-375

- «Rural life», Suraiya Faroqhi (επιμ.), *The Cambridge History of Turkey*, τ. Γ', *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, Καίμπριτζ 2006, σσ.376-390

-«Crisis and Change, 1590-1699», Halil İnalcik, Donald Quataer (επιμ.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Καίμπριτζ 1994, σσ.411-636

Farrell-Beck Jane -Winakor Geitel-Payne Blanche, *Ενδυματολογία: ιστορία της ενδυμασίας*, μτφ. Ρούντυ Παγίδα, Αθήνα 2000

Fenyvesi László, «A Budai Szandzsák Görögkeleti Központjainak Görög Diaszpórája a 16. században» [[Τα σαντζάκια της Βούδας των ορθόδοξων κέντρων της ελληνικής διασποράς τον 16ο αιώνα](#)], *Századok* PK' (1986) 123-162

Filipovic Milenko, «Cincars (Aromuns) in Bosnia», *Zbornik Radova XIV Ethnografski Institut* B' (1951) 54-56

Flach Antal-Popovics Konstantin, *A miskolci görögök művészeti emlékei* [[Μνήμες της ελληνικής τέχνης του Μίσκολτς](#)], Μίσκολτς 1965

Flinn Michael, *The European Demographic System 1500-1820*, Βαλτιμόρη 1981

Ford Franklin, *Europe 1780-1830*, Λονδίνο 1976

Frangakis-Syrett E.-Wagstaff J. M., «The Height Zonation of Population in the Morea c.1830», *The Annual of the British School at Athens* ΠΖ' (1992) 439-446

Freudenberger Herman, «The Woolen-Goods Industry of the Habsburg Monarchy in the Eighteenth Century», *The Journal of Economic History* K' /τχ. 3 (1960) 383-406

Füves Ödön, «Characteristics of the Greeks in Hungary (1550-1850)» John M. Fossey, Jacques Morin (επιμ.), *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora From Antiquity to Modern Times*, τ. Β', Άμστερνταμ 1991, σσ.141-153

- «Gründungsurkunde der Griechischn gemeinde in Pest aus dem jahre 1802», *Μακεδονικά* ΙΑ' (1971) 335-341

- «Die Bekanntesten Geadelten Grichen in Ungarn», *Balkan Studies* E' (1964) 303-308

- «Hungarian-Greek Medical relations in the 18-19TH centuries», *Balkan Studies* ΣΤ' (1965) 79-82
- «A Pesti görögök nevei» (Τα ονόματα των Ελλήνων της Βουδαπέστης), *Nyelvtudományi Értekezések* Ο' (1970) 260-265
- «Üjabb adalékok a Tokaji görögség történetéhez» [Καινούρια στοιχεία για την ιστορία των Ελλήνων του Τόκαι], *Antik Tanulmányok* Β' (1955) 260-261
- «Adatok az Egri görögök történetéhez» [Στοιχεία της ιστορίας των Ελλήνων της πόλης Έγгер], *Antik Tanulmányok* Ε' (1958) 78-81
- «A Ráckevei Görögök Nyomában» [Στα ίχνη των Ελλήνων του Ράτοκεβε], *Antik Tanulmányok* ΣΤ' (1959) 117-122
- «A Magyarországi Görög telepesek a legújabbkori Görög történelmi irodalomban» [Οι Έλληνες έποικοι της Ουγγαρίας στη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία], *Antik Tanulmányok* Ι' (1963) 65-68
- «Statisztikai adatok Pest és Buda 1687-1848 közt polgárjogot nyert görög származású lakosairól» [Στατιστικά στοιχεία των ελληνικής καταγωγής ασικών πληθυσμών της Βούδας και της Πέστης που έλαβαν υπηκοότητα μεταξύ 1687 και 1848], *Antik Tanulmányok* Ι' (1963) 235-238
- «A Pesti görögök önállóságért folytatott harca 175 évvel ezelőtt» [Ο αγώνας των Ελλήνων της Πέστης για την ανεξαρτησία τους πριν 175 χρόνια], *Antik Tanulmányok* ΙΑ' (1964) 127-132
- «Görög kereskedők Dunántúlon 1754-1771 között» [Έλληνες επιχειρηματίες στην ευρύτερη περιοχή του Δούναβη μεταξύ 1754-1771], *Antik Tanulmányok* ΙΒ' (1965) 106-109
- «Görögök a Duna-Tisza közén» [Έλληνες μεταξύ Δούναβη και Τίσα], *Antik Tanulmányok* ΙΓ' (1966) 92-98
- «Zavirasz György végrendelete» [Η διαθήκη του Γεωργίου Ζάβειρα], *Antik Tanulmányok* ΙΕ' / τχ.1 (1968) 90-93
- «A Pesti Görögök küzdelme a teljes önállóság kivívásáért» [Ο αγώνας των Ελλήνων της Πέστης για την απόκτηση πλήρους αυτονομίας στις δραστηριότητές τους], *Antik Tanulmányok* ΙΕ' (1968) 261-263
- «Pesti Görög Háztulajdonosok» [Έλληνες ιδιοκτήτες σπιτιών στην Πέστη], *Antik Tanulmányok* ΙΖ' / τχ.1 (1970) 49-54
- «A Görög kereskedők megjelenése Pesten» [Η εμφάνιση των Ελλήνων επιχειρηματιών στην Πέστη], *Antik Tanulmányok* ΙΘ' / τχ.2 (1972) 227-231

-«A Pesti Görögök iskolái» [Τα σχολεία των Ελλήνων της Πέστης], *Antik Tanulmányok* Κ' /τχ.1 (1973) 98-104

-«A Görög kereskedők bevándorlása Pestre 1718-1774 között» [Οι Έλληνες έμποροι που μετανάστευσαν στην Πέστη μεταξύ των ετών 1718-1774], *Antik Tanulmányok* ΚΒ' /τχ.1 (1975) 118-125

-«A Görögök állandó letelepülésének meggyorsulása Pesten (1774-1780)» [Η μόνιμη εγκατάσταση των Ελλήνων στην Πέστη (1774-1780)], *Antik Tanulmányok* ΚΓ' /τχ.1 (1976) 105-109

-«A Pesti Görög-Román iskolák» [Τα ελληνο-ρουμανικά σχολεία της Πέστης], *Magyar pedagógia* Α'-Β' (1971) 134-138

-«A Pesti görög templom építéstörténete» [Η κατασκευή της ελληνικής εκκλησίας της Πέστης], *Építés-Építészettudomány* Ζ' /τχ.1-2 (1975) 153-170

-«Todesgedicht über Ioannes Aitolos aus den Jahre 1811», *Μακεδονικά* Η' (1968) 405-407

Gelzer Heinrich, *Der Patriarchat von Axrida. Geschichte und urkunden*, Άαλεν 1980

Gross N.T., « The Habsburg Monarchy 1750-1914 » Carlo M. Cipolla (επιμ.), *The Fontana Economic History of Europe, The Emergence of Industrial Societies*, τ. Δ', Λονδίνο 1975, σσ. 228-278

Gyömrei Sándor, «A kereskedelmi tőke kialakulása és szerepe Pest-Budán 1849-ig» [Ο εμπορικός σχηματισμός του κεφαλαίου και ο ρόλος του στην Βουδαπέστη 1849 κ. εξής], *Tanulmányok Budapest Múltjából* IB' (1957) 197-278

Győző Ember, «Magyarország külkereskedelmi áruforgalma a XVIII. század második harmadában» [Εισαγωγές – εξαγωγές εμπορευμάτων στο β' τρίτο του 18ου αιώνα], *Századok* ΡΘ' /τχ. 3-4 (1975) 796-903

Hâciu Anastase, *Aromânii. Comert, Industrie, Arte, Expansiune, Civilizate* [Οι Αρωμούνιοι. Εμπόριο, Βιομηχανία, Τέχνες, Εξάπλωση, Πολιτισμός], Φωξάνη 1936

v.Hahn Johann Georg, *Albanesische Studien*, τ.Α', Βιέννη 1853

Haj-El-Abou, «The nature of the Ottoman State in the latter part of the XVII th century», Andreas Tietze (επιμ.), *Habsburgisch-osmanische Beziehungen Relations Habsbourg-ottomanes*, Βιέννη 1985, σσ. 171-185

Hajnal J., «Two kinds of pre-industrial household formation system», Richard Wall, Jean Robin, Peter Laslett (επιμ.), *Family forms in Historic Europe*, Καίμπριτζ 1983, σσ. 65-104

Hajnóczy Iván, *A Kecskeméti Görögség Története* [[Ιστορία του Ελληνισμού του Κεσκεμέτ](#)], Βουδαπέστη 1939

von Häckel Ernst, «Der Hausbesitz im alten Pest», *Südost-Forschungen* E' /τχ. 4 (1940) 749-768

Hale William, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Λονδίνο 2002

Hammond Nicholas, *Migrations and invasions in Greece and adjacent areas*, Νιού Τζέρσεϊ 1976

- *Epirus. The Geography, the Ancient Remains, the History and Topography of Epirus and Adjacent Areas*, Οξφόρδη 1967

- *A History of Macedonia*, τ. Α', Οξφόρδη 1972

Harlaftis Gelina, «Mapping the Greek Maritime Diaspora from the Early Eighteenth to the Late Twentieth Centuries», Ina Baghdiantz Mc Cabe, Gelina Harlaftis, Ioanna Pepelasis Minoglou (επιμ.), *Diaspora Entrepreneurial Networks. Four Centuries of History*, Οξφόρδη, Νέα Υόρκη 2005, σσ.147-171

Hastings Adrian, *The construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism*, Καίμπριτζ 1997

Hering Gunnar, «Die griechische Handelsgesellschaft in Tokaj. Ihre innere Ordnung und ihre Auflösung 1801», *Südost-Forschungen* ΜΣΤ' (1987) 79-93

- «Der Konflikt zwischen Griechen und Walachen in der Pester orthodoxen Gemeinde», Gunnar Hering (επιμ.), *Dimensionen griechischer*

Literatur und Geschichte. Festschrift für Pavlos Tzeremias zum 65. Geburtstag, Φρανκφούρτη 1993, σσ.145-160

- «Stoianovich Traian, Conquering Balkan Orthodox Merchant», *Balkan Studies B'* (1961) 167-171, α' δημοσίευση με τον ίδιο τίτλο στο *Journal of Economic History* Ιούνιος 1960 234-313

Herzfeld Marianne, «Zur Orienthandelspolitik Österreichs unter Maria Theresia in der Zeit von 1740-1771», *Archiv für österreichische Geschichte PH'* (1919) 214-334

Hetzer Armin, «Das dreisprachige Worterverzeichnis von Theodoros Anastasiu Kavalliotis aus Moschopolis, gedruckt 1770 in Venedig, albanisch-deutsch-neugriechisch-aromunisch», *Balkan-Archiv, Neue Folge-Beiheft*, τ. Α', Αμβούργο 1981

Hidas Peter, «The Greeks of Hungary», John M. Fossey, Jacques Morin (επιμ.), *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora From Antiquity to Modern Times*, τ. Β', Άμστερνταμ 1991, σσ.131-139

Hodinka Antal, *A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának ügye 1735-1772* [[Η εμπορική εταιρεία των Ελλήνων του Τόκαϊ και τα προνόμιά της 1735-1772](#)], Βουδαπέστη 1912

Horváth Béla, «A Miskolci görögkeleti templom építésének története» [[Η ιστορία της ανέγερσης της ελληνορθόδοξης εκκλησίας του Μίσκολτς](#)], *A Miskolci Herman Otto Muzeum Közleményei Γ'* (1956) 61-67

Horvath Rita, «A Borsod vármegyeyi görög kereskedők összeírása» [[Η απογραφή των Ελλήνων εμπόρων στο νομό Borsod](#)], *Levéltari évkönyv Θ'* (1997) 134-198

Inalcik Halil, *Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, Λονδίνο 1978

- «The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy», Cook M. A. (επιμ.), *Studies in the Economic History of the Middle East, from the rise of Islam to the present day*, Οξφόρδη 1970, σσ.207-218

- «Bursa and the Commerce of the Levant», *Journal of the Economic and Social History of the Orient* Γ' (1960) 131-147

Ingrao Charles, *The Habsburg Monarchy 1618-1815*, Καίμπριτζ 1994

Ionita Maria-Magdalena, *Casa și familia Capșa in Romania Moderna 1852-1950* [Το σπίτι και η οικογένεια Κάψα στη σύγχρονη Ρουμανία 1852-1950], Βουκουρέστι 2000

Iordachi Constantin, «The Ottoman Empire», *What is a Nation?*, Timothy Baycroft, Mark Hewitson (επιμ.), *What is a Nation?, Europe 1789-1914*, Οξφόρδη 2006, σσ. 120-151

Iorga Nicolae, *Introduction à la connaissance de la Roumanie et des Roumains*, Βουκουρέστι 1927

Jeismann Michael, «Nation, Identity, and Enmity», Timothy Baycroft, Mark Hewitson (επιμ.), *What is a Nation?, Europe 1789-1914*, Οξφόρδη 2006, σσ.17-27

Kalamata Kliti, «Voskopoja and Korcha, Two towns with the same importance», Ε.Π.Δημητριάδης, Α.Φ.Λαγόπουλος, Γ.Τσότσος (επιμ.), *Ιστορική Γεωγραφία, Δρόμοι και Κόμβοι της Βαλκανικής από την αρχαιότητα στην ενιαία Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ.213-215

Kann Robert, *A History of the Habsburg Empire 1526-1918*, Λος Άντζελες 1974

Κάρπάτι László, «Az ortodox templom ikonjai és liturgikus tárgyai» [Το εικονοστάσι και τα λειτουργικά αντικείμενα της ορθόδοξης εκκλησίας], *A Miskolci Orthodox templom és sírkertje*, [Η εκκλησία και το νεκροταφείο της Ορθόδοξης εκκλησίας του Μίσκολτς], Μίσκολτς 2001, σσ.55-92

Katalin Péter, «The later Ottoman period and royal Hungary, 1606-1711», Peter Sugar, Péter Hanák, Tibor Frank (επιμ.), *A history of Hungary*, Ινδιανάπολις 1990, σσ. 100-120

Katsiardi-Hering Olga, «Das Habsburgerreich: Anlaufpunkt für Griechen und andere Balkanvölker im 17.-19. Jahrhundert», *Osterreichische Osthefte* ΛΗ' (1996) 171-188

Kazasis Neocles, *L'Hellenisme et la Macedoine*, Παρίσι 1903

Kellenbenz Hermann, *The rise of the European Economy*, Λονδίνο 1976

Kerekes György, «Görögök Kassán a XVII. században» [[Οι Έλληνες του Κόσιτσε τον 17ο αιώνα](#)], *Századok* ΜΕ' /τχ.5 (1911) 366-369

Kiel Machiel, «Remarks on the administration of the poll tax (cizye) in the ottoman Balkans and value of poll tax registers (cizye defterleri) for demographic research», *Etudes Balkaniques* ΚΣΤ' /τχ.4 (1990), 70-104

Kitromilides Paschalis, «“ Imagined Communities” and the origins of the national question in the Balkans», *European History Quarterly* ΙΘ' /τχ. 2 (1989) 149-192, επανακυκλοφόρησε το 1994 σε έκδοση συλλογής άρθρων του συγγραφέα με τίτλο *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the Culture and Political Thought of South-Eastern Europe*, Χάμσαϊρ 1994

Knoke David-Kuklinski James, «Network analysis: basic concepts», Grahame Thompson, Jennifer Frances, Rosalind Levačić, Jeremy Mitchell (επιμ.), *Markets, Hierarchies and Networks, The Coordination of Social Life*, Λονδίνο 1991, σσ.173-182

Kontler László, *A History of Hungary*, Χάμσαϊρ 2002

Komáromy József, «Az első Miskolci vendégfogadók» [[Τα πρώτα πανδοχεία του Μίσκολτς](#)], *A Miskolci Herman Otto Muzeum Kozlomenyei* Γ' (1956) 48-53

-«Adatok Miskolc XVII-XVIII. századi kereskedelmi viszonyaihoz» [Στοιχεία από την εμπορική κατάσταση στο Μίσκολτς τον 17ο-18ο αιώνα], *A Herman Otto Muzzeum Évkönyve Z'* (1968) 363-390

-«A Pataky-Gerga üzleti társasszerződés 1778-ból» [Το Εμπορικό συνεταιριστικό συμβόλαιο των Pataky-Gerga από το 1778], *A Herman Otto Muzzeum évkönyve H'* (1969) 285-339

Komlosy Andrea, «Habsburg Borderlands: A Comparative Perspective», εισήγηση στο *XIV International Economic History Congress*, Helsinki, 21-25 August

Lampe John, «The Economic Legacy of Ottoman Domination», Lampe John, Jackson Marvin (επιμ.), *Balkan Economic History 1550-1950, From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Μπλούμινγκτον 1982, σσ. 21-49

-«The Economic Legacy of Habsburg Domination», Lampe John, Jackson Marvin (επιμ.), *Balkan Economic History 1550-1950, From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Μπλούμινγκτον 1982, σσ. 50-79

Lazarou Achille, *L' Aroumain et ses rapports avec le Grec*, Θεσσαλονίκη, I.M.X.A., 1986

Leake William Martin, *Travels in Northern Greece*, τ. Α', Λονδίνο 1835

- *Researches in Greece*, Λονδίνο 1914

Mackridge Peter, «The Greek Intelligentsia 1780-1830. A Balkan perspective», Clogg Richard (επιμ.), *Balkan Society in the Age of Greek Independence*, Λονδίνο 1981, σσ.63-84

Mantran Robert, «*L' Empire ottoman et le commerce asiatique aux XVIe et XVIIe siècles*», *L' Empire ottoman du XVIe au XVIIIe siècle. Administration, économie, société*, Λονδίνο 1984, σσ.169-179

Manning Patrick, *Migration in World History*, Νέα Υόρκη 2005

Margaroli S.B., *La Turchia ovvero l' Impero Ottomano osservato nella sua situazione geografica-statistica-politica e religiosa*, τ. Α', Μιλάνο 1829

Marjalaki Kiss Lajos, «Miskolc régi mellékutcai» [[Παλαιοί πάροδοι του Μίσκολτς](#)], *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* B' (1958) 133-153

Mc Gowan Bruce, *Economic life in Ottoman Europe, taxation, trade and the struggle for land, 1600-1800*, Καίμπριτζ 1981

- «The Age of the Ayans: 1699-1812», Halil İnalcik, Donald Quataert (επιμ.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, Καίμπριτζ 1994, σσ. 637-758

Mc Neill William, «Human Migration: A historical overview», William Mc Neill, Ruth Adams (επιμ.), *Human Migration, Patterns and Policies*, Βοστώνη 1978, σσ. 3-19

Mehlan Arno, «Der Bazar auf dem Balkan in der Türkenzeit», *Südost-Forschungen* E' / τχ. 4 (1940) 832-863

Moller Herbert, «Population and Society during the Old Regime c. 1640-1770», Moller Herbert (επιμ.), *Population Movements in Modern European History*, Νέα Υόρκη 1964, σσ.19-42

Molnár Miklós, *A Concise History of Hungary*, μτφ. Anna Magyar, Καίμπριτζ 2001

Moroni Gaetano, *Dizionario di erudizione Storico – Ecclesiastica*, τ. ΠΖ', Βενετία 1858

Nagy Márta, «Νικόλαος Ιωάννου Ταληδόρος (Miklós Jankovicz) (ca 1750-1817) and his wood-carver's workshop in Eger», *Balkan Studies* Λ' (1989) 43-66

- *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I. Ikonok, ikonosztázionok* [[Η ελληνική διασπορά στην Ουγγαρία μέσα από τα θρησκευτικά κειμήλια. Εικόνες, εικονοστάσια](#)], Ντέμπρετσεν 1998

Nandris J. G., «The Aromani, Approaches to the evidence», *Balkan Archiv* N.F. 5 (1987), 15-71

Niebuhr B. G., *Lectures Ancient Ethnography and Geography*, μπφ. Leonhard Schmitz, τ. Α', Λονδίνο 1853

Noradounghian Gabriel, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman (1300-1789)*, τ. Α', Παρίσι 1897

Okey Robin, *The Habsburg Monarchy c. 1765-1918, From Enlightenment to Eclipse*, Basingstoke 2001

Ortayli İlber, *Ottoman Studies*, Κωνσταντινούπολη 2004

Özel Oktay, «Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th centuries: The “Demographic Crisis” reconsidered», *Journal of Middle East Studies* ΛΣΤ' (2004) 183-205

Pach Zsigmond Pál, «Zur Geschichte der Handelsbeziehungen zwischen Österreich und Ungarn im 15. und 16. Jahrhundert», Pach Zsigmond Pal (επιμ.), *Hungary and the European economy in the Early Modern Times*, Βαριόρομ 1994, σσ.244-256

Pandazopoulos Nikolaos, «Community laws and customs of western Macedonia under Ottoman Rule», *Balkan Studies* Β' (1961) 1-22

Panova Snežka, «Zu Fragen über die rolle Österreich-Ungarns im wirtschaftlichen Prozess des Heranreifens der Balkanvölker (17.-18. Jahrhundert)», Grete Klingenstein, Richard Plaschka (επιμ.), «*Österreich im Europa der Aufklärung*». Διεθνές Συνέδριο, τ. Α', Βιέννη 1985, σσ.167-172

Papacostea-Danielopolu Cornelia-Demény Lidia, «Grecs, Roumains, Bulgares et Serbes dans la Compagnie ‘Grecque’ de Braşov (1777-1850)», *Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen Bulletin* Ι' /τχ. 2 (1972) 263-274
- *Carte și tipar în societatea Românească și Sud-Est Europeană (secolele xvii-xix)* [Αποτύπωση της ρουμανικής κοινωνίας και της Νοτιανατολικής Ευρώπης 17ος αι-19ος], Βουκουρέστι 1985

Paracostea Victor, *Povestea unei cărți. Protopiria lui Cavallioti. Extrās din omagiu Const. Kirītescu*, [[Η ιστορία ενός βιβλίου. Η Πρωτοπειρία του Καβαλλιώτη. Απόσπασμα από την ελεγεία του Κωνσταντίνου Κιριτεσκου](#)], Βουκουρέστι 1937

- «Teodor Anastasie Cavallioti. Trei manuscrise inedite» [[Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης. Τρία ανέκδοτα χειρόγραφα](#)], *Revista Istorică Română* A' (1931) 383-402, B' (1932) 59-82

- «Povestea unei cărți. Protopiria lui Cavallioti «ein unicum». Extras din omagiu lui Const. Kitrescu» [[Η ιστορία ενός βιβλίου. Η Πρωτοπειρία του Καβαλλιώτη «ein unicum»](#)], μτφ. Μαρία Παπαγεωργίου, *Δελτίον Ρουμανικής Βιβλιογραφίας* Γ' (1970) 7-16

Parageorges Spiro, *Les Koutsovalaques*, Αθήνα 1908

Parahagi Tache, *Macedo-Romani sau Aromanii*, Βουκουρέστι 1927

Parahagi Valeriu, *Moscopole, Metropola comerciala si culturala a Romanilor din Peninsula Balkanica in secolul al XVII-lea* [[Μοσχόπολη. Εμπορική και πολιτιστική μητρόπολη των Αρουμάνων της Βαλκανικής χερσονήσου τον 18ο αιώνα](#)], Βουκουρέστι 1939

- *Aromânii Moscopoleni și comerțul Venetian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea* [[Οι Μοσχοπολίτες Βλάχοι και το βενετικό εμπόριο τον 17ο και 18ο αιώνα](#)], προλ. N. Iorga, Βουκουρέστι 1935

- *Dimitrie Procopiu Pamperi Moscopoleanul. Un aroman secretar, profesor și medic la curtea domnească din București în secolul al xviii-lea și colaborator al lui J.-A. Fābricius*, [[Δημητριος Προκοπίου Παμπέρης ο Μοσχοπολίτης. Ένας Βλάχος γραμματέας, καθηγητής και ιατρός στην ηγεμονοκή αυλή του Βουκουρεστίου τον 18ο αιώνα και συνεργάτης του J.-A. Fābricius](#)], Βουκουρέστι 1937

- *Constantin Hagi Gheorgiu Gehani din Moscopole. Un învāțat din secolul al xviii-lea*, [[Κωνσταντίνος Χατζή Γεωργίου Τζεχάνης από τη Μοσχόπολη. Ένας Βλάχος λόγιος του 17ου αιώνα](#)], Βουκουρέστι 1937

- «Esprit-Marie Cousinéry și Aromânii» [[Ο Εσπρί-Μαρί Κουζινερί και οι Βλάχοι](#)], *Lumina* Δ' /τχ. 1 (1940) 20-28

Papp Izabella, «Greek merchands in the Eighteenth-Century Jászkutság», *Balkan Studies* Λ' / τχ.2 (1989) 261-281

- «Greeks in Jászberény in the 18th and 19th centuries», *Balkan Studies* ΛΔ' / τχ.2 (1993) 229-258

Papp Klára, «Műveltség és művelődés Miskolcon (1703-1848)» [[Μόρφωση και εκπαίδευση στο Μίσκολτς \(1703-1848\)](#)], Faragó Tamás (επιμ.), *Miskolc Története III/1 1702-1847-ig.* [[Ιστορία του Μίσκολτς III/1 1702-1847](#)], Μίσκολτς 2000, σσ.737-835

Parvev Ivan, *Habsburgs and the Ottomans between Vienna and Belgrade (1683-1739)*, Κολούμπια 1995

Paskaleva Virginia, «Shipping and Trade on the Lower Danube in the Eighteenth and Nineteenth Centuries», Απόστολος Βακαλόπουλος, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Béla Király (επιμ.), *Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies from the Mid-Eighteenth Century to 1914*, Columbia University Press-I.M.X.A., Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 131-151

- «Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias und die Balkanvölker», Grete Klingenstein, Richard Plaschka (επιμ.), «*Österreich im Europa der Aufklärung*». *Διεθνές Συνέδριο*, τ. Α', Βιέννη 1985, σσ.153-166

Petersen William, «International Migration», *Annual Review of Sociology* Δ' (1978) 533-575

- «A General Typology of Migration», *American Sociological Review* ΚΓ' / τχ.3 (Ιούνιος 1958) 256-266

Petmezas Socrates, «Patterns of Protoindustrialization in the Ottoman Empire. The case of Eastern Thessaly», *Journal of European Economic History* ΙΘ' / τχ.3 (1990) 575-603

Petri Edit, «A Kecskeméti Görög kereskedők története a XVIII. században» [[Η ιστορία των ελληνικών επιχειρήσεων στο Κεσκεμέτ τον 18ο αιώνα](#)], *Cumania III Historia*, 1975, σσ.21-25

Peyfuss Max Demeter, *Die Aromunische Frage, Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns*, Βιέννη 1974

- *Die Druckerei von Moschopolis, 1731-1769, Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida*, Βιέννη 1996

- «Balkanorthodoxe Kaufleute in Wien», *Österreichische Osthefte* (1975) 258-268

- «The Printing Shop of Moschopolis», *Μοσχόπολις Διεθνές Συμπόσιο*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1999, σσ.199-206

- «Aromanian Landlords in the Banat around 1800», *Revista Istorică* ΙΔ' / τχ. 3-4 (2003) 59-82

Peyfuss Max Demeter - Konency Elvira, «Der Weg der Familie Dumba von Mazedonien nach Wien», *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* NH' (1980) 313-327

Picot M.E., *Les Roumains de la Macédoine*, Παρίσι 1875

Plöchl Willibald, *Die Wiener Orthodoxen Griechen*, Βιέννη 1983

- «Die orthodoxe Kirche in der Habsburgischen Donaumonarchie (1526-1918)» *Balkan Studies* ΙΓ' / τχ. 1 (1972) 17-30

Popovic Vasilj, «Les marchands ottomans à Vienne en 1767», *Revue historique du Sud-Est Europeen* ΙΖ' (1940) 166-187

Pouqueville Francois C.H.L., *Voyage dans la Grèce*, τ. Β', Παρίσι 1820

- *Travels in Epirus, Albania, Macedonia, and Thessaly*, Λονδίνο 1820

- *Travels in southern Epirus, Acarnania, Etolia, Attica and Peloponesus, or, the Morea in the years 1814-1816*, Λονδίνο 1822

Powell Walter, «Neither market nor hierarchy: network forms of organization», Grahame Thompson, Jennifer Frances, Rosalind Levačić, Jeremy Mitchell (επιμ.), *Markets, Hierarchies and Networks, The Coordination of Social Life*, Λονδίνο 1991, σσ.265-276

Qafëzezi Mitke, «Priftër të qëmocëm punëtorë të shqipes. Protopapa Theodor Nastas Kavalioti Voskopojar (1726-1891) [Ιερωσύνη των Αλβανών εργαζομένων. Ο πρωτόπαπας Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης από την Μοσχόπολη (1726-1891)]», *Leka ΣΤ' / τχ.8* (1934) 268-274

Rubin Alexandre, *Les Roumains de Macédoine*, Βουκουρέστι 1913

Ruffini Mario, «Teodoro Anastasie Cavallioti, scrittore moscopolitano dal sec. XVIII», *Rivista d' Albania B'* (1942) 110-125

- «Un centro Aromeno d' Albania : Moscopoli», *Rivista d' Albania Γ'* (1943) 158-169

Sasvári László, *Keleti keresztények Magyarországon* [Χριστιανοί από την Ανατολή στην Ουγγαρία], Βουδαπέστη 2005

- «Tokaj ortodox lakóiról» [Οι Ορθόδοξοι κάτοικοι του Τοκάι], János Bencsik, István Orosz (επιμ.), *Tokaj. Várostartörténeti tanulmányok* [Μελέτες για την ιστορία της πόλης], τ. Γ', Τόκαϊ 2002, σσ. 283-299

Sasvári László - Diószegi György, «A XVII-XIX. századi magyarországi görög közösségek történetének főbb jellemzői Győr, Miskolc, Szentendre, Tokaj és Vác ortodoxiája tükrében» [Τα κύρια χαρακτηριστικά της ιστορίας των ελληνικών κοινοτήτων της Ουγγαρίας του 17ου-19ου αιώνα στον καθρέφτη της ορθοδοξίας του Miskolc, Szentendre, Tokaj και Vác], *Görög Örökség. A Görög Ortodox Diaszpóra. Magyarországon a XVII-XIX. században* [Ελληνική Κληρονομιά. Η Ελληνική Ορθόδοξος διασπορά στην Ουγγαρία, 17ος- 19ος αιώνας], Βουδαπέστη, 2009, σσ.43-64

- «Adalékok a XVIII--XIX. századi magyarországi görögök történetéhez, avagy emlékőrző vizitúra a Tiszán „Tokajtól-Szegedig a görögök nyomában”», [Προσθήκες στον XVIII—XIX αιώνα. Οι Έλληνες στην ιστορία της Ουγγαρίας μέσα από τις αναμνήσεις του Tiszá. Τα χνάρια των Ελλήνων στο Tokaj και το Szeged], *Agora, Görög Kisebbségi Kulturális Magazin* [Αγορά, Περιοδικό Πολιτισμού της Ελληνικής Κοινότητας] 10-11 (2010) 105-115

Schäfer Laszló, *A görögök vezetőserepe Magyarországon o korai kapitalizmus kialakulásában* [Ο ηγετικός ρόλος των Ελλήνων στην εξέλιξη του πρώιμου καπιταλισμού στην Ουγγαρία], Βουδαπέστη 1930

v. Schwartzner Martin, *Statistik des Konigre Ungarn*, τ. Α' Ofen 1809, τ. Β', τ. Γ', Ofen 1811

Sella Domenico, *Commerci e industrie a Venezia nel secolo XVII*, Βενετία 1961

Silagi Denis, *Jakobiner in der Habsburger-Monarchie*, Βιέννη 1962

Simms Brendan, «The eastern empires from the ancient regime to the challenge of the French wars, 1780-c.1806» Pamela M. Pilbeam (επιμ.), *Themes in Modern European History 1780-1830*, Λονδίνο 1995, σσ. 65-84

- «The eastern empires from the challenge of Napoleon to the Restoration, c. 1806-30», Pamela M. Pilbeam (επιμ.), *Themes in Modern European History 1780-1830*, Λονδίνο 1995, σσ. 85-106

Smith Anthony, *The Ethnic Origins of Nations*, Νέα Υόρκη ³1988

Smith William, *A History of Greece from the Earliest times to the Roman Conquest*, Βοστώνη 1857

Somogyi Arpad, *Kunstdenkmaler der Griechischen Diasporen in Ungarn*, Ε.Μ.Σ. - Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1970

Spencer Edmund, *Travels in European Turkey, in 1850*, τ. Β', Λονδίνο 1851

Staikos Konstantinos-Sklavenitis Triantaphyllos, *The Publising Centers of the Greeks from the Renaissance to the Neohellenic Enlightenment*, Υπουργείο Πολιτισμού, Εθνικό Κέντρο Βιβλίου Ελλάδος 2001

Stavrianos L. S., *The Balkans since 1453*, εισαγ. Traian Stoianovic, Λονδίνο ²2000

Stephanopoli Jeanne, *Les Koutzoulaques et L' Hellenisme*, Αθήνα 1903

Stoianovich Traian, «Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800», *The Journal of Economic History* ΙΓ' / τχ.4 (1953) 398-411

Stuart Major, *On the physical geography and natural resources of Epirus*, Λονδίνο 1869

Stuart Robert, «The Vlaks of Mount Pindus», *Transactions of the Ethnological Society of London* Στ' (1868) 311-327

Studia Postbizantina Hungarica, «A Nyiregyházi Szent György Magyar Ortodox Egyházközség könyvtárájának katalógusa», [Κατάλογος των βιβλίων της ουγγρικής ορθόδοξης εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου της πόλης Nyiregyházi] *Posztbizánci Közlemények* Δ' (1999) 3-144

Sturdza Dimitri, *Grandes Familles De Grèce d'Albanie et de Constantinople*, Παρίσι 1983

Sugar Peter, «The influence of the Enlightenment and the French Revolution in Eighteenth-Century Hungary», Sugar Peter (επιμ.), *Nationality and Society in Habsburg and Ottoman Europe*, Βαριόρουμ 1997, σσ. 331-355

- «The nature of the non-Germanic societies under Habsburg rule», Sugar Peter (επιμ.), *Nationality and Society in Habsburg and Ottoman Europe*, Βαριόρουμ 1997, σσ. 1-30

- «The rise of nationalism in the Habsburg Empire», Sugar Peter (επιμ.), *Nationality and Society in Habsburg and Ottoman Europe*, Βαριόρουμ 1997, σσ. 91-120

- «The Principality of Transylvania», Peter Sugar, Péter Hanák, Tibor Frank (επιμ.), *A history of Hungary*, Ινδιανάπολις 1990, σσ. 121-137

Szabó Krisztina, «Örökhagyók és Örökösök- Görög családok a Magyar múltból» [Διαθέτες και κληρονόμοι. Οικογένειες από το παρελθόν της Ουγγαρίας], *Görög Örökség. A Görög Ortodox Diaszpóra. Magyarországon a XVII-XIX. században* [Ελληνική Κληρονομιά. Η Ελληνική Ορθόδοξος διασπορά στην Ουγγαρία, 17^{ος}- 19^{ος} αιώνας], Βουδαπέστη 2009, σσ. 72-84

Szendrei János, *Miskolcz város története és egyetemes helyirata* [[Η ιστορία της πόλης του Μίσκολτς και τα τοπικά έγγραφα](#)], τ. Ε', Μίσκολτς 1911

Takáts Sándor, «A török alattvalók kereskedése Magyarországon» [[Ο εμπορικός ρόλος των Τούρκων υπηκόων στην Ουγγαρία](#)], *A Magyar Gazdaság történelmi Szemle* IB' (1905) 233–240

Tanașoca Nicolae – Șerban, «Aperçus of the History of Balkan Romanity», Răzvan Theodorescu, Leland Conley Barrows (επιμ.), *Politics and Culture in Southeastern Europe*, Βουκουρέστι 2001, σσ. 97-174

Tanașoca Nicolae – Șerban, Anca Tanașoca, *Unitate Romanica si diversitate Balcanica* [[Ενότητα και πολυμορφία στη βαλκανική Ρουμανία](#)], Βουκουρέστι 2004

Termote Marc - Wunsch Guillaume, *Introduction to demograrhic analysis: principles and methods*, Νέα Υόρκη 1978

Tarnai Andor, «Die Universitätsdruckerei von Buda um die wende des 18. zum 19. Jahrhundert», (επιμ.) Richard Plaschka, Karlheinz Mack, *Wegenetz Europäischen Geistes*, Μόναχο 1983, σσ. 60-64

Thunmann Johann, *Untersuchungen über die Geschichte der Östlichen europäischen Völker*, τ. Α', Λειψία 1774

Tilly Charles, «Migration in Modern European History», William Mc Neill, Ruth Adams (επιμ.), *Human Migration, Patterns and Policies*, Βοστώνη 1978, σσ. 48-71

Timotijević Miroslav, «The Moschopolis silversmith Georgije Argiri», *Μοσχόπολις Διεθνές Συμπόσιο*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1999, σσ.231-223

Tomadakis Nikola, «Les communautés helléniques en Autriche», *Miscellanea Byzantina-Neohellenica*, Μοδένα 1972, σσ. 452-461

Torpey John, *The invention of the passport: Surveillance, Citizenship and the State*, Καίμπριτζ 2000

Tónári Judit, «A Miskolci társadalom gazdasági vezető csoportjainak átrétegződése (1872-1917)» [[Ηγετικές οικονομικές ομάδες της κοινωνίας του Μίσκολτς](#)], *Századok* ΠΙΔ' / τχ. 4 (1980) 781-817

Tozer Henry Fanshawe, *Researches in the Highlands of Turkey*, τ. Α', Λονδίνο 1869

Vacalopoulos Apostolos, «La retraite des populations grecques vers des régions éloignées et montagneuses pendant la domination turque», *Balkan Studies* Δ' (1963) 265-276

Várdy Béla Steven, *Historical Dictionary of Hungary*, Λονδίνο 1997

Vick Brian, «Language and Nation», Timothy Baycroft, Mark Hewitson (επιμ.), *What is a Nation?, Europe 1789-1914*, Οξφόρδη 2006, σσ. 155-170

Winnifrith Tom, *The Vlachs. The History of a Balkan People*, Λονδίνο 1987

Zoltai Lajos, *Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel* [[Ο εκατόχρονος πόλεμος της πόλης Debrecen με τους Έλληνες εμπόρους](#)], Ντέμπρετσεν 1935

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Η Κλειώ της Τεργέστης 9/21 Δεκεμβρίου 1861

Φωνή της Ηπείρου 25 Σεπτεμβρίου 1892

5 Φεβρουαρίου 1893

4 Ιουνίου 1893

2 Ιουλίου 1904

Νέα Ημέρα

9/21 Μαρτίου 1885

7/19 Νοεμβρίου 1887

19/2 Δεκεμβρίου 1905

26/9 Δεκεμβρίου 1905